Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1930

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

(ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ)

ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ

ΕΠΙ ΤΗι ΒΑΣΕΙ

ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ„ Α. Ε. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΠΟ

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

ΜΕΧΡΙ

ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ Γ΄

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΕΘΝΟΥΣ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

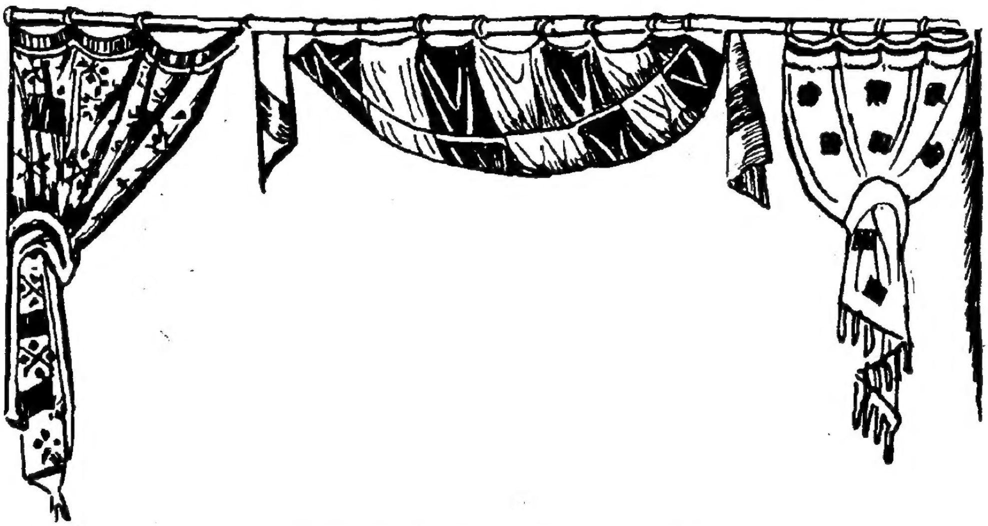
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

1	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄	*Ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων.*
2	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων μέχρι τοῦ Ἀλεξάνδρου.*
3	ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Αὐγούστου.* *Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Οἴκου Ἰουστινιανοῦ.*
4	ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι Λέοντος τοῦ Γ΄.* *Ἀπὸ Λέοντος τοῦ Γ΄ μέχρι Βασιλείου τοῦ Α΄.*
5	ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ Βασιλείου τοῦ Α΄ μέχρι τῶν Κομνηνῶν.* *Ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.*
6	ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Φραγκοκρατίας μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.* *Ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.*
7	ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α΄ ΜΕΡΟΣ Β΄	*Ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος (σελ. Στ΄ α΄ 196).* *Ἀπὸ τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1930 (Συμπλήρωσις τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς σελίδος Στ΄ α΄ 197).*
8	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	*Βιβλιογραφία.—Χρονολογικὸς πίναξ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.—Ἀλφαβητικὸν Εὑρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.*

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Α΄ (527-565)

Ἐκ τῶν μωσαϊκῶν τοῦ Ϛ΄ αἰῶνος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου ἐν Ραβέννῃ

Παραπετάσματα τῆς Ραβέννης (ϛ' αἰῶνος)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀφέντες κατὰ μέρος τὸν μακεδονικὸν καὶ τὸν χρι-
τιανικὸν ἑλληνισμὸν καὶ πρώτιστον ὑποκείμενον τοῦ λόγου αὐτῶν λαβόντες ἐπὶ χρόνον
ακρὸν τὰς περιπετείας τῆς μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπεχείρησαν ἔπειτα νὰ
υναρμόσωσι διὰ μιᾶς τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τῆς μοναρχίας ἣν ὁ Μ. Κωνσταν-
ῖνος ἵδρυσε παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου. Ἀλλ' ἕκαστος ἀπετέλεσε τὴν συναρμογὴν
αὐτὴν κατ' ἴδιον τρόπον. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ὁμιλήσει ἐνταῦθα εἰμὴ περὶ τῶν
υριωτάτων ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων.

Ὁ Finlay παρατείνει τὴν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν μέχρι τοῦ ἔτους
16, ἤτοι μέχρι τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μεταρρυθμίσεως Λέοντος Γ'. Ἀπὸ τῶν χρόνων
ούτων, λέγει, ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τοσοῦτον στενῶς συμπλέκεται μετὰ τῶν χρονι-
ῶν τῆς κραταιῶς ἤδη ὀργανωθείσης αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ὥστε ἡ ἱστορία τοῦ
νατολικοῦ κράτους ἀποτελεῖ ἔκτοτε ἓν ὅλον μετὰ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας.
Ο δὲ Hertzberg δὲν παρατείνει τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἰμὴ μέχρις Ἀρκαδίου, ἤτοι
έχρι τοῦ 395 ἔτους· καὶ βεβαιοῖ μὲν ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς τὸ κέν-
ρον τῆς βαρύτητος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κεῖται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἥτις ἀποτελεῖ
ἣν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν, ἀλλὰ ἐνδιατρίβει ἰδίως περὶ τὴν
στορίαν τῆς ἀρχαίας τοῦ κόσμου τούτου ἑστίας. Ἀναφέρομεν τελευταῖον τὸν Hopf,
αίτοι τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη πρὸ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἱστορίας τοῦ Herzt-
erg, διότι ὁ Hopf ἱστορίαν τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας δὲν ἔγραψεν ὡς οἱ δύο ἄλλοι,
ἀλλὰ μόνον ἱστορίαν τῶν μέσων καὶ νέων αἰώνων. Λαμβάνει ὅμως καὶ οὗτος ὡς ἀφε-

τηρίαν τῆς ἐπιβολῆς τὴν τοῦ Ἀρκαδίου βασιλείαν, περιορίζων ἐν τούτοις τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας εἰς μόνας τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἐνεργείας αὐτῆς, καὶ ἐκ τούτων πάλιν εἰδικώτατα μελετῶν τὰ κατὰ τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς χώρας (1).

Περὶ τῶν αὐθαιρέτως καθοριζομένων τούτων περιόδων, ἐπόψεων καὶ διασκευῶν ἠδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν πολλά, μὴ νοοῦντες πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς, τῆς ὁποίας δὲν ἐγράφη πρότερον εἰμὴ ἡ τοπικὴ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἱστορία, ἐπερράφη αἴφνης εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἥτις οὐδεμίαν ἄμεσον ἔχει ἱστορικὴν πρὸς αὐτὴν συνάφειαν· διότι ἡ μοναρχία αὕτη ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἀκμάσαντος χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅστις προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ μακεδονικοῦ, ὃν ἐγέννησεν ὁ πρῶτος ἑλληνισμός (2). Ὁ μεσαιωνικὸς λοιπὸν ἑλληνισμὸς

---

(1) Ὁ Γουσταῦος Φρειδερῖκος Χέρτσβεργ (Hertzberg) συγγράψας ἱστορίαν τρίτομον τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας (Geschichte Griechenlands unter der römischen Herrschaft) τὴν ὑφ' ἡμῶν εἰς τὸ ἑλληνικὸν μετὰ πολλῶν ἰδιαιτέρων σημειώσεων μετενεχθεῖσαν δὲν πολυπραγμονεῖ περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ τέλους τῆς ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὅπερ εἶναι ζήτημα ἱκανῶς δυσκαθόριστον καὶ ἐλαστικόν, στερούμενον ἄλλως καὶ θετικῆς καὶ σαφοῦς ἱστορικῆς ἐννοίας, ἀλλ' ἐκτείνει τὴν ἱστορίαν ταύτην τῆς ὑπὸ Ρωμαίοις Ἑλλάδος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ Α΄ καὶ τῆς καταργήσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλοσοφικῆς Σχολῆς (529 μ. Χ.). Ἀλλ' ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς συνέγραψεν, οἱονεὶ συνέχειαν τῆς εἰρημένης ἱστορίας, καὶ ἑτέραν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐν τέσσαρσι τόμοις (μεταφρασθεῖσαν καὶ ταύτην ὑφ' ἡμῶν μετὰ πολλῶν σημειώσεων), ἐπιγραφομένην «Ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι τοῦ ἐνεστῶτος χρόνου (Gesch. v. Griechenland seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart)». Ἀμφότεραι αἱ εἰρημέναι πραγματεῖαι τοῦ Χέρτσβεργ περιστρέφονται κυρίως περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὡς ἡ παροῦσα τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου. Ὁ δὲ Γεώργιος Φίνλεϋ, ἀφοῦ τῷ 1843 ἐξέδωκε (2 ἔκδ. εἶναι ἡ τοῦ 1887) τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ τὴν ἐπιγραφομένην «Ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τοῖς Ρωμαίοις (Greece under the Romans)», συνέγραψε καὶ ἐξέδωκε τῷ 1851 τὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων κατακτήσεως μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτήσεως», καὶ «Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτήσεως αὐτῆς τε καὶ τοῦ κράτους τῆς Τραπεζοῦντος (The history of Greece from its conquest by the Crusaders to its conquest by the Turks, and of the empire of Trebizond)» Ταύταις ἠκολούθησεν ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως συγγραφὴ καὶ τῷ 1853 γενομένη ἔκδοσις τῆς διτόμου «Ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ καὶ ἑλληνικοῦ κράτους ἀπὸ 743 μ. Χ. μέχρι 1453 (History of the byzantine and the greck empires from 743 to 1453)». Ὁ αὐτὸς ἐξέδωκε τῷ 1856 ὡς συνέχειαν τῆς εἰρημένης ἱστορίας «Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν καὶ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν (History of Greece under the ottoman und venetian domination)». Ταύταις ταῖς πραγματείαις ἠκολούθησεν ἡ ἑπτάτομος γενικωτέρα συγγραφὴ (ἐκδοθεῖσα τῷ 1877 μετὰ τὸν τῷ 1876 ἐπελθόντα θάνατον αὐτοῦ) «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ὑπὸ Ρωμαίων κατακτήσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ ἐνεστῶτος χρόνου (A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time)». Καὶ τοῦ Φίνλεϋ αἱ ἱστορικαὶ πραγματεῖαι πλὴν τῆς τοῦ κράτους τῆς Τραπεζοῦντος περιστρέφονται ἰδίως περὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ὁ δὲ Κάρολος Χόπφ συνέγραψεν «Ἱστορίαν μεσαιωνικὴν τῆς Ἑλλάδος (Griechenlands mittelalterliche Geschichte)» ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδειακῷ Λεξικῷ (Ersch und Gruber ἐν τοῖς τόμ. 85 καὶ 86). Καὶ τοῦ Χόπφ δὲ ἡ ἱστορία περιστρέφεται ἰδίως περὶ τὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὥστε μόνη εἰς τὸν σύμπαντα τοῦ «ἑλληνικοῦ ἔθνους» καθ' ὅλους τοὺς τόπους καὶ χρόνους ἱστορικὸν βίον ἀναφερομένη ἱστορικὴ πραγματεία εἶναι ἡ τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου.

(2) Ἐξ ὅσων ἤδη ἐν τῷ Α΄ τόμῳ διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν, μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν νέου πνευματικοῦ βίου ἑλληνικοῦ μετὰ πνευματικῶν στοιχείων νέων ἰδιοφυῶς μακεδονικῶν δὲν ὑπῆρξεν. Ὁ λεγόμενος ἐνταῦθα «μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς» εἶναι ἡ περίοδος ἡ καλουμένη ἰδίως «ἑλληνισμὸς» ἐν τῇ ἀρχαίᾳ χρήσει τοῦ ὀνόματος, ἤτοι

ὑπῆρξε δισέγγονος τοῦ πρώτου, καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν φυσικὴ καὶ ἠθικὴ σχέσις δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, ἐὰν δὲν παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου. Ἀλλὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς πρώτας ἐκείνας τῆς Ἑσπερίας ἀποπείρας πρὸς καταρτισμὸν τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητος, ἀποπείρας αἵτινες προδήλως τείνουσιν εἰς τὸ νὰ συμπληρωθῶσι βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπιστήσωμεν δὲ μᾶλλον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν δοξασίαν ἣν ἐπρέσβευσαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος οἱ ἡμέτεροι λόγιοι, οἱ διδαχθέντες τὴν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας πάτριον ἱστορίαν ἐν ταῖς δυσφημίαις ὅσας ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτῆς τὰ πολιτικὰ συμφέροντα καὶ τὰ θρησκευτικὰ πάθη τῆς Ἑσπερίας, τῆς καθολικῆς ἰδίως Ἑσπερίας. Ὁ ἔλεγχος τῆς πλάνης ταύτης εἶναι τοσούτῳ ἀναγκαιότερος ὅσῳ αὕτη, ἀντὶ νὰ διασκεδασθῇ προϊόντος τοῦ χρόνου, ὅπως συμβαίνει ἤδη κατὰ μικρὸν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, φαίνεται ἐπιτεινομένη παραδόξως ἐπὶ τῆς παρούσης γενεᾶς. Τῳόντι, ἐνῷ οἱ ξένοι ἤρχισαν νὰ ἀποδίδωσι δικαιοσύνην τινὰ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἄνδρες Ἕλληνες χλευάζουσι τὴν σεβασμίαν καὶ περιφανῆ ταύτην μητέρα τοῦ νεωτέρου ἡμῶν ἔθνους· ἐνῷ ὁ ἀμαθὴς λαὸς σύνοιδεν ὅτι εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὴν ὕπαρξιν, τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν αὐτοῦ, ἄνδρες λόγιοι μονονουχὶ ἀποκηρύττουσιν αὐτήν· ἐνῷ οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι τοσοῦτον εὐλαβῶς περιθάλπουσι τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἡγεμόνων, ἡμεῖς ἀρνούμενοι σχεδὸν τὴν γενέτειραν ἀγωνιζόμεθα νὰ μείνωμεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ ἄνευ ἱστορικῶν παραδόσεων (¹).

ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ ἐπὶ ξένους, μὴ ἑλληνικούς, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ λαοὺς καὶ ἡ ἐκ τῆς προσλήψεως στοιχείων τινῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν ξένων τούτων λαῶν προελθοῦσα νέα φάσις τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ βίου, ἐξ ἧς φάσεως προῆλθε καὶ ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς ὑπὸ τὴν ἀκραιφνῶς ἱστορικὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν καὶ μορφήν. Ἡ τοιαύτη φάσις καὶ περίοδος τοῦ ἑλληνικοῦ βίου δύναται νὰ κληθῇ μακεδονικὴ μόνον ὑπὸ ἔννοιαν ἐξωτερικὴν χρονικήν, οὐχὶ ὑπὸ ἐσωτερικὴν ἔννοιαν νέου βίου.

(¹) Καθ' ὃν χρόνον ἔγραφε ταῦτα ὁ ἀοίδιμος πατὴρ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας γνῶμαι καὶ δοξασίαι ἄγαν συγκεχυμέναι καὶ πλημμελεῖς, ἀνιστόρητοι καὶ ἀφιλοσόφητοι ἐπεκράτουν ἔν τινι μοίρᾳ τῶν ἑλλήνων λογίων, μᾶλλον δὲ λογιωτάτων, περὶ τῶν σχέσεων τοῦ νῦν ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ βίου πρὸς τὸν μεσαιωνικόν. Τινὲς τῶν εἰρημένων λογιωτάτων, λατρείαν δῆθεν ἐπιδεικνύμενοι πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἀπεκήρυττον πᾶν τὸ λεγόμενον βυζαντινὸν καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ φιλολογίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, ἄμεσον ἀξιοῦντες συνάφειαν τοῦ νῦν ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ βίου πρὸς τὸν ἀρχαῖον κλασσικὸν καί, ὡς ἔλεγεν ὁ ἀοίδιμος ἀνήρ, διὰ γεφύρας ἐναερίου πειρώμενοι νὰ συνδέσωσι τὰς δύο περιόδους τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ βίου, ξένον καὶ ὀθνεῖον θεωροῦντες τὸν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μεσαιωνικὸν καλούμενον βίον. Ἡ σύγχυσις ἐγένετο μείζων καὶ προέβη μέχρι τοῦ γελοίου ὅτε ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος Σάθας, ἐπιμελέστατος ὢν ἄλλως συλλογεὺς καὶ ἀναγνώστης χειρογράφων μεσαιωνικῶν, ἀλλὰ παντάπασι στερούμενος παιδεύσεως συστηματικῆς ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς, δημιουργῶν ἰδέας καὶ γνώμας καὶ συστήματα κατὰ φαντασίαν ἀμαθῶς καὶ ἀκρίτως, καὶ συγκλώθων τὰ ἀσύγκλωστα ἐκήρυττε τὸν βυζαντινὸν λεγόμενον κόσμον ὅλως ξένον καὶ ἀλλότριον πρός τε τὸν ἀρχαῖον καὶ τὸν νῦν (!) ἑλληνικὸν βίον. Αἱ τοιαῦται γελοιωδῶς παράδοξοι δοξασίαι, προϊόντα ἀμαθείας καὶ ἀκρισίας, εἶχον καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ῥοπὴν ἐπὶ μερίδα λογίων κηρυττόντων ὅτι τῶν νῦν Ἑλλήνων αἱ πολιτικαὶ ῥοπαὶ καὶ τάσεις καὶ ἐθνικαὶ ἰδέαι πρέπει νὰ μὴ ὑπερβαίνωσι τὰ ὅρια τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης παρήχθη ἢ μᾶλλον ἐνισχύθη ἐν ἐσχάτοις χρόνοις καὶ ἡ νέα σχολὴ τῶν ὑλοφρόνων γλωσσοπλαστῶν, οἵτινες, κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν, ζητοῦσι ν' ἀπαλλάξωσι τὸν νῦν βίον πάσης συναφείας πρός τε τὸν μεσαιωνικὸν καὶ πρὸς τὸν ἀρχαῖον, καὶ μάλιστα πρὸς τὸν ἀρχαῖον, δημιουργοῦντες γλῶσσαν δῆθεν ἐκ τῆς γλώσσης τῆς λαλουμένης ὑπὸ τοῦ λαοῦ, μετὰ μυρίων ξενισμῶν καὶ ταύτην γραμματικῶς γελοίῳ τῷ τρόπῳ ἐξεργαζόμενοι ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν

Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἔμεινεν ἀπεναντίας πάντοτε πιστὴ εἰς τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν, ὡς πρὸ ὀλίγου ὑπεδείξαμεν. Ὅλαι αἱ κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας ἐπαναστάσεις ἐσχεδιάσθησαν ἢ διεξήχθησαν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὁ Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις διδάσκει ἡμᾶς πῶς παρεσκευάζετο τὸ πρῶτον πρὸς κατάλυσιν τῆς τουρκικῆς δυναστείας κίνημα, ἔχει ἀδιαλείπτως διὰ στόματος τὸ ὄνομα τοῦ μεγαλομάρτυρος τῆς 29 Μαΐου· ἐξηγῶν δὲ διὰ τίνων δεξιῶν ἐπινοημάτων καὶ ἀδυσωπήτων ἐνεργειῶν ἐπέτυχον οἱ Ὀσμανίδαι τοῦ σκοποῦ ἀναπέμπει ἐκ βάθους καρδίας κραυγήν, ἣν καὶ σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ἄνευ συγκινήσεως·

> Ὦ Θεέ, νὰ τὤχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ρωμαῖοι οὕτως,
> Καὶ νἆχαν κάμνειν αἵματα καὶ κρίσαις τοῦ θανάτου,
> Ποτὲ νὰ μὴ ἐχάνασιν, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΖ΄ ἑκατονταετηρίδος ὁ Γάλλος δοὺξ de Nevers ἐμελέτησε νὰ καταλύσῃ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, οἱ Πελοποννήσιοι δὲν συνετάχθησαν μετ' αὐτοῦ εἰμὴ διότι ἐπίστευον ὅτι κατάγεται ἐκ τῶν Παλαιολόγων καὶ προσηγόρευον αὐτὸν πάντοτε Κωνσταντῖνον.

Ὅτε, ἀρχομένου τοῦ 1808 ἔτους, ὁ Βλαχάβας συνεκάλεσεν ἐν Ὀλύμπῳ δύο συνόδους τῶν ἁρματολῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἵνα διοργανώσωσιν ἓν τῶν πολλῶν ἐκείνων ἐπαναστατικῶν κινημάτων, ἡ δευτέρα τῶν συνόδων τούτων ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν εἱμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Καὶ ἵνα μὴ πολλαπλασιάσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, αἵτινες ἄλλως τε ἱστοροῦνται ἅπασαι ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ, ἓν θέλομεν ἀναφέρει ἔτι γεγονός, ἀλλὰ τὸ πάντων ἐπιφανέστατον καὶ διδακτικώτατον. Τῷ 1822 καὶ τῷ 1823 συνῆλθον ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Ἄστρει αἱ δύο πρῶται καὶ μεγάλαι ἐθνικαὶ Συνελεύσεις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου· ἀμφότεραι δὲ ἐδοξολόγησαν τοὺς ἀειμνήστους χριστιανοὺς ἡμῶν αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μὲν διὰ τοῦ ἄρθρου 98, ἡ δὲ διὰ τοῦ ἄρθρου 80 τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

Εἶναι ἆρά γε ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὸ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ῥηθέν, ὅτι γράφομεν ἱστορίαν καὶ ὄχι πρόγραμμα πολιτικόν ; Εἴπερ τις καὶ ἄλλος δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι τὰ πρακτικὰ ἔθνη ὀφείλουσι νὰ ῥυθμίζωσι τοὺς πόθους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κατὰ τὸ ἑκάστοτε ἐφικτόν· ἀντιπαραθέτοντες δὲ τὰ αἰσθήματα τῶν χρόνων τῆς δοκιμα-

---

αὐτῷ καὶ «ἱστορίαν Ρωμηοσύνης» ἐθνικὴν συρράπτοντες ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἡ σχολὴ αὕτη τῆς ὑλοφροσύνης καὶ ῥαθυμίας καὶ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ ἐπικουρισμοῦ οὐχὶ τῆς ἀρχαίας σχολῆς τοῦ μεγάλου Ἐπικούρου, ἀλλὰ τῆς τοῦ σαρδαναπαλισμοῦ τῶν ἀμαθῶν, δοκησισόφων ἀγυρτῶν, ἡ εἰσάγουσα τὴν ἠθικὴν ἀναρχίαν καὶ ἀταξίαν εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν καὶ ἐμμέσως ἀποναρκοῦσα πᾶσαν ἰδέαν ἐθνικήν, εἶναι εὐτυχῶς θνησιγενὴς καὶ οὐδένα, πλὴν παροδικοῦ θορύβου, γεννᾷ ἐν τῷ ἐθνικῷ βίῳ κίνδυνον. Ἡ μεγάλη ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ἱστορικῷ κόσμῳ μέχρι σήμερον, καθ' ὅλας τὰς περιόδους καὶ φάσεις τοῦ βίου, ὑπῆρξεν ἡ ἀρχικὴ βάσις καὶ σκοπὸς τῆς προκειμένης συγγραφῆς, καθ' ἃ διὰ πολλῶν θεωρητικῶς καὶ ἱστορικῶς ἐπραγματεύθημεν περὶ τούτου ἐν τοῖς ἡμετέροις προλεγομένοις περὶ Κ. Παπαρρηγοπούλου καὶ τῆς ἱστοριογραφίας αὐτοῦ.

ίας πρὸς τὰς ψυχρὰς εἰρωνείας τοῦ παρόντος πραγματευόμεθα ζήτημα καθαρῶς ἱστορικόν, τὸ ὁποῖον θέλει ἔχει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ οἱαδήποτε καὶ ἂν ἀποβῇ ἐπὶ τέλους ἡ τύχη τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καυχώμεθα δικαίως ἐπὶ τῇ αἴγλῃ τῶν πάλαι προπατόρων, καὶ δὲν πρέπει νὰ εὐλαβώμεθα τοὺς προσεχεστέρους γεννήτορας, οἵτινες συνδέονται μεθ' ἡμῶν διὰ δεσμῶν πολὺ οἰκειοτέρων, καὶ ἔπραξαν ἐν σταδίοις διαφόροις ἔργα οὐδὲν ἧττον εὐκλεᾶ καὶ ἀειμνημόνευτα ;

Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἡ δημιουργηθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔδει νὰ ἀσφαλισθῇ ἀπὸ πολλῶν κινδύνων, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περιέβαλεν αὐτὴν διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτοῦ πορφύρας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἱστορικὴ ἐντολὴ ἣν ἐξεπλήρωσεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἐὰν αἱ αἱρέσεις δὲν κατεβάλλοντο, ἡ χριστιανικὴ πίστις ἤθελε διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη. Ἄδηλον τί ἤθελέ τότε συμβῇ. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι αἱ κάλλισται σελίδες τῆς κατὰ τὸν μέσον καὶ τὸν νέον αἰῶνα ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλονται εἰς τὸ θρησκευτικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν δόγμα, τοῦ ὁποίου κῆρυξ, νομοθέτης καὶ λειτουργὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀνατολικὸς ἑλληνισμός· τὸ δὲ δόγμα τοῦτο δὲν ἐθριάμβευσεν εἰμὴ χάρις εἰς τὴν περιφρούρησιν αὐτοῦ κατὰ τῆς διαλυτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, ὡς διὰ μακρῶν ἐξηγήθη ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ. Ἀλλ' ἡ περιφρούρησις ἐκείνη δὲν κατωρθώθη εἰμὴ διὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἱ δὲ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι δὲν ἠδύναντο νὰ συγκροτηθῶσι καὶ νὰ κατισχύσωσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Δεινότατοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν οἱ κίνδυνοι οἱ ἀπειλήσαντες ἔξωθεν τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ὁ πρόμαχος τοῦ Μασδαϊσμοῦ Χοσρόης, ἐξακολουθῶν τὸν ἀγῶνα ὃν οἱ Σασσανίδαι δὲν ἔπαυσαν διεξάγοντες ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας ἐκήρυττεν· οὐ φείσομαι ὑμῶν ἕως ἂν ἀρνήσησθε τὸν ἐσταυρωμένον, ὃν λέγετε Θεὸν εἶναι, καὶ προσκυνήσητε τῷ ἡλίῳ. Ὁ πολυθρύλητος Καλέδ, ὁ ξιφήρης τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἄγγελος, ἀνέκραζε πρὸς τὰ θεομανῆ αὐτοῦ πλήθη· ἐμπρὸς εἶναι ὁ παράδεισος, ὀπίσω ἡ κόλασις καὶ ὁ διάβολος. Μασδαϊσμὸς καὶ Ἰσλαμισμὸς κατετροπώθησαν.

Ἀλλ' ἡ ἱστορία τῶν προμάχων τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει πολλὰς σκιάς. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα τὸ μὴ ἔχον τὰ τρωτὰ αὐτοῦ μέρη; Τὴν αἶραν ταύτην διακρίνει ἀπὸ τὸν σῖτον ἡ ἐθνικὴ συνείδησις· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, τοῦτο πράττουσι καὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες, οἵτινες δὲν ἤθελον εἶναι ἄνδρες μεγάλοι ἐὰν ὁ νοῦς αὐτῶν δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν ἐθνῶν ὧν προΐστανται. Ὁ Ναπολέων ἔλεγεν ὅτι δὲν ἐσπούδασε τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ τὴν κατέκτησε, παραλείπων τὰ μικρὰ καὶ δρέπων τὰ κεφαλαιώδη. Δὲν λέγω ὅτι πρέπει νὰ ἀποκρύπτωμεν τὰς ἀδυναμίας τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν λαῶν. Ἀλλὰ πόσα εἶναι ἆρά γε τὰ κράτη τὰ ἀναδείξαντα ἄνδρας καὶ ἄθλους οἵους καὶ ὅσους ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, ἢ πόσοι οἱ λαοὶ οἱ εὐεργετικώτερον τούτου ἐπιδράσαντες εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος;

Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις, διὰ στρατηγικῆς μεγαλοφυΐας καὶ τόλμης ἀπαραμίλλου δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη κατατροπῶν τοὺς στρατοὺς τοῦ πεισματώδους Χοσρόου καὶ ἐπὶ τέλους ὑπέγραψεν εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας συνθήκας δι' ὧν ὁ Μασδαϊσμὸς περιεστάλη εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σύνορα· ὁ Ἰωάννης Κουρκούας καὶ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, οἵτινες συμπληρώσαντες τὰ κατὰ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ κατορθώματα τοῦ Κωνσταντίνου Πωγωνάτου καὶ τοῦ Λέοντος Γ' ἔστησαν τὰς σημαίας τοῦ σταυροῦ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρεως· ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς, ὅστις, καταβαλὼν Βουλγάρους καὶ Ρώσους, ἔλαβε πρὸς τὸν Σβιατοσλαῦον περὶ Ἴστρον συνέντευξιν, καθ' ἣν αὐτὸς

μὲν παρέστη μετὰ μυρίων χρυσοφόρων ἱππέων, ὁ δὲ ρῶσος ἡγεμὼν προσῆλθεν ἐπὶ ἀκατίου, ἐρέσσων μετὰ τῶν ἄλλων ναυτῶν· ὁ Βασίλειος Β΄ ὁ Μακεδών, ὅστις, διαγαγὼν εἴκοσι τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη ἔφιππος καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐπὶ δέκα πολλάκις μῆνας μαχόμενος ἀδιαλείπτως ἢ ἐν ὑπαίθρῳ, ἢ κατὰ φρουρίων καὶ δυσχωριῶν, ἐλαύνων δ' ἐπὶ τούτῳ νῦν μὲν εἰς Βιδίνιον πρὸς βορρᾶν, νῦν δὲ εἰς 'Αχρίδα καὶ Δυρράχιον πρὸς δυσμάς, νῦν δὲ πρὸς νότον εἰς Λάρισαν καὶ εἰς Λαμίαν, ἐδάμασεν ἐπὶ τέλους τὸν φοβερὸν Σαμουήλ· ὁ 'Αλέξιος Κομνηνός, ὅστις ἐνίκησε τοὺς Νορμαννούς, ὧν οἱ συναγωνισταὶ πρὸ ὀλίγου τότε εἶχον κατακτήσει τὴν 'Αγγλίαν· ὁ ἡρωϊκὸς αὐτοῦ ἔγγονος Μανουὴλ Κομνηνός, ὅστις εἰσήρχετο τροπαιοῦχος εἰς 'Αντιόχειαν, ἐνῷ ὁ μὲν δοὺξ αὐτῆς Renaud de Châtillon πεζὸς παραπορευόμενος ἐκράτει τὸν ἀναβολέα αὐτοῦ, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν 'Ιεροσολύμων Βαλδουῖνος Γ΄ παρείπετο ἔφιππος μέν, ἀλλὰ μηδὲν φέρων βασιλικὸν παράσημον· ἰδοὺ ὀνόματα καὶ ἔργα, ὀλίγα ἐκ πολλῶν, τὰ ὁποῖα ἤθελον τιμήσει τὴν ἱστορίαν τῶν εὐκλεεστάτων ἐπὶ γῆς ἐθνῶν.

'Ετιμήθησαν δὲ τφόντι ὑπὸ τῶν συγχρόνων, ὅσα καὶ ἂν ἐφλυάρησαν βραδύτερον οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι περὶ τῆς ψευδολογουμένης ἐξαχρειώσεως τῶν ἡγεμόνων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου καὶ τῶν 'Ινδῶν βασιλέων προσῆλθον ἐκ τῆς ἀπωτάτης Δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης 'Ανατολῆς συγχαίροντες τῷ 'Ηρακλείῳ ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι· τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπεδόθη εἰς πόλιν κτισθεῖσαν ἐν τῇ 'Ενετικῇ· ἐν Ρώμῃ ἐτελέσθη εἰς τιμὴν αὐτοῦ πανήγυρις μεγάλη τῷ 628 ἢ 629· καὶ μέχρι τῆς σήμερον σῴζεται ἐν Βαρλέττῃ κολοσσιαῖος αὐτοῦ ἀνδριάς (1). Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Πωγωνᾶτον, τὸν νικητὴν τοῦ Μωαυιᾶ, ἔπεμψαν οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἄλλοι δυνάσται τῆς Δύσεως πρέσβεις, δῶρα καὶ εὐλαβῆ συγχαρητήρια, μετὰ δὲ τὴν πανωλεθρίαν ἣν ἔπαθον οἱ Ἄραβες ἐν ἀρχῇ τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος ὁ Πάπας Γρηγόριος Β΄, εὐγνωμονῶν πρὸς τὸν σωτῆρα τοῦ χριστιανισμοῦ Λέοντα Γ΄, ἔπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ βασιλέως τούτου εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως· διότι ὁ τότε κόσμος, ὁ αὐτόπτης τῶν πραγμάτων κόσμος, συνῃσθάνετο ὅτι ἄνευ τῶν πολεμικῶν ἐκείνων ἄθλων ὁ μὲν μασδαϊσμὸς (2) ἤθελε πνίξει τὸν χριστιανισμὸν ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ χώρᾳ (3), ὁ δὲ ἰσλαμισμὸς ἤθελε καταπλημμυρήσει τὴν Εὐρώπην. 'Αλλὰ καὶ βραδύτερον, ἐν τῇ 10, ἐν τῇ 11, ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι, ὁ μὲν Λουιτπράνδος, ὁ τοσαύτας ἐπισωρεύσας ὕβρεις κατὰ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὀνομάζει ἐν τούτοις αὐτοὺς κοσμοκράτορας· οἱ δὲ ἡγεμόνες τῆς πρώτης σταυροφορίας, παραστάντες ἐνώπιον τοῦ 'Αλεξίου Κομνηνοῦ, ἐπὶ τοῦ θρόνου καθημένου, ἔκλιναν γόνυ καὶ προσεκύνησαν αὐτόν· ὁ δὲ Δάνδολος ἐκάλει τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ imperium universale.

Οὐδ' ἦτο ὑπερβολικὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ περιεβάλλετο τότε ὑπὸ τῶν ἐχθίστων αὐτοῦ πολεμίων. Τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ ἔσωσε τὸ χριστιανικὸν δόγμα, μετέδωκεν αὐτὸ εἰς ἅπαντα τὰ ἔθνη τῆς βορειοανατολικῆς Εὐρώπης· καὶ αὕτη ὑπῆρξεν

(1) 'Ο ἐν Βαρλέττῃ ἀνδριὰς ὁ ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνελκυσθεὶς ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τοῦ 'Ηρακλείου καὶ φέρει αὐτὸ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουσιν ἀψευδῆ τῆς ταυτότητος μαρτύρια οὐδὲ ὑπάρχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱαδήποτε παράδοσις ὅτι ἐν Βαρλέττῃ ἱδρύθη ἀνδριὰς πρὸς τὸν 'Ηράκλειον διὰ τὰ κατορθώματα αὐτοῦ· πάντως ὁ ἀνδριὰς παρίστησιν αὐτοκράτορα ἕλληνα ὑψοῦντα ἐν τῇ δεξιᾷ σταυρὸν ἑλληνικόν (τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας) καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ κρατοῦντα σφαῖραν ὡς σύμβολον τῆς τοῦ κόσμου κυριαρχίας· καὶ ἡ στολὴ δὲ ἣν φορεῖ εἶναι ἕλληνος αὐτοκράτορος.

(2) Περὶ Μασδαϊσμοῦ ἰδ. Α' τόμ.

(3) 'Εν τῇ ἑλληνικῇ δηλονότι 'Ανατολῇ.

ἡ δευτέρα μεγάλη ἐντολὴ ἣν ἐξεπλήρωσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Σέρβοι, Κροάται, Οὔγγροι, Βούλγαροι, Ρῶσοι ὑπ' αὐτοῦ κατηχήθησαν καὶ ἐνταῦτῷ παρ' αὐτοῦ ἐδέχθησαν τὰ πρῶτα τοῦ πολιτισμοῦ σπέρματα· γραφήν, φιλολογίαν, διοίκησιν. Ὡς ὀρθότατα δὲ παρετήρησεν ὁ Γάλλος Rambaud, ἄνευ τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων, ἄνευ τοῦ Προκοπίου, τοῦ Μενάνδρου, τοῦ Θεοφάνους, τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, τοῦ Λέοντος Διακόνου, τοῦ Κεδρηνοῦ, οἱ Ρῶσοι, οἱ Οὔγγροι, οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται, οἱ Βούλγαροι, οὐδὲν ἤθελον γινώσκει περί τε τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ τῶν πρώτων τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν βίου περιπετειῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερον μέγα ἔργον ἀπεπειράθη νὰ πράξῃ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἡ συνήθως λεγομένη εἰκονομαχία δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τῶν εἰκόνων καθαίρεσιν, ἀλλ' ἦτο θρησκευτικὴ ἅμα καὶ κοινωνικὴ καὶ κυβερνητικὴ ἀνάπλασις, ἤ, καθὼς ἔλεγεν ὁ ὀξυδερκέστατος αὐτῆς ἀντίπαλος, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, μεταστοιχείωσις τῶν ἁπάντων. Ἡ μεγάλη αὕτη μεταρρύθμισις τῆς 8 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέβαλε χεῖρα εἰς τὰς εἰκόνας μόνον καὶ τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὰ μοναστήρια, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἐξελαΐκευσε τὴν δημοσίαν παίδευσιν, κατήργησε τὴν δουλοπαροικίαν, ἀναδιωργάνωσε τὴν διοίκησιν καὶ τὸν στρατόν, καὶ ἐρρύθμισε τὰ περὶ γάμου καὶ οἰκογενείας ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν αἵτινες μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπέπρωτο νὰ θριαμβεύσωσιν ὁριστικῶς ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων ἐθνῶν τοῦ κόσμου. Αἱ θρησκευτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ αὗται ἀναμορφώσεις δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσι παρ' ἡμῖν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰ ἀνυπέρβλητα κωλύματα ἅτινα ἀντέταξαν εἰς αὐτὰς ἡ ἀμάθεια τοῦ πλήθους καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν. Ἀλλὰ μὴ νομίσωμεν πάλιν ὅτι, ὅσῳ καὶ ἂν κατηργήθησαν ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι, οὐδὲν κατέλιπον ἴχνος εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ εἰς τὰ πνεύματα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸς ὁ Ταράσιος, ὁ προεδρεύσας μὲν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἥτις κατὰ πρῶτον ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας, συντάξας δὲ τὸν περὶ τούτου ὅρον, τὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντα, ρητῶς ἐν αὐτῷ διέλαβεν ὅτι αἱ τιμαὶ αἱ ἀπονεμόμεναι εἰς τὰς εἰκόνας δὲν συνεπάγονται «τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θείᾳ φύσει». Αὐτὸς ὁ Φώτιος, ὁ προεδρεύσας τῆς ἐν ἔτει 861 συνόδου, ἀφοῦ ἐπεκύρωσε τὰ κατὰ τῶν λεγομένων εἰκονομάχων δογματισθέντα, ἠγωνίσθη διὰ διαφόρων κανόνων νὰ περιστείλῃ τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ῥοπήν. Μετὰ ἑκατὸν δὲ ὅλα ἔτη ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος Φωκᾶς, διὰ δύο νεαρῶν, στιγματίσας τὴν εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τοὺς ἄλλους εὐαγεῖς οἴκους ἐπικρατοῦσαν περιφανῆ τῆς ἀπληστίας νόσον, ὥρισεν ὅτι οὐδενὶ τοῦ λοιποῦ ἐπιτρέπεται ν' ἀφιεροῖ ἀγρούς, τόπους ἢ οἰκίας εἰς μοναστήρια, ἢ μητροπόλεις, ἢ ἐπισκοπάς, ἢ ξενῶνας, ἢ γηροκομεῖα, οὐδ' ἐπιτρέπεται εἰς τὸ ἑξῆς ἡ ἵδρυσις νέων μονῶν ἢ ξενώνων ἢ γηροκομείων. Καὶ μετὰ ἕτερα ἑκατὸν ἔτη ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὅστις εἰκόνισεν ἑαυτὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων κρατοῦντα σπάθην εἰς τὰς χεῖρας, ἐδήμευσε πολλὰ μοναστηριακὰ κτήματα.

Αἱ δὲ προαιρέσεις τῶν πρωτουργῶν τῆς μεταρρυθμίσεως οὐ μόνον ἐν ταῖς ἐπισήμοις πράξεσι τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν τοῦ κράτους ἀρχηγῶν δὲν ἔπαυσαν ἐκ διαλειμμάτων κυρούμεναι, ἀλλὰ καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων διδαγμάτων, ἠθικῶν, φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν, ἐξηκολούθησαν ζωπυροῦσαι τὰ πνεύματα. Τὸ ποίημα «τοῦ Μιτυλήνης, πρός τινα μοναχὸν τὰ τῶν ἰδιωτῶν λείψανα ὡς ἅγια ἐξωνούμενον», ὅπερ παρατίθεμεν ὁλόκληρον περὶ τὰ τέλη τοῦ παρόντος τρίτου τόμου, ἐγράφη μετὰ εὐφυΐας καὶ χάριτος τῇ ἀληθείᾳ δυσπαραβλήτου. Ὅτε δὲ τῷ 861 ὁ ὄχλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέδωκεν εἰς τὴν κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου καταδρομὴν τοὺς φοβεροὺς σεισμοὺς τοὺς

δονήσαντας τὴν βασιλεύουσαν, ὁ Φώτιος δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὅτι οἱ σεισμοὶ «οὐκ ἐκ τοῦ πλήθους ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἐκ πλησμονῆς ὕδατος γίνονται». Μετὰ ὀκτὼ ἔτη τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν· ἐπατριάρχευε μὲν ὁ Ἰγνάτιος, ὁ δὲ Φώτιος ἦν ἐξόριστος· καὶ ἐν τούτοις συνέβησαν πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σεισμὸς καὶ καταιγίς, ἐξ ὧν πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ οἰκίαι πλεῖσται κατηδαφίσθησαν, καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ὁ τῆς στέγης μόλυβδος ὡς μεμβρᾶνα συνειλίχθη, καὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν ἐγένετο ἀμύθητος πανωλεθρία. Τότε ὁ φίλος τοῦ Φωτίου Γεώργιος Ἀσβεστᾶς προέτρεψεν αὐτὸν ν' ἀνταποδώσῃ εἰς τοὺς Ἰγνατιανοὺς τὰ ἴσα, κηρύττων ὅτι αἱ συμφοραὶ αὗται ἦσαν δείγματα τῆς θείας ὀργῆς ἐπὶ τοῖς παθήμασι τοῦ ἱεράρχου· ὁ Φώτιος ὅμως ἀπεκρίθη· «ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν φαίην δίκας τίνουσαν τὴν πόλιν τῶν εἰς ἡμᾶς ἀδικημάτων ἀντὶ πόλεως πολυάνδριον γενέσθαι, παραινῶ δὲ μηδὲ τὴν ὑμῶν ὁσιότητα ταῦτα ἐννοεῖν». Ἀλλ' ὁ μέγας ἐκεῖνος πρόμαχος τῶν δικαίων τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας δὲν ἐνησμενίζετο μόνον λογοπαικτῶν ἐν τοῖς σπουδαιοτάτοις καὶ ἀντιπαραθέτων τὸ μὲν πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν πρὸς τὴν πλησμονὴν τῶν ὑδάτων, τὴν δὲ πολυπαθῆ πόλιν πρὸς πολυάνδριον· ὁ Φώτιος ἐφιλοσόφει πολλάκις τολμηρότατα ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ὡς λ. χ. ὅτε ἡρμήνευε τὴν πλατωνικὴν δόξαν τὴν διαστέλλουσαν δύο εἴδη ψυχῆς, τῆς μὲν θείας, τῆς δὲ θνητῆς, καὶ πρεσβεύουσαν ὅτι τοῦτο τὸ κατώτερον εἶδος, τὸ ἄλογον, ἐστὶ τὸ δι' οὗ ἁμαρτάνομεν, τὸ δὲ ὄντως θεῖον καὶ λογιστικὸν καὶ νοητικὸν παραμένει ἀείποτε διαυγές, ὅπως καὶ ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ πηγή.

Ὁ διάλογος ὁ ἐπιγραφόμενος «Φιλόπατρις ἢ Διδασκόμενος» ἐγράφη ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ, ἀλλ' ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἀπεδίδετο εἰς τὸν Λουκιανόν· τοῦτο ἤδη μαρτυρεῖ τὴν κομψὴν τοῦ ἔργου ἀστειότητα. Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ χριστιανὸς Τριεφῶν ἀγωνίζεται νὰ κατηχήσῃ τὸν ἐθνικὸν Κριτίαν. Ὁ δὲ μετὰ πολλοὺς καὶ ἀξίους τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Σαμοσατέως νυγμοὺς κατὰ τῶν δογμάτων τῆς Τριάδος καὶ τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως πείθεται τελευταῖον νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα τῆς εἰδωλολατρείας, ἀλλὰ διασῴζει ἀκμαίαν τὴν κατὰ τῶν μοναχῶν ἀποστροφήν, οἵτινες παρεσκεύαζον μοχθηρὰν κατὰ τοῦ πιστοῦ ἐν πολλοῖς ὀπαδοῦ τῆς μεταρρυθμίσεως βασιλέως, ἐλέγχων αὐτοὺς πικρότατα διότι προανήγγελλον ἥττας τῶν στρατοπέδων, διότι ηὔχοντο τὰ κάκιστα κατὰ τῆς πατρίδος. Καὶ μετ' οὐ πολὺ φημίζονται νέα τοῦ Νικηφόρου κατὰ τῶν ἀπίστων κατορθώματα. Τότε ὁ Κριτίας ἐνθουσιῶν λέγει ὅτι πένης ὢν δὲν ἔχει τί τοῖς τέκνοις καταλιπεῖν, ἀλλὰ τοῦτο ἀρκεῖ τοῖς παισίν, αἱ ἡμέραι τοῦ αὐτοκράτορος· πλοῦτος γὰρ ἡμᾶς οὐκ ἐκλείψει καὶ ἔθνος ἡμᾶς οὐ καταπτοήσει· καὶ ὁ Τριεφῶν, τὰ αὐτὰ ἐπιλέγων, ἀνακράζει· «ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσωμεν ὡς καταξιωθέντες τοιούτου κράτους ὑπήκοοι γενέσθαι». Τοιαῦτα ἐφρόνουν καὶ ἔλεγον οἱ ἀστοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι. Ἐν δὲ τῇ 11, ὅτε ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ἐδήμευε τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ὁ Ἰωάννης Σκυλίτσης, ψέγων τὰς μεμψιμοιρίας τῆς κληροκρατικῆς μερίδος περὶ τῆς διατάξεως ταύτης, ἔλεγε «πρᾶγμα μὲν τοῖς ἀκρίτως σκοποῦσιν ἐκ τοῦ προχείρου, ἀσεβείας καὶ παρανομίας ἐς ἄγαν πρὸς ἱεροσυλίαν φερόμενον, ἀποτέλεσμα δὲ μηδὲν ἄτοπον φέρον τοῖς ἐμβριθῶς σκοποῦσι καὶ πνευματικῶς, ἅτε εἰς ἀκτημοσύνην ἀπάγον τοὺς ταύτην ἐπαγγειλαμένους καὶ τὴν συβαριτικὴν καὶ χλιδῶσαν περικόπτων τρυφήν, καὶ μηδὲ τῶν πρὸς χρείαν ἐπιτηδείων καὶ ἀναγκαίων ἀποστεροῦν, καὶ τοὺς ἀγρογείτονας τῆς ἐκ τῶν μοναχῶν κακότητος καὶ πλεονεξίας ἐλευθεροῦν. Ὃ καὶ εἴθε εἰς τέλος αὐτῷ κατώρθωτο, οὐκ ἐπὶ τοῖς σεμνείοις μόνοις, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πᾶσιν ἁπλῶς».

Βεβαίως τὸ ἔργον τῶν βασιλέων Λέοντος Γ', Κωνσταντίνου Ε' καὶ Λέοντος Ε', τὸ ἔργον τῶν ἱεραρχῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Ἐφέσου Θεοδοσίου, τοῦ Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶ καὶ τοῦ Νακωλίας Κωνσταντίνου, τὸ ἔργον τῶν νομομαθῶν Νικήτα, Μαρίνου καὶ Νόννου, δὲν ἔρριψε ρίζας βαθείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διότι ἦτο πρόωρον, διότι δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστῆ ὁ καιρὸς καθ' ὃν ἠδύνατο νὰ εὐοδωθῇ. Αἱ νοημονέστεραι τοῦ ἔθνους τάξεις συνῃσθάνοντο ἅπασαι τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ, ὡς καταφαίνεται ἀριδήλως ἐν τῷ περὶ εἰκόνων ζητήματι, τὸ ὁποῖον προσέβαλλε πλειότερον ὅλων τῶν λοιπῶν τὰς προλήψεις καὶ τὰς ἕξεις τοῦ πλήθους. Οἱ μὲν νεωτερισταὶ ἔλεγον «ἡ παροῦσα γενεὰ ἐθεοποίησε τὰς εἰκόνας», οἱ δὲ ὀπαδοὶ τοῦ καθεστῶτος ἀπεκρίνοντο «ὀφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν». Ἀλλ' ὁ ἀγράμματος λαὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διδαχθῇ καθ' οὓς χρόνους, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς τυπογραφίας, ἡ παίδευσις ἀπέβαινε κατ' ἀνάγκην προνόμιον εὐαρίθμων σχετικῶς ἀνθρώπων. Μήπως ἀνάλογόν τι δὲν συνέβη τότε ἐν τῇ Δύσει; Ὁ Κάρολος ὁ μέγας δὲν ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν εὐρεῖαν καὶ καθολικὴν ἀναμόρφωσιν ἣν ἐνομοθέτησεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ἀλλὰ συγκαλέσας τῷ 794 ἐν Φραγκοφορτίῳ σύνοδον ἀπεδοκίμασε δι' αὐτῆς τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν· τῷ δὲ 825 οἱ Φράγκοι ἐπίσκοποι συνελθόντες ἐν Παρισίοις ἐπεκύρωσαν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Φραγκοφορτίῳ συνόδου. Καὶ ὅμως πάντα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελέσφορα. Τί λοιπὸν παράδοξον ὅτι οὐδὲ παρ' ἡμῖν ἴσχυσαν; Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη, τὰ πάθη ἐξηρεθίσθησαν καὶ οἱ θριαμβεύσαντες ὀπαδοὶ τῶν εἰκόνων, ἀφοῦ ἀνεστήλωσαν αὐτὰς ὁριστικῶς, κατήργησαν ἐνταυτῷ καὶ πάντα τὰ σὺν τῇ καταλύσει τῶν εἰκόνων γενόμενα νομοθετήματα.

Ἀλλὰ τότε ἐκυρώθη διὰ μυριοστὴν φορὰν ἡ παρήγορος ἀλήθεια ὅτι τὰ βουλεύματα τῆς μεγαλοφυΐας δὲν μένουσι ποτὲ ἄγονα. Τὸ ἐλευθέριον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διαρρεῦσαν, ἀπέπτη πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐνεφύσησεν ἐκεῖ τὴν πολύκροτον μεταρρύθμισιν, ἥτις ἀπετέλεσε τὸν κυριώτατον παράγοντα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ (¹). Ἀξιομνημόνευτοι δὲ εἶναι αἱ περιπέτειαι δι' ὧν ἐνηργήθη ἡ ἐπίδρασις αὕτη. Οἱ πρωτοστάται τῆς καινοτομίας βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον προσλάβει σύμμαχον ἐν τῷ ἔργῳ τὸ ὁποῖον διεξῆγον τὴν τολμηροτάτην τῶν αἱρέσεων, τοὺς λεγομένους Παυλιανίτας ἢ Παυλικιανούς. Ὄχι διότι ἠσπάζοντο ἁπάσας αὐτῶν τὰς δοξασίας. Οἱ Παυλιανῖται οὔτε ἐξ ἐπαγγέλματος ἱερεῖς εἶχον, ἀλλὰ μόνον ἐξηγητὰς τῶν γραφῶν, ἃς ἡρμήνευον μετὰ πλείστης ἐλευθερίας, μὴ διαφέροντες κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν δίαιταν τοῦ πλήθους τὸ ὁποῖον ἐδίδασκον· οὔτε τύπους ἐξωτερικοὺς λατρείας παρεδέχοντο, εἰκόνας, σταυρόν, ἅγια λείψανα· οὔτε μυστήρια ἐπρέσβευον, βάπτισμα καὶ μετάληψιν. Ἡ ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ ἐπανόρθωσις περιωρίσθη παρ' ἡμῖν εἰς τὸ νὰ καταπαύσῃ τὴν περὶ τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὸν μοναστικὸν βίον κατάχρησιν καὶ νὰ προαγάγῃ τὸν ἀδέσμευτον λόγον, οὗ ὑποδείγματά τινα παρεθέσαμεν πρὸ ὀλίγου ἐκ τῶν τοῦ Φωτίου καὶ ἄλλων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ εἴχετο ἀπρὶξ τῶν ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων δογματισθέντων. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία ἐκάλεσεν ἐν

(¹) Ἡ **Μεταρρύθμισις** δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ πολὺ ἔμμεσον προϊὸν τῆς ἐπὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν καὶ πνευματικὸν βίον ροπῆς τοῦ **ἑλληνισμοῦ**. Τὸ ἄμεσον προϊὸν τῆς τοιαύτης ροπῆς εἶναι ἡ **Ἀναγέννησις** (Renaissance) ἡ ἀνακαινίσασα τὸν πνευματικόν, καλλιτεχνικόν τε καὶ ἐπιστημονικὸν βίον τῆς Εὐρώπης διὰ τῆς σπουδῆς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου, τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, φιλολογίας καὶ τέχνης, ἡ ἐγκαινίσασα ἐν μὲν τῇ τέχνῃ τὴν περίοδον τῆς ἰδιαιτέρας καλουμένης **Ἀναγεννήσεως**, ἐν δὲ τῇ ὅλῃ παιδεύσει τὴν τοῦ **Ἀνθρωπισμοῦ** (Humanismus).

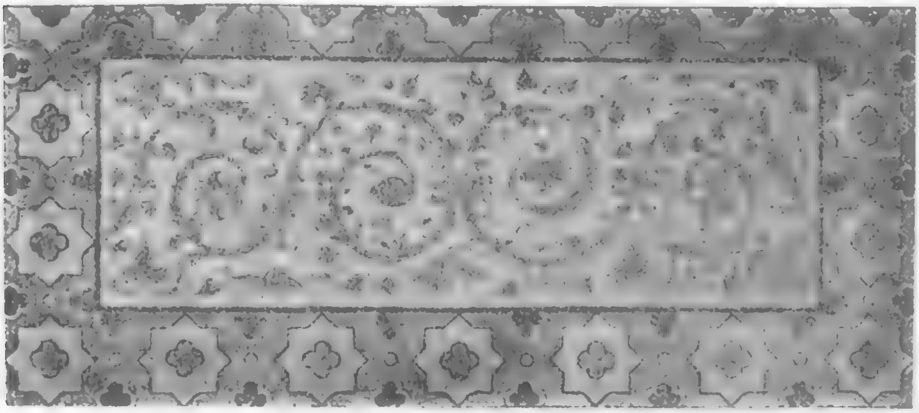
τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι τοὺς Παυλιανίτας παρ' ἑαυτῇ συνοικίσασα αὐτοὺς ἐν Θρᾴκῃ, διά τε τὴν μέχρι τινὸς συγγένειαν τῶν φρονημάτων αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τοῖς πολέμοις ἀνδρείαν καὶ τὴν ἐξαίρετον βιομηχανικὴν καὶ ἐμπορικὴν δραστηριότητα. Οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι ἐξηκολούθησαν, καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τῶν ἐπισήμων νεωτεριστικῶν θεσμῶν, ἀποτελοῦντες ἐπὶ μακρὸν τὰ ἄριστα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ τάγματα καὶ εὐμοιροῦντες διὰ τῆς εὐφυοῦς αὐτῶν φιλοπονίας καὶ τῶν διεθνῶν μετὰ τῆς Δύσεως ἀνταλλαγῶν. Ἕνεκα δὲ πάντων τούτων, περιερχόμενοι εἰς ποικίλας σχέσεις, ἰδίως πρὸς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν ἀφ' ἑνὸς καὶ πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ Βοημίαν ἀφ' ἑτέρου, μετέδιδον εἰς τὰς χώρας ταύτας βαθμηδὸν καὶ λεληθότως τὰς ἀρχὰς τῆς τε ἐπισήμου καὶ ἀνεπισήμου ἀνατολικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοιουτοτρόπως παρεσκεύασαν, διὰ τῶν Ἀλβιγανῶν πρῶτον καὶ ἔπειτα διὰ τῶν Οὐσσιτῶν, τὸ μέγα κίνημα τὸ ὁποῖον, ἀρξάμενον ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἀπὸ τῆς ἑκκαιδεκάτης.

Ὁ μεσαιωνικὸς λοιπὸν ἑλληνισμός, ἀφοῦ ἔσωσε τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἀπὸ δεινῶν κινδύνων ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν, ἀφοῦ μετέδωκεν αὐτὸ διὰ πολλῶν ἀγώνων εἰς ἅπασαν τὴν βορειοανατολικὴν Εὐρώπην, ἐπεχείρησε προσέτι βελτιώσεις σπουδαίας εἴς τε τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ πράγματα· καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν ὡς πρὸς τοῦτο καθ' ὁλοκληρίαν, ἀλλὰ μετεφύτευσε τὸ βούλευμα εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου τὸ περιανθὲς δένδρον ἔμελλε νὰ παραγάγῃ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς καρπούς. Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκτελέσαντες τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα δὲν ἦσαν βεβαίως ἄνθρωποι μικροί. Τὸ πνεῦμα οὗ ἐνεφοροῦντο ἦτο ἀλλότριον τοῦ ἀρχαίου, ἦτο ὅμως ἐν πολλοῖς οὐδὲν ἧττον δαιμόνιον. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἀνωτέρω πολλῶν ἡρώων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῷ χιλιετεῖ τούτῳ δράματι· ὧν τινες μάλιστα συνέδεσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν μετὰ γεγονότων τοσοῦτον ἐπιφανῶν ἢ τοσοῦτον κρισίμων ὥστε ἡ ἀποσιώπησις αὐτῶν ἤθελε καταλίπει ἀτελῆ τὴν παροῦσαν σκιαγραφίαν τῆς μακρᾶς ἐκείνης ἱστορικῆς ἡμῶν περιόδου.

Ὁ Τριβωνιανὸς προήδρευσε τῆς δεκαμελοῦς ἐπιτροπείας εἰς ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκε τὴν σύνταξιν τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ἐρρύθμισεν ἐπὶ αἰῶνας τὰς ἀστικὰς σχέσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πολλῶν τῆς Ἑσπερίας ἐθνῶν, ἀποτελεῖ ἄχρι τοῦδε τὴν ἀφετηρίαν τῆς τοῦ ἀστικοῦ δικαίου σπουδῆς πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Τὸν Τριβωνιανὸν τοῦτον, γεννηθέντα ἐν Σίδῃ, αἰολικῇ τῆς Παμφυλίας πόλει, ἐκ γονέων μακεδόνων, ὁ Γίββων δὲν ἐδίστασε νὰ παραλληλίσῃ πρὸς τὸν Φραγκίσκον Βάκωνα, τὸν κράτιστον φιλόσοφον τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ καγκελλάριον γενόμενον τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἰακώβου τοῦ Α'. Ἀμφότεροι τῷόντι ἀπεταμίευσαν ἁπάσας τὰς γνώσεις τοῦ αἰῶνος αὐτῶν· τὴν δ' ἀχανῆ ταύτην πολυμάθειαν ἐπεκόσμουν παρ' ἀμφοτέροις εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους προσήνεια, ἥτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ πολλαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλάκις τοὺς ἐχθρούς. Ὁ Τριβωνιανὸς ὑπέπεσε βεβαίως εἰς ἁμαρτήματα οὐκ ὀλίγα, ἀλλὰ καὶ ὁ Βάκων ἀνέδειξε κακίας ἔτι δεινοτέρας, αἵτινες οὐδέποτε ἀπεδόθησαν εἰς τὸν ἕλληνα ὑπουργόν. Ὁ ἄγγλος ἐκεῖνος φιλόσοφος εἶπέ που τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ ἔργων, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ἄγγελοι πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὄφεις ἑρπυστῆρες· ὁ δὲ Μακώλαιυ παρετήρησεν ὅτι ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ δὲν εἶχε χρείαν τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ὀξυδερκείας οὐδὲ τῆς ποικίλης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην· ἤρκει ν' ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Διότι ὁ Βάκων, πλὴν τῆς δικαστικῶς ἐξελεγχθείσης δωροδοκίας, κατεδίωξε μέχρι θανάτου τὸν ἴδιον εὐεργέτην

Ἔσσεξ καὶ μετεχειρίσθη εἰς τὰς ἀνακρίσεις βασανιστήρια. Οὐδὲν ἧττον Τρωβωνιανὸς καὶ Βάκων εἶναι ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ κατακρίνῃ, ἀδυνατεῖ δὲ νὰ μὴ ἀπαθανατίσῃ.

Ἀλλ᾽ ἔλθωμεν εἰς ἕτερον ἐπιφανὲς γεγονὸς τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ ναὸς ὁ καθιερωθεὶς εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν καὶ ἀνοικοδομηθεὶς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὑπὸ Ἀνθεμίου τοῦ Τραλλιανοῦ καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου εἶναι βεβαίως διὰ τὴν ἰδεώδη αὐτοῦ προσωνυμίαν καὶ ἐξεργασίαν τὸ κάλλιστον τῶν εὐκτηρίων ὅσα ἤγειρέ ποτε ὁ χριστιανισμός, εἶναι ὁ ἑτεροθαλὴς τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφός· διότι τί ἄλλο ἦτο

Μωσαϊκὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας

ὁ Παρθενὼν ἐκεῖνος ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς θείας Σοφίας ἱερόν; Ἡ τέχνη τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ὑπῆρξε διάφορος τῆς τοῦ Ἰκτίνου τέχνης, ἀλλ᾽ ἡ ἐντύπωσις ἣν προξενοῦσιν ἀμφότεραι εἶναι ὁμοία. Ὁ Παρθενὼν ἦτο μέχρι τινὸς ἄστεγος, προσδεχόμενος οὕτως ἀμέσως τὸ οὐράνιον φῶς, τὸ δὲ ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καλύπτεται ὑπὸ θόλου. Ἀλλὰ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐξακοντίζεται ἐπὶ ἅπαντα τὸν ναὸν ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου θόλου εἶναι τοσοῦτον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτόχρημα τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανόν. Τῳόντι οἱ τολμηταὶ τῆς Ἰωνίας ἀριστοτέχναι ἀνεπέτασαν τὸ στερέωμα αὐτῶν ἁπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὄγκων κολοσσιαίων μέν, δι᾽ οὐδενὸς δὲ ἐν τῷ μεταξὺ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων, ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπιστέγασμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἀέρα μετεωριζόμενον· τοὐλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαιοῖ ὅτι ὑπελάμβανες τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ οἰκοδομίας ἱσταμένην, ἀλλὰ ἐξηρτημένην διὰ χρυσῆς σειρᾶς ἐξ οὐρανοῦ. Ὑπάρχουσιν ὅμως ὅρια τόλμης τὰ ὁποῖα οὐδ᾽ εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῇ. Ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κατέπεσεν ἐκ σεισμοῦ ἰσχυροῦ ὁ θόλος καὶ ἐδέησε νὰ ἐγερθῇ ἕτερος διὰ πλειοτέρων ἐρεισμάτων ἐμπεδούμενος. Ἀλλ᾽ ὁ ὁμώνυμος τοῦ πρεσβυτέρου Ἰσιδώρου ἀνεψιὸς διέπραξε τοῦτο τοσοῦτον τεχνηέντως ὥστε, καίτοι ἤγειρεν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πεσσῶν κίονας καὶ ἁψῖδας, κατ᾽ οὐδὲν ἠλάττωσε τὴν ἐλαφρότητα καὶ τὴν διαύγειαν τοῦ ὅλου κατασκευάσματος. Προσεπικυροῖ δὲ τὸν εὐλαβῆ θαυμασμὸν μεθ᾽ οὗ ἐλάλησαν ἀείποτε οἱ χριστιανοὶ παντὸς δόγματος περὶ τοῦ ναοῦ τούτου τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἤ, ὡς κοινότερον λέγεται, τῆς ἁγίας Σοφίας, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μωάμεθ Β´, γενόμενος μετὰ ἐννεακόσια περίπου ἔτη κύριος αὐτοῦ, ἐδοξολόγησε μὲν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος

τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσλάμ, δὲν ἐπεχείρησεν ὅμως νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀρχαίαν προσωνυμίαν καὶ ἐξακολουθήσας νὰ τὴν ὀνομάζῃ Ἅγια Σόφια Τσαμισί ἐπέβαλε τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην εἰς τοὺς διαδόχους μέχρι τῆς σήμερον.

Τριακόσια μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἔτη ἤκμασεν ὁ Φώτιος. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐνθυμίζει ἐν πολλοῖς τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Βάκωνα. Οὐδείς ποτε ἠρνήθη τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ· πάντες κατέκριναν τὴν πολιτείαν. Ὁ Hergenröther, συγκεφαλαιῶν τὰς δυσαριθμήτους ταύτας κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις, λέγει· «Ἐὰν ὁ Φώτιος ὡς χριστιανὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος, ὡς ἐπίσκοπος καὶ κυβερνήτης τῆς ἐκκλησίας, ὑπέπεσεν εἰς δεινὰ ἠθικὰ παραπτώματα, ἐὰν ἡ ἱστορία, ἡ ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου ἱστορία, οὐδέποτε θέλει δυνηθῆ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ στίγμα ὅπερ ἐνεκόλαψεν αὐτῷ ὁ δημόσιος αὐτοῦ βίος, ὡς ἐπιστήμων, ὡς συγγραφεύς, ὡς φιλόλογος, ὡς φιλόσοφος, ὡς θεολόγος ἀνεδείχθη λαμπρότατος, τὸ δ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις κλέος τοῦ ἀνδρὸς ἀνωμολογήθη μιᾷ φωνῇ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον». Ἀλλ' ἐνταῦθα διακριτέον· Ὅτε ἐν τῷ τέλει τοῦ τρίτου τόμου ὡμίλησα περὶ τῶν κολακειῶν ἃς ὁ Φώτιος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ Γ', προσέθηκα· «Ὁμολογητέον ὅτι ὁσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι ἃς προσήνεγκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ κατὰ τῆς δυτικῆς ἐπεμβάσεως, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὴν σπουδαίαν ἱστορίαν νὰ καλύψῃ ἢ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ἔσχατον τοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἐξευτελισμὸν ἐνώπιον τοῦ παραβάτου ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων». Ὁ δὲ Hergenröther, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ, παρατιθέμενος τὴν κρίσιν ταύτην, ἀπεφήνατο ὅτι εὑρέθη τελευταῖον καὶ ἕλλην ἱστορικὸς ὁ μὴ ἐπιχειρήσας ν' ἀποθεώσῃ τὸν Φώτιον. Εὑρέθη, μάλιστα· ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς οὗτος, ἂν δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπιτιμήσῃ αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον, τὸν ἀνεκήρυξεν ἐν πάσῃ συνειδήσει σωτῆρα τοῦ ἔθνους γενόμενον ὡς κυβερνήτην τῆς ἐκκλησίας. Τῳόντι ἐν τῇ πάλῃ ἣν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς διεξήγαγε κατὰ τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης οὐδεὶς μετὰ τὸν Λέοντα Γ' ἠγωνίσθη ἐκθυμότερον καὶ τελεσφορώτερον τοῦ Φωτίου. Ἐὰν ὁ πρωτουργὸς τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἀφῄρει ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πάπα τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἤπειρον, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Κρήτην καὶ δὲν ἀπέδιδεν αὐτὰ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελεν ἐκλίπει ἀπὸ τῶν χωρῶν τούτων ὅπως ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Ἐὰν ὁ Φώτιος δὲν συνεπλήρου τὸ ἔργον Λέοντος τοῦ Γ' ἐγείρων τὸ ἀνυπέρβατον τεῖχος δι' οὗ ἐχωρίσθη ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς, ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἤθελεν εὕρει, κατὰ τὰς ἐπελθούσας βραδύτερον δεινὰς δοκιμασίας, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ τελευταῖον ἄσυλον εἰς ὃ κατέφυγε καὶ δι' οὗ ἔσωσε πρὸ πάντων τὴν γλῶσσαν, τὴν γλῶσσαν ἐν ᾗ ἐλάτρευε τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτοῦ· οὐδ' ἤθελον οἱ Πελοποννήσιοι τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος δυνηθῆ νὰ δηλώσωσιν εἰς τὸν ἑσπέριον τῆς χερσονήσου κατακτητήν, ὅτι πείθονται τελευταῖον νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ἐπὶ ἑνὶ ὅρῳ·

> Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου νὰ μᾶς πείσῃς,
> Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἡμεῖς καὶ τὰ παιδιά μας,
> Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
> Ν' ἀλλάξωμεν τὴν πίστιν μας καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.

Ἢ μικρὸν πρᾶγμα ὑπῆρξε τὸ ὑγρὸν ἢ τὸ ἑλληνικὸν πῦρ, τὸ ὁποῖον κατεσκεύασεν ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἡλιουπολίτης χημικὸς Καλλίνικος; Τὴν σήμερον πᾶσα τελείωσις τῶν τοῦ πολέμου ὀργάνων τιμᾶται καὶ γεραίρεται πλειότερον πάσης ἄλλης

εὑρέσεως, ὁ δὲ Καλλίνικος διὰ τοῦ κατασκευάσματος αὐτοῦ μετέβαλεν ὁλόκληρον τὸ στρατιωτικὸν σύστημα τῶν προακμασάντων μαχιμωτέρων τοῦ κόσμου ἐθνῶν καὶ παρέσχεν εἰς τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν ὅπλον ἀκαταμάχητον, δι' οὗ οὗτος ἠδυνήθη νὰ συντηρηθῇ ἐπὶ αἰῶνας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλείπτως κατ' αὐτοῦ ἁπανταχόθεν ἐπιτιθεμένων παντοειδῶν ἐθνῶν. Ἐπὶ αἰῶνας, λέγω, διότι ἄλλο τοῦτο χαρακτηριστικώτατον τῆς χρηστότητος τῶν ὀργάνων τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης, ἡ κατασκευὴ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς κατωρθώθη νὰ τηρηθῇ ἐπὶ μακρότατον ἀπόρρητος.

Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἀνέστησε βεβαίως τὸν ἀρχαῖον· νεκραναστάσεις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ δὲν συμβαίνουσιν, ἀνάγκη τελευταῖον νὰ πεισθῶμεν περὶ τούτου· ἀλλ' ὅσῳ νέος, ὅσῳ ἀλλότριος τῶν χρόνων τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Περικλέους, τοῦ Δημοσθένους καὶ ἂν ἦτο ὁ κόσμος ἐν ᾧ ἐπολιτεύετο, ὁ κόσμος ὁ ὑπ' αὐτοῦ τὸ πλεῖστον δημιουργηθείς, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, ὅπως καὶ ὁ χριστιανικὸς καὶ ὁ μακεδονικός, δὲν ἐλησμόνει ποτὲ καὶ ποτὲ δὲν ἔπαυσε τιμῶν τὸν ἀρχηγέτην.

Ὁ Ἀγαθίας, ἀγανακτῶν κατὰ τοῦ ἔθους τοῦ νὰ τιμῶνται διὰ στηλῶν καὶ εἰκόνων ἄνθρωποι μετριώτατοι, ἐκήρυττεν ὅτι τὴν ἀθανασίαν δὲν ἐγγυῶνται τὰ τεκμήρια ταῦτα τῆς κενοδοξίας, ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἀρετὴ καὶ χάρις.

> Οὕτως οὔτε Πλάτων βρενθύεται, οὔτ' ἄρ' Ὅμηρος
> χρώμασι ἢ στήλαις, ἀλλὰ μόνη σοφίη.

Ὁ Γεώργιος Πισίδης καὶ ὁ Θεοδόσιος, οἱ ὑμνήσαντες τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, μνημονεύουσιν ὁ μὲν πρῶτος τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Τιμοθέου, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀπελλοῦ, ὁ δὲ δεύτερος τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν ἡρώων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ τοῦ Δημοσθένους, καὶ τοῦ Φιλίππου, καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ Νικήτας ὁ Χωνιάτης, ἱστορῶν μετὰ καρδίας αἱμασσούσης τὰ τῆς τετάρτης σταυροφορίας καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ τότε γενόμενα, ἀνακράζει· ἀλλ' ὦ ἕλλην ποταμὲ Ἀλφειέ, ῥεῦμα ῥέον δι' ἅλμης πότιμον, μὴ δὴ τὰ ἑλλήνια δυσπραγήματα τοῖς ἐν Σικελίᾳ βαρβάροις διατρανώσειας, μηδ' ἔκπυστα θείης ὅσα οἱ ἐκ σφῶν ἐπιστρατεύσαντες Ἕλλησι καθ' Ἑλλήνων ἐμεγαλούργησαν· ἀλλοπρόσαλλος ἡ μάχη καὶ νίκη ἐπαμείβεται ἄνδρας. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαήλ, ἐξεικονίσας ἐν ποιήματι, τοῦ ὁποίου μόνον τὸ προοίμιον περιεσώθη, τὸ ἴνδαλμα τῆς πόλεως ἐκείνης οἷαν ὠνειρεύθη αὐτὴν καὶ ἐλάτρευσεν ἐν τῇ νεότητι, ὁμιλεῖ περὶ τῆς μητροπόλεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ μετὰ πόνου ψυχῆς ἐνθυμίζοντος τῇ ἀληθείᾳ τὸν Βύρωνα καὶ τὸν Chateaubriand. Καὶ οὐ μόνον οἱ λόγιοι κατεκηλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς. Ὁ Βασίλειος Β' ἐτέλεσε τὸν θρίαμβον δι' οὗ ἐπανηγύρισε τοὺς εἰκοσαετεῖς αὐτοῦ κατὰ Βουλγάρων ἀγῶνας πρῶτον ἐν Ἀθήναις καὶ ἔπειτα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ἀναγκασθεὶς ἐπὶ τοῦ κατὰ Ροβέρτου Γυσκάρδου ἀγῶνος, νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θησαυρούς, καὶ ἔπειτα, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ πολεμίου ἐκείνου, νὰ ἀπολογηθῇ ἐνώπιον συνελεύσεως εἰς ἣν παρῆσαν ἡ σύγκλητος, τὸ στρατιωτικὸν καὶ οἱ ἔγκριτοι τοῦ κλήρου, ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅτι πάντα τὰ ἀφαιρεθέντα *«εἰς δέον ἀνήλωτο κατὰ τὸν Περικλέα ἐκεῖνον καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται»*. Τρεῖς Ἀθηναῖοι καὶ μία Πελοποννησία ἐκάθισαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἡ σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου Β' Εὐδοκία (ἡ πρότερον Ἀθηναΐς), ἡ σύζυγος τοῦ Λέοντος Δ' Εἰρήνη, ἡ σύζυγος τοῦ Σταυρακίου Θεοφανώ, καὶ ἡ σύζυγος τοῦ

βασιλέως Χριστοφόρου Σοφία, θυγάτηρ δὲ τοῦ πελοποννησίου Νικήτα. Αὐτὴ ἡ ἐκκλησία, οὐχὶ μόνον ἡ τῶν τριῶν μεγάλων ἱεραρχῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἐκκλησία, ὑπέκυπτεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαίου βίου. Οἱ χαιρετισμοὶ εἰς τὴν ὑψίστην θεὸν ἑνὸς τῶν μεταγενεστέρων ὀρφικῶν ἔχουσι πρόδηλον τὴν οἰκειότητα πρὸς τὸν ἀκάθιστον ἐκεῖνον Ὕμνον ὃν μέχρι τῆς σήμερον ἅπας ὁ ἑλληνισμὸς δὲν παύει ἀναπέμπων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἀθηνῶν, καὶ ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κρήτης καὶ μικρᾶς Ἀσίας, πρὸς τὴν πάναγνον μητέρα τοῦ Σωτῆρος, ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς λυτρώσεως τῶν προπατόρων ἀπὸ Ἀβάρων καὶ Ἀράβων. Χαῖρε, ἀναφωνεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ὀρφικὸς ποιητής·

> Χαῖρε δὲ καὶ κλῖμαξ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα·
> εὐθυδρόμους κατάγεις, εὐθυδρόμους δ' ἀνάγεις.
> Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμῖνι, κλπ.

Χαῖρε, ἀνακράζει ὁ Χριστιανὸς ποιητής·

> Χαῖρε κλῖμαξ ἐπουράνιε
> δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός.
> Χαῖρε γέφυρα μετάγουσα
> τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν.
> Χαῖρε τῶν Ἀθηναίων
> *τὰς πλοκὰς διασπῶσα, κλπ.*

Ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα καὶ ἡ λογοτεχνία, ἔχουσαι νὰ λειτουργήσωσιν ἐντὸς κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ὅρων ἐντελῶς ἀλλοτρίων τοῦ βίου ἐν τῷ ὁποίῳ εἶχον διαπλασθῆ καὶ ἀκμάσει, ἠλλοιώθησαν φυσικῷ τῷ λόγῳ. Ὅσῳ ὅμως καὶ ἂν ἠλλοιώθησαν, παρήγαγον ἔργα τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον ἀναγινώσκονται ἐπωφελῶς καὶ πολλάκις εὐχαρίστως. Αἱ ἱστορίαι τοῦ Προκοπίου, ἂν πόρρω ἀπέχουσι τῶν ἀριστουργημάτων τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, δικαιοῦνται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Ἀνὴρ γνώστης τοῦ περὶ τὸν λόγον καλοῦ καὶ ἰδίως τῶν ἀρετῶν τοῦ ἱστορικοῦ λόγου, ὧν ἔδωκε λαμπρὰ ὑποδείγματα, ὁ ἱστορήσας τὴν παρακμὴν καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀποφαίνεται ὅτι ὁ Προκόπιος «ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ· ἐπιζητεῖ πάντοτε καὶ πολλάκις ἐπιτυγχάνει τὸν τόνον καὶ τὴν κομψότητα τοῦ ῥήματος· αἱ σκέψεις αὐτοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες εἶναι ὑπὲρ τὸ μέτρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσιν ἐξαίρετον τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐμπειρίαν· φιλοτιμούμενος δὲ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ τέρψῃ φαίνεται περιφρονῶν τάς τε προλήψεις τοῦ ὄχλου καὶ τὰς τῶν αὐλῶν κολακείας». Αὐτοῦ τοῦ Θεοφάνους ἡ ἀφήγησις εἶναι ἐνίοτε ζωηρὰ καὶ εἰκονική. Ὁ ἀναγινώσκων τὸν ἀδυσώπητον αὐτὸν ἀντίπαλον τῆς μεταρρυθμίσεως αἰσθάνεται ὅτι ὑπὸ τὸ ράσον τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου ἔπαλλεν ἔστιν ὅτε καρδία ἥτις ἐπόθει τὸ ἐθνικὸν μεγαλεῖον, καὶ ἐπτερύγιζε φαντασία ἥτις δὲν εἶχεν ὅλως ἀλλοτριωθῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν εὐφυΐαν καὶ χάριν. Ἐν τῇ περὶ πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σικελῶν πραγματείᾳ αὐτοῦ ὁ Εὐστάθιος διαμαρτύρεται ὅτι δὲν ἀναγράφει ἀντίφωνα κατὰ τοὺς φαύλους τῶν σοφιστῶν. Καὶ τῳόντι ὁ λόγος αὐτοῦ ψυχαγωγεῖ καὶ θέλγει· οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ πρωτουργοῦ τοῦ δράματος καταδεικνύουσι

βαθεῖαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας γνῶσιν· ἰδίως δὲ ἐπαγωγὸς εἶναι παρ' αὐτῷ ὁ ὄντως τραγικὸς συνδυασμὸς τῆς βαρυτάτης θλίψεως ἕνεκα τῶν συμφορῶν ἃς ἔχει νὰ ἱστορήσῃ, καὶ τῆς εὐτραπέλου πικρίας καὶ εἰρωνείας δι' ἧς μαστίζει τοὺς αἰτίους τῶν συμφορῶν τούτων. Βεβαίως ὅλοι τῶν χρόνων ἐκείνων οἱ συγγραφεῖς δὲν ἔχουσι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοιαῦτα προτερήματα· ἀλλ' ὁ Γίββων λέγει που· ὁποίαν χάριν, ὁποίαν κομψότητα ἔχει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἐν αὐτῷ τῷ στόματι τοῦ Κεδρηνοῦ!

Ἡ ἐπίσημος καὶ ἡ δημώδης γλῶσσα διεστράφησαν ἀναγκαίως πολὺ μᾶλλον τῆς φιλολογικῆς. Ἐν τῷ ἱδρυθέντι ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κράτει, ἐνῷ ἡ ἐκκλησία, ἡ φιλολογία, ἡ κοινωνία ἐξηκολούθησαν ὁμιλοῦσαι τὴν ἑλληνικήν, ἐπίσημος κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἡ λατινική. Ἀπεδείχθη μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς παρ' ἡμῖν ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν πάλη ὑπῆρξε μακρά. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος προσηγόρευσε λατινιστὶ τοὺς πατέρας τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐν Νικαίᾳ συγκροτηθείσης οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ἐναρκτήριος ὅμως οὗτος λόγος, ἵνα γίνῃ καταληπτὸς εἰς τὴν ὁμήγυριν, ἐδέησε νὰ μεθερμηνευθῇ εἰς τὴν ἑλληνικήν. Ἑξήκοντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔτη ὁ Ἀρκάδιος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ συντάττωσιν ἑλληνιστὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Θεοδόσιος Β' τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι. Κατόπιν ὁ Μαρκιανὸς ἐλάλησε πάλιν λατινιστὶ ἐνώπιον τῆς ἐν Χαλκηδόνι δ' οἰκουμενικῆς Συνόδου· καὶ πάλιν ὅμως ὁ λόγος αὐτοῦ μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικήν. Τὸ δὲ περιεργότερον, ἐπειδὴ ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, Ἕλλην τὸ γένος, ἀλλ' ἔξαρχος ὢν τοῦ πάπα ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ, ἐλάλησε λατινιστὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ, ἑρμηνεὺς ἐδέησε νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ Ἕλληνος ἐκείνου λόγον. Οὕτως ἐν διαστήματι διακοσίων ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐτῶν ἡ λατινίζουσα κυβέρνησις ἀντηγωνίζετο κατὰ δύναμιν πρὸς τὴν ἑλληνίζουσαν κοινωνίαν, ὅτε αἴφνης ἡ λατινικὴ ἐφάνη κατισχύσασα. Ὁ Ἰουστινιανὸς κωδικοποιήσας τοὺς νόμους ἐν τῇ λατινικῇ ἠξίωσε νὰ ἐπιβάλῃ αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς καὶ ἀστικὰς τοῦ κράτους σχέσεις. Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κύκνειον αὐτῆς ᾆσμα. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς λεγομένας Νεαρὰς διατάξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ νὰ ἀνομολογήσῃ ἐπισήμως ὅτι πράττει τοῦτο διότι ἡ «Ἑλλήνων φωνὴ» εἶναι «ἡ κοινή, ἡ συνήθης, ἡ πᾶσι γνώριμος». Καὶ μετ' ὀλίγον Ἀνατολὴ καὶ Δύσις ἀνεγνώρισαν τὸν ἑλληνικὸν τοῦ κράτους τούτου χαρακτῆρα. Καὶ ὁ μὲν ἄραψ Ἀβουλφαράγιος ὀνομάζει πρῶτον Ἕλληνα βασιλέα τὸν ἄμεσον τοῦ Ἰουστίνου Β' διάδοχον Τιβέριον, ὁ δὲ λατῖνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν τοῦ Τιβερίου διάδοχον Μαυρίκιον, τὸν Καππαδόκην ἐκεῖνον ὅστις, ὁμογενὴς ὢν τοῦ Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Παυσανίου, ἦτο, κατὰ Μένανδρον, Μουσῶν ἐραστὴς καὶ ἐνταὐτῷ δεινῶς ἐταπείνου τὴν τῶν Περσῶν μοναρχίαν. Ἀπὸ δὲ Ἡρακλείου οἱ βασιλεῖς «ἀποβαλόντες, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, τὴν ρωμαϊκὴν γλῶσσαν, διετέλουν ἑλληνίζοντες».

Ἀλλ' ἡ ἐπίσημος αὕτη ἑλληνικὴ ἔφερε πολλὰ ρωμαϊκὰ στίγματα. Ἡ πλείστη νομοθεσία, ἀστική, οἰκονομική, διοικητική, στρατιωτική, ἐκ τῆς λατινικῆς μετεφράσθη, καὶ πολυάριθμοι αὐτῆς ὅροι διετηρήθησαν ἀπαράλλακτοι δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων ἁπλῶς ἐκφερόμενοι. Οὐκ ὀλίγοι μὲν διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀπεδόθησαν· ἐν γένει ὅμως ἡ ἐπίσημος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ γλῶσσα παρέμενε μετὰ πολλῶν λατινισμῶν μεμιγμένη, καίτοι ἠγωνίζετο ἐκ διαλειμμάτων, ἂν ὄχι ν' ἀνακτήσῃ τὴν ἀρχαίαν γνησιότητα, νὰ μεταπλασθῇ τοὐλάχιστον ἐπὶ τὸ χαριέστερον κατὰ τὸ ἰδιάζον τῷ ἔθνει τούτῳ πνεῦμα. Ὅταν λ. χ. τὰ τάγματα καὶ τὰ θέματα, δηλαδὴ ὁ βασιλικὸς καὶ ἐπαρχιακὸς στρατός, ἤρχοντο εἰς προϋπάντησιν τοῦ βασιλέως ἐπευχόμενοι αὐτῷ, ὁ βασιλεύς, ἐκνεύων πρὸς

ἓν ἕκαστον τάγμα καὶ θέμα, ἔλεγε, κατὰ τὸ ἐπίσημον κείμενον τῆς βασιλείου Τάξεως· «Καλῶς ὑμᾶς εὕρομεν· πῶς ἔχετε, παιδία μου, πῶς ἔχουσιν αἱ νύμφαι μου, αἱ γυναῖκες ὑμῶν καὶ τὰ παιδία, πῶς ὑμῖν τὰ ἐν τῇ ὁδῷ διηνύσθη; Ἀγωνίσασθε, τοῦ Χριστοῦ στρατιῶται καὶ παιδία ἐμά, ἵνα ἐν καιρῷ δέοντι ἐπιδείξησθε τὴν γενναιότητα καὶ τὴν ἀνδρείαν ὑμῶν, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν καὶ βασιλείαν ἡμῶν πίστιν ὀρθὴν καὶ ἀγάπην».

Παραπλήσιά τινα ἔπαθεν ἡ δημώδης γλῶσσα, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν περιεσώθησαν δυστυχῶς εἰμὴ εὐάριθμα μνημεῖα. Τὰ ἄκτα, του-βίνκας, ἐξέρκιτα, δηλάτωρες καὶ τὰ τοιαῦτα ἐκλείπουσι βαθμηδόν· καί, ἀξιοσημείωτον τοῦτο, ἀποβάλλονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ πολὺ ταχύτερον ἢ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἐν ταῖς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου ἀνευφημίαις ὁ μὲν δῆμος ἀνέκραξεν ἑλληνιστὶ «Σεβαστέ», ὁ δὲ στρατὸς ρωμαϊστὶ «Αὔγουστε». Ὅστις ἀναγνώσῃ τὸν περίφημον μεταξὺ τῶν δήμων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἰουστινιανοῦ διάλογον καὶ τὰς προσρήσεις τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ πλήθους εἰς τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν νομίζει ὅτι εὑρίσκεται εἰς ἄλλον κόσμον ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ εἰς ἄλλον ἐν τῇ δεκάτῃ. Ἐν ταύτῃ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος διηγεῖται ὅτι, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν Ἱππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ Μαΐῳ ἀγῶνας, οἱ Πράσινοι ἐχαιρέτιζον πρῶτοι ψάλλοντες·

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει·

Οἱ δὲ Βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν·

καὶ ἐξηκολούθουν οὕτως ᾄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἕνα στίχον τοῦ δημοτικοῦ ἐκείνου ᾄσματος, τοῦ ὁποίου δὲν περιεσώθη δυστυχῶς εἰμὴ ἡ ἀρχὴ αὕτη καὶ τὸ ὁποῖον, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εὐχαρίστως ἠθέλομεν ἀκούσει τὴν σήμερον ἀντηχοῦν ἐν τῷ στόματι τοῦ καθ' ἡμᾶς δήμου τῶν Ἀθηναίων. Ἐν δὲ τῇ ἑνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὁ θετὸς τῆς βασιλίδος Ζωῆς υἱὸς Μιχαὴλ Ε', ὃν τὸ πλῆθος ἐπωνόμασε περιφρονητικῶς Καλαφάτην, καὶ ὅστις, ἀφοῦ ὤμοσεν ἐνώπιον τοῦ Ἐσταυρωμένου εὐπείθειαν πρὸς αὐτὴν καὶ στοργήν, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ καθαιρέσῃ τὴν εὐεργέτιν, ὁ λαὸς ἀνεβόησεν· «ἡμεῖς σταυροπάτην καὶ καλαφάτην βασιλέα οὐ θέλομεν, ἀλλὰ τὴν ἀρχέγονον καὶ κληρονόμον καὶ ἡμετέραν μητέρα Ζωήν». Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον, ὅτε ὁ σύζυγος τῆς Ζωῆς Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, ἐρασθεὶς τῆς ἀδελφῆς τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ, ἐμελέτησε ν' ἀναδείξῃ αὐτὴν βασίλισσαν, καὶ νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τήν τε Ζωὴν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Θεοδώραν, ὁ λαὸς ἀνεβόησεν· «ἡμεῖς τὴν Σκλήραιναν βασίλισσαν οὐ θέλομεν, οὐδὲ δι' αὐτὴν αἱ μάνναι ἡμῶν αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα θανοῦνται»· ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ ὁπόσον εὐγενῆ ἀφοσιώσεως αἰσθήματα ἔτρεφεν ὁ λαὸς ἐκεῖνος πρὸς τὰς τελευταίας ἀπογόνους τοῦ ἐνδόξου μακεδονικοῦ οἴκου, ὅσῳ ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ νέος ἔτι Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐσώθη διὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος ἐξ ἐπιβουλῆς ἣν παρεσκεύασαν κατ' αὐτοῦ οἱ ἀντίπαλοι, ἐψάλλετο ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πρωτευούσης τὸ ᾀσμάτιον· «Τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς, χαρεῖς, Ἀλέξιε, ἐνόησές το καὶ τὴν δευτέραν τὸ πρωῒ εἶπα καλῶς γεράκιν μου». Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἕκτης οἱ Κωνσταντινουπολῖται ἔδιδον δείγματα τῆς εὐφυΐας αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν δήμων διαλόγῳ οἱ Πράσινοι ἤθελον νὰ κατηγορήσωσιν ἐπὶ καταχρήσει τὸν σπαθάριον

Καλοπόδιον· μὴ τολμῶντες δὲ νὰ ἐκστομήσωσιν αὐτὸ τοῦ πλεονέκτου τούτου στρατηγοῦ τὸ ὄνομα ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα ἀναβοήσαντες· «ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὑρίσκεται». Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι ἔκτοτε οἱ Κωνσταντινουπολῖται ὠνόμαζον τοὺς νέους στρατιώτας παλληκάρια, διὰ τῆς προσηγορίας ἐκείνης ἥτις τοσοῦτον ἀπέβη πολύκροτος εἰς τοὺς νεωτέρους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγῶνας.

Ἐν τῇ συνοπτικῇ ταύτῃ εἰκόνι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ τῆς περὶ αὐτὴν πολιτείας καὶ κοινωνίας ὑπεδείξαμεν τὰ μεγάλα ἔργα δι' ὧν αὕτη ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς προηγουμένας φάσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὑπολείπεται ἤδη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου πρὸς τὸν νεώτερον ἑλληνισμόν. Καλούμεθα σήμερον Ἕλληνες, τοὺς δὲ ἐν ταῖς αὐταῖς χώραις κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πρωταγωνιστήσαντας ὀνομάζομεν Βυζαντινούς. Αὐτοὶ ὅμως οὗτοι δὲν παρεδέχθησαν τὴν προσηγορίαν ταύτην, ἀλλ' ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ρωμαίους, Γραικούς, καί, ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, Ἕλληνας. Τὸ ὄνομα Βυζαντινοὶ δὲν ἐπεκράτησεν εἰμὴ παρὰ τοῖς Ἑσπερίοις, συνδεθὲν ὑπ' αὐτῶν μετὰ ποικίλων περιφρονητικῶν ἐκδοχῶν. Παρακολουθήσωμεν ἤδη ἐπὶ μικρὸν τὴν τύχην τῶν τριῶν ἰθαγενῶν ὀνομάτων. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐξηκολούθησεν ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐκ παραλλήλου. Οἱ πολλοὶ ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ρωμαίους ἢ Ρωμηούς· αἱ δὲ ἀνώτεραι τάξεις Γραικοὺς ἢ Ἕλληνας· μέχρις οὗ ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ συνελθοῦσα πρώτη ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἀφαιρέσασα ἐκ μέσου τὰς προσηγορίας Ρωμαῖοι καὶ Γραικοί, καθιέρωσεν ἐπισήμως τὰ τιμιώτατα τῆς γλώσσης ἡμῶν ὀνόματα Ἑλλάς, Ἕλληνες, Ἑλληνικὴ ἐπικράτεια, Ἑλληνικὴ πολιτεία, Πανελλήνιον. Μεταξὺ τῆς 29 Μαΐου 1453, καθ' ἣν ὁ μεγαλομάρτυς βασιλεὺς ἐκάλει τοὺς μὲν συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἀπογόνους Ἑλλήνων, τὴν δὲ Κωνσταντινούπολιν ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν γράφομεν συνέβη ἆρά γέ τι τὸ δικαιοῦν ἡμᾶς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι σήμερον εἴμεθα μᾶλλον Ἕλληνες ἢ οἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα προπάτορες ἡμῶν; Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν τὸ ἠξεύρω· ἴσως μάλιστα ὑπάρχουσι γεγονότα τινὰ ἐπιτρέποντα νὰ διστάσωμεν οὐκ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Λάβετε λ. χ. τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν ἑκατέρων τῶν χρόνων. Οἱ στρατηγοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ἐν μέσῳ αἰῶνι Λαχανοδράκοντες, Λαρδατύραι, Μελισσηνοί, Ὠορύφαι, Ἐξαμιλῖται, Οὐρανοί, Ξιφίαι, Ὀρέσται, Δαφνομῆλαι, Βοτανειᾶται, Φιλόκαλοι, Κρηνῖται, Σκληροί, Μανιάκαι, Κεκαυμένοι, Συναδηνοί, Διογένεις, Παλαιολόγοι, Στρατηγόπουλοι· ἀλλὰ δὲν γράφομεν ἐνταῦθα λεξικὸν κυρίων ὀνομάτων. Τὰ δὲ παρατεθέντα ἀρκοῦσι, νομίζω, νὰ πείσωσιν ἕκαστον ὅτι, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἑλληνικὰ τῶν ὀνομάτων ὅσα ἐκλέϊσαν τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἱστορίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἀλλ' ἐρωτῶ ἐνταῦθα· ἂν καλούμεθα σήμερον Ἕλληνες, ἂν ὁμιλοῦμεν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἂν οἱ πατέρες τῶν πατέρων τῆς παρούσης γενεᾶς ἠξιώθησαν νὰ προσθέσωσιν οὐκ ὀλίγας λαμπρὰς σελίδας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἂν αὐτὴ ἡ παροῦσα γενεὰ ὀργᾷ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν προπατόρων, εἰς τίνας ἄλλους ὀφείλομεν τὰ εὐεργετήματα ταῦτα ἢ εἰς τοὺς προγόνους τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων; Ἐλάβομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πῶς καὶ ὑπὸ τίνων ἐσώθημεν ἐκ τοῦ φραγκισμοῦ. Ἀλλὰ οἱ κίνδυνοι οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ὅσα δὲν ἔπαυσαν εἰσβάλλοντα ἐπὶ ἔτη χίλια ἐξ ὅλων τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντος, ὑπῆρξαν ἔτι δεινότεροι. Βεβαίως τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἠφανίσθη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ὑπό τινων ἐπρεσβεύθη. Διῆλθεν ὅμως διὰ περιπετειῶν κρισιμωτάτων. Ἀπὸ βορρᾶ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν πολεμίων, οὐ μόνον τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Μακεδονίαν εἶχον καταλάβει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἁπάσας τὰς χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος

εἶχον κατασταθῆ πολυάριθμοι. Ἀπὸ μεσημβρίας οἱ Ἄραβες οὐ μόνον τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας εἶχον κυριαρχήσει, ἀλλὰ καὶ μέρους τῆς μικρᾶς Ἀσίας· καὶ αὐτῆς δὲ τῆς Κρήτης ἐδέσποσαν ἐπὶ 138 ἔτη. Ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἐσώθη εἰμὴ διὰ λαμπρῶν κατορθωμάτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ διὰ ἐπιτηδείων πολιτικῶν, διοικητικῶν, ἐκπαιδευτικῶν αὐτῆς ἐνεργειῶν. Ἵνα δώσωμεν ἐνταῦθα μικράν τινα ἔννοιαν τῶν ποικίλων τούτων ἀγώνων, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ἐν συντόμῳ τί ἐγένετο ὡς πρὸς τὴν Κρήτην. Ὅτε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνέκτησε τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ἤγαγεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀβδοὺλ Ἀζὶζ καὶ τοὺς ἀπείρους αὐτοῦ θησαυρούς, ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κρήτης ἔπνεε τὰ λοίσθια· ὁ δὲ Φωκᾶς ἐκάλεσεν αὐτόθι πολλοὺς νέους ἐποίκους, Ἕλληνας καὶ ἐξελληνισθέντας Ἀρμενίους, καὶ ἔπεμψε τὸν ὅσιον Νίκωνα ὅστις ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἠνώρθωσε τὰς πεπτωκυίας ἐκκλησίας, ἀνήγειρε νέας καὶ ἀνεζωπύρησε τὴν πίστιν τῶν κατοίκων. Ἐπὶ πᾶσι δὲ μετῳκίσθησαν εἰς Κρήτην πολλαὶ ἐπιφανεῖς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως οἰκογένειαι, οἱ Μελισσηνοί, οἱ Χορτᾶτοι, οἱ Λύγηνοι, οἱ Βλαστοί, οἱ Κλάδοι, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Φωκάδες, (ἐξ ὧν μετέπειτα παρήχθησαν οἱ Καλλέργαι), οἱ Καλέταιροι καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἅπαντες ἐπρωταγωνίστησαν βραδύτερον κατὰ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας. Τοιουτοτρόπως ἡ Κρήτη ἀπέβη εἷς τῶν κυριωτάτων προμαχώνων τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καὶ διὰ παρομοίων ἢ διὰ παρεμφερῶν ἔργων ἡ μὲν Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ κατέστησαν τὰ ἀσφαλέστατα τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἐλευθερίας ὁρμητήρια, ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θρᾴκῃ ὁ ἑλληνισμὸς ἀνταγωνίζεται ἔτι εὐδοκίμως κατὰ τῶν ἐπηλύδων.

Καὶ ὅμως, ἵνα μὴ ὑπάρξῃ μωρία ἣν δὲν ἐπράξαμεν κατὰ τὸν τελευταῖον πεντηκονταετῆ ἡμῶν βίον, ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν μεσαιωνικῶν ἐκείνων πατέρων ἡμῶν ὡς περὶ ξένων καὶ δὲν ἀναγνωρίζομεν ὡς γνησίους προγόνους εἰμὴ τοὺς Λεωνίδας καὶ τοὺς Θεμιστοκλεῖς. Δὲν ἀρκεῖ ὅτι θέλομεν νὰ κυβερνήσωμεν τὴν Ἀνατολήν, αὐτοὶ ἡμεῖς μηδαμῶς θέλοντες νὰ κυβερνηθῶμεν, ἀλλ᾽ ἀξιοῦντες νὰ ἄρξωμεν χωρῶν εὐρυτάτων περιορίζομεν τὰ ἱστορικὰ ἡμῶν δίκαια ἐντὸς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ταῦτα δὲ πάντα, ἐνῷ οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι οὐ μόνον σπουδαιότερον ὁπωσδήποτε ἡμῶν κυβερνῶνται, ἀλλὰ καὶ τὰς ἱστορικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις ἐπιμελῶς περιθάλπουσι καὶ προάγουσι. Τοῦτό ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου λεγόμενον·

Ἑλλὰς κατὰ θεὸν νοσεῖ τινα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Αὐγούστου 1886

Κ. Π.

IN XPO DEO FIDVS
REX ET TIRANVS
GRECORVM·NICHI
FORVS PHOCAS DO
MESTICVS STVDI
ORVM:~

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΒΑΘΜΙΑΙΟΣ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Κιονόκρανον τῶν μεγίστων κιονοστοιχιῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ διετήρει ἔτι ἀκεραίαν σχεδὸν τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἐθνικὴν γνησιότητα εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τῶν Θερμοπυλῶν χώρας, δηλαδὴ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ προσέτι εἰς τὰς πολυαρίθμους ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτῆς νήσους. Ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἐλαττωθῆ· ἡ εὐπορία εἶχεν ἐκλείψει· πολλὰ τῆς χώρας μέρη εἶχον λεηλατηθῆ ἐπανειλημμένως ὑπὸ βαρβάρων· αἱ πόλεις εἶχον ἀποβάλει οὐκ ὀλίγα λαμπρὰ μνημεῖα· ἀλλὰ μόνιμος ἀλλοφύλων ἐγκατάστασις δὲν εἶχεν ἔτι συμβῆ ἐνταῦθα, τοὐλάχιστον τοσούτων ἀλλοφύλων ὥστε νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὸν ὅλον τοῦ ἔθνους χαρακτῆρα. Διότι ἱδρύθησαν μὲν ἄλλοτε ῥωμαϊκαὶ ἀποικίαι εἰς Κόριν-

θον, εἰς Πάτρας, εἰς Δύμην, εἰς Νικόπολιν, ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν ἔκτοτε διελθόντων πεντακοσίων περίπου ἐνιαυτῶν αἱ ἀποικίαι αὗται εἶχον ἐξελληνισθῆ. Καὶ ἐκ τῶν δύο χωρῶν ὅσαι κεῖνται ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰς μὲν τὴν Θεσσαλίαν δὲν φαίνονται ὡσαύτως ἐγκατασταθέντες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βάρβαροι, μόνον δὲ εἰς τὴν βορειοτέραν Ἤπειρον, ἰδίως περὶ τὸ Δυρράχιον, ὑπῆρχον ἤδη ἀποικίαι τινὲς Γότθων οἵτινες ἔμειναν αὐτόθι μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου πρὸς δυσμὰς ἐκστρατείαν (κεφ. Γ' τοῦ Β' τόμου).

Ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ, ποικίλοι καὶ οὐκ ὀλίγοι βάρβαροι εἶχον ἤδη καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία. Ἡ εὐρεῖα ἐκείνη χώρα κατείχετο τὸ πάλαι ὑπὸ δύο φυλῶν, τῆς ἰλλυρικῆς καὶ τῆς θρακικῆς, αἵτινες δὲν ἐταυτίζοντο μὲν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλ' εἶχον οὐ μικρὰν πρὸς αὐτὴν οἰκειότητα. Βραδύτερον, ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων, ἱκανὰ Γαλατῶν στίφη ἀποκατεστάθησαν ἔν τε Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θρᾴκῃ. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἰλλυριοὶ ἐκεῖνοι καὶ Θρᾷκες καὶ Γαλάται εἶχον ἤδη κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῆ διά τε τῶν πολυαρίθμων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, καὶ διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ. Μήπως ἐν Δερριόπῳ, εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς Μακεδονίας, δὲν ἀνεκαλύφθη ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ συνταχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὅλως κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐπιγραφῶν, καὶ μνημονεύουσα προέδρων, καὶ πολιταρχῶν, καὶ βουλευτηρίου, καὶ ἐπιμελητοῦ τῶν τῆς βουλῆς δηναρίων; Ναὶ μὲν βραδύτερον καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος νέα βάρβαρα φῦλα ἀνεμίχθησαν αὐτόθι μετὰ τῶν ἐγχωρίων· πρὸς ἀνατολὰς μέν, ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Θρᾴκῃ, αἱ οὐννικαὶ φυλαί, δυτικώτερον δέ, ἐν τῇ ἄνω Μοισίᾳ, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ Δαρδανίᾳ, φυλαὶ γερμανικαὶ καὶ σλαυικαί, οἱ Γεπίδαι, οἱ Σαρμάται, οἱ Αἵρουλοι· ἔτι δὲ δυτικώτερον οἱ Ὀστρόγοτθοι, οἵτινες ὅμως μετ' ὀλίγον ἀπεδήμησαν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἀλλ' οἱ ἄποικοι οὗτοι δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, πολυάριθμοι, ἀντιπαραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους· διότι ὄχι μόνον πᾶσαι αἱ πόλεις, παράλιοί τε καὶ μεσόγειοι, κατείχοντο ὑπὸ Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ τὸ ἑλληνικὸν ἢ ἐξελληνισμένον στοιχεῖον διετέλει ἔτι ἐπικρατέστατον. Τοὐλάχιστον ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδός, ὁμιλῶν, κατὰ τὴν ἀμέσως ἑπομένην ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, περὶ τῶν κατοίκων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, λέγει αὐτοὺς «Ἕλληνας ἐκ τοῦ πλείονος ὄντας».

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὁπόσον ὁ ἑλληνισμὸς ἐπεκράτησε κατὰ πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον διὰ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοῦ μεγάλου τούτου γεγονότος ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ ἕβδομον τῆς ἱστορίας ἡμῶν βιβλίον, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς τὸ ὄγδοον, ὅπου ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία, ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, συνετέλεσε τἀνάπαλιν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐμπέδωσιν αὐτοῦ καὶ ἀνάπτυξιν. Ὁ ἀνατολικὸς οὗτος ἑλληνισμὸς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀσυγκρίτως ἀκμαιότερος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ. Αἱ πολυάριθμοι, αἱ πλούσιαι, αἱ πολυάνθρωποι τῶν χωρῶν ἐκείνων πόλεις ἦσαν καθ' ὁλοκληρίαν ἑλληνικαί· εἰς αὐτὴν τὴν ὕπαιθρον χώραν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα κατίσχυεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῶν ἐπιχωρίων διαλέκτων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀσίᾳ που καί που νέαι τινὲς βάρβαροι φυλαί· γαλατικαὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, γοτθικαὶ δὲ καὶ οὐννικαὶ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' οἱ Γαλάται, καίτοι ἦσαν τοσοῦτον πολυάριθμοι

ὥστε ἔδωκαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς χώραν εὐρεῖαν μεταξὺ Καππαδοκίας, Παφλαγονίας, Βιθυνίας καὶ Φρυγίας κειμένην, ἔπαθον ὅ,τι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λοιποὶ ἐγχώριοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας κάτοικοι, ὑπέκυψαν δηλαδὴ εἰς τὴν ἀκαταμάχητον ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ· δι᾿ ὅπερ ἡ μὲν χώρα αὐτῶν ἀπὸ Στράβωνος καὶ ἐφεξῆς ὠνομάζετο Γαλλογραικία καὶ Γαλατία ἡ ἑλληνική, οἱ δὲ ἄποικοι ἐκεῖνοι ἐκαλοῦντο Γαλλογραικοὶ καὶ Ἑλληνογαλάται. Παραπλήσιόν τι συνέβη εἰς τοὺς Γότθους, τοὺς ὁποίους ἐν ἀρχῇ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ὁ Θεοφάνης ὀνομάζει Γοτθογραίκους, ἤτοι ἐξελληνισθέντας Γότθους. Οἱ δὲ Οὖννοι, εὐαριθμότεροι ὄντες, ἔτι εὐχερέστερον συνεχωνεύθησαν ἐντὸς τῶν ἐγχωρίων κατοίκων. Ἀλλ᾿ ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τεκμήριον μαρτυρεῖ ὁπόσον ἑλληνικαὶ ἦσαν κατὰ τὴν τετάρτην καὶ τὴν πέμπτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα αἱ χῶραι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι πᾶσα σχεδὸν ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία τῶν πέντε πρώτων αἰώνων ἀπὸ Χριστοῦ παρήχθη καὶ ἤκμασεν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ ὀγδόῳ βιβλίῳ· καὶ πλὴν τούτου ὅτι οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Ἄρειοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Εὐτυχεῖς, οἱ Θεόφιλοι, οἱ Κύριλλοι, οἱ Χρυσόστομοι καὶ οἱ ἄπειροι ἄλλοι ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ ἱεροκήρυκες τῶν χρόνων τούτων διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἠγόρευον πρὸς τοὺς αὐτόθι ὄχλους, καὶ ἔπειθον αὐτούς, καὶ συνεκίνουν, καὶ παρέσυρον, ἐξ οὗ καταφανῶς δηλοῦται ὅτι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας στρωμάτων, ἂν δὲν εἶχον πάντοτε τὴν ἑλληνικὴν ὡς συνήθη αὐτῶν γλῶσσαν, τοὐλάχιστον ἐνόουν αὐτὴν ἀρκούντως.

Εἰς τὰς πρὸς ἀνατολὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας χώρας ὁ ἑλληνισμός, ὅστις εἶχε διασωθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τῆς τῶν Πάρθων κυριαρχίας, ἐμαράνθη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ δευτέρου περσικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου καὶ ἀνεδείχθη πολέμιον τῆς τε ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ νέου αὐτῆς θρησκεύματος. Πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ὅριον τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπῆρχεν ἤδη ὁ Εὐφράτης ποταμός, ὅπως ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ὁ ποταμὸς Ἴστρος. Δεινὰς ὡσαύτως συμφορὰς ὑπέστησαν αἱ ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι παρὰ τῶν ἐγχωρίων βαρβάρων· θέλομεν ὅμως ἰδεῖ τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου χώρας τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἐν μὲν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι προθύμως ἐν ὀνόματι καὶ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀποβαλλούσας τὴν βανδηλικὴν κυριαρχίαν, ἐν δὲ τῇ ἑβδόμῃ γενναίως, καὶ μέχρι τινὸς εὐτυχῶς, ὡσαύτως ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγωνιζομένας. Ἀλλ᾿ ἐξαιρέτως ὁ τῆς Αἰγύπτου ἑλληνισμὸς διετηρεῖτο ἔτι ἀκέραιος καὶ ἀκμαῖος καὶ ἐξηκολούθει ἐπενεργῶν εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ἰδίως διὰ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς 3 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος Σιλκὼ ὁ βασιλεύς, ἤ, καθὼς ἔλεγεν ἑαυτόν, βασιλίσκος, τῶν Νουβαδῶν καὶ ὅλων τῶν Αἰθιόπων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀνέγραφε τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ κατορθώματα (Κεφ. Β΄ τοῦ Β΄ τόμου). Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη ἦτο σφόδρα ἠλλοιωμένη, ἀλλ᾿ οὐχ ἧττον ἐμαρτύρει τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἤδη δέ, καθ᾿ οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους, δύο Ἕλληνες δοῦλοι διέδωκαν αὐτόθι τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἀναβιβασθέντες εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων συνῆψαν μὲν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, προήγαγον δὲ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ἐμπορίαν μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν καὶ τὴν κάτω Γαλατίαν (τὰς περὶ Μασσαλίαν χώρας) ἐλαλεῖτο ὁμοίως ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἂν καὶ εἰς τὴν κάτω Γαλατίαν ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς γαλατικῆς. Ἀλλὰ δὲν λέγομεν ἐνταῦθα πλειότερόν τι περὶ τῶν χωρῶν τούτων, διότι ἡ μὲν κάτω Γαλατία πρὸ

καιροῦ καὶ διὰ παντὸς εἶχεν ἀποσπασθῆ ἀπὸ τοῦ αὐθυπάρκτου πολιτικοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἡ δὲ κάτω Ἰταλία καὶ ἡ Σικελία δὲν συνηνώθησαν αὖθις πολιτικῶς μετὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε καὶ θέλομεν εἰδικώτερον ἐπανέλθει εἰς αὐτάς.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ ἑλληνισμὸς ἦτο ἔτι ἐπικρατέστατος ἐντὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν, τῶν ἀσιανῶν καὶ τῶν ἀφρικανικῶν χωρῶν, ἐξ ὧν ἀπηρτίζετο τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ὅλοι αὐτῶν οἱ κάτοικοι δὲν ἦσαν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τῆς αὐτῆς καταγωγῆς, πλεῖστοι ὅμως ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πρότερον μὲν διὰ τῆς μακεδονικῆς ἐνεργείας, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ διαδόσεως· ὥστε συνέβη μὲν μείωσις πολλὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς πολλὰς ἑτέρας φυλὰς τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἠδύνατο ἔτι νὰ λογισθῇ τοὐλάχιστον ὅσον καὶ τὸ πάλαι πολυάριθμον. Διδόμενα ἀποχρῶντα ἵνα ὁρίσωμεν τὸ πλῆθος τοῦτο ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δὲν ἔχομεν· κρίνοντες ὅμως ἐκ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν πόρων αὐτοῦ καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πολυαρίθμων πόλεων, αἵτινες ἦσαν ὅλαι ἑλληνικαὶ εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς δὲν ἦτο τότε εὐαριθμότερος ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς, διὰ τὸν δεσμὸν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ θρησκεύματος, ὅστις συνῆπτε τοὺς πλείστους τοῦ κράτους ἐκείνου κατοίκους. Τοιοῦτος δὲ δεσμὸς δὲν συνήνωσε ποτὲ τοὺς κατοίκους τοῦ πρὸ μικροῦ καταλυθέντος δυτικοῦ κράτους, δὲν συνῆψε δηλαδὴ ποτὲ τοὺς Βρεταννούς, τοὺς Γαλάτας, τοὺς Ἴβηρας, τοὺς Γερμανούς, μετὰ τῶν Ἰταλῶν. Τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα ἦτο τότε πολὺ ὀλιγώτερον διαδεδομένον ἐν τῇ Δύσει ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἡ δὲ λατινικὴ γλῶσσα οὐδέποτε ἀπέβη γλῶσσα ἐθνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Δύσεως ὅσον ἡ ἑλληνικὴ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ αἱ ἑλληνίζουσαι φυλαὶ τῆς κάτω χώρας καὶ τῆς παρακειμένης Σικελίας δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὰς λατινιζούσας φυλὰς τῆς μέσης καὶ τῆς ἄνω χερσονήσου. Αὕτη δὲ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσης ἑνότητος ὑπῆρξε μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν ὅσαι ἐπήγαγον τὴν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἐνῷ τἀνάπαλιν ὁ δεσμὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅστις συνῆπτε τοὺς κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ, δύναται νὰ λογισθῇ ὡς μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν διάσωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου κατακλυσμοῦ.

Πλὴν τούτου τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, καίτοι ἔπαθον δεινὰς συμφορὰς καὶ πολλὴν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, διέσῳζον ἔτι, δὲν λέγομεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ὄντως ἤκμαζον, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ, ἠθικήν τινα καὶ ὑλικὴν ῥώμην, ἥτις παντάπασιν εἶχεν ἐκλείψει ἐκ τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κυρηναϊκῆς εἴδομεν καὶ θέλομεν ἰδεῖ ἐκ διαλειμμάτων τοὺς Ἕλληνας ἀγωνιζομένους οἴκοθεν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν συνεχῶς ἐπικειμένων βαρβάρων. Οἱ Ἀσημούντιοι τῆς Θράκης ἀποκρούουσι τὸν ἀκαταγώνιστον Ἀττίλαν· οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Δέξιππον ἀναγκάζουσιν εἰς ὑποχώρησιν τοὺς Γότθους· ὁ Ἀλάριχος δὲν δύναται νὰ κυριεύσῃ οὔτε τὰς Θήβας οὔτε τὰς Ἀθήνας· ὁ Βανδῆλος Γιζέριχος ἀποτυγχάνει εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ταινάρου ἐπιδρομήν· οἱ κάτοικοι τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Δημοσθένην, ἀνθίστανται ἐπὶ μακρὸν γενναίως εἰς τοὺς Πέρσας· οἱ κάτοικοι τῆς Παμφυλίας καταφέρουσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὸν Γότθον Τριβίγιλδον· οἱ κάτοικοι τῆς Πτολεμαΐδος, ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον αὐτῶν ἀρχιερέα καὶ στρατηγὸν Συνέσιον, ὑπερμαχοῦσιν ἐπὶ μακρὸν καρτερικῶς κατὰ τῶν ἐγχωρίων τῆς Ἀφρικῆς βαρβάρων. Οὐδένα τοιοῦτον ἐθνικὸν ἀγῶνα ἀπαντῶμεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. «Ἡ πτῶσις

τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, λέγει ὁ Guizot, παρίστησι φαινόμενον παράδοξον. Ὄχι μόνον ὁ λαὸς δὲν ὑποστηρίζει παντάπασι τὴν κυβέρνησιν κατὰ τῶν βαρβάρων, ἀλλ' οὐδὲ οἴκοθεν ἐπιχειρεῖ τινα ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἄμυναν. Ἠμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ πάλῃ ἔθνος παντάπασι δὲν ὑπάρχει· τὸ ἔθνος τοῦτο πάσχει ὅλας τὰς συμφορὰς τοῦ πολέμου, λεηλασίαν, πεῖναν, ὁλοσχερῆ μεταβολὴν τῆς τύχης καὶ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐνεργήσῃ καὶ χωρὶς τοὐλάχιστον νὰ κραυγάσῃ καὶ νὰ ἀκουσθῇ. Ἑνὶ λόγῳ, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι τὰ λείψανα τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων διαμφισβητοῦσι πρὸς τὰ τῶν βαρβάρων στίφη τὴν κατοχὴν τῆς ἀχανοῦς ἐκείνης

Τὸ μέγα Α. Μ. τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως

χώρας, ἀλλ' ἡ χώρα αὕτη φαίνεται κατοίκων ἔρημος». Ἡ δὲ παντελὴς αὕτη ἠθικὴ ἔκλυσις τῶν κατοίκων τῆς Δύσεως εἶναι ἑτέρα τις αἰτία τῆς τοῦ δυτικοῦ κράτους καταστροφῆς, ἐνῷ ἀπεναντίας ἡ γενναία πολλῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ χωρῶν ἀντίστασις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

Πρὸς τούτοις αἱ ἀπαρτίζουσαι τὸ κράτος τοῦτο χῶραι ἦσαν συμπεπυκνωμέναι οὕτως εἰπεῖν περὶ τὴν νέαν καὶ ὀχυρὰν αὐτοῦ πρωτεύουσαν εἰς τρόπον ὥστε ἥ τε ἐξ αὐτῆς ἐπίβλεψις, ἥ τε ἐπικουριῶν ἀποστολὴ ἦτο ἁπανταχοῦ πρόχειρος. Αἱ χῶραι ἐκεῖναι ἀπετέλουν μέγαν τινὰ κύκλον· ὁ κύκλος οὗτος ἐτέμνετο κατὰ μέσον σχεδόν, ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν, ὑπὸ μεγάλης θαλασσίας ἀρτηρίας, σχηματιζομένης ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου, τοῦ Βοσπόρου, τῆς Προποντίδος, τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου· ἐν τῷ μέσῳ δὲ πάλιν τῆς ἀρτηρίας ταύτης ἠγείρετο ἡ Κωνσταντινούπολις, τῆς

ὁποίας ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ὁ βραχίων ἠδύναντο οὕτω νὰ εἶναι ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου ἁπανταχοῦ παρόντες. Ἡ δὲ Βρεταννία καὶ ἡ Γαλατία καὶ ἡ Ἰβηρία οὐδὲ κατὰ τοῦτο προσηκόντως συνεδέοντο μετὰ τῆς ἀρχαίας Ρώμης· ἐν τῇ Δύσει οὐ μόνον ἠθικὴ ἑνότης, ὡς προείρηται, δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' οὐδὲ ὑλικὴ τοὐλάχιστον συγκέντρωσις τῶν ἐπαρχιῶν περὶ τὴν πρωτεύουσαν. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ στρατηγοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ὀνωρίου βασιλείας στασιάσαντες διηυκόλυναν ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατάκτησιν. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα πάντα προσθέσωμεν τὴν ἀσφαλῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θέσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ διαμορφωθεῖσαν ἰσχυράν, εὔρυθμον καὶ ἐπιτηδείαν κυβέρνησιν, θέλομεν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς κυριωτέρους λόγους τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τοσοῦτον ἀντιθέτου τύχης τῶν δύο μεγάλων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους κλασμάτων.

Τφόντι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἀπρόσβλητος μὲν ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ βαρβάρων τῶν ὁποίων τὰ ἀκάτια δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ κραταιοὺς στόλους τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀπόρθητος δὲ ἀπὸ ξηρᾶς ὑπὸ λαῶν οἵτινες δὲν εἶχον πολιορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδείας νὰ καταλύσωσι τὰ κολοσσιαῖα τείχη δι' ὧν ἡ βασιλεύουσα ἐκείνη πόλις περιεφράχθη. Ἐνόσῳ δὲ ἡ πρωτεύουσα ἐσῴζετο οἱ βάρβαροι ἠδύναντο νὰ ἐπιχειρῶσιν ἐπιδρομὰς εἴς τινας ἐπαρχίας, ἠδύναντο καὶ νὰ ἐγκαθίστανται ἐνιαχοῦ τοῦ κράτους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εὕρισκε τρόπους καὶ πόρους ἱκανοὺς ἢ νὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἢ νὰ ὑπαγάγῃ κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἑαυτῆς κυριαρχίαν. Ἡ μοναρχία αὕτη διωργανώθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπιτηδείως ὁπωσοῦν πρὸς τὰς χρείας, εἰς ἃς ἐδέησεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας νὰ ἐπαρκέσῃ. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τῆς αὐστηρᾶς διακρίσεως τῆς δικαιοδοσίας τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀρχόντων, διὰ τῆς εἰς μικρότερα σώματα διαιρέσεως τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ διὰ τῆς συγκροτήσεως νέας συγκλήτου, τῆς ὁποίας πᾶσα ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ἀξία ἀπὸ τοῦ μονάρχου ἐξηρτᾶτο, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας τοῦ μονάρχου τούτου τὴν ὅλην τοῦ κράτους δύναμιν. Ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἀρχὴ ἐνεπνέετο εἰς πολλὰ ὑπὸ τῶν παραδόσεων τῆς ρωμαϊκῆς συνέσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος. Ἰδιάζουσα προσοχὴ ἐδόθη πρὸ πάντων εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ στρατοῦ. Ναὶ μὲν μέρος τοῦ στρατοῦ τούτου συνέκειτο ἐκ βαρβάρων, ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶχε πολλὰ ἐλαττώματα, δὲν ἐστερεῖτο καί τινων σπουδαίων πλεονεκτημάτων. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου οἱ μαχιμώτεροι τῶν βαρβάρων ἐκείνων, συνδέοντες τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἀπέβαινον, ἀντὶ πολεμίων ἐπικινδύνων, ἐκτελεσταὶ πρόθυμοι τῶν βουλευμάτων αὐτῆς. Πλὴν τούτου, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ στρατοῦ συγκροτήσεως, αἱ στρατιωτικαὶ στάσεις κατέστησαν, δὲν λέγομεν ἀδύνατοι, ἀλλ' ὀλιγώτερον ἀνατρεπτικαί· διότι αἱ στάσεις τῶν ἐπιχωρίων στρατηγῶν σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν κατάληψιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἐνῷ οἱ ἡγεμόνες τῶν βαρβάρων οὐδέποτε ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα. Ἡ δὲ μοναρχία ἠγωνίσθη ἀείποτε νὰ προλάβῃ τὰς τοιαύτας συμφοράς, νὰ τηρήσῃ τὴν πειθαρχίαν τῶν ταγμάτων καὶ νὰ προσοικειωθῇ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν διὰ τακτικῆς προμηθείας τροφῆς καὶ μισθοδοσίας, δι' αὐστηροῦ περὶ πάντα ταῦτα ἐλέγχου καὶ δι' ἐπιτηδείων ἀμοιβῶν καὶ τιμωριῶν. Ἡ ναυτικὴ δύναμις ἦτο βέλτιον ἔτι ὠργανωμένη. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε τοὺς πολυαριθμοτέρους καὶ δεξιωτέρους ναύτας τῆς οἰκουμένης, τοὺς ἀπογόνους τῶν θαλασσοβίων ἀνδρῶν οἵτινες τοσάκις ἐθριάμβευσαν ἐν Σαλαμῖνι ὑπὸ Θεμιστοκλέα, ἐν Μυκάλῃ ὑπὸ Ξάνθιππον, ἐπ' Εὐρυμέδοντι ὑπὸ Κίμωνα, περὶ Κύπρον ὑπὸ Δημήτριον τὸν πολιορκητήν, εἰς Ἑλλήσποντον ὑπὸ Κρίσπον· καὶ μετεχειρίζετο ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία

τοὺς ναύτας τούτους ἵνα παρασκευάζῃ στόλους πολλάκις θαλασσοκρατήσαντας τῆς Μεσογείου. Ἡ φορολογία τεχνικώτατα διεξαγομένη εἰσῆγεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ποσά, τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὑπολογίσωμεν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἦσαν ὑπέρογκα· διότι ἐν μέσῳ τῶν δυσχερεστάτων περιστάσεων θέλομεν ἰδεῖ πολλάκις τὸ ταμεῖον τοῦτο ἔχον περισσεύματα ἀξιόλογα. Εἰς τὴν δαψίλειαν ταύτην τῶν δημοσίων προσόδων συνετέλουν ἥ τε ἀκμάζουσα τοῦ κράτους ἐμπορία καὶ βιομηχανία καὶ τὰ τότε πλούσια ἔτι χρυσωρυχεῖα καὶ ἀργυρωρυχεῖα τῆς Θράκης καὶ τοῦ Πόντου. Τὰ χρυσᾶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως νομίσματα ὑπῆρξαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ἄφθονα καὶ γνήσια, διὸ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους ἐκυκλοφόρουν ἀδιακόπως εἰς τὴν βορειοτέραν καὶ τὴν δυτικωτέραν Εὐρώπην. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτήρει τότε ἔτι τὴν ὑγιᾶ ἀρχὴν τῆς πραγματικῆς τῶν νομισμάτων, καὶ μάλιστα τῶν χρυσῶν νομισμάτων, ἀξίας· ἡ δὲ σχετικὴ ἀξία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, ἥτις ἐπὶ Ἡροδότου (Κεφάλαιον Ε΄ τοῦ Α΄ τόμου) ἦτο ὡς 1 πρὸς 13, ἀνεβιβάσθη ἐντὸς τῶν ἔκτοτε διελθουσῶν ὀκτὼ ἑκατονταετηρίδων, ἤτοι ἐπὶ Ἀρκαδίου, περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἰς 14 2/3 πρὸς ἕν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τότε τὸ μέγιστον καὶ κυριώτατον τῆς οἰκουμένης ἐμπορεῖον. Τὰ βιομηχανικὰ καταστήματα τῆς Ἀνατολῆς ἐπρομήθευον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἄπειρα τῆς καθημερινῆς χρήσεως πράγματα, τὸ δὲ ἐμπόριον ἡμῶν διετήρει ἐν ταὐτῷ ἀδιακόπους σχέσεις διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς μέσης Ἀσίας, τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς νοτίου Ἀφρικῆς. Εἰς τὴν ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ νῆσον Ἰωτάβην οἱ δεκατηλόγοι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως εἰσέπραττον δέκα τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκεῖθεν εἰς τὸ κράτος εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων, ὡς λέγει ὁ Μάλχος.

Καὶ αὐτὰ τὰ ἀναπόδραστα τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας ἀτοπήματα ἐμετριάζοντο μέχρι τινὸς ὑπὸ ποικίλων περιστάσεων. Πρὸ πάντων ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ καθήκοντος, ὡς πᾶσα πεπολιτισμένη κυβέρνησις, ὁσφδήποτε ἀπόλυτος καὶ ἂν εἶναι. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος, εἰς πίστωσιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἀναστάσιος παρήγγειλε τοὺς δικαστὰς νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰ εἰδικὰ βασιλικὰ διατάγματα ὅσα τυχὸν ἀντέβαινον εἰς τοὺς ὑφισταμένους νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσιν ἑκάστοτε ἀκριβῶς τοὺς νόμους τούτους. Καὶ ἔπειτα ἡ μοναρχία αὕτη περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἀριστοκρατίας ἥτις ἐπενήργει πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν οἵτινες, διαπρέψαντες ἐπὶ ἐμπειρίᾳ καὶ δεξιότητι εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐντέχνως ὠργανωμένης διοικήσεως, κατεῖχον τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, τὰ ὑπουργεῖα, τὰς στρατηγίας, τὴν σύγκλητον. Καὶ δὲν ἀπέβη μὲν κληρονομική, εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ μέχρι τινὸς μόνον, ἀλλ' ἀείποτε ἀνεπλήρου τὴν ἐκ διαλειμμάτων ἐπερχομένην ἀνικανότητα ἢ ἀβουλίαν τῶν βασιλέων, πολλάκις δὲ περιέστελλε τὰς ἀσυνέτους αὐτῶν ὁρμάς, ἐν ἐσχάτῃ δὲ ἀνάγκῃ, καθαιροῦσα τοὺς ἀνεπιδέκτους σωφρονισμοῦ, ἀνεβίβαζεν εἰς τὸν θρόνον δυνάστας νέους καὶ μᾶλλον ἐπαρκοῦντας εἰς τὰς δεινὰς τῆς πολιτείας περιστάσεις.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶν ὅ,τι ἀπῃτεῖτο ἵνα διαρκέσῃ καὶ μεγαλουργήσῃ· ἐθνικήν τινα ἑνότητα, ἂν ὄχι πλήρη, τοὐλάχιστον περιέχουσαν τὰ δύο συστατικά, τῆς ταυτότητος τῆς γλώσσης καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ θρησκεύματος, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ ἐπαγάγωσιν ὁλοσχερῆ τῶν κατοίκων συγχώνευσιν· πρωτεύουσαν ἀσφαλῆ· εὐπορίαν μεγάλην καὶ κυβέρνησιν ἐπιτηδείαν, ἥτις, ἐὰν μάλιστα παραβληθῇ πρὸς τὴν τότε παντελῆ ἔλλειψιν κυβερνητικῆς καὶ διοικη-

τικῆς ἐμπειρίας καθ' ἅπασαν τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ἕνεκα τοῦ κατακλυσμοῦ αὐτῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων, δύναται νὰ λογισθῇ ἀπαράμιλλος.

Πολλοὶ πολλάκις κατέκρινον τὴν κυβέρνησιν ταύτην ἐπὶ τῇ πολυτελείᾳ αὐτῆς καὶ τῇ ποικίλῃ ἐθιμοταξίᾳ καὶ ἄλλοις τισὶ θεσμοῖς, ἅτινα πάντα προσῆκον εἰς κυβέρνησιν ἀσιανὴν μᾶλλον ἢ εὐρωπαϊκήν [1], ἀλλὰ μακρὰ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ἀρχῆς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν μεγαλοπραγμοσύνην αὐτῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία προσέλαβεν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἑτέρας ἕξεις, τὴν προσκύνησιν τῶν βασιλέων, τὴν χρῆσιν τῶν εὐνούχων εἰς τὰ δημόσια πράγματα, τὴν ἄμετρον πληθὺν ἀξιωμάτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχρήστων καὶ πολλάκις γελοίων. Τὰ πλεῖστα ὅμως τούτων, ἂν ὄχι πάντα, συνέβαινον μέχρις ἐσχάτων καὶ μέχρι τοῦδε ἐν μέρει συμβαίνουσιν εἰς τὰς κυβερνήσεις καὶ τὰς αὐλὰς τῆς Εὐρώπης, χωρὶς νὰ προκαλῶσι τὰς αὐστηρὰς μομφὰς αἵτινες δὲν ἔπαυσαν ἐκτοξευόμεναι κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὁμολογῶ ὅτι τινὰ τοὐλάχιστον τῶν ὅσα ἡ μοναρχία αὕτη παρέλαβεν ἐξ Ἀσίας εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ τις πῶς παρεισέφρησαν ἐνταῦθα. Λ. χ. τὸ σύστημα τῶν εὐνούχων. Ἡ εἰσαγωγὴ τῶν εὐνούχων εἰς τὰς ἀνατολικὰς αὐλὰς ἐξηγεῖται, ἂν δὲν δικαιολογῆται, διὰ τῆς αὐτόθι ἐπικρατούσης πολυγαμίας· ἀπὸ δὲ τοῦ γυναικωνίτου μεταβαίνουσι κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, ἴσως διότι οἱ δεσπόται ἐκεῖνοι ὑπολαμβάνουσιν αὐτοὺς μᾶλλον τῶν ἄλλων ἀκινδύνους, καὶ πρὸ πάντων μὴ δυναμένους ν' ἀποβλέψωσιν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴν παρεισέδυσαν ἆρά γε ἁπλῶς ἵνα συμπληρωθῇ ἡ τῶν ἀσιανῶν αὐλῶν ἀπομίμησις; ἆρά γε διότι οἱ μονάρχαι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους παρεκινήθησαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν πολιτικῶν λόγων ὑπὸ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἀσιανοὶ μονάρχαι; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ εὐνοῦχοι προήχθησαν ἐνταῦθα εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων καὶ ὅτι συνεπήγαγον τὰς συνήθεις αὐτοῖς κακίας. Ὁ Μοντέσκιος ὁμιλῶν περὶ εὐνούχων παραβάλλει αὐτοὺς πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ ἄγγλου ποιητοῦ Μίλτωνος ἐπινοηθὲν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει εἰμὴ ὀρέξεις, καὶ σύνοιδε μὲν τὴν ἐξουδένωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νὰ κορέσῃ τὰς ὀρέξεις ταύτας, ἀγωνίζεται ὅμως οὐδὲν ἧττον ἐπὶ τούτῳ ἀπαύστως εἰ καὶ ματαίως. Διὰ τὸ ἀνεκπλήρωτον τοῦτο τῶν ἰδίων πόθων οἱ ἄνθρωποι οὗτοι βασανίζονται ὑπὸ φθόνου ἀκορέστου· μὴ γινώσκοντες τί ἐστι συζυγικὴ καὶ πατρικὴ στοργὴ εἶναι ἀλλότριοι τῶν εὐγενεστέρων οἰκογενειακῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν μετὰ τούτων συνδεομένων γενναίων φρονημάτων· κατανοοῦντες τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινὴν περιφρόνησιν ἀνταποδίδουσι μυριοπλάσιον τὴν τοιαύτην ἀποστροφήν· ἠκρωτηριασμένοι οὐ μόνον σωματικῶς ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ζητοῦσιν ἀποζημίωσίν τινα ἐν τῇ κτηνωδεστέρᾳ πλεονεξίᾳ· ἕνεκα δὲ ἁπάσης ταύτης τῆς νόθου καὶ παρὰ φύσιν καταστάσεως ἐκτρέπονται συνήθως εἰς ποικίλην καὶ εὐτελῆ καὶ μοχθηρὰν ῥᾳδιουργίαν, πανουργίαν, ἰδιοτέλειαν, φθείροντες καὶ ταπεινοῦντες πολυτρόπως τὴν πολιτείαν. Τοῦτο συνέβη κατ' ἀρχὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἴδομεν τὸν εὐνοῦχον Εὐτρόπιον παντοδύναμον ἐπὶ Ἀρκαδίου γενόμενον, τὸν εὐνοῦχον Χρυσάφιον οὐδὲν ἧττον ἰσχύσαντα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, θέλομεν δὲ ἔτι ἰδεῖ καὶ ἄλλους εὐνούχους πρωταγωνιστοῦντας ἐκ διαλειμμάτων. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἐξαίρετοι περί τε τὰ πολεμικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, οἷοι ὁ περιώνυμος Ναρσῆς, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὁ

[1] Ἡ ἐπὶ τὸ ἀσιατικώτερον διαμόρφωσις τῆς τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων αὐλῆς δὲν ἤρξατο ἐν Κων)πόλει, ἀλλ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ, προυχώρησε δὲ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Νικομηδείας ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ.

πολλοῦ λόγου ἄξιος πρόεδρος Βασίλειος ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ καὶ ἄλλοι. Πικρότατα ὡσαύτως κατακρίνεται ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὰς ποινὰς τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ῥινοκοπίας, τῆς τυφλώσεως, αἵτινες εἰσέδυσαν ἐν τῷ κράτει αὐτῆς. Αἱ ποιναὶ αὗται ἦσαν βεβαίως ἀποτρόπαιοι, ἀλλὰ δὲν πιστεύομεν νὰ εἶναι πλειότερον ἀποτρόπαιοι τοῦ διὰ φοβερωτάτων βασανιστηρίων καὶ διὰ τοῦ πυρὸς θανάτου, ὅστις ἐπὶ πλεῖστον ἐφηρμόζετο ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ. Ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα πάντα, τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διὰ τὴν διοικητικὴν αὐτῆς δεξιότητα καὶ τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν, διεφύλαξεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀναμφισβήτητον ὑπεροχὴν ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην τοῦ τότε κόσμου κυβέρνησιν.

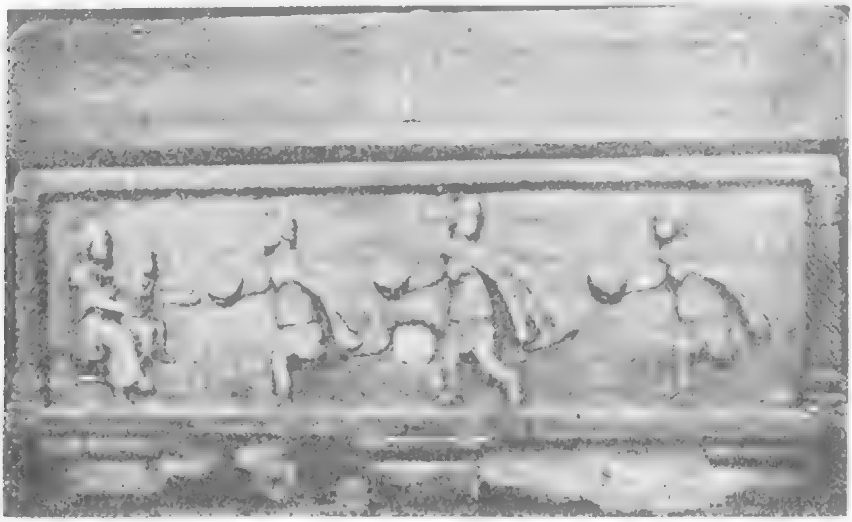
Ὅτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνεβίβασε τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμὸν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὗρεν αὐτὸν ἔχοντα οἰκειότητα πρὸς τὸν ἀρχαῖον. Τοῦτο μαρτυροῦσι λαμπρῶς οἱ Γρηγόριοι, οἱ Βασίλειοι καὶ οἱ Συνέσιοι, ὧν ἡ προαίρεσις ἐνομοθετήθη, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῇ παραινέσει «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» (Κεφάλαιον Γ΄ τοῦ Β΄ τόμου). Ἀλλ᾽ ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις δύο τοσοῦτον ἀντιθέτων κόσμων καὶ ἰδίως τοσοῦτον ἀντιθέτων θρησκευμάτων, οἷα ἦσαν ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ὁ χριστιανισμός, ἦτο πρᾶγμα ἐπὶ τέλους ἀδύνατον· τόσῳ μᾶλλον ἀδύνατον ὅσῳ εἰς τὰ κατώτερα τῆς κοινωνίας στρώματα πολλὰ τυφλὰ πάθη καὶ πολλὰ ἀγεννῆ συμφέροντα κατ᾽ ἀλλήλων ἀντιστρατευόμενα ὑπέθαλπον ἀδιακόπως τὴν διένεξιν. Κύριος οἶδε μέχρι τίνος πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ὄχλων καὶ τῶν μοναχῶν ἠναγκάσθησαν οἱ βασιλεῖς νὰ ἐκδώσωσιν ἐπανειλημμένους κατὰ ἐθνικῶν νόμους. Τοὐλάχιστον εἴδομεν αὐτοὺς καὶ θέλομεν ἔτι ἰδεῖ πολιτευομένους ἐπιεικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἐνῷ εἴδομεν τοὺς ὄχλους, καὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν νόμων καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ παράβασιν αὐτῶν, ἐπιχειρήσαντας πολλάκις ληστρικῶς ἀνηλεεῖς καταστροφὰς τῶν ἱερῶν καὶ διαρπαγὰς τῶν πλουσίων αὐτῶν ἀναθημάτων καὶ περιουσιῶν. Τὸ δὲ δεινότερον, οἱ ὄχλοι ἐκεῖνοι διέπραξαν ἐνίοτε καὶ φόνους ἐπιφανῶν τινων ἀντιπροσώπων τοῦ ἀρχαίου βίου. Ἐκ τῶν κακουργημάτων τούτων δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὸν τραγικὸν θάνατον τῆς περιωνύμου Ὑπατίας, ὅστις συνέβη ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ τὸν βαθμὸν τοῦ παροξυσμοῦ εἰς ὃν εἶχον φθάσει τὰ θρησκευτικὰ πάθη.

Ἡ Ὑπατία, ἧς τοσάκις ἐμνήσθημεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ὀνομαστοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας μαθηματικοῦ Θέωνος· σοφωτέρα δὲ τοῦ πατρὸς γενομένη ἐκτήσατο φήμην πολλὴν διά τε συγγραφῶν καὶ δημοσίων ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει φιλοσοφικῶν παραδόσεων. Τὸ ἀκροατήριον αὐτῆς ἔβριθε μαθητῶν προσερχομένων ἁπανταχόθεν τοῦ κράτους ἵνα ἀκούσωσι τὰ πλατωνικὰ δόγματα ὑπὸ χαριεστάτων χειλέων ἑρμηνευόμενα. Ἦτο δὲ καλλίστη ἅμα καὶ σωφρονεστάτη καὶ εὐλαβῶς ἐλατρεύετο ὑπὸ τῆς πολυαρίθμου νεολαίας, ἥτις συνέρρεεν εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς. Αὐτοὶ τῆς Αἰγύπτου οἱ δημόσιοι ἄρχοντες ἐσέβοντο τὴν γυναῖκα ταύτην καὶ πολλάκις ὑπήκουον εἰς τὰς συμβουλὰς αὐτῆς. Κατὰ δυστυχίαν συνέβη ἐν ἔτει 415, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ, δεινὴ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου πρὸς τὸν ἔπαρχον Ὀρέστην ἔρις ἕνεκα διενέξεων μεταξὺ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν, καθ᾽ ἣς οὐκ ὀλίγον ἔρρευσεν ἑκατέρωθεν αἷμα. Ὁ ἄστατος τῆς Ἀλεξανδρείας ὄχλος, κατ᾽ ἀρχὰς συνταχθεὶς ἐπὶ τῶν διενέξεων τούτων μετὰ τοῦ Κυρίλλου, ἔλαβεν ἔπειτα τὴν μερίδα τοῦ Ὀρέστου καὶ τελευταῖον ὑπέκυψε πάλιν εἰς τὰ νεύματα τοῦ Κυρίλλου. Βλέπων δὲ τὴν οἰκειότητα ἥτις ἐπεκράτει μεταξὺ

τοῦ ἄρχοντος τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ὑπατίας καὶ νομίζων ὅτι ἡ φίλη αὕτη τοῦ ἐπάρχου ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ ἀρχιερέως συμφιλιώσεως ἔπνεε μένεα κατὰ τῆς σοφῆς, τῆς χρηστῆς, τῆς ἀθώας γυναικός. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν ἡμερῶν, ἐνῷ αὕτη ἐξήρχετο τῆς οἰκίας, στασιασταὶ πολυάριθμοι ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου τῆς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας Πέτρου περιστοιχίζουσι τὸ ἅρμα αὐτῆς, τὴν ἀποσπῶσιν ἐξ αὐτοῦ διὰ τῆς βίας καὶ παραβαίνοντες οἱ ἀσεβεῖς πάντα νόμον θεῖον καὶ ἀνθρώπινον γυμνώνουσιν αὐτήν, καὶ κατακρεουργοῦσι, καὶ εἰς πῦρ παραδίδουσι τὸν κατασπαραχθέντα αὐτῆς νεκρόν. Ὁ Θεοδόσιος, μαθὼν τὸ φοβερὸν τοῦτο ἀνοσιούργημα, ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἐνόχους, ἀλλ' ἔπειτα ἀπετράπη τῆς ἀγαθῆς ταύτης προαιρέσεως ὑπὸ τῶν εὐνούχων, οἵτινες δωροδοκηθέντες παρέστησαν τὰ πράγματα ἄλλως ἢ ὅπως συνέβησαν. Τὸ δὲ ἔτι θλιβερώτερον, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύριλλος δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῆς κακουργίας ἐκείνης, καθάπερ μαρτυρεῖ ὁ σύγχρονος τῆς ἐκκλησίας ἱστορικὸς Σωκράτης.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀδικημάτων ὅσα ἔπασχον οἱ ἐθνικοὶ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν δὲν λησμονοῦμεν τὰ ἀδικήματα ὅσα ἔπραξαν εἰς τοὺς χριστιανοὺς οἱ ἐθνικοὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχύος περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Ἀλλ' ὁσαιδήποτε καὶ οἱαιδήποτε ἂν ἦσαν αἱ ἀμοιβαῖαι τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν ὄχλων κακουργίαι, αἱ κακουργίαι αὗται δὲν ἤθελον ἰσχύσει νὰ ἐπαγάγωσιν ὁριστικὴν μεταξὺ τῶν δύο κόσμων διάστασιν. Καθὼς ὑπάρχουσιν ὄρη ὑψηλὰ ὑπεράνω τῶν ὁποίων ὁ οὐρανὸς διατελεῖ αἴθριος καὶ ὅταν κάτωθεν αὐτῶν μαίνεται ἡ καταιγίς, οὕτως αἱ γενναῖαι ψυχαὶ ἑκατέρων τῶν στρατοπέδων καί, καθόλου εἰπεῖν, αἱ ἀνώτεραι ἀμφοτέρων τῶν κοινωνιῶν τάξεις, αἱ μετεωριζόμεναι εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου περιωπήν, δὲν ἔπαυσαν προτείνουσαι πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιὰν καὶ ἀγωνιζόμεναι αἱ μὲν νὰ σώσωσιν ἅπαντα τὰ λείψανα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, αἱ δὲ νὰ ἐπιρρώσωσι καὶ συμπληρώσωσιν αὐτὰ διὰ τοῦ πνεύματος τῆς νέας θρησκείας. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἰ καὶ τοσοῦτον προστατεύσας τὸ χριστιανικὸν δόγμα, οὐ μόνον διωγμόν τινα κατὰ τῶν ἐθνικῶν δὲν ἐψήφισεν, ἀλλὰ ρητῶς καὶ ἐπανειλημμένως καθιέρωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, πεποιθὼς ὅτι αὐτὴ καὶ μόνη δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. «Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ, ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις καὶ πρὸς τὴν εὐθεῖαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλείτω· ἕκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται τοῦτο καὶ πραττέτω». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ υἱοὶ καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου ἐξέδωκαν πολλοὺς καὶ ἐπανειλημμένους κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμους, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη τῶν νόμων τούτων ἡ ἐπανάληψις μαρτυρεῖ, ὡς προείπομεν, ὅτι δὲν ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς καὶ ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐξέδιδον αὐτοὺς μᾶλλον ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐκ προαιρέσεως. Μήπως αὐτὸς ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας ὁ ψηφίσας αὐστηροτάτας διατάξεις κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος δὲν ηὔνόει ἰδιαζόντως τὸν περιφανῆ Λιβάνιον καὶ δὲν ἐδέχετο εἰς τὰ δημόσια λειτουργήματα τοὺς εἰδωλολάτρας, οἵτινες ἀπεκλείοντο αὐτῶν δυνάμει τῶν νόμων οὓς αὐτὸς ἐξέδοτο; Πόσοι ἐθνικοὶ δὲν ἐξηκολούθουν ἔτι ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν σύγκλητον, εἰς τὸν στρατόν, εἰς τὰς δημοσίας σχολὰς καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βασίλεια ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὅστις λογίζεται ὡς ὁ φοβερώτερος τοῦ ἀρχαίου βίου διώκτης! Ὁ ἱστορικὸς Σωζόμενος λέγει ρητῶς περὶ αὐτοῦ ὅτι «χαλεπὰς τοῖς νόμοις ἐπέγραφε τιμωρίας, ἀλλ' οὐκ ἐπεξῄει· οὐ γὰρ τιμωρεῖσθαι, ἀλλ' εἰς δέος καθιστᾶν τοὺς ὑπηκόους ἐσπούδαζε». Μή-

πως μετὰ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ ἀρχίατρον τὸν ἐθνικὸν Ἰάκωβον, ἡ δὲ πρωτεύουσα καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐτίμων δι' εἰκόνων δημοσίων τὸν ἐπιστήμονα ἐκεῖνον ἄνδρα; Μήπως καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι πολυάριθμοι εἰδωλολάτραι δὲν κατεῖχον ἔτι ὕπατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα; Εἶναι ἄρά γε ἀνάγκη νὰ ἐνθυμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ νέοι χριστιανοὶ οὐ μόνον ἐξηκολούθουν διδασκόμενοι τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἐπιστήμης, παραδόσεως, εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ και ἐν πλείσταις ἄλλαις πόλεσι σχολάς, παρὰ τῶν αὐτόθι ἀκμαζόντων ἔτι ἐθνικῶν διδασκάλων, ἀλλ' οὐδὲ διεκωλύοντο ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων νὰ τηρῶσι προσωπικὴν φιλίαν καὶ οἰκειότητα πρὸς τοὺς εὐκλεεῖς ἀντιπροσώπους τοῦ ἀρχαίου κόσμου; Ὁ ἀναγνώστης δὲν ἐλησμόνησε βεβαίως τὴν στοργὴν ἥτις δὲν ἔπαυσεν ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ Συνεσίου καὶ τῆς Ὑπατίας, οὐδὲ τὰ αἰσθήματα τῆς εὐ-

Ἡ λατρεία τῶν Μάγων. (Σαρκοφάγος ἐν Ραβέννῃ).

γνωμοσύνης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ τὰ ὁποῖα ἔτρεφον ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος, ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸν Λιβάνιον. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Σωκράτης, περιγράψας λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὰς στάσεις τῆς Ἀλεξανδρείας, περὶ τῶν ὁποίων πρὸ μικροῦ ὡμιλήσαμεν καὶ τῶν ὁποίων θῦμα ἐγένετο ἡ Ὑπατία, ἐπιφέρει αὐταῖς λέξεσι· «τοῦτο οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο. Ἀλλότριον γὰρ παντελῶς τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ φόνοι καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Σωκράτης δὲν ἐδίστασε νὰ καταδικάσῃ ἕνα τῶν ὑπάτων λειτουργῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἅμα εὗρεν αὐτὸν παραβάντα τὰς ἀρχὰς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ γνήσιοι τοῦ νέου δόγματος ὀπαδοί. Ὑπὸ τὸ κράτος δὲ τοιούτων αἰσθημάτων αἱ ἀνώτεραι τῶν δύο κοινωνιῶν τάξεις ἐξηκολούθουν συνυπάρχουσαι καὶ συγχωνευόμεναι κατὰ μικρὸν ἐντὸς ἑνὸς μεγάλου ρεύματος, καίτοι οἱ μὲν κείμενοι νόμοι ἠξίουν νὰ διασπάσωσιν αὐτάς, ἡ δὲ ἀμάθεια καὶ τὰ πάθη τῶν πολλῶν συνεπήγοντο τῷόντι ἐκ διαλειμμάτων βιαίας τινὰς μεταξὺ αὐτῶν ρήξεις. Ὁπόσον ἀδιάλειπτος ὑπῆρχε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ἡ

ἀμοιβαία τῶν δύο κόσμων ἐπίδρασις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀρχαίας παιδείας μετὰ τοῦ νέου δόγματος, καταφαίνεται ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραφῶν διακεκριμένων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐνεργουμένης κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως. Ὁ ἐξ Ἐμέσσης τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλιόδωρος διετέλει ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἐπίσκοπος τῆς κατὰ τὴν Θεσσαλίαν Τρίκκης καὶ ἐνταῦθα ἔγραψε τὸ κάλλιστον τῶν μυθιστορημάτων τῆς ἀρχαιότητος, τὸ ἐπιγραφόμενον «τὰ Αἰθιοπικὰ ἢ τὰ κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν». Περὶ τοὺς αὐτοὺς ὡσαύτως χρόνους Νόννος, ὁ ἐκ Πανοπόλεως τῆς ἐν Αἰγύπτῳ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔγραφεν ἡρωϊκὸν ποίημα περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Διονύσου, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνέτασσε παράφρασιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Ὁ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὅστις δὲν ἔμεινεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων καί, κάτοχος ὢν ἁπάσης τῆς ἀρχαίας παιδείας, ἐλογίζετο ὡς τύπος τῆς ῥητορικῆς λογογραφίας καὶ τῆς καθαρᾶς λέξεως, νῦν μὲν διέπρεπεν ἐπὶ τοῖς εἰδυλλίοις αὐτοῦ καὶ ταῖς μυθολογικαῖς μελέταις, νῦν δὲ ἐσχολίαζε τὴν ὀκτάτευχον καὶ ἄλλα τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία, ἐπικρίνων πολυμαθῶς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν ἐθνικῶν. Ὁ τοῦ Προκοπίου σύγχρονος Αἰνείας ὁ Γαζαῖος μετεχειρίσθη ἅπασαν τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ δεινότητα, ὡς σοφιστοῦ, ἵνα καταπολεμήσῃ τὰ δόγματα τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντιτάξῃ εἰς τὰ δόγματα ταῦτα τὰς χριστιανικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας. Ἕτερος πάλιν τοῦ Προκοπίου σύγχρονος καὶ ὁμογενής, ὁ Ἰωάννης ὁ Γαζαῖος, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις κοσμογραφικὴν πραγματείαν, ἐν ᾗ παραδόξως συνεδυάζοντο αἱ χριστιανικαὶ περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαι μετὰ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας καὶ ἠθικῆς ἀλληγορίας. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν θέλομεν ἰδεῖ τὸν φιλόσοφον Πρόκλον ἐπινοοῦντα, διὰ τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπιστήμης καυστικήν τινα ὕλην, ἥτις ἔσωσε μὲν τὴν τοῦ Ἀναστασίου βασιλείαν, τελειωθεῖσα δὲ βραδύτερον παρήγαγε τὸ τοσοῦτον ἐπενεργῆσαν εἰς τὴν τύχην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου ἑλληνικὸν πῦρ. Ἐκεῖ παρομοίως θέλομεν ἀπαντήσει περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ τοὺς δύο Μιλησίους Ἰσιδώρους, οἵτινες, τροπολογήσαντες ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἐδημιούργησαν τὴν νέαν χριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικήν, τῆς ὁποίας πρῶτον καὶ ἀμίμητον προϊὸν ὑπῆρξεν ὁ μέγας τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναός. Λόγῳ ἄρα καὶ ἔργῳ ἐφαίνετο ὁσημέραι πραγματούμενον τὸ ὄνειρον τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας καὶ δημιουργούμενος νέος τις καὶ ἰσχυρὸς κόσμος διὰ τῆς συζητήσεως καὶ ἐξελέγξεως τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ τῆς ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας παραδοχῆς καὶ κράσεως ἐκείνων ἐκ τῶν στοιχείων τούτων ὅσα ἠδύναντο πρὸς αὐτὴν νὰ συναρμολογηθῶσιν.

Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ στενή, ἡ ἀδελφική, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, σχέσις, εἰς ἣν περιῆλθεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡ ὑψηλοτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ φιλοσοφία, πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία συνῳκειώθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μετὰ τοῦ νέου θρησκεύματος. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων σοφῶν ἰσχυρίσθησαν ὅτι αἱ νεοπλατωνικαὶ θεωρίαι καὶ οἱ νεοπλατωνικοὶ ὅροι ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην τετάρτου Εὐαγγελίου, τοῦ περιέχοντος τὸ φιλοσοφικόν, τὸ μεταφυσικὸν μέρος τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ παραλείποντες τὰ περὶ τούτου, καθὸ ἀμφισβητήσιμα καὶ ἀμφισβητούμενα, ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα βεβαιότερα. Ἤδη ὁ Ἀπολλώς, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Α΄ ἐπιστολῇ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἤρχισε νὰ θεωρῇ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον τὸν χριστιανισμόν, ὁ δὲ ἀπόστολος, εἰ καὶ ψέγων τὰς ἐκ τούτου προελθούσας διαιρέσεις, ἀφῆκεν ὅμως εἰς τὸν χρόνον νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν

ΟΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Κωνσταντῖνος Α΄ ὁ Μέγας, μονοκράτωρ	324—337
Κωνστάντιος Β΄	353—361
Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης	361—363
Ἰοβιανός	363—364
(Οὐαλεντινιανός)	364—375
Οὐάλης	364—378
Θεοδόσιος Α΄ ὁ Μέγας	379—395
Ἀρκάδιος	395—408
Θεοδόσιος ὁ Β΄	408—450
Μαρκιανός	450—457
Λέων Α΄	457—474
Λέων Β΄	474
Ζήνων	474—491
Ἀναστάσιος Α΄ ὁ Δίκορος	491—518
Ἰουστῖνος Α΄	518—527
Ἰουστινιανὸς Α	527—565
Ἰουστῖνος Β΄	565—578
Τιβέριος Β΄	578—582
Μαυρίκιος	582—602
Φωκᾶς	602—610
Ἡράκλειος	610—641
Ἡρακλεωνᾶς καὶ Κωνσταντῖνος Γ΄	641—641
Κώνστας Β΄	641—668
Κωνσταντῖνος Δ΄ ὁ Πωγωνᾶτος	668—685
Ἰουστινιανὸς Β΄ ὁ Ρινότμητος	685—695
Λεόντιος	695—698
Τιβέριος Γ΄ Ἀψίμαρος	698—705
Ἰουστινιανὸς Β΄ (τὸ δεύτερον)	705—711
Φιλιππικός (Βαρδάνης)	711—713
Ἀναστάσιος Β΄ (Ἀρτέμιος)	713—719
Θεοδόσιος Γ΄ ὁ Ἀδραμυττηνός	716—717

ἀξίαν τῶν φιλοσοφικῶν ἐκείνων διδασκαλιῶν ὅσαι ἐπῳκοδομοῦντο ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ πλεῖστοι μὲν ἤκμασαν χριστιανοὶ φιλόσοφοι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Τατιανός, ὁ Πάνταινος, ὁ Μάξιμος καὶ ἄλλοι. Ἰδίως δ' ἄξια μνείας εἰσὶν ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς λέγει περὶ φιλοσοφίας. «Οὐκ ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντη ὅμοια, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν καλῶς ἐφθέγξατο . . . . ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται ἡμῶν τῶν χριστιανῶν ἐστί». Καὶ ἀξιομνημόνευτος εἶναι ὡσαύτως ὁ τρόπος δι' οὗ ὥριζεν ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς. «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἕλλησιν ἀναγκαία φιλοσοφία, νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεία τις οὖσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένοις . . . φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν στωικὴν λέγω οὐδὲ τὴν πλατωνικὴν ἢ τὴν ἐπικούρειον καὶ ἀριστοτελικήν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστῃ τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί».

Ἀλλ' ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πολυειδεῖ οἰκειότητι μεταξὺ τῶν δύο κόσμων καὶ ἰδίως μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔκειντο τὰ σπέρματα τῆς ὁριστικῆς μεταξὺ αὐτῶν διαστάσεως. Τὴν θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως κρηπῖδα ἀπετέλει τὸ δόγμα τῆς θείας τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως, ἀλλὰ τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο ἀνεπίδεκτον φιλοσοφικῆς συζητήσεως. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις μένει ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως, τὸ δὲ θεῖον ἐκεῖνο δόγμα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Ὅθεν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, καθὸ ἠναγκασμένη φύσει νὰ περιστρέφηται ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων, ἐξετρέπετο λεληθότως τῆς τοῦ Σωτῆρος θεότητος· διότι ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ τὸ δόγμα τοῦτο προσιτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν κατεβίβαζεν αὐτὸ ἀπαραιτήτως ἀπὸ τῆς ὑπερανθρώπου περιωπῆς εἰς κύκλον ἀντιλήψεως κατώτερον, ἐν ᾧ ὁ Σωτὴρ παρίστατο ὡς ἄνθρωπος μᾶλλον ἢ ὡς Θεός. Ἡ φιλοσοφικὴ συζήτησις παρήγαγε λοιπὸν τοῦτο τὸ δεινὸν ἀποτέλεσμα, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διῃρέθη ὡς ἐξ αὐτῆς εἰς δύο μερίδας· τὴν μερίδα ἥτις ἐνέμενε πιστὴ εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, ἤτοι τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ τὴν μερίδα ἥτις ἐξωλίσθησεν εἰς ποικίλας ἑρμηνείας, συνεπαγομένας ὅλας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν δόξαν ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἦτο ἄνθρωπος, ἤτοι τὰς αἱρέσεις (1). Ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Τερτυλλιανὸς γράφων «κατὰ Ἑρμογένους» μὲν ὀνομάζει τοὺς φιλοσόφους «πατριάρχας τῶν αἱρετικῶν», «περὶ ψυχῆς» δὲ ἀποκαλεῖ τὸν Πλάτωνα «ἁπάντων αἱρετικῶν ἄρτυμα». Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἄρειος ἐκηρύσσετο ἐπισήμως μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πορφυρίου (Κεφ. Β´ τοῦ Β´ τόμου). Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἤντλησε τὰς περὶ πολλῶν δογμάτων μονοφυσιτικὰς αὐτοῦ πλάνας καὶ ἰδίως τὰς περὶ Τριάδος. «Ἔλεγε δὲ ταῦτα λαβὼν τὴν ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν. Ὁ γὰρ Ἀριστοτέλης φησὶν ὅτι εἰσὶ τῶν ἀτόμων καὶ μερικαὶ οὐσίαι καὶ μία κοινή. Οὕτως οὖν καὶ ὁ Φιλόπονος ἔλεγεν ὅτι εἰσὶ τρεῖς μερικαὶ οὐσίαι ἐπὶ τῆς Τριάδος καὶ ἔστι μία κοινή».

(1) Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ αἱρέσεις δὲν εἶχον τοιοῦτον πνεῦμα καὶ χαρακτῆρα· τινὲς τούτων, ὡς ἡ τῶν Μονοφυσιτῶν, ἐξῆρον μᾶλλον τὴν θεότητα ἐν τῷ Χριστῷ.

Δὲν ἐτόλμησαν μὲν αἱ αἱρέσεις, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, νὰ ἀποφανθῶσιν ἀπροκαλύπτως ὅτι ὁ Σωτὴρ ἦτο ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τῶν ἑρμηνειῶν αὐτῶν συνεπήγοντο ἅπασαι (Κεφάλαιον Γ' καὶ Δ' τοῦ Β' τόμου) τὸ ἀνατρεπτικὸν ἐκεῖνο συμπέρασμα, ἡ εἰρηνικὴ συμβίωσις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀπέβη ἀδύνατος. Οἱ αἱρετικοὶ κατεδιώχθησαν αὐστηρῶς· καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἡ ὀρθοδοξία ἐπεχείρησε νὰ προσβάλῃ τὴν αἵρεσιν ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ πηγῇ, ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἵνα κατοχυρώσῃ τὸ χριστιανικὸν δόγμα κατὰ πάσης αὐτῆς ἐπιδρομῆς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἠγωνίσθη νὰ ὑψώσῃ τεῖχος ἀνυπέρβατον μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ.

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ περιφανὴς νομοθέτης τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, ἔγραψε πολύκροτον «Λόγον κατὰ Ἑλλήνων», δι' οὗ μὴ ἀρκεσθεὶς νὰ ἀποκηρύξῃ αὐτοὺς ὡς εἰδωλολάτρας ἤλεγξε προσέτι καὶ ἐχλεύασε τὴν σοφίαν αὐτῶν. Εἰς ὃ ἡ μερὶς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἥτις εἶχε μείνει πιστὴ εἰς τοὺς πάλαι θεοὺς ἀπεκρίθη, διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἰουλιανοῦ· «ἡμῖν ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ αἱ τέχναι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ ἡ τῶν θεῶν αὐτῆς λατρεία· ὑμέτερος δὲ κλῆρός ἐστιν ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀγροικία καὶ οὐδὲν πλέον· αὕτη ἐστὶν ἡ σοφία ὑμῶν» (1). Τὰ δύο στρατόπεδα λοιπόν, τὰ ἀπ' ἀλλήλων διιστάμενα ὅσον ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, εἰς ἓν καὶ μόνον συνεφώνουν, ὅτι ἔδει νὰ ἐπέλθῃ διαζύγιον μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἰς μάτην ἐπιφανεῖς ἀντιπρόσωποι τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ συμβίωσις δὲν ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ σοφία ἦτο ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ ἐγκαλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς. Ἡ γνώμη τοῦ Ἀθανασίου κατίσχυσεν, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ, ἐν ὅσῳ οἱ χριστιανοὶ ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τὴν ἑλληνικήν, προσηύχοντο ἑλληνιστί, ἤκουον ἑλληνιστὶ τελουμένην τὴν λειτουργίαν καὶ ἀνεγίνωσκον ἑλληνιστὶ τὰς ἑρμηνείας τῶν Γραφῶν. Ἡ γλῶσσα λοιπὸν παρέμεινε κοινή, ἀλλὰ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, γυμνωθὲν τῆς ἀρχαίας εὐκλεοῦς ἐκδοχῆς, ἔλαβε τὴν σημασίαν τοῦ εἰδωλολάτρου· καὶ ἔκτοτε τό τε ὄνομα τοῦτο καὶ πάντα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα, «ἑλληνικός, ἑλληνισμός, ἑλληνίζω, ἑλληνοφρονῶ», ἀπεκρούσθησαν καὶ περιυβρίσθησαν ὑπὸ τῆς νέας πίστεως ἐπὶ αἰῶνας μακρούς.

Ὁ Μαλάλας ὁμιλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ βεβαιοῖ ὅτι «διωγμὸς γέγονεν Ἑλλήνων μέγας» καὶ ὅτι «ἐθέσπισεν ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ὥστε μὴ πολιτεύεσθαι τοὺς ἑλληνίζοντας» καὶ ὅτι «συσχεθέντες Ἕλληνες περιεβωμίσθησαν καὶ βιβλία αὐτῶν κατεκαύθησαν καὶ εἰκόνες τῶν μυσερῶν θεῶν αὐτῶν καὶ ἀγάλματα». Παρὰ Θεοφάνει ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς «εἰς ἑλληνισμὸν ἀναιδῶς ἐξετράπη». Τὸν κατὰ τῶν ἐθνικῶν διωγμὸν ὁ αὐτὸς ὀνομάζει «ἑλληνικὸν διωγμόν»· καὶ «ἀναιδῶς ἑλλήνιζε» λέγει, καὶ «ἑλληνοφρονοῦντα» καλεῖ τὸν ἔπαρχον τῆς πόλεως, ὅστις διὰ θορύβων παρηνώχλει τὸν Χρυσόστομον τελοῦντα τὰς θείας λειτουργίας· καὶ «ἑλληνόφρονας ληρῳδίας» προσαγορεύει τὰς αἱρέσεις. Μέχρις αὐτῆς τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἤρχισεν ἤδη νὰ

(1) Τοῦτο ἐγένετο διότι τὸ **Ἕλλην** παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ **ἑλληνισμοῦ** ἀντετίθετο πρὸς τὸ **Ἰουδαῖος**, σημαῖνον πάντας τοὺς ἐν τῷ ἑλληνικῷ πολιτισμῷ καὶ τῇ ἑλληνικῇ πολυθεΐᾳ καὶ τῷ θρησκευτικῷ **συγκρητισμῷ** τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξελληνισθέντας ἢ ἑλληνίζοντας λαούς. Ὑπῆρχον πάντως καὶ ἐν τοῖς Ἰουδαίοις πολλοὶ οἱ λαλοῦντες καὶ γράφοντες τὴν ἑλληνικήν, καὶ μόνον τὴν ἑλληνικήν, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐκαλοῦντο **Ἕλληνες** ὡς οἱ ἐξ ἐθνῶν, ἀλλὰ **Ἑλληνισταί**. Τὸ **Ἕλλην** μάλιστα ἀντετίθετο πρὸς τὸ **Ἰουδαῖος**. Τὴν τοιαύτην δὲ ἀντίθεσιν τῶν ὀνομάτων ἐκληρονόμησεν ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ (πρβλ. τὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «Οὐκ ἔνι **Ἰουδαῖος** οὐδὲ **Ἕλλην**»).

κατευνάζεται ἡ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ διεξαγομένη αὕτη πάλη, ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἐξηκολούθει ἀντιτάσσων τὸν «ἕλληνα λόγον» εἰς τὸν «χριστιανικόν».

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὴν πνευματικὴν μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ διένεξιν συνέβαινε καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ κόσμῳ μεγάλη τις διαίρεσις (¹). Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐτέμνετο εἰς δυτικὸν καὶ ἀνατολικόν, τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ πρωτεύουσα ἐγίνετο ἡ παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου κτισθεῖσα τότε Κωνσταντινούπολις. Καίτοι ἐν ταῖς χώραις αἵτινες ὑπήχθησαν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν ἐλάχιστα ἴσχυεν ἡ λατινικὴ γλῶσσα, ἐπικρατεστάτη δὲ ἦτο ἡ ἑλληνική, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐκάλεσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Ρωμαίων, διότι οἱ ὑπήκοοι τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐκαλοῦντο τότε ἐν γένει Ρωμαῖοι. Ἡ προσηγορία αὕτη, ἀνέκαθεν ἀπρόσφορος οὖσα, ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου ὅλως πρὸς τὰ πράγματα ἀσύμφωνος (²). Ἔτι ὑφισταμένου τοῦ δυτικοῦ κράτους, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθησαν, ὡς εἴδομεν, διὰ διαφόρων ἐπισήμων πράξεων νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ δὲ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους κατέστη ἔτι καταφανέστερος ἀφ' ἧς, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατελύθη τὸ δυτικόν (³). Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἀνέκαθεν πόλις ἑλληνική· οἱ κάτοικοι αὐτῆς, οἱ ἱεράρχαι, οἱ λόγιοι ἄνδρες, οἱ δημόσιοι λειτουργοί, πολιτικοί τε καὶ στρατιωτικοί, ἢ ἦσαν Ἕλληνες ἢ ὡμίλουν τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ κάλλιστα τῶν κοσμημάτων τῆς πόλεως ἦσαν τὰ μὲν ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τὰ δὲ φιλοπονήματα μαθητῶν τῆς τέχνης ταύτης. Κατὰ μικρὸν οὕτω παντελῶς ἐξενίκησεν ἡ ἑλληνικὴ ὥστε πᾶσα μὲν ἡ νομοθεσία ἐγράφη ἑλληνιστί, πᾶσα δὲ ἡ διοίκησις ἑλληνιστὶ διεξήχθη. Ἡ γλῶσσα λοιπόν, ἡ θρησκεία, ἡ φιλολογία, ἡ τέχνη, ἡ νομοθεσία, τὰ πάντα διεμαρτύροντο κατὰ τῆς προσηγορίας τῶν Ρωμαίων (⁴). Πολλὰ ὅμως ὑπῆρξαν τὰ αἴτια δι' ἃ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀπέβαλον αὐτήν· καί, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὸ κυριώτατον, ἀδύνατον βεβαίως ἦτο νὰ ὀνομάσωσι τοὺς ὑπηκόους Ἕλληνας, ἑαυτοὺς δὲ Ἑλλήνων αὐτοκράτορας, ἀφοῦ τὸ ὄνομα τοῦτο διετέλει εἰς ἀδιάλλακτον ρῆξιν πρὸς τὸ θρήσκευμα τοῦ κράτους.

Ἡ προσηγορία τῶν Ρωμαίων οὐ μόνον δὲν ὑπενέδωκεν εἰς τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ἀλλ' ὑπείκουσα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας ὅλως ἐξέβαλεν αὐτὸ ἐκ τῆς γλώσσης εἰς πᾶσαν ἄλλην σημασίαν, πλὴν τῆς τοῦ εἰδωλολάτρου. Ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Ζώσιμος, ὅστις ἦτο ἐθνικός, καὶ ὁ Προκόπιος, ὅστις δὲν ἦτο χριστιανὸς ἔνθερμος, ὠνόμαζον ἔτι «ἑλληνικὰ ἔθνη» τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ὅμως ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπε πᾶν ἴχνος τοῦ τε ὀνόματος Ἕλλην καὶ ὅλων αὐτοῦ τῶν παραγώγων, ἐν τῇ προτέρᾳ ἐννοίᾳ. Ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης

(¹) Ἡ τοιαύτη διαίρεσις οὐδέποτε ἐγένετο ἐπίσημος καὶ ὁριστική. (Ἰδὲ τόμ. Β').

(²) Ἀλλὰ παρὰ τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα πρὸς ἄλληλα ὀνόματα, ἅτινα ἀμφότερα μέχρι τοῦ 12 περίπου αἰῶνος ἐπεκράτουν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ καὶ γραμματείᾳ, ὑπῆρχε καὶ τὸ ἀκραιφνῶς **ἐθνικὸν** κατὰ τὴν νῦν ἐκδοχὴν τοῦ ὀνόματος (national) ὄνομα **Ρωμαῖος**, ὅπερ ἀπὸ ἐννοίας πολιτικῆς μετέπεσε κατὰ μικρὸν εἰς ἔννοιαν ἀκραιφνῶς **ἐθνικήν**, σημαῖνον ἀκριβῶς ἐκεῖνο ὅπερ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας καὶ νῦν σημαίνει παρ' ἡμῖν τὸ ὄνομα **Ἕλλην** (καὶ **Ρωμηὸς** ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ) καὶ κατὰ τοῦτο ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸ **Λατῖνος** (πρβλ. τὸ Λατῖνος μισορωμαῖος=Λατῖνος μισέλλην) καὶ **Φράγκος**, ὡς πολλαχοῦ ἐν τοῖς ἑπομένοις περὶ τούτου γενήσεται λόγος.

(³) Περὶ τῆς λεγομένης καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους. (Ἰδὲ τόμ. Β'.)

(⁴) Δὲν ἦτο μόνος αὐτὸς ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι ἡ προσηγορία **Ρωμαῖος**, ἔχουσα ἐν ἀρχῇ σημασίαν οὐχὶ **ἐθνικὴν ἀλλ'** ἁπλῶς πολιτικήν, προσέλαβε κατὰ μικρὸν σημασίαν ἀκραιφνῶς **ἐθνικὴν** ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ **Λατῖνος**.

δὲν περιεσώθη εἰμὴ ἡ σεβασμία μήτηρ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου Ἑλλάς· καὶ αὕτη δὲ μέχρι τινὸς μόνον. Ἂν παρὰ Προκοπίῳ καὶ ἐν τῷ Συνεκδήμῳ τοῦ Ἱεροκλέους περιλαμβάνει ἔτι σύμπασαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀπὸ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἅμα διῃρέθη τὸ κράτος εἰς θέματα, τὸ θέμα τῆς Ἑλλάδος περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ χώραν. Καίτοι δὲ τοσοῦτον μικρὰ ἐγένετο τότε ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ ἐπισήμῳ ὀνοματολογίᾳ οὐδὲ τούτου τοῦ θέματος οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο Ἕλληνες, ἀλλ' ἢ ἔμειναν ἀνώνυμοι, ὅπως παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρῳ, ὅστις ἀναφέρων αὐτοὺς ἔλεγεν «οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες», ἢ ὠνομάσθησαν, κατὰ Θεοφάνην, «Ἑλλαδικοί». Τὸ ὄνομα ἦτο ἀρχαιότατον, ἀφοῦ χρῆσιν αὐτοῦ ἐποιήσατο ὁ Κολοφώνιος Ξενοφάνης ἐν τῇ ἕκτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἦτο ταυτόσημον τοῦ ἑλληνικός· προετιμήθη ὅμως ἤδη διότι εἶχε τὸ προτέρημα νὰ ἐνθυμίζῃ τὴν Ἑλλάδα μᾶλλον ἢ τοὺς Ἕλληνας (1). Τοὺς δὲ Πελοποννησίους ὠνόμαζεν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, Γραικούς. Τὸ ὄνομα τοῦτο τῶν Γραικῶν, προγενέστερον ὂν τοῦ τῶν Ἑλλήνων, πρωιμώτατα ἠφανίσθη ἐν Ἑλλάδι, ἐπεκράτησε δὲ τὸ πάλαι εἰς μόνην τὴν Ἰταλίαν ὡς ἐθνικὸν τῶν Ἑλλήνων ὄνομα. Ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐχλευάσθη ὁπωσοῦν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν χροιὰν ταύτην τῆς περιφρονήσεως παρεδέξαντο βραδύτερον οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Γότθοι, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν παρὰ Προκοπίῳ ὁμιλοῦσι περὶ τῶν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπελθόντων στρατευμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις, ἀλλ' ἅπαξ μόνον, ὁ ἱστορικὸς ἐκεῖνος παρεισάγει καὶ αὐτοὺς τοὺς οἰκονομικοὺς τοῦ βασιλέως ὑπαλλήλους καλοῦντας, ἐπὶ ἐξευτελισμῷ πάλιν, τοὺς στρατιώτας τῆς Ἀνατολῆς Γραίκους. Οὐδὲν ἧττον τοσαύτη ἦτο ἡ ἀμηχανία εἰς ἣν περιέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καταδίκης τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος οὐ μόνον τοὺς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Ἕλληνας ἠναγκάζετο νὰ ὀνομάσῃ Γραικοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ (2). Αὐτὸς ὁ λαὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ διατηρήσῃ τὸ πάτριον ὄνομα καὶ αὐτοὶ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν αἵτινες ἀνέκαθεν ἀπετέλουν τὴν μητρόπολιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατήντησαν νὰ ὀνομάσωσιν ἑαυτοὺς Ρωμαίους. Τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, εἰς τὰ ὁποῖα εὑρίσκομεν τὰ γεωγραφικὰ καὶ ἐθνικὰ ὀνόματα οἷα μέχρις ἐσχάτων ἐφέροντο ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, καλοῦσι Ρωμαίους καὶ Ρωμηοὺς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους, ἰδίως δὲ τοὺς κατοίκους τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπ' ἄπειρον. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος ἠφανίσθησαν κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα· αἱ αἱρέσεις, καταδικασθεῖσαι ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ δει-

---

(1) Καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις τὸ ὄνομα **Ἑλλαδικός** εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ Θεοφάνους.

(2) Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος κατὰ σύμπτωσιν ἁπλῶς καλεῖ τοὺς πελοποννησίους Ἕλληνας Γραικούς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Σλαύους τῆς χερσονήσου ταύτης. Ἄλλως τὸ **Γραικός** εἶναι ἐν χρήσει ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ **Ρωμαῖος** πρὸς δήλωσιν τοῦ ὅλου γένους (πρβλ. τὸ τοῦ Θεοφάνους, τόμ. Α' σελ. 705 ἐκδ. ΚΔ' Βόνν. «πρὸς τὸ διδάξαι αὐτήν (τὴν Ἐρυθρώ) τά τε τῶν Γραικῶν γράμματα καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ παιδεῦσαι αὐτὴν τὰ ἤθη τῆς τῶν Ρωμαίων βασιλείας»)· συνήθως ὅμως ἀπέφευγον οἱ ἡμέτεροι τὸ **Γραικός** μόνον καὶ μόνον διότι οἱ Δυτικοί, ἤτοι οἱ Λατῖνοι, οὐχὶ χάριν ἐθνολογικῆς ἀκριβείας, ἀλλ' ἵνα μὴ δώσωσι τοῖς ἡμετέροις τὸ ἔνδοξον καὶ ὑπερήφανον ὄνομα **Ρωμαῖοι**, ἐκάλουν αὐτοὺς **Γραικούς** (Graicos) κρατοῦντες δι' ἑαυτοὺς τὸ **Ρωμαῖος** (Romanus), ὅπερ ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἐν Κων)πόλει.

νὺς ὑποστᾶσαι ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καταδρομάς, ἀπέβαλον πάντα ἐπίφοβον χαρακτῆρα· ἡ ὀρθοδοξία κατισχύσασα ὁριστικῶς κατέστη ἀπροσμάχητος. Καὶ ἐνῷ οὕτως ἀφῃροῦντο ἐκ μέσου αἱ ἀφορμαὶ αἱ προκαλέσασαι τὸν διωγμὸν τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος ἡ ἑλληνικὴ ποίησις, φιλοσοφία, φιλολογία καὶ ἱστορία, ὅσον καὶ ἂν ἐπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἔπαυσαν καλλιεργούμεναι ὑπὸ τῶν λογίων τάξεων καὶ ὑποθάλπουσαι τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ ὄνομα. Τὰ ἐπιγράμματα τῆς ἕκτης καὶ τῆς ἑβδόέκατονταετηρίδος, τὰ περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἡρακλείου ποιήματα τοῦ Γεωργίου Πισίδου, αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ μεταξὺ τῶν ἀριστοτελικῶν καὶ τῶν πλατωνικῶν δογμάτων πάλη ἡ ἀναφυεῖσα ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, αἱ περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀκροάσεις τοῦ διακόνου Θεοδοσίου, ὁ περίφημος διάλογος «Φιλόπατρις ἢ Διδασκόμενος», μαρτυροῦσιν ὅτι αἱ ἀναμνήσεις, αἱ παραδόσεις καὶ μέχρι τινὸς τὰ φρονήματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐδέποτε ἐκλιπόντα, ἀπέβαινον βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κραταιότερα καὶ γενναιότερα. Τὸ δὲ σπουδαιότατον, αὐτὸ τὸ συμφέρον τῆς μοναρχίας περιήγαγεν αὐτὴν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος καὶ ἔθνους.

Ἐκ τῶν ποικίλων φυλῶν αἵτινες ἀπήρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἡ ἑλληνικὴ συνεδέετο διὰ δεσμῶν ἠθικῶν ἰσχυροτάτων πάσης ἄλλης πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείαν. Ἡ μὲν βασιλεία δὲν ἐκτήσατο τὸ μέγα αὐτῆς ἀξίωμα ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ εἰμὴ χάρις εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εὐφυΐαν, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν διεσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας τῆς βασιλείας ἐν Ἀσίᾳ μὲν κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων, ἐν Εὐρώπῃ δὲ κατὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν Βουλγάρων. Ἀληθῶς εἰπεῖν, τὸ κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εἰμὴ διὰ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἥτις μόνη εἶχε συμφέρον εἰς ὑποστήριξιν αὐτοῦ, ἅτε δι' αὐτοῦ κυριαρχοῦσα ἀπὸ τῆς μιᾶς ἄκρας τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τῆς ἄλλης, ἐνῷ οἱ Βούλγαροι, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ ἄλλοι Σλαῦοι ἐζήτουν ἀδιακόπως νὰ συγκροτήσωσιν ἰδίας ἡγεμονίας, τινὲς δὲ καὶ νὰ ἐνθρονισθῶσιν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τῆς ἀλληλεγγύης ταύτης συνεπληρώθη ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματος. Ἅμα ἐκλιπόντων τῶν λόγων δι' οὓς εἶχε καταδικασθῇ εἰς ὑπερορίαν ἅπασα αὐτοῦ ἡ οἰκογένεια, οἱ κράτιστοι τῶν βασιλέων ἐνόησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνακαλέσωσιν αὐτὴν εἰς τὴν πατρίδα καὶ νὰ προαγάγωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, ἐπιστήμην καὶ τέχνην. Ἀπὸ τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ἡ δημοσία παίδευσις μεταρρυθμισθεῖσα ἀπέβαλε τὸν προηγούμενον ἁπλῶς ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ σχολῇ τῆς Μαγναύρας ἐδιδάχθη πᾶσα ἡ θύραθεν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία. Ἡ κυβέρνησις ἐζήτησε νὰ καταστήσῃ Ἕλληνας διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀνατροφῆς τούς τε Βουλγάρους καὶ τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Πελοποννήσου προελάσαντας Σλαύους. Οἱ εὐπατρίδαι τῶν ἀλλοφύλων ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως· αἱ πόλεις αὐτῶν ἐλάμβανον παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως ὀνόματα ἑλληνικά· τὸ θρήσκευμα τὸ πρότερον ἀναδειχθὲν τοσοῦτον πολέμιον τῶν Ἑλλήνων μετεχειρίζετο ἤδη τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἵνα μεταπλάσῃ εἰς Ἕλληνας ἑτέρους πολεμίους. Οἱ βασιλεῖς ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐπιδεικνύωσι τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν πρὸς τὴν πόλιν τῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ὁ Βασίλειος Β΄ μετὰ τὸ πέρας τοῦ κατὰ Βουλγάρων πολέμου, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξετράπη ἐπὶ μικρὸν τῆς ὁδοῦ ἵνα ἀνέλθῃ πρότερον εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀκούσῃ ἐν τῷ Παρθενῶνι τὴν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι δοξολογίαν καὶ προσφέρῃ τῇ Θεοτόκῳ τὰ τῆς νίκης εὐχαριστήρια διὰ πολυτελῶν ἀναθημάτων. Ἂν δὲ βραδύτερον οἱ Βούλγαροι ἀφηνίασαν αὖθις, οἱ Σλαῦοι τῆς

Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν ἄλλων νοτιωτέρων χωρῶν ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν.
Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ πράγματα ἤρχισαν ἀναγκαίως καὶ τὰ ὀνόματα ἀποδυόμενα βαθμηδὸν τὴν ἀλλόκοτον μεταμφίεσιν ἥτις εἶχεν ἐπιβληθῆ εἰς αὐτά. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις δὲν ἐτόλμα ἔτι νὰ ὀνομάσῃ Ἕλληνας τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὁμολογεῖ ἐν τούτοις ὅτι ἀπὸ Ἡρακλείου οἱ βασιλεῖς, ἀποβαλόντες τὴν ρωμαϊκὴν γλῶτταν, διετέλουν «ἑλληνίζοντες» περὶ πάντα τὰ ἐπίσημα ὀνόματα. Καὶ ἂν ὄχι αὐτός, ἡ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ τοὐλάχιστον συνταχθεῖσα «Βασίλειος Τάξις» ὁμιλεῖ περὶ «μουσικῆς ἑλληνικῆς» καὶ «παιδείας ἑλληνικῆς», κατ' ἀντίθεσιν οὐχὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν παιδείαν καὶ μουσικὴν ἀλλὰ πρὸς τὴν βάρβαρον καὶ σόλοικον. Βραδύτερον ἡ Ἄννα Κομνηνὴ γαυριῶσα ἀνήγγελλεν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς ὅτι καὶ τὸ ἑλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπούδασε καὶ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πλάτωνα ἐμελέτησε. Μετ' οὐ πολὺ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ ὁ Χωνιάτης, καίτοι ἐγεννήθη ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔγραψε περὶ τῆς πόλεως ταύτης ποίημα ἐν ᾧ ἐθρήνησεν ὡς ὁ γνησιώτατος Ἑλλήνων τὴν ἐκλιποῦσαν αὐτῆς δόξαν καὶ δύναμιν. Συγχρόνως δὲ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἔδωκεν ἔτι τρανότερον δεῖγμα τῆς μεταβολῆς ἥτις ἐπῆλθεν εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ φρονήματα τῆς κοινωνίας ἐκείνης. Ὁ Νικήτας, ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἐξακολουθεῖ μὲν ὀνομάζων Ρωμαίους τοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους, ἀλλ' ὅτε περὶ τὰ τέλη εὑρέθη ἐνώπιον τῆς ἀπὸ δυσμῶν ἐπιδρομῆς, ἥτις ἐπήγαγε τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δούλωσιν, αἴφνης ἀποκρούει τὸ ξενικὸν ὄνομα καὶ ὀδύρεται ἀνακράζων· δυστυχὴς ἐγὼ ὁ καταδικασθεὶς νὰ παραπέμψω τοῖς ἔπειτα πράξεις πολεμικὰς ἐν αἷς μὴ νικῶσιν Ἕλληνες, νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἱστορίαν, χρῆμα βέλτιστον καὶ κάλλιστον τῶν Ἑλλήνων εὕρημα, ἵνα διαιωνίσω τὴν μνήμην βαρβαρικῶν καθ' Ἑλλήνων κατορθωμάτων. Ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Δούκας ταλαντεύεται ἔτι μεταξὺ Ρωμαίων, Γραικῶν καὶ Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος νῦν μὲν τὸ πρῶτον, νῦν δὲ τὸ δεύτερον, νῦν δὲ τὸ τρίτον τῶν ὀνομάτων τούτων (¹). Ἰδίως ὅμως εἰς τὸν λαόν (περὶ οὗ, ὡς δυτικὸς τὸ θρήσκευμα, ὁμιλεῖ οὐχὶ μετὰ πολλῆς συμπαθείας) ἀποδίδει τὴν τῶν Ἑλλήνων προσηγορίαν· «ὁ λαός, λέγει, ὁ ἀπηνὴς καὶ μισόκαλος, ἡ ρίζα τῆς ὑπερηφανείας, ὁ κλάδος τῆς κενοδοξίας, τὸ ἄνθος τῆς ὑψηλοφροσύνης, ἡ τρυγία τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων». Ἀλλ' ὁ σύγχρονος αὐτοῦ ἀθηναῖος ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὅλως παραλιπὼν τὸ τῶν Ρωμαίων ὄνομα συνεχῶς καὶ διαρρήδην καλεῖ «Ἕλληνας» τοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους καὶ «βασιλεῖς Ἑλλήνων» τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεῖς. Αὐτοὶ οὗτοι οἱ βασιλεῖς συνῳκειώθησαν πρὸς τὸ ὄνομα καὶ δὲν ἐτόλμων μὲν ἔτι, εἰς μακραίωνα ὑπείκοντες ἕξιν, ν' ἀποταχθῶσι τῇ τῶν Ρωμαίων προσηγορίᾳ, δὲν ἐδίσταζον ὅμως νὰ μεταχειρίζωνται τὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπωνυμίαν εἴτε περὶ ἑαυτῶν ὡμίλουν εἴτε περὶ τῶν ὑπηκόων. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, παρατιθέμενος ἐν ταῖς ἱστορίαις ἐπιστολὴν τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου, βεβαιοῖ ὅτι οὗτος ἐκάλει αὐτὸν «βασιλέα τῶν Ἑλλήνων». Τῇ δὲ εἰκοστῇ ὀγδόῃ Μαΐου 1453, κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, συγκαλέσας τοὺς ἐν τέλει, προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς «ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ρω-

---

(¹) Ἀκριβέστερον ὡς μείνας πιστὸς εἰς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους προσωρινῶς καὶ ἐπισφαλῶς ἀλλ' ἐπισήμως γενομένην ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ τῶν Δουκάδων οἴκου καταγόμενος **Δούκας** ἦν ἀκραιφνῶς Ἕλλην εὑρισκόμενος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ λατίνου ἡγεμόνος τῆς Λέσβου.

μαίων», ἐπαξίως δὲ τοῦ ἄθλου ὑπὲρ οὗ ἐτελεῖτο ὁ ἀγών, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἐκάλεσε «βοηθὸν καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων».

Οὕτω μεταξὺ 12 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἀνεβίωσε παρ' ἡμῖν τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα, ἐνῷ, καθ' ἃ παρατηρεῖ ὁ Egger ἐν τῇ σοφῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ἑλληνισμοῦ, ὁ κατὰ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας αὐτόθι Nöel Beda ἀπεκάλει ἔτι γλῶσσαν τῶν αἱρέσεων τὴν ἑλληνικήν. Ἀπεδόθη δὲ ἤδη τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα οὐχὶ εἰς μόνους τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ὁμιλοῦντας τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἔχοντας τὴν συνείδησιν τῆς ἐν τῇ μοναρχίᾳ Κωνσταντινουπόλεως ἑνότητος αὐτῶν.

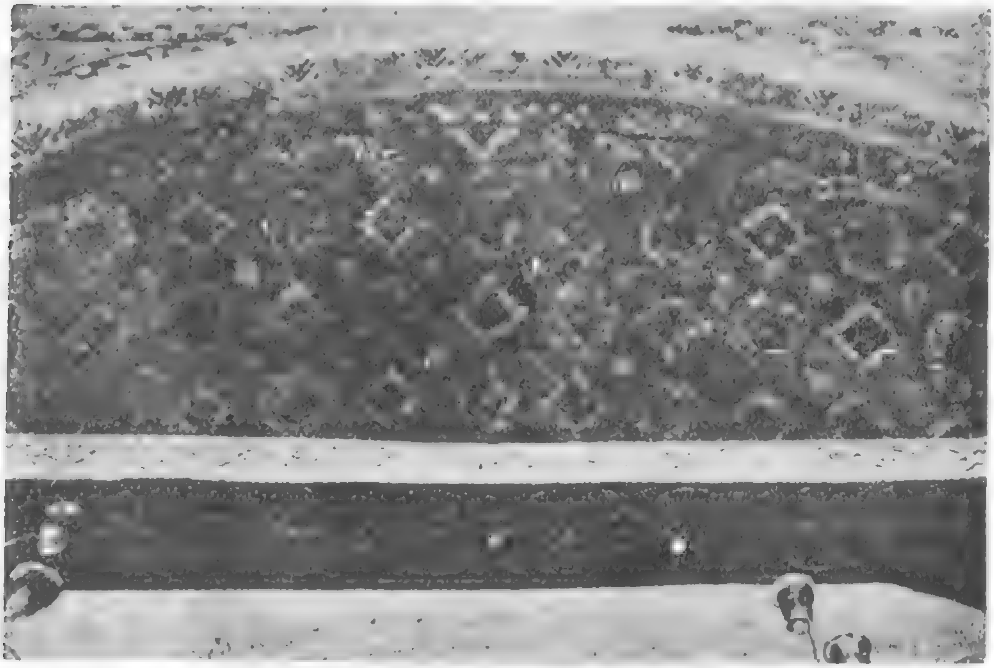
Ἀπ' ἀρχῆς ἐν τούτοις μέχρι τέλους ἡ βασιλεία αὕτη ὠνομάζετο ἐπίσημος βασιλεία Ῥωμαίων. Εἴδομεν τοὺς λόγους τοὺς ἐπὶ μακρότατον ἐπιβαλόντας ἀναγκαίως τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην, καίτοι αὕτη οὐδόλως συνῇδε πρὸς τὰ πράγματα. Εἴδομεν ἀφ' ἑτέρου τὴν ἰθαγενῆ τοῦ κράτους τούτου ἱστορίαν, ἥτις δὲν ἐδεσμεύετο ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐκείνων λόγων, μεταχειρισθεῖσαν πρωιμώτατα μὲν τὸ ὄνομα τῶν Γραικῶν, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου τὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἱστορικοὺς ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἄγνωστον τὸ ὄνομα τῶν Βυζαντινῶν. Μόνον ὁ Σουίδας καὶ ὁ Φώτιος λέγουσι τοὺς ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι Μάλχον καὶ Πρίσκον γράψαντας τοῦτον μὲν Ἱστορίαν Βυζαντικήν, τὸν δὲ Μάλχον Βυζαντιακά (¹)· ἀλλὰ τὸ ὄνομα δὲν κατίσχυσε ποτὲ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἡ δὲ προσηγορία τῶν Βυζαντινῶν ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων παρελάβομεν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ἄχρι τοῦδε. Πρέπει ἆρά γε νὰ ἐξακολουθήσωμεν μεταχειριζόμενοι αὐτήν; Ἐν πρώτοις συνδέεται παρὰ τοῖς Ἑσπερίοις μετὰ χλευαστικῶν καὶ περιφρονητικῶν ἐκδοχῶν, αἵτινες τοσοῦτον μετ' αὐτῆς συνεπάγησαν ὥστε εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' αὐτῆς. Καὶ ἔπειτα δὲν ἠξεύρω διατί νὰ ὀνομάσωμεν τὴν μεγάλην ἐκείνην καὶ ἔνδοξον περίοδον τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ προσηγορίας ξενικῆς ἣν οὐδέποτε ἀπεδέχθησαν αἱ τότε γενεαὶ καὶ ἣν δὲν ἠδυνήθημεν ἀκόμη νὰ συμφωνήσωμεν πῶς πρέπει νὰ ὀρθογραφῶμεν καὶ νὰ ὀρθοτονῶμεν. Τὸ εὐλογώτερον προδήλως εἶναι νὰ λάβωμεν ἓν ἐκ τῶν ὀνομάτων δι' ὧν αὐτὴ αὕτη ἡ περίοδος ὠνόμαζεν ἑαυτὴν καὶ ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων προσηγοριῶν νὰ προτιμήσωμεν ὡς πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐκείνην ἣν δικαιότατα καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω προετιμήσαμεν. Τὰ τρία ὀνόματα ἴσχυον ἐκ παραλλήλου καὶ πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας. Διατί θέλομεν διστάσει νὰ ὀνομασθῶμεν Ἕλληνες ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν περιόδων τούτων, ἀφοῦ τοσοῦτον ἀδιστάκτως ἐκλήθημεν Ἕλληνες ἐπὶ τῆς παρεπομένης; Ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ οὐδὲν συνέβη τὸ δικαιοῦν ἡμᾶς νὰ

Ἐχῖνος Θεοδοσιακοῦ κιονοκράνου

(¹) Ἡ τε τοῦ Πρίσκου τοῦ Πανίτου καὶ ἡ τοῦ Μάλχου τοῦ ἐκ Φιλαδελφείας τῆς Παλαιστίνης ἱστορία ἦν ἱστορία οὐχὶ τῆς πόλεως Βυζαντίου, ἀλλὰ τοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς· διὸ τὸ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι Βυζαντιακόν, ἐκφράζον κατ' οὐσίαν αὐτὸ ὅπερ καὶ τὸ τῶν Φράγκων Byzantin = Βυζαντινός, εἶναι ἑλληνικώτερον καὶ προτιμότερον τούτου.

ἀξιώσωμεν ὅτι σήμερον εἴμεθα μᾶλλον Ἕλληνες ἢ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία περὶ τῆς προσηκούσης εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους προσηγορίας δύναται νὰ παραγάγῃ ἀμφιβολίας ἂν καὶ σήμερον δικαιούμεθα νὰ ὀνομαζώμεθα Ἕλληνες μᾶλλον ἢ Ρωμαῖοι ἢ Γραικοί. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δικαιοῦται νὰ

Ξύλινος σύνδεσμος κεντρικοῦ τόξου τῆς Ἁγίας Σοφίας

φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο τοὐλάχιστον ὅσον ὁ νεώτερος ἑλληνισμός. Ἐν τῇ πεποιθήσει δὲ ταύτῃ ἀρχόμεθα ἤδη τῆς ἐξιστορήσεως τῶν περιπετειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς 5 μέχρι τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος. Πᾶσαι τῶν περιπετειῶν τούτων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι οἰκοδομητικαί· ἀλλὰ μήπως τοιοῦτό τι δὲν συμβαίνει εἰς τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων ἐθνῶν, ὅπως καὶ εἰς τοὺς πλείστους τῶν μεγάλων ἀνδρῶν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΤΑ ΜΕΧΡΙΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ.

Ὁ Λέων Α΄ (Κεφ. Δ΄ τοῦ Β΄ τόμου) δὲν ἐγέννησεν υἱόν, ἀλλὰ μόνον θυγατέρας, ὧν ἡ μὲν Λεοντία, τὴν ὁποίαν τινὲς λέγουσι καὶ πρεσβυτέραν, συνεζεύχθη τὸν Μαρκιανόν, υἱὸν ἑνὸς τῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Ρώμης, τοῦ Ἀνθεμίου, ἡ δὲ νεωτέρα Ἀριάδνη τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Ἴσαυρον Ζήνωνα. Καὶ ἡ μὲν Λεοντία δὲν ἔτεκεν ἄρρενα τέκνα, τῆς δὲ Ἀριάδνης ὁ πρωτότοκος υἱὸς ἦτο ὁμώνυμος τῷ πάππῳ. Ὁ παῖς οὗτος εἶχε τότε ἡλικίαν 16 ἐτῶν μᾶλλον, ὡς λέγει τὸ πασχάλιον Χρονικόν, ἢ 6, ὡς λέγει ὁ Μαλάλας. Οὐδὲν ἧττον ὁ Λέων Α΄ ἐνόμιζεν ἀσφαλέστερον νὰ ἀναγορευθῇ διάδοχος αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ νέου Λέοντος ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ζήνων· καὶ ἠγωνίσθη ἐπὶ τούτῳ πολύ, ἀλλ᾽ ἀπέτυχε, «τῶν ὑπηκόων μὴ παραδεχομένων», κατὰ Κάνδιδον, εἰς τοῦ ὁποίου τὰς σῳζομένας Ἐκλογὰς παραλείπεται διατί δὲν τὸν παρεδέχοντο· ἐκ τῶν ἑπομένων ὅμως ὑποφαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀποτυχίαν ταύτην συνετέλεσεν ἡ πενθερὰ τοῦ Ζήνωνος, ἡ τοῦ Λέοντος Α΄ σύζυγος Βηρίνα. Ὁ Λέων Α΄ λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ ἀναγορεύσῃ μόνον διάδοχόν του τὸν νέον Λέοντα Β΄ δύο περίπου μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἀλλὰ μόλις αὐτοῦ θανόντος ἡ Ἀριάδνη κατώρθωσεν ὅ,τι ἐκεῖνος δὲν εἶχεν ἐπιτύχει· διότι, προσελθόντος τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν ἱππόδρομον ἵνα προσκυνήσῃ τὸν υἱόν του ὡς βασιλέα ὁ παῖς, τῇ εἰσηγήσει τῆς μητρός, ἥτις εἶχε παρασκευάσει ὅλην ταύτην τὴν σκηνήν, ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρὸς τὸν βασιλικὸν στέφανον· καὶ συναινούσης τῆς συγκλήτου, ἥτις, ὡς ἀπεδείχθη μετ᾽ οὐ πολύ, δὲν ηὐνόει πολὺ τὴν Βηρίναν, καὶ συνευδοκοῦντος τοῦ δήμου ἀνευφημήθη ὁ Ζήνων συμβασιλεὺς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λέων ὁ μικρὸς ἀπέθανε δέκα μόλις μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάππου του ὁ Ζήνων ἔμεινε μόνος κύριος τῶν πραγμάτων. Ἀλλ᾽ εἶχε πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ πρὸ πάντων τὴν Βηρίναν. Ἡ Βηρίνα ἦτο γυνὴ φίλαρχος καὶ οὐχὶ σώφρων, καίτοι παρῆλιξ. Ἔχουσα δὲ τότε ἐραστὴν τὸν μάγιστρον Πατρίκιον ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν Ζήνωνα καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Πατρικίου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ τὸν συζευχθῇ καὶ νὰ συμβασιλεύσῃ μετ᾽ αὐτοῦ. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σκοποῦ της διηυκολύνθη μέχρι τινὸς ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ζήνων εἶχεν ἐκ πρώτης γυναικὸς υἱὸν ὁμώνυμον, νέον κακοηθέστατον, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ καταλίπῃ διάδοχον. Πλὴν τούτου δὲν ἦτο φειδωλὸς ὅπως ὁ Λέων· ὥστε τὰ ἀποταμιεύματα τοῦ προκατόχου του τάχιστα κατηναλώθησαν. Ὁ ἀγαθὸς ἔπαρχος Ἐρύθριος, μὴ ἀνεχόμενος τὴν τοιαύτην σπατάλην, παρῃτήθη, ὁ δὲ διάδοχός του Σεβαστιανός, ἵνα πληρώσῃ τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐν μέρει τὸ ἴδιον, ἐξέθηκεν εἰς δημοπρασίαν ἅπαντα τὰ δημόσια λειτουργήματα. Ἐντεῦθεν πολλὴ προέκυψε δυσαρέσκεια· καὶ ὁ μὲν νεώτερος Ζήνων ἀπεβίωσε μετ᾽ οὐ πολὺ ἐκ τῆς ἀσωτίας του, ἀλλὰ τὰ ἄλλα ἄτοπα ὑφίσταντο, ἐκ τούτων δὲ ὠφελουμένη ἡ Βηρίνα ἐπέτυχε νὰ ἐξώσῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν γαμβρὸν αὐτῆς κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 476. Πῶς ἐπέτυχε τοῦτο, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν.

Ὁ Κάνδιδος λέγει ὅτι ἐφυγάδευσεν αὐτὸν ἐξ ἀπάτης, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ζήνων ἠναγκάσθη τότε νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν πατρίδα του Ἰσαυρίαν μετὰ τῆς συζύγου του Ἀριάδνης. Ἀλλά, ἂν κατὰ τοῦτο ἐπέτυχεν ἡ Βηρίνα, ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ βασιλεύσῃ μετὰ τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς Πατρικίου, διότι, ἅμα ἀποχωρήσαντος τοῦ Ζήνωνος, οἱ ἐν τέλει ἀνηγόρευσαν τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Βασιλίσκον, ὅστις μετ' οὐ πολὺ ἀνέδειξε καίσαρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μᾶρκον.

Καὶ οἱ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἴσαυροι, θελήσαντες, ὡς φαίνεται, νὰ ἀντισταθῶσι, κατεβλήθησαν, μεγάλης γενομένης τούτων αὐτόθι σφαγῆς. Πλὴν δὲ τούτου, δύο τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ἡγεμόνων, ὁ Ἴλλος καὶ ὁ Τροκοῦνδος, συνταχθέντες μετὰ τοῦ νέου βασιλέως, ἀνέλαβον νὰ περιστείλωσιν ἐν Ἰσαυρίᾳ τὸν Ζήνωνα. Οὐδὲν ἧττον ὁ Βασιλίσκος δὲν διετήρησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἀρχήν. Ἐν πρώτοις, ὑφισταμένης τότε ὀλεθρίας ἐκκλησιαστικῆς ἔριδος, περὶ ἧς μετ' ὀλίγον θέλομεν εἰπεῖ πολλά, συνετάχθη μετὰ τῆς αἱρέσεως τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ προεκάλεσεν οὕτως ἀμέσως τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀντίπραξιν τῶν ὀρθοδόξων. Συγχρόνως, ἐπειδὴ κατέστησεν ἐκποδὼν τὸν Πατρίκιον, ἡ Βηρίνα, ἐκμανεῖσα, δὲν ἐδίστασε νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν Ζήνωνα καὶ κατώρθωσε νὰ προσοικειωθῇ τοὺς πολιορκοῦντας αὐτὸν Ἴλλον καὶ Τροκοῦνδον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ Βασιλίσκος δὲν ἐτήρησε τὰς πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεις. Ἐντεῦθεν κατὰ Ἰούλιον τοῦ 477 ὁ Ζήνων, ἑνωθεὶς μετὰ τούτων, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Βασιλίσκος ἐδέησε τότε νὰ ἐκπέμψῃ κατ' αὐτοῦ τὸν στρατὸν τῆς Θράκης καὶ τὴν φρουρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέτρεψε δὲ τὴν δύναμιν ταύτην εἰς τὸν Ἁρμᾶτον. Ὁ Ἁρμᾶτος ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Βασιλίσκου· ἦτο ἐραστὴς τῆς γυναικὸς τούτου Ζηνωνίδος· ἦτο παντοδύναμος ἐν τῇ κυβερνήσει τῶν πραγμάτων· ὥστε εἶχε, κατὰ τὸ φαινόμενον, πολυειδῆ συμφέροντα εἰς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ὅμως, ἅμα διαπεράσαντος αὐτοῦ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὁ Ζήνων εὗρε τρόπον νὰ ἀποσπάσῃ τὸν ἄνδρα ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου του, προτείνας αὐτῷ, ἐκτὸς ἄλλων ὠφελημάτων, τὴν στρατηλασίαν ἐφ' ὅρου ζωῆς καί, τὸ σπουδαιότερον, τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ υἱοῦ του ὡς καίσαρος, ὅπερ, ἐπειδὴ ὁ Ζήνων δὲν εἶχεν ἤδη υἱόν, παρεῖχε τῷ υἱῷ τοῦ Ἁρμάτου τὴν πιθανότητα τῆς διαδοχῆς εἰς τὴν βασιλείαν. Οὕτω λοιπὸν δελεασθεὶς ὁ τοῦ Βασιλίσκου στρατηγός, ἀντὶ ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ Ζήνωνος, ἀφῆκεν αὐτῷ ἐλευθέραν τὴν ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄγουσαν ὁδόν, ὁ δὲ Ζήνων, ἐλθὼν ἀκωλύτως εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῆς παλιμβούλου συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου τῶν λεγομένων Πρασίνων (περὶ ὧν κατωτέρω πλειότερα), πρὸς ὃν εἶχον ἰδιάζουσαν εὔνοιαν. Ὁ Βασιλίσκος, ἡ Ζηνωνὶς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν· ἐξελθόντες δὲ ἐκεῖθεν ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι δὲν θέλουσιν οὔτε ἀποκεφαλισθῇ οὔτε σφαγιασθῇ ἐστάλησαν εἰς φρούριόν τι τῆς Καππαδοκίας καὶ ἐκεῖ κλεισθέντες εἰς ἕνα τοῦ φρουρίου τούτου πύργον, τοῦ ὁποίου ἐχρίσθη ἡ θύρα ὑπὸ τῶν φρουρῶν αὐτοῦ Ἰσαύρων, ἐλιμοκτονήθησαν πάντες. Ὁ Ζήνων ἐνόμισε πιθανῶς ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ ὅτι ἐτήρησε τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ἀφοῦ οὔτε τοὺς ἀπεκεφάλισεν οὔτε τοὺς ἐσφαγίασεν, ὁ δὲ Ἁρμᾶτος, ὅστις ἠγάπα περιπαθῶς τὴν Ζηνωνίδα, δὲν ἐδίστασε νὰ θυσιάσῃ αὐτὴν οἰκτρῶς εἰς τὴν ἀκόρεστον φιλαρχίαν του. Ταῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν χρόνων ἐκείνων.

Νόμισμα Λέοντος Β' καὶ Ζήνωνος

Ἀλλ' ὁ Ἁρμᾶτος δὲν ἀπήλαυσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοὺς καρποὺς τῆς προδοσίας του. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἀνηγόρευσε τῳόντι καίσαρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βασιλίσκον·

εὐθὺς ὅμως κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ πολλὴν πεποίθησιν εἰς ἄνθρωπον τοσοῦτον ἀλλοπρόσαλλον, αὐτὸν μὲν ἐθανάτωσε, τὸν δὲ υἱόν του ἀπὸ καίσαρος κατέταξεν εἰς τοὺς ἐν Βλαχέρναις ἀναγνώστας. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπραξε προλαμβάνων κακὸν πιθανόν, ὁ δὲ σύγγαμβρός του Μαρκιανὸς ἦρε πραγματικῶς ὅπλα κατ' αὐτοῦ τῷ 481· καταβληθεὶς ὅμως διὰ τοῦ Ἴλλου ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ ἐξωρίσθη εἰς Καππαδοκίαν. Βραδύτερον πάλιν ἐκινδύνευσεν ὁ Ζήνων ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἴλλου. Ἀλλὰ πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην στάσιν δέον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς προηγηθέντα σπουδαιότατά τινα γεγονότα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ στάσις ἐκείνη συνδέεται μεθ' ἑνὸς τῶν γεγονότων τούτων.

Νόμισμα τοῦ Ζήνωνος

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐξηκολούθουν ἀνταγωνιζόμενα πρὸς ἄλληλα ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τρία μεγάλα θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ δόγματα· ἡ ὀρθοδοξία, ἡ αἵρεσις καὶ ἡ εἰδωλολατρεία. Καθ' ἃ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ὁ Βασιλίσκος, ἐν τῷ βραχεῖ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διαστήματι, ἐπροστάτευσε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς, τοὺς ἄλλως λεγομένους μονοφυσίτας. Ἔπραξε δὲ τοῦτο εἴτε διότι τῇ συνδρομῇ τῆς αἱρέσεως ταύτης προῆλθεν ἐπὶ τὴν βασιλείαν εἴτε διότι, ἰδὼν τὸν Ζήνωνα καταφυγόντα εἰς Ἰσαυρίαν καὶ παρασκευαζόμενον νὰ κινήσῃ ἐκεῖθεν στάσιν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, ἤλπισε νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν οἰκειούμενος τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, ὧν πολλοὶ ἦσαν μονοφυσῖται. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ ἐγκύκλιον γράμμα, ἀξιομνημόνευτον διὰ τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε. Διελάμβανε δὲ τὸ ἐγκύκλιον γράμμα τάδε· «Θεσπίζομεν τὴν κρηπῖδα καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης εὐζωΐας τουτέστι τὸ σύμβολον τῶν τιη' ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ πάλαι μετὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκκλησιασθέντων, μόνον πολιτεύεσθαι καὶ κρατεῖν ἐν πάσαις ταῖς ἁγιωτάταις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις τὸν ὀρθόδοξον λαόν, ὡς μόνον τῆς ἀπλανοῦς πίστεως ὅρον καὶ ἀρκοῦν εἰς ἀναίρεσιν μὲν καθόλου πάσης αἱρέσεως, ἕνωσιν δὲ ἄκραν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν· ἐχόντων δηλαδὴ τὴν οἰκείαν ἰσχὺν καὶ τῶν εἰς βεβαίωσιν αὐτοῦ τοῦ θείου συμβόλου πεπραγμένων ἔν τε τῇ βασιλευούσῃ πόλει ταύτῃ παρὰ τῶν ρν' ἁγίων πατέρων, ἔτι δὲ καὶ πάντων τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ Ἐφεσίων μητροπόλει κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου καὶ τῶν μετὰ ταῦτα τὰ ἐκείνου φρονησάντων· τὰ δὲ διελόντα τὴν ἕνωσιν καὶ εὐταξίαν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν καὶ εἰρήνην τοῦ κόσμου παντός, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον τόμον Λέοντος, καὶ πάντα τὰ ἐν Χαλκηδόνι ἐν ὅρῳ πίστεως ἢ ἐκθέσει συμβόλων εἰρημένα καὶ πεπραγμένα εἰς καινοτομίαν κατὰ τοῦ μνημονευθέντος ἁγίου συμβόλου τῶν τιη' ἁγίων πατέρων θεσπίζομεν ἐνταῦθά τε καὶ πανταχοῦ καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν παρὰ τῶν ἁπανταχοῦ ἁγιωτάτων ἐπισκόπων ἀναθεματίζεσθαι καὶ πυρὶ παραδίδοσθαι παρ' οἷς ἂν εὑρίσκηται. Θεσπίζομεν τοὺς πανταχοῦ ἁγιωτάτους ἐπισκόπους ἐμφανιζομένῳ τῷ θείῳ τούτῳ ἡμῶν ἐγκυκλίῳ γράμματι καθυπογράφειν σαφῶς καταμηνύοντας ὅτι δὴ μόνῳ τῷ θείῳ συστοιχοῦσι συμβόλῳ τῶν τιη' ἁγίων πατέρων, ὅπερ ἐπεσφράγισαν οἱ ρν' πατέρες ἅγιοι, ὡς ἔδοξεν ὁριστικῶς καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα συνελθοῦσι κατὰ τὴν Ἐφεσίων μητρόπολιν ὀρθοδόξοις καὶ ὁσίοις πατράσι».

Τὸ ἐγκύκλιον λοιπὸν τοῦτο γράμμα τοῦ Βασιλίσκου ἀνεθεμάτιζε πάντα τὰ περὶ συμβόλου ὁρισθέντα ὑπό τε τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ τοῦ πάπα Λέοντος. Ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου καὶ τοῦ πάπα Λέοντος κατεδικάζετο ἡ αἵρεσις τοῦ

Εὐτυχοῦς ἕπεται ὅτι διὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος ἡ αἵρεσις αὕτη ἀπηλλάσσετο τῆς ἐπισήμου ἐκείνης καταδίκης. Περὶ τοὺς πεντακοσίους ἐπισκόπους τῶν ἀνατολικῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν καὶ ἰδίως τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐδήλωσαν προθύμως ὅτι δὲν ἀποδέχονται εἰμὴ τὰ ὑπὸ τῶν τριῶν πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων, τῆς ἐν Νικαίᾳ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ, περὶ συμβόλου τῆς πίστεως θεσπισθέντα, καὶ ὅτι κατηναγκασμένοι εἶχον ὑπογράψει τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου.

Ἡ αἵρεσις τοῦ Εὐτυχοῦς ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, καὶ ὁμολογουμένως ἦτο ἰσχυροτάτη ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἀλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ἐγκυκλίου γράμματος τοῦ Βασιλίσκου· ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος ἤρχισε νὰ ὑποκινῇ πολλαχοῦ στάσεις· ὁ Ζήνων ἐνισχύθη ἐκ τούτου πολύ· ὥστε ὁ Βασιλίσκος ὑπέλαβε φρόνιμον νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ, ἐκδοὺς ἐπὶ τούτῳ ἀντεγκύκλιον, ἣν προθύμως πάλιν ὑπέγραψαν οἱ πρὸ μικροῦ ἀποδεξάμενοι τὴν ἐγκύκλιον ἐπίσκοποι. Οὐδὲν ἧττον ὁ Ζήνων, ὑπερισχύσας, ἀνέλαβε μετ' οὐ πολὺ τὴν βασιλείαν.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει νὰ πράξῃ ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων θεσπισθέντα. Καὶ τῳόντι, ἐπειδὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προεχειρίσθησαν δύο πατριάρχαι, ὁ μὲν ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν, ὁ δὲ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, ὁ Ζήνων ἐσκόπει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τὸν τελευταῖον τοῦτον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπείσθη ὅτι, οὕτω πολιτευόμενος, ἤθελε προκαλέσει δεινὴν τοῦ κράτους ἀναστάτωσιν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν αὐτὴ ἡ εὐχέρεια δι' ἧς οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἐδέχθησαν καὶ ἀνήρεσαν τὴν καταδίκην τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἀπεδείκνυεν ὅτι τὰ πνεύματα ἐταλαντεύοντο μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως. Εἰς τὴν Συρίαν ὅμως καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ μονοφυσῖται ἦσαν βεβαίως πολυαριθμότεροι τῶν ὀρθοδόξων· ὥστε κίνδυνος ὑπῆρχε μήπως πιεζόμενοι στασιάσωσιν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀκακίου ἐστοχάσθη συνετώτερον νὰ οἰκονομήσῃ τοὺς μονοφυσίτας διά τινων περὶ τὰς λέξεις καὶ τοὺς τύπους παραχωρήσεων, τηρῶν κατ' οὐσίαν τὸ κῦρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ὅθεν ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ τῷ 482, ἐκ συμφώνου πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὸ περίφημον ἑνωτικόν, ἔχον ὡς ἑξῆς, ἐν ταῖς κυριωτέραις αὐτοῦ διατάξεσι·

«Γινώσκειν ὑμᾶς ἐσπουδάσαμεν (τὸ ἑνωτικὸν κυρίως ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας ὑπαγομένας ἐκκλησίας ὅτι καὶ ἡμεῖς καὶ αἱ πανταχοῦ ἐκκλησίαι ἕτερον σύμβολον, ἢ μάθημα, ἢ ὅρον πίστεως, ἢ πίστιν πλὴν τοῦ εἰρημένου ἁγίου συμβόλου τῶν τιη' ἁγίων πατέρων, ὅπερ ἐβεβαίωσαν οἱ μνημονευθέντες ρν' ἅγιοι πατέρες, οὔτε ἐσχήκαμεν, οὔτε ἔχομεν, οὔτε ἕξομεν· ᾧ καὶ ἐξηκολούθησαν οἱ ἅγιοι πατέρες οἱ ἐν τῇ Ἐφεσίων συνελθόντες, οἱ καὶ καθελόντες τὸν ἀσεβῆ Νεστόριον καὶ τοὺς τὰ ἐκείνου μετὰ ταῦτα φρονοῦντας· ὅντινα καὶ ἡμεῖς Νεστόριον ἅμα καὶ Εὐτυχῆ, τἀναντία τοῖς εἰρημένοις φρονοῦντας, ἀναθεματίζομεν, δεχόμενοι καὶ τὰ ΙΒ' κεφάλαια, τὰ εἰρημένα παρὰ τοῦ τῆς ὁσίας μνήμης γενομένου Κυρίλλου, ἀρχιδιακόνου τῆς Ἀλεξανδρέων ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὁμολογοῦμεν δὲ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ υἱὸν καὶ Θεὸν τὸν κατὰ ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσαντα, τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου, ἕνα τυγχάνειν καὶ οὐ δύο· ἑνὸς γὰρ εἶναί φαμεν τά τε θαύματα καὶ τὰ πάθη, ἅπερ ἑκουσίως ὑπέμεινε σαρκί. Τοὺς γὰρ διαιροῦντας, ἢ συγχέοντας, ἢ φαντασίαν εἰσάγοντας, οὐδὲ ὅλως δεχόμεθα· ἐπείπερ ἡ ἀναμάρτητος κατὰ ἀλήθειαν σάρκωσις

ἐκ τῆς Θεοτόκου προσθήκην υἱοῦ οὐ πεποίηκε. Πάντα δὲ τὸν ἕτερόν τι φρονήσαντα, ἢ νῦν ἢ πώποτε, ἢ ἐν Χαλκηδόνι, ἢ οἵᾳ δήποτε συνόδῳ, ἀναθεματίζομεν».

Οἱ νεώτεροι καὶ σοφώτεροι ἱστορικοὶ τῆς ἐκκλησίας, Νέανδρος καὶ Γίζελερ, διαπραγματευόμενοι περὶ τοῦ ἑνωτικοῦ τούτου, παρατηροῦσιν ὅτι ὁ Ζήνων ἐξέθηκεν ἐν αὐτῷ τὰ περὶ τῶν δογμάτων ἐπὶ τὸ γενικώτερον, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς εἰδικοὺς ὅρους τοὺς ἐν χρήσει εἰς τὰ μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἀμφισβητούμενα ζη-

Τεμάχιον ἄμβωνος τοῦ Ε´ αἰῶνος ἐν Θεσσαλονίκῃ

(Μουσεῖον Κωνσταντινουπόλεως)

τήματα, ἵνα συμβιβάσῃ ὅσον ἔνεστι καὶ συνοικειώσῃ τὰ διεστῶτα. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ καθ᾽ ἡμᾶς οὐδεμίαν ἔχομεν ἁρμοδιότητα ἵνα ἀκριβολογήσωμεν περὶ δογμάτων· ἀλλὰ θεωροῦντες τὸ ἑνωτικὸν ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἔποψιν τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐν τῇ γενικότητι αὐτοῦ, οὐδένα προσέβαλε τῶν θεμελιωδῶν τῆς ὀρθοδοξίας κανόνων. Ναὶ μὲν πανηγυρικῶς δὲν ἐπεκύρου εἰμὴ τὰς τρεῖς πρώτας οἰκουμενικὰς συνόδους, ἀλλὰ διαρρήδην οὐδὲν ἧττον ἀνεθεμάτιζε καὶ τὸν Εὐτυχῆ, τὸν ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης συνόδου καταδικασθέντα. Καὶ δὲν ἀνέφερε μὲν ὀνομαστὶ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον εἰμὴ ἐν τῷ τέλει καὶ ἐν παρόδῳ οὕτως εἰπεῖν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ ἑτέρου Γερμανοῦ, τοῦ Πίχλερ, ἀξιούμενον, ὅτι τοιουτοτρόπως τὸ ἑνωτικὸν ἀπεποιεῖτο ἐμμέσως πᾶν κῦρος εἰς τὴν σύνοδον ταύτην· τὸ πολὺ πολὺ ἐφαίνετο ἐλαττοῦν κατά τι τὸ κῦρος αὐτῆς. Λέγομεν ἐφαίνετο, διότι πράγματι ἀναθεματίσαν τὸν Εὐτυχῆ ἀναγκαίως ἀπεδέχετο καὶ τὴν σύνοδον τὴν καταδικάσασαν τὸν αἱρετικὸν ἐκεῖνον.

Ἀλλά, ἀξιοῦσί τινες, τὸ ἑνωτικὸν δὲν ἐπέτυχε τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν πνευμάτων, ἐξεναντίας ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν διαμαχομένων στρατοπέδων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι καὶ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται δὲν ἀπεδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον· ὥστε ἀντὶ τῶν πρότερον δύο ἀντιπάλων μερίδων προέκυψαν ἤδη τρεῖς, αἱ δύο ἐκεῖναι ἄκραι καὶ ἡ μετὰ τοῦ ἑνωτικοῦ συνταχθεῖσα μερίς. Ἀλλ' ἡ μέση αὕτη μερὶς περιελάμβανε τοὺς πλείστους τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ τρεῖς ὕπατοι τῶν ἡμετέρων ἀρχιερέων ἀπεδέξαντο προθύμως τὸ ἑνωτικόν· ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Πέτρος ὁ μογγὸς καὶ ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ γναφεύς. Ὅθεν ἡ πρᾶξις τοῦ Ζήνωνος ὄχι μόνον κατ' οὐδὲν οὐσιωδῶς παρεξετράπη τῶν ὅσα εἶχον θεσπίσει αἱ προσυγκροτηθεῖσαι τέσσαρες οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἀλλὰ καὶ ἐπήγαγε κατ' ἀρχὰς τὸ μέγα ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς πρότερον διαμαχομένους τρεῖς ὑπερτάτους τῆς Ἀνατολῆς θρόνους. Ἂν δ' ἐπὶ τέλους ἡ ἀπόπειρα αὕτη τοῦ συμβιβασμοῦ ἀπέτυχεν αἴτιοι ὑπῆρξαν οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ρώμης, οἵτινες, διὰ λόγους ἰδιοτελεῖς, δὲν ἔπαυσαν ὑποθάλποντες τὴν διαίρεσιν. Τφόντι οἱ πάπαι Σιμπλίκιος καὶ Φῆλιξ Β', ἐπερειδόμενοι ἐπὶ τῆς μερίδος τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, ἀπέκρουσαν τὸ ἑνωτικόν, ἰδίως δὲ ὁ Φῆλιξ κατέκρινε τόν τε βασιλέα, διότι ἀνέλαβε δῆθεν νὰ κανονίσῃ οἴκοθεν δογματικὰ ζητήματα, καὶ τὸν Ἀκάκιον, διότι ἐπέτρεψε τὴν τοιαύτην τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· καὶ ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης δὲν ἐπείσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὰ γενόμενα ὁ Πάπας ἀνεθεμάτισε τὸν Ἀκάκιον, ὅστις, ἀνταποδίδων αὐτῷ τὰ ἴσα, ἐξήλειψεν ἐκ τῶν διπτύχων τῆς ἐκκλησίας τὸ τοῦ πάπα ὄνομα, ἐξ οὗ συνέβη διάστασις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διαρκέσασα ἔτη τριάκοντα καὶ πέντε.

Ἡ διάστασις αὕτη ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης ὁριστικῆς διαιρέσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὅθεν πρόσφορον εἶναι νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἀρχικὰς τῆς διαιρέσεως ταύτης ἀφορμάς. Οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Ρώμης προέτειναν ἀνέκαθεν τὴν ἀξίωσιν τῶν πρωτείων ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, ἐπερειδόμενοι εἰς παραδόσεις τινὰς καὶ περιστάσεις, τὰς ὁποίας παραθέτομεν, ὅπως συγκεφαλαιοῖ αὐτὰς ὁ σοφὸς Γερμανὸς Πίχλερ, ὅστις γράψας ἐν ἔτεσι 1864 καὶ 1865 δίτομον ἱστορίαν τῆς διαιρέσεως τῶν ἐκκλησιῶν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς· φιλτέρα γὰρ ὑπὲρ τοὺς ὁμογενεῖς ἡ ἀλήθεια, κατεκρίθη μὲν ὑπὸ τῶν σφόδρα ζηλωτῶν τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ δύναται νὰ λογισθῇ ἀσφαλέστερος τῶν ἄλλων δυτικῶν ὁδηγὸς ἐν τοῖς πλείστοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀκανθώδους ζητήματος. Κατὰ τὸν Πίχλερ λοιπὸν τὰ πρωτεῖα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐστηρίζοντο εἰς τὰς ἑξῆς παραδόσεις καὶ περιστάσεις· ὅτι ἵδρυσαν αὐτὴν οἱ δύο ἡγεμόνες τῶν ἀποστόλων, ὧν ὁ ἕτερος, ὁ ἀπόστολος Πέτρος, προτερεύει, ἐν τοῖς εὐαγγελίοις τῶν ἄλλων τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· ὅτι ἡ Ρώμη ἦτο ἡ βασιλεύουσα τοῦ ὅλου κράτους πόλις· ὅτι ὁ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἀγάπης ζῆλος τῆς μεγάλης ταύτης ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἀπαράμιλλος, ἡ δὲ καθαρότης τῆς πίστεως αὐτῆς ἄμωμος· καὶ ὅτι ἀπεδόθη αὐτῇ ὑπερτάτη τις δικαιοδοσία ἐπί τινων ἀστικῶν ἀμφισβητήσεων. Καὶ τῳόντι ἐπὶ τῶν πρώτων ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδων ὁ χριστιανικὸς κόσμος πολλάκις εὐλαβῶς ἀπένειμεν ἐξαίρετόν τινα ὑπεροχὴν εἰς τὴν ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἅμα ἐπιστάσης τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὁρισθῶσιν ἀκριβῶς καὶ ἐπισήμως τὰ προνόμια τῆς ἐκκλησίας ταύτης εἴδομεν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθεῖσα οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ βραδύτερον ἡ ἐν Χαλκη-

δόνι συνελθοῦσα οὐδένα ἄλλον ἀνεγνώρισαν καὶ καθιέρωσαν λόγον τῶν πρωτείων ἢ πρεσβείων τούτων εἰμὴ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ρώμη ἦτο βασιλεύουσα πόλις. Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Πίχλερ δὲν ἑρμηνεύει οὕτω τὰς ἀποφάσεις ταύτας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὁ Πίχλερ νομίζει ὅτι ἡ ἐκκλησία ἐσέβετο τὰ πρωτεῖα τοῦ ἀρχιερέως Ρώμης, οὐ μόνον διότι ἡ Ρώμη ἦτο πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον διότι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἦτο διάδοχος τοῦ ἀποστόλου Πέτρου. Κατὰ τὸν Πίχλερ λοιπὸν οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἤθελον νὰ εἴπωσιν ἁπλῶς τοῦτο· ὅτι καθὼς ἡ Ρώμη, ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα πόλις, εἶναι καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἡ πασῶν πρώτη, οὕτως εὔλογον εἶναι καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ νέα βασιλεύουσα, νὰ ἔχῃ ἐξωτερικῶς τὸν δεύτερον μετ' ἐκείνην βαθμόν. Ἂν, ἐπιφέρει, οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἐρρύθμιζον τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν διὰ μόνον τὸν πολιτικὸν λόγον, ἤθελον ἀνατρέψει τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ ἤθελον κανονίσει ὅτι ἡ Ρώμη, ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, ἔπρεπε νὰ παραχωρήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν, συμπεραίνει, ἐντὸς τῶν κανόνων ἐκείνων ὑπάρχει ἡ προφανὴς ἀναγνώρισις τοῦ ἀξιώματος ὅτι ἡ Ρώμη εἶναι θεόθεν ὡρισμένη πρώτη τῆς ἐκκλησίας καθέδρα, εἰς ἣν δέον νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς βασιλείας καθέδρα. Ἀλλὰ καίτοι ἐξαιρέτως τιμῶντες τὸν νεώτατον τοῦτον ἱστορικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν διαιρέσεως, ἕνεκα τῆς εἰλικρινείας αὐτοῦ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν την κρίσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ ἀνὰ χεῖρας ζητήματος.

Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνεκροτήθησαν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ αὐτὴ ἡ τῷ 451 ἐν Χαλκηδόνι συνελθοῦσα τετάρτη τὸ κράτος ἦτο πρὸ καιροῦ μὲν διῃρημένον εἰς δύο κλάσματα, ἀλλὰ τὸ δυτικὸν κλάσμα ἐξηκολούθει ὑφιστάμενον καὶ ἑπομένως ἡ Ρώμη ἦτο βασιλεύουσα καὶ ἡ πρεσβυτέρα βασιλεύουσα. Ὅθεν οἱ πατέρες τῶν συνόδων ἐκείνων, δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἐστήριζον τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐπὶ μόνου τοῦ πολιτικοῦ τούτου γεγονότος, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἀποδώσωσι τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλευούσῃ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Πλὴν τούτου, ἂν οἱ κανόνες τῶν δύο ἐκείνων οἰκουμενικῶν συνόδων περιεῖχον ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ Ρώμη εἶναι ἡ καθέδρα τῶν θεόθεν ὡρισμένων πρωτείων, οἱ πάπαι ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ὑπερευχαριστημένοι ἐκ τῶν εἰρημένων κανόνων. Ἀλλὰ διατί ἀπεναντίας οἱ πάπαι οὗτοι, καὶ ἰδίως ὁ πάπας Λέων Α', τοσοῦτον πεισματωδῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου; Πρόδηλον ὅτι οἱ πάπαι συνῃσθάνοντο ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἐστήριζον τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης ἐπὶ βάσεως ἥτις δὲν συνέφερεν εἰς αὐτούς, ἐπὶ τῆς βάσεως πολιτικοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ, καθὼς καὶ τῳόντι μετ' οὐ πολὺ μετεβλήθη, ἅμα τῷ 476 κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἡ δὲ Ρώμη δὲν ἦτο πλέον πόλις βασιλεύουσα.

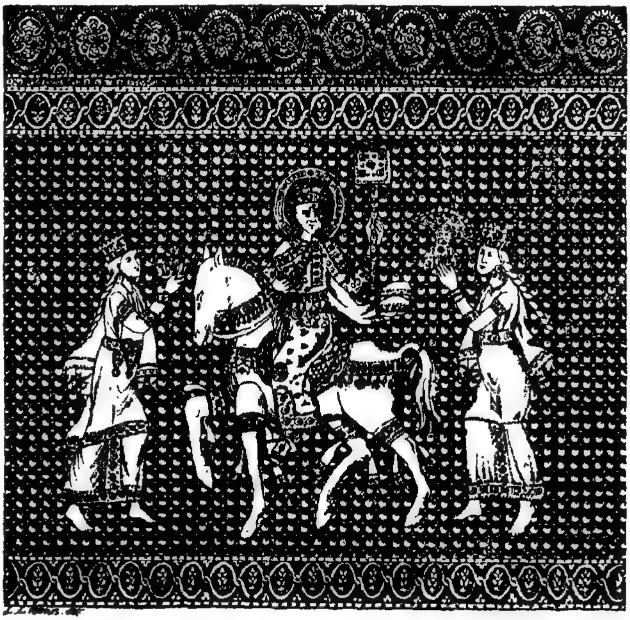
Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ 476 καὶ ἐφεξῆς παράγεται μέχρι τινὸς τὸ ζήτημα· διατί, ἐνῷ ἡ Ρώμη ἔπαυσε τοῦ νὰ εἶναι βασιλεύουσα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ βασιλεία οὐδὲν ἧττον ἐξηκολούθησαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀποδίδουσαι τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς πόλεως ἐκείνης; Καὶ μόνον ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ἀνωτέρω ἐπιχείρημα τοῦ Πίχλερ, κατὰ τὸ ὁποῖον, ἐὰν τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης δὲν ἐστηρίζοντο εἰμὴ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ γεγονότος, ἔπρεπε νὰ παύσωσιν ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ γεγονότος τούτου καὶ νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥτις κατέστη ἤδη ἡ μόνη βασιλεύουσα. Λέγομεν, ἠδύνατο ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πίχλερ, διότι, ἀκριβῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, πάλιν δὲν ἐφαρμόζεται. Μικρὸν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ κράτους ἡ ἐκκλησία τῆς

Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου, ὄχι μόνον τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης ἔπαυσε νὰ ἀναγνωρίζῃ, ἀλλὰ καὶ ὅλως ἐξήλειψεν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχιερέων τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἔπειτα μετὰ παρέλευσιν 35 ἐτῶν ἀνενεώθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἕνωσις καὶ ἀνεγνωρίσθησαν αὖθις τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης, ἀλλὰ καὶ πάλιν βραδύτερον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, διεκόπη ἐκ διαλειμμάτων ἡ ἕνωσις καὶ ἐξηλείφθησαν ἀπὸ τῶν διπτύχων τὰ τῶν παπῶν ὀνόματα, μέχρις οὗ περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἔπαυσεν ὁριστικῶς πᾶσα μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχέσις. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων ἕπεται ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία οὐδέποτε ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τῶν θεόθεν ὡρισμένων πρωτείων τῆς Ρώμης· ἂν ἀνεγνώριζε τὴν ἀρχὴν ταύτην, δὲν ἤθελεν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς πτώσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους, παύσει πολλάκις μνημονεύουσα τὸν Ρώμης καὶ ἐπὶ τέλους ὅλως διακόψει τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἀλλὰ διατί ἀφ' ἑτέρου ἀνεγνώριζεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ Ρώμη οὖσα βασιλεύουσα πόλις; Σημειωτέον πρὸ πάντων ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἀναγνωρίζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῇ διὰ τοῦτο κυριαρχικήν τινα ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἀλλ' ἁπλῶς ἀπένεμεν εἰς τὸν ἀρχιερέα αὐτῆς τὴν ὀφειλομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀρχιερέα τιμὴν καὶ εὐλάβειαν. Καίτοι δὲ ἡ προεδρία αὕτη ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ δυνάμει τῶν ἐπελθόντων πολιτικῶν γεγονότων, οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθουν ἀποδεχόμενοι αὐτὴν διὰ πολλοὺς λόγους, ἐντελῶς ἀνεξαρτήτους τῶν θεόθεν ὑποτιθεμένων πρωτείων. Ἡ Κωνσταντινούπολις, σεβομένη τφόντι οὐχὶ δικαιώματα ἔχοντα τὰς πηγὰς αὐτῶν εἰς θεσμοὺς ὑπερανθρώπους ἀλλ' ἁπλῶς τὰς προαιωνίους ἕξεις τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἤθελεν, ἄνευ ἀπολύτου ἀνάγκης, νὰ ἀνατρέψῃ προκαθιερωθείσας ἅπαξ σχέσεις. Καὶ ἔπειτα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἔπαυσε διατηροῦσα τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς μέχρι μὲν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ ὅλου τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους, μέχρι δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τοὐλάχιστον ἐπὶ τῆς Ἰταλίας· ὥστε εἶχε καὶ πολιτικὸν συμφέρον νὰ μὴ ἀπογυμνώσῃ ὅλως διόλου τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς τὴν Ρώμην, ἣν ὑπελάμβανε πάντοτε ὡς τὴν ἀρχαιοτέραν τοῦ κράτους αὐτῆς πρωτεύουσαν. Τούτων πάντων ἕνεκα ἐξηκολούθει ἀποδίδουσα τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἀρχιερέα Ρώμης καὶ δὲν ἤθελε παύσει πράττουσα τοῦτο, ἐὰν οὗτος ἐδείκνυτο μετριοφρονέστερος περὶ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ.

Ἀλλ' οἱ πάπαι ἔτι ἀφ' ἧς οἱ αὐτοκράτορες ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἑδρεύωσι διαρκῶς ἐν Ρώμῃ, μάλιστα δὲ ἀφ' ἧς, καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἀπηλλάγησαν πάσης ἐκ τοῦ πλησίον ἐπιβλέψεως, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, ἔφερον εἰς μέσον κυριαρχικὰς ἀξιώσεις ἐπὶ μᾶλλον προϊούσας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἡμέτεροι ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποκύψωσι. Πρὸ πάντων ἐπὶ Ζήνωνος, ἔτι καὶ ἐπὶ Ἀναστασίου, ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης ἀπεφήνατο ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑποτάσσηται κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπισκόπων καὶ ἰδίως τοῦ ρωμαϊκοῦ θρόνου· βραδύτερον δὲ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, εἰ καὶ ἀναγνωρίζουσα τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης, οὐ μόνον τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν ἤθελε νὰ διατηρήσῃ ἀκεραίαν ἀπὸ πάσης τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου ἐπιδράσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ἤθελε νὰ ἔχῃ τὴν κρατοῦσαν ψῆφον, ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης τἀνάπαλιν ἐπεζήτει οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας σήμερον πρεσβεύομεν περὶ τῶν μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας

καὶ τῆς πολιτείας σχέσεων ἑκατέρα τῶν ἀξιώσεων ἐκείνων, ἥ τε δηλαδὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης καὶ ἡ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, εἶναι ὁμολογουμένως ἄλογος. Ἀλλά, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν πρέπει νὰ κρίνωνται ἀπολύτως κατὰ τὰς παρούσας ἡμῶν δοξασίας, τὰς ὁποίας ὑπολαμβάνομεν πάντοτε ὡς τὰς ὀρθοτέρας· πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται σχετικῶς κατὰ τὰς περιστάσεις ἐντὸς τῶν ὁποίων παρήχθησαν καὶ ἐνήργησαν· τοῦτον λοιπὸν τὸν πρακτικὸν καὶ τὸν μόνον δίκαιον τῆς κρίσεως κανόνα ἐφαρμόζοντες ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος θέλομεν εὕρει ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης, ἀπαιτῶν οὐ μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν κοσμικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἀπῄτει παράλογόν τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχε τότε ἐν τῇ Δύσει· καὶ πάλιν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, οὐ μόνον ἀποκρούουσα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελλομένη νὰ ρυθμίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, δὲν ἐπρέσβευεν ὡσαύτως ἄτοπόν τι ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχεν αὕτη τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τῳόντι, καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ κράτους, ἐσωρεύθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ποικίλα ὅσα βαρβαρικὰ ἱδρύματα ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συχνάκις μεταβαλλόμενα καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἡγεμόνες ἐπὶ ἔτι πλείονα χρόνον ἐστεροῦντο πάσης παιδείας, πάσης κυβερνητικῆς ἐμπειρίας, πάσης προαιρέσεως καὶ δεξιότητος τοῦ νὰ θεμελιώσωσιν ἔννομόν τινα πραγμάτων τάξιν. Νόμος παρ' αὐτοῖς ἦτο ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἡ βία, ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ἀγροικία, ἡ καταπατοῦσα καὶ περιφρονοῦσα ὅλα τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς θλιβερᾶς ταύτης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναστατώσεως μόνη ἡ ἐκκλησία ἔσῳζεν ἐν τῇ Δύσει παιδείαν τινὰ καὶ ἐμπειρίαν καὶ συνείδησιν τῆς ἐννόμου τάξεως· ὥστε ἡ ἀξίωσις αὐτῆς τοῦ νὰ ρυθμίζῃ, ὡς ὑπερτάτη τις καὶ ἀνέκκλητος ἀρχή, τά τε θρησκευτικὰ ζητήματα καὶ αὐτὴν τὴν κοσμικὴν τῶν πολιτικῶν ἡγεμόνων ἐξουσίαν ἀπέβη εὐεργετικὴ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας· καὶ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπίδοσιν τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὁμολογεῖται ὑπὸ τῶν εἰλικρινεστέρων καὶ ἀπαθεστέρων διαμαρτυρομένων ἱστορικῶν, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανεστάτου πάντων, τοῦ Μακώλαιυ, ἀλλ' ὁ αὐτὸς Μακώλαιυ παρατηρεῖ ὅτι ἅμα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ βαθμιαία ἀνάπλασις τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν παρήγαγε παρ' αὐταῖς τὴν ἐγκαθίδρυσιν ἐννόμου καὶ εὐρύθμου πολιτικῆς πραγμάτων καταστάσεως, ἡ ἀξίωσις τοῦ ἀρχιερέως τῆς

Πανηγυρισμὸς αὐτοκράτορος
(ἐκ βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

Ρώμης τοῦ νὰ ἐξακολουθῇ δεσπόζων οὐ μόνον τῶν ἔσω ἀλλὰ καὶ τῶν ἔξω τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων ἀπέβη παράλογος, καθὸ μὴ ἀνταποκρινομένη εἰς ἀληθῆ τινα κοινωνικὴν ἀνάγκην· καὶ διὰ τοῦτο προεκάλεσε κατὰ τὴν δεκάτην ἕκτην ἑκατονταετηρίδα τὸ μέγα τῆς διαμαρτυρήσεως κίνημα, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἅπασα μὲν ἡ δυτικοβόρειος Εὐρώπη ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ δυτικομεσημβρινή, εἰ καὶ διατηρήσασα τὴν μετ' αὐτοῦ ἕνωσιν, ἀπέκρουσεν ὅμως τὴν εἰς τὴν πολιτείαν ἐπέμβασιν αὐτοῦ, καὶ πλὴν τούτου περιέστειλε πολλάκις, καὶ καθ' ἑκάστην περιστέλλει, τὴν ἀξίωσιν, ἣν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος δὲν ἔπαυσεν ἔχων, τοῦ νὰ ρυθμίζῃ οἴκοθεν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἑκάστης πολιτείας πράγματα.

Ἐφαρμόσωμεν ἤδη τὰς ὑγιεῖς ταύτας ἀρχάς, καθ' ἃς ἐξετιμήθη ἐν Εὐρώπῃ ἡ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης πολιτεία, εἰς τὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις αὐτοῦ. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος δὲν κατέπεσεν ὅπως τὸ κράτος τὸ δυτικόν. Τὸ ἀνατολικὸν κράτος διετηρήθη καὶ διετήρησε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τὴν ἐπιτηδείαν κυβέρνησιν, τὴν ἐντέχνως ὠργανωμένην διοίκησιν, τὴν σοφὴν νομοθεσίαν, τὰ πολυάριθμα ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα καὶ ἐν γένει ἀξιόλογόν τινα ἔννομον πραγμάτων τάξιν. Τούτου δοθέντος, εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ πάπας, ὅστις κατὰ τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις οὐδὲν εἶχε δικαίωμα ἐκκλησιαστικῆς ὑπεροχῆς ὡς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἔτι ὀλιγώτερον ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ πολιτικῶς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς τὴν κυριαρχικὴν τάξιν ἣν εἶχεν ὡς πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς Δύσεως. Τὸ δόγμα τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ὅτι «τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου τοσοῦτον ὑπερτερεῖ τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος ὅσον τὸ θεῖον εἶναι καθυπέρτερον τοῦ ἀνθρωπίνου», ὅπως ἔγραφεν ὁ πάπας Σύμμαχος πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ἐφαρμοζόμενον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἤθελεν ἀπεναντίας ἐπαγάγει ἐνταῦθα τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως ἀτοπήματα κατὰ τῶν ὁποίων τοσοῦτον εὐλόγως κατεξανέστη ἅπασα ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῆς ἑκκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἄρα οὐδὲν ἧττον εὐλόγως ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἀπέκρουσεν ἀείποτε τὴν κυριαρχικὴν ἐκείνην τοῦ πάπα ἀξίωσιν ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολήν.

Ὑπολείπεται ἤδη τὸ ἕτερον μέρος τῆς πολιτείας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων, οἵτινες τρόντι πολλάκις ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσιν οἴκοθεν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία κατεκρίθη τούτου ἕνεκεν ἀείποτε σκληρῶς ὑπὸ τῶν δυτικῶν, ἀλλ' ὄχι πάντοτε διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Οἱ μὲν ζηλωταὶ τῆς παπικῆς κυριαρχίας ἐλέγχουσι τοὺς ἡμετέρους βασιλεῖς διότι δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τὴν κυρίαρχον ἀπόφασιν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης, οἱ δὲ μετριοπαθέστεροι κριταί, ἐν οἷς καὶ ὁ Πίχλερ, χαρακτηρίζουσιν, ἀνεξαρτήτως τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τῆς Ρώμης, τὴν ἐπέμβασιν ἐκείνην τοῦ ὑπερτάτου τῆς πολιτείας ἄρχοντος εἰς τὰς συνειδήσεις τοῦ ἀνθρώπου ὡς τερατῶδές τι καὶ ὀλέθριον θεοκρατικὸν σύστημα· στρέφοντες δ' ἐνταῦθα τὰ βέλη κατὰ τοῦ κλήρου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δὲν εὑρίσκουσι λόγους ἱκανοὺς ἵνα στιγματίσωσι τὴν δουλοφροσύνην αὐτοῦ, ὅστις, ἀντὶ ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἐπέμβασιν, ὑπέκυπτεν ἐξεναντίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προθύμως εἰς αὐτήν. Δὲν λέγομέν τι περὶ ἐκείνων ὅσοι κατακρίνουσι τὴν βασιλείαν διότι δὲν ἐπολιτεύθη ὡς πρὸς τὰ διάφορα θρησκευτικὰ δόγματα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἀνεξιθρησκίας. Τὸ τοιοῦτο δὲν ἠδύναντο νὰ προτείνωσιν εἰμὴ μετεωρολεσχοῦντές τινες φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἀξιοῦσιν ὅτι τὸ σήμερον λογιζόμενον ὀρθὸν καὶ δυνατὸν ἔπρεπεν ἀφεύκτως νὰ λογίζεται ὀρθὸν καὶ δυνατὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ μέσου αἰῶνος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀξιοῦσιν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν κανόνα πρέπει νὰ κρίνωμεν τόν τε παῖδα καὶ τὸν ὥριμον ἄνδρα. Οἱ δὲ πρεσβεύοντες

ὅτι αἱ συνειδήσεις ὅλου τοῦ κόσμου πρέπει νὰ ῥυθμίζωνται κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης δὲν ἠδύναντο, ἐννοεῖται, νὰ ὁμιλήσωσι περὶ ἀνεξιθρησκίας. Ἀλλ' οὐδ' οἱ προμνημονευθέντες μετριοπαθέστεροι κριταὶ ἐδικαιοῦντο, ἀληθῶς εἰπεῖν, νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ὅπλον τοῦτο κατὰ τῆς βασιλείας ἡμῶν. Διότι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκίας ἐν τῇ ἕκτῃ, ἐν τῇ ἑβδόμῃ, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐνῷ ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ, ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ, ἐν τῇ ὀκτωκαιδεκάτῃ, ἀκμαζούσης ἤδη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, βασιλεῖς καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι ἐπέβαλλον τὰς φοβερωτέρας τῶν ποινῶν εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας ὑπηκόους· ἐνῷ, παραλείποντες ὅσα χθὲς καὶ πρῴην συνέβαινον ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ ἐν Ῥώμῃ, ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ πρὸ 55 μόλις ἐνιαυτῶν, οἱ καθολικοὶ ἐστεροῦντο ἔτι τοῦ πολυτιμοτάτου τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων· ἐνῷ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ, ἣν ὑπολαμβάνομεν ὡς ἀκρόπολιν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἀδιαφορίας, ὅπως θέλετε, πρό τινων ἐτῶν ἡ κυβέρνησις ἐκώλυσε τὰς παραδόσεις καθηγητοῦ πρεσβεύσαντος ἀπὸ καθέδρας δοξασίαν ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὸ τελικὸν συμπέρασμα ὅλων τῶν αἱρέσεων καθ' ἃν ἐπάλαιον οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ 1300 ἐτῶν (¹); Ἐκ τούτων συνάγεται ὁπόσον εἶναι γελοῖον νὰ ἀξιοῖ τις σήμερον ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ὤφειλον νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἀνεξιθρησκίας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας περὶ τὴν συζήτησιν τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων· ὥστε σπουδαίως δὲν ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰμὴ τὸ ζήτημα ἂν ἡ μοναρχία ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν κλῆρον τὴν ῥύθμισιν τῶν μεταξὺ ὀρθοδοξίας καὶ αἱρέσεως διενέξεων, μηδεμίαν ἐπιφυλαττομένη εἰς ἑαυτὴν ὡς πρὸς τοῦτο ψῆφον.

Τούτου γενομένου, ὁ ὀρθόδοξος, ὁ ἐπίσημος κλῆρος δὲν ἤθελε περιορισθῆ βεβαίως εἰς τὸ νὰ καταδικάσῃ θεωρητικῶς τὴν αἵρεσιν, εἰς τὸ νὰ ἀφορίσῃ δηλαδὴ τοὺς αἱρετι-

(¹) Ἐννοεῖ τὸν Ἐρνέστον Ρενάν (παυθέντα ἀπὸ τῆς θέσεως καθηγητοῦ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντος «Βίου τοῦ Ἰησοῦ (La vie de Jesus)). Ἀλλ' ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν ἡ γνώμη ὅτι πασῶν τῶν αἱρέσεων τὸ τελικὸν συμπέρασμα ἦτο ἡ ἄρνησις τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ἀκριβής. Αἱ χριστιανικαὶ αἱρέσεις εἰς τρεῖς κυριώτατα ὑπάγονται κατηγορίας· α' εἰς τὴν τῶν Ἰουδαϊζουσῶν· β' εἰς τὴν τῶν ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς καὶ μάλιστα τῆς ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς πίστεως προκυψασῶν· γ' εἰς τὴν τῶν προελθουσῶν ἐκ τῆς ἐπὶ τὰ χριστιανικὰ δόγματα ῥοπῆς τοῦ Μασδαϊσμοῦ. Ἐν τῇ πρώτῃ κατηγορίᾳ, ἐν ταῖς Ἰουδαϊζούσαις δηλονότι αἱρέσεσιν, ἡ ἄρνησις τῆς θεότητος τοῦ «Χριστοῦ (Μεσσίου)» εἶναι λίαν φυσική, διότι οὐδέποτε ὁ ἰουδαϊκὸς Μεσσιανισμὸς οὐδὲν περὶ ἐνσαρκώσεως καὶ ἐπὶ γῆς ἐμφανίσεως τοῦ Θεοῦ ἐδίδαξε, τὸν δὲ Χριστὸν ἐθεώρει ἁπλῶς, ὡς δηλοῖ καὶ τὸ ὄνομα (Μεσσίας=κεχρισμένος), ἐκλεκτὸν τοῦ Θεοῦ, μέγαν προφήτην καὶ βασιλέα τοῦ Ἰσραήλ. Ἐν ταῖς αἱρέσεσι ταύταις, ὧν τὸ κύριον δόγμα ἦτο ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν ἁπλῶς Μεσσίας, ἤτοι κεχρισμένος, μέγας προφήτης (καὶ ἁπλῶς ἠθικῶς ὑπεράνθρωπος, ἀλλὰ φύσει ἄνθρωπος, υἱὸς ἀνθρώπου (beni isch), καὶ ἡ μετὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης στενῶς συνδεομένη ἀρχὴ τῆς ἑνότητος τοῦ Θεοῦ (τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς μόνου Θεοῦ) καὶ ἄρνησις τοῦ τρισυποστάτου, σπουδαιοτάτη ἦν ἡ τῶν Ναζωραίων, ἐξ ἧς προῆλθεν ἐν μέρει ὁ Μωαμεθανισμός. Αἱ τῆς δευτέρας κατηγορίας αἱρέσεις εἶναι πολλαὶ καὶ παμποίκιλοι, ἐν ταύταις δὲ αἱ περὶ τὴν φύσιν τοῦ Χριστοῦ φιλοσοφήσασαι καὶ τὴν ἀπόλυτον θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἐν μέρει ἀμφισβητήσασαι, εἶναι ἡ τοῦ Ἀρείου καὶ ἡ τοῦ Νεστορίου, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ τῶν Μονοφυσιτῶν ἐξαίρει μᾶλλον τὴν ἀπόλυτον θεότητα τοῦ Χριστοῦ μίαν μόνην, τὴν θείαν, ἐν τούτῳ δεχομένη. Ἐν τῇ τρίτῃ κατηγορίᾳ ἐπισημοτάτη αἵρεσις ἦν ἡ τῶν Μανιχαίων ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ, τοῦ Πέρσου Μάνητος ἢ Μάνεντος, λαβοῦσα τὸ ὄνομα. Ἡ αἵρεσις αὕτη δίδωσι περίπου τῷ Χριστῷ τὴν ἰδιότητα τοῦ Ὡρομάσδου ἢ τοῦ Ἡλίου ἢ Μίθρα καὶ πολλαχῶς καὶ μετὰ πολλῆς συγχύσεως συνάπτει τὰ δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὰ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ.

κούς, ἀφήνων αὐτοὺς νὰ πολιτεύωνται κατὰ τὰ λοιπὰ ἐλευθέρως ἐν τῷ κράτει, ὅπως οἱ ὀρθόδοξοι. Ἂν ἠρκεῖτο εἰς μόνον τὸν ἀφορισμόν, ἤθελεν ἰσχύσει κατ' οὐσίαν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκίας, ἥτις, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴδομεν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἰσχύσῃ ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι. Ὁ ὀρθόδοξος λοιπὸν κλῆρος ἤθελεν ἐπιχειρήσει τότε νὰ πράξῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι ἔπραξε βραδύτερον ὁ πάπας, ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως, ἐν τῇ Δύσει· ἤθελε ζητήσει νὰ καθυποβάλῃ διὰ τῆς βίας τὰς συνειδήσεις εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ δόγμα, ἤθελεν ἐπὶ τούτῳ ὁρίσει παντὸς εἴδους σωματικὰς ποινὰς καὶ ἤθελεν ἀναγκάσει τὴν πολιτικὴν ἀρχὴν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ποινὰς ταύτας. Τὰ δ' ἀποτελέσματα τοῦ τοιούτου πολιτεύματος ἔμελλον νὰ ἀποβῶσιν ὀλέθρια· οἱ αἱρετικοί, καταδιωκόμενοι, ἤθελον ὑψώσει τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ἐκ τούτου δὲ ἤθελον προκύψει δεινοὶ ἐμφύλιοι σπαραγμοί. Καὶ ὅμοιόν τι μὲν συνέβη ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῆς διαμαρτυρήσεως, ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠπειλεῖτο κακὸν δεινότερον. Ἐνταῦθα ὁ χριστιανισμὸς περιεστοιχίζετο ὑπὸ ἀλλοφύλων πρεσβευόντων θρησκεύματα διακείμενα ἔχθιστα πρὸς αὐτόν· ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι αἱρετικοὶ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους τούτους καὶ νὰ ἐπαγάγωσι πρωιμώτατα τὴν καταστροφὴν ὄχι μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος.

Ἡ μοναρχία ᾐσθάνθη ὅτι εἶχε καθῆκον ἱερὸν νὰ προλάβῃ ὅσον ἦτο δυνατὸν τὰς τοιαύτας συμφοράς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀνέλαβε νὰ κανονίζῃ αὐτὴ ἐκ διαλειμμάτων τὰ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ μήπως ἡ μοναρχία δὲν ἐξέδωκε νόμους αὐστηροὺς κατὰ τῶν αἱρετικῶν; Ναί· εἴδομεν ὅμως ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι ἐξετελοῦντο ὁπωσοῦν ἐπιεικῶς, ὁσάκις ἐξετελοῦντο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ διωγμοὺς ἐκ διαλειμμάτων ἐπεχείρησεν. Αὐτὸς ὁ Ζήνων, περὶ οὗ πρόκειται ἐνταῦθα, διέλυσε τῷ 482, ὡς βεβαιοῦσι, τὴν ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Μεσοποταμίας ἰατρικὴν σχολήν, τὴν ὑπὸ ἱερωμένων Νεστοριανῶν συντηρουμένην, καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Περσίαν, ὅπου μέγα ἐκτήσαντο πολιτικὸν ἀξίωμα καὶ ἵδρυσαν εἰς Δζοντισαβοὺρ τοῦ Κουσιστὰν νέον ἰατρικὸν συνέδριον, τὸ ὁποῖον βραδύτερον συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν παρὰ τοῖς Ἄραψιν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ βασιλεία, ἐνῷ κατεδίωκε τοὺς Νεστοριανούς, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τῆς ἐν ἔτει 680, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, συγκροτηθείσης ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου ποικίλους συμβιβασμοὺς πρὸς ἑτέραν μεγάλην αἵρεσιν, τοὺς μονοφυσίτας, εἴτε διότι, πολυαριθμοτέρους ὄντας, ἐνόμιζεν αὐτοὺς μᾶλλον ἐπικινδύνους εἴτε διότι ἡ διατύπωσις τοῦ δόγματος αὐτῶν ἦτο μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εὐσυμβίβαστος. Ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐγένετο τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ὅπερ τοσοῦτον ἐπιμόνως ἠκολούθησε καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἡρακλείου, ὁ τύπος τοῦ Κώνσταντος, τοῦ πατρὸς τοῦ Πωγωνάτου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ συνδιαλλαγὴ ἐπὶ τέλους ἀπέτυχεν, ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι αἱ προσπάθειαι ἐκεῖναι ἀνέβαλον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας τὴν ὁριστικὴν ῥῆξιν καὶ ἐμετρίασαν πολὺ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἐπακόλουθα. Πλὴν τούτων δὲ ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας ἐκόλασε κατά τι τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῷ ἐν τῇ Δύσει ὁ κλῆρος, κυρίαρχος ὤν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικός, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεχαίτιζεν ὅσον ἔνεστι τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ῥοπάς, ἀπέβη πρᾳότερος, μετριώτερος, χριστιανικώτερος. Ἴσως οἱ ξένοι, ἀδιαφοροῦντες εἰς ταῦτα πάντα, ἐπιμείνωσι δοξάζοντες ὅτι κακῶς ποιοῦσα ἡ μοναρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεμίχθη ἐνίοτε εἰς τὸ δογματικὸν τῆς ἐκκλησίας μέρος καὶ παρεβίασεν, οὕτω, πρὸ 1300 ἐτῶν, τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἀλλ' ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἀρχὴν ὑπερτάτην εἴχομεν, ἔχο-

μεν καὶ ἔξομεν τὴν σωτηρίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ τοῦ θρησκεύματος, ἠθέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀναδειχθῇ βλακίστατοι ἐὰν κατεκρίνομέν ποτε τὴν βασιλείαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διότι οὐδενὸς ἐφείσθη τρόπου ἵνα κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπιτύχῃ τὴν σωτηρίαν ταύτην.

Εἴπομεν ὅτι ὁ δυτικὸς κλῆρος ὑπῆρξεν ἀγέρωχος καὶ τυραννικός, ἐνῷ ὁ ἡμέτερος διετέλεσε πρᾶος καὶ μετιόφρων. Ἀλλ' ἕπεται ἆρά γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ δυτικοὶ δικαίως μὲν καυχῶνται ἐπὶ τῇ λεγομένῃ ἀνεξαρτησίᾳ τῆς παπικῆς ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ὀρθῶς δὲ χαρακτηρίζουσιν ὡς δουλικὴν τὴν σχέσιν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς εἰς πολλὰ ἄλλα ἱστορικὰ ζητήματα, συνέβη παράδοξος ἰδεῶν σύγχυσις. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εὑρέθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀπέναντι ἡγεμόνων βαρβάρων, οἵτινες οὔτε τὴν ἱκανότητα οὔτε τὴν θέλησιν εἶχον οὔτε τὴν ἀνάγκην ᾐσθάνοντο νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα. Ὅθεν πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἀνεξαρτησία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας δὲν ἦτο δύσκολον νὰ διατηρηθῇ, ἀφοῦ μάλιστα οἱ πάπαι κατήντησαν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, νὰ ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Πλὴν τούτου, διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ Δύσει ἀμάθειαν καὶ τὴν ὀλίγην τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐπιτηδειότητα πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἡ αἵρεσις μέχρι τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος προσεκτήσατο ὀλίγους αὐτόθι ὀπαδούς, ἡ δὲ ὀρθοδοξία ἦτο ἰσχυροτάτη. Ὅθεν, δογματικῆς πάλης ἐν τῇ Δύσει μὴ ὑπαρχούσης, ἡ παπικὴ ἐκκλησία οὐδὲ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δείξῃ τὴν ἐν τοιαύτῃ πάλῃ ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. Ναὶ μὲν ἐπὶ τέλους ὑπερεμάχησε γενναίως ὑπὲρ τῶν κοσμικῶν αὐτῆς συμφερόντων, ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπέδειξεν οὐχὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἀπέδειξε μόνον τὴν πλεονεξίαν. Εἶναι πρὸς τούτοις ἀληθὲς ὅτι ἀνέκαθεν δὲν ἔπαυσεν ἀντιπολιτευομένη πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλὰ τοιαύτη ἀντιπολίτευσις ἦτο εὐκολωτάτη, τὸ μὲν διότι ἐγίνετο πρὸς ἡγεμόνας πόρρω διατελοῦντας, ἀπὸ τῶν ὁποίων οἱ πάπαι σπανίως εἶχόν τι νὰ φοβηθῶσι, τὸ δὲ διότι αἱ συζητήσεις περιεστρέφοντο περὶ αἱρέσεις καὶ δοξασίας, ἐντελῶς ἀλλοτρίας εἰς τὴν Δύσιν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ πάπαι, ἱστάμενοι ἐπὶ χώρου ἀσφαλοῦς καὶ ἐκεῖθεν θεωροῦντες ἐν ἀνέσει τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν κλυδωνιζομένους ἐν πελάγει τρικυμιώδει καὶ ἀγωνιζομένους ἐκ παντὸς τρόπου νὰ σώσωσι τὸ καταποντιζόμενον σκάφος, ὠργίζοντο καὶ κατεκραύγαζον, καὶ κατεδίκαζον τοὺς θαλασσομαχοῦντας, ὁσάκις οὗτοι περιήρχοντο εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἐκβολῆς τινος, ὡς λέγουσιν οἱ ναυτικοὶ νόμοι, ἢ ἄλλης θυσίας, ἵνα ἀποφύγωσι τὸ ὁλοσχερὲς ναυάγιον.

Τοιαύτη τῆς ἐκκλησίας ἀνεξαρτησία εἶναι εὔκολος, ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον ἄλλως τὰ πράγματα. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ αἱ αἱρέσεις ἦσαν ἀδιάλειπτοι, ποικίλαι καὶ ἰσχυραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀπαδῶν· ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι ἐζήτουν ἀπαύστως νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐρίδων· ὥστε ἡ διαιτητικὴ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἱρέσεως κατήντησεν ἄφευκτος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἡ βασιλεία ἐπέβαλεν ἆρά γε διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος τὴν ἰδίαν θέλησιν εἰς τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη; Τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν αἱρέσεων μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὁπόση παρ' ἡμῖν ἐξηκολούθησεν ἐλευθερία περὶ τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἐλευθερία ἥκιστα συμβιβαζομένη πρὸς τὸ δουλικὸν φρόνημα τὸ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀποδιδόμενον. Ἀφ' ἑτέρου πολλάκις ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος ἀντεπολιτεύθη πεισματωδέστατα εἰς τὴν βασιλείαν· καὶ μετ' ὀλίγον θέλομεν

ἴδει δύο πατριάρχας, τὸν Εὐφήμιον καὶ τὸν Μακεδόνιον, προτιμήσαντας νὰ στερηθῶσι τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ἀξιώματος μᾶλλον ἢ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου, ἣν ὑπελάμβανον, ἀδίκως μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὑπελάμβανον, ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἐκκλησίας. Πολλάκις βεβαίως οἱ ἱεράρχαι τῆς Ἀνατολῆς, οἵτε ὀρθόδοξοι καὶ οἱ αἱρετικοί, συνέπραξαν μετὰ τῆς βασιλείας καὶ ἐνίοτε μάλιστα αὐτοὶ πρῶτοι προέτειναν λόγους συνδιαλλαγῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κοινῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μαρτυρεῖ τὴν δουλοφροσύνην αὐτῶν· μαρτυρεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτῶν ἀρετῆς. Ἰδίως ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐπὶ τοῦ ἑ ν ω τ ι κ ο ῦ οἱ μὲν ὕπατοι τῶν ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολῆς ἐπολιτεύθησαν μετ' ἐξαιρέτου μετριοπαθείας καὶ συνέσεως, ὁ δὲ τῆς Δύσεως ἀρχιερεὺς ἔδειξεν ἁπλῶς τὴν ἰδιοτέλειαν αὐτοῦ. Εἴπομεν ἤδη ὅτι τὸ ἑνωτικὸν ἐξεδόθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος αὐτογνωμόνως, ἀλλὰ κατ' εἰσήγησιν τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐκτενέστερον ἱστορεῖ τὰ περὶ τούτου ὁ Νέανδρος.

Ἡ Θεοτόκος
(ἐπὶ ἐλεφαντίνου Βυζαντιακοῦ κοσμήματος)

«Πέτρος ὁ Μογγός, ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρέστησε τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν, ἐὰν ἡ κυβέρνησις ἐπεχείρει νὰ ἐπιβάλῃ πατριάρχην εἰς τοὺς πολυαρίθμους μονοφυσίτας τῆς Αἰγύπτου. Ἐν τῷ ἅμα δὲ προέτεινε συμβιβασμόν, δι' οὗ ἤλπιζε τὴν εἰς μίαν ἐκκλησίαν ἕνωσιν ἁπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ἀκάκιος ἠσπάσθη τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ κατέπεισε τὸν βασιλέα νὰ συναινέσῃ ὡσαύτως εἰς αὐτό. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐξεδόθη τῷ 482 τὸ ἑνωτικόν». Τὸ ἑνωτικὸν λοιπὸν δὲν ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸν Ἀκάκιον, ἀλλ' ὑπηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου εἰς τὸν Ζήνωνα· οὐδὲ ὑπέκυψεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου τουλάχιστον, ἡ ἐκκλησία εἰς τὴν μοναρχίαν, ἀλλ' ἡ μοναρχία εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ὅμως ὁ πάπας Φῆλιξ Β΄ ἐλέγχει τὸν Ζήνωνα διότι ἐπὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, ἀντὶ νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἱερέων, ἐξ ἐναντίας ἐπιβάλλει αὐθαδῶς εἰς τοὺς ἱερεῖς τὴν ἰδίαν

ἑαυτοῦ θέλησιν! Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ Ζήνων οὔτε ὁ Ἀκάκιος ἐνόμισαν δίκαιον καὶ συνετὸν νὰ ἀνακαλέσωσι τὸ γενόμενον ὁ πάπας δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ εἰς τὸν πρῶτον χωρισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. Τίς δὲν βλέπει ἤδη τὴν ἀλήθειαν; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ παπικὴ ἐξουσία, ἐντελῶς ἀδιαφοροῦσα περὶ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, εἶχε τὴν ἀξίωσιν, ὅπως ρητῶς μετ' οὐ πολὺ ὁ πάπας Γελάσιος ἔγραφε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀναστάσιον, ὅτι ἡ ἡμετέρα μοναρχία καὶ ἐκκλησία ὀφείλουσι νὰ ὑποτάσσωνται πρὸ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν εἰς τὸν ρωμαϊκὸν θρόνον· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἥτις οὔτε εἰς κανόνα τινὰ συνοδικὸν ἐστηρίζετο οὔτε εἰς τὰς παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Δὲν ἀξιοῦμεν, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀκακίου καὶ τοῦ Ζήνωνος γενόμενος συμβιβασμὸς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος ἐπήγαγε τὴν κατάπαυσιν ὅλων τῶν διενέξεων· τοῦτο ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσεπίτευκτον ὅσῳ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης δὲν ἔπαυεν ὑποθάλπων τὰς ἔριδας. Ἀξιοῦμεν ὅμως ὅτι ἡ προαίρεσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας ἦτο ἀγαθή, ὅτι ἡ πολιτεία αὕτη ἐμετρίασεν, ἂν δὲν ἐξήλειψε, τὰ δυστυχῶς ἀκμάζοντα θρησκευτικὰ πάθη. Τοὐλάχιστον, ὅτε δύο ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἑνωτικοῦ, ἤτοι τῷ 484, ἐστασίασε κατὰ τοῦ Ζήνωνος ὁ Ἴσαυρος Ἴλλος, ὁ στασιαστὴς οὗτος οὐδόλως φαίνεται ὠφεληθεὶς ἐκ τῶν μεταξὺ χριστιανῶν διενέξεων, ἀλλὰ κύριον σύμβουλον καὶ βοηθὸν εἶχε τὸν ἐθνικὸν Παμπρέπιον. Τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα εἶχεν εἰσέτι πολυαρίθμους ἐν τῷ κράτει ὀπαδούς. Οὔτε ὁ ἰσχυρὸς τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου βραχίων οὔτε αἱ πολυάριθμοι τῶν διαδόχων αὐτοῦ διατάξεις εἶχον δυνηθῇ ἔτι νὰ ἀνασπάσωσι τὰς προαιωνίους καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν αὐτοῦ ρίζας. Μάλιστα δὲ ἴσχυε διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν τόλμην πολλῶν ἐθνικῶν, οἵτινες ἐβόσκοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν ὀνείρων τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ δὲν ἀπηλπίζοντο νὰ ἴδωσιν αὖθίς ποτε θριαμβεύοντας τοὺς χαρίεντας αὐτῶν μύθους ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀδιακόπου ἐμφυλίου τῶν χριστιανῶν ἀγῶνος. Κυρία πηγὴ τῶν φαντασιοκοπημάτων τούτων ἦτο καὶ νῦν ἔτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ἤκμαζε περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Πρόκλος, ὁ ἐπονομασθεὶς μέγας· ἐνταῦθα ὁ Μαρῖνος, ὁ μαθητὴς αὐτῶν Ἰσίδωρος, ὁ Δαμάσκιος, ὁ Ἡραΐσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Ἀγάπιος ὁ Ἀσκληπιάδης, ὁ Ἀμμώνιος, ὁ Ἐρυθραῖος.

Τὰ σχολαστικὰ τῶν χρόνων τούτων ἤθη εἶχον πάντοτε τὸν παιδαριώδη χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον περιεγράψαμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι (ἰδὲ ἐν Β' τόμ.). Ὁ ἱστορικὸς Ὀλυμπιόδωρος, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 415, λέγει ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον εἰς πάντα, καὶ μάλιστα εἰς ξένον, νὰ περιβάλληται τὸν σοφιστικὸν τρίβωνα, ἀλλ' ἀπῃτεῖτο πρὸς τοῦτο ἡ γνώμη τῶν σοφιστῶν καὶ ἐβεβαίουν τὸ ἀξίωμα αἱ κατὰ τοὺς σοφιστικοὺς νόμους τελεταί· ἦσαν δὲ τὰ τελούμενα τοιαῦτα. Πρῶτον μὲν κατήγοντο εἰς τὸ δημόσιον βαλανεῖον ὅλοι οἱ νεήλυδες, μικροί, μεγάλοι, ἐν οἷς καὶ οἱ ἔχοντες τὴν πρὸς τὸν τρίβωνα ἐπιτηδείαν ἡλικίαν. Τούτους ἔβαλλον εἰς μέσον οἱ κατάγοντες σχολαστικοὶ καὶ τότε συνεκροτεῖτο ἐφ' ἱκανὴν ὥραν εἶδός τι μάχης, τῶν μὲν ὄπισθεν ὠθούντων πρὸς τὸ λουτρὸν τὸν καταγόμενον σχολαστικόν, τῶν δὲ ἔμπροσθεν κωλυόντων καὶ βοώντων· «στᾶ, στᾶ, οὐ λούει»· μέχρις οὗ κατίσχυεν ἡ ὑπὲρ τοῦ καταγομένου ἀντωθοῦσα μερίς, καὶ εἰσήγετο οὗτος εἰς τὸν θερμὸν οἶκον καὶ ἀπελούετο· ἔπειτα δὲ ἐνδυσάμενος ἐδέχετο τὴν τοῦ τρίβωνος ἐξουσίαν καὶ ἀπήρχετο ἐκ τοῦ βαλανείου μετὰ τοῦ τρίβωνος, δορυφορούμενος ἐντίμῳ καὶ περιδόξῳ πομπῇ, ἀφοῦ κατέβαλλεν ἀξιολόγους δαπάνας εἰς τοὺς τῶν διατριβῶν προστάτας, τοὺς λεγομένους Ἀκρωμίτας. [»Ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὸν βίον τῶν ἐν Ἀθήναις σπουδαστῶν, οἵτινες, ὡς οἱ φοιτη-

»ταὶ τῶν Γερμανικῶν πανεπιστημίων ἔχουσι τοὺς λεγομένους συνδέσμους (Verbin-»dungen) αὐτῶν, εἶχον τοὺς διαφόρους χορούς ἢ ἑταιρείας αὐτῶν (ὧν οἱ ἀρχηγοὶ »ἐκαλοῦντο ἑταιρειάρχαι καὶ ἀκρωμῖται). Οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τοὺς χοροὺς τού-»τους «νεήλυδες» (ἀλώπεκες, ὡς λέγονται ἐν τοῖς συνδέσμοις τῶν Γερμανῶν φοιτη-»τῶν) φοιτηταὶ ὑπεβάλλοντο εἴς τινας δοκιμασίας, ἃς περιγράφει ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζη-»νὸς (Ἐπιτάφ. εἰς Βασίλ. Μέγ. 15 καὶ 16)· «Εἶχον ἡμᾶς (Γρηγόριον καὶ Βασίλειον) Ἀθῆ-»ναι, καθάπερ τι ῥεῦμα ποτάμιον, ἀπὸ μιᾶς σχισθέντας τῆς πατρίδος, εἰς διάφορον ὑπερο-»ρίαν κατ' ἔρωτα τῆς παιδεύσεως, καὶ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ συνελθόντας, ὥσπερ ἀπὸ συν-»θήματος οὕτω Θεοῦ κινήσαντας. Εἶχον δὲ μικρῷ μὲν ἐμὲ πρότερον, τὸν δ' εὐθὺς μετ' »ἐμέ, μετὰ πολλῆς προσδεχθέντα καὶ περιφανοῦς τῆς ἐλπίδος. Καὶ γὰρ ἐν πολλῶν γλώσ-»σαις ἔκειτο (Βασίλειος πρὶν ἐπιστῇ καὶ μέγα ἑκάστοις ἦν προκαταλαβεῖν τὸ σπουδαζό-»μενον). Οὐδὲν δὲ οἷον καὶ ἥδυσμά τι προσθεῖναι τῷ λόγῳ μικρὸν ἀφήγημα, τοῖς μὲν »εἰδόσιν ὑπόμνησιν, τοῖς δὲ ἀγνοοῦσι διδασκαλίαν. Σοφιστομανοῦσιν. Ἀθήνησι »τῶν νέων οἱ πλεῖστοι καὶ ἀφρονέστεροι οὐ τῶν ἀγεννῶν μόνον καὶ τῶν ἀνωνύμων, »ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν εὖ γεγονότων καὶ περιφανεστέρων, ἅτε πλῆθος σύμμικτον ὄντες καὶ »νέοι καὶ δυσκάθεκτοι ταῖς ὁρμαῖς. Ὅπερ οὖν πάσχοντας ἔστιν ἰδεῖν, περὶ τὰς ἀντιθέ-»τους ἱπποδρομίας, τοὺς φιλίππους τε καὶ φιλοθεάμονας· πηδῶσι, βοῶσιν, οὐ-»ρανῷ πέμπουσι κόνιν, ἡνιοχοῦσι καθήμενοι, παίουσι τὸν ἀέρα, τοὺς ἵππους δὴ τοῖς »δακτύλοις, ὡς μάστιξι, ζευγνύουσι, μεταζευγνύουσιν, οὐδενὸς ὄντες κύριοι· ἀντιδιδόα-»σιν ἀλλήλοις ῥᾳδίως ἡνιόχους, ἵππους, ἱπποστασίας, στρατηγούς. Καὶ ταῦτα τίνες; Οἱ »πένητες πολλάκις καὶ ἄποροι, καὶ μηδ' ἂν εἰς μίαν ἡμέραν τροφῆς εὐπορήσαντες· τοῦτο »καὶ αὐτοὶ πάσχουσιν ἀτέχνως περὶ τοὺς ἑαυτῶν διδασκάλους, καὶ ἀντιτέχνους, ὅπως »πλείους τε ὦσιν αὐτοί, κἀκείνους εὐπορωτέρους ποιῶσι δι' ἑαυτῶν σπουδὴν ἔχοντες· καὶ »τὸ πρᾶγμά ἐστιν ἐπιεικῶς ἄτοπον καὶ δαιμόνιον. Προκαταλαμβάνονται πόλεις, ὁδοί, »λιμένες, ὀρῶν ἄκρα, πεδία, ἐσχατιαί, οὐδὲν ὅ,τι μὴ τῆς Ἀττικῆς μέρος ἢ τῆς λοιπῆς »Ἑλλάδος, αὐτῶν τῶν οἰκητόρων οἱ πλεῖστοι· καὶ γὰρ τούτοις μεμερισμένοις ταῖς σπου-»δαῖς ἔχουσιν.

»Ἐπεὶ δ' ἂν οὖν τις ἐπιστῇ τῶν νέων, καὶ ἐν χερσὶ γένηται τῶν ἑλόντων (γίνεται »δὲ ἢ βιασθεὶς ἢ ἑκών), νόμος οὗτός ἐστιν αὐτοῖς Ἀττικὸς καὶ παιδιὰ σπουδῇ σύμμι-»κτος. Πρῶτον μὲν ξεναγεῖται παρά τινι τῶν προειληφότων, ἢ φίλων, ἢ συγγενῶν, ἢ »τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς πατρίδος, ἢ τῶν ὅσοι περιττοὶ τὰ σοφιστικά, καὶ προσαγωγοὶ τῶν »λημμάτων, κἀντεῦθεν μάλιστα διὰ τιμῆς ἐκείνοις· ἐπεὶ καὶ τοῦτο μισθός ἐστιν αὐτοῖς »τῶν σπουδαστῶν τυγχάνειν. Ἔπειτα ἐρεσχελεῖται παρὰ τοῦ βουλομένου »παντός· βούλεται δὲ αὐτοῖς, οἶμαι, τοῦτο τῶν νεηλύδων συστέλλειν τὸ φρόνημα, καὶ »ὑπὸ χεῖρα σφῶν ἀπ' ἀρχῆς ἄγειν. Ἐρεσχελεῖται δὲ παρὰ μὲν τῶν θρασύτερον, »παρὰ δὲ τῶν λογικώτερον, ὅπως ἂν ἀγροικίας ἢ ἀστειότητος ἔχῃ. Καὶ τὸ πρᾶγμα τοῖς »μὲν ἀγνοοῦσι λίαν φοβερὸν καὶ ἀνήμερον, τοῖς δὲ προειδόσι καὶ μάλα ἡδὺ καὶ φιλάν-»θρωπον. Πλείων γάρ ἐστιν ἡ ἔνδειξις ἢ τὸ ἔργον τῶν ἀπειλουμένων. Ἔπειτα πομ-»πεύει διὰ τῆς ἀγορᾶς ἐπὶ τὸ λουτρὸν προαγόμενος. Ἡ πομπὴ δέ· διατάξαντες ἑαυτοὺς »στοιχηδὸν κατὰ συζυγίαν ἐκ διαστήματος, οἱ τελοῦντες τῷ νέῳ τὴν πρόοδον ἐπὶ τὸ »λουτρὸν προπέμπουσιν. Ἐπειδὰν δὲ πλησιάσωσι, βοῇ τε πολλῇ καὶ ἐξάλμασι χρώμε-»νοι, καθάπερ ἐνθουσιῶντες (κελεύει δὲ ἡ βοὴ μὴ προβαίνειν ἀλλ' ἵστασθαι, ὡς τοῦ »λουτροῦ σφᾶς οὐ παραδεχομένου)· καὶ ἅμα τῶν θυρῶν ἀρασσομένων, πατάγῳ τὸν »νέον φοβήσαντες εἶτα τὴν εἴσοδον συγχωρήσαντες, οὕτως ἤδη τὴν ἐλευθερίαν »διδόασιν, ὁμότιμοι ἐκ τοῦ λουτροῦ, καὶ ὡς αὐτῶν ἕνα δεχόμενοι· καὶ τοῦτό ἐστιν

»αὐτοῖς τῆς τελετῆς τὸ τερπνότατον, ἡ ταχίστη τῶν λυπούντων ἀπαλλαγὴ καὶ κατάλυ-»σις». Τότε τοίνυν ἐγὼ τὸν ἐμὸν καὶ μέγαν Βασίλειον οὐκ αὐτὸς δι᾿ αἰδοῦς ἦγον »μόνον, τό τε τοῦ ἤθους στάσιμον καθορῶν καὶ τὸ ἐν λόγοις καίριον, ἀλλὰ καὶ τοὺς »ἄλλους ἔπειθον ὁμοίως ἔχειν, ὅσοι τῶν νέων ἀγνοοῦντες τὸν ἄνδρα ἐτύγχανον. Τοῖς »γὰρ πολλοῖς εὐθὺς αἰδέσιμος ἦν, ἀκοῇ προκατειλημμένος. Ἐξ οὗ τί γίνεται ; Μόνος »σχεδὸν τῶν ἐπιδημούντων τὸν κοινὸν διέφυγε νόμον, κρείττονος ἢ κατὰ νέηλυν »ἀξιωθεὶς τῆς τιμῆς. Πλὴν τοῦ Βασιλείου ἀπηλλάγη τῆς δοκιμασίας ταύτης τῶν νεη-»λύδων καὶ ὁ ἔπειτα σοφιστὴς Εὐγάπιος, ὡς ἀφηγεῖται αὐτός».]

Ἀλλ᾿ ἐὰν αἱ τελεταὶ αὗται ἦσαν ὁπωσοῦν γελοῖαι, αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται, τὰς ὁποίας εἴδομεν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἀνταγωνισθείσας, ἀνελάμβανον καὶ μετέπειτα ἐκ διαλειμμάτων πρακτικόν τινα χαρακτῆρα καὶ ἠγωνίζοντο νὰ παρεισφρήσωσιν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ κράτους ἀρχήν. Τοῦτο δὲ συνέβη ἰδίως ἐπὶ Ζήνωνος.

Εἷς τῶν φιλοσόφων οἵτινες μάλιστα ἤκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ὁ ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου Παμπρέπιος, ὅστις, ἀνὴρ ὢν εὐφυέστατος, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ προχειρισθεὶς ὑπὸ τῆς πόλεως γραμματικὸς ἐδίδαξεν ἔτη οὐκ ὀλίγα καὶ ἐδιδάχθη ἅμα τὰ τῆς ἀνωτάτης σοφίας ὑπὸ τῷ μεγάλῳ Πρόκλῳ. Ἔπειτα ὅμως διενεχθεὶς πρὸς τὸν Ἀθηναῖον Θεαγένην καὶ κινδυνεύσας ἐκ τούτου κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου, καίτοι ἐθνικὸς τὸ θρήσκευμα, μέγα ἐκτήσατο ἐπὶ σοφίᾳ ὄνομα, καὶ εἶχε μάλιστα τὴν ὑπόληψιν ἀνθρώπου προγινώσκοντος τὰ μυστήρια τοῦ μέλλοντος. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπέτυχε νὰ προσοικειωθῇ τὴν φιλίαν τοῦ Ἴλλου, παντοδυνάμου τότε ὄντος· καὶ ἀναγνοὺς δημοσίᾳ ποίημα λαμπρῶς ὑπ᾿ αὐτοῦ ἐτιμήθη, λαβὼν διπλῆν σύνταξιν, τὴν μὲν ἰδίᾳ παρ᾿ αὐτοῦ, τὴν δὲ ἐκ τοῦ δημοσίου ὡς διδάσκαλος. Καὶ μετ᾿ ὀλίγον ἀνεμίχθη ὁ Παμπρέπιος εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, παρακολουθήσας τὴν πολυτάραχον τύχην τοῦ Ἰσαύρου στρατηγοῦ.

Εἴδομεν ὅτι ἡ Βηρίνα, ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτῆς διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐραστοῦ της Πατρικίου, εἶχε συντελέσει εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Βασιλίσκου καὶ τὴν κάθοδον τοῦ γαμβροῦ της Ζήνωνος. Μόλις ὅμως τούτου γενομένου ἡ πολυπράγμων ἐκείνη γυνή, ἥτις εἶχεν ἀδιάκοπον ἀνάγκην νὰ ἐρίζῃ πρός τινα, ἐφθόνησε τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ἴλλου καὶ ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐκποδών. Ἐπέτρεψε δὲ τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἐπινίκιον, οἰκεῖον αὐτῇ ἄνθρωπον ὄντα, ὅστις πάλιν ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν εἴς τινα Ἀλανόν. Ἀλλ᾿ οὗτος ἀποτυχὼν καὶ συλληφθεὶς ὡμολόγησεν ὅτι ἔπραξε κατ᾿ ἐντολὴν τοῦ Ἐπινικίου, ὅστις, παραδοθεὶς ὡσαύτως εἰς τὸν Ἴλλον καὶ λαβὼν ὑπόσχεσιν ἀμνηστίας καὶ εὐεργεσιῶν, ἀπεκάλυψε πόθεν προῆλθεν ἡ ἐπιβουλή. Ὁ Ἴλλος παρετήρησεν εἰς τὸν Ζήνωνα ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡσυχάσωσιν, ἐὰν δὲν ἀπομακρύνωσι τὴν Βηρίναν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ζήνων δὲν ἠρνήθη ὅτι τοῦτο ἦτο ἀληθέστατον· ἀλλ᾿ ἔπρεπε νὰ οἰκονομήσωσι τὴν Ἀριάδνην, ἥτις, καίτοι ἀπολέσασα ἅπαξ τὴν βασιλείαν ἐξ αἰτίας τῆς μητρός της, ἦτο προσηλωμένη εἰς αὐτήν. Ὅθεν συμφωνήσαντες παρεσκεύασαν τὸ πρᾶγμα διὰ ποικίλης τινὸς πανουργίας. Ὁ Ζήνων ἐπροσποιήθη ὅτι ὠργισμένος ὢν κατὰ τοῦ Ἴλλου πέμπει αὐτὸν ἐπί τινα χρόνον εἰς Ἰσαυρίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ τοῦ νὰ φέρῃ ἐκεῖθεν τὸν ἀδελφόν του Λογγῖνον, ὅστις διέτριβεν ἔτι τῷ 480 αὐτόθι, καὶ ἠδύνατο βεβαίως κάλλιστα νὰ ἐπιστρέψῃ ἄνευ τοῦ Ἴλλου. Οὕτω λοιπὸν ἀπῆλθεν ὁ Ἴλλος εἰς Ἰσαυρίαν· ἅμα δὲ ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ ἡ Βηρίνα ἐζήτησε νὰ ἐξορισθῇ καὶ ὁ Παμπρέπιος ὡς ἐθνικός, ὡς μετερχόμενος μαγγανείας καὶ ὡς προφητεύων ὅτι ὁ Ἴλλος θέλει βασιλεύσει. Ὁ Ζήνων συνήνεσε καὶ εἰς τοῦτο, ὁ δὲ Παμπρέπιος

ἀπῆλθεν ἤδη εἰς Πέργαμον τῆς Μυσίας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἴλλος ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Ἰσαυρίαν, «καὶ σύμβουλόν τε αὐτὸν καὶ σύνοικον ποιεῖται, λέγει ὁ Μάλχος· καί (ἦν γὰρ πολιτικῆς συνέσεως ἔμπλεως) τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, πρὸς ἃ μὴ σχολὴν ἦγε, διοικεῖν ἐπέτρεπεν». Ἐν τούτοις ὁ Ἴλλος, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἐξ Ἰσαυρίας κομίζων τὸν Λογγῖνον, ἔγραψε πρὸς τὸν Ζήνωνα ὅτι φοβούμενος αὐτὸν θέλει μείνει μακρὰν τῆς βασιλευούσης ἐνόσῳ δὲν λάβῃ λόγον ἀπαθείας διὰ τῆς δεσποίνης Βηρίνης. Ὁ Ζήνων δείξας τὰ γράμματα εἰς τὴν Βηρίναν τῇ εἶπε βεβαίως ὅτι, ὅσον ἐπικίνδυνος καὶ ἂν εἶναι ὁ Ἴλλος ἐν Κωνσταντινουπόλει, πολὺ μᾶλλον ἐπικίνδυνος εἶναι ἐν Ἰσαυρίᾳ, καὶ ἔπεισεν αὐτὴν οὕτω, κατὰ τὰ δόξαντα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἴλλου, λέγει ὁ Μαλάλας, νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην καὶ δοῦσα τὸν ζητούμενον λόγον τῆς ἀπαθείας νὰ φέρῃ ὀπίσω τόν τε στρατηγὸν καὶ τὸν Λογγῖνον. Τῳόντι ἡ Βηρίνα ἀπῆλθεν εἰς Ἰσαυρίαν, ἀλλ' ὁ Ἴλλος, ἅμα ἀφικομένην, ἐφυλάκισεν αὐτὴν εἰς ἀσφαλές τι φρούριον καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ Λογγίνου καὶ τοῦ Παμπρεπίου, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπέβη ἀχώριστος αὐτοῦ φίλος καὶ σύμβουλος. Εἴπερ ποτὲ δὲ ἀπέβη ἰσχυρὸς παρ' αὐτῷ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 481, ὅτε ἐξερράγη ἡ προμνησθεῖσα στάσις τοῦ Μαρκιανοῦ. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης τὰ στρατεύματα τοῦ Ζήνωνος κατ' ἀρχὰς ἡττήθησαν καὶ αὐτὸς ὁ Ἴλλος ἐπτοήθη· ἀλλά, ἐπειδὴ ὁ Παμπρέπιος τῷ εἶπεν ὅτι «τὰ τῆς προνοίας μεθ' ἡμῶν ἐστι τεταγμένα», ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἐπὶ τέλους κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον· ὥστε ἔκτοτε ὁ Παμπρέπιος ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς ὁ αἴτιος τῆς νίκης, ὁ δὲ Ἴλλος οὐδὲν ἔπραττε παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ.

Ἐν τούτοις ἡ Βηρίνα δὲν ἄφηνεν ἥσυχον τὴν κόρην της Ἀριάδνην, ἀλλὰ διὰ γραμμάτων λάθρα στελλομένων τὴν παρεκάλει νὰ ἐνεργήσῃ διὰ τοῦ Ζήνωνος τὴν ἐκ τῆς φυλακῆς ἀπόλυσιν αὐτῆς. Ὁ δὲ Ζήνων παρέπεμπε τὴν Ἀριάδνην εἰς τὸν Ἴλλον, ὁ δὲ Ἴλλος, καίτοι μετὰ δακρύων παρακληθεὶς ὑπὸ τῆς βασιλίδος, δὲν ἐπείθετο, εἰπὼν αὐτῇ· «Τί την θέλεις τὴν Βηρίναν; διὰ νὰ ὑποσκελίσῃ πάλιν τὸν ἄνδρα σου καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ βασιλέα;». Τότε ἡ Ἀριάδνη, ἀγανακτήσασα, προσῆλθε πρὸς τὸν σύζυγον καὶ τὸν ἠρώτησε, τίνα θέλει εἰς τὸ παλάτιον, τὸν Ἴλλον ἢ αὐτήν, ὁ δὲ ἀπεκρίθη· κάμε ὅ,τι ἠμπορεῖς· ἐγὼ ἐσένα θέλω. Ἡ Ἀριάδνη λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ δολοφονήσῃ τὸν Ἴλλον· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν, ἐκόπη δὲ μόνον τὸ δεξιὸν τοῦ Ἴλλου ὠτίον. Καὶ ὁ μὲν Ζήνων ἔσπευσε νὰ βεβαιώσῃ τὸν παθόντα ὅτι ἠγνόει τὴν ἐπιβουλήν, ἀλλ' ἐκεῖνος μὴ πεισθεὶς ἐμελέτησεν ἔκτοτε ἐκδίκησιν, ἐφ' ᾧ ἅμα ὑγιάνας ἐκ τῆς πληγῆς ἐξητήσατο ἄδειαν νὰ ἀπέλθῃ ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν Ἀνατολὴν «διὰ τὸ τοὺς ἀέρας ἀλλάξαι», λέγει ὁ Μαλάλας. Οὐ μόνον δὲ τὴν ἄδειαν ἔλαβεν ἀλλὰ καὶ στρατηλάτης Ἀνατολῆς ἀνεδείχθη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐφάνη μεταβαλὼν γνώμην ὡς πρὸς τὴν Βηρίναν καὶ ὑπέσχετο νὰ ἀπολύσῃ αὐτήν, ζητήσας μάλιστα νὰ τῷ δοθῇ καὶ ὁ πατρίκιος Λεόντιος, ἵνα τὴν ἐπαναγάγῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τῳόντι ὁ Ἴλλος, ἅμα κατελθὼν εἰς Ἀντιόχειαν μετὰ τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ ἀχωρίστου Παμπρεπίου, ὅστις ἐγένετο, φαίνεται, ἐν τῷ μεταξὺ καὶ συγκλητικός, ἀπέλυσε μὲν τὴν Βηρίναν ἀλλὰ συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῆς τὴν ἔπεισε νὰ ἀναγορεύσῃ βασιλέα τῷ 484 ἀντὶ τοῦ Ζήνωνος τὸν Λεόντιον, Σύρον τῷ γένει, «ἄριστον δὲ κατὰ παιδείαν καὶ πολέμων ἐμπειρίαν», λέγει ὁ Θεοφάνης. Ὁ Λεόντιος ἐστέφθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἔξω τῆς πόλεως Ταρσοῦ καὶ ἥδρευσεν ἐν Ἀντιοχείᾳ, διορίσας τὸν μὲν Ἴλλον ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, μάγιστρον δέ, ἤτοι προϊστάμενον τῆς ὅλης κυβερνήσεως, τὸν Παμπρέπιον. Ἂν, ὡς φημίζεται, ὁ ἀρχαῖος οὗτος φιλόσοφος τῶν Ἀθηνῶν ἐμελέτα τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἐθνικοῦ θρησκεύματος, ἐφαίνετο πλησιάσας εἰς τὸν σκοπόν του· ἀλλὰ τὸ ὄνειρον τοῦτο

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ - ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ Ἴλλος συνεκρότησε μὲν στρατὸν 70.000 ἀνδρῶν, κατετροπώθη ὅμως ὑπὸ τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀποσταλέντος παρὰ τοῦ Ζήνωνος στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου, ἔχοντος βοηθὸν καὶ τὸν Γότθον Θευδέριχον. Τότε ὁ Λεόντιος, ἡ Βηρίνα, ὁ Ἴλλος καὶ ὁ Παμπρέπιος κατέφυγον, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ φρούριον εἰς τὸ ὁποῖον διετέλεσεν ἄλλοτε κεκλεισμένη ἡ Βηρίνα, τὸ Παπύριον, καὶ ἐπολιορκήθησαν ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου. Εἰς τὸ ὀχυρώτατον τοῦτο ἄσυλον ἐνεκαρτέρησαν ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη, πειθόμενοι πάντοτε εἰς τὰς περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος προφητείας τοῦ Παμπρεπίου. Ἀλλ' ὅτε ὁ κατὰ συμβουλὴν αὐτοῦ πεμφθεὶς πρὸς στρατολογίαν βαρβάρων Τροκοῦνδος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἴλλου, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σκύθου καὶ ἀπεκεφαλίσθη, ὁ Ἴλλος ἔπαυσε πιστεύων εἰς τὸν ἀρχαῖον φίλον του καὶ ὑπολαβὼν αὐτὸν ἐν τῇ ἀγανακτήσει του ὡς ἀπατεῶνα ἔκοψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ κατεκρήμνισε τὸ πτῶμά του ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ Παπυρίου. Ἡ Βηρίνα ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξηκολούθησαν ἐπί τινα χρόνον σῳζόμενοι ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκείνῳ· ἐπὶ τέλους ὅμως συνελήφθησαν διὰ προδοσίας καὶ ἐθανατώθησαν τῷ 488. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ Ζήνων, ἵνα ἀποσπάσῃ τοὺς Ἰσαύρους ἀπὸ τοῦ Ἴλλου, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ἐτησίαν χορήγησιν πέντε χιλιάδων λιτρῶν χρυσίου.

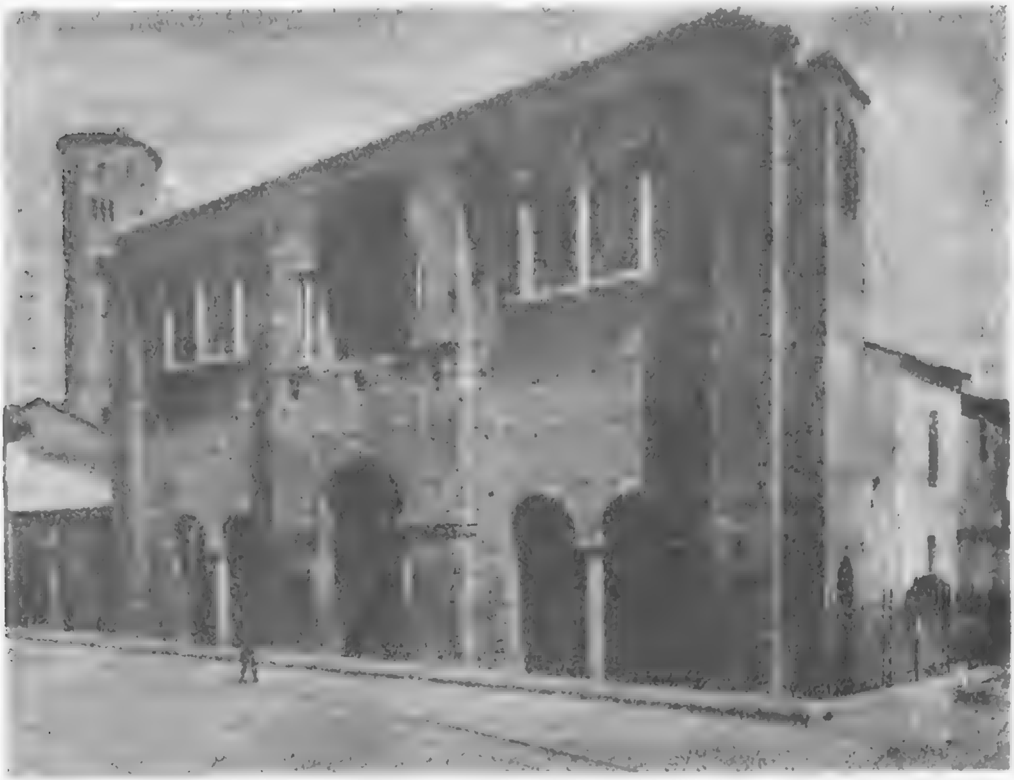
Καὶ ἄλλη δέ τις συνωμοσία ἀναφέρεται ἐπὶ Ζήνωνος, ἥτις, ἐὰν εἶναι ἀληθής, μαρτυρεῖ ἔτι μᾶλλον ἢ ἡ προτέρα ὅτι οἱ φιλόσοφοι τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν περιωρίζοντο εἰς ἁπλᾶς θεωρίας. Ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Σεβηριανός, μαθητὴς καὶ οὗτος τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, ἐκτήσατο ὡσαύτως πολλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει φήμην ἐπὶ τῇ ποικίλῃ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ. Λέγεται μάλιστα ὅτι ὁ Ζήνων εἶχε προτείνει αὐτῷ τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων, ἐὰν κατεπείθετο νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ὁ δὲ οὐ μόνον ἀπεποιήθη ἀλλὰ καὶ διὰ σκευωρίας τινὸς ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, μελετήσας ἴσως καὶ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν καθαίρεσιν, διότι τὰ καθέκαστα τοῦ παραδόξου τούτου γεγονότος δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Βέβαιον εἶναι μόνον ὅτι, καταγγελθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Ζήνωνα, ὁ Σεβηριανός, ὁ Ἡραΐσκος, ὁ Γέσσιος, ὁ Γαζαῖος Ζώσιμος (ἕτερος καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τοῦ ἱστορικοῦ), ὁ Ἀγάπιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν φιλοσόφων ἐκείνων κατεδιώχθησαν· ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν συνελήφθησαν καὶ ὅτι εἷς τοὐλάχιστον, ὁ Γέσσιος, ὅστις, πλουσιώτατος γενόμενος ἕνεκα τῆς ἰατρικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης, ἀπέβη πάντων τολμηρότατος, ἐτιμωρήθη διὰ θανάτου.

Τούτου τοῦ Γεσσίου τὴν ἄκαιρον φιλοδοξίαν ἐνέπαιξεν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Παλλαδᾶς δι' ὀκτὼ ἐπιγραμμάτων, σῳζομένων ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ, ἐξ ὧν ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν τὸ τελευταῖον·

Οἱ δύο Κάλχαντες τὸν Γέσσιον ὤλεσαν ὅρκοις
Τῶν μεγάλων ὑπάτων θῶκον ὑποσχόμενοι.
Ὦ γένος ἀνθρώπων ἀνεμώλιον, αὐτοχόλωτον,
μέχρι τέλους βιότου μηδὲν ἐπιστάμενον.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ζήνων περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς ἄλλους σπουδαιοτέρους πολεμίους. Μικρὸν μετὰ τὰς πρὸς Θευδέριχον τὸν Τριαρίου καὶ Θευδέμιρον συνομολογηθείσας τῷ 473 συνθήκας (ἴδε ἐν Β΄ τόμῳ) ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος οὗτος, οἱ δὲ ὑπ' αὐτὸν τεταγμένοι Γότθοι ἀνηγόρευσαν ὁμοθυμαδὸν ἡγεμόνα τὸν υἱόν του Θευδέριχον, ἐκεῖνον ὃν εἴδομεν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ σταλέντα ὡς ὅμηρον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη. Ὁ Θευδέριχος οὗτος ἦτο ἀνὴρ

γενναῖος, μεγαλεπήβολος, ἐπιτήδειος, ἀλλά, καίτοι ἀνετράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ πλείστης ὅσης ἐπιμελείας, παρέμεινεν ἀλλότριος πάσης ἐπιστήμης καὶ δὲν ἠδυνήθη ἐξελληνιζόμενος νὰ διαζήσῃ ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Εἰς μάτην ὁ Ζήνων ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸν διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τιμῶν· εἰς μάτην ἀπένειμεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου (διότι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀξίωμα διετηρεῖτο ἔτι εἰ καὶ ἁπλῶς ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι)· εἰς μάτην ἀνηγόρευσεν αὐτὸν

Τὸ ἐν Ραβέννῃ ἀνάκτορον τοῦ Θευδερίχου

ἀρχηγὸν τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς, ἤγειρεν αὐτῷ ἀνδριάντα ἔφιππον, ἐπεδαψίλευσε πολλὰ χρήματα, προσηγόρευσεν υἱὸν καὶ ὑπεσχέθη αὐτῷ σύζυγον ἐπιφανῆ κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος. Ὁ Θευδέριχος ὡμοίαζε τὰ ἀτίθασα ἐκεῖνα θηρία τὰ ὁποῖα οὐδεμία ἀνθρωπίνη περιποίησις δύναται νὰ ἐξημερώσῃ. Βραδύτερον, ὅτε ἐκυβέρνησε τὴν Ἰταλίαν, δὲν ἐφάνη ἀναίσθητος πρὸς τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ· ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ζωῆς αὐτοῦ περίοδον ὑπῆρξεν ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 479 συμμαχήσας μετὰ τοῦ ἑτέρου ἡγεμόνος τῶν Ὀστρογότθων, τοῦ ὁμωνύμου Θευδερίχου, ἠνάγκασε διὰ τῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν ἐχθροπραξιῶν του τὸν Ζήνωνα νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἐκ τοῦ συστάδην κατ' αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ζήνων ἀνεδείχθη εὐτυχὴς ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ κατατροπώσας τοὺς βαρβάρους περὶ τὰ μακρὰ τείχη, μεθ' ὃ ὁ πρεσβύτερος Θευδέριχος συνωμολόγησεν εἰρήνην καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ἰλλυρίαν, ὅπου μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Ἀλλ' ὁ νεώτερος Θευδέριχος ἐπέμενε πολεμῶν· καί, ἐμβαλὼν ἀπὸ Θράκης εἰς Μακεδονίαν, προήλασε μέχρι Θεσσαλο-

νίκης, ὥρμησεν ἐκεῖθεν πρὸς τὴν κατὰ τὴν ἀντίθετον παραλίαν κειμένην Ἐπίδαμνον, καὶ διὰ τῶν κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἔτι ἀπὸ Ἀλαρίχου ἐγκατασταθέντων Γότθων ἐγένετο κύριος τῆς Ἠπείρου. Καὶ ὁ μὲν ἀδελφὸς αὐτοῦ Θευδεμοῦνδος ἡττᾶται κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Σαβινιανοῦ περὶ Ἔδεσσαν τῆς Μακεδονίας, ὅπου ᾐχμαλωτεύθησαν 5000 Γότθοι. Ἀλλά, ἀποθανόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Σαβινιανοῦ, ὁ Θευδέριχος ἐπαναλαμβάνει τὰς ἐπιδρομάς, καὶ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὴν τὴν Θεσσαλίαν λεηλατεῖ τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Λάρισαν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν κατέφυγε πάλιν εἰς δῶρα καὶ ἀξιώματα καὶ οὕτως ἐπέτυχε τῷ 483 νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Θευδέριχον, ἐπιτρέψας αὐτῷ πρὸς τοῖς ἄλλοις μοῖραν τῶν ἐπαρχιῶν Δακίας (τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου) καὶ ἄνω Μοισίας. Τότε ὁ Θευδέριχος συνέδραμε τὸν Ζήνωνα εἰς τὸ νὰ καταβάλῃ τὸν Ἴλλον· ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὔτε πιστότερος οὔτε εἰρηνικώτερος ἀπέβη· ὥστε ὁ Ζήνων, πεισθεὶς ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα, ἀπεφάσισε νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν Θευδέριχον λείαν ἐπαγωγοτέραν, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τοῦ Ὀδοακέρου ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας, τῆς ὁποίας οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορες ἐξηκολούθουν διατηροῦντες κατ' ἐπιφάνειαν τὴν ἐπικυριαρχίαν. Τῳόντι δὲ ἐν ἔτει 488 ὁ Θευδέριχος ἀπῆλθε μεθ' ὅλων τῶν ὁμοφύλων ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς χερσονήσου ἐκείνης, ἀφήσας ἡσύχους τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας.

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς δύσεως ὁμιλοῦσι περιφρονητικῶς περὶ τοῦ Ζήνωνος, ὅπως περὶ τῶν πλείστων αὐτοκρατόρων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ ὅμως, ἵνα περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς μόνον τὸν Ζήνωνα, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι, διατηρήσας τὴν θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἑνότητα, μετὰ τῆς ὁποίας τοσοῦτον στενῶς συνεδέετο ἡ πολιτικὴ ἑνότης, καὶ ἀπαλλάξας τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τὸν Θευδέριχον, ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἔδειξεν ἐπιτηδειότητά τινα ; Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ὀλιγώτερον τοῦ πρώτου σπουδαῖον. Κύριος οἶδε τί ἤθελεν ἀποβῇ τὸ ἔθνος, ἂν ὁ Θευδέριχος κατακτήσας ἅπασαν τὴν μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ταινάρου χερσόνησον παρεσκεύαζεν ἐνταῦθα, διὰ τῆς συγχωνεύσεως τῶν Γότθων μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, τὴν συγκρότησιν ἔθνους νέου καὶ ἀλλοτρίου τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παραδόσεως, ὅπως ἔπραξεν ἐν Ἰταλίᾳ ; Οἱ δυτικοὶ δύνανται νὰ μυκτηρίζωσι τὸν Ζήνωνα διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀπεμάκρυνεν ἐντεῦθεν τὸν Θευδέριχον· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἔποψις εἶναι διάφορος, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ περιφρονήσωμεν τὴν μνήμην ἀνδρὸς ὅστις οὕτως ἢ ἄλλως συνετέλεσεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνότητος ἡμῶν. Πλὴν τούτου οἱ σῳζόμενοι τοῦ Ζήνωνος νόμοι μαρτυροῦσιν ὅτι ἐξέδοτο διατάξεις τινὰς ἐπιτηδείας νὰ ἀνακουφίσωσι τοὺς γαιοκτήτας ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων εἰς αὐτοὺς ἐπαχθῶν φόρων. Δὲν ἀναφέρομεν δὲ μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρός, τὸ παρά τινων λεγόμενον, ὅτι δὲν κατέστησε διάδοχον τὸν ἀνάξιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Λογγῖνον· διότι τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν βασίλισσαν Ἀριάδνην, ἥτις ἀποθανόντος τοῦ Ζήνωνος, ἐν ἔτει 491, ἐσύστησε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀναστασίου.

Ὁ Ἀναστάσιος εἶχε γεννηθῆ εἰς Δυρράχιον, τὴν ἀρχαίαν Ἐπίδαμνον, ἐκ γονέων ἀφανῶν. Ἐλθὼν νεώτατος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο δεκτὸς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν ἀνακτόρων καὶ προήχθη, τοῦ καιροῦ προϊόντος, εἰς δευτερεῦόν τι τῆς αὐλῆς ἀξίωμα (1),

(1) Ὁ Ἀναστάσιος ἦτο **σιλεντιάριος** (ἤτοι **ἡσυχοποιὸς** ἢ ἐκ τῶν «ἐπὶ τῆς σιγῆς» καὶ εὐταξίας ἐν τῷ ἱερῷ παλατίῳ τεταγμένων (ἴδε περαιτέρω πλείονα περὶ τοῦ ἀξιώματος τούτου).

τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἔτι ἐπὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ζήνωνος, ὥστε οὐδὲν ἐφαίνετο προαγγέλλον τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνύψωσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἀναστάσιος ἦτο ἄνθρωπος εὐειδής· καὶ τὴν χάριν τοῦ προσώπου αὐτοῦ ηὔξανε, φαίνεται, ἀντὶ νὰ ἐλαττώνῃ ἰδιάζον τι περιστατικόν, τοῦτο, ὅτι εἶχε τὸν μὲν ἕνα ὀφθαλμὸν μέλανα, τὸν δὲ ἕτερον γλαυκόν, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθη Δίκορος. Ἐντεῦθεν ἐφείλκυσε πρὸ καιροῦ τὴν τρυφερὰν εὔνοιαν τῆς βασιλόπαιδος Ἀριάδνης· τὸ δὲ παράδοξον, διεφύλαξε τὴν τοιαύτην εὔνοιαν αὐτῆς μέχρι τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ἦτο ἤδη ἑξηκοντούτης. Διὰ τῆς ἰσχυρᾶς λοιπὸν ἐκείνης προστασίας καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν περὶ τὴν Ἀριάδνην εὐνούχων ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐφήμιος ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ στέψῃ αὐτὸν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐπρέσβευε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς, ἀλλ' ἐνέδωκε μετ' οὐ πολύ, λαβὼν παρὰ τοῦ Ἀναστασίου ἔγγραφον ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου θεσπισθέντα δόγματα, καὶ ὑπόσχεσιν ὅτι κατ' οὐδὲν θέλει καινοτομήσει περὶ τὰ δόγματα ταῦτα. Μετὰ τεσσαράκοντα δὲ ἡμέρας συζευχθεὶς τὴν βασιλόπαιδα Ἀριάδνην ἐξησφάλισεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ὁ νέος βασιλεὺς παρίσταται ὡς ἄνθρωπος μέτριος, ἂν καὶ ὀλιγώτερον μέτριος τοῦ Ζήνωνος· τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι διέπραξεν ἔργα πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτα.

Καὶ πρῶτον περιέστειλε τὴν ἀκολασίαν τῶν Ἰσαύρων. Ἀφ' ἧς ἐπὶ Λέοντος τοῦ Α΄ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἰθαγενεῖς τούτους βαρβάρους, ἵνα οὐδετερώσωσι τὴν τῶν ἐξωτερικῶν βαρβάρων ἐπίδρασιν, οἱ Ἴσαυροι δὲν ἔπαυσαν ἄγοντες καὶ φέροντες τὰ πράγματα τοῦ κράτους. Ὁ διάδοχος τοῦ Λέοντος Ζήνων ἦτο Ἴσαυρος τὸ γένος· ἀποβαλὼν τὸ πρῶτον τὴν ἀρχὴν ἀνέκτησεν αὐτὴν διὰ τῶν Ἰσαύρων· ὁ κατ' αὐτοῦ στασιάσας Ἴλλος, Ἴσαυρος ὢν καὶ αὐτός, ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων κυρίως ἐπερειδόμενος διεξήγαγε τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα· καὶ κατεβλήθη μὲν ἰδίως διὰ τοῦ Γότθου Θευδερίχου ἀλλ' ὁ Ζήνων ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν εἰρήνην τῶν μαχίμων αὐτοῦ ὀπαδῶν δι' ἁδρᾶς ἐτησίας χρηματικῆς εἰς αὐτοὺς χορηγήσεως. Νῦν δὲ ὁ τοῦ Ζήνωνος ἀδελφὸς Λογγῖνος, ἀγανακτήσας διότι προετιμήθη αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος, διὰ τῶν Ἰσαύρων αὖθις ἐπεχείρησε νὰ ἁρπάσῃ τὴν βασιλείαν. Ὁ Ἀναστάσιος συλλαβὼν ἀμέσως τὸν Λογγῖνον ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον, καὶ διέταξε νὰ χειροτονηθῇ πρεσβύτερος. Ὁ Λογγῖνος, ὅστις ἀπέθανεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὡς τοιοῦτος μετὰ ἑπταετίαν, δὲν ἦτο βεβαίως παρεσκευασμένος διὰ τοῦ προτέρου ἀσώτου αὐτοῦ βίου εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ λειτουργοῦ τοῦ ὑψίστου· ἀλλὰ τοσαύτη ἤδη εἶχεν ἐπικρατήσει διαστροφὴ ἰδεῶν περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς ἱερωσύνης ὥστε εἴδομεν καὶ πρότερον, καὶ πολλάκις βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ τὴν βασιλείαν ἐπιβάλλουσαν διὰ τῆς βίας τὸ ἱερατικὸν σχῆμα, ὡς συνήθη τινὰ τιμωρίαν ἰδίως τῶν πολιτικῶν κακουργημάτων. Συγχρόνως δὲ ὁ Ἀναστάσιος, γινώσκων τοὺς Ἰσαύρους ἐπιμένοντας εἰς τὴν πρὸς τὸν Λογγῖνον ἀφοσίωσιν αὐτῶν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἀποφηνάμενος ὅτι δὲν θέλει πληρώνει τὴν ἐτησίαν αὐτῶν χορήγησιν εἰμὴ ὁποία ἦτο πρὶν ἢ αὐξήσῃ αὐτὴν ὁ Ζήνων. Ἐπειδὴ ὁ Ἀναστάσιος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συγκεντρώσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δυνάμεις ἰσχυρὰς ἐκ τῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικῶν ταγμάτων, οἱ Ἴσαυροι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἀλλ' ἅμα ἐξελθόντες εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀφηνίασαν, καὶ ὁρμώμενοι ἰδίως ἀπὸ Ἰσαυρίας καὶ Φρυγίας, συγκροτήσαντες δὲ στρατόν, ὡς λέγεται, 150.000 ἀνδρῶν, ἐλεηλάτησαν ἀνηλεῶς ἁπάσας τὰς πέριξ χώρας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐντὸς τῶν τριάκοντα ἐνιαυτῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεμίχθησαν εἰς τὰ τοῦ κράτους πράγματα, δὲν διέφυγον μέχρι τινὸς οὔτε τοῦ ἑλληνισμοῦ οὔτε τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν ἐπίδρασιν· διότι

δύο μὲν ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτῶν στρατηγῶν ἐκαλοῦντο ἔτι βαρβαριστί, ὁ μὲν Νινίλιγκος, ὁ δὲ Ἴνδος ἢ Ἴνδης, ἀλλ' ὁ τρίτος διετέλεσε μὲν συγκλητικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὠνομάζετο δὲ Ἀθηνόδωρος, ὁ δὲ τέταρτος ὀνόματι Κόνων ἦτο ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ Ἀπαμείας. Ὁπωσδήποτε ὁ Ἀναστάσιος ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτοὺς ἅπαντα τὰ τάγματα τῆς Θράκης μετὰ τῶν Γότθων, ὅσοι εἶχον ἔτι παραμείνει ἐν τῷ κράτει, ὑπὸ στρατηγοὺς δεδοκιμασμένους, Ἰωάννην τὸν Σκύθην, Ἰωάννην τὸν Κυρτὸν καὶ τὸν Πατρίκιον Διογένην. Οἱ Ἴσαυροι ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ καρτερικῶς ἐπὶ ἓξ περίπου ἔτη, ἀλλὰ τελευταῖον ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἅπαντες αὐτῶν οἱ ἀρχηγοὶ ἢ ἔπεσον πολεμοῦντες ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἐθανατώθησαν. Ἅπαντα αὐτῶν τὰ φρούρια καὶ ὀχυρώματα κατηδαφίσθησαν. Μοῖρα ἀξιόλογος τῶν Ἰσαύρων μετῳκίσθη εἰς Θράκην, ἡ δὲ ἐπιτραπεῖσα αὐτοῖς χρηματικὴ χορηγία, τὰ καλούμενα ἰσαυρικὰ (χρήματα), κατηργήθη διὰ παντός.

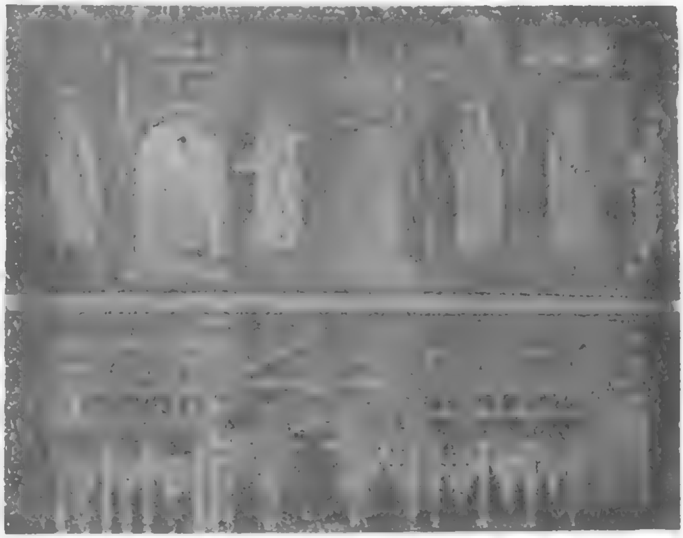

Ὁ Ἀναστάσιος ἐπὶ νομίσματος

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰσαυρικοῦ τούτου πολέμου ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ προκαλέσῃ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Εὐφημίου. Ὁ πατριάρχης οὗτος δὲν εἶχε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἀκακίου. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἣν ἀπήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀναστασίου, πρὶν στέψῃ αὐτόν, ἀντενήργει κατὰ τοῦ βασιλέως, διότι οὗτος ἐνόμιζε συνετὸν νὰ ἐμμείνῃ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα πιστὸς εἰς τὴν μέσην ὁδόν, ἣν ἐχάραξε τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος. Τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν τοῦ Ἀναστασίου ἰδοὺ πῶς παρέστησεν ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Εὐάγριος, τοῦ ὁποίου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν εἰλικρίνειαν· «Οὗτος ὁ Ἀναστάσιος, εἰρηναῖός τις ὤν, οὐδὲν καινουργεῖσθαι παντελῶς ἠβούλετο, διαφερόντως περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν». Τὸ ἑνωτικὸν ἐν τούτοις, καθ' ἃ προηγουμένως εἴπομεν, δὲν ἐπήγαγε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐρίδων· πολλοῦ γε δεῖ. Ἐὰν πολλοὶ ἦσαν οἱ ἀσπασάμενοι τὴν πρᾶξιν ταύτην τῆς συνδιαλλαγῆς, τινὲς ἀπέκρουον αὐτὴν πάσῃ δυνάμει, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἄκροι ὀρθόδοξοι, οἱ καλούμενοι Ἀ κ ο ί μ η τ ο ι, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἄκροι μονοφυσῖται, οἱ καλούμενοι Ἀ κ έ φ α λ ο ι. Καὶ οἱ μέν, συνεννοούμενοι μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, πρὸ πάντων ἐνήργουν ἐν Κωνσταντινουπόλει, σύνθημα ἔχοντες τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον, οἱ δέ, λαβόντες μετ' οὐ πολὺ δύο δραστηρίους ἀρχηγούς, τὸν Φιλόξενον καὶ τὸν Σεβῆρον, ἴσχυον κυρίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, σύνθημα ἔχοντες τὸ κατὰ τῆς συνόδου ἐκείνης ἀνάθεμα· «ἅπερ ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος θεώμενος, τοὺς νεωτερίζοντας τῶν ἐπισκόπων ἐξωθεῖτο, εἴ που κατειλήφει ἢ παρὰ τὸ εἰωθὸς τοῖς τόποις τινὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον κηρύττοντα ἢ ταύτην ἀναθέματι περιτιθέντα». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γίζελερ, μηδόλως ἐπεμβαίνων εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, ἤθελεν ἁπλῶς νὰ προστατεύσῃ τὴν κοινὴν εἰρήνην κατὰ τῆς παραλόγου θρησκομανίας. Καὶ οἱ μὲν φίλοι τῆς εἰρήνης χριστιανοὶ ἦσαν βεβαίως καθ' ὅλον τὸ κράτος πολυαριθμότατοι· ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει δυστυχῶς εἰς τοιαύτας περιστάσεις, οἱ εὐάριθμοι αὐτῶν ἀντίπαλοι, οἱ ζηλωταὶ τῶν ἄκρων μερίδων, συμπυκνωθέντες εἰς τὰς δύο μεγαλυτέρας πόλεις, ἐτάραττον τὰ πράγματα διὰ τῶν σκευωριῶν αὐτῶν καὶ τῶν κραυγῶν. Δειναὶ λοιπὸν συνέβησαν ἀνωμαλίαι εἰς μὲν τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς γείτονας χώρας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας διὰ τῶν σφόδρα μονοφυσιτῶν, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τῶν σφόδρα ὀρθοδόξων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ προσοικειωθῶσιν ὅλως διόλου τὸν πατριάρ-

χην Εὐφήμιον, καὶ διὰ ποικίλων συκοφαντιῶν καὶ ἀντιπράξεων ὑπέσκαπτον τὴν ἀρχὴν τοῦ βασιλέως. Διεδίδετο λ. χ. ὅτι ἡ τοῦ Ἀναστασίου μήτηρ ἀνῆκεν εἰς τὴν τῶν καλουμένων Μανιχαίων αἵρεσιν, καὶ ὅτι οὗτος ἐδιδάχθη παρ' αὐτῆς ὅτι εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐπιτρέπεται χάριν τῆς κοινῆς εἰρήνης πᾶσα ἀπάτη καὶ πᾶσα ἐπιορκία. Πλὴν τούτου ὁ Εὐφήμιος συνενοεῖτο μετὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης καὶ δὲν ἐτόλμα μὲν νὰ προβῇ μέχρι τῆς καταδίκης τοῦ Ἀκακίου ἀλλὰ συνεφώνει πρὸς αὐτοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀνακληθῇ τὸ ἑνωτικόν. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, βαρεῖαι ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Εὐφημίου ὑπόνοιαι ὅτι ὑπέθαλπε τὴν τῶν Ἰσαύρων στάσιν. Ὅθεν, συνελθόντων τῷ 496 τῶν ἀρχιερέων, καθαιρεῖται τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος ὁ Εὐφήμιος, ἀναγορεύεται δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ Μακεδόνιος. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὁ νέος πατριάρχης ἐπολιτεύθη εἰρηνικῶς πρὸς τὴν βασιλείαν· ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπανελήφθησαν αἱ κατηγορίαι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος προστατεύει τοὺς αἱρετικούς, ὅτι ἐπιβουλεύει ἀναφανδὸν τὴν ὀρθοδοξίαν· τὰ πνεύματα ἐταράχθησαν ἐν τῇ πρωτευούσῃ· ὁ ὄχλος ὑποκινούμενος ὑπὸ τῶν σφόδρα ὀρθοδόξων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου ἤρχισε νὰ ἀθροίζηται περὶ τὰ βασίλεια, νὰ βλασφημῇ ἀπροκαλύπτως κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀποκαλῶν αὐτὸν Μανιχαῖον καὶ τύραννον· ὥστε τῷ 514 ὁ Ἀναστάσιος ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ προλάβῃ τὴν αὔξησιν τοῦ κακοῦ καὶ διενεργήσας τὴν καθαίρεσιν τοῦ Μακεδονίου προεκάλεσε τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Τιμοθέου, ὅστις διῴκησε τὰ τῆς ἐκκλησίας μετριοπαθῶς μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος ἐν ἔτει 517. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι, ἐπερειδόμενοι εἰς τὰς μαρτυρίας τῆς παπικῆς ἐκκλησίας, ἐπισωρεύουσι μυρίας ὅσας κατηγορίας κατὰ τῆς τοιαύτης τοῦ Ἀναστασίου διαγωγῆς. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον δι' ἡμᾶς ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι καὶ χρονογράφοι τινὲς τῆς Ἀνατολῆς πολλὰ εἶπον κατὰ τοῦ Ἀναστασίου, ἀξιοῦντες ἰδίως ὅτι ἀναφανδὸν ἐπρέσβευε τὰ τῶν αἱρετικῶν δόγματα. Ἐκ δὲ τῶν χρονογράφων τούτων λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον καὶ αὐτὸς ὁ Πίχλερ καταδικάζει τὸν βασιλέα διά τε τὴν ἐπιμονὴν αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ μὴ ἀνακαλέσῃ τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος καὶ διὰ τὴν ἀντίστασιν εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης. Ὅθεν ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν ὁποῖοί τινες ἦσαν οἱ ἐσωτερικοὶ οὗτοι πολέμιοι τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἂν δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλοι ἀξιοπιστότεροι μάρτυρες, ἕτερα περὶ τοῦ ἀνδρὸς φρονοῦντες καὶ γράφοντες. Θεοφάνης ὁ ὁμολογητής, ζήσας περὶ τὰ τριακόσια ἔτη μετὰ τὸν Ἀναστάσιον, ὀνομάζει αὐτὸν ἐπανειλημμένως π α ρ ά ν ο μ ο ν κ α ὶ δ υ σ σ ε β ῆ, βεβαιοῖ ὅτι ὅλοι οἱ αἱρετικοὶ ἔχαιρον ἐπὶ Ἀναστασίῳ, «Μανιχαῖοι μὲν ὡς τῆς μητρὸς τοῦ βασιλέως ζηλωτρίας οὔσης καὶ προσφιλοῦς αὐτῶν, Ἀρειανοὶ δὲ ὡς Κλέαρχον τὸν θεῖον αὐτοῦ, ἀδελφὸν τῆς κακόφρονος μητρός, ὁμόδοξον ἔχοντες». Καὶ ἐν γένει παρίστησιν αὐτὸν ὡς πολυειδῶς ἐπιβουλεύσαντα τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁ δὲ Γεώργιος Κεδρηνός, ὁ ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μετὰ Ἀναστάσιον γράψας σύνοψιν ἱστοριῶν, ἐπαναλαμβάνει ὅλας τὰς τοῦ Θεοφάνους κατηγορίας, προσεπιτείνων τὴν ὕβριν, διότι λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν βασιλέα μ ι α ρ ό ν. Ἐν τούτοις ὁ Εὐάγριος, ὅστις, καθὸ πολὺ πλησιέστερος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀναστασίου ἦτο βεβαίως κάλλιον πεπληροφορημένος, καθὸ δὲ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐστηρότερος ὡς πρὸς τὰ περὶ τὸ δόγμα παραπτώματα τοῦ βασιλέως, ἂν τοιαῦτα ὑπῆρχον, εἴδομεν ὁπόσον μετριοπαθῶς κρίνει περὶ αὐτοῦ, ἀποδίδων δίκαιον μᾶλλον εἰς τὸν ἄνδρα ἢ ἄδικον· οὐδὲ λέγει αὐτὸν αἱρετικόν, ἀλλ' ἁπλῶς ἀναφέρει ὅτι ὅτι τοιοῦτό τι ἐφημίζετο περὶ αὐτοῦ παρὰ τοῖς πολλοῖς. «Ὁ Ἀναστάσιος δόξαν μανιχαϊκῆς (νομίσεως) παρὰ τοῖς πολλοῖς εἶχεν». Ἕτερος δὲ πάλιν χρονογράφος, ὁ Μαλάλας, ὅστις ἔζη περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἦτο πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα, οὐ μόνον ἀείποτε ὀνομάζει τὸν Ἀναστάσιον θ ε ι ό τ α τ ο ν ἀλλὰ καὶ τοὺς

πατριάρχας Εὐφήμιον καὶ Μακεδόνιον λέγει καθαιρεθέντας ὡς νεστοριανούς. Καὶ ἔπειτα τὰ πράγματα αὐτὰ κραυγάζουσιν ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἐπιμείνας εἰς τὴν μέσην ὁδόν, ἣν ἐχάραξε τὸ ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ὥστε δυσκατάληπτον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι τίνος ἕνεκα ὁ Πίχλερ παρεσύρθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπὸ δύο μεταγενεστέρων χρονογράφων καὶ προετίμησε τὰς μαρτυρίας αὐτῶν ἀπὸ τὰς μαρτυρίας ἀνδρῶν ὁμολογουμένως πλείονος πίστεως ἀξίων. Ὁ Πίχλερ ἀπορεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἀπέκρουε τὴν τῶν παπῶν ἀξίωσιν, δὲν ἠγανάκτησε παντάπασιν ἀκούων ἐλάχιστόν τινα ἐπίσκοπον λέγοντα αὐτῷ ἀπροκαλύπτως κατὰ πρόσωπον· «ἄφες τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος ἐξηγόρασεν· ἀμαθὴς εἶ καὶ ἀσυλλόγιστος, οὐδὲν τῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων ἀκριβῶς ἐπίστασαι· ἀρκοῦ, βασιλεὺς ὤν, εἰς τὸ σὸν ἀξίωμα, καὶ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προστάτας μὴ κόλαζε». Ἀλλ᾽ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ γεγονός, ἂν τῳόντι συνέβη, μαρτυρεῖ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ βασιλέως. Ὁ Ἀναστάσιος δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, διότι ὁ πάπας εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ θεωρῆται ὡς ξένος ἐπίσκοπος· ἠνείχετο ὅμως τὰς παρατηρήσεις τῶν ἡμετέρων, ἂν καὶ μὴ παρεκτρεπόμενος τῆς μέσης ὁδοῦ ἣν ἐνόμιζε συμφέρουσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ραβέννης

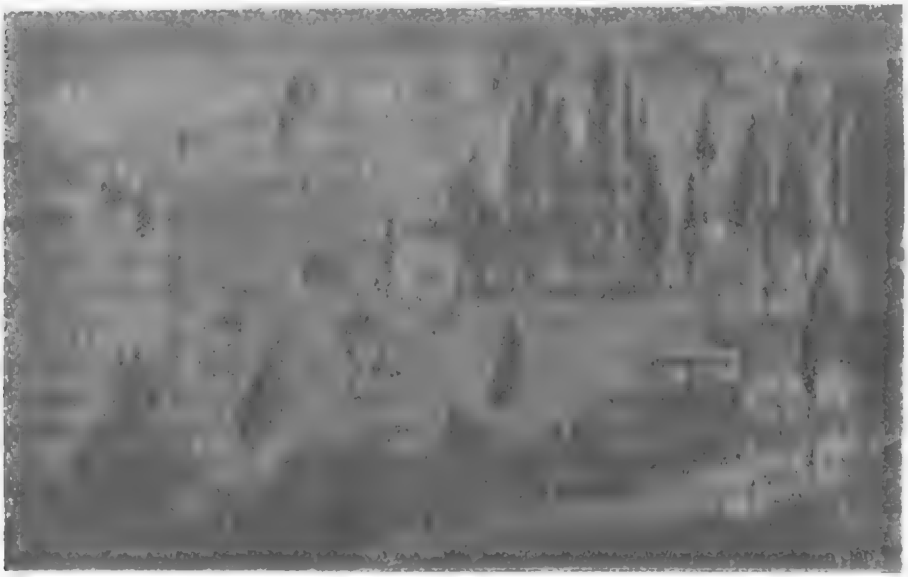
Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μακεδονίου οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἤτοι οἱ ἀκοίμητοι πρόμαχοι τῆς ἄκρας ὀρθοδοξίας, ὑπεκίνησαν δεινὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσιν· κατατροποθέντες δὲ αὐτόθι ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας ἐν Θρᾴκῃ, ὑπὸ Βιταλιανόν, ἔγγονον τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Ἄσπαρ. Ὁ Βιταλιανὸς οὗτος, ὅστις ἦτο κόμης τῶν φοιδεράτων, ὅ ἐστιν ἀρχηγὸς τῶν Γότθων καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους βαρβάρων, παρεσκευάζετο, φαίνεται, πρὸ καιροῦ νὰ ἀντιπαραταχθῇ ὡς πρόμαχος δῆθεν τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ Ἀναστασίου, τὸν ὁποῖον οἱ περὶ τὸν Μακεδόνιον δὲν ἔπαυσαν κατηγοροῦντες ὡς αἱρετικόν. Τὸ ὄνομα τοῦ Βιταλιανοῦ ἀνευφημήθη ἤδη ἐπὶ τῆς προαναφερθείσης μεγάλης στάσεως· ταύτης δὲ ἐπιτυχούσης, ὁ ἔγγονος τοῦ Ἄσπαρ ἐξῆλθε τῷ 514 εἰς τὰς βορειοτέρας εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, καὶ ἀθροίσας ἐκεῖ στρατὸν πολυάριθμον τὸ πλεῖστον ἐξ Οὔνων καὶ Βουλγάρων συγκείμενον ἐλεηλάτησεν ἐπί τινα χρόνον τὰς χώρας ταύτας ἐν ὀνόματι τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει

περὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου, διότι αἱ περιπέτειαι αὐτοῦ ἐκτίθενται ἀντιφατικῶς ὑπὸ τῶν διαφόρων χρονογράφων. Οἱ μέν, καὶ ἐξαιρέτως ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός, παριστῶσι τὸν Βιταλιανὸν ἐπανειλημμένως θριαμβεύοντα καὶ ἐπὶ τέλους ἀναγκάσαντα τὸν Ἀναστάσιον καὶ τὴν σύγκλητον νὰ ὁμόσωσι μὲν ὅτι θέλουσιν ἀνακαλέσει τὸν Μακεδόνιον καὶ ρυθμίσει τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα τῇ συμπράξει τοῦ πάπα, νὰ διορίσωσι δὲ τὸν Βιταλιανὸν γενικὸν διοικητὴν τῆς Θράκης. Ὁ δὲ Μαλάλας οὐδένα τῶν θριάμβων ἐκείνων ἀναφέρει καὶ ἀπ' ἐναντίας λέγει τὸν στόλον τοῦ Βιταλιανοῦ καταστραφέντα περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μακεδόνιος δὲν ἀνεκλήθη, ὅτι ὁ Ἀναστάσιος κατ' οὐδὲν μετέβαλε τὸ πολίτευμα αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας ταύτης ὁ Βιταλιανὸς φαίνεται ἰδιωτεύων. Ἔστω δὲ καὶ τοῦτο δεῖγμα τῆς δυσχερείας ἣν ἀπαντῶμεν περὶ τὴν χρῆσιν τῶν χρονογράφων. Ἀλλ' ἐὰν παραλείπωμεν τὰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς τοῦ Βιταλιανοῦ στάσεως πρέπει, νομίζομεν, νὰ μὴ ἀποσιωπήσωμεν τὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος περὶ Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἱστορεῖται ὑπὸ τοῦ Μαλάλα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, λέγει, εἶχε μετακαλέσει πρό τινος παρ' ἑαυτῷ τὸν φιλόσοφον Πρόκλον τὸν Ἀθηναῖον, οὐχὶ τὸν μέγαν Πλατωνικόν, τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν ἤδη τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἕτερόν τινα φυσικὸν καὶ χημικὸν ἐμπειρότατον. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Πρόκλος κατεσκεύασε τότε ἐκ θείου ἀπύρου κόνιν λεπτοτάτην, ἥτις ριπτομένη κατὰ τοῦ στόλου τῶν πολεμίων καὶ ἁπτομένη, ὡς βεβαιοῦσι, διὰ μόνης τῆς τοῦ ἡλίου θέρμης, κατέκαυσε τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Ἂν τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔχῃ ὑπόστασίν τινα ἀληθείας, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔκτοτε ἐγένοντο αἱ πρῶται ἀπόπειραι τῆς κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον τελειωθὲν βραδύτερον τοσοῦτον μὲν ἐχρησίμευσεν εἰς τοὺς κατὰ Μωαμεθανῶν πολέμους, ἀπετέλεσε δὲ τὴν βάσιν τῆς πολὺ πάλιν βραδύτερον ἐπινοηθείσης πυρίτιδος. Ἕτερός τις δὲ χρονογράφος, ὁ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Ζωναρᾶς, ἀποδίδει εἰς τὸν Πρόκλον καὶ ἄλλο ἐπινόημα· ὅτι ἐχάλκευσε κάτοπτρα πυροφόρα, τὰ ὁποῖα ἀναρτηθέντα ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέναντι τῶν πολεμίων νεῶν, κατεπυρπόλησαν αὐτὰς διὰ τῆς ἀντανακλάσεως τῶν τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ἀλλὰ τοῦτο νομίζεται παντάπασι μυθῶδες καὶ ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Ζωναρᾶ δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ ὡς ᾀδόμενον.

Ὁ Ἀναστάσιος, καίτοι ὑπὸ τοσούτων καὶ τηλικούτων πραγμάτων περισπώμενος, δὲν ἠμέλησε τὰ σπουδαιότατα τῆς πολιτείας συμφέροντα. Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως μετὰ Προκοπίου τοῦ σοφιστοῦ Γάζης τοῦ γράψαντος πανηγυρικὸν εἰς Ἀναστάσιον ὅτι ἐπῆλθε τότε ὁ μέχρι λόγων ᾀδόμενος ἄλλοτε χρυσοῦς αἰών. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τὰ τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγονότα κατεξανίστανται κατὰ τῆς ὕβρεως καὶ περιφρονήσεως τῆς ἐπιδαψιλευομένης εἰς αὐτὸν ὑπὸ ἀρχαίων χρονογράφων καὶ νεωτέρων ἱστορικῶν. Ὁ Ἀναστάσιος ἀντέστη μὲν τὸ κατὰ δύναμιν καὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, κατεσκεύασε δὲ μεγάλα καὶ χρήσιμα δημόσια ἔργα, ἐπέστησε δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν βελτίονα τῆς δικαιοσύνης διαχείρισιν καὶ εἰς τὰ οἰκονομικὰ πράγματα. Οἱ Βούλγαροι, οἱ περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους κατὰ πρῶτον ἐπιφανέντες εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ σύνορα τοῦ κράτους, ἐπεχείρησαν μὲν τρὶς λεηλασίας τινὰς εἰς τὴν Θράκην, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν εἴπει πλειότερα, ἐπέστρεψαν ὅμως πάλιν εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἴστρου ὄχθην· καὶ εἴμεθα μακρὰν εἰσέτι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀποκατεστάθησαν ὁριστικῶς ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου. Ἀλλ' εἰς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ κράτους σύνορα ἐξηκολούθει ἀδιακόπως σχεδὸν ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος. Καὶ κατ' ἀρχὰς οἱ Πέρσαι ἐγένοντο μὲν μετὰ

πεισματώδη πολιορκίαν κύριοι τῆς Ἀμίδης, πόλεως κειμένης ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, κατέλαβον δὲ καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην δι᾽ ἧς ἀπέδωκαν τὰς εἰρημένας χώρας· ὁ δ᾽ Ἀναστάσιος ἐξησφάλισε τότε ἔτι μᾶλλον το προς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον, τειχίσας τὴν Δάραν, χωρίον ὀχυρόν, τὸ ὁποῖον μετωνόμασεν Ἀναστασιούπολιν.

Πολὺ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον εἶναι ἕτερον μέγα αὐτοῦ ἀμυντικὸν ἔργον. Εἴδομεν ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιέλαβεν ἐντὸς τοῦ τείχους αὐτῆς ἱκανὸν μέ-

Τὸ μέγα Β.Α. τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως

ρος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ ἐπάρχου Κύρου ηὐρύνθη ἡ περιοχὴ τῆς πρωτευούσης, οἰκοδομηθέντος νέου τείχους. Ἀλλὰ διὰ τοῦ τείχους τούτου δὲν προεφυλάττετο εἰμὴ μόνη ἡ πόλις, αἱ δὲ εἰς τὰ περίχωρα αὐτῆς κείμεναι πολυάριθμοι κῶμαι καὶ λαμπραὶ ἐξοχικαὶ οἰκίαι ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὰς ἀδιακόπους ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, καὶ αὐτῶν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν φοιδεράτων ἐγκατεστημένων. Ὁ Ἀναστάσιος ἠθέλησε νὰ προφυλάξῃ καὶ τὰ περίχωρα ταῦτα ἐκ τῶν τοιούτων συμφορῶν, ἐπὶ δὲ τούτῳ κατεσκεύασε τεῖχος κολοσσιαῖον, τὸ ὁποῖον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς Προποντίδος πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σηλυβρίας, ἐπὶ σταδίους εἴκοσι καὶ τετρακοσίους, περιελάμβανεν ἅπαν τὸ μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν καὶ τοῦ Βοσπόρου διάστημα. Ἡ ἀπόστασις αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἦτο σταδίων ὀγδοήκοντα καὶ διακοσίων, τὸ δὲ πλάτος εἴκοσι ποδῶν. Προσεπωχυροῦτο δὲ τὸ τεῖχος διὰ πύργων κοινωνούντων πρὸς ἀλλήλους δι᾽ ἀνοιγμάτων, τὰ ὁποῖα ὅμως μετέπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς ἔφραξεν, ἵνα, ἐὰν οἱ πολέμιοι εἰσβάλωσιν ἐντὸς τοῦ τείχους, ἕκαστος πύργος ἀποτελέσῃ ἴδιον φρούριον, δεόμενον ἰδίας ἐκπολιορκήσεως. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἱστορικῶν τῆς Δύσεως ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ μακροῦ τούτου τείχους, τὸ ὁποῖον «τὴν πόλιν μικροῦ νῆσον ἀντὶ χερρονήσου ἐποίησε», μετά τινος περιφρονήσεως ὑπολαμβάνοντες αὐτὸ ὡς μνημεῖον τῆς τοῦ κράτους ἀδυναμίας. Τοῦτο ὅμως ἁπλῶς διὰ τὴν ἕξιν ἣν ἔλαβον νὰ

ψέγωσι πάντα τὰ ἐν τῷ κράτει τούτῳ γενόμενα, καθ' ὅτι δύο ἔθνη, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος εὑρισκόμενα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐγείρωσι περὶ τὰς πρωτευούσας αὐτῶν ἔργα ἀνάλογα, ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἐχλευάσθησαν· οἱ μὲν Ἀθηναῖοι κατασκευάσαντες ἐπὶ Περικλέους τὰ περιώνυμα μακρὰ σκέλη, δι' ὧν ἀπενήσωσαν τὴν πόλιν ταύτην (ἴδε ἐν πρώτῳ τόμῳ), ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι οἱ Γάλλοι, περιφράξαντες τὴν πρωτεύουσαν δι' ὀχυρωμάτων τὰ ὁποῖα ἐνόμισαν ἀπαραίτητα πρὸς τὴν διάσωσιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας. Διατί λοιπὸν οἱ μὲν Ἀθηναῖοι τοῦ Περικλέους καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς Γάλλοι ἐπηνέθησαν διὰ τὰ τοιαῦτα αὐτῶν ἔργα, οἱ δὲ μεσαιωνικοὶ ἕλληνες ἐχλευάσθησαν δι' ἔργα ἀπαράλλακτα ἢ τοὐλάχιστον ὁπωσοῦν ὅμοια; Ὄχι βεβαίως δι' ἄλλον λόγον εἰμὴ διότι οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐλογίσθησαν ἄχρι τοῦδε ὡς ἐκτὸς τῶν νόμων τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν ἱστάμενοι, ὡς ἔθνος καὶ κράτος κατὰ τοῦ ὁποίου δύνανται ἐλευθέρως νὰ ὁρμήσωσι πάντα τὰ καταδρομικὰ τῆς ἱστορίας πλοῖα, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιβληθῇ ἀκρίτως πᾶσα ποινὴ ὕβρεως καὶ κατακρίσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς πράξεις τοῦ Ἀναστασίου. Ἕτερον μνείας ἄξιον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ διῶρυξ, δι' ἧς συνέδεσε τὴν Βοάνην λίμνην, τὴν σήμερον Σαπαντζὲ λεγομένην, καὶ οὐ μακρὰν τῆς Νικομηδείας κειμένην, μετὰ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου. Τὸ ἔργον τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἤδη συμβουλεύσει ὁ Πλίνιος εἰς τὸν Τραϊανόν, ἠνωρθώθη βραδύτερον ἐπὶ Ἀλεξίου Α´, καὶ ἔτι βραδύτερον πολλοὶ Σουλτάνοι, διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ, ἐσχεδίασαν τὴν ἀποκατάστασίν του. Τελευταῖον ὁ Ἀναστάσιος ἐδαπάνησε πολλὰ χρήματα εἰς θεραπείαν τῶν ζημιῶν ὅσας ἔπαθον διάφορα τοῦ κράτους μέρη ἐκ σεισμῶν καὶ πολέμων· ἰδίως δὲ μὴ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ὅτι, κατά τινα ἐπιγραφὴν ἐν Μεγάροις εὑρεθεῖσαν, τὰ τείχη τῆς πόλεως ταύτης ἠνωρθώθησαν ὑπὸ τοῦ κόμητος Διογένους, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ἀναστασίου, διαπρέψαντος εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἰσαύρων πόλεμον.

Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ θέσπισμα δι' οὗ ὁ Ἀναστάσιος ὥρισε νὰ ἀργῇ πᾶσα οἱαδήποτε πρὸς δικαστὴν ἀντιγραφή (βασιλικὸν διάταγμα), γενικῷ ἐναντιουμένη νόμῳ ἢ τὸ δημόσιον (συμφέρον) παραβλάπτουσα. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐγκωμιάσθη ὁ βασιλεὺς οὗτος ὑπὸ συγχρόνων τε καὶ μεταγενεστέρων διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ καλουμένου χρυσαργύρου. Ὅστις τῶν ἀναγνωστῶν ἐπιθυμεῖ νὰ λάβῃ νέαν ἀπόδειξιν μέχρι τίνος βαθμοῦ τινὲς τῶν χρονογράφων λέγουσι πολλάκις ὅ,τι φθάσουν ἂς ζητήσῃ νὰ μάθῃ τί ἦτο τὸ χρυσάργυρον τοῦτο ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ, τοῦ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντος, ἐκ τῆς συνόψεως τῶν ἱστοριῶν Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ, καὶ ἐκ τῆς διὰ στίχων ἱστορικῆς συνόψεως τοῦ Κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ. Ἐὰν πιστεύσωμεν αὐτούς, τὸ χρυσάργυρον εἰς τοῦτο συνίστατο, ὅτι πᾶς ἀνὴρ καὶ γυνή, κόρη, παῖς καὶ βρέφος, πτωχός, ἐλεύθερος καὶ δοῦλος προσέφερον τῷ ταμείῳ νόμισμα ἀργυροῦν λόγῳ τῆς κόπρου αὐτῶν καὶ τῶν οὔρων· καὶ προσέτι εἰς τοῦτο, ὅτι πᾶς κτήνους κύριος κατέβαλλε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, φόλλεις ἕξ. Ἰδίᾳ δὲ ὁ Κεδρηνὸς προστίθησι μὲν εἰς τὸν κατάλογον τῶν φορολογουμένων τὰς πόρνας, ἀξιοῖ δὲ ὅτι ἐκ τῶν κτηνῶν οἱ ἵπποι, ἡμίονοι καὶ βόες συνεισέφερον, ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, νόμισμα ἀργυροῦν, οἱ δὲ ὄνοι καὶ κύνες φόλλεις ἕξ. Κατ' εὐτυχίαν ὁ λογικώτερος Ζώσιμος καὶ ὁ σοφιστὴς Γάζης Προκόπιος, ἐν τῷ εἰς Ἀναστάσιον πανηγυρικῷ, ἐξηγοῦσιν εὐκρινῶς ὅτι ὁ φόρος οὗτος τοῦ χρυσαργύρου οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ φόρος ἐπὶ ὅλων τῶν ἐπιτηδευμάτων, εἰσπραττόμενος κατὰ τετραετηρίδα ἢ πενταετηρίδα· μετὰ δὲ τοῦ φόρου τούτου συγκατελέγετο, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ζῴων

φόρος. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχουσιν, ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου φέρουσιν εἰς μέσον πλείστας ὅσας ἀπορίας, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι, τὸ καθ' ἡμᾶς, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διαλύσωμεν.

Ἐν πρώτοις ὅλοι σχεδὸν οἱ ἱστορικοί, ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, ἐπικροτοῦσιν εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς καταργήσεως τοῦ χρυσαργύρου, ἀξιοῦντες ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἦτο σφόδρα καταθλιπτικός. Ἀλλ' ἐὰν εἶναι ἀληθὲς τὸ παρὰ τῶν τριῶν χρονογράφων ῥητῶς ὡς ἀνωτέρω λεγόμενον ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἐπλήρωνεν ἀργυροῦν νόμισμα, ὁ φόρος οὗτος ὡς φόρος ἐπιτηδεύματος λογιζόμενος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ βαρύς. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας ἐπλήρωνε κατ' ἔτος διὰ τὴν παρ' αὐτῆς μετερχομένην βιομηχανίαν νόμισμα ἀργυροῦν, ἕπεται ὅτι πᾶσα οἰκογένεια, μετερχομένη βιομηχανίαν τινά, ἐπλήρωνεν ἐτησίως κατὰ μέσον ὅρον 5 ἀργυρᾶ νομίσματα, ὅπερ, ἐὰν τῳόντι δὲν ἐγίνετο καμμία διάκρισις μεταξὺ τῶν διαφόρων βιομηχανιῶν, ἠδύνατο νὰ κατακριθῇ ὡς φόρος ἄνισος, ἀλλ' ὄχι καὶ ὡς ἐπαχθὴς οὐδὲ ὡς πρὸς αὐτὰς τὰς ἧττον προσοδοφόρους βιομηχανίας. Πλὴν δὲ τῶν ἐντεῦθεν προσγινομένων ἀποριῶν, ἔρχεται εἰς μέσον καὶ ἄλλη. Ὅλοι βεβαιοῦσιν ὄχι μόνον ὅτι ὁ φόρος ἐκεῖνος ἦτο σφόδρα ἐπαχθὴς ἀλλὰ καὶ ὅτι ἔφερεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον πρόσοδον μεγάλην. Καὶ ὅμως ἡ κατάργησις αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἐπαγαγοῦσα ἐλάττωσίν τινα εἰς τὰ δημόσια ἔσοδα. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος καίτοι ἐπεχείρησε τοσαῦτα δημόσια ἔργα, καὶ ἐπήρκεσεν εἰς τοσαύτας ἐκτάκτους δαπάνας, καὶ κατήργησε τὸ χρυσάργυρον, κατέλιπεν, ἀποθανών, ἐντὸς τοῦ δημοσίου θησαυροῦ 320.000 λίτρας χρυσίου, ἤτοι 360.000.000 δραχμῶν, ὁ δὲ μετ' οὐ πολὺ βασιλεύσας Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε κολοσσιαῖα πολεμικὰ καὶ οἰκοδομικὰ ἔργα, ἐξ ὧν βεβαίως δὲν συνάγεται ὅτι συνέβη ἐλάττωσίς τις τῶν πόρων τοῦ κράτους. Ἢ λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, παρὰ τὰ κοινῶς πρεσβευόμενα, ὅτι τὸ χρυσάργυρον δὲν ἦτο φόρος δαψιλὴς τοῦ κράτους ἢ ὅτι οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους πόροι ἦσαν τοσοῦτοι ὥστε ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου δὲν ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δημοσίου ταμείου. Ὁπωσδήποτε ἡ κατάργησις τοῦ φόρου τούτου εἶναι μία ἐκ τῶν οἰκονομικῶν διατάξεων δι' ὧν ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχείρει ἐκ διαλειμμάτων ν' ἀνακουφίσῃ τὸν φορολογούμενον λαόν· καὶ τούτου ἕνεκα πρόσφορον εἶναι νὰ δώσωμεν ἐνταῦθα εἰς τὸν ἀναγνώστην ἔννοιάν τινα τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύσαντος κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα φορολογικοῦ συστήματος, καθ' ὅσον ὑπάρχουσι περὶ τούτου ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ διδόμενα. Κυρίως θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀμέσων φόρων, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ· διότι περὶ τούτων ἐξέδωκε τῷ 1864 ὁ πλεῖστον συντελέσας εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου Ἐδουάρδος Ζαχαρίας πραγματείαν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῆ ἐν τῷ τρίτῳ τεύχει τῆς παρ' αὐτοῦ συγγραφείσης ἱστορίας τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ δικαίου. Περὶ δὲ τῶν ἐμμέσων φόρων, περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐγένοντο εἰσέτι εἰδικὰ τοιαῦτα ἔργα παρέχοντα ἐξ ἴσου τὰ πιστά, δὲν θέλομεν εἴπει εἰμὴ ὀλίγας τινὰς ἐν παρόδῳ λέξεις.

Ὁ κανονισμὸς τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεξήγετο ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἡ εἴσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου (¹) ἀνατρέχει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων Αὐγούστου. Τότε ἐγένετο γενικὴ καταγραφὴ καὶ τίμησις ὅλων τῶν ἐγγείων κτημάτων τοῦ κράτους καὶ ὅλων τῶν ἀκτημόνων αὐτοῦ κατοίκων, κατὰ φορολογικὰς μονάδας, αἵτινες ἐκαλοῦντο capita, ὠνομάσθησαν δὲ βραδύτερον ὑπὸ

(¹) Ὁ ὅρος ὁ ἑλληνιστὶ καθ' ερωμένος εἶναι «**ἐπικεφαλικός**».

τῶν ἡμετέρων ζυγοκέφαλα (1). Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς ταύτης καταγραφῆς καὶ τιμήσεως εἰσεπράττετο ἐξ ἑκάστης μονάδος προσωπικῆς τε καὶ ἐγγείου φόρος εἰς χρήματα (humana καὶ terrena capitatio)· ἐκ δὲ τῶν ἐγγείων καὶ παροχὴ εἰς σιτηρά (annonariae functiones) καὶ εἰς ζῷα (capitatio animalium) (2). Ἡ καταγραφὴ ἐκείνη καὶ τίμησις περιελήφθη εἰς βιβλία, τὰ ὁποῖα εἶχον ποικίλα παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ὀνόματα· τὸ δὲ παρὰ τοῖς νεωτέροις Εὐρωπαίοις ἐπικρατῆσαν cadastre (τὸ μεθερμηνευθὲν παρ' ἡμῖν Κτηματολόγιον) εἰκάζεται παραχθὲν ἐκ τοῦ capitastrum, τοῦ σχηματισθέντος μὲν ἐκ τοῦ capitatio, κολοβωθέντος δὲ εἰς catastrum. Ἄλλη ὅμως πιθανωτέρα ἐτυμολογία τῆς λέξεως cadastre εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κατάστρωσις, καταστρωθήτω, ὅπερ ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς μεσαιωνικοῖς Ἕλλησι καὶ μέχρι τοῦδε σῴζεται παρ' ἡμῖν ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἐκθέτω· λ. χ. καταστρώνω λογαριασμόν.

Κατ' ἀρχὰς ἡ τίμησις ἐπανελαμβάνετο τακτικῶς ἐντὸς ὡρισμένων χρονικῶν περιόδων. Ἀλλ' ὀλίγον μετὰ τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον ἔπαυσαν, ὡς φαίνεται, αἱ τακτικαὶ καὶ γενικαὶ ἀναθεωρήσεις ἢ ἀνανεώσεις τῶν φορολογικῶν βιβλίων. Εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Θεοδοσίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω, δὲν γίνεται ἤδη λόγος εἰμὴ περὶ τοπικῶν καὶ ἐκτάκτων ἀναθεωρήσεων ἢ κατὰ μέρος διορθώσεων καὶ ἐξακολουθήσεων τῶν βιβλίων τούτων. Ὡσαύτως τὸ ποσὸν τοῦ φόρου τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ ἑκάστη φορολογικὴ μονὰς δὲν ἦτο κατ' ἀρχὰς πάντοτε τὸ αὐτό, ἀλλ' ὡρίζετο ἐκ διαλειμμάτων δι' εἰδικῶν ἐπιταγῶν. Αἱ ἐπιταγαὶ αὗται ἦσαν τακτικαὶ καὶ ἔκτακτοι· τακτικαὶ μὲν αἱ κανονίζουσαι ἐφάπαξ τὸν φόρον ἐπί τινα ἔτη, ἔκτακτοι δὲ αἱ ἐπιβάλλουσαι κατ' ἐξαίρεσιν ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος προσθήκας εἰς τὸν ἅπαξ ὁρισθέντα φόρον. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐκαλοῦντο indictiones, αἱ δὲ δεύτεροι superindictiones. Ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὡς φαίνεται, ἡ τῶν τακτικῶν ἐπιταγῶν περίοδος ὡρίσθη εἰς πεντεκαίδεκα ἔτη. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου αἱ τακτικαὶ ἐπιταγαὶ ἀντὶ νὰ ἰσχύσωσι μόνον ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη, ἀπέβησαν διαρκεῖς καὶ ὠνομάσθησαν ἔκτοτε δι' αὐτὸ τοῦτο Κανών. Ἐντεῦθεν δὲ δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἐκδίδωνται ἔκτακτοι ἐπιταγαί· αἱ προσθῆκαι αὗται εἰς τὸν τακτικὸν φόρον ἀπέβαινον μάλιστα ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὡσαύτως διαρκεῖς καὶ τότε ἐλογίζοντο ὡς μέρος ὁλοκληρωτικὸν τοῦ κανόνος. Ὥστε ὁ ἔγγειος φόρος, γενόμενος πάγιος, ἀπέβαλεν οὕτω τὸν ἰδιάζοντα τοῦ φόρου χαρακτῆρα καὶ κατέστη εἶδός τι δουλείας ἢ μᾶλλον προσόδου χρηματικῆς καὶ βάρους ἐμπραγμάτου, ἐπιβεβλημένων εἰς ἕκαστον κτῆμα τοῦ ὁποίου παρηκολούθουν τὴν τύχην ἐσαεί. Πρὶν προχωρήσωμεν παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῷ ἡ κατὰ δεκαπενταετίαν τακτικὴ ἀναθεώρησις τῶν φορολογικῶν βιβλίων καὶ ἡ ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἰσχὺς τῶν φορολογικῶν ἐπιταγῶν βαθμηδὸν ἐξέλιπε, παρέμεινεν ἐν τούτοις ἡ δεκαπενταετὴς ἐκείνη περίοδος ὡς βάσις τῆς ἐπισήμου τοῦ κράτους χρονολογίας ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς τοῦ κράτους καταλύσεως. Ἡ δεκαπενταετὴς περίοδος, ὀνομασθεῖσα ἰνδικτιών, ἐκ τοῦ λατινικοῦ ὅρου indictio, ὡρίζετο εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀντιγραφάς (τὰ Β. διατάγματα) οὕτω πως κατ' ἀρχάς· ἰνδικτιῶνος πρώτη, δευτέρα, τρίτη, μέχρι πεντακαιδεκάτης. Βραδύτερον δὲ προσετίθετο καὶ τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος, ἐνῷ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταε-

(1) Ἤτοι **κεφαλαί**, ἐξ οὗ τὸ κατωτέρω Capitatio=ἐπικεφάλαιον ἢ ἐπικεφάλιον=κεφαλικὸς φόρος.

(2) Τὸ caput ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ λέγεται λατινιστὶ καὶ jugum=ζυγός, ἐξ οὗ τὸ ζυγοκέφαλον καὶ τὸ παρ' ἡμῖν **ζευγάρι** (**ἑλληνιστὶ ἄρουρα**).

τηρίδος, ἐσημειοῦτο ἐνίοτε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως δεκαπενταετῶν περιόδων, οἷον ἰνδικτιῶνος ὀγδοηκοστῆς ἔτος δεῖνα. Τὸ ἔτος τῆς ἰνδικτιῶνος, τὸ ὁποῖον ἤρχιζε τῇ 1 Σεπτεμβρίου, διότι τότε ἤρχιζε καὶ τὸ φορολογικὸν ἔτος, διατηρεῖται ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης ἐκκλησίας, ἥτις χρονολογεῖ ἔτι κατὰ ἰνδικτιῶνας ἐπίσημά τινα αὐτῆς ἔγγραφα.

Ἡ ἄμεσος εἴσπραξις τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἑκάστης κοινότητος καὶ ἡ παράδοσις αὐτοῦ εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχὰς ἦτο ἀνέκαθεν ἐπιτετραμμένη καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς κοινότητος, ὑπὸ ἰδίαν αὐτῶν εὐθύνην· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες ἀπηλλάγησαν τοῦ καθήκοντος τούτου ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους γαιοκτήτας, οἵτινες ὤφειλον ἔκτοτε νὰ καταβάλλωσι κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχὰς τόν τε ἔγγειον αὐτῶν φόρον, χρηματικὸν καὶ εἰς εἴδη, καὶ ἀκέραιον τὸν κεφαλικὸν φόρον τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐκείνοις ἀκτημόνων γεωργῶν, ἐλευθέρων ἢ δούλων, αὐτοὶ παρὰ τούτων εἰσπράττοντες τὸν τοιοῦτον φόρον. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε μεταβολή τις περὶ τὴν σύνταξιν τῶν φορολογικῶν βιβλίων· τὰ μεγάλα κτήματα ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τῶν κοινοτικῶν βιβλίων τῶν λεγομένων τότε χ ω ρ ι τ ι κ ῶ ν σ τ ί χ ω ν, καὶ κατεγράφησαν εἰς ἴδια βιβλία, ἐκαλοῦντο δὲ τὰ τοιαῦτα ἰδίᾳ καταγραφέντα κτήματα ἰ δ ι ό σ τ α τ α κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τοὺς χωριτικοὺς στίχους, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο σ τ ά σ ε ι ς.

Ἡ βυζαντιακὴ τέχνη τοῦ Ε' αἰῶνος
(Ξυλογλυπτική, Μουσεῖον Καΐρου)

Ἐκ πρώτης ὄψεως οὐδὲν ἦτο δικαιότερον καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν εὐκολώτερον τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος κατὰ τὸ ὁποῖον ὅλοι οἱ κάτοικοι καὶ ὅλα τὰ ἔγγεια κτήματα διῃρέθησαν εἰς φορολογικὰς μονάδας, ὧν ἑκάστη κατέβαλλε φόρον, ὁριζόμενον διὰ βασιλικῶν ἐπιταγῶν, κατὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους. Ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ περὶ τὴν εἴσπραξιν εὐκολία συνδυαζομένη μετὰ τῆς ἀχαλινώτου καὶ ἐνίοτε παράφρονος χρήσεως ἣν ἐποίησαν οἱ πλεῖστοι ρωμαῖοι αὐτοκράτορες τῆς παντοδυναμίας αὐτῶν ἐπήγαγον τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ φόρου ἐξόγκωσιν. Οὐ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φορολογικῶν μονάδων ποικίλα ἐπεβλήθησαν προσαρτήματα τοῦ φόρου διὰ τὰς ἐπαρχιακὰς καὶ τὰς κοινοτικὰς χρείας ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἑκάστη μονὰς ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ, ὡς κύριον φόρον, εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐπολλαπλασιάσθη, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ τὸ κράτος διῃρέθη μεταξὺ πολλῶν ὑπερτάτων ἀρχόντων, ὧν ἕκαστος εἶχεν

ἰδίαν αὐλήν, ἀποβαίνουσαν ὁσημέραι πολυτελεστέραν. Τὴν ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσαν κατάθλιψιν κατέστησαν ἔτι δεινοτέραν ποικίλα ἄλλα αἴτια. Καὶ πρῶτον αἱ ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἀρξάμεναι ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ὑπέστησαν πολλὰς ζημίας ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, καὶ ἐν γένει ἠλαττώθη ἡ εὐημερία τῶν κατοίκων τοῦ κράτους. Εἰς τοῦτο τὸ κακὸν προσθετέον τὴν αὔξησιν τῆς ἀξίας τῶν χρημάτων. Ὅστις παραβάλῃ τὸ περὶ τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ πρὸς μεταγενεστέρας περὶ τιμῶν εἰδήσεις βλέπει ἀμέσως τὴν διαρκῆ ὅλων τῶν τιμῶν ἔκπτωσιν, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν διαρκῆ ὕψωσιν τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου· ὥστε ἡ πληρωμὴ τοῦ κεφαλικοῦ καὶ τοῦ χρηματικοῦ ἐγγείου φόρου ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἐπαχθεστέρα, καὶ ἂν τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς ἑκάστην φορολογικὴν μονάδα ποσὸν ἔμενεν ἀμετάβλητον, πολλῷ δὲ μᾶλλον ὅταν τὸ ποσὸν τοῦτο ηὔξανεν. Ἐπὶ πᾶσιν ἐκορύφωσε τὴν καταπίεσιν τοῦ λαοῦ ἡ κατάχρησις τῶν δημοσίων λειτουργῶν, ὧν οἱ κατώτεροι μάλιστα πολυάριθμοι φορολογικοὶ ὑπάλληλοι, μὴ ἔχοντες εἰμὴ μικρὸν μισθόν, ἀνεπλήρουν αὐτὸν ἀπαιτοῦντες παρανόμως καὶ αὐτογνωμόνως πρόσθετα παρὰ τῶν φορολογουμένων δικαιώματα.

Ἡ συνδρομὴ τοσούτων συμφορῶν δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἰς τὴν κατάστασιν τῶν κτημάτων καὶ τῶν προσώπων. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὰς ὁποίας πρωιμώτατα ἐγκατεστάθησαν βάρβαροι καὶ τῶν ὁποίων πολλὰ κτήματα ἀφῃρέθησαν μὲν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κτητόρων, ἔπαυσαν δὲ συντελοῦντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου δὲν ἐγένετο ἐγκατάστασις ἀλλοφύλων, ἁπλῶς δὲ συνέβαινον ἐπιδρομαὶ αὐτῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται, διὰ τὰς δῃώσεις καὶ αἰχμαλωσίας τὰς ὁποίας συνεπήγοντο, κατέστησαν πολλὰ κτήματα ἀνεπιτήδεια νὰ καταβάλλωσι τὸν ὡρισμένον εἰς χρήματα καὶ εἰς εἴδη φόρον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κυβέρνησις ἐπεδίωκεν οὐδὲν ἧττον τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου, μισθωταὶ καὶ γεωργοὶ ἐδραπέτευον, τὰ κτήματα ἀπέβαινον πολλάκις ἔρημα, ἄγονα, ἄπορα, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐγκατελείποντο καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν κυρίων. Ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ, ἡ κυβέρνησις, ἵνα μὴ στερηθῇ τῶν προσόδων αὐτῆς, κατέφυγεν εἰς διατάξεις τινὰς ἐπαχθεῖς, αἵτινες οὐ μόνον ἄδικοι ἦσαν ἀλλὰ καὶ ἱκαναὶ νὰ ἐπαγάσωσι τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν πάσης ἐγγείου ἰδιοκτησίας. Ὁσάκις τὸ ἄπορον κτῆμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐπιβεβλημένου αὐτῷ φόρου, ὁ φόρος εἰσεπράττετο ἐκ τῆς ἄλλης ἀκινήτου ἢ κινητῆς περιουσίας τοῦ κυρίου. Ἐὰν τοιαύτη περιουσία δὲν ὑπῆρχε καὶ τὸ ἄπορον κτῆμα ὁριστικῶς ἐγκατελείπετο ὑπὸ τοῦ κυρίου, τὸ κτῆμα τοῦτο προσεφέρετο ὡς ἰδιοκτησία εἰς πάντα ὅστις ἀνεδέχετο τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὸ δημόσια βάρη. Ἐὰν δὲ οὐδεὶς ἀνεδέχετο οἰκειοθελῶς τὸ κτῆμα ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ, τότε τὸ ἄπορον κτῆμα ὁμοῦ μετὰ τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ ἐπεβάλλετο ἀναγκαστικῶς εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας ἄλλων ὑποφόρων ἀγρῶν. Τοῦτό ἐστιν ἡ λεγομένη ἐ π ι β ο λ ή. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα αὐτῆς ἴχνη ἀναφαίνονται ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ δευτέρου μετὰ Ἀναστάσιον βασιλέως, ἡ ἐπιβολὴ ἐφηρμόζετο ἔτι αὐστηρότατα.

Οὐ μόνον δὲ τὰ κτήματα ἀλλὰ καὶ τὰ πρόσωπα ἐπηρεάσθησαν ἐκ τῆς συρροῆς ἐκείνης τῶν μνημονευθέντων δεινῶν. Εἴπομεν ὅτι οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες καὶ οἱ μεγάλοι ἰδιοκτῆται ὤφειλον νὰ εἰσπράττωσιν, ἐπὶ ἰδίᾳ εὐθύνῃ, τὸν ἔγγειον καὶ τὸν προσωπικὸν φόρον, οἱ μὲν εἰς τὰς περιφερείας, οἱ δὲ εἰς τὰ κτήματα αὐτῶν, καὶ νὰ παραδίδωσιν ἀκέραιον τὸ ποσὸν τοῦ φόρου εἰς τὰς βασιλικὰς ἀρχάς. Ἵνα λοιπὸν μὴ ἀποβῇ ἐντελῶς ἄδικος ἡ εὐθύνη αὕτη, ἐδέησε νὰ εὐκολυνθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ πραγματικὴ τοῦ

φόρου εἴσπραξις παρὰ τῶν ὀφειλόντων αὐτὸν ἀνθρώπων. Καὶ ἐπειδὴ οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται, οἱ μισθωταὶ καὶ οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ ἐγκατέλειπον τοὺς ἀγροὺς ἵνα ἀποφύγωσι τὴν καταβολὴν τοῦ ὁσημέραι ἐπαχθεστέρου ἀποβαίνοντος τούτου φόρου, ἐπετράπη ἐπὶ τέλους εἰς τοὺς κοινοτικοὺς ἄρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγάλους γαιοκτήτας τὸ δικαίωμα νὰ ἐπανάγωσι τοὺς δραπέτας οἴκοι καὶ νὰ διακωλύωσι τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν· ὥστε παρήχθη τοιουτοτρόπως βαθμηδὸν ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ φορολογούμενοι ἦσαν ἀναποσπάστως προσηρτημένοι εἰς τὴν γῆν μεθ' ἧς ἦσαν τετιμημένοι ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις. Βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, κατηργήθη ἡ ὡς πρὸς τὴν ὁλοσχερῆ εἴσπραξιν τοῦ φόρου εὐθύνη τῶν τε κοινοτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν μεγάλων γαιοκτητῶν, παρέμεινεν ὅμως οὐδὲν ἧττον, πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον, τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ τοῦ δημοσίου, ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ γεωργοὶ εἶναι διὰ παντὸς συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ κτήματος εἰς ὃ ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς. Ἐντεῦθεν συνέβη οὐσιωδεστάτη μεταβολὴ εἰς τὴν *προσωπικὴν κατάστασιν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους*. Ἐνῷ ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἐμορφώθη καὶ ἄλλη, ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἐκείνων ἱσταμένη, τάξις ἀνθρώπων, οἵτινες οὔτε ἐλεύθεροι ἐντελῶς οὔτε καθ' ὁλοκληρίαν δοῦλοι ἦσαν, ἀλλά, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, προσήγγιζον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τούτους ἢ ἐκείνους καὶ τούτου ἕνεκεν ὀνομάζονται ποικίλως· πάροικοι, ἐναπόγραφοι, ὑπὸ δεσποτείαν τελοῦντες γεωργοί, δουλοπάροικοι, κληρικοπάροικοι. κλπ. Ἀλλὰ μήπως μόνοι οἱ ἀκτήμονες γεωργοὶ ἀπέβαλλον οὕτω τὴν ἐλευθερίαν; Καὶ αὐτοὶ οἱ μικροὶ γαιοκτῆται, οἵτινες ᾤκουν συνήθως ἢ περὶ τὰς πόλεις ἢ εἰς χωρία αὐτοτελῆ, τὰ καλούμενα μητροκωμίαι, κωμητοῦραι, χωρία ἐλευθερικὰ καὶ βραδύτερον κεφαλοχώρια, ἠναγκάζοντο πολλάκις, διὰ τὰς ποικίλας τῶν χρόνων ἐκείνων συμφοράς, νὰ ὑποβάλλωσιν ἑαυτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἢ ἱδρυμάτων (βουλευτῶν, μεγάλων γαιοκτητῶν, μοναστηρίων, ἐκκλησιῶν κ.τ.τ.), προστασίαν ἥτις *συνεπήγετο πάντοτε σχέσιν τινὰ ὑποταγῆς πρὸς τὸν προστάτην*. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ ἀφορμῶν ἠφανίζοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἱ μικροὶ ἐλεύθεροι γαιοκτῆται, εἴτε διότι, ὑπὸ κακῶς νενοημένου θρησκευτικοῦ ζήλου ἐλαυνόμενοι, ἠσπάζοντο σωρηδὸν τὸν ἱερατικὸν ἢ μοναχικὸν βίον καὶ παρέδιδον συγχρόνως τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια εἴτε διότι, ὑπὸ τῆς πενίας πιεζόμενοι, ὁλοσχερῶς ἐξεποίουν τὰς κτήσεις αὐτῶν εἰς ἄνδρας πλουσίους ἢ ἰσχυρούς, οἵτινες προθύμως ὠφελοῦντο *ἐκ τῶν δυστυχῶν ἐκείνων περιστάσεων, ἵνα ἔτι μᾶλλον αὐξήσωσι τὰ μεγάλα αὐτῶν κτήματα*. Ὥστε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἠλαττοῦτο ὁσημέραι ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ζωτικωτέραν παντὸς κράτους δύναμιν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, ἐν μέρει δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἕκτην ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλ' ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὡς ἐπὶ πολλὰ ἄλλα, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιχειρήσῃ σπουδαίας τινὰς μεταρρυθμίσεις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἔτι ὑφισταμένης τῆς ὅλης ρωμαϊκῆς ἀρχῆς, οἱ αὐτοκράτορες ἐνόησαν τελευταῖον τὴν ἀνάγκην νὰ μετριάσωσι τὴν κατάθλιψιν ἣν ἔπασχον οἱ ὑπήκοοι ἐκ τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου καὶ τοῦ προσωπικοῦ φόρου. Ἐπὶ τούτῳ πρὸ πάντων κατεβίβασαν τὸ ὑπεραυξηθὲν ποσὸν ὅπερ κατ' ἔτος ὤφειλε νὰ καταβάλλῃ ἕκαστον ζυγοκέφαλον, εἰς μετριώτερόν τινα ὅρον, εἰς τὸν ὅρον ἐκεῖνον ὅστις διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὡς κανών. Πρὸς τούτοις ἐπέτρεπον πολλάκις ἀφέσεις καθυστερούντων, συγχωρήσεις λοιπάδων, ὡς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι (ἰδὲ ἐν Β' τόμῳ). Προϊόντος μάλιστα τοῦ χρόνου κατήντησεν ἔθος,

πᾶς νέος βασιλεὺς νὰ ἐπιτρέπῃ ἄφεσιν τῶν καθυστερούντων, ἔθος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας· διότι νεαραὶ καὶ ἄλλαι ῥηταὶ μαρτυρίαι μνημονεύουσι συγχωρήσεις λοιπάδων ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Ἰουστίνου Β΄ καὶ Μαυρικίου, περὶ οὗ λέγει ὁ Σουίδας «ἀναφέρεται δὲ καὶ τὴν τρίτην μοῖραν τῶν φόρων συγχωρῆσαι τοῖς ὑπηκόοις»· περὶ τὰ τέλη τῆς ἑβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Τιβερίου Β΄, ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου. Ἐν δὲ τῇ ἐνάτῃ Νικηφόρος ὁ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου βασιλεύσας ἐλέγχεται πικρῶς διότι δὲν ἐτήρησε τὸ τοιοῦτον ἔθος. Ἐπὶ πᾶσιν ἔτι ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπετράπησαν πολλαὶ φόρων ἀτέλειαι, ἐξ ὧν μάλιστα ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀπαλλαγὴ κατ᾿ ἀρχὰς τοῦ ὄχλου τῶν πόλεων, ἔπειτα δὲ καὶ τοῦ ἐν ἀγροῖς ὄχλου. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ὁ φόρος οὗτος ἀναφαίνεται πάλιν βραδύτερον μέχρι τινὸς χρόνου ἐκ διαλειμμάτων εἰσπραττόμενος· καὶ αἱ ἄλλαι δὲ ἀτέλειαι πολλάκις ἀνεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι τὰ περὶ τὰ τέλη τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας διαταχθέντα πρὸς ἀνακούφισιν τῶν φορολογουμένων ἐν μέρει μόνον ἐπέτυχον τοῦ σωτηρίου τούτου σκοποῦ. Ἡ διατήρησις ἀμεταβλήτου τινὸς ὅρου ὃν ὤφειλε κατ᾿ ἔτος νὰ πληρώνῃ ἕκαστον ζυγοκέφαλον, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλαττώθη ὁ ὅρος οὗτος, οὐδετεροῦτο μέχρι τινὸς ὑπὸ τῆς προαγομένης τιμῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου. Αἱ συγχωρήσεις τῶν λοιπάδων ὠφέλουν ἐκείνους μάλιστα τοὺς ὁποίους οἱ εἰσπράκτορες δὲν εἶχον τολμήσει νὰ καταδιώξωσιν, ὅ ἐστι τοὺς ἰσχυροτέρους, καὶ ἐν γένει ἐνεθάρρυνον τοὺς μὴ πληρώνοντας πρὸς βλάβην τῶν ἀκριβῶς καταβαλλόντων τὸν νενομισμένον φόρον. Αἱ δ᾿ ἀτέλειαι ἀνεκαλοῦντο ἐκ διαλειμμάτων. Ὅθεν οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπεχείρησαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ κουφισμοῦ καὶ νὰ μετριάσωσι διὰ σπουδαιοτέρων τρόπων τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα ὅσα συνεπήγετο τὸ φορολογικὸν ἐκεῖνο σύστημα ἕνεκα τῆς καταθλιπτικῆς αὐτοῦ ἐκτελέσεως καὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν τοῦ κράτους περιστάσεων.

Εἴδομεν ὅτι μία τῶν ἀδικωτέρων καὶ ὀλεθριωτέρων διατάξεων τοῦ φορολογικοῦ τούτου συστήματος ἦτο ἡ ἐπιβολή, δι᾿ ἧς οἱ γείτονες ἠναγκάζοντο νὰ ἀναλάβωσι τὰ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἰδιοκτητῶν ἐγκαταλειφθέντα ἄπορα κτήματα, ὁμοῦ μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ πληρώνωσι τοὺς φόρους τῶν κτημάτων τούτων. Ἤδη ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος, ὁ ἀπαλλάξας τὸ ὑπήκοον τῆς πληρωμῆς τοῦ χρυσαργύρου, ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ καὶ τὴν ἐπιβολήν· ἀλλ᾿ ὁ ἔπαρχος Μαρῖνος ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος τούτου. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ διαδόχου Ἰουστινιανοῦ ἡ καταθλιπτικὴ αὕτη ὑποχρέωσις ἐξετελεῖτο ἔτι αὐστηρότατα. Μετ᾿ οὐ πολὺ ὅμως, ἐπὶ Τιβερίου, ὡς φαίνεται, ἐξεδόθη θεῖος τύπος περὶ ἐπιβολῆς, ὅστις, εἰ καὶ ἄγνωστόν ἐστι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἐμετρίασε πιθανώτατα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης διατάξεως. Ἐνίοτε μάλιστα περιπίπτει αὕτη ἔκτοτε εἰς ἀχρηστίαν, ὅπως ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐν τῇ 8ῃ ἑκατονταετηρίδι· ἢ ἂν ἐφαρμόζεται ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ, μετὰ τῆς ἀρχαίας τραχύτητος, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικοῦ λογοθέτου, καὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, χαρακτηρίζεται ὅμως ὑπὸ τῶν χρονογράφων Θεοφάνους, Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ, Ζωναρᾶ, Κεδρηνοῦ, ὡς κάκωσις, ὡς παράλογον ἄχθος, δηλαδὴ ὡς ἔκτακτόν τι γεγονὸς κατὰ τοῦ ὁποίου ἐξανίσταται ἡ κοινὴ συνείδησις, μέχρις οὗ ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὅλως φαίνεται ἐκλείπουσα ἡ ἐπιβολή. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἐπιβολὴ εἶχεν ἐνίοτε ἀγαθὰ

τινα ἀποτελέσματα. Πολλάκις τῳ όντι ἐγκαταλειφθέντος τοῦ κτήματος ὑπὸ τοῦ κυρίου ἀνελάμβανον τὸ κτῆμα τοῦτο οἱ ἐν αὐτῷ ἐναπόγραφοι, μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως, ἐννοεῖται, τοῦ νὰ καταβάλωσι τοὺς ὀφειλομένους φόρους, καὶ τότε ἐγίνοντο οὐ μόνον κύριοι τῆς γῆς ἀλλὰ καὶ ἐλεύθεροι· ἡ δὲ βασιλεία, ἔτι ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἠθέλησε νὰ ἐξασφαλίση τὴν οὕτως ἀνακτηθεῖσαν ὑπὸ τῶν γεωργῶν ἐκείνων ἐλευθερίαν καὶ ἰδιοκτησίαν, ἀπαγορεύσασα ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος τὴν ἐκποίησιν εἰς ἐξωτικὸν τοῦ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνήκοντος γῆς μεριδίου. Ἡ ἐκποίησις δὲν ἐπετρέπετο εἰμὴ εἰς ἕτερον τοῦ χωρίου κάτοικον· καὶ τοιουτοτρόπως εἰκάζεται ὅτι ἐμορφώθησαν τὰ προαναφερθέντα αὐτοτελῆ χωρία, μητροκωμίαι, χωρία ἐλευθερικά, κεφαλοχώρια.

Ἐν γένει δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν ἐπέστησεν ἡ βασιλεία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν τύχην τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἀγωνισθεῖσα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ προστατεύσῃ τὴν πολύτιμον ταύτην τῶν ἀνθρώπων τάξιν, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς ποικίλας καὶ καταστρεπτικὰς ἐπηρείας. Ἀλλὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἱ διατάξεις ὅσαι ἐξεδόθησαν ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ τούτῳ σκοπῷ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (ἔτ. 922 καὶ 934), Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (ἔτ. 947), Ρωμανοῦ τοῦ νεωτέρου (ἔτ. 959—963) καὶ ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν μεγάλων βασιλέων Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ (τρεῖς διατάξεις, ἐν ἔτεσιν 964 καὶ 967) καὶ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἢ Βουλγαροκτόνου (δύο διατάξεις, ἐν ἔτεσιν 988 καὶ 996). Ἐπὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ εἶχε συμβῆ λιμὸς δεινότατος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὠφελούμενοι οἱ πλούσιοι, οἱ ἰσχυροί, οἱ δ υ ν α τ ο ί, ὡς ἐλέγοντο τότε, ἤρχισαν νὰ ἀγοράζωσιν ἐπὶ εὐτελεῖ τιμῇ τὰ κτήματα τῶν μικρῶν γεωργῶν. Ἡ ἀγανάκτησις τὴν ὁποίαν ἐξέφρασεν ὁ Ρωμανὸς ἐπισήμως διὰ τὴν τοιαύτην τῶν δυνατῶν διαγωγὴν ἤθελε τιμήσει τὸν μᾶλλον φιλόσοφον καὶ τὸν μᾶλλον φιλάνθρωπον ἄρχοντα τῆς ἐννεακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. «Πολλοὶ γὰρ ἀφορμὴν ἐμπορίας τὴν τῶν πενήτων λαβόμενοι ἀπορίαν, λέγει ἐν μιᾷ τῶν Νεαρῶν αὐτοῦ, ἣν ὁ πάντα φέρων χρόνος ἤνεγκεν, ἀντὶ φιλανθρωπίας, ἀντὶ οἴκτου, ἀντὶ χρηστότητος, λιμῷ πιεζομένους ὁρῶντες τοὺς πένητας, οἱ μὲν ἀργυρίῳ, οἱ δὲ χρυσίῳ, οἱ δὲ σίτῳ ἢ ἄλλαις τισὶν ἐπιδόσεσιν εὐώνως τὰς τῶν ἀτυχούντων πενήτων ἐξωνήσαντο κτήσεις». Ὥστε, καθὰ λέγει ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ἐν ἑτέρᾳ τινὶ Νεαρᾷ, «ἡ ὀλοσχερὴς τῶν πραγμάτων ἀνατροπὴ καὶ πᾶς τις τῶν ἐν δόξῃ κραταιῶν πασσυδεὶ (πάσῃ τῇ σπουδῇ) χώρας ἀπεριγράπτους ἀποτεμνόμενος, ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ τοὺς ἀθλίους ἐνέταττε κτήτορας». Ἵνα λοιπὸν περισταλῇ ἡ πλεονεξία αὕτη τῶν δυνατῶν καὶ προστατευθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ τάξις τῶν μικρῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, ἐξεδόθησαν αἱ προμνημονευθεῖσαι πολυάριθμοι διατάξεις.

Δι᾽ αὐτῶν ὡρίσθη πρῶτον, τίνες ἦσαν οἱ δυνατοί. Δυνατοὶ ἦσαν οἱ μάγιστροι ἢ πατρίκιοι, οἱ ἀρχαῖς ἢ στρατηγίαις ἢ πολιτικοῖς ἢ στρατιωτικοῖς ἀξιώμασι τετιμημένοι, ἢ καθόλου εἰς συγκλήτου βουλὴν ἀπηριθμημένοι, οἱ θεματικοὶ ἄρχοντες, ἢ ἀπάρχοντες· προσέτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, οἱ τὴν προστασίαν καὶ ἐπικράτειαν τῶν εὐαγῶν ἢ βασιλικῶν οἴκων ἔχοντες. Ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ ὅλοι ὅσοι «διὰ τῆς ἑτέρων δυναστείας, πρὸς οὓς πεπαρρησιασμένως ᾠκείωνται, ἱκανοί εἰσιν ἐκφοβῆσαι τοὺς ἐκποιοῦντας ἢ πρὸς εὐεργεσίας ὑπόσχεσιν τὴν πληροφορίαν αὐτοῖς παρασχεῖν».

Δεύτερον ὡρίσθη ὅτι οἱ δυνατοὶ οὗτοι δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀποκτήσωσι χωρίον ἢ ἀγρόν, καθόλου ἢ μερικῶς, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, δι᾽ ἑαυτοὺς ἢ ὑπὲρ τῆς βασιλικῆς περιουσίας, ἢ τῶν ἐκκλησιῶν, ἢ τῶν μοναστηρίων. Ὁ δὲ κατὰ παράβασιν τῆς διατάξεως ταύτης προσκτησάμενός τι δι᾽ οἱουδήποτε τρόπου, ἀγορᾶς, δωρεᾶς, κληρονομίας ἢ ἄλλως, ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ τὸ προσκτηθέν, μεθ᾽ ὅλων τῶν γενομένων ἐπ᾽ αὐτοῦ

τυχὸν βελτιώσεων, ἀναργύρως, δηλαδὴ ἄνευ ἀποζημιώσεως, εἰς τοὺς ἐκποιήσαντας ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, ἤ, ἐν ἐλλείψει τοιούτων, εἰς τοὺς οἰκήτορας τοῦ χωρίου ἢ τοῦ ἀγροῦ, καὶ προσέτι νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος ὡς ποινήν, ἢ εἰς ἄλλην τινὰ προσήκουσαν νὰ ὑποβληθῇ τιμωρίαν.

Τρίτον. Ἐὰν μικρὸς γαιοκτήτης θέλῃ νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφιερώσῃ τὸ κτῆμά του εἰς τὴν μονήν.

Τέταρτον. Ὁ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἐπεξέτεινε τὴν διάταξιν ταύτην, ὁρίσας ὅτι οὐδενὶ ἐν γένει ἐπιτρέπεται τοῦ λοιποῦ ν' ἀφιεροῖ γαίας εἰς μοναστήρια ἢ ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ὁ Πορφυρογέννητος ἠναγκάσθη ν' ἀνακαλέσῃ μετ' οὐ πολὺ τὴν τελευταίαν ταύτην διάταξιν.

Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τῆς δοκίμου πραγματείας τοῦ Ἐδουάρδου Ζαχαρία. Δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐθεράπευσεν ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὁ φόρος γενόμενος, ὡς προείπομεν, πάγιος παρέμεινε τοιοῦτος, ἐνῷ ἡ κατάστασις τῶν κτημάτων ἐτροπολογεῖτο, καὶ ἴσως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχειροτέρευεν, ἡ δὲ ἀξία τοῦ χρυσοῦ ηὔξανεν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, καὶ ὅταν ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ἐνοθεύθη τὸ νόμισμα, ἐγένοντο προσθῆκαι εἰς τὸν κανόνα, ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ὁ ἀρχῆθεν ὡρισμένος πραγματικὸς φόρος. Ἡ πλημμελὴς λοιπὸν βάσις τοῦ ἐγγείου φορολογικοῦ συστήματος διετηρήθη. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἄδικον εἶναι τὸ ρηθὲν ὅτι ἐπὶ δώδεκα αἰῶνας οὔτε ἡ ἐξερήμωσις τῆς χώρας οὔτε ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων προεκάλεσαν οἱανδήποτε μεταρρύθμισιν ἢ βελτίωσιν. Ἡ κατάργησις τοῦ χρυσαργύρου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου· ἡ ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος περιστολὴ τῆς ἐπιβολῆς, ἡ ἐν τῇ ὀγδόῃ ἀχρηστία αὐτῆς, ἡ μετέπειτα ἐκ διαλειμμάτων μόνον ἐφαρμογὴ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἑνδεκάτης ὁλοσχερὴς ἐξάλειψις τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης· καὶ πλὴν τούτων ἡ συνεχὴς καὶ ἔντονος προστασία ἣν ἡ βασιλεία ἀπένεμεν εἰς τοὺς μικροὺς γαιοκτήκτας καὶ τοὺς ἐλευθέρους γεωργούς· ταῦτα πάντα δὲν συνετέλουν ἆρά γε εἰς τὸ νὰ μετριάσωσι τὰ βάρη τῶν ὑπηκόων καὶ νὰ καταστήσωσιν ὀλιγώτερον ἐπαχθῆ τὴν κατάστασιν τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν; Καὶ αὐταὶ αἱ τακτικαὶ ἀφέσεις τῶν λοιπάδων, εἰ καὶ συνεπαγόμεναι ἀτοπήματά τινα, δὲν κατέλειπον ἐπὶ τέλους εἰς πολλοὺς τῶν φορολογουμένων ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἄλλως ἔπρεπε νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον; Τὸ πάγιον τοῦ φόρου ἀντέβαινε βεβαίως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ φόρος δέον νὰ ὁρίζηται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πραγματικῆς προσόδου. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως ὅτι, παρεκτὸς τοῦ ἀορίστου γεγονότος ὅτι ὁ ὅρος αὐτοῦ ἐμετριάσθη πρὶν παγιωθῇ, οὐδὲν ἔχομεν διδόμενον ἵνα κρίνωμεν μέχρι τίνος ἦτο ἢ ἀπέβη καταθλιπτικός, διότι δὲν ἠξεύρομεν οὔτε τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οὔτε τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων, οὔτε τὴν πρόσοδον αὐτῶν, οὔτε τὰς τιμὰς τῶν προϊόντων. Θεωρητικῶς μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πάγιον τοῦ φόρου δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιβλαβὲς εἰς τὸν ἰδιοκτήτην· ἀπ' ἐναντίας καθίσταται ὠφέλιμον ὁσάκις ἡ κατάστασις τοῦ κτήματος βελτιωθῇ, καὶ συντελεῖ οὕτως εἰς τὸ νὰ παροτρύνῃ τὴν φιλοπονίαν τοῦ γεωργοῦ, εἰδότος ὅτι, ὅσον καὶ ἂν αὐξήσῃ ἡ πρόσοδος, ὁ φόρος μένει ὁ αὐτός. Ὅτι δὲ καὶ πράγματι ὁ πάγιος φόρος δὲν ἐπήνεγκεν ἀδιαλείπτως ὀλέθρια ἀποτελέσματα, δῆλον ἐκ τούτου, ὅτι, καθάπερ εἴδομεν, τὰ κεφάλαια συνέρρεον ἐπὶ τὴν ἀγορὰν τῶν γαιῶν μετὰ τοσαύτης προθυμίας ὥστε ἡ βασιλεία ἠναγκάσθη νὰ περιστείλῃ τὴν τοιαύτην αὐτῶν ὁρμήν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, κατὰ τὸν

Ἐδουάρδον Ζαχαρίαν, τὰ κεφάλαια δὲν ἔρρεπον ἐπὶ τὴν γαιοκτησίαν εἰμὴ ἐξ ἀνάγκης, ἤτοι διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἐμπορίας, βιομηχανίας καὶ ὑποθηκικῆς πίστεως. Πολλάκις ὅμως εἴπομεν καὶ μετ' ὀλίγον διὰ γεγονότων θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ἤκμαζον τότε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει.

Ἀλλὰ καὶ ἀληθοῦς ὑποτιθεμένης τῆς ἀντιθέτου δοξασίας τίς θέλει πιστεύσει ὅτι, ἂν ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας, ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων, ἡ καταστροφὴ τῶν κτημάτων, ἦσαν τοσοῦτον φοβεραὶ ὅσον περιγράφονται ὑπό τινων, οἱ κεφαλαιοῦχοι δὲν ἤθελον προτιμήσει νὰ φυλάττωσι τὰ χρήματα αὐτῶν ἀργὰ μᾶλλον ἢ νὰ τὰ μεταχειρίζωνται εἰς ἀγορὰν γαιῶν, ἐξ ὧν ἄλλο δὲν ἐκαρποῦντο εἰμὴ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ καταβάλλωσιν ἀπαραιτήτως διαρκεῖς καὶ ἀναλλοιώτους ὀφειλὰς πρὸς τὸ δημόσιον;

Ἡ Βυζαντιακὴ τέχνη τοῦ ϛ' αἰῶνος

(Ὁ Ἀδὰμ ἐν τῷ Παραδείσῳ. Ἐξ ἐλεφαντίνου διπτύχου ἐν τῷ Μουσείῳ Νεαπόλεως)

Ὅλοι οἱ φόροι, λέγουσιν οἱ ἐπικρίνοντες τὸ φορολογικὸν σύστημα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅλοι οἱ φόροι ἐπεσωρεύθησαν ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ ἔμμεσοι ἦσαν ἐλάχιστοι. Καὶ ὅμως ὁ ἰουδαῖος Βενιαμὶν Τουδέλας, ὅστις κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα περιηγήθη τὸ ἀνατολικὸν κράτος, βεβαιοῖ ὅτι ἐκ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ βασιλεῖς εἰσέπραττον κατ' ἔτος 7.300.000 χρυσῶν (ἤτοι 109.500.000 δραχμῶν) καταβαλλομένων ὑπὸ τῶν ἐργαστηρίων, τῶν καπηλείων, τῶν ἀγορῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἐμπόρων τῆς Περσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας, οἵτινες πανταχόθεν τῆς γῆς συνέρρεον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Τινὲς ὑπώπτευσαν ὅτι ὁ Τουδέλας εἶπεν ὑπερβολάς, ἂν καὶ παρετηρήθη συγχρόνως ὅτι, ἐπὶ χρηματικῶν ὑποθέσεων, ἡ μαρτυρία ἀνδρὸς ἰουδαίου δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ ἔχῃ κῦρος. Ἀλλὰ ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν τοὺς λόγους τοῦ αὐτόπτου τούτου τῶν πραγμάτων μάρτυρος, δὲν ἐπιτρέπεται ποτὲ νὰ συμπεράνωμεν οὔτε ὅτι οἱ ἔμμεσοι φόροι ἦσαν ἐλάχιστοι οὔτε ὅτι τὸ ἐμπόριον ἦτο νεκρόν. Καὶ μὴ ὑπολάβῃ τις ὅτι τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἦτο ἁπλῶς διαμετακομιστικὸν καὶ συνεκεντροῦτο ἅπαν ἐντὸς τῆς πρωτευούσης Ἐὰν ἐξ ἀνάγκης περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς ἐπαρχίας τινὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, αἵτινες θέλουσιν ἀείποτε ἔχει τὸ προνόμιον νὰ ἐφιστῶσι τὴν ἰδιάζουσαν προσοχὴν πάσης ἑλληνικῆς ψυχῆς, θέλομεν εὕρει ὅτι, κατὰ τὰς ρητὰς μαρτυρίας ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν χρονογράφων, ἀπὸ τῆς ἑβδόμης μέχρι τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, ποικίλα καὶ πλουσιώτατα προϊόντα τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας εἰσῆγον ἐκ τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας χρηματικὰ ποσὰ ὑπέρογκα εἴς τε τὰ ἰδιω-

τικὰ ταμεῖα καὶ εἰς τὸ δημόσιον. Ἐν Ἄργει, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Θήβαις ὑπῆρχον ἐργοστάσια μεταξωτῶν καὶ πορφυρῶν ὑφασμάτων, περιφήμων διὰ τὴν λεπτότητα τῆς κατασκευῆς, διὰ τὸ κάλλος τῶν χρωμάτων, διὰ τὴν τέχνην τῶν ποικιλμάτων Πλὴν δὲ τούτων ἤκμαζον εἴς τε τὰς προειρημένας πόλεις καὶ εἰς ἄλλας, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ, διάφορα ἄλλα τεχνουργεῖα λινῶν, βαμβακερῶν, μαλλίνων ὑφασμάτων, βυρσοδεψεῖα κττ. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῆς γεωργίας προϊόντα, ἔχοντα μεγάλην τὴν ἀξίαν πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ πρὸς τὴν Ἰνδικὴν θαλασσίου πλοῦ διὰ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας, ἦσαν ἀντικείμενον ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου παραδόξως προσοδοφόρου. Τὰ καθ' ἕκαστα περὶ τούτου θέλουσιν ἐκτεθῆ βραδύτερον ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ νῦν βασίλειον τῆς Ἑλλάδος δὲν δύναται νὰ δώσῃ οὐδεμίαν ἔννοιαν τῆς τότε λαμπροτάτης καταστάσεως τῶν χωρῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος, λόγῳ πληθυσμοῦ, βιομηχανίας καὶ γεωργικῆς καὶ ἐμπορικῆς εὐπορίας. Εἰς πρόχειρον δὲ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀναφέρομεν τὸ ἀκόλουθον γεγονός. Ὅτε ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπαρχίας, ἵδρυσαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἓν δουκᾶτον εἰς Ἀθήνας, τὸ ὁποῖον δὲν συνέκειτο ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰμὴ ἐκ τῶν χωρῶν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας. Ἐν τούτοις ὁ δοὺξ οὗτος τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Ἰσπανοῦ Μουντάνερ, συνετήρει μίαν τῶν λαμπροτάτων αὐλῶν τῆς Εὐρώπης καὶ ἦτο εἷς τῶν μεγίστων ἡγεμόνων ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς. Οἱ ὑποτελεῖς αὐτοῦ εἶχον οἰκίας πολυτελεῖς, μάλιστα ὁ πολυθρύλητος Σαὶντ-Ὀμὲρ τῶν Θηβῶν, τοῦ ὁποίου τὸ παλάτιον ἦτο ἄξιον βασιλέως. Ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν συνεκρότουν στρατοὺς 20.000 περίπου ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἱππέων. Τίς θέλει ἤδη πιστεύσει ὅτι συνέλεγον τοὺς πρὸς πάντα ταῦτα ἀναγκαίους δαψιλεῖς πόρους ἀπὸ μόνων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς προσόδων δύο ἐπαρχιῶν, ἐξ ὧν ἡ μία ἦτο ἀείποτε ὀνομαστὴ διὰ τὴν ὀλίγην αὐτῆς εὐφορίαν; Καὶ δὲν εἶναι μᾶλλον πρόδηλον ὅτι ἀπὸ τῆς ἀκμαζούσης βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας ἐπορίζοντο τὸν πολὺν ἐκεῖνον πλοῦτον; Ἐννοεῖται δὲ ὅτι, πρὸ τῶν Φράγκων, ὁ πλοῦτος αὐτὸς συνέρρεεν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ἂν τοσοῦτοι ἦσαν οἱ ἔμμεσοι πόροι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας ὁπόσα ἀρά γε δὲν ἐκαρποῦτο τὸ κράτος ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων αὐτοῦ χωρῶν;

Πρὶν ἢ ἐπιφέρωμεν εἰσέτι τινὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, παρατηροῦμεν ὅτι, ἵνα κρίνωμεν δικαίως περὶ τῆς ἀξίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ὑλικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δέον νὰ μὴ συγχέωμεν τοὺς ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως χρόνους (ἀπὸ τῆς δεκάτης τρίτης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος) μετὰ τῶν προηγουμένων. Ἀπὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθησε μὲν ὀνόματι ὑφιστάμενον, ἀνέδειξεν εἰσέτι ἐπὶ μικρὸν ἀρετάς τινας, ἀνέκτησε καὶ τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ, ἀλλὰ πράγματι ἦτο ὅλως διάφορον τοῦ προτέρου. Οἱ δυτικοὶ δὲν ἔπαυσαν κατέχοντες ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς μεσημβρινὰς τῆς Εὐρώπης ἐπαρχίας· οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπέσπασαν ὁριστικῶς τὰς πλείστας βορειοτέρας· οἱ Τοῦρκοι κατέσχον ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν· ἡ Κωνσταντινούπολις, ἄρδην λεηλατηθεῖσα ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν καὶ εὐπορίαν· ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκάθισεν ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων, ἥτις, παρεκτὸς τοῦ τελευταίου αὐτῆς ἀντιπροσώπου, δὲν ὑπῆρξεν ἀξία τῶν προηγουμένων βασιλέων διάδοχος καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ηὔξησεν εἰς ὑπερβολὴν τὰ ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν ἐπιτραπέντα εἰς ποικίλους ξένους πολυειδῆ προνόμια, τὰ ἔτι μᾶλλον ἐλαττώσαντα τοὺς δημοσίους πόρους. Ὥστε τὸ κράτος τοῦτο κατήντησεν ἁπλῆ σκιὰ

τοῦ προτέρου, καὶ εἶναι ἄτοπον νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ὅλου μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τῆς κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἑκατονταετηρίδας κυβερνητικῆς αὐτοῦ παραλυσίας. Ὁ ἀληθὴς πολιτικός, κοινωνικὸς καὶ οἰνονομικὸς αὐτοῦ βίος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀπέληξεν εἰς τὰ τέλη τῆς δωδεκάτης. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἔδειξε τὸ τί ἠδύνατο καὶ τί δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ· καὶ κατὰ τὰ ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα αὐτοῦ δέον νὰ κρίνεται καὶ νὰ ἐκτιμᾶται. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε συγκροτῶν στρατοὺς καὶ στόλους μεγάλους· δὲν ἔπαυσεν ἐγείρων πολυτελέστατα δημόσια καταστήματα· δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ πολεμίων ἀδιαλείπτων· πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος· καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων αὐτοῦ ἀπεταμίευον θησαυροὺς ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων. Πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα συμβιβάζονται πρὸς τὴν θεωρίαν ἣν πρεσβεύουσί τινες ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἄλλους φόρους δὲν εἶχεν εἰμὴ τοὺς ἐγγείους καὶ ὅτι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ εἴσπραξεις τῶν φόρων τούτων κατέστη ἀδύνατος, ἡ δὲ ἐξάντλησις τῶν φορολογουμένων ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον;

Δὲν ἰσχυριζόμεθα βεβαίως ὅτι τὸ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπικρατῆσαν παρ' ἡμῖν φορολογικὸν σύστημα ἦτο ἀνεπίληπτον. Ἐξ ἐναντίας ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι συνωδεύετο ὑπὸ πολλῶν ἀδικιῶν, ὑπὸ πολλῶν καταθλίψεων, ὑπὸ πολλῶν συμφορῶν. Ἀλλὰ παρόμοιαι ἢ καὶ δεινότεραι ἔτι ἀδικίαι, συμφοραὶ καὶ καταθλίψεις συνέβαινον εἰς χρόνους πολὺ πλησιεστέρους εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς χώρας ἐκ τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λογιζομένας, χωρὶς νὰ προκαλῶσι σήμερον ἀρὰς καὶ βλασφημίας κατὰ τῶν βασιλέων καὶ τῶν κυβερνήσεων τῶν χωρῶν ἐκείνων καὶ χρόνων. Οἱ ἱστορικοὶ κατακρίνουσι τὰ ἄξια κατακρίσεως, ἀλλὰ δὲν λοιδοροῦσι, δὲν ἐμπαίζουσι, δὲν περιφρονοῦσι τοὺς προπάτορας αὐτῶν διότι δὲν εἶχον τὴν σοφίαν τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ ἰδίως διότι δὲν ἐγίνωσκον πρὸ ἱκανῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἑκατονταετηρίδων τὰς ὑγιεῖς οἰκονομικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας δὲν καθιέρωσεν ἡ ἐπιστήμη εἰμὴ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους καὶ αἱ ὁποῖαι νῦν ἔτι πολὺ ἀπέχουσι νὰ ἰσχύωσιν ἁπανταχοῦ γῆς. Ὅστις θέλει νὰ ἀντιπαραβάλῃ τὰ δεινὰ τοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἕλληνος φορολογουμένου πρὸς τὰ δεινὰ τοῦ γάλλου φορολογουμένου ὄχι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀλλὰ κατὰ τὴν ιζ' καὶ ιη' ἑκατονταετηρίδα, ὅτε ἤκμαζεν ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη ἐπὶ φιλανθρώποις προαιρέσεσι γαλλικὴ φιλοσοφία, δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ διεξέλθῃ τὴν ἐπίτομον μὲν ἀλλ' ἀκριβῆ συγγραφὴν τοῦ Ἀλεξίου Τοκκευὶλλ περὶ τοῦ πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789. Δὲν πρόκειται νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅσα λέγει ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος τῶν ἀνθρωπίνων θεσμοθεσιῶν παρατηρητὴς καὶ ἐλεγκτὴς περὶ τῆς ὀλεθρίας τοῦ γάλλου φορολογουμένου τύχης· ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῶν θλιβερῶν αὐτοῦ εἰκόνων ἀνακράζει που· «δὲν νομίζετε ὅτι τὰ τοιαῦτα συνέβαινον ἐν ταῖς χώραις ἰνδοῦ τινος ἡγεμόνος μᾶλλον ἢ ἐν Γαλλίᾳ;» θεωρήσας εὐλόγως τὴν κατάθλιψιν ἣν ἔπασχον τόσον οἱ ταλαίπωροι ἰνδοὶ ὡς τὸν ἀνώτατον ὅρον τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Κατηγοροῦσι τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν ὡς συστηματικῶς καταπιέσασαν τὸν ἀγροτικὸν λαὸν καὶ ἀπορροφήσασαν τὴν τελευταίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἰκμάδα, ἀλλὰ μήπως ὁ Richelieu δὲν ἔθετο ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ διαθήκῃ ὡς κανόνα ἀπαράβατον τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως τὸ τερατῶδες τοῦτο ἀξίωμα· «ὅτι ὁ λαὸς ὁ ζῶν ἀνέτως δυσκόλως μένει εὐπειθής»; Ὁ δὲ Τοκκευὶλλ ἐπιφέρει ὅτι, ἂν ἐν τῇ ιη' ἑκατονταετηρίδι οἱ γάλλοι οἰκονομολόγοι δὲν ἐπρέσβευον τὸ καταχθόνιον τοῦτο δόγμα, ἐνόμιζον ὅμως πάντοτε ὅτι ὁ χωρικὸς δὲν ἤθελεν ἐργασθῇ ἐὰν ἀδιαλείπτως δὲν παρωτρύνετο ὑπὸ τῆς ἀνάγκης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὑπελάμβανον τὴν ἐσχάτην τοῦ χωρικοῦ πενίαν ὡς τὴν μόνην κατὰ τῆς

ἀργίας αὐτοῦ ἐγγύησιν. Ὁποία ἀντίθεσις πρὸς τὰς φιλανθρώπους ἀρχὰς ἃς ἐπρέσβευεν ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ ἡμέτερος Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνός, καθάπερ ἀνωτέρω εἴδομεν! Κατηγοροῦσι τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅτι δὲν ἐσέβετο τὴν ἰδιοκτησίαν, καὶ ὅτι χάριν τοῦ φορολογικοῦ αὐτῆς συμφέροντος δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνακηρύττῃ δημόσια καὶ ἐγκαταλειπόμενα ὑπὸ τῶν κυρίων κτήματα, καὶ νὰ μεταβιβάζῃ τὴν κυριότητα τῶν τοιούτων κτημάτων εἰς ἐκείνους ὅσοι ἀνελάμβανον νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὰ βάρη. Ἀλλ' ἰδοὺ τί λέγει ὁ Τοκκευὶλλ περὶ τῶν ἐγγυήσεων τὰς ὁποίας εἶχεν ἡ ἰδιοκτησία ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν ιζ' καὶ ιη' ἑκατονταετηρίδα· «Τὰ δημόσια κτήματα ἐπωλοῦντο καὶ ἔπειτα ἀνελαμβάνοντο ὡς μὴ ὑποκείμενα εἰς πώλησιν. Τὰ συμβόλαια παρεβιάζοντο· τὰ κεκτημένα δικαιώματα παρεγνωρίζοντο· ὁ πιστωτὴς τοῦ κράτους ἐθυσιάζετο εἰς πᾶσαν οἰκονομικὴν κρίσιν, ἡ δὲ δημοσία πίστις ἀδιακόπως ἐκιβδηλεύετο. Προνόμια παραχωρηθέντα δῆθεν ἐς ἀεὶ καθ' ἑκάστην κατηργοῦντο. Ἄπειροι ἄνθρωποι, ἀγοράσαντες τίτλους εὐγενείας ἐπὶ ἁδρᾷ πληρωμῇ, ἠναγκάζοντο νὰ ἀγοράσωσιν αὐτοὺς καὶ δεύτερον καὶ τρίτον. Ἰδίως ὁ Λουδοβῖκος ιδ' ἠκύρωσεν ὅλους τοὺς τίτλους τῆς εὐγενείας ὅσοι ἠγοράσθησαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἐνενήκοντα δύο ἔτη καὶ ὧν οἱ πλεῖστοι παρ' αὐτοῦ τούτου εἶχον πωληθῆ· ὅσοι ἤθελον νὰ διατηρήσωσιν αὐτοὺς ὤφειλον νὰ καταβάλωσι νέαν πληρωμήν, διότι, ἔλεγε τὸ βασιλικὸν διάταγμα, ὅλοι οὗτοι οἱ τίτλοι ἐκτήθησαν δι' ἀπάτης. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθη ἀκριβέστατα μετὰ ὀγδοήκοντα ἔτη ὁ Λουδοβῖκος ιε'. Εἰς τὸν στρατεύσιμον ἀπηγορεύετο νὰ εὕρῃ ἀντικαταστάτην, διὰ τὸν φόβον, ὡς ἐλέγετο, μὴ αὐξήσῃ διὰ τὸ κράτος ἡ τιμὴ τῶν νεοσυλλέκτων. Αἱ πόλεις, αἱ κοινότητες, τὰ νοσοκομεῖα ἠναγκάζοντο νὰ παραβιάζωσι τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν διὰ νὰ ἠμποροῦν νὰ δανείσωσιν εἰς τὸν βασιλέα. Αἱ ἐνορίαι διεκωλύοντο νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὠφέλιμα ἔργα, μήπως ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνηθῶσι νὰ πληρώσωσι τοὺς φόρους αὐτῶν». Τὰ τοιαῦτα δι' ἐπισήμων ἐγγράφων πιστοποιούμενα συνέβαινον ἐν Γαλλίᾳ πρὸ δέκα μόλις δεκαετηρίδων· καὶ ἐν τούτοις φωνάζομεν κατὰ τῆς ἐν τῇ ἕκτῃ καὶ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι παρ' ἡμῖν κυβερνήσεως διὰ συμφορὰς τῶν ὁποίων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὔτε τὴν φύσιν οὔτε τὴν ἔκτασιν ἀκριβῶς γνωρίζομεν.

Ἐλέγχουσι πρὸς τούτοις τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν διότι μετεχειρίζετο ὡς πόρον φορολογικὸν τὰ δημόσια λειτουργήματα, ἐν ἄλλαις λέξεσι διότι ἐπώλει τὰ λειτουργήματα ταῦτα. Καὶ εἶναι τφόντι βέβαιον ὅτι, ἂν καὶ πολλοὶ τῶν βασιλέων, σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Ἀναστάσιος, ἠγωνίσθησαν νὰ καταργήσωσι τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα, τὸ κακὸν ἐπὶ τέλους ἴσχυσε τοσοῦτον ὥστε ὁ κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα ζήσας Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ «ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως», ὁρίζει ἀκριβῶς τί ἔπρεπε νὰ δώσῃ τις ἵνα ἀγοράσῃ τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα διοικητικὴν ἢ δικαστικὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι, καθ' ἃ ἐν τῷ δεκάτῳ βιβλίῳ θέλει ἐξηγηθῆ ἀκριβέστερον, ὅλα τὰ ἀξιώματα δὲν ἐπωλοῦντο· ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι μόνον διδόμενα, οὐχὶ δὲ τὰ ἔχοντα πραγματικὴν ἐξουσίαν. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς σπουδαίας ταύτης διακρίσεως, μήπως τοιοῦτό τι, καὶ χεῖρον μάλιστα, δὲν συνέβαινε πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος ἐν Γαλλίᾳ; Ἡ ἀνάγκη τῆς χρηματολογίας, λέγει ὁ Τοκκευὶλλ, παρήγαγε τὸ ὤνιον τῶν δημοσίων λειτουργημάτων, τὸ ὁποῖον κατ' ὀλίγον ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον ὥστε οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπῆρξε τοιοῦτό τι. Καθ' ὅσον ηὔξανον αἱ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι, ἐφύτρωνον νέα ὑπουργήματα, τὰ ὁποῖα ὅλα ἀντημείβοντο δι' ἀπαλλαγῆς φόρων ἢ διὰ προνομίων· καὶ ἐπειδὴ τὴν σύστασιν τῶν ὑπουργημάτων τούτων τὴν προεκάλει ἡ ἀνάγκη τοῦ ταμείου, καὶ οὐχὶ ἡ ἀνάγκη τῆς διοικήσεως, κατήντησαν νὰ συστα-

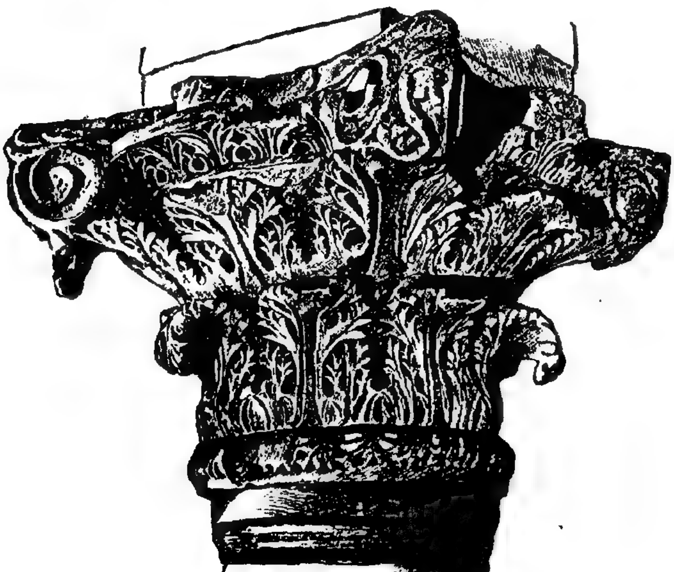
Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΞΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, ΑΥΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΝΩΝ

(Ψηφιδωτὸν ναοῦ Ἁγίου Βιταλίου τῆς Ραβέννης) (Γ' α' 65)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

θῶσι τοιουτοτρόπως ἀναρίθμητοι δημόσιαι λειτουργίαι ἄχρηστοι ἢ καὶ ἐπιβλαβεῖς. Τῷ 1664, γενομένης περὶ τούτου ἐρεύνης ὑπὸ τοῦ Κολβέρτου, εὑρέθη ὅτι τὸ κεφάλαιον τὸ καταβληθὲν πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀθλίας ταύτης ἰδιοκτησίας συνεποσοῦτο εἰς 500.000.000 γαλλικῶν λιτρῶν. Ὁ Richelieu κατήργησε, λέγουν, 100.000 ὑπουργήματα, ἀλλ' αὐτὰ ἀνεβλάστανον αὖθις ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἕνεκα ὀλίγου χρηματίου ἡ κυβέρνησις ἐστερήθη τοῦ δικαιώματος νὰ διευθύνῃ, νὰ ἐξελέγχῃ καὶ νὰ τιμωρῇ τοὺς ἰδίους αὐτῆς ὑπαλλήλους· κατ' ὀλίγον δὲ ἐδημιουργήθη τοιουτοτρόπως διοικητικὴ μηχανὴ τοσοῦτον ἀχανής, περιπεπλεγμένη, συγκεχυμένη καὶ ἄγονος ὥστε ἐδέησεν, ἀφήσαντες αὐτὴν ἀργήν, νὰ κατασκευάσωσιν ἐκτὸς αὐτῆς ἕτερον κυβερνητικὸν ὄργανον ἁπλούστερον καὶ προχειρότερον, δι' οὗ ἐνηργεῖτο πραγματικῶς ἡ κυβέρνησις, τὴν ὁποίαν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι κατὰ τὸ φαινόμενον διεξῆγον.

Μὴ φωνάζωμεν λοιπὸν κατὰ τῶν προπατόρων ἡμῶν ἢ μᾶλλον, ψέγοντες ὅσα εὑρίσκομεν παρ' αὐτοῖς ψόγου ἄξια, μὴ λησμονῶμεν περὶ τὰς κρίσεις ἡμῶν οὔτε τοὺς χρόνους καθ' οὓς ταῦτα συνέβαινον οὔτε τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων τὸ κράτος ἐκεῖνο εὑρίσκετο. Μὴ ὁμιλῶμεν περὶ αὐτῶν μετὰ περιφρονήσεως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἀλλαχοῦ συνέβαινον πολὺ χείρονα εἰς χρόνους φωτισμένους ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ ἐλευθερίας. Πρὸ πάντων δὲ μὴ ἀξιῶμεν ὅτι τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κατελύθη ἕνεκα τοῦ ἐπαχθοῦς αὐτοῦ φορολογικοῦ συστήματος. Ἄλλα εἶναι τὰ αἴτια τὰ ἐπαγαγόντα τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τούτου, αἴτια ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικά, ἅτινα ἐν ἐκτάσει θέλουσιν ἱστορηθῇ προϊόντος τοῦ λόγου. Νῦν δὲ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπανάλαβωμεν τὴν σειρὰν τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν ἀφηγήσεως.

Θεοδοσιανὸν κιονόκρανον
(Ε' αἰῶνος μ. Χ.)

Αὐτοκράτωρ γονυπετῶν πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ Χριστοῦ
(Ψηφιδωτὸν ὑπεράνω τῆς κυρίας Πύλης τῆς Ἁγίας Σοφίας)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ

Ὁ Ἀναστάσιος ἀποθανὼν ἐν ἔτει 518 τέκνα δὲν κατέλιπεν ἀλλὰ μόνον τρεῖς ἀνεψιούς, οἵτινες ἀναφαίνονται μὲν βραδύτερον ἐπὶ μίαν στιγμὴν εἰς τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας ἀλλὰ τῷ 518 δὲν ἐπεζήτησαν τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Τοὐλάχιστον ἀκωλύτως φαίνεται τότε ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς ὁ συγκλητικὸς καὶ κόμης τῶν λεγομένων ἐξκουβιτώρων, ὅ ἐστιν ἡγεμὼν τῶν βασιλικῶν σωματοφυλάκων Ἰουστῖνος, ἀρχηγέτης γενόμενος δυναστείας, ἥτις δὲν ἦρξε μὲν εἰμὴ ἐπὶ ἑξήκοντα ἔτη ἀλλὰ διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς διαδόχου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ βασιλεύσαντος ἀμέσως ἢ ἐμμέσως περὶ τὰ τεσσαράκοντα πέντε ἔτη, ἀπέβη πολύκροτος ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ.

Ὁ Ἰουστῖνος ἐγεννήθη περὶ τὴν πόλιν τῶν Σκούπων τῆς Δαρδανίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμόν (¹), ἐκ γονέων χωρικῶν, καὶ ἀνῆκεν εἰς μίαν τῶν ποικίλων ἐκείνων βαρβάρων φυλῶν αἵτινες κατὰ τὰς προηγουμένας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς βορειοτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Πῶς ὠνομάζετο πρότερον ὁ Ἰουστῖνος,

(¹) Ἀλλ' ὡς γενέθλιος τόπος τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἰουστίνου Α' καὶ τοῦ **Ἰουστινιανοῦ Α'** ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Προκοπίου τὸ **Ταυρήσιον** (ἡ ὕστερον καὶ νῦν ἔτι καλουμένη **Ἀχρὶς** ἢ ἀκριβέστερον ἡ νῦν **Σκόπια** καλουμένη) **Ἰσκούπ**.

ἄγνωστον. Τὸ λατινικὸν τοῦτο ὄνομα δὲν ἔλαβε βεβαίως εἰμὴ ἀφοῦ, εἰσελθὼν ὡς στρατιώτης εἰς τὴν βασιλικὴν ὑπηρεσίαν, ἤρχισε νὰ προάγεται διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα. Συμπεραίνομεν τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι γνωστοὶ αὐτοῦ συγγενεῖς προσέλαβον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, λατινικὰ ὀνόματα ἀντὶ τῶν προτέρων βαρβάρων, ἐκτὸς τῆς τοῦ Ἰουστίνου συζύγου, τῆς ἐκ βαρβάρων ὡσαύτως καὶ εὐτελῶν καταγομένης Λουπικίας, ἥτις ὅτε ἐστέφθη Αὐγοῦστα ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῶν δήμων ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Εὐφημία, τοῦτο διατηρήσασα τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἰουστῖνος λοιπὸν μετωνομάσθη οὕτως ἐπὶ τὸ λατινικώτερον. Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως παρέμεινε τοσοῦτον ἀμαθὴς ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου, δὲν ἐδύνατο νὰ χαράξῃ οὐδὲ τὰ τέσσαρα γράμματα ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ λέξις legi (ἡ σημαίνουσα λατινιστὶ ἀνέγνων), ἣν συνήθιζον ἔτι τότε οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς νὰ γράφωσιν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπὶ τῶν διαταγμάτων. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐγκολαφθῶσι τὰ τέσσαρα ταῦτα γράμματα ἐπὶ ξύλου, οὐχὶ ὅμως ἐν εἴδει σφραγιστῆρος, οἷον μεταχειρίζονται σήμερον οἱ μὴ εἰδότες γράφειν, ἀλλὰ διατρυπηθέντος τοῦ ξύλου ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἄλλης κατὰ τὸν τύπον τῶν εἰρημένων γραμμάτων. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐγίνετο χρῆσις τοῦ ξύλου τούτου. Ἐνεχειρίζετο τῷ βασιλεῖ γραφὶς βαφεῖσα διὰ τῆς βαφῆς ἣν μετεχειρίζοντο οἱ βασιλεῖς γράφοντες, ἐπετίθετο τὸ ξύλον εἰς τὴν οἰκείαν τοῦ διατάγματος θέσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν βασιλέα, λαβόμενοι τῆς χειρὸς αὐτοῦ, περιῆγον σὺν τῇ γραφίδι καθ' ὅλας τὰς ἐντομὰς τῶν τεσσάρων γραμμάτων, καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο ἡ βασιλικὴ ὑπογραφή. Οὐ μόνον δὲ ἐφημίζετο ἐπὶ τοσοῦτον ἀμαθὴς ἀλλ' ἦτο καὶ γέρων ἤδη, διότι ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 68· καὶ εἶχε μὲν στρατιωτικάς τινας ἀρετὰς καὶ ἐξησφάλισε τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων ἀλλ' ἤθελε βεβαίως παρέλθει ἀκατονόμαστος, ἐὰν δὲν εἶχε παρ' ἑαυτῷ συνεργὸν ὅλως ἑαυτοῦ διάφορον, τὸν ἀνεψιὸν καὶ διάδοχόν του Ἰουστινιανόν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐγεννήθη ὡσαύτως ἐν Δαρδανίᾳ· καὶ ὁ μὲν πατὴρ αὐτοῦ ὠνομάζετο Ἰστόκ, ἡ δὲ μήτηρ, ἡ τοῦ Ἰουστίνου ἀδελφή, Βιγλενίτζα, αὐτὸς οὗτος δὲ Οὐπράβδα· εἶχον δηλαδὴ ἅπαντες ὀνόματα καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας σλαυικά, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ ὁ Ἰουστῖνος μετεκαλέσατο τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐξεπαίδευσεν αὐτὸν καὶ προήγαγε, μετεφράσθησαν εἰς τὴν λατινικήν, ἢ ἐπὶ τὸ λατινικώτερον διεμορφώθησαν, τὸ μὲν Ἰστὸκ εἰς Σαββάτιον, τὸ δὲ Βιγλενίτζα εἰς Βιγιλαντίαν, τὸ δὲ Οὐπράβδα εἰς Ἰουστινιανόν. Δὲν ἠξεύρομεν πῶς προέκυψαν εἰς μέσον τὰ λατινικὰ ταῦτα ὀνόματα (1). Συνήθως οἱ πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντες ἢ ἄλλως πρωταγωνιστήσαντες βάρβαροι ἑλληνιστὶ μετωνομάζοντο, οἱ δὲ δῆμοι τῆς πρωτευούσης καὶ αὐτήν, ὡς εἴδομεν, τὴν σύζυγον τοῦ Ἰουστίνου δι' ἑλληνικοῦ ὀνόματος προσηγόρευσαν (2). Ὅτι τὰ λατινικὰ ἐκεῖνα ὀνόματα συνδυάζονται μετὰ τοῦ βουλεύματος ὅπερ

(1) Ταῦτα πάντα τὰ περὶ ὀνομάτων ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι παράδοσις τῶν μεταγενεστέρων χρόνων (τοῦ 12ου αἰῶνος) καὶ ἐπίνοια σλαυικὴ πρὸς ἀπόδειξιν δῆθεν τῆς σλαυικῆς καταγωγῆς τοῦ οἴκου τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Μόνον τὸ τῆς **Εὐφημίας** ὄνομα φαίνεται ἐκ τῶν ἀνεκδότων Προκοπίου ὅτι ἦν πρότερον Λουπεκῖνα. Ὁμολογητέον δ' ὅτι Σλαῦοι (νοτιοσλαῦοι) φιλόλογοι ἦσαν οἱ ἀνακαλύψαντες καὶ ἀνακηρύξαντες τὸ ψευδὲς τῶν τοιούτων σλαυικῶν παραδόσεων, εἰς ἃς παρεσύρθη ἀτυχῶς καὶ ὁ ἡμέτερος συγγραφεύς.

(2) Ὁ συγγραφεύς, ὁρμώμενος πάντως ἀπὸ τῆς ὑποθέσεως ὅτι πράγματι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀνόματα ἦσαν πρότερον βάρβαρα, ποιεῖται λόγον περὶ ἐκλατινίσεως τῶν ὀνομάτων τούτων· ἀλλὰ διατί νὰ μὴ ὑποθέσωμεν εὐλογώτερον καὶ πιθανώτερον ὅτι τὰ ἑλληνικὰ λατινικὰ ὀνόματα **Ἰουστῖνος**, **Ἰουστινιανός**, **Βιγιλαντία** (Vigilantia) καὶ αὐτὸ τὸ **Σαββάτιος** ἦσαν αὐτά

ἐπεδίωξεν ὁ Ἰουστινιανὸς τοῦ ν' ἀνορθώσῃ τὸ ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν κράτος, εἶναι ἐνδεχόμενον. Ἀλλ' ὁ θεῖός του, ὁ πρῶτος μετονομάσας ἑαυτὸν Ἰουστῖνον, δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἶχε διανοηθῇ τοιοῦτό τι. Οὔτε ἡ προβεβηκυῖα ἡλικία καθ' ἣν ἤρχισεν ἀναφαινόμενος οὔτε ἡ ἀμάθειά του ἐπιτρέπουσι τοιαύτην εἰκασίαν. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ μὲν θεῖος ὠνομάσθη Ἰουστῖνος ἐκ τύχης, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ὁ μελετήσας τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὠφελήθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ ἐκείνου ὀνόματος ἵνα ἐκλατινίσῃ τό τε ἑαυτοῦ καὶ τὰ τῶν συγγενῶν ὀνόματα.

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὑπῆρξεν αὐτουργὸς οὔτε πολεμικοῦ τινος κατορθώματος οὔτε ἐσωτερικῆς τινος μεταρρυθμίσεως· αὐτὸς δηλαδὴ δι' ἰδίας καὶ ἀμέσου ἐνεργείας οὐδὲν τοιοῦτο διέπραξε. Διὰ τῆς ἐπιμεμελημένης ἀνατροφῆς ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεῖος αὐτοῦ ἐκτήσατο ποικίλην παιδείαν· φύσει δὲ ἦτο περιεσκεμμένος καὶ μετριοπαθής, καὶ πρὸς τούτοις ἐργατικώτατος καὶ ρωμαλέος ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις μιᾶς ὥρας ὕπνος ἤρκει πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς νυκτὸς διῆγε περὶ ἀδιαλείπτους μελέτας. Ἀλλ' ὅ,τι ἐξῆρε τὰ καθ' ἑαυτὰ μέτρια ταῦτα προτερήματα τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ἀκάθεκτός τις πρὸς τὸ μεγαλουργεῖν προαίρεσις καὶ θαυμαστὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ δεξιότης. Ἐντεῦθεν πολλὰ τῶν γεγονότων τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ φέρουσιν ἀληθῶς δαιμόνιον χαρακτῆρα· αἱ ἐπὶ τὴν Ἀφρικήν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰβηρίαν στρατεῖαι, ἡ ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἡ κωδίκευσις τῶν νόμων καὶ αὐτὴ ἡ κατασκευὴ τῶν ἀναριθμήτων καὶ ποικίλων ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐπεχείρησε νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων. Ἡ φιλοδοξία μόνη δὲν μεγαλουργεῖ πάντοτε, ἀλλ' ὅταν συνδυάζεται μετὰ τῆς περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπιτηδείων ἀνθρώπων εὐχερείας προσεγγίζει ὁπωσοῦν πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν, διότι ἔχει τὴν τέχνην νὰ δανείζεται παρ' ἄλλων τὰς ἀρετὰς ὅσας στερεῖται οἴκοθεν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν ἑαυτῆς βουλευμάτων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ὡς στρατιώτης
(Μεγέθυνσις ἐκ νομίσματος)

Ὁ Ἰουστινιανὸς πολλάκις ἐξεθειάσθη καὶ πολλάκις κατεκρημνίσθη εἰς τὰ σκοτεινότερα τῆς ἱστορίας τάρταρα. Ἀλάνθαστον τοῦτο τεκμήριον ὅτι δὲν ἦτο κοινὸς ἄνθρωπος· διότι ἐγκώμια μὲν ἐγράφησαν ἐνίοτε περὶ μετρίων τῆς ἱστορίας ἀγωνιστῶν, ἀλλ' οὐδεὶς πεισματωδῶς ἐπροπηλάκισε τοὺς τοιούτους καὶ ἐστηλίτευσεν· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα, ὅτι οὐχὶ οἴκοθεν ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ἄλλων ἱκανότητος ἔπραττε τὰ πάντα, περιέπεσεν εἰς ἀτοπήματα πολλά. Ἠναγκάζετο νὰ ἀνέχεται τὰ δεινότατα τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἠμαύρωσαν τὰς λαμπροτέρας τῆς βασιλείας αὐτοῦ σελίδας. Ὑπώπτευεν ἀδιακόπως τὴν πίστιν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξαιρέτως τοῦ πάντων ἐπιφανεστάτου, τοῦ μεγάλου Βελισαρίου. Ἦτο εἰς ὑπερβολὴν κενόδοξος καὶ ἐπεχείρει ἔργα δυσανάλογα πρὸς τοὺς πόρους, τὰς ἀνάγκας, τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ

τὰ ἀρχῆθεν ὀνόματα τοῦ οἴκου, ἀφοῦ τοιαῦτα ἑλληνικὰ λατινικὰ ὀνόματα ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους συνηθέστατα ἔν τε ταῖς εὐρωπαϊκαῖς καὶ ταῖς λατινικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ;

μᾶλλον ἔνδοξα τῆς βασιλείας ταύτης κατορθώματα ἐπήνεγκον ἐπὶ τέλους δυσεπανορθώτους πληγάς. Τὰ δὲ ἁμαρτήματα ταῦτα τοῦ Ἰουστινιανοῦ μαρτυροῦσιν ὅτι, ἂν διὰ τῆς τέχνης τοῦ διακρίνειν καὶ τιμᾶν τὴν ἱκανότητα ἡ φιλοδοξία προσλαμβάνει ἐνίοτε τὸ πρόσχημα τῆς μεγαλοφυΐας, μόνη ἡ ἀληθὴς μεγαλοφυΐα περιποιεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν φιλοδοξίαν ἀγαθοποιὸν ὄντως χαρακτῆρα.

Εἰς τὴν παγίωσιν καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα, τῆς ὁποίας ὁ βίος παρίστησιν ἀλλοκότους ἠθικὰς ἀλλοιώσεις. Ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀκάκιός τις, Κύπριος τὸ γένος, ἀρκτοτρόφος, ἤτοι ἐπιμελητὴς τῶν θηρίων, τὰ ὁποῖα διετήρει ἡ τῶν λεγομένων Πρασίνων ἱπποδρομικὴ μερίς, περὶ ὧν θέλομεν μετ᾽ οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέθανε καταλιπὼν τρεῖς θυγατέρας, τὴν Κομιτώ, τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν Ἀναστασίαν, ὧν ἡ πρεσβυτάτη ἦτο μόλις ἑπταέτις. Τὰ δυστυχῆ ταῦτα παιδία, ἅμα ὁπωσοῦν ἡλικιωθέντα, ἐπεδόθησαν εἰς τὸν θεατρικὸν βίον, ἤτοι εἰς τὴν παράστασιν ἀναισχύντων τινῶν μιμημάτων, τὰ ὁποῖα ἔτερπον τότε τὸν ὄχλον, πολλάκις δὲ καὶ τοὺς εὐπατρίδας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ μικρὰ Θεοδώρα, ἐνδεδυμένη χιτωνίσκον χειριδωτὸν εἰς δοῦλον παῖδα πρέποντα, συνώδευε πολλάκις εἰς τὸ θέατρον τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, τὴν ὀρχηστρίδα Κομιτώ, προκαλοῦσα τὸν γενικὸν καγχασμὸν διὰ τῶν σκωμμάτων καὶ τῶν μορφασμῶν δι᾽ ὧν ἐδέχετο τὰ διδόμενα αὐτῇ ῥαπίσματα· ἐκτὸς δὲ τῆς σκηνῆς ἐγίνετο θῦμα τῆς κτηνωδίας τῶν γελωτοποιῶν ἢ τῶν ὑπηρετῶν, ὅσοι περιέμενον τοὺς κυρίους αὐτῶν, ἐξοκείλασα οὕτω πρωΐμως εἰς ἀκολασίαν, τῆς ὁποίας περιγραφομένης ἀναιδέστατα ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, καὶ τεχνικώτερον, ἂν ὄχι εὐπρεπέστερον, ὑπὸ τοῦ Γίββωνος δὲν ἠθέλομεν τολμήσει νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὰ καθ᾽ ἕκαστα, καὶ ἂν δὲν εἴχομεν ἀφορμάς, μετ᾽ ὀλίγον ἐξηγηθησομένας, νὰ δυσπιστῶμεν πρὸς αὐτά. Ὅθεν περιοριζόμεθα εἰς τὰς κεφαλαιώδεις τῶν περιπετειῶν τῶν περιγραφομένων ὑπὸ τοῦ Προκοπίου, ὅσαι φαίνονται καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν ἀληθεῖς. Ἐνῷ λοιπὸν ἡ Θεοδώρα διῆγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀπωλείᾳ τὸ κάλλος αὐτῆς ἐξήνθησε θαυμάσιον, ὥστε ἡ νέα ἐκείνη Κυπρία ἀπέβη μία τῶν περιφημοτάτων ἑταιρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Τύριος Ἑκηβόλος, διορισθεὶς διοικητὴς τῆς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν Πενταπόλεως, παρέλαβεν αὐτὴν μεθ᾽ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τάχιστα ἀπέπεμψε πάλιν· διὸ αὕτη περιπεσοῦσα αὖθις εἰς πενίαν ἐπλανήθη ἐπί τινα χρόνον ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἀνατολῆς, διάγουσα τὸν πρότερον βίον, μέχρις οὗ, ὡς ὑπὸ προαισθήματός τινος ἐλαυνομένη, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ μετέβαλεν αὐτόθι τρόπον ζωῆς. Ἀποχωρήσασα εἰς οἰκίαν πενιχράν, ἣν βραδύτερον μετεσκεύασεν εἰς πολυτελὲς καταγώγιον τῶν γυναικῶν ὅσαι ἀπετάσσοντο τῷ ἀσώτῳ βίῳ, ἐπορίζετο τὰ πρὸς διατροφὴν νήθουσα ἔρια καὶ περὶ ἄλλα γυναικεῖα ἔργα ἀσχολουμένη. Ἐκεῖ ἐγνώρισεν αὐτὴν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἠράσθη αὐτῆς παραφόρως, τοσοῦτον παραφόρως, ὥστε ὁ νέος οὗτος, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον μεταξὺ τῶν πρώτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἴκων, ἐπέμεινε, παρὰ τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν τῶν συγγενῶν, νὰ νυμφευθῇ τὴν γυναῖκα ἐκείνην. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλίδος Εὐφημίας, ἥτις πρὸ πάντων ἀπέκρουε τὸ συνοικέσιον τοῦτο, ὁ Ἰουστινιανὸς κατέπεισε τὸν θεῖον νὰ ἐκδώσῃ νόμον καταργοῦντα ἐν μέρει τὴν προϋπάρχουσαν διάταξιν δι᾽ ἧς ἀπηγορεύετο εἰς ἄνδρα συγκλητικὸν νὰ λάβῃ σύζυγον γυναῖκα μετελθοῦσαν ἄτιμον ἐπάγγελμα, ἐπιτρέποντα δὲ τὸν τοιοῦτον γάμον εἰς τὰς γυναῖκας ὅσαι σωφρονήσασαι ἤθελον ἀσπασθῇ χρηστότερον βίον. Ὁ Ἰουστινιανός, ὠφεληθεὶς ἀμέσως ἐκ τῆς νέας ταύτης διατάξεως,

ἐνυμφεύθη τὴν Θεοδώραν· καί, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰουστῖνος περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου παρέλαβε συνάρχοντα τὸν ἀνεψιόν, ἡ Θεοδώρα ἐχαιρετίσθη ὡς Αὐγοῦστα καὶ ἐδέχθη ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ συζύγου τὸν ὅρκον τῆς πίστεως τῶν ὑπηκόων. Ἡ ἀνάβασις εἰς τὸν λαμπρότερον τῆς οἰκουμένης θρόνον γυναικὸς ὁρμωμένης ἀπὸ τοιαύτης καταγωγῆς καὶ διαίτης εἶναι γεγονὸς καθ' ἑαυτὸ ἤδη παράδοξον· ἀλλὰ τὸ ἔτι παραδοξότερον εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ περὶ τὴν ἐσχάτην, ὡς λέγεται, ἀκρασίαν καὶ ἀσωτίαν διαγαγοῦσα ἅπασαν τὴν πρώτην νεότητα διετέλεσε σύζυγος πιστή, βασιλὶς γενναία καὶ σύμβουλος πολλάκις συνετὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διετήρησε δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἐξαίσιον αὐτῆς κάλλος. Ὁ Προκόπιος οὐ μόνον εἰς τὰ βρίθοντα κολακειῶν Κτίσματα ἐξύμνησε τὸ κάλλος τῆς βασιλίδος, βεβαιῶν ὅτι «αὐτῆς τὴν εὐπρέπειαν λόγῳ τε φράσαι καὶ ἰνδάλματι ἀπομιμεῖσθαι ἀνθρώπῳ γε ὄντι παντάπασιν ἀμήχανα ἦν», ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀπορρήτοις Ἀνεκδότοις ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὸ προτέρημα ἐκεῖνο, εἰπών· «ἡ δὲ Θεοδώρα εὐπρόσωπος μὲν ἦν καὶ εὔχαρις, ἄλλως κολοβὴ (μικρὰ τὸ ἀνάστημα) καὶ ὠρακιῶσα (ὠχρά) οὐ παντάπασι μὲν ἀλλ' ὅσον ὑπόχλωρος εἶναι». Ὡσαύτως καὶ εἰς τὰς σῳζομένας αὐτῆς εἰκόνας ἐπιφαίνεται ὡραιότης χαρακτήρων, καὶ ὀξύτης βλέμματος, καὶ μεγαλοπρέπεια ὕφους, αἵτινες ἐξηγοῦσι μὲν τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσεπιμαρτυροῦσι δὲ ὅτι ἡ κατὰ Προκόπιον οἰκτρὰ ἐκείνη καὶ ἀποτρόπαιος ἐκφαύλισις τῆς πρώτης νεότητος δὲν ἴσχυσε νὰ μαράνῃ τὰ θέλγητρα τῆς βασιλίδος. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς Προκόπιος, ὁ τοσαύτας ἐπισωρεύων κατὰ τῆς Θεοδώρας κακολογίας, οὐδεμίαν παρέχει νύξιν κατὰ τῆς μετὰ τὸν γάμον σωφροσύνης αὐτῆς· ὥστε καὶ ἡ πρὸς τὸν σύζυγον πίστις εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Οὐδ' ἀναιρεῖ ὁπωσδήποτε ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ὅσα ἀλλαχοῦ εἶπε περὶ τοῦ ὄντως ἀρρενωποῦ χαρακτῆρος ὃν ἀνέδειξεν ἡ βασιλὶς κατὰ τὴν φοβερὰν στάσιν τοῦ Νίκα. Τελευταῖον αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκήρυξεν ἐν τῇ ὀγδόῃ αὐτοῦ νεαρᾷ τὴν σύνεσιν τῆς συζύγου καὶ ἐνεκωμίασε τὰς σοφὰς αὐτῆς συμβουλάς. Καὶ ἐκ τούτων μὲν μὴ νομίσῃ τις ὅτι ἡ Θεοδώρα ἀνεδείχθη τύπος ἀνθρωπίνης καὶ βασιλικῆς ἀρετῆς· ἡ γυνὴ αὐτη ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀγέρωχος, φιλάργυρος καὶ ἐνίοτε φιλέκδικος καὶ τυραννική. Ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ βαράθρου τῆς ἀπωλείας, εἰς ὃ εἰκονίζει τὴν Θεοδώραν κυλιομένην ὁ Προκόπιος, ἀνύψωσις αὐτῆς εἰς ἠθικὴν περιωπήν, ἥτις, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἄλλα αὐτῆς ἐλαττώματα, ἦτο πάντοτε ἐξαίρετος, καὶ αὐτὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτῆς κάλλους ἡ διάσωσις, ἤθελον εἶναι γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν ταῖς βιογραφικαῖς περιπετείαις, ὅσῳ ἐλαστική, ὅσῳ ποικίλη καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· ὥστε πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ ἀνεκδοτολόγος τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος ἐπεσώρευσεν εἰς τὸν βεβαίως ἀτυχῆ τῆς νεότητος τῆς Θεοδώρας βίον καὶ πολλὰς συκοφαντίας, ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας συνηθέστατα ἐπινοοῦσι καὶ ἐπαναλαμβάνουσι κατὰ τὰς εὐτυχίας καὶ τοῦ μεγαλείου ὁ φθόνος καὶ ἡ ἐπιβουλὴ τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Τὴν δὲ τοιαύτην κρίσιν προσεπιβεβαιοῦσι πάντα ὅσα περὶ Προκοπίου γνωρίζομεν.

Ὁ Προκόπιος, ὁ ἱστορήσας τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας γεγονότα, ἐγεννήθη περὶ τὸ 490 ἔτος μ. Χ. εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ Καισάρειαν. Διετέλεσε δὲ οὐ μόνον συγγραφεὺς πλείστου λόγου ἄξιος ἀλλὰ καὶ πρακτικὸς ἀνήρ, ἀρχίσας μὲν τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς δικηγόρος ἐν Καισαρείᾳ, γενόμενος δ' ἔπειτα γραμματεὺς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ Βελισαρίου καὶ τελευταῖον προαχθεὶς εἰς ὑψηλότερά τινα ἀξιώματα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὥς τινες ὑποθέτουσι, καὶ εἰς τὸ τοῦ ἐπάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας αὐτοῦ συγγραφὰς συνέταξεν ὁπωσοῦν βραδέως, ἀπὸ τοῦ 549 μέχρι τοῦ 559· ἔγραψε δὲ πρῶτον τὰς ἱστορίας, ἤτοι δύο βιβλία περὶ τῶν

περσικῶν, ἤ, καθὼς λέγει αὐτός, περὶ τῶν μηδικῶν πολέμων, δύο βιβλία περὶ τῶν πρὸς τοὺς Βανδήλους τῆς Ἀφρικῆς πολέμων καὶ τέσσαρα βιβλία περιλαμβάνοντα τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων πολέμων. Τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἱστορικὰ βιβλία περὶ τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γενομένων πολέμων εἶναι τὰ ἄριστα τῶν ὅσα κατέλιπεν ἡμῖν ἡ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ περίοδος, ἀνακαλοῦντα μέχρι τινὸς τὸν ἱστορικὸν τρόπον, ἂν ὄχι τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, τοὐλάχιστον τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Ὁ Προκόπιος ἱστορεῖ ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσε μετὰ τῆς εἰλικρινείας τοῦ στρατιώτου, τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ περιηγητοῦ, λέγει ὁ Ἄγγλος Γίββων. Ἐπιζητεῖ *πάντοτε, καὶ ἐνίοτε ἐπιτυγχάνει, περὶ τὸ ὕφος τοῦ λόγου τόνον καὶ κομψότητα*· αἱ σκέψεις αὐτοῦ, μάλιστα ἐν ταῖς δημηγορίαις, αἵτινες ὅμως εἶναι ὑπὲρ τὸ μέτρον πολυάριθμοι, μαρτυροῦσι πολλὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων γνῶσιν· ὁ δὲ ἱστορικός, φιλοτιμούμενος νὰ τέρψῃ καὶ νὰ διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους, φαίνεται περιφρονῶν τάς τε προλήψεις τοῦ ὄχλου καὶ τὰς τῶν αὐλῶν κολακείας. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὅπερ ὁ Γίββων δὲν ἐξεδήλωσεν ἀρκετὰ *σαφῶς, εἶναι ἡ πολλαχοῦ τῶν ἱστοριῶν ἐπιφαινομένη* ἀτρόμητος τοῦ φρονήματος ἀνεξαρτησία καὶ τὸ θάρρος δι' οὗ ὁ Προκόπιος ψέγει τὸν Ἰουστινιανόν, καὶ τοὺς εὐνοουμένους αὐτοῦ, καὶ τοὺς ὑπαλλήλους, καὶ τὴν ὅλην κυβέρνησιν, καὶ αὐτὰς τὰς φιλτάτας τοῦ βασιλέως δοξασίας. Ἡ εἰλικρίνεια αὕτη τιμᾷ τόν τε ἱστορικὸν καὶ τὸν ἱστορούμενον ἡγεμόνα.

Δυστυχῶς ὁ Προκόπιος δὲν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ γράψῃ τὰς ἱστορίας αὐτοῦ. Ὀλίγον ἔπειτα ἐδημοσίευσε περὶ τῶν Ἰουστινιανοῦ Κτισμάτων λόγους ἕξ, ἐν οἷς δὲν κρίνει πλέον τὸν βασιλέα ἀλλ' ἐγκωμιάζει αὐτὸν διαρρήδην. Εὑρίσκει μικρὸν τὸν Θεμιστοκλέα, ὅστις ἐφημίζετο δι' οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ ὅτι πόλιν μικρὰν ἐποίησε μεγάλην, ἐνῷ ὁ Ἰουστινιανὸς πολλὰ μὲν βασίλεια καθυπέταξεν, ἀναρίθμους δὲ ἐδημιούργησε πόλεις καὶ οἰκοδομὰς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ἠδύναντο νὰ ἀπιστήσωσιν ἂν εἶναι τῳόντι ἔργα ἑνὸς μόνου ἀνδρός. Πλὴν τούτου, ὁ Προκόπιος βεβαιοῖ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἠσφάλισε τὴν πρότερον πλανωμένην πίστιν, διεσάφησε καὶ συνηρμολόγησε τοὺς ἄλλοτε σκοτεινοὺς καὶ ἀντιφάσκοντας νόμους, ἐπλούτισε τοὺς ὑπηκόους, οὐ μόνον συνεχώρησε τοὺς ἐπιβουλεύοντας τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν ἀλλ' εἰς τοσοῦτον προῆλθε φιλανθρωπίας ὥστε καὶ στρατηγοὺς καὶ ὑπάτους τοὺς τοιούτους ἀνέδειξεν. Ἐν ἑνὶ δὲ λόγῳ ἐπιφέρει ὅτι, ἐάν τις ἐξετάσῃ ἀκριβῶς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, θέλει εὕρει παιδιὰν τὴν πολυθρύλητον τοῦ Κύρου ἀρχήν, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐδιπλασίασε τὸ κράτος αὐτοῦ κατά τε τὴν χώραν καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν. Ἡ ἄμετρος αὕτη κολακεία, ἡ τοσοῦτον πρὸς τὰς κρίσεις τῶν ἱστοριῶν πολλάκις ἀντιφάσκουσα, ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐλαττώσῃ τὴν πρὸς τὸν Προκόπιον ὑπόληψιν ἡμῶν, ἀλλ' οὐδ' εἰς ταύτην ἠρκέσθη. Ἐνῷ συνέτασσε καὶ ἐδημοσίευε τὸ ἐγκώμιον τοῦτο, ἔγραφε συγχρόνως ἐν *σκοτίᾳ καὶ παραβύστῳ* τὰ διαβόητα Ἀνέκδοτα, ἐν οἷς λέξιν πρὸς λέξιν σχεδὸν ἀναιρεῖ ὅσα ἐν τοῖς περὶ Κτισμάτων λόγοις ἐβεβαίωσε καὶ καταδικάζει ὅσα ἀπεθαύμασεν. Ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν τὰς αἰσχροτέρας καὶ κακουργοτέρας πράξεις, καὶ πολλάκις τοιαύτας οἵας ἡ μᾶλλον διεστραμμένη φαντασία δυσκόλως δύναταί νὰ ἐπινοήσῃ. Ἀγωνίζεται νὰ ἀμαυρώσῃ πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν ἐγένετο παρὰ τοῦ βασιλέως, ὑποθέτων ἀείποτε πονηρὰς ἐν αὐτῷ προαιρέσεις. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προέβη μανίας περὶ τὴν καταφορὰν αὐτοῦ καὶ τὴν ὕβριν ὥστε ἀξιοῖ που σπουδαίως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα δὲν ἦσαν ἄνθρωποι ἀλλὰ δαίμονες λαβόντες σχῆμα ἀνθρώπου ἵνα ἐξολοθρεύσωσι τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Ἡ τριπλῆ αὕτη παλιμβουλία εἶναι ἴσως ἑνιαία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἱστορίας. Εὑρέ-

θησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν ἐγκώμια ἀντὶ τῆς ἀληθείας· εὑρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες ἔγραψαν λιβέλλους ἀντὶ τῆς ἀληθείας, ἀλλ ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, ἀφοῦ ἐκαλλιτέχνησε πιστὴν ὁπωσοῦν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων εἰκόνα, ἔπειτα ν' ἀσχοληθῇ εἰς τὸ νὰ ἐπιχρίσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ ψιμυθίου τῆς κολακείας, καὶ συγχρόνως ἰδίαις χερσί, τὴν αὐτὴν εἰκόνα ν' ἀκρωτηριάσῃ καὶ νὰ ἀσχημίσῃ ἵνα παραγάγῃ ἀλλόκοτόν τινα τερατογραφίαν, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ γεγονὸς ἀνήκουστον. Ὅθεν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας ἤδη ἀπὸ τοῦ Νικολάου Ἀλεμάννου, ὅστις τῷ 1623 ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ἐν Λουγδούνῳ τὰ Ἀνέκδοτα, μέχρι τοῦ Φήλικος Δᾶν (Dahn), ὅστις τῷ 1865 ἐξέδωκεν ἀξιόλογον περὶ Προκοπίου πραγματείαν, ποικίλαι ἐγένοντο ἀπόπειραι ἵνα ἐξηγηθῇ τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον. Τινὲς νομίσαντες αὐτὸ ἀδύνατον ὑπέθεσαν ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα, τὰ ὁποῖα φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐδημοσιεύθησαν πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Προκοπίου. Ἀλλ' ὁ Σουίδας ῥητῶς λέγει· «ἔγραψε καὶ ἕτερον βιβλίον, τὰ καλούμενα Ἀνέκδοτα τῶν αὐτοῦ (Ἰουστινιανοῦ) πράξεων.... Τὸ βιβλίον Προκοπίου τὸ καλούμενον Ἀνέκδοτα ψόγους καὶ κωμῳδίας τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ περιέχει καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Θεοδώρας, ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς γαμετῆς αὐτοῦ». Καὶ πλὴν τῆς μαρτυρίας ταύτης ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις ἐπιμελῶς τὰ Ἀνέκδοτα καὶ ν' ἀντιπαραβάλῃ πρὸς τὰς ἄλλας συγγραφὰς τοῦ Προκοπίου, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τὸ ὕφος αὐτοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι γνήσιον τοῦ Προκοπίου ἔργον, ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Δᾶν, εἶπον ἐν γένει ὅτι ἡ αἰσχρὰ αὕτη παλιμβουλία ἐξηγεῖται εὐκόλως· καὶ ἵνα ἐξηγήσωσιν αὐτὴν εὐκόλως προτείνουσι τὸ μορμολύκειον τῆς ἐσχάτης ἐξαχρειώσεως τοῦ λεγομένου βυζαντινοῦ κράτους, ἧς ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν ὑπῆρξεν, ὡς ἀξιοῦσι, πιστὸν ἀπεικόνισμα. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι λησμονοῦσιν ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς δὲν παρήγαγε δεύτερον Προκόπιον καὶ ὅτι ἐξ ἐναντίας οἱ συγγραφεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν διαπρέπουσι μὲν ἐπὶ ἱστορικῇ τέχνῃ καὶ γλαφυρότητι λόγου, ἔχουσιν ὅμως ἅπαντες σχεδὸν ἀκραδάντους τινὰς πεποιθήσεις περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων, πεποιθήσεις πολλάκις ἡμαρτημένας ἀλλ' οὐδὲν ἧττον σεβαστάς. Ὥστε ἡ ὑποτιθεμένη ἐσχάτη ἐκείνη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξαχρείωσις, ἥτις, ῥητέον ἐν παρόδῳ, δὲν ἦτο χείρων τῆς ἐξαχρειώσεως πολλῶν ἄλλων ἱστορικῶν περιόδων καὶ αὐτῆς τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, δὲν ἐξηγεῖ παντάπασι τὴν κακοήθειαν τοῦ Προκοπίου οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἕνεκεν αὐτῆς προσωπικὴν αὐτοῦ εὐθύνην· ἡ δ' εὐθύνη αὕτη εἶναι τόσῳ μείζων ὅσῳ ἡ τυραννία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἐκώλυσε τὸν Προκόπιον νὰ ἐκφέρῃ ἐν ταῖς ἱστορίαις γνώμην ἐλευθέραν περί τε τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Τοῦτο συναισθανόμενοι ἄλλοι τε καὶ ὁ Δᾶν ἠγωνίσθησαν νὰ ἀνακαλύψωσιν ἐκ τίνων ἆρά γε μερικωτέρων ἀφορμῶν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν ἐξετράπη τῆς ἀρχικῆς εὐθείας ὁδοῦ, δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ, ἐπὶ τὴν αἰσχρὰν κολακείαν καὶ τὸν ἔτι αἰσχρότερον λίβελλον. Καὶ ὑπέθεσαν λοιπὸν ὅτι τὸ μὲν ἐγκώμιον ἐγράφη ἢ ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ἢ ἵνα ἐξευμενισθῇ οὗτος διότι ἐν ταῖς ἱστορίαις δὲν ἐπῃνέθη ἀρκούντως· τὸ δὲ λοίδορον βιβλίον ἢ ἕνεκα προσωπικῆς τινος δυσαρεσκείας ἢ πρὸς ἐκδίκησιν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστη δῆθεν ὁ συγγραφεὺς νὰ συντάξῃ τοὺς περὶ Κτισμάτων λόγους. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι εἰκασίαι, αἵτινες οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἱστορικὴν ἀξίαν.

Τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τίνα πίστιν δυνάμεθα σήμερον νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὰ τερατώδη τοῦ Προκοπίου Ἀνέκδοτα. Ὁ Δᾶν μετὰ πολλὰς καὶ λεπτολόγους ἀντιπαραθέσεις τῆς συγγραφῆς ταύτης πρὸς τὰς Ἱστορίας καὶ τὰ Κτίσματα ἔφθασεν εἰς τὸ ὁπωσοῦν ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Γίββωνος συμπέρασμα ὅτι Ἀνέκδοτα εἶναι

ἄξια πίστεως, ἅμα ἀφαιρεθῶσιν ἀπ' αὐτῶν αἱ ὑπερβολαὶ καὶ τὰ πλάσματα ὧν ὁμολογουμένως βρίθουσιν. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη, καίτοι ἔχουσα πρόσχημά τι ὀρθότητος, πράγματι εἶναι σφόδρα ἐπισφαλής. Τίνες εἶναι αἱ ὑπερβολαί, τίνα τὰ πλάσματα καὶ τίς ἡ ἀλήθεια; Τίς δὲ θέλει θέσει τὰ ἀκριβῆ μεταξὺ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους ὅρια; Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι καθ' ἑαυτὰ τὰ Ἀνέκδοτα εἶναι ἀνάξια πίστεως. Ὁ Προκόπιος, ὅστις ἐξεσχίζετο ἐν αὐτοῖς ἵνα ἀποδείξῃ τὴν κακοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ παράσχῃ αὐτὸς οὗτος ἀπόδειξιν ἀναμφισβήτητον τῆς ἰδίας κακοηθείας, ἥτις ἐνώπιον τῆς ἱστορικῆς ὡς καὶ πάσης ἄλλης δικαιοσύνης ὀνομάζεται ψευδομαρτυρία. Ὅθεν συντασσόμεθα μᾶλλον μετὰ τῆς γνώμης ἐκείνων ὅσοι δὲν παραδέχονται τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀναφερόμενα εἰμὴ καθ' ὅσον ταῦτα ἐπιμαρτυροῦνται ὑπὸ ἄλλων ἱστορικῶν οἵτινες δὲν ἀντέγραψαν τὸν Προκόπιον. Καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπιχειροῦμεν ἤδη τὴν ἐξιστόρησιν τῆς μακρᾶς καὶ πολυκρότου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Διότι ἠμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἤρχισεν ἀπ' αὐτῆς τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Ἰουστίνου, ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἤδη τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Ναὶ μὲν ἐπισήμως συνάρχων δὲν ἀνηγορεύθη εἰμὴ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ θείου αὐτοῦ, πράγματι ὅμως ἐπενήργησεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Πρὸ πάντων δὲ ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ παρασκευάζῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν παρ' αὐτοῦ μελετωμένην ἀνάκτησιν τοῦ δυτικοῦ κράτους. Συνῆψε σχέσιν καὶ φιλίαν στενὴν πρὸς Ἰλδέριχον, τὸν βασιλέα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδήλων, φιλίαν ἥτις προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὴν αὐτόθι ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δ' ἐστοχάσθη ἀπαραίτητον τὴν παῦσιν τοῦ σχίσματος τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐπὶ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη, ἀπὸ Ζήνωνος, καὶ τὴν ἐκ παντὸς τρόπου ἐξευμένισιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, εὔελπις ὅτι οὕτω θέλει καταστήσει αὐτὸν προθυμότερον νὰ συμπράξῃ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος.

Ὅθεν κατ' εἰσήγησιν αὐτοῦ ὁ Ἰουστῖνος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πάπαν Ὁρμίσδαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὑπεχρεώθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀρχιερέως ἐκείνου καὶ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀκακίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας, ἐν ἔτει 525, ὁ Ἰουστῖνος ἔδωκεν ἕτερον δεῖγμα περιποιήσεως καὶ εὐπειθείας πρὸς τὴν παπικὴν ἀρχήν. Ἐβασίλευεν ἔτι τότε τῆς Ἰταλίας ὁ γότθος Θευδέριχος, ὅστις, ἀρειανὸς ὤν, εἶχε ζητήσει παρὰ Ἰουστίνου νὰ μὴ παρενοχλῶνται οἱ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀρειανοὶ περὶ τὸ δόγμα αὐτῶν. Μὴ ἐπιτρέψαντος δὲ τοῦτο τοῦ Ἰουστίνου, ὁ Θευδέριχος ὑπεχρέωσε τὸν διάδοχον τοῦ Ὁρμίσδου Ἰωάννην Α' νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα μεσολαβήσῃ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῷ βασιλεῖ· καὶ ὁ πάπας, τοῦ ὁποίου οἱ προκάτοχοι ἔφερον ἄνω κάτω τὴν ἐκκλησίαν, διότι οἱ τοῦ Ἰουστίνου προκάτοχοι ἠνείχοντο τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, ἠναγκάσθη ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐντολὴν νὰ συστήσῃ αὐτὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνοχήν, παρέχων τῇ ἀληθείᾳ ἀλλόκοτον δεῖγμα τῆς θρυλουμένης ἀνεξαρτησίας τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως. Ὁπωσδήποτε, προσελθόντος τοῦ πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξῆλθον πανηγυρικῶς εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ ἡ σύγκλητος, ὁ κλῆρος, ὁ λαὸς καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεύς· κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐτέλεσεν ὁ πάπας τὴν θείαν μυσταγωγίαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἐνῷ κατεπροδίδοντο τοιουτοτρόπως τὰ ἀληθῆ τῶν ἀνατολικῶν συμφέ-

ροντα, χάριν πολιτικῶν βουλευμάτων ἀλλοτρίων εἰς τὰ συμφέροντα ἐκεῖνα, ἐδέησεν ὁ Ἰουστῖνος νὰ ἐπιστήσῃ ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου οἱ Πέρσαι ἐπανέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δέ, ἐν ἔτει 527, ἀποθανόντος τοῦ Ἰουστίνου, ἀνέλαβεν ὁ Ἰουστινιανὸς μόνος τὴν ὅλην ἐνάσκησιν τῆς ἀρχῆς.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπανηγύρισε πολυτελῶς τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ· λαμπραὶ δὲ κατὰ Περσῶν νῖκαι ἐκλέισαν τῆς νέας βασιλείας τὰς ἀρχὰς καὶ ἠνάγκασαν τὸν μέγαν Χοσρόην νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος, ὅστις ἔμελλε νὰ περιποιήσῃ τοσαύτην δόξαν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Βελισάριος ἐγεννήθη ἐν Θρᾴκῃ ἐκ γονέων ἀφανῶν καὶ εἶχε διατελέσει εἷς τῶν δορυφόρων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ἅμα βασιλεύσας προεχειρίσατο αὐτὸν στρατηγὸν τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Βελισάριος, ἐπιτραπεὶς ἐπὶ Ἰουστίνου στρατιωτικήν τινα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡγεμονίαν, δὲν εἶχεν εὐδοκιμήσει. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκεν αὐτῷ τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἀγῶνα, μαντεύσας τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀνδρός, ὅστις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον τῆς δεξιᾶς τοῦ νέου βασιλέως χειρὸς ἕρμαιον. Ἔκτοτε δὲ ὁ Βελισάριος προσέλαβεν ἐν Μεσοποταμίᾳ ὤν, ὡς γραμματέα τὸν Προκόπιον, τὸν πιστὸν σύντροφον καὶ τὸν ἀκριβῆ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἱστορικόν. Οἱ Πέρσαι εἰς 40.000 ἀνδρῶν συμποσούμενοι ἐπῆλθον αὐτόθι τῷ 530 ἐπαιρόμενοι ὅτι θέλουσι καταλύσει τὰ ἀσφαλῆ τῆς Δάρας ὀχυρώματα· καὶ ὁ στρατηγὸς αὐτῶν εἶχε μάλιστα προπετῶς παραγγείλει εἰς τὸν Βελισάριον νὰ παρασκευάσῃ τὸ βαλανεῖον τῆς πόλεως, διότι ἐσκόπει, ἔλεγε, τὴν ὑστεραίαν νὰ λουσθῇ ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ συγκεντρωθεὶς περὶ τὸ φρούριον ἐκεῖνο στρατὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ μόλις ἠρίθμει 25.000 ἀνδρῶν, καὶ τὸ χείριστον ἐστερεῖτο μὲν ἀποχρώσης πειθαρχίας, ἦτο δὲ τεταπεινωμένος ἐκ προηγουμένων ἀτυχημάτων· ἀλλ' ἤγετο ἤδη ὑπὸ ἀνδρὸς τοῦ ὁποίου τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ἔμελλε νὰ κατισχύσῃ ἁπάντων τῶν ἐλαττωμάτων τούτων. Προπαρασκευάσας τὸ πεδίον τῆς μάχης διὰ τάφρου, ἥτις ποικίλας ἔχουσα διευθύνσεις ἅμα μὲν ἐχρησίμευεν εἰς ἐξασφάλισιν τοῦ στρατοπέδου, ἅμα δὲ εἰς ἐπιτηδείας ἐνέδρας, ὁ Βελισάριος ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν πολεμίων καὶ εἰς κρίσιμόν τινα στιγμὴν τοῦ ἀγῶνος ἐπάγεται ἐπ' αὐτοὺς ἀδοκήτως τὸ ἐνεδρεῦον ἱππικόν, δι' οὗ κυρίως καὶ κατωρθώθη ἡ νίκη. Πίπτει τότε ἡ ἱερὰ τῶν Περσῶν σημαία, αὐτὸς τῶν ἀθανάτων ὁ λόχος τρέπεται εἰς φυγήν, τὸ πεζικὸν ῥίπτει τοὺς θυρεοὺς καὶ οἱ ἡττημένοι καταλείπουσιν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὀκτακισχιλίους νεκρούς. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 531, οἱ πολέμιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Συρίαν ἀπὸ τῆς ἐρήμου. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀνεχαίτισαν τὴν ὁρμὴν αὐτῶν αἱ συνεταὶ τοῦ Βελισαρίου διατάξεις. Οἱ Πέρσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι. Καθ' ἑκάστην νύκτα ὁ Βελισάριος κατελάμβανε τὸ κατὰ τὴν προτεραίαν στρατόπεδον αὐτῶν, ὥστε ἤθελεν ἐξώσει αὐτοὺς ἄνευ αἱματοχυσίας, ἐὰν ἡ παράλογος ἔπαρσις τοῦ ἰδίου στρατοῦ δὲν ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως περὶ Καλλίνικον. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἡ δεξιὰ αὐτοῦ πτέρυξ ὑπέστη τὸν ἔσχατον κίνδυνον διὰ τὴν προδοσίαν ἢ τὴν ἀνανδρίαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ Ἀράβων (¹)· ἀλλὰ τὸ πεζικὸν τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἔμεινεν ἀκλόνητον, καὶ ὁ Βελισάριος ἀφιππεύσας, διὰ μακρᾶς καὶ πεισματώδους ἀμύνης, ἠνάγκασε τελευταῖον τοὺς πολεμίους νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια. Οὕτω δὲ συντελέσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν μετ' ὀλίγον συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔμελλε νὰ

(¹) Ἀράβων ἐννοεῖται τῆς Συριακῆς ἐρήμου καὶ Μεσοποταμίας εἰδωλολατρῶν ἢ χριστιανῶν (οὐχὶ μωαμεθανῶν).

λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ νέας ἀφορμὰς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ τροπαιοῦχον αὐτοῦ στάδιον.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνησχολήθη εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ χρησιμωτάτου τῶν μνημείων ὅσα ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἀείμνηστον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διατάξας τὴν σύνταξιν τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων. Τὰ νομοθετικὰ ταῦτα ἔργα, εἰ καὶ ἐγράφησαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ τὸ πλεῖστον ἀπηρτίσθησαν ἐκ τῶν συστατικῶν τῆς προηγουμένης ρωμαϊκῆς νομοθεσίας καὶ νομολογίας, δὲν εἶναι ὅμως ἄσχετα πρὸς τὸν ὅλον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους βίον. Οὐ μόνον ἐξ αὐτῶν ἐπήγασαν αἱ βραδύτερον ἑλληνιστὶ γραφεῖσαι συλλογαὶ τῶν νόμων, αἵτινες ἐρρύθμισαν τὰς ἀστικὰς ἡμῶν σχέσεις κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι κατὰ μέγα μέρος εἰσέτι τὸ ἀστικὸν δίκαιον τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς καὶ ὁ μετέπειτα διαμορφωθεὶς χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς δὲν ὑπῆρξαν ἐντελῶς ἀμέτοχοι τοῦ καταρτισμοῦ τῆς νομοθεσίας ταύτης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἀποχρώντως τὴν ἀστικὴν νομοθεσίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ὥστε νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς καὶ ἀκριβῶς μέχρι τίνος ὠφελήθησαν ἐξ αὐτῆς οἱ τοσοῦτον κλέος κτησάμενοι ἐπὶ νομοθετικῇ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ Ρωμαῖοι (¹). Ἀλλ' ὅμως αἱ εἰδήσεις, ὅσαι εἶναι δυνατὸν νὰ συλλεγῶσι περὶ τούτου, ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων, ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος δικαιοῦται νὰ κοινωνήσῃ ἐν μέρει τοὐλάχιστον τῆς τιμῆς, τῆς εὐλόγως εἰς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἀποδιδομένης. Παραλείποντες ἐνταῦθα τὴν δωδεκάδελτον, ἥτις ἀπετέλει τὴν βάσιν τοῦ δικαίου τούτου, καὶ τὴν ὁποίαν, καθ' ἃ ὁμολογοῦσιν αὐτοὶ οἱ ρωμαῖοι ἱστορικοί, οἱ δεκαδάρχαι παρέλαβον τῇ συνδρομῇ τοῦ Ἑρμοδώρου ἐν μέρει ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων, ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι οἱ θεσμοὶ τῶν πόλεων τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ τῆς Σικελίας, πρὸς τὰς ὁποίας οἱ ρωμαῖοι ἦλθον πρωιμώτατα εἰς σχέσεις, ἐπενήργησαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν νομοθεσίαν αὐτῶν, οὐδὲν ἧττον ἢ εἰς τὸν ὑπόλοιπον πολιτισμόν.

Οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν ἔθνος ἐξόχως πρακτικόν, καὶ τοιοῦτοι ὄντες οὐ μόνον δὲν μετεκίνουν ἐκ τοῦ προχείρου τὰ καθεστῶτα εἰς τὰ ἔθνη πρὸς τὰ ὁποῖα ἤρχοντο εἰς κυριαρχικὰς σχέσεις ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζον καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ πᾶν ὅ,τι χρήσιμον εὕρισκον εἰς τὰ ἔθνη ταῦτα. Ὅθεν διετήρησαν μὲν τοὺς νόμους πλείστων ὅσων κατακτηθεισῶν ὑπ' αὐτῶν πόλεων καὶ χωρῶν, παρέλαβον δ' ἐντὸς τοῦ ἰδίου δικαίου τοὺς ναυτικοὺς νόμους τῶν Ροδίων· καὶ περὶ τὴν σύνταξιν τῶν ἀιδίων διαταγμάτων τοῦ πραίτωρος, δι' ὧν κατ' ἔτος ἀνεπτύσσοντο, συνεπληροῦντο καὶ ἐνίοτε ἐτίθεντο ἐκ μέσου, κατὰ τὰς προϊούσας τῆς κοινωνίας χρείας, οἱ ἀρχαῖοι ρωμαϊκοὶ νόμοι, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν προπατόρων ἡμῶν, παρ' οἷς, ὡς εἴδομεν, πάντες οἱ φίλοι τῆς προόδου Ρωμαῖοι, ἀπὸ τῆς δευτέρας ἔτι πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀπαρτίζωσι τὴν ἀνατροφὴν αὐτῶν καὶ παιδείαν. Ἔκτοτε ἡ ἐν Ρώμῃ μεταφυτευθεῖσα ἑλλη-

(¹) Παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἀνέκαθεν οἱ ρωμαῖοι πραίτωρες ἀναλαμβάνοντες τὴν ἀρχὴν αὐτῶν διέγραφον τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς καθ' ἃς ἔμελλον ν' ἀπονείμωσι τὴν δικαιοσύνην διαρκούσης τῆς ἐνιαυσίου ἀρχῆς αὐτῶν, χωρὶς νὰ καταργήσωσι τὰς ὑπὸ τῶν προκατόχων αὐτῶν διαγραφείσας ἀρχὰς ἀλλὰ τροποποιοῦντες αὐτὰς κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὑποδεικνυομένας ἀνάγκας. Ἡ συλλογὴ τῶν τοιούτων πραιτωριακῶν διαταγμάτων ἢ διαγραμμάτων ἀπετέλει τὸ «ἀΐδιον διάταγμα» (edictum perpetuum). Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἐγένετο συλλογὴ τοῦ οὕτω παραχθέντος πραιτωριακοῦ δικαίου ὑπὸ τοῦ Σαλβίου Ἰουλιανοῦ, τμήματα δὲ τῆς συλλογῆς περιελήφθησαν ἐν τῷ ἰουστινιανείῳ δικαίῳ.

-νικὴ φιλοσοφία ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀρχὰς ἀντὶ τῶν στενῶν τύπων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐδεσμεύετο τὸ ἀρχαῖον δίκαιον. Αἱ ἀρχαὶ αὗται, προαγόμεναι εἰς μέσον διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ πραίτωρος, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐπιεικείας καὶ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, μετερρύθμισαν τοιουτοτρόπως κατ' ὀλίγον οὐ μικρὸν τῆς νομοθεσίας μέρος. Ὁ Κικέρων, ὅστις ἐξυμνεῖ ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς αὐτοῦ πραγματείαις τὴν σοφίαν τῶν ἑαυτοῦ προπατόρων καὶ συνιστᾷ τὴν σπουδὴν τοῦ πατρῴου δικαίου καὶ τῆς δωδεκαδέλτου, τῆς ὅλως, λέγει, λησμονηθείσης, πράγματι εἶναι οὐδὲν ἧττον μαθητὴς καὶ ἐνίοτε ἁπλοῦς ἑρμηνευτὴς τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἂν αἱ ὑψηλαὶ ἀλλὰ πολλάκις ἀνεπίδεκτοι ἐφαρμογῆς θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος δὲν ἠδύναντο νὰ ἑλκύσωσιν ἀνθρώπους θετικοὺς καὶ εἰθισμένους εἰς τὴν πρακτικὴν διεξαγωγὴν τῆς κυβερνήσεως, οἱ ἄνθρωποι ὅμως οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποκρούσωσιν ἐξ ἴσου τοὺς περιπατητικούς, τῶν ὁποίων αἱ ἀρχαὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς τῶν γεγονότων μελέτης καὶ ἀντιπαραθέσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος εἶχον συντάξει τὰς περὶ πολιτειῶν καὶ νόμων μελέτας αὐτῶν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀπείρων πολιτευμάτων ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν. Εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, τὸν ὁποῖον ὁ Κικέρων ἐν τῇ περὶ νόμων πραγματείᾳ αὐτοῦ φαίνεται προαιρούμενος νὰ λάβῃ ὡς τύπον, προσέθηκε τὴν ὑπερτάτην ἐκείνην πεῖραν, ἥτις δὲν προσκτᾶται εἰμὴ διὰ τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων. Τελευταῖον ἑτέρα τις σχολή, ἡ τῶν στωικῶν φιλοσόφων, διὰ τῆς ἀκριβείας τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν ὁρισμῶν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὕψους καὶ τῆς αὐστηρότητος τῶν ἠθικῶν αὐτῆς παραγγελμάτων καὶ διὰ τοῦ ἐνεργοῦ αἰσθήματος τὸ ὁποῖον ἀνέπτυσσεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἤρεσκε τὰ μάλιστα εἰς τὸν ρωμαϊκὸν χαρακτῆρα, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἤσκησεν ἰσχυρὰν καὶ ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν εἰς τὴν νομοθεσίαν Ἅπαντες σχεδὸν οἱ νομοδιδάσκαλοι, τῶν ὁποίων αἱ ἀποφάνσεις εἶχον κῦρος, καὶ πάντες σχεδὸν ὅσοι ἢ συνέταξαν δογματικὰς περὶ δικαίου πραγματείας ἢ δημοσίᾳ ἐδίδασκον τὸ δίκαιον ἐν Ρώμῃ, ἀνῆκον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ζήνωνος. Οἱ ὁρισμοὶ αὐτῶν, τὰ ἀξιώματα αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πολλάκις εἰμὴ ἁπλῆ ἀντιγραφὴ χωρίων τοῦ Παναιτίου ἢ τοῦ Χρυσίππου· καὶ ὅτε μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας (¹) ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία συνεκεντρώθη καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατόρων, αἱ ἀντιγραφαὶ δι' ὧν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Πτολεμαίων, οἱ Καίσαρες ἔλυον τὰ ὑποβαλλόμενα εἰς αὐτοὺς ζητήματα συνετάσσοντο ὑπὸ νομικῶν παιδευθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν στωικὴν σχολήν.

Ἀλλ' ἔλθωμεν ἀπὸ τῶν γενικῶν τούτων θεωριῶν εἴς τινα παραδείγματα τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἔσχεν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ Μαρκιανὸς παρέλαβεν ἐκ τοῦ Χρυσίππου τὸν περίφημον ὁρισμόν· «Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεύς, θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν, καὶ ἄρχοντα, καὶ ἡγεμόνα· καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζῴων, προστακτικὸν μὲν τῶν ποιητέων, ἀπαγορευτικὸν δὲ τῶν οὐ ποιητέων». Κατὰ μίμησιν τῶν στωικῶν οἱ ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐνησχολήθησαν μὲν περὶ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν ὅρων, ἐπεμελήθησαν δ' ἐξαιρέτως τὴν περὶ τὸν λόγον βραχύτητα καὶ ἀκρίβειαν, ἐπέστησαν δὲ ἰδιάζουσαν προσοχὴν

(¹) **Ἀβασίλευτος** πολιτεία ἐννοεῖται ἡ ἀπὸ τῆς ἐξώσεως τῶν λεγομένων βασιλέων (τῷ 509 π. Χ.) μέχρι τῆς τοῦ Αὐγούστου (30 π. Χ.) μονοκρατίας περίοδος ἡ καλουμένη ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως περίοδος τῆς «**ἀκριβοῦς δημοκρατίας**».

εἰς τὴν διαλεκτικὴν τέχνην. Ἀλλὰ καὶ τῶν δογμάτων τῆς ἐσωτερικῆς φιλοσοφίας τῶν στωικῶν εὑρίσκονται οὐκ ὀλίγα ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ ἴχνη. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων διαίρεσιν εἰς ἐνσώματα καὶ ἀσώματα· τὸν προσδιορισμὸν τῶν δημοσίων πραγμάτων, τῶν κοινῶν εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἢ εἰς μόνους τοὺς ἰθαγενεῖς· τὰς θεωρίας περὶ τῶν ὑποχρεώσεων ὅσαι συνομολογοῦνται ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ τῆς βίας· τὸν ὁρισμὸν τοῦ φυσικοῦ δικαίου· τινὰς περὶ αὐτοχειρίας διατάξεις· τὰ ψυχολογικὰ δόγματα ὧν βρίθουσιν αἱ σῳζόμεναι περικοπαὶ τῶν μεγάλων τῆς Ρώμης νομοδιδασκάλων, Λαβέωνος, Οὐλπιανοῦ, Παπινιανοῦ, Σαλουίου Ἰουλιανοῦ καὶ ἄλλων· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸν γενικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα τῆς συντηρήσεως καὶ ἀντιστάσεως ὃν ἡ ρωμαϊκὴ νομοδιδασκαλία κοινὸν ὡσαύτως εἶχε πρὸς τοὺς στωικούς. Εἰδικώτερον δὲ ἡ θεωρία τῶν τριῶν τοῦ δικαίου θέσεων, φυσικοῦ, ἐθνικοῦ, ἀστικοῦ, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στωικὸν δόγμα, τὸ θεωροῦν τὸν ἄνθρωπον ὡς ζῷον, ὡς ἄνθρωπον, ὡς πολίτην. Καὶ πλὴν τούτου τινὲς τῶν περὶ ἐπικαρπίας διατάξεων, ἡ περὶ τόκου θεωρία, τὸ περὶ ἑπταετῶν μεταβολῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δόγμα, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ὡρίσθησαν ἱκανότητές τινες ὑπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, αἱ τοῦ δικαίου τούτου θεωρίαι περὶ τῆς προσαυξήσεως καὶ τῶν διαφόρων αὐτῆς εἰδῶν, ἡ περὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἐγκλημάτων δοξασία καὶ ἄλλα πλεῖστα ὅσα μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐπὶ τοσοῦτον ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν στωικῶν ὥστε πολλάκις παρεδέχθησαν καὶ αὐτὰς αὐτῶν τὰς πλάνας. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης οἰκειότητος τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐξηγεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις πῶς ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία, ἥτις τόσον ὀλίγον ἐπενήργησεν εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατώρθωσεν ὅμως νὰ καταστήσῃ ἀσπαστὴν παρ' αὐτῷ τὴν ἀστικὴν αὐτῆς νομοθεσίαν· κατώρθωσε δὲ τοῦτο διότι οἱ ἑλληνικοὶ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς εὕρισκον ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ἐκείνῃ ἀρχὰς αἵτινες δὲν ἦσαν εἰς αὐτοὺς ἀλλότριαι.

Ἦλθεν ἔπειτα ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμός, ὅστις, διαμορφωθεὶς καὶ ἀκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ μάλιστα καὶ τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, πολυειδῶς ἐπενήργησεν εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους ἀπὸ Κωνσταντίνου μέχρις Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Κώνστας, ὁ Ἰοβιανός, ὁ Οὐάλης, ὁ Μέγας Θεοδόσιος, ὁ Ἀρκάδιος, ὁ Θεοδόσιος ὁ νεώτερος, ὁ Ἀναστάσιος, ὁ Ἰουστῖνος, περιεστοιχισμένοι ὄντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν ἑλλήνων λειτουργῶν τοῦ νέου θρησκεύματος, ἀναγκαίως συνεβουλεύθησαν αὐτοὺς περὶ τὴν σύνταξιν τῶν νόμων αὐτῶν καὶ τῶν διαταγμάτων. Αἱ δ' ἀρχαὶ τοῦ θρησκεύματος τούτου ἦσαν περὶ οὐκ ὀλίγα διάφοροι τῶν ἀρχῶν τοῦ θρησκεύματος τὸ ὁποῖον εἶχε προεδρεύσει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προτέρας νομοθεσίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τῆς οἰκογενείας, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ τὴν κατάστασιν τῶν γυναικῶν. Τὰ δόγματα ταῦτα, πολὺ πρὶν ἐνθρονισθῶσιν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τοῦ κράτους, εἶχον ἐπικρατήσει ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις διαμορφωθεῖσα δι' ἑλληνικῶν θεσμῶν ἀπετέλεσε κατὰ τὰς πρώτας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας κράτος ἐν κράτει, ἤτοι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος,τὸ ὁποῖον λεληθότως ὀργανωθὲν διέζησε καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, ἦλθεν ἔπειτα εἰς ρῆξιν πρὸς αὐτὸ καὶ ἐπὶ τέλους ἐξηφάνισε καὶ ἐκληρονόμησεν αὐτὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τὰ νέα κοινωνικὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα, πολὺ πρὶν ἀναγνωρισθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐπισήμου νομοθεσίας, ἴσχυον λοιπὸν ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἑλληνικῇ καὶ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ, ἥτις εἶχε τοὺς νόμους αὐτῆς, τοὺς πόρους, τὰ δημόσια καταστήματα καὶ πρὸ πάντων τοὺς δικαστὰς αὐτῆς, διότι οἱ ἐπίσκοποι τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας προσέλαβον ἀνέκαθεν διαιτητικήν τινα μεταξὺ τῶν πιστῶν δικαιοδοσίαν. Ἐκ δὲ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης κοινω-

νίας, τὰ δόγματα ἐκεῖνα μετεβιβάσθησαν κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ κράτους, ὡς προείρηται, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων.

Ἐν τούτοις ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα μεγάλη τις σύγχυσις ἐπεκράτει ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ. Ἄλλοι μὲν τῶν νόμων ἀνέτρεχον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀβασίλευτον ἤ, ὡς λέγεται συνήθως, δημοκρατικὴν ἐποχήν, σχέσιν ἔχοντες πρὸς θεσμοὺς μὴ ὑπάρχοντας πλέον· ἄλλους συνέταξαν αὐτοκράτορες ἐθνικοὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς μὲν ἀλλ' ἐθνικῆς ἑλληνικῆς τῶν στωικῶν αἱρέσεως· ἄλλοι ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ ἑλλήνων ἐπισκόπων εἰς αὐτοκράτορας χριστιανούς· οἱ μὲν εἶχον καταργηθῆ ἐν μέρει, οἱ δὲ εἶχον πέσει εἰς ἀχρηστίαν, οἱ δὲ κατεκαλύπτοντο ὑπὸ σωροὺς ὀγκώδεις ἑρμηνειῶν. Παρεκτὸς τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων ὑπῆρχον καὶ συγγραφαὶ νομομαθῶν, εἰς ἃς ἐπὶ Θεοδοσίου Β΄ εἶχε δοθῆ ἰσχὺς νόμου ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ αἵτινες περιεῖχον ἀντιφάσεις ἀδιορθώτους. Ἐντεῦθεν μεγάλη ἦτο ἡ ἀβεβαιότης τῶν ἐννόμων σχέσεων, ρυθμιζομένων μᾶλλον κατὰ τὴν ἀσθενῆ κρίσιν τῶν δικαστῶν ἢ κατὰ τοὺς σαφεῖς ὁρισμοὺς τοῦ νόμου. Τοῦτο δὲ τὸ δεινὸν περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐλάττωμα ἐπεχείρησεν ἅμα βασιλεύσας ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ θεραπεύσῃ, ἀθροίζων μὲν εἰς τρεῖς συλλογὰς ὅλας τὰς διατάξεις ὅσων ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν τὴν διατήρησιν, καταργῶν δὲ ὅλας τὰς διατάξεις ὅσαι δὲν ἤθελον περιληφθῆ ἐν αὐταῖς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀπὸ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς ἐγένοντο νόμων τινῶν συλλογαί, ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι αἱ ἀρχαιότεραι ἐξ αὐτῶν δὲν περιελάμβανον εἰμὴ μέρη τινὰ τῆς νομοθεσίας, καὶ ταύτης ἔκτοτε οὐσιωδῶς ἀλλοιωθείσης αὐτὴ ἡ τελευταία καὶ πασῶν τελειοτέρα, ἡ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου ἀπαρτισθεῖσα καὶ ἀπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ὀνομαζομένη, εἶχεν ἀποβῆ αὖθις ἀτελὴς ἕνεκα τῶν ποικίλων νεαρῶν διατάξεων τῶν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτοκρατόρων. Ἐξηκολούθουν δ' ἔχουσαι νόμου ἰσχὺν νομικαί τινες συγγραφαί, καίτοι βρίθουσαι ἀντιφάσεων. Ὥστε ὑφίστατο πάντοτε ἡ ἀνάγκη εὐρυθμοτέρου, πληρεστέρου καὶ σαφεστέρου καταρτισμοῦ τῆς ὅλης νομοθεσίας· ἡ δὲ περὶ τούτου προαίρεσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς σωτήριος, εἰ καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀτοπήματά τινα καὶ παραπτώματα.

Τὸ ἔργον ἀνετέθη εἰς δέκα νομοδιδασκάλους, ὧν προΐστατο ὁ περίπυστος Τριβωνιανός. Ὁ Τριβωνιανὸς ἐγεννήθη εἰς Σίδην, αἰολικὴν πόλιν τῆς Παμφυλίας, ἐκ προγόνων μακεδόνων. Κατ' ἀρχὰς μὲν μετῆλθε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου, διακριθεὶς δ' ἔπειτα ὑπὸ τοῦ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἀναμαρτήτου ὀφθαλμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ προεχειρίσθη ἔπαρχος τῆς πόλεως καὶ τελευταῖον ἀνεβιβάσθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ κοιαίστωρος, ἤτοι τοῦ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργοῦ, ἀξίωμα τὸ ὁποῖον τότε ἦτο πολὺ σπουδαιότερον ἢ σήμερον, διότι ὁ βασιλεὺς ἐνήσκει τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, πολλάκις δὲ καὶ τὴν ὑπερτάτην δικαστικήν, ταῦτα δὲ πάντα διὰ τοῦ κοιαίστωρος, ὅστις τούτου ἕνεκα καὶ πάρεδρος τοῦ βασιλέως καὶ στόμα τοῦ βασιλέως ἐλέγετο.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Τριβωνιανοῦ πνεῦμα δὲν ἐδίστασεν ὁ Γίββων νὰ παραβάλῃ πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φραγκίσκου Βάκωνος. Καὶ εἶχε τῳόντι ὁ ἕλλην νομοδιδάσκαλος τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ κοιαίστωρ τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν μέγαν ἄγγλον φιλόσοφον τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τὸν Καγκελλάριον τοῦ βασιλέως Ἰακώβου Α΄. Ὁ Τριβωνιανός, ὅπως καὶ ὁ Βάκων, ὑπῆρξε τὸ ταμεῖον οὕτως εἰπεῖν ὅλων τῶν γνώσεων καὶ ὅλων τῶν γεγονότων τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ· ἔγραψεν εἰς λόγον πεζὸν καὶ ἔμμετρον περὶ ποικίλων θετικῶν καὶ ἀφῃρημένων ἀντικει-

μένων· φιλολογικά, ποιητικά, φιλοσοφικά, φυσικά· ἠσχολεῖτο περὶ ποικίλας τέχνας, καὶ ἐξαιρέτως περὶ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, τῆς ὁποίας ὁ ἐγκέφαλος αὐτοῦ ἦτο ἡ πληρεστέρα

Ὁ Ἰουστινιανός
(Ἐκ τοῦ ἐν Ραβέννῃ ψηφιδωτοῦ)

ἴσως βιβλιοθήκη τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὴν δ' ἀχανῆ ταύτην πολυμάθειαν ἐπεκόσμουν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἄνδρας εὐγλωττία, σύνεσις, μετριοπάθεια καὶ ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἐκείνη προσήνεια, ἥτις δελεάζει μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ πολλαπλασιάζει μὲν τοὺς φίλους, ἀφοπλίζει δὲ πολλάκις τοὺς ἐχθρούς. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Τριβωνιανὸς δὲν εἶχε μόνον πολλὰς τῶν ἀρετῶν τοῦ Βάκωνος ἀλλὰ καὶ μίαν τοὐλάχιστον τῶν κακιῶν. Ὁ Προκόπιος εἰς ἓν τῶν καλλίστων καὶ μᾶλλον ἀξιοπίστων ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα· «Τριβωνιανὸς δὲ φύσεως μὲν δυνάμει ἐχρῆτο καὶ παιδείας ἐς ἄκρον ἀφίκετο τῶν κατ' αὐτὸν οὐδενὸς ἧσσον, ἐς δὲ φιλοχρηματίαν δαιμονίως

ἐσπουδακὼς οἷός τε ἦν κέρδους ἀεὶ τὸ δίκαιον ἀποδίδοσθαι, τῶν τε νόμων ἡμέρᾳ ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἑκάστῃ τοὺς μὲν ἀνῄρει, τοὺς δὲ ἔγραφεν, ἀπεμπολῶν τοῖς δεομένοις κατὰ τὴν χρείαν ἑκάτερον». Πρέπει ἆρά γε νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν δεινὴν ταύτην κατηγορίαν, συμπεραίνοντες ὅτι ὁ Τριβωνιανὸς οὐ μόνον περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς δικαιοσύνης ἐδωροδοκεῖτο ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ νομοθετικὰ ἔργα διετέλει ὡσαύτως ἀναιρῶν καὶ γράφων νόμους ἐπὶ ἀργυρίοις ; Ὁ Προκόπιος δὲν ἀναφέρει ρητῶς εἰμὴ ἓν καὶ μόνον παράδειγμα τοιούτου σκανδαλώδους νομοθετήματος· τοῦτο δὲ καὶ μόνον τὸ παράδειγμα ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ νόμους, καθ' ὅσον σῴζονται καὶ εἶναι γνωστοί. Χάριν τῆς Ἐμεσηνῶν ἐκκλησίας ἐξεδόθη ὁρισμὸς ἐπιτείνων εἰς 100 ἔτη τὴν παραγραφήν, ἀντὶ τῆς κοινῶς ἐπικρατούσης 30 καὶ 40 ἐνιαυτῶν· ὁρισμὸς ὅστις ἔπειτα ἀνεκλήθη διὰ τῆς νεαρᾶς 101 καὶ τοῦ δόγματος 5. Δυσκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἄπειροι μὲν ἦσαν οἱ νομοθετικοὶ οὗτοι σολοικισμοί, κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν ὁ εἷς καὶ μόνος ὑπὸ τοῦ Προκοπίου ἀναφερόμενος εἶναι καὶ ὁ μόνος ἄχρι τοῦδε ἐν τοῖς νόμοις περισωθείς. Ὅθεν πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐνέπεσε καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν ὑπερβολὴν ἐκείνην ἧς εἶχεν, ὡς εἴδομεν, τὴν ὀλεθρίαν ἕξιν. Ὀλιγώτερον ὅμως δικαιούμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων αἰσχροκέρδειαν τοῦ Τριβωνιανοῦ· ὄχι μόνον διότι ὁ Προκόπιος πολλάκις ἐπανέρχεται εἰς αὐτὴν ἀλλὰ καὶ διότι ὅλοι σχεδὸν οἱ μεταγενέστεροι ἐπικυροῦσιν αὐτήν, ὥστε σήμερον νομίζεται βέβαιον ὅτι ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος τῶν ὑπερτάτων τοῦ δικαίου ἀρχῶν διδάσκαλος, ὁ ὕπατος τῆς Θέμιδος λειτουργός, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς δωροδοκίας καὶ ὅτι πολλάκις μετεχειρίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ τὴν λαμπρὰν ἐπιστήμην ἵνα κορέσῃ τὸ ἀγεννὲς τῆς φιλοχρηματίας πάθος.

Ὁ Βάκων εἶπέ που τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ συγγραφῶν ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι «ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὄντες ἄγγελοι πτερόεντες, ἐν δὲ τῇ πλεονεξίᾳ ὄφεις ἑρπυστῆρες». Ὁ δὲ Μακώλαιυ παρατηρεῖ ὅτι ὁ δαιμόνιος οὗτος ἀνὴρ δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ ὀξυδερκείας οὐδὲ τῆς εὐρείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεως ἵνα κάμῃ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην· ἤρκει νὰ ἀποβλέψῃ πρὸς ἑαυτόν. Καὶ τῳόντι ὁ Βάκων ἐμπορεύθη ὡσαύτως τὸ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ συνέλεξεν ἀπὸ τῆς βορβορώδους ταύτης πηγῆς χρυσίον πολύ. Ἡ μόνη κατὰ τοῦτο διαφορὰ μεταξὺ Βάκωνος καὶ Τριβωνιανοῦ εἶναι ὅτι ἡ δωροδοκία τοῦ πρώτου ἐξηλέγχθη δικαστικῶς, καθότι ἡ βουλὴ τῶν λόρδων κατεδίκασε τὸν ἄνδρα ἕνεκεν αὐτῆς εἰς φυλάκισιν καὶ χρηματικὴν ποινὴν 40.000 λιρῶν ἀγγλικῶν, ἐνῷ κατὰ τοῦ Τριβωνιανοῦ ὑπάρχουσιν ἀόριστοι μόνον κατηγορίαι, αἵτινες δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος εἶναι βάσιμοι, ἂν καὶ ἐν γένει ἠμποροῦν νὰ μὴ εἶναι ὅλως ἀνυπόστατοι. Πλὴν τούτου ὁ μέγιστος τῶν νεωτέρων χρόνων φιλόσοφος ὑπέπεσε καὶ εἰς ἄλλα, εἰ δυνατὸν δεινότερα ἁμαρτήματα· καταδιώξας μέχρι θανάτου τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ Ἔσσεξ, μεταχειρισθεὶς εἰς τὰς ἀνακρίσεις βασανιστήρια καὶ ἕτερα πολλὰ τούτοις ὅμοια πράξας, ἐνῷ εἰς τὸν ἕλληνα νομοδιδάσκαλον δὲν ἀποδίδεται εἰμὴ ἓν καὶ μόνον ἔγκλημα, ἡ φιλοχρηματία. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν βέβαιον εἶναι ὅτι ἀμφότεροι εἶχον προτερήματά τινα, τὰ ὁποῖα δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν ἀρετάς· διότι, ἂν ἐνίοτε ἐπικοσμοῦσι τὴν χρηστότητα, πολλάκις καλύπτουσι τὴν κακίαν. Καθὼς ὁ Βάκων οὕτω καὶ ὁ Τριβωνιανὸς ἦτο χαρίεις, ἀνεκτικός, πρᾶος· καὶ ἠδύνατο λοιπὸν ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος μὲν αὐτοῦ νὰ ἀποβῇ φίλος χρήσιμος, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος δὲ ἐχθρὸς ἐπικίνδυνος. Πῶς θέλετε τοιαύτη φύσις νὰ μὴ ἐξευμενίσῃ πᾶσαν ἀπέχθειαν ; Οἱ παρ' αὐτοῦ ἀδικούμενοι, εἰ μὲν ἀνῆκον εἰς τὸν κοινὸν ὅμιλον, ἦσαν ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ οὐδὲ εἶχον τότε φωνήν· ἠθέλησαν ἅπαξ νὰ εἰσακουσθῶσι διὰ

τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, ἀλλὰ τάχιστα κατεδικάσθησαν εἰς ἔτι βαθυτέραν σιωπήν· εἰ δὲ ἀνῆκον εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, ἦσαν ἔτι ὀλιγώτεροι καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸ τριπλοῦν δέλεαρ τῆς ἐπιστήμης, τῶν τρόπων καὶ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, αἰσθανόμενοι ὅτι ἐπὶ τέλους ἦτο συμφερώτερον δι' αὐτοὺς νὰ ἀποζημιωθῶσιν ἐπιζητοῦντες τὴν πρόχειρον τοῦ κοιαίστωρος εὔνοιαν ἢ νὰ χειροτερεύσωσι τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν παντοδύναμον αὐτοῦ δυσμένειαν. Ὁ Προκόπιος δι' ὀλίγων λέξεων παρέστησεν ἄριστα κατὰ τοῦτο τὸν χαρακτῆρα τοῦ Τριβωνιανοῦ καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ χαρακτῆρος τούτου εἰς τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον. «Τριβωνιανὸς μὲν ἔτη πολλὰ ἐπιβιοὺς τῇ τιμῇ ἐτελεύτησε νόσῳ, ἄλλο οὐδὲν ἄχαρι πρὸς οὐδενὸς παθών. Ἦν γὰρ αἱμύλος τε καὶ τἄλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιάσαι ἱκανώτατος τῇ τῆς παιδείας περιουσίᾳ». Καὶ οὕτω μὲν ἐξευμενίζων ἐκ παντὸς τρόπου τὴν Νέμεσιν ὁ Τριβωνιανὸς ἀπέφευγε πάντας τοὺς πρὸ τῶν ποδῶν σκοπέλους· οὐδὲν ἧττον δ' ἀσφαλὴς διετέλεσε καὶ ἀπὸ τῶν ἄνωθεν καταιγίδων, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς συνεχώρει πάντα τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἦσαν ἀναγκαῖοι τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, παρεκτὸς μόνον ὅταν ὑπώπτευεν ἐπιβουλήν τινα κατὰ τῆς ἰδίας ἀρχῆς. Τίνα δὲ ἐπιβουλὴν ἠδύνατο νὰ φοβηθῇ παρ' ἀνδρὸς ὅστις διετέλει ἀείποτε ἕρπων ἐνώπιον τῆς βασιλικῆς θελήσεως καὶ περὶ ἓν μόνον ἐτόλμα, περὶ τὸ κολακεύειν τὸν αὐτοκράτορα τοσοῦτον ἀνηλεῶς, ὥστε, αὐτὸς ὅστις δὲν ἐπίστευεν εἰς τίποτε, ἔλεγε σπουδάζων ὅτι τρέμει μήπως ὁ Ἰουστινιανός, ἕνεκα τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ, γίνῃ ποτὲ αἴφνης ἀνάρπαστος εἰς τὸν οὐρανόν ; «Καί ποτε αὐτῷ παρεδρεύων Τριβωνιανὸς ἔφη περιδεὴς ἀτεχνῶς εἶναι μή ποτε αὐτὸς ὑπὸ εὐσεβείας ἐς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθεὶς λάθοι». Ταῦτα ὁ Προκόπιος. Ὁ δὲ μιλήσιος Ἡσύχιος «Τριβωνιανὸς κολακεύων Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα ἔπειθεν αὐτὸν ὡς οὐκ ἀποθανεῖται, ἀλλ' εἰς οὐρανοὺς ἁρπαγήσεται. Ἦν δὲ ὁ Τριβωνιανὸς Ἕλλην τε καὶ ἄθεος».

Τοιοῦτος ἦτο ὁ Τριβωνιανός, εἰς ὃν ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὴν διαρρύθμισιν τῆς νομοθεσίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ νὰ παραλάβῃ συνεργοὺς τοὺς ἀρίστους τῶν τότε ἑλλήνων νομοδιδασκάλων. Αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς διελάμβανον ἐν περιλήψει ὅτι ὀφείλουσιν, ἀφαιρέσαντες τὰ περιττὰ προοίμια τῶν προηγουμένων αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, τὰς ἐπαναλήψεις, τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰ ἀπηρχαιωμένα μέρη, νὰ ἀθροίσωσι καὶ νὰ κατατάξωσιν αὐτὰς ὑπὸ τίτλους προσήκοντας, ἑνώνοντες, ἐν ἀνάγκῃ, πλείους εἰς μίαν ἢ καὶ τὸ κείμενον μεταβάλλοντες ἀλλὰ διατηροῦντες τὰς χρονολογίας αὐτῶν καὶ κατατάσσοντες αὐτὰς χρονολογικῶς. Αὕτη ἡ τῶν νόμων συλλογή, ὀνομασθεῖσα κῶδιξ, διῃρέθη εἰς δώδεκα βιβλία, ἴσως κατὰ μίμησιν τῆς δωδεκαδέλτου, καὶ ἐδημοσιεύθη τῷ 529· ἀλλὰ μετά τινα ἔτη, ἤτοι τῷ 534, ἐγένετο ἀναθεώρησις τοῦ κώδικος καὶ δευτέρα ἔκδοσις, ἧς μόνης σῴζεται ἄχρι τοῦδε τὸ κείμενον καὶ ἥτις μόνη ἔλαβε κῦρος νόμου. Κατέστη δὲ ἀπαραίτητος ἡ ἀναθεώρησις αὕτη, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἐκδώσει οὐκ ὀλίγας διατάξεις περὶ διαφόρων ἀμφισβητουμένων ζητημάτων τοῦ δικαίου, αἵτινες πολυειδῶς ἐτροποποίουν τὰς διατάξεις ὅσαι εἶχον γίνει δεκταὶ ἐν τῷ κώδικι· ὥστε πρὸ πάντων ἐδέησε νὰ περιληφθῶσι καὶ αὗται εἰς τὸν κώδικα, ἀφαιρουμένων τῶν ἀρχαιοτέρων ὅσαι δι' αὐτῶν κατηργήθησαν· καὶ πλὴν τούτου κατέστη ἀναγκαῖον νὰ εἰσαχθῇ ἐν γένει πλειοτέρα τις ἑνότης μεταξὺ τῆς πρώτης ταύτης νομοθετικῆς συλλογῆς καὶ δύο ἑτέρων, γενομένων μετὰ τὸ 529 ἔτος. Τῳόντι, ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τοῦ κώδικος ἔκδοσιν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ Τριβωνιανὸν ἔργον ἕτερον μεῖζον τοῦ προηγουμένου καὶ οὐδὲν ἧττον δυσχερές, τὸ ἔργον τοῦ νὰ συντάξωσι συλλογὴν τῶν δοκίμων νομικῶν συγγραφῶν, ὧν τινὲς μέν, ὡς προείπομεν, εἶχον κῦρος νόμου,

πᾶσαι δ' ἀπετέλουν δαψιλεστάτην πηγὴν τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἐνταῦτῷ πᾶσαι ἦσαν καὶ δυσεύρετοι καὶ πρὸς ἀλλήλας δυσσυμβίβαστοι. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους αὐτοῦ νὰ σταθμήσωσιν ἐπιμελῶς τὰς ἐν ταῖς νομικαῖς ἐκείναις συγγραφαῖς περιεχομένας γνώμας, νὰ παραλείψωσι τὰ περιττὰ καὶ ἀπηρχαιωμένα, νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀντιφάσεις, νὰ ἀποφύγωσι τὰς ἐπαναλήψεις καὶ νὰ συγχωνεύσωσιν ὅλην ταύτην τὴν ὕλην εἰς ἓν εὐμέθοδον νομοθετικὸν ἔργον, ὡς ἂν εἰ τοὺς ἐν αὐτῷ ὁρισμοὺς ἀπήγγελλεν ἀμέσως ὁ αὐτοκράτωρ.

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐν Ραβέννῃ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου

Ἡ ἀχανὴς αὕτη συλλογὴ συνεπληρώθη ἐντὸς τριῶν ἐτῶν, διῃρέθη εἰς 50 βιβλία, ὠνομάσθη Πανδέκτης ἢ Δίγεστα (Κανονισμός) (1) καὶ περιέλαβεν ἀποσπάσματα τριάκοντα καὶ ἐννέα νομοδιδασκάλων, τῶν ὁποίων αἱ συγγραφαὶ ἀπετέλουν δισχίλια βιβλία. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος 533, ἐν ᾧ συνεπληροῦτο ἡ τοῦ Πανδέκτου σύνταξις, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθηκεν εἰς τὸν Τριβωνιανὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νομοδιδασκάλους νὰ συντάξωσιν Ἐπιτομὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου εἰς τέσσαρα βιβλία, ἐπιγεγραμμένην μὲν Εἰσηγήσεις (2), κυρίως δὲ προωρισμένην νὰ διδάσκεται εἰς τὰς σχολὰς καὶ νὰ προπαρασκευάζῃ τοὺς νέους εἰς τὴν μελέτην τοῦ Κώδικος καὶ τοῦ Πανδέκτου. Αἱ Εἰσηγήσεις συνετάχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιοτέρων ἐγχειριδίων τοῦ δικαίου, καὶ ἐξαιρέτως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰσηγήσεων τοῦ Γαΐου, τῶν ὁποίων τὸ πρωτότυπον κείμενον ἀνευρέθη ἐν μέρει κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν χειρογράφοις παλιμψήστοις. Περιελήφθησαν ὅμως εἰς τὸ νέον τοῦτο ἐγχειρίδιον πολλὰ ἐκ τοῦ Πανδέκτου καὶ τοῦ Κώδικος,

---

(1) Λατινιστὶ digesta=διῃρημένα, ταξινομημένα, κανονισμένα.

(2) Λατινιστὶ institutiones.

καὶ προσετέθησαν οὐ μόνον ἱστορικαὶ ἀναπτύξεις ἀλλὰ καὶ αἱ κυριώτεραι τῶν μεταβολῶν ἃς ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπήγαγεν εἰς τὸ δίκαιον.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι πάντα ταῦτα τὰ νέα νομοθετικὰ ἔργα συνετάχθησαν ἔτι εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῷ ἡ ἑλληνικὴ οὐ μόνον ἦτο ἀνέκαθεν οἰκειοτέρα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀλλὰ πρὸ καιροῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀρκάδιος εἶχεν ἤδη ἀναγκασθῆ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς δικαστὰς τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σύνταξιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν, ὁ δὲ Θεοδόσιος εἰς πάντας τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι (ἴδε ἐν Β´ τόμῳ). Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ αἱ πράξεις καὶ οἱ κανόνες τῶν συνόδων συνετάσσοντο ἑλληνιστὶ καὶ εἶχον κῦρος νόμου, αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες μετεχειρίζοντο κατὰ προτίμησιν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὰ περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διατάγματα· ὥστε ἤδη ὁ Κῶδιξ περιελάμβανεν ἱκανὰς ἑλληνικὰς διατάξεις. Ἐπειδὴ δὲ καὶ νομοδιδάσκαλοι εἶχον γράψει εἰς τὴν ἑλληνικήν, οἷον ὁ Μοδεστῖνος, τὰ ἀποσπάσματα αὐτῶν κατεχωρίσθησαν ὡσαύτως αὐτολεξεὶ εἰς τὸν Πανδέκτην. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅμως αὐτοκράτορες ἐξηκολούθησαν ἔτι μεταχειριζόμενοι ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τὴν λατινικήν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς εἶχε τόσῳ μᾶλλον τὴν ἀδυναμίαν ταύτην ὅσῳ ἐμελέτα καὶ ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, διὸ καὶ ἐπετηδεύετο ὀνομάζων πάτριον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐνῷ ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς μὲν αὐτοῦ πάτριον εἶχε τὴν σλαυικήν [1], ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος δὲ εἰς ὃ προῆλθε πάτριον ἔπρεπε νὰ ὑπολαμβάνῃ τὴν γλῶσσαν τῶν ὑπηκόων τῶν ὁποίων ἦρχεν. Ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἔμελλε νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν τοιούτων ἀξιώσεων. Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τὰς νεαρὰς αὐτοῦ διατάξεις, τοὐλάχιστον τὰς πλείστας τῶν διατάξεων τούτων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι πράττει οὕτω, διότι ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι ἡ ἐπικρατεστάτη τοῦ βασιλείου αὐτοῦ. Ὅθεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α´ τῆς 7 νεαρᾶς λέγει· «διόπερ . . . . . οὐ τῇ πατρίῳ φωνῇ τὸν νόμον συνεγράψαμεν ἀλλὰ ταύτῃ δὴ τῇ κοινῇ τε καὶ ἑλλάδι, ὥστε ἅπασιν αὐτὸν εἶναι γνώριμον, διὰ τὸ πρόχειρον τῆς ἑρμηνείας». Καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α´ τῆς 13 νεαρᾶς ὡσαύτως ὀνομάζει «ἑλλάδα καὶ κοινὴν» φωνὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐν δὲ τῷ κεφαλαίῳ Β´ τῆς 28 νεαρᾶς λέγει αὐτὴν «συνήθη γλῶσσαν»· καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Α´ τῆς 66 νεαρᾶς λέγει διάταξίν τινα «τῇ Ἑλλήνων φωνῇ» γε-

[1] Τοῦτο εἶναι οὐχὶ ἀκριβὲς ἐκ τῆς ἄνω ἐκτεθείσης πλημμελοῦς ἀναγραφῆς περὶ τῶν δῆθεν σλαυικῶν ὀνομάτων τοῦ οἴκου τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὑφ' ἧς ἀτυχῶς παρεσύρθη καὶ ὁ Π. Ἡ ἱστορία τοῦ ψεύδους τούτου ἔχει ὧδε: Βοημός (Τσέχος) Αὐστριακὸς γενόμενος βιβλιοφύλαξ (πρὸ 80-100) τῆς ἐν τῷ Ἄθῳ σερβικῆς ἢ βουλγαρικῆς (πάντως δὲ σλαυικῆς) ἰδιορρύθμου μονῆς τοῦ Χ λιανδαρίου εὑρὼν ἔν τινι κώδικι τὰ εἰρημένα σλαυικὰ ὀνόματα, ὄντα κατ' οὐσίαν μεταφράσεις τῶν ἑλληνολατ νικῶν ὀνομάτων εἰς τὸ σλαυικόν, ἐδημοσίευσε ταῦτα ἐπὶ καλῇ ἢ κακῇ πίστει ὡς τὰ ἀληθῆ ὀνόματα τῶν τοῦ οἴκου τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ δῆθεν ἀνακάλυψις μετὰ μεγάλης χαρᾶς ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῶν πολλῶν κύκλων τῶν σλαύων φιλολόγων, ὡς διαβεβαιουμένης δῆθεν ἐντεῦθεν τῆς σλαυικῆς καταγωγῆς τῶν οἰκητόρων τῆς Μακεδονίας ἐν τοῖς χρόνο ς τοῦ Ἰουστ νιανοῦ καὶ πρότερον. Ἀλλ' ἅπαν τοῦτο τὸ ἐπὶ ψεύδους στηριζόμενον οἰκοδόμημα ἀνετράπη πρόρριζα ὑπὸ τοῦ διασήμου νοτιοσλαύου (Κροάτου) φιλολόγου Πετροσλαύου Δάγιτζ τοῦ ἀλληλοδιαδόχως διδάξαντος ἐν τοῖς πανεπιστημίοις Ὀδησσοῦ, Βερολίνου, Πετρουπόλεως καὶ Βιέννης, καὶ τοῦ Docels ἀνακαλύψαντος τὸ ψευδὲς τῆς ἀναγραφῆς τοῦ βιβλιοφύλακος τῆς ἐν Ἄθῳ σλαυικῆς μονῆς ἀπατηθέντος ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐπιπολαιότητος καὶ τῆς εἰς τὴν σλαυικήν (νοτιοσλαυικήν) μεταφράσεως τῶν ὀνομάτων ἐκλαβόντος ὡς γνήσια ἀρχέτυπα ὀνόματα. Ὁ ἀοίδιμος συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου δὲν ἐπέζησε τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ψεύδους ἵνα ἀναιρέσῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκ πλάνης ἐνταῦθα γραφέντα περὶ τῆς σλαυικῆς ὡς πατρίου (!) γλώσσης τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

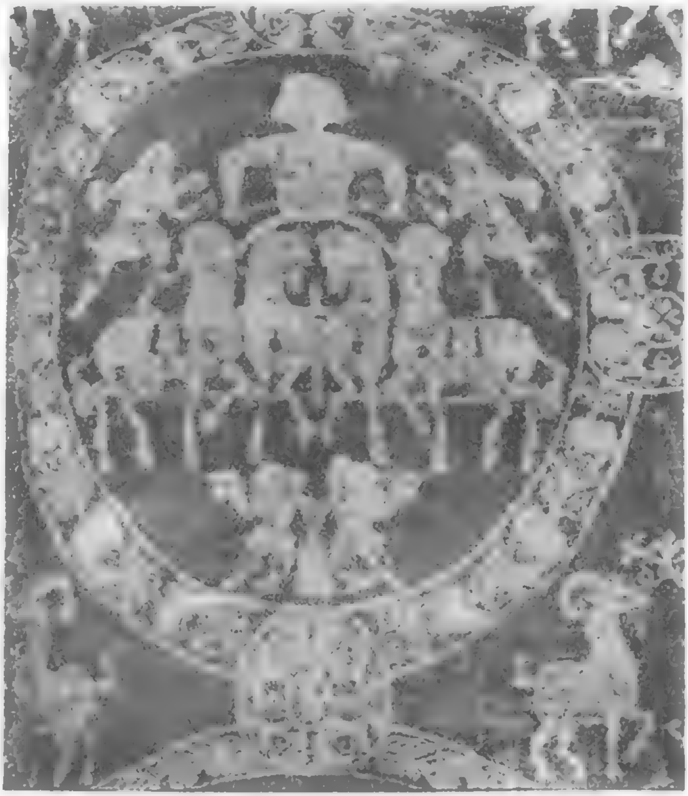
γραμμένην «διὰ τὸ τῷ πλήθει κατάλληλον». Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν. Ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ ἐκδίδωνται ἑλληνικαὶ μεταφράσεις τοῦ Κώδικος, τοῦ Πανδέκτου καὶ τῶν Εἰσηγήσεων, διότι ἡ λατινική, εἰς ἣν ἦσαν αἱ συλλογαὶ αὗται συντεταγμέναι, ἦτο ἀκατάληπτος εἰς τοὺς πολλούς. Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ τὸ δίκαιον ἐδιδάσκετο ἑλληνιστί, ἀναγκαίως καὶ αἱ ἑρμηνεῖαι αὐτοῦ ἑλληνιστὶ ἐγράφοντο. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ δικαστήρια, ἀντὶ νὰ ἐφαρμόζωσι τὰ λατινικὰ τῶν νόμων κείμενα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τὰς ἑλληνικὰς αὐτῶν μεταφράσεις καὶ ἀναπτύξεις, ὥστε τοιουτοτρόπως ὁ ἐξελληνισμὸς ὅλης τῆς νομοθεσίας προέκυψεν ἀπ' αὐτῶν τῶν σπλάγχνων τοῦ ἔθνους, μέχρις οὗ μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ ἐπίσημα ἑλληνικὰ τῶν νόμων κείμενα, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ (1).

Ἀλλά, ἐνῷ ὁ Ἰουστινιανὸς ἠσχολεῖτο περὶ τὰ ἔργα ταῦτα, μικροῦ ἐδέησεν ἐν ἔτει 532 νὰ ἀποβάλῃ τὴν βασιλείαν ἕνεκα στάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκραγείσης. Ἡ στάσις αὕτη διεξήχθη ὑπὸ τῶν λεγομένων φατριῶν τοῦ ἱπποδρόμου, ὥστε πρόσφορον εἶναι νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθά τινα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν περιωνύμων ἐκείνων ἀγώνων, τῶν ὁποίων ἐλάβομεν καὶ προηγουμένως ἀφορμὴν νὰ ὀναφέρωμεν τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δὲν παρεστήσαμεν ἔτι ὅλην τὴν σπουδαιότητα. Αἱ ἁρματοδρομίαι ἀπετέλουν ἀνέκαθεν μέρος τῶν πανηγύρεων ὅσαι ἐτελοῦντο εἰς πολλὰς ἑλληνίδας πόλεις καὶ ὧν ἐπιφανέστεραι ἦσαν τὰ Ἴσθμια, τὰ Νέμεα, τὰ Πύθια καὶ μάλιστα τὰ Ὀλύμπια, περὶ τῶν ὁποίων ἐν ἐκτάσει ὡμιλήσαμεν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ. Μετὰ τὴν διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος χώρας μετεφυτεύθησαν εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι πανηγύρεις, ἰδίως εἰς Αἰγάς, Θεσσαλονίκην, Νικόπολιν, Δῖον, Κύζικον, Μαγνησίαν, Νίκαιαν, Πέργαμον, Ἀνάζαρβον τῆς Κιλικίας, Σίδην, Ἔφεσον, Σμύρνην, Θυάτειρα, Ταρσόν, Ἀττάλειαν, Τράλλεις, Τύρον, Ἀντιόχειαν, Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Πολλοὶ τῶν ἀγώνων τούτων ἔφερον αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἱερόν, τὸ ἑλληνικὸν τῶν Ὀλυμπίων ὄνομα, εἰ καί τινες προσέλαβον, τοῦ καιροῦ προϊόντος, ἤθη ρωμαϊκά. Ἰδίως δὲ τὸν ἑλληνικὸν ἅμα καὶ ρωμαϊκὸν τοῦτον χαρακτῆρα εἶχεν ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακὸς ἀγών, ὅστις ἀπέβη πολύκροτος ἀπὸ τῆς τρίτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ παραδόξως ἤκμασε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης, ὅτε ἐν ἔτει 521 κατηργήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰουστίνου.

Ἀλλὰ μάλιστα ἱστορικῆς μνείας ἄξιαι ὑπῆρξαν αἱ ἁρματοδρομίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἵτινες φυσικῷ τῷ λόγῳ διωργανώθησαν μᾶλλον κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐν Ρώμῃ ἐπικρατησάντων ἱπποδρομικῶν ἀγώνων. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ταύτῃ τοῦ κράτους πρωτευούσῃ τὰ συναγωνιζόμενα ἅρματα, ὄντα κατ' ἀρχὰς δύο, ἔπειτα ἐδιπλασιάσθησαν·

(1) Φαίνεται ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἰουστινιανείου νομοθεσίας εἶχε διαμορφωθῆ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς πρώτους ἤδη αἰῶνας τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας νομοθεσία Ἐκκλησιαστικὴ ἔχουσα καὶ κῦρος ἀστικοῦ δικαίου ἐν ταῖς χριστιανικαῖς κοινότησιν ὡς πρὸς τὰ μετὰ τῆς ἐκκλησίας συνδεόμενα κεφάλαια τοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Τοῦτο μαρτυροῦσι οἱ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ προνοίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ τῆς ἐκκλησίας ἑλληνιστὶ πάντες συνταχθέντες χριστιανικοὶ νομικοὶ κανόνες, ὧν μεταφράσεις μόνον ἐν τῇ συριακῇ καὶ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ σῴζονται μέχρι σήμερον. Κατὰ τὸν πολὺν ἀσιανολόγον καθηγητὴν τοῦ Βερολίνου Σάχαου οἱ νόμοι οὗτοι συνετάχθησαν προνοίᾳ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, τῆς ἀποτελούσης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸν μόνον θετικὸν δεσμὸν μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, τῆς ἀρχῆς δηλονότι τῆς ρωμαϊκῆς.

τέσσαρα δὲ ὡσαύτως ὑπῆρξαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ βραδύτερον περιωρίσθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς δύο. Τὰ χρώματα τοῦ ἱματισμοῦ τῶν δύο κατὰ πρῶτον ἐν Ρώμῃ εἰσαχθέντων ἁρματηλατῶν ἦσαν τοῦ ἑνὸς λευκόν, τοῦ ἄλλου ἐρυθρόν· τὰ δὲ χρώματα τῶν μετὰ ταῦτα προστεθέντων δύο ἦσαν τοῦ ἑνὸς πράσινον, τοῦ ἄλλου κυανοῦν· καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα εἶναι τὰ ἐπὶ τέλους παραμείναντα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ φιλοτιμία τῶν ἀγωνιζομένων καὶ τοσοῦτον σφοδρὰ τὰ πάθη τὰ ὁποῖα ἐκίνουν παρὰ τοῖς θεαταῖς ὥστε πρωιμώτατα εἶχον σχηματισθῆ ἐν Ρώμῃ φατρίαι κατὰ τὰ διάφορα τῶν ἁρματηλατῶν χρώματα, οἱ λευκοὶ (Albati), οἱ ἐρυθροὶ (Russati), οἱ πράσινοι (Prasini), οἱ κυανοῖ ἢ βένετοι (Veneti), τῶν ὁποίων αἱ θορυβώδεις καὶ ἐνίοτε αἱματηραὶ ἔριδες ἐτάραξαν πολλάκις τὴν πόλιν. Καὶ ὅμοιαι φατρίαι ἐσυστήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀναγνωρισθεῖσαι ὅπως ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ προσλαβοῦσαι δημοτικόν τινα ὀργανισμόν, διότι ὠνομάζοντο δῆμοι, εἶχον ἑκάστη τὸν δήμαρχον αὐτῆς καὶ τὸν κατάλογον τῶν μελῶν, κατατεθειμένον ἐν τῷ ἐπαρχείῳ τῆς πόλεως. Ὁ κατάλογος ὅμως οὗτος δὲν περιεῖχεν, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς κυριωτάτους τῶν δημοτῶν. Τοὐλάχιστον, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, οἱ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἐγγεγραμμένοι Βένετοι ἦσαν 1500, οἱ δὲ Πράσινοι 900, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατετάσσοντο εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν μερίδων τούτων.

Ἱππόδρομος
(Βυζαντιακὸν ὕφασμα παριστάνον ἅρμα ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ. Μουσεῖον Κλυνῦ)

Ἀλλ' ἂν οἱ ἱπποδρομικοὶ τῆς νέας πρωτευούσης ἀγῶνες διωργανώθησαν, ὡς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους, καθ' ὁμοίωσιν τῶν ἀγώνων τῆς Ρώμης, ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ ἀναμνήσεις ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζοντο ἐτροπολόγησαν οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τοῦ ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδεμίαν ἔννοιαν δύναται νὰ δώσῃ τὸ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἁπλούμενον σήμερον Ἀτ-Μεϊδάν. Τὸ πλάτος τοῦ ἱπποδρόμου ἦτο βήματα 158, ἐνῷ τὸ σημερινὸν πλάτος δὲν ὑπερβαίνει τὰ 88 βήματα· τὸ δὲ μῆκος ἦτο βήματα

639, ἐνῷ νῦν δὲν ὑπερβαίνει τὰ 433. Πλὴν τούτου, τὸ Ἀτ-Μεϊδὰν εἶναι ἐπίπεδον ἔχον μὲν ἀφ' ἑνὸς τὸ περικαλλὲς τζαμίον τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτη, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐλεεινά τινα κτίρια, ἐνῷ ὁ ἱππόδρομος ἦτο ἀμφιθεατροειδὲς σύμπλεγμα λαμπρῶν οἰκοδομῶν, βάθρων, κιόνων, ἀγαλμάτων, περιτετειχισμένον καὶ ἔχον διαφόρους πύλας. Ἐκ τῶν ποικίλων τούτων οἰκοδομημάτων καὶ κοσμημάτων δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ὀλίγα τινά, τὰ κυριώτερα. Πρὸ πάντων ἄξιον μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον Κάθισμα, τὸ μέρος δηλαδὴ ὅπου καθήμενοι ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἐν τέλει ἐθεώρουν τοὺς ἀγῶνας. Τὸ Κάθισμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζον καὶ ἐκόσμουν εἰκοσιτέσσαρες ὑπερύψηλοι κίονες, ἔκειτο ἐπὶ τῆς βορείου κορυφῆς τοῦ ἱπποδρόμου, ἐπὶ δὲ τῆς ἀντιθέτου νοτίου ὑπῆρχεν ἡ καλουμένη, ὡς ἀπὸ τοῦ σχήματος, Σφενδόνη. Ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἱπποδρόμου, ἦσαν βαθμηδὸν διατεθειμένα τὰ Καθίσματα ἢ Βάθρα τῶν Δήμων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο προσέτι καὶ Στοαὶ καὶ Περίπατοι καὶ Ἀναβάθραι καὶ κατὰ μετωνυμίαν Δῆμοι. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐπιμήκους τούτου τετραγώνου ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες καὶ ἵσταντο πλεῖστα ἔργα τέχνης παντὸς χρόνου καὶ παντὸς εἴδους. Ἐκεῖ ὑπῆρχον οἱ περίφημοι τέσσαρες ἐπίχρυσοι ἵπποι, εἰς ἕνα τῶν ὁποίων, ἔργον ὄντα, ὡς εἰκάζεται, τοῦ Λυσίππου, ἀπηωρημένον δ' ἔχοντα τὸν πόδα, ἀναφέρονται οἱ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ σῳζόμενοι οὗτοι στίχοι Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ·

> Ἔμπνους ὁ χαλκοῦς ἵππος οὗτος ὃν βλέπεις·
> Ἔμπνους ἀληθῶς καὶ φριμάσσεται τάχα.
> Τὸν πρόσθιον δὲ τοῦτον ἐξαίρων πόδα
> Βαλεῖ σε καὶ λὰξ εἴπερ ἔλθῃς πλησίον.
> Δραμεῖν καθορμᾷ, στῆθι, μὴ προσεγγίσῃς·
> Μᾶλλον δὲ φεῦγε, μὴ λάβῃς τὸ τοῦ λόγου.

Οἱ ἵπποι οὗτοι, ἁρπαγέντες ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν πρώτης ἁλώσεως, μετεκομίσθησαν εἰς Ἐνετίαν, ὅπου ἄχρι τοῦδε ἵστανται ἐν τῷ προαυλίῳ τῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐκκλησίας. Ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὗρεν ὡσαύτως ἄσυλον ἡ χαλκῆ ὀφιοειδὴς τρικέφαλος στήλη, ἐφ' ἧς ἦτο ἐπιτεθειμένος πάλαι ποτὲ χρυσοῦς τρίπους ἐν Δελφοῖς, ἀμφότερα ἀναθήματα τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ μηδικοῦ πολέμου· ἡ δὲ στήλη αὕτη, ἡ μετακομισθεῖσα αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου (ἰδὲ Κεφ. Β΄ βιβλ. Η΄ τοῦ Β΄ τόμου), σῴζεται ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου, εἰ καὶ δεινῶς ἠκρωτηριασμένη (ἰδὲ Κεφ. Β΄ βιβλ. Γ΄ τοῦ Α΄ τόμου). Ἐκεῖ ἵσταντο πρὸς τούτοις ἀγάλματα ὁμηρικῶν θεῶν καὶ ἡρώων, πολυάριθμοι ἀνδριάντες βασιλέων ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν, μαρτύρων τοῦ Εὐαγγελίου, ὑπουργῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἡνιόχων, φιλοσόφων, ἰατρῶν καὶ πλεῖστα ἔργα ἑλληνικῆς, ρωμαϊκῆς, αἰγυπτιακῆς τέχνης, ἐν οἷς μάλιστα ἐθαυμάζοντο ὁ χαλκοῦς Ἡρακλῆς, «ἔργον πρῶτον καὶ ὕστατον» τοῦ Λυσίππου, ὁ Καλυδώνιος Κάπρος, χαλκοῦς ὡσαύτως, καὶ ὁ χαλκοῦς ἀετός, ὃν ἔστησεν ἐπὶ στήλης Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, διηρκότα μὲν τὰς πτέρυγας, διονυχίζοντα δὲ ὄφιν· καὶ νεᾶνις ἀνέχουσα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἔφιππον ἄνδρα στρατιώτην, μηδενὸς ὑπάρχοντος ἐρείσματος· καὶ Ἄρτεμις, πρὸς ἣν οἱ παλαισταὶ ἐγυμνάζοντο. Ἀλλὰ μακρὸν ἤθελεν εἶναι ν' ἀπαριθμηθῶσι πάντα· τοῦτο δὲ μόνον ἐπιφέρομεν, ὅτι ὁ ἱππόδρομος ἀπεικόνιζεν ἀκριβέστατα ἅπαντα τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, διότι ἔβλεπες ἐνταῦθα καὶ ρωμαϊκὰς καὶ ἀνατολικάς, καὶ ἐθνικὰς καὶ πρὸ πάντων ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὥστε ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ὅτι οἱ κάτοικοι

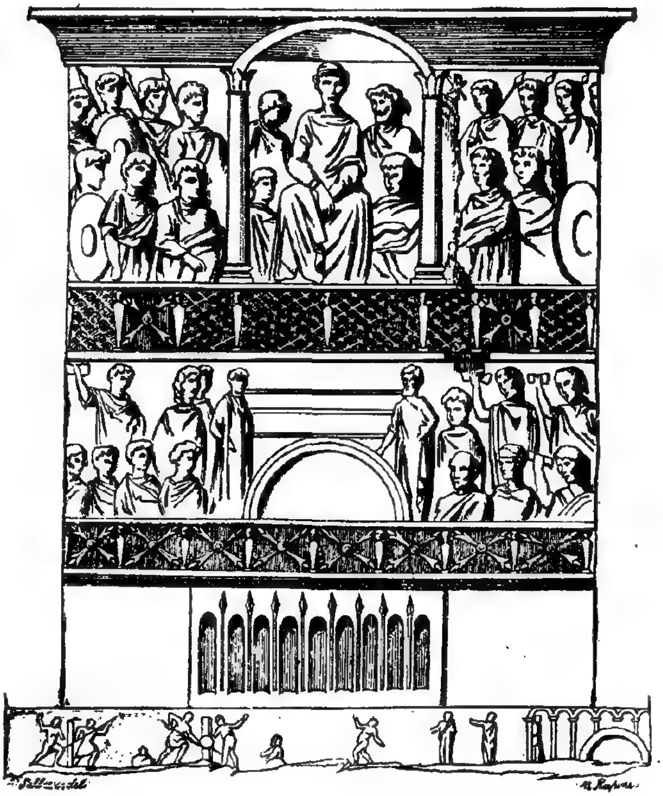
τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀδύνατον νὰ μένωσιν ἀδιάφοροι πρὸς τὴν προγονικὴν εὔκλειαν καὶ χάριν ἐνώπιον τοσούτων ζωντανῶν οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς μαρτύρων. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ αὐτόθι τελουμένη πανήγυρις προσέλαβε πρὸ πάντων ἑλληνικήν τινα κομψότητα. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματος, προσερχομένου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἱππόδρομον κατὰ τοὺς ἐν μηνὶ Μαΐῳ ἀγῶνας, οἱ Πράσινοι ἐχαιρέτιζον αὐτὸν πρῶτοι ψάλλοντες·

Ἴδε τὸ ἔαρ τὸ καλὸν πάλιν ἐπανατέλλει,

οἱ δὲ Βένετοι ὑπελάμβανον ἀμέσως ἔπειτα·

Φέρον ὑγείαν καὶ χαρὰν καὶ τὴν εὐημερίαν.

Καὶ ἐξηκολούθουν τοιουτοτρόπως ᾄδοντες ἐν ἀντιφωνίᾳ ἑκάτεροι ἀλληλοδιαδόχως ἀνὰ ἕνα στίχον τοῦ παναρχαίου ἐκείνου δημοτικοῦ ᾄσματος, τοῦ ὁποίου ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος δὲν διέσωσε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀρχήν. Τὰ δὲ χαρίεντα ταῦτα τῆς πανηγύρεως κοσμήματα περιεποίουν εἰς τὴν πανήγυριν φαιδρότητά τινα ὅλως ἀλλοτρίαν τῶν ἱπποδρομικῶν ἀγώνων τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξώκελλον μὲν καὶ αὗται εἰς ἔριδας καὶ διαπληκτισμοὺς πολλάκις φονικούς, ἀλλὰ προσέλαβον μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καί τινα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Τῳόντι ἐπὶ Ζήνωνος, ἐπὶ Ἀναστασίου, ἐπὶ Ἰουστίνου αἱ φατρίαι ἐκεῖναι ἠγωνίσθησαν πολλάκις ὑπὲρ τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος μνηστῆρος τῆς ἀρχῆς, ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ πολιτικοῦ ζητήματος διὰ διαδηλώσεων καὶ στάσεων, ὧν τινες κατήντησαν φοβεραί. Δὲν θέλομεν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην ἐνέργειαν τῶν ἱπποδρομικῶν φατριῶν σπουδαιότητα πλείονα τῆς προσηκούσης, οὐδὲ νὰ ὑπολάβωμεν τὰς φατρίας ταύτας ὡς ἐκπροσωπούσας ὁπωσδήποτε τὴν ἐθνικὴν θέλησιν ἀπέναντι τῆς ἀπολύτου μοναρχίας· οὔτε ὁ τρόπος καθ' ὃν αὗται συνεκροτοῦντο, οὔτε αἱ ἀφορμαὶ καὶ περιπέτειαι τῆς ἐνεργείας αὐτῶν ἐπιτρέπουσι νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὰς τοσαύτη ἀξία. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι, ἀντὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς παιδαριώδεις καὶ ἐνίοτε κτηνώδεις περὶ τῆς νίκης τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος χρώματος διενέξεις, ὅπερ συνέβαινεν ἐν Ῥώμῃ, ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἔμφυτον τοῦ

Τὸ αὐτοκρατορικὸν κάθισμα ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ
(Ἐκ βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

ἑλληνικοῦ ἔθνους χαρακτῆρα, καὶ μετεβλήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς φατρίας πολιτικάς, αἵτινες πολλάκις ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους.

Οὐδεμία δὲ τῶν στάσεων ἐκείνων ἀπέβη τοσοῦτον ἐναγώνιος, μακρὰ καὶ αἱματηρὰ ὅσον ἡ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐκραγεῖσα, ἣν πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν ἐνταῦθα. Τὴν στάσιν ταύτην ὑπεκίνησε πιθανώτατα πολιτική τις φατρία, ἥτις ἤθελε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον ἕνα τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι συνήθως ἀποδίδεται εἰς τοὺς μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων διαπληκτισμούς, ἀλλ' οἱ διαπληκτισμοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν ἁπλῆ πρόφασις τοῦ κινήματος. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἅμα βασιλεύσας ἀπεφήνατο διὰ διατάγματος τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ νὰ τιμωρήσῃ πάντας ὅσοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἱπποδρομικῶν ἐρίδων, ἐξώκελλον εἰς κακουργήματα ἀδιαφόρως εἰς ποῖον χρῶμα ἀνῆκον, ἂν συνετάσσοντο δηλαδὴ μετὰ τῶν Πρασίνων ἢ τῶν Βενέτων. Κατηγορεῖται ὅμως ὅτι ἀπέκλινεν οὐδὲν ἧττον πρὸς τοὺς Βενέτους, καὶ σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευσεν αὐτούς, καταδιώξας τοὺς Πρασίνους, κατ' ἄλλους μὲν διότι ἡ Θεοδώρα ὡς ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς αὐτῆς ἡλικίας εἶχε συμπάθειάν τινα πρὸς τοὺς Βενέτους, κατ' ἄλλους δὲ διότι οἱ Πράσινοι ἦσαν κρύφα ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς σῳζομένους ἔτι συγγενεῖς τοῦ Ἀναστασίου. Ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς πλείστας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος εἶναι ἀκριβής. Εἴδομεν ὅτι ἠπείλησεν ἀμφοτέρας τὰς φατρίας, καὶ ἐπὶ τέλους θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐπολιτεύθη ἐξ ἴσου αὐστηρῶς πρὸς ἀμφοτέρας. Ἐν τούτοις, ἐπὶ τοῦ ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος καθ' ὃν συνέβη ἡ προκειμένη στάσις, οἱ Βένετοι ἀναφαίνονται ὁμολογουμένως συμπολιτευόμενοι, οἱ δὲ Πράσινοι ἀντιπολιτευόμενοι. Ὥστε ὑπῆρξε διαφορά τις περὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυπτεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, οὐχὶ ἐξ ἰδιαζούσης τινὸς εὐνοίας τοῦ βασιλέως πρὸς τοὺς Βενέτους ἀλλ' ἐκ τούτου μᾶλλον, ὅτι οἱ Πράσινοι συνετάχθησαν μετὰ τῆς μερίδος ἥτις ἐπεδίωκε τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν ἑνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου καὶ ἥτις κυρίως φαίνεται προκαλέσασα τὴν στάσιν ταύτην. Ὠφελήθη δὲ ἀπὸ ὅλας τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσαρεσκείας ὅσαι ὑπῆρχον κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως ἥτις ἐπεκράτει ἕνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ, ὃν ἐπεχείρησεν, ὡς θέλομεν ἴδει, ὁ Ἰουστινιανὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ ἕνεκα τῶν καταχρήσεων, τῶν ἀδικιῶν καὶ τῶν καταπιέσεων ἀνωτάτων τινῶν τοῦ κράτους λειτουργῶν.

Ἐκ τούτων πρὸ πάντων ἀναφέρεται ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Τριβωνιανός. Ἄλλος δὲ ἀνώτατος ὑπουργὸς τοῦ κράτους, καθ' οὗ ἐξανίστατο, ὡς ἀξιοῖ ὁ Προκόπιος, ἡ πρωτεύουσα, ἦτο ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης, ὁ ἔπαρχος τῆς αὐλῆς, ἤτοι ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας. Ὁ ἔπαρχος τῆς αὐλῆς ἦτο ἄνθρωπος ὅλως διόλου διάφορος τοῦ κοιαίστωρος. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης δὲν ἔμαθε ποτὲ του πολλὰ γράμματα· καὶ ἦτο ὀξύς, ἀπότομος, ὑβριστής, ἄσωτος, ἓν κοινὸν ἔχων πρὸς τὸν Τριβωνιανόν, τὴν φιλαργυρίαν. Ἀλλ' ἐντὸς τοῦ σκεύους τὸ ὁποῖον ἦτο μεστὸν τοσούτων κακιῶν ἔλαμπε τὸ πῦρ πνεύματος ἐπιτηδείου νὰ συμβουλεύῃ ἑκάστοτε τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐπινοῇ τὴν πρέπουσαν λύσιν ἐν ταῖς δεινοτέραις τῶν ἀποριῶν· καὶ αὐτὸς κυρίως ἦτο ὅστις διὰ ποικίλων καὶ πολλάκις βεβαίως καταθλιπτικῶν τρόπων παρέσχεν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν τοὺς πόρους τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς ἐκτέλεσιν τοσούτων πολεμικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἔργων. Ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης ἦτο μία ἐκ τῶν ἰσχυρῶν καὶ μέχρι τινὸς ἀγρίων ἐκείνων φύσεων αἵτινες δημιουργοῦνται ἐκ διαλειμμάτων ἐναντίον ὅλων τῶν ἠθικῶν νόμων τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν συνήθως ἀναποσπάστους ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ μεγαλουργοῦ ἀνδρός. Ὅθεν ἄνθρωπον με-

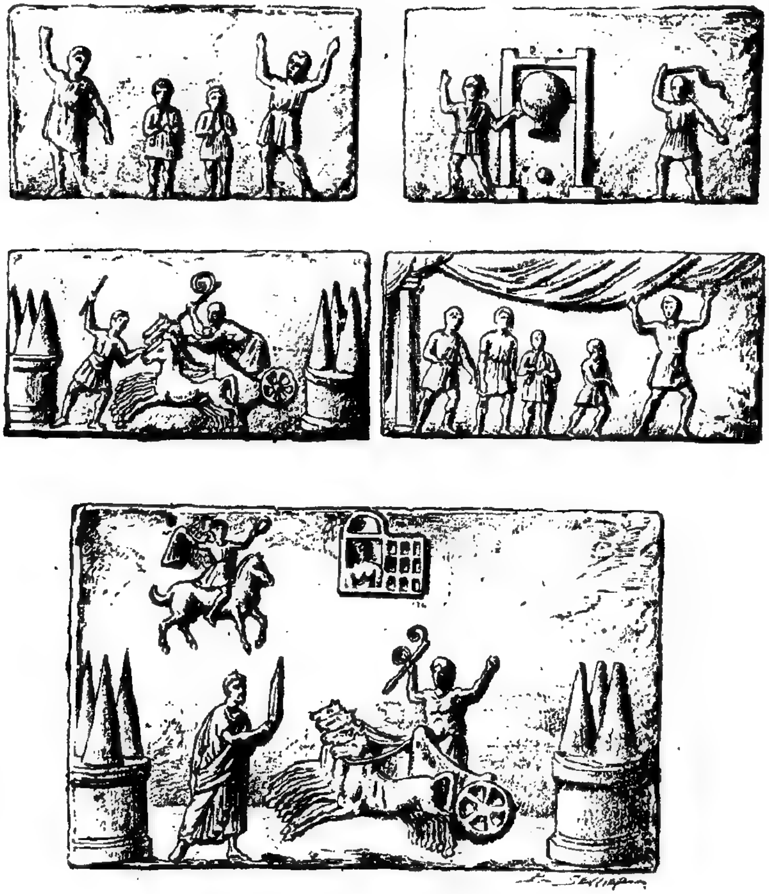
γαλοφυᾶ δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἴσως προσήκει νὰ κληθῇ μεγαλοφυὲς ἔκτρωμα· τοσοῦτον παρ' αὐτῷ ἡ ἀρετὴ ἔθιγε τὴν κακίαν καὶ ἡ κακία τὴν ἀρετήν. Συνεβούλευε μὲν τὰ ἄριστα ἀλλ' ἔκλεπτεν ἀναισχύντως τὰ δημόσια χρήματα. Εἰργάζετο μὲν ἀνενδότως περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀχανοῦς αὐτοῦ ὑπηρεσίας ἀλλὰ διῆγε τὰς νύκτας ἀκολασταίνων καὶ ἀσωτεύων. Ἐτόλμα μὲν νὰ ἀνθίσταται εἰς τὴν παντοδύναμον Θεοδώραν ἀλλὰ δὲν ἐδίστασεν ἐνταῦτῷ νὰ ἐπιβουλεύεται τὸν εὐεργέτην αὐτοῦ Ἰουστινιανόν. Ὥστε παράδοξον δὲν εἶναι ὅτι πολλοὺς μὲν εἶχεν ἐχθρούς, πολλὴ δὲ ἠκούετο κατ' αὐτοῦ κατακραυγή.

Τελευταῖον πικρὰ παράπονα προεκάλει καὶ ἡ στρατιωτικὴ θρασύτης τοῦ Καλοποδίου, ὅστις λέγεται σπαθάριος καὶ κουβικουλάριος, ὢν πιθανώτατα εἷς τῶν κυριωτάτων στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῆς αὐλῆς. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὸν διηνεκῆ ἐρεθισμὸν τὸν ὁποῖον ὑπέτρεφον οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν συνήθειαν τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶχον νὰ ἔρχωνται ἔνοπλοι εἰς τὰ θεάματα ταῦτα, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ ὑποστηρίξωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ἀξιώσεις τῆς ἰδίας ἕκαστος μερίδος, θέλομεν ἐννοήσει μέχρι τινὸς τὰς σκηνὰς ὅσαι συνέβησαν ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἐκείνῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 532.

Τῇ 13 Ἰανουαρίου ὁ βασιλεὺς παρευρίσκετο εἰς τὸν ἱππόδρομον, θεωρῶν τοὺς τελουμένους ἀγῶνας. Οἱ Πράσινοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς συνήθεις πρὸς τὸν ἁρματηλάτην αὐτῶν προτροπὰς καὶ ἀνευφημίας, ἤρχισαν νὰ ταράττωσι τὴν πανήγυριν διὰ κραυγῶν ἕνεκα τῶν γινομένων δῆθεν εἰς αὐτοὺς ἀδικημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπέφερε τὴν ἀκολασίαν ταύτην μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου δρόμου· ἀλλὰ τότε μὴ δυνάμενος πλέον νὰ κρατήσῃ ἑαυτὸν ἐπεχείρησε πρὸς τοὺς θορυβοῦντας τὸν παραδοξότατον βεβαίως διάλογον ὅστις ἐγένετό ποτε μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐλάλει ἀμέσως πρὸς τὸν ὄχλον ἀλλὰ διὰ μανδάτωρος, ἤτοι δημοσίου κήρυκος, ὅστις ἵστατο ἐπὶ τούτῳ παρ' αὐτῷ. Ὡσαύτως καὶ οἱ δημόται τῶν ἱπποδρομικῶν φατριῶν δὲν ἐλάλουν πιθανώτατα ὅλοι ὁμοῦ. Ἂν τοιοῦτό τι συνέβαινεν, ἡ συνεννόησις ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος· ὥστε, ἂν καὶ ὁ χρονογράφος οὐδὲν ὡς πρὸς τοῦτο λέγει, ἀναφέρων ἁπλῶς ὡς λαλοῦντας Πρασίνους καὶ Βενέτους, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἔφερον τὸν λόγον μόνοι οἱ δήμαρχοι, συνευδοκούντων ἁπλῶς τῶν λοιπῶν δημοτῶν. Τὰ δὲ πρακτικὰ τῆς διαλέξεως ταύτης ἐσώθησαν, φαίνεται, ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὸ ἐπαρχεῖον τῆς πόλεως, ἀπὸ τὸ ὁποῖον παραλαβὼν αὐτὰ ὁ Θεοφάνης ἀπεμνημόνευσεν εἰς ἡμᾶς τὸ γεγονός. Καὶ εἶναι μὲν ἡ ἔκθεσις αὐτοῦ ἐν πολλοῖς ἀσαφὴς ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι καθ' ἑαυτὰς τοσοῦτον δραματικαὶ ὥστε ὁπωσδήποτε παρασταθεῖσαι παρασύρουσι τὸν ἀναγνώστην. Φαντασθῶμεν τῳόντι τὸν ἀχανῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱππόδρομον· τοὺς λαμπρῶς τελουμένους ἀγῶνας· τὰ παριστάμενα φρενιτιῶντα πλήθη· τὸν μεγαλοπρεπῆ Ἰουστινιανὸν ἔχοντα παρακαθημένην τὴν καλὴν Θεοδώραν καὶ περιεστοιχισμένον ὑπὸ πολυτελοῦς αὐλικῆς θεραπείας· τὰς διαδηλώσεις τῶν Πρασίνων καὶ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἀρξάμενον διάλογον μεταξὺ βασιλέως καὶ λαοῦ· τὸ θέαμα καὶ τὸ ἄκουσμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἐρωτήσαντος τοῦ βασιλέως τί φωνάζουσιν, οἱ Πράσινοι ἀνεδείχθησαν κατ' ἀρχὰς εὐλαβεῖς καὶ μετριόφρονες. Οἱ Πράσινοι ἐφώναξαν· «Ἔτη πολλά, Ἰουστινιανὲ Αὔγουστε· του-βίνκας (εὐχὴ περὶ νίκης λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ ὄχλου ἐκφερομένη, ὅστις ἄλλως ὡμίλει τὴν ἑλληνικήν, εἰ καὶ πολυειδῶς παρεφθαρμένην)· ἀδικοῦμαι, μόνε ἀγαθέ, οὐ βαστάζω. Οἶδεν ὁ Θεός. Φοβοῦμαι ὀνομάσαι, μὴ πλέον εὐτυχήσῃ καὶ μέλλω κινδυ-

νεύειν».—Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἠρώτησε «τίς ἔστιν; οὐκ οἶδα». Οἱ δὲ Πράσινοι οἵτινες δὲν ἤθελον ἔτι νὰ κατηγορήσωσιν εἰμὴ τὸν Καλοπόδιον, καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὸν ρητῶς, ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα δι' ἀστείου τινὸς τρόπου.

Ἀγωνίσματα ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ
(Ἐκ βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

Πράσινοι. Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὑρίσκεται.

Μανδάτωρ. Οὐδεὶς ὑμᾶς ἀδικεῖ.

Πράσινοι. Εἷς καὶ μόνος ἀδικεῖ με, Θεοτόκε, μὴ ἀνακεφαλήσοι.

Μανδάτωρ. Τίς ἔστιν ἐκεῖνος; οὐκ οἴδαμεν.

Πράσινοι. Σὺ καὶ μόνος οἶδας, Τρισαύγουστε, τίς πλεονεκτεῖ με σήμερον.

Μανδάτωρ. Εἴ τις ἂν ἔστιν, οὐκ οἴδαμεν. —Καὶ ἐπιμένοντος οὕτω τοῦ βασιλέως εἰς τὸ νὰ λέγῃ ὅτι δὲν γνωρίζει τίνα ἐννοοῦσιν, ἐξεστόμησαν τελευταῖον οἱ Πράσινοι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς καθ' οὗ ἐκραύγαζον.

Πράσινοι. Καλοπόδιος, ὁ σπαθάριος ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.

Μανδάτωρ. Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος.

Πράσινοι. Εἴ τις ποτέ ἐστιν, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα. Ὁ Θεὸς ἀνταποδώσοι αὐτῷ ἀδικοῦντί με, διὰ τάχους.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΘΕΟΔΩΡΑ ΜΕΤ᾽ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΣ ΑΥΛΙΚΩΝ

(Ψηφιδωτὸν ναοῦ Ἁγίου Βιταλίου τῆς Ραβέννης)

(Γ'α' 65)

Μανδάτωρ. Ὑμεῖς οὐκ ἀνέρχεσθε εἰς τὸ θεωρῆσαι εἰμὴ εἰς τὸ ὑβρίσαι τοὺς ἄρχοντας.

Πράσινοι. Εἴ τις δήποτε ἀδικεῖ με, τὸν μῶρον ποιήσοι τοῦ Ἰούδα.

Ἐνταῦθα ὁ Ἰουστινιανὸς παροξυνθεὶς ἐπὶ μᾶλλον ἤρχισε νὰ ὑβρίζῃ καὶ νὰ ἀπειλῇ τὸν ὄχλον.

Μανδάτωρ. Ἡσυχάσατε, Ἰουδαῖοι, Μανιχαῖοι καὶ Σαμαρεῖται.

Πράσινοι. Ἰουδαίους καὶ Σαμαρείτας ἀποκαλεῖς; Ἡ Θεοτόκος μετὰ ὅλων.

Μανδάτωρ. Ἕως πότε ἑαυτοὺς καταρᾶσθε;

Καί, ἐπειδὴ οἱ Πράσινοι ἐξηκολούθουν βοῶντες καὶ κραυγάζοντες, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιτείνων τὴν ἀπειλήν, «ὄντως εἰ μὴ ἡσυχάσητε, εἶπεν αὐτοῖς, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς».

Οἱ Πράσινοι, ἤδη περισταλέντες ὁπωσοῦν, ἤρχισαν νὰ ἀντιλέγωσιν εὐλαβέστερον πάλιν, ἀλλ' ἐπέμενον παραπονούμενοι.

Πράσινοι. Καὶ εἴ τι ἂν εἴπωμεν θλιβόμενοι, μὴ ἀγανακτήσοι τὸ κράτος σου· τὸ γὰρ θεῖον πάντων ἀνέχεται. Λόγον ἔχοντες, αὐτοκράτορ, ὀνομάζομεν ἄρτι πάντα. Ποῦ ἐστιν οὐκ οἴδαμεν οὐδὲ τὸ παλάτιον, Τρισαύγουστε, οὐδὲ πολιτείας κατάστασις.

Μανδάτωρ. Ἕκαστος ἐλεύθερος ὅπου ἐθέλει, ἀκινδύνως δημοσιεύει.

Οἱ δὲ Πράσινοι παροξυνθέντες αὖθις· «καὶ θαρρῶ ἐλευθερίας καὶ ἐμφανίσαι οὐ συγχωροῦμαι. Καὶ ἐάν ἐστιν ἐλεύθερος, ἔχει δὲ Πρασίνων ὑπόληψιν, πάντως εἰς φανερὸν κολάζεται».

Μανδάτωρ. Ἑτοιμοθάνατοι, οὐδὲ τῶν ψυχῶν ὑμῶν φείδεσθε.

Ἐντεῦθεν οἱ Πράσινοι ἀπελπισθέντες ἐξέβαλον φωνὰς στασιαστικάς.

Πράσινοι. Ἐπαρθήτω τὸ χρῶμα τοῦτο. Καὶ ἡ δίκη οὐ χρηματίζει. Ἄνες τὸ φονεύεσθαι· καὶ ἄφες κολαζόμεθα. Ἴδε, πηγὴ βρύουσα, καὶ ὅσους θέλεις κόλαζε. Ἀληθῶς δύο ταῦτα οὐ φέρει ἀνθρωπίνη φύσις (τὴν ἀδικίαν δηλαδὴ καὶ τὴν ὠμότητα)· εἴθε Σαββάτιος μὴ ἐγεννήθη, ἵνα μὴ ἔσχεν υἱὸν φονέα. (Σαββάτιος δὲ ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ).

Ταύτην ἀκούσαντες τὴν βλασφημίαν κατεξανέστησαν οἱ Βένετοι καὶ ἐφώναξαν· «τοὺς φονεῖς ὅλου τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε».

Πράσινοι. Πότε οὐ σφάζεις καὶ ἀποδημεῖς;

Βένετοι. Σὺ δὲ σφάζεις καὶ διακενῆς. Τοὺς φονεῖς γὰρ τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.

Πράσινοι. Δέσποτα Ἰουστινιανέ, αὐτοὶ παρακαλοῦσι, καὶ οὐδεὶς αὐτοὺς φονεύει. Νοήσοι ὁ μὴ θέλων. Τὸν ξυλοπώλην τὸν εἰς τὸ ζεῦγμα τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτορ;

Μανδάτωρ. Ὑμεῖς αὐτὸν ἐφονεύσατε.

Πράσινοι. Τὸν υἱὸν τοῦ Ἐπαγάθου τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτορ;

Μανδάτωρ. Καὶ αὐτὸν ὑμεῖς ἐφονεύσατε, καὶ τοὺς Βενέτους πλέκετε.

Πράσινοι. Ἄρτι, Κύριε, ἐλέησον· τυραννεῖται ἡ ἀλήθεια. Ἤθελον ἀντιβάλαι τοῖς λέγουσιν ἐκ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὰ πράγματα. Πόθεν αὕτη ἡ δυστυχία!

Μανδάτωρ. Βλάσφημοι καὶ θεοχόλοτοι, ὡς πότε οὐχ ἡσυχάζετε;

Τότε, μετά τινας ἔτι πρὸς τοὺς Βενέτους διαπληκτισμούς, οἱ Πράσινοι βλέποντες ὅτι ὁ κατεπτοημένος ὄχλος δὲν ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἄρῃ ὅπλα ὑπὲρ αὐτῶν, ἠγέρθησαν ὁμοθυμαδόν, ἀνέκραξαν «ἀνασκαφήτω τὰ ὀστέα τῶν θεωρούντων» καὶ ἀφήσαντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς Βενέτους ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ διεσπάρησαν αὐτοὶ εἰς τὴν πόλιν, ἵνα παροξύνωσι τὰ πνεύματα καὶ παρασκευάσωσι τὴν στάσιν τῆς ἐπιούσης.

Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως Εὐδαίμων, ἀναζητήσας τοὺς αἰτίους τῆς ταραχῆς ταύτης, συνέλαβεν ἑπτά, ὧν τέσσαρες μὲν ἀπεκεφαλίσθησαν ἀμέσως, τρεῖς δὲ κατε-

δικάσθησαν νὰ ἀπαγχονισθῶσι. Τούτων ὁ πρῶτος ἐθανατώθη, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἔπεσον ἐπανειλημμένως ἐκ τῆς ἀγχόνης. Ἐκ τούτων τῶν δύο ὁ μὲν εἷς ἦτο Πράσινος, ὁ δὲ Βένετος, ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ κατηγορίαι, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατεδίωκεν εἰμὴ μόνον τοὺς Πρασίνους καὶ ὅτι σκανδαλωδῶς ἐπροστάτευε τοὺς Βενέτους, ἦσαν ἀνυπόστατοι. Ἀμφότεραι αἱ φατρίαι ὥρμησαν ἵνα σώσωσιν αὐτούς· ὄχλος δὲ πολὺς ἔδραμεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἵνα ζητήσῃ τὴν χάριν τοῦ βασιλέως, ὅστις ὅμως δὲν ἠθέλησε νὰ ἀπαντήσῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Κόνωνος ἥρπασαν τοὺς δύο ἐκείνους ἀνθρώπους καὶ ἐπέρασαν αὐτοὺς δι᾽ ἀκατίου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου, ὡς εἰς ἄσυλον ἀπαραβίαστον. Ὁ ἔπαρχος ἔστειλεν ἀμέσως στρατιώτας ἵνα φρουρήσωσι τὴν ἐκκλησίαν καὶ παρεμποδίσωσι τὴν δραπέτευσιν τῶν δύο κακούργων. Οἱ δὲ στασιασταί, μὴ δυνάμενοι νὰ λάβωσιν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἔδραμον εἰς τὸ πραιτώριον, ζητοῦντες παρὰ τοῦ ἐπάρχου τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐνόχων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἔπαρχος διέταξε τὴν φρουρὰν αὐτοῦ νὰ διαλύσῃ τὸν ὄχλον, τὸ πλῆθος ὥρμησε κατὰ τῆς φρουρᾶς, καὶ ἀφοῦ ἔτρεψεν αὐτήν, οἱ μὲν ἔδραμον εἰς τὰς φυλακάς, ὧν ἔθραυσαν τὰς θύρας, οἱ δὲ ἔβαλον πῦρ εἰς τὸ πραιτώριον, καὶ αἱ φλόγες διαδοθεῖσαι ἐντεῦθεν ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου κατέκαυσαν μέγα τῆς πόλεως μέρος. Τότε τῳόντι ἐπυρπολήθησαν ὅ τε ἀρχαῖος ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ τὸ βαλανεῖον ὁ Ζεύξιππος, καὶ τῆς βασιλέως αὐλῆς τὰ ἐκ τῶν προπυλαίων ἕως εἰς τὸν Ἄρεως λεγόμενον οἶκον, καὶ αἱ μεγάλαι στοαὶ μέχρι τῆς ἀγορᾶς, ἥτις ἦτο ἐπώνυμος τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ πολλαὶ πλουσίων ἀνθρώπων οἰκίαι. Τὸ πῦρ παρηκολούθει ἡ λεηλασία. Οἱ εὐπορώτεροι καὶ ἐγκριτώτεροι τῶν πολιτῶν ἔσπευσαν νὰ περάσωσι τὸν Βόσπορον καὶ νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν φλογῶν καὶ τοῦ πατάγου τῶν καταπιπτόντων οἰκοδομημάτων ἠκούοντο πανταχόθεν αἱ κραυγαὶ νίκα, νίκα, διότι ταύτην τὴν λέξιν εἶχον λάβει οἱ στασιασταὶ ὡς σύνθημα, καὶ τούτου ἕνεκεν ἡ προκειμένη στάσις ἐπωνομάσθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔκτοτε ἡ στάσις τοῦ νίκα. Πιθανώτατα δὲ ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ αὐτὴ ἡ κραυγὴ δι᾽ ἧς αἱ ἱπποδρομικαὶ φατρίαι παρώτρυνον τοὺς ἑαυτῶν ἁρματηλάτας ἐπὶ τὴν νίκην ἢ καὶ ἀνεκήρυττον τὴν νίκην αὐτῶν.

Ἐν διαστήματι τεσσάρων ἡμερῶν ἡ πρωτεύουσα ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν στασιαστῶν καὶ τοῦ ἀγρίου ὄχλου, ὅστις, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς παρομοίας περιστάσεις, παρεξετράπη εἰς μυρίας ὅσας κακουργίας, πυρπολῶν, λεηλατῶν καὶ φονεύων. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα μετά τινων συγκλητικῶν, τοῦ Βελισαρίου καὶ ἄλλων τινῶν στρατηγῶν, διετέλουν κεκλεισμένοι καὶ ἀπρακτοῦντες ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Δὲν ἐτόλμων νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βασιλικὴν φρουράν, διότι ἔβλεπον αὐτὴν οὐχὶ πρόθυμον νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἀντάρτας, καὶ μετεκάλεσαν ἕτερά τινα τάγματα ἐκ τῶν πέριξ πόλεων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ βασιλεὺς ἀκούων ὅτι οἱ στασιασταὶ ἀπαιτοῦσι τὴν παῦσιν τοῦ Τριβωνιανοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου ἐνόμισεν ὅτι, ἂν ἐνδώσῃ κατὰ τοῦτο, θέλει καταπαύσει τὸ κακόν, καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι διώρισεν ἔπαρχον μὲν τῆς αὐλῆς τὸν Φωκᾶν, κοιαίστωρα δὲ τὸν Βασιλείδην, ἀμφοτέρους ἐπαινουμένους ἐπὶ συνέσει καὶ μετριοπαθείᾳ. Ἀλλ᾽ ὁ ὄχλος ἀντὶ νὰ πραϋνθῇ διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης, ἀπέβη ἔτι θρασύτερος καὶ προσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Πρόβου, ἑνὸς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἀναστασίου, ἐχαιρέτισεν αὐτὸν Αὔγουστον. Καὶ ὁ μὲν Πρόβος δὲν εὑρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ του, οἱ δὲ στασιασταὶ ἐπυρπόλησαν αὐτὴν ἐν τῇ παραλόγῳ αὐτῶν μανίᾳ. Οὐδὲν ἧττον ἀπεκάλυψαν ἤδη σκοποὺς περιποιήσαντας εἰς τὸ κίνημα χαρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον. Ναὶ μὲν οἱ δύο ἕτεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος, εὑρίσκοντο παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ, προσελθόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς

στάσεως ὡς πιστοὶ ὑπήκοοι, ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα τῆς τοῦ Πρόβου ἀναγορεύσεως, παρήγαγε παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ κατ' αὐτῶν ὑπονοίας. Ἡ παρουσία αὐτῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐνῷ ἐκτὸς μὲν ἀνηγορεύετο ὁ Πρόβος, ἐντὸς δὲ αἱ διαθέσεις τῆς φρουρᾶς ἐφαί-

Ἡ Θεοδώρα διευθύνει τὴν ἀντίστασιν κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα
(Εἰκὼν W. S. RAGDA)

νοντο σφοδρα ἀμφίβολοι, ἐνομίσθη ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἀμφοτέρους νὰ ἐξέλθωσιν αμέσως, ουδὲ ἐπείσθη εἰς τὰς παρακλήσεις αὐτῶν δεομένων νὰ μείνωσιν. Ἐνταῦτῷ δὲ ὁ Βελισάριος προσλαβὼν ἤδη ἱκανάς τινας ἐκ τῶν πέριξ πόλεων δυνάμεις ἐξώρμησεν επὶ τοὺς στασιαστὰς καὶ ἐπήνεγκεν ἱκανὴν αὐτῶν σφαγήν· ἀλλ' εἴτε διότι εὗρεν αὐτοὺς ἀσφαλῶς ὠχυρωμένους εἴτε διότι εἶδε τοὺς ἰδίους στρατιώτας βάλλοντας πῦρ εἰς πολλὰ κτίρια, ἐξ οὗ ἐκινδύνευε νὰ ἀποτεφρωθῇ πᾶσα ἡ πόλις, ἐνόμισε πρέπον νὰ ὑποχωρήσῃ.

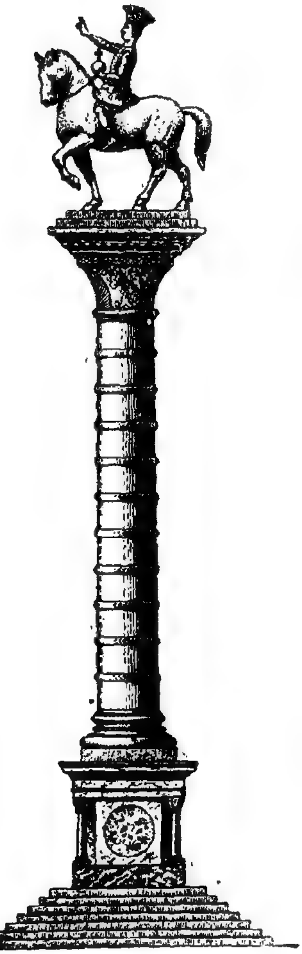
Τὴν νύκτα τοῦ Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακήν, ἥτις ἦτο ἡ 18 Ἰανουαρίου, δεινὴ ἐπεκράτει ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀμηχανία. Ὁ Ἰουστινιανὸς βλέπων ὅτι οὔτε διὰ τῶν παραχωρήσεων οὔτε διὰ τῆς βίας κατώρθωσε νὰ παύσῃ τὴν στάσιν περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν· καὶ ἐπιβιβάσας εἰς πλοῖον πάντα τὰ πολύτιμα σκεύη ἡτοιμάζετο νὰ φύγῃ εἰς Ἡράκλειαν τῆς Θράκης, ἐπ' ἐλπίδι νὰ ἀνακτήσῃ διὰ τῶν ἐπαρχιῶν τὴν πρωτεύουσαν. Ἡ ἐλπὶς ἦτο ματαία· διότι, ἂν ἔφευγεν, ὁ νέος βασιλεὺς ὃν ἤθελον προχειρίσει οἱ στασιασταὶ ἔμελλε πολὺ πιθανώτερον νὰ γίνῃ διὰ τῆς πρωτευούσης κύριος τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ περὶ φυγῆς λοιπὸν ἀπόφασις ἦτο ὀλέθρια· καὶ ὅμως πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἐπεδοκίμαζον τὴν ἀπόφασιν ταύτην, πάντες πλὴν δύο, τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς Θεοδώρας. Αὐτοὶ ἔσωσαν τὸν Ἰουστινιανὸν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν. Καὶ κυρίως εἰπεῖν ἡ Θεοδώρα μᾶλλον ἢ ὁ Βελισάριος. Ὁ Βελισάριος, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, δὲν

εἶχε μὲν ἔτι διαπράξει τὰ λαμπρὰ ἐν τῇ Δύσει κατορθώματα ἀλλὰ μέγα ἤδη ἐκτήσατο ὄνομα ἕνεκα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ θριάμβων. Ἱστάμενος παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ ἠγανάκτει διὰ τὴν γενομένην ἀπόφασιν τῆς ὑποχωρήσεως. Ἡ πεποίθησίς του ἦτο ὅτι ἡ βασιλεία ἠδύνατο νὰ σωθῇ καὶ ὅτι εἰς πᾶσαν περίστασιν αἰσχρὸν ἦτο νὰ ἐνδώσωσιν ἀμαχητί. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ἀτρόμητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἦτο συνεσταλμένος ἐν τοῖς συμβουλίοις καὶ δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Τότε ἠγέρθη ἡ μεγαλόφρων Θεοδώρα. «Καὶ ἄν, εἶπεν, ἡ φυγὴ ἤθελεν εἶναι ὁ μόνος τῆς σωτηρίας ἡμῶν τρόπος, πάλιν ἤθελον νομίσει αὐτὴν ἀσύμφορον. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἵνα ἀποθάνῃ, ὁ δὲ βεβασιλευκὼς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἀνεχθῇ νὰ γίνῃ φυγάς. Μὴ γένοιτο νὰ ἴδω ἐμαυτὴν ἀπογεγυμνωμένην τῆς ἁλουργίδος ταύτης, μηδὲ νὰ ζήσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθ' ἣν θέλουσι παύσει προσαγορεύοντές με Δέσποιναν. Ἐὰν θέλῃς, ὦ βασιλεῦ, νὰ σωθῇς, οὐδὲν τούτου εὐκολώτερον· χρήματα ἔχομεν πολλὰ καὶ ἰδοὺ ἡ θάλασσα, ἰδοὺ τὰ πλοία. Συλλογίσου ὅμως μήπως διασωθεὶς θεωρήσῃς ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ θάνατος ἦτο προτιμότερος τοιαύτης σωτηρίας. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀποδέχομαι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο λόγιον, ὅτι καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία ἐστίν» (¹). Εἰς τοὺς λόγους τούτους οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ ἀντείπῃ, οὔτε αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις, ἂν ἐφοβεῖτο τὸν ὄχλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ηὐλαβεῖτο ὅμως πολὺ μᾶλλον τὸ βλέμμα τῆς Θεοδώρας· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ μείνωσιν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῶν ὅλων. Ἡ βασιλικὴ φρουρὰ ἀμφεταλαντεύετο εἰσέτι. Ἀλλ' ὁ Βελισάριος εἶχε πᾶσαν πίστιν εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τοὺς στρατιώτας, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἰσέτι εἶχον ἀγωνισθῇ μετ' αὐτοῦ κατὰ Περσῶν εἰς τὰ πεδία τῆς Μεσοποταμίας. Πλὴν τούτου δὲ συνέπεσε νὰ εἶναι τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ στρατηγὸς τῶν Ἰλλυριῶν Μοῦνδος μετὰ σώματός τινος Ἐρούλων εἰς οὓς εἶχε πλήρη πεποίθησιν. Οἱ δὲ δύο ἐκεῖνοι ἄνδρες ὑπέσχοντο τῷ βασιλεῖ νὰ φέρωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἱππόδρομον καὶ ἢ νὰ καταβάλωσι τὴν στάσιν ἢ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ μαχόμενοι.

Καὶ ἦτο καιρὸς τῇ ἀληθείᾳ νὰ γίνῃ τι γενναῖον καὶ ὁριστικὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχῆς, διότι ἡ στάσις αὕτη, ἡ ἀπὸ εὐτελῶν αἰτιῶν καὶ μικρῶν ἀξιώσεων κατὰ τὸ φαινόμενον ἀρξαμένη, ἔλαβεν ἤδη ὅλως ἀνατρεπτικὸν χαρακτῆρα. Τὴν πρωίαν τῆς 18 ὁ ὄχλος μαθὼν ὅτι ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος ἐξῆλθον τῶν ἀνακτόρων συνέρρευσε περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πρώτου καὶ ἀνηγόρευσεν αὐτὸν βασιλέα. Ἡ σύζυγος τοῦ Ὑπατίου, ἡ χρηστὴ καὶ συνετὴ Μαρία, ὡς ἂν προβλέπουσα τὸ οἰκτρὸν τοῦ δράματος τούτου τέλος, ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην τιμήν· ὁ δὲ Ὑπάτιος αὐτός, ἄνθρωπος ἀσθενοῦς, ὡς φαίνεται, χαρακτῆρος, κατ' ἀρχὰς ἐζήτησε μὲν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς στάσεως, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτῆς παρίσταται προθύμως δεχόμενος τὰς προσρήσεις τῶν ὀπαδῶν, καὶ ἐπὶ τέλους ἠθέλησε νὰ πείσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ διευκολύνῃ τὴν καταστροφὴν τῆς ὀχλαγωγίας. Ὁπωσδήποτε, εἴτε ἑκὼν εἴτε ἄκων, ἀπῆλθεν ὑπὸ τοῦ πλήθους δορυφορούμενος εἰς τὴν ἀγορὰν ἤτοι πλατεῖαν τοῦ Κωνσταντίνου, ὅπου ἐν ἐλλείψει διαδήματος καὶ τῶν ἄλλων κοσμημάτων, δι' ὧν περιεβάλλοντο κατὰ νόμον οἱ βασιλεῖς, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οἱ περὶ αὐτὸν χρυσοῦν τινα στρεπτὸν καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα. Ἐν τῷ ἅμα δὲ συνέρρευσαν περὶ αὐτὸν ἅπαντες

(¹) Τὸ λόγιον «Καλὸν ἐντάφιον ἡ τυραννὶς» εὕρηται παρ' Ἰσοκράτει· ἀλλὰ κατὰ Πολύβιον (ΙΕ' 10,3) «οἱ ἀποθανόντες εὐγενῶς ἐν τῇ μάχῃ κάλλιστον ἐντάφιον ἕξουσι τὸν ὑπὲρ πατρίδος θάνατον».

οἱ συγκλητικοί, ὅσοι δὲν ἦσαν σὺν τῷ Ἰουστινιανῷ ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προέτειναν νὰ τραπῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τὰ βασίλεια. Ἂν τοῦτο ἐγίνετο, κατελύετο ἴσως τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κράτος, διότι ἡ ταλαντευομένη βασιλικὴ φρουρὰ ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τὰς πύλας εἰς τοὺς στασιαστάς. Κατ' εὐτυχίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ Ὑπάτιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν οὐ μόνον τὸ τολμηρὸν τοῦτο ἔργον δὲν διέπραξαν ἀλλ' ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὸν ἱππόδρομον· ἡ δὲ συμπύκνωσις αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ, ὅπου εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ περιζωσθῶσι καὶ ὡς ἐν δικτύῳ τινὶ νὰ συλληφθῶσιν, ἐφάνη τοσοῦτον παράδοξος καὶ ἀσύνετος ὥστε πολλοὶ τφόντι ὑπώπτευσαν βραδύτερον ὅτι ὁ Ὑπάτιος δὲν ἐπολιτεύθη οὕτως εἰμὴ διὰ νὰ παραδώσῃ εὐχερέστερον τοὺς στασιαστὰς εἰς χεῖρας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ κίων καὶ ὁ γιγάντειος ἀνδριὰς τοῦ Ἰουστινιανοῦ
(Ἀπόπειρα ἀποκαταστάσεως)

Τὴν στιγμὴν ταύτην ἐξῆλθεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Μούνδου, τῶν περὶ αὐτὸν συγκλητικῶν καὶ τρισχιλίων καλῶς γεγυμνασμένων καὶ πιστῶν στρατιωτῶν καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὸν ἱππόδρομον. Τὸ συνωθούμενον ἐκεῖ ἀπειράριθμον πλῆθος, εἴτε οἴκοθεν, ὅπως συμβαίνει ἐνίοτε εἰς παρομοίας περιστάσεις, εἴτε ὑπὸ ἀποστόλων τῆς αὐλῆς ῥαδιουργούμενον, εἶχεν ἀρχίσει νὰ διχονοῇ. Καὶ ὅτε ἠκούσθη μάλιστα ὅτι προσέρχεται ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς, τινὲς ἐκ τῶν τῶν Βενέτων μέρους ἀνέκραξαν· «Ἰουστινιανὲ Αὔγουστε του-βίνκας: Κύριε σῶσον Ἰουστινιανὸν τὸν βασιλέα, καὶ Θεοδώραν τὴν Αὐγοῦσταν». Ἐντεῦθεν δὲ ἐπῆλθε ῥῆξις μεταξὺ τῶν στασιαστῶν, καὶ οὕτως εὗρον αὐτοὺς ἔχοντας ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος, ὅτε ἐνέβαλον εἰς τὸν ἱππόδρομον, ὁ μὲν διὰ τῆς βενετείου λεγομένης στοᾶς, ὁ δὲ διὰ τῆς νεκρᾶς καλουμένης πύλης. Ἡ ἀντίστασις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ σπουδαία. Περὶ τὸν Ὑπάτιον ὑπῆρχον ὀλίγοι ὁπωσοῦν καλῶς τεθωρακισμένοι καὶ τεταγμένοι ἄνδρες, τὸ δὲ μέγα πλῆθος ἔφερε μὲν ὅπλα τινὰ ἀλλ' ἐν οὐδενὶ κόσμῳ συνωθούμενον καὶ πρὸς ἀγῶνα ἐκ παρατάξεως παντάπασιν ἀνεπιτήδειον εἶχε περιέλθει, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴπομεν, καὶ εἰς ἐμφύλιον ῥῆξιν. Ὅθεν, ἅμα ὥρμησαν ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος, ἡ μάχη ἐτράπη εἰς ἁπλῆν σφαγήν, ἥτις μηδεμίαν ποιοῦσα διάκρισιν μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων διήρκεσεν ἐπὶ ὥρας πολλὰς καὶ ἐπήνεγκεν, ὡς βεβαιοῦσι, τὸν θάνατον τριάκοντα χιλιάδων ἀνθρώπων. Συνελήφθησαν δὲ καὶ ὁ Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Πρόβος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῶν ὀπαδῶν, ἐξ ὧν τὴν ἐπιοῦσαν ὁ μὲν Ὑπάτιος καὶ ὁ Πομπήιος ἐθανατώθησαν, πολλοὶ δὲ ἕτεροι ἢ ἐξωρίσθησαν ἢ ἄλλως ἐτιμωρήθησαν, ὁ δὲ Πρόβος, τοῦ ὁποίου ἡ ἀποποίησις ἐνομίσθη εἰλικρινεστέρα, ἠξιώθη τῆς βασιλικῆς χάριτος.

Τοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἡ φοβερὰ ἐκείνη στάσις, ἡ ἑβδομάδα ὅλην σχεδὸν διαρκέσασα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ εἰς ὅλον τὸ κράτος τὴν καταστροφὴν τῶν ἀνταρτῶν, διέταξε τὴν διακοπὴν τῶν ἱππικῶν ἀγώνων, οἵτινες ἐπὶ πολλὰ ἔτη δὲν ἐπανελήφθησαν πλέον, ἐπεχείρησε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἐλεεινῶς καταπυρποληθείσης πρωτευούσης καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀνεκάλεσεν αὖθις εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων τόν τε Τριβωνιανὸν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, «ἦν γάρ, ὡς προείπομεν, αἱμύλος τε καὶ τἆλλα ἡδύς, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα ἐπισκιάσαι ἱκανώτατος τῇ τῆς παιδείας περιουσίᾳ». Ὁ δὲ βαρὺς καὶ ἀνελεήμων Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, περιελθὼν μετὰ δέκα ἔτη εἰς ρῆξιν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν βασιλίδα Θεοδώραν, ἐξέπεσε τῆς ἀρχῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀσπασθῇ τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ κατέλυσε τὸν βίον ὡς πρεσβύτερος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηκολούθησε τὰ νομοθετικὰ αὐτοῦ ἔργα καὶ προέβη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυριωτάτου τῆς ζωῆς αὐτοῦ βουλεύματος. Εἴδομεν ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Ἰουστίνου εἶχε συνάψει σχέσιν τινὰ καὶ φιλίαν πρὸς Ἱλδέριχον, ὅστις ἔγγονος ὢν τοῦ κατακτητοῦ τῆς Ἀφρικῆς Γιζερίχου εἶχεν ἀναλάβει τὴν τῶν αὐτόθι Βανδήλων ἀρχὴν ἐν ἔτει 523. Ὁ Ἱλδέριχος οὗτος, καίτοι ὢν ἀρειανός, ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ, ἀνεδείχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ὑπηκόους. Ἀλλ' ἡ ἐπιείκεια αὕτη, αἱ πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις καὶ ἡ ἧττα ἣν ὑπέστη πολεμῶν πρὸς τοὺς Μαυρουσίους προεκάλεσαν τὴν στάσιν ἑνὸς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ ὀνόματι Γελίμερ, ὅστις ἁρπάσας τὴν ἀρχὴν ἐφυλάκισε τὸν Ἱλδέριχον, ἐν ἔτει 530 ἢ 531· ὁ δὲ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (¹). Ἐν τῷ συμβουλίῳ τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη, ἵνα σκεφθῇ περὶ τοῦ πρακτέου, ὁ Ἰουστινιανὸς προέτεινε νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα· ἐπερειδόμενος πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν παρακμὴν τοῦ βανδηλικοῦ κράτους καὶ τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχον οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν ὑπουργῶν καὶ ἀξιωματικῶν ἐνόμιζον ἐπισφαλὲς τὸ ἐπιχείρημα, ἐνθυμούμενοι τὴν οἰκτρὰν ἐπὶ Λέοντος ἀποτυχίαν (περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου τόμου), ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τῆς ἀπαιτηθησομένης δαπάνης, ἐνῷ ἤδη οὐκ ὀλίγα χρήματα ἠναλώθησαν εἰς τὸν πρὸ μικροῦ καταλυθέντα περσικὸν πόλεμον· ἐπὶ πᾶσι δὲ θεωροῦντες ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιτυχία θέλει ἀποστερήσει τὸ κράτος τῶν ταγμάτων τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τὴν ἄμυναν αὐτοῦ κατὰ τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων πολεμίων, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἑτέρους διαποντίους πολέμους· διότι ἡ διατήρησις τῆς Ἀφρικῆς ἦτο ἀδύνατος ἐνόσῳ ἡ Σικελία καὶ ἡ Ἰταλία ὑπέκειντο εἰς ἀλλοτρίους ἄρχοντας. Οὐδεὶς ἐν τούτοις ἐτόλμα νὰ ἀντείπῃ εἰς τὴν ἐμφανῶς δηλωθεῖσαν προαίρεσιν τοῦ βασιλέως, ὅτε ἀναστὰς ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, ὅστις ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἀνέδειξεν ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τῆς ποικίλης αὐτοῦ φύσεως, ἐξέθηκε τὰς ἐνστάσεις ἐκείνας εὐλαβῶς μὲν ἀλλὰ τοσοῦτον ἐντόνως ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἐφάνη κατ' ἀρχὰς μεταπεισθείς. Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο τῷόντι ἐντελῶς ἀλλότριον τῶν ἀληθῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συμφερόντων, τὰ ὁποῖα ἀπῄτουν οὐχὶ νέας κατακτήσεις ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἐξασφάλισιν τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ἀπὸ τῶν βαρβάρων οἵτινες δὲν ἔπαυον ἐπιτιθέμενοι καὶ εἰσβάλλοντες. Κατὰ

(¹) **Μαυρούσιοι** εἶναι οἱ ἐγχωρίως λεγόμενοι Βέρβεροι (τὸ ὄνομα σημαίνει μελαγχροινός).

(Κατὰ τὸν ναύαρχον Μ. Γούδαν)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙ ΤΟΥΣ ΒΑΝΔΗΛΟΥΣ ΣΤΡΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ 533
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΦΗΓΗΣΙΝ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ

δυστυχίαν αἱ κραυγαὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐν Ἀφρικῇ ὀρθοδόξου κλήρου ἀνέτρεψαν μετ' οὐ πολὺ τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἐπροξένησαν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ τοῦ Ἰωάννου Καππαδόκου λόγοι· ἐὰν δὲ προσαναλογισθῶμεν καὶ ὅτι οἴκοθεν ἐπόθει πρὸ καιροῦ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ δυτικοῦ κράτους, θέλομεν ἐννοήσει πῶς ἐπὶ τέλους ἀπεφάσισε τὴν ἐπὶ τοὺς Βανδήλους στρατείαν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Βελισάριος
(Ἐλεφάντινον κάλυμμα βιβλίου)

Ἀποφασίσας δὲ ἅπαξ τὸ ἐπιχείρημα διεξήγαγε τὰς πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένας παρασκευὰς μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐπιμελείας, καὶ δραστηριότητος. Συνέλεξεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῦς μὲν φορτηγοὺς πεντακοσίας, ὧν αἱ μείζονες εἶχον χωρητικότητα 50.000 μεδίμνων, αἱ δὲ ἐλάσσονες 3.000, πλοῖα δὲ πολεμικὰ 97, τὰ ὁποῖα ἦσαν μονήρη, εἶχον δηλαδὴ μίαν ἑκατέρωθεν σειρὰν ἐρετῶν, ἀλλ' ἐνταὐτῷ καὶ ὀροφάς, ἵνα οἱ ἐρέσσοντες ὦσι προφυλαγμένοι ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ ἐκαλοῦντο «δρόμωνες» διὰ τὴν ταχύτητα τοῦ δρόμου αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν φορτηγῶν ἦσαν ναῦται δισμύριοι, Αἰγύπτιοι καὶ Ἴωνες οἱ πλεῖστοι καὶ Κίλικες, ἐπὶ δὲ τῶν δρομώνων δισχίλιοι ἐρέται, ἅπαντες Κωνσταντινοπολῖται, διότι ἔκτοτε ἡ Κωνσταντινούπολις διεκρίνετο διὰ τὴν ῥώμην καὶ τὴν δεξιότητα τῶν ἐρετῶν αὐτῆς. Ὁ δὲ στρατός, ὃν ἡ ναυτικὴ αὕτη δύναμις ἔμελλε νὰ διαβιβάσῃ εἰς Ἀφρικήν, συνεκροτήθη ἐκ πεζῶν μὲν μυρίων, ἱππέων δὲ πεντακισχιλίων, στρατὸς εὐάριθμος, ἀλλ' ἄριστα ἐκλελεγμένος καὶ διεσκευασμένος. Τὸ δὲ κυριώτατον, ἡ στρατηγία ἐπετράπη, οὐχὶ ὅπως ἐπὶ Λέοντος, εἰς συγγενῆ τινα τοῦ βασιλέως ἀνίκανον, ἀλλ' εἰς τὸν περιφανῆ Βελισάριον, ἄνδρα παρέχοντα ἐν πᾶσι τὰ πιστὰ τῆς ἐπιτυχίας. Πλὴν τούτου ἀρχηγὸς τοῦ στόλου προεχειρίσθη ὁ Ἀλεξανδρεὺς Καλώνυμος, καὶ ὕπαρχος τοῦ στρατοπέδου, ὅ ἐστι γενικὸς ἐπιμελητὴς τοῦ στρατοῦ, ὁ πατρίκιος Ἀρχέλαος. Ἀφοῦ δὲ οὕτω κατηρτίσθησαν τὰ πάντα, κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 534 ἔτους, ἡ δύναμις αὕτη ἡγιάσθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου, καί, παρελάσασα ἐν παρατάξει πρὸ

τῆς βασιλείου αὐλῆς, κατέπλευσε διὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἔπαθε δεινὸν μέγα ἡ στρατιὰ ἐξ αἰτίας τοιαύτης. Εἴπομεν ἐκ προοιμίου ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἔμελλεν ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης νὰ ἀναδείξῃ ἀμφοτέρας τὰς φάσεις τῆς διπλῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀγαθῆς ἅμα καὶ πονηρᾶς οὔσης. Ὁ Ἰωάννης, προνοήσας ἐν τῇ μεγαλοφυΐᾳ αὐτοῦ ἅπαντα τῆς ἐπιχειρήσεως τὰ ἀτοπήματα, ἐξέθηκεν αὐτὰ θαρρούντως τῷ βασιλεῖ. Ἐπειδὴ δὲ ἀπεφασίσθη οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπιχείρησις, ὁ Ἰωάννης δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμόν, ὅστις ὡς κακὸς δαίμων παρηκολούθει το ἐξαίσιον ἐκεῖνο πνεῦμα, καὶ ἐζήτησε, καθὼς λέγουν σήμερον πολλοὶ τῶν διαχειριζομένων τὰ δημόσια χρήματα, νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὴν περίστασιν ταύτην, ἀδιαφορῶν ἂν ἐκ τούτου ἐκινδύνευεν ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ. Ὅθεν, διὰ νὰ δώσῃ ὀλιγώτερα ξύλα καὶ ὀλιγώτερον μισθὸν εἰς τοὺς ἀρτοποιούς, παρεσκεύασε τὸν ἄρτον ὅστις ἐφορτώθη εἰς τὰ πλοῖα διὰ τὸν στρατόν, ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος ὀπτόν· ἐξ οὗ ἀπέβη οὗτος μετ' οὐ πολὺ σεσηπὼς καὶ εὐρωτιῶν καὶ δύσοσμος, πολλοὶ δ' ἐκ τῶν στρατιωτῶν ἐνόσησαν ἐκ τούτου δεινῶς. Ἵνα ἐπανορθώσῃ τὸ ἀτόπημα τοῦτο ὁ Βελισάριος ἀφικόμενος εἰς Μεθώνην τῆς Πελοποννήσου, ἀνενέωσεν ἐκεῖθεν ἐν μέρει τὴν προμήθειαν· ἔπειτα κατέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, ἵνα παραλάβῃ τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὸν πλοῦν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους ὕδωρ, καὶ ἐκεῖθεν ὥρμησεν ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Σικελίας, ὅπου ἐναυλόχησεν οὐ μακρὰν τῆς Αἴτνης. Οἱ Γότθοι, οἱ τότε ἄρχοντες τῆς νήσου ταύτης, ὅπως καὶ τῆς Ἰταλίας, ὑπεδέχθησαν φιλικῶς τὸν στόλον, ὁ δὲ Προκόπιος ἔμαθεν ἐν Συρακούσαις ἀπὸ φίλου τινὸς αὐτοῦ πρὸ δύο ἡμερῶν ἐκ Καρχηδόνος φθάσαντος ὅτι οἱ Βανδῆλοι οὐδόλως προσεδόκων τὴν ἐπερχομένην στρατιάν. Οὐδὲν ἧττον ὁ Βελισάριος δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ πλεύσῃ κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ Καρχηδόνα, ὅπως συνεβούλευον αὐτῷ οἱ ὑποστράτηγοι, μὴ θέλων νὰ ἐκτεθῇ εἰς ναυμαχίαν μετὰ στόλου φέροντος πλείστους ὅσους ἀνθρώπους ἐντελῶς ἀλλοτρίους τῆς θαλάσσης· ἀλλ' ἐκ Σικελίας ἐπορεύθη διὰ Μελίτης πρὸς τὴν πλησιεστέραν τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας ἄκραν καὶ ἀπεβιβάσθη ἀκωλύτως εἰς χωρίον τι καλούμενον μὲν Βραχώδης ἄκρα (Caput Vada), ἀπέχον δὲ τῆς Καρχηδόνος πέντε ἡμερῶν ὁδόν.

Ὁ Βελισάριος οὐ μόνον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας ἀλλὰ καὶ πειθαρχίαν αὐστηρὰν ἐφρόντιζε νὰ τηρῇ ἀείποτε ἐν τῷ στρατοπέδῳ, τιμωρήσας ἤδη καθ' ὁδὸν τινὰς τῶν στρατιωτῶν ἀτακτήσαντας. Ἀποβιβασθεὶς δὲ εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἐξήγησεν ἀμέσως εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ ὅτι ἐπέρχονται ὡς ἐλευθερωταί, οὐχὶ ὡς ὀλετῆρες τῆς χώρας, καὶ ὅτι, ἵνα εὐδοκιμήσωσιν, ὀφείλουσι νὰ μὴ ἐκτραπῶσιν εἰς διαρπαγὴν καὶ βίαν, ἀλλὰ νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ πᾶν τὸ ἀναγκαῖον. Οὕτω δὲ πολιτευόμενος εὗρε τυχόντι τοὺς κατοίκους προθύμους νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ πάντα τὰ ἐφόδια, τὸ δὲ Σύλλεκτον καὶ ἡ Λέπτη καὶ ἡ Ἀδραμητός, αἱ πρῶται πόλεις, τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς ἀπήντησε πορευόμενος ἐπὶ Καρχηδόνα, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀνοίξωσιν αὐτῷ τὰς πύλας αὐτῶν. Ἀπόσπασμα ψιλῶν στρατιωτῶν προηγεῖτο τῆς πορείας καὶ προεφύλαττε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀπὸ τῶν πολεμίων, ὅσοι ἠδύναντο ἐκ τῶν ὀρέων νὰ ἐπιπέσωσιν· ὁ δὲ στόλος περιέπλεεν ἐκ δεξιῶν. Οὕτω ταχέως πορευόμενος ὁ στρατὸς ἀφίκετο ἄνευ οὐδεμιᾶς σπουδαίας ἀντιστάσεως εἰς Γράσσην, παράδεισον χαριέστατον τῶν Βανδήλων βασιλέων, τὸν ὁποῖον καὶ κατέλαβεν. Ὁ Γελίμερ ἐξέπεμψε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀμμάταν μετὰ τοῦ πλείστου τῆς δυνάμεως, ἵνα ἀναχαιτίσῃ τοὺς ἐπιδραμόντας εἰς Δέκιμον, προάστειον τῆς Καρχηδόνος, ἐν ᾧ ὁ μὲν ἀνεψιὸς αὐτοῦ Γιβαμοῦνδος, ἔχων ἱππεῖς δισχιλίους, ἔμελλε νὰ προσβάλῃ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, αὐτὸς δὲ ὁ Γελίμερ, διὰ πορείας ἀδήλου εἰς τὰ νῶτα τῶν πολεμίων ἐπελθών, προέκειτο νὰ ἐπιτεθῇ ἐντεῦθεν

αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀφροσύνη τοῦ Ἀμμάτα, πρὸ τοῦ δέοντος χρόνου ἐπὶ τὸν ἀγῶνα κατελθόντος, ἀνέτρεψεν ἅπαν ἐκεῖνο τὸ βούλευμα καὶ ἐπήνεγκε τὴν τῶν Βανδήλων καταστροφήν. Ὅτε ὁ Γελίμερ ἔφθασεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ εἶχεν ἤδη πέσει ἐν τῷ μέσῳ τῶν πλείστων ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν· ὅθεν κατετροπώθησαν ὅ τε Γιβαμοῦνδος καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεύς, ὅστις τραπεὶς εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου διέταξε συγχρόνως νὰ θανατώσωσι τὸν ἐν τῇ φυλακῇ ὄντα Ἱλδέριχον. Ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ *θανάτου τούτου δὲν ὠφελήθη ὁ Γελίμερ· ὠφελήθη ὁ Βελισάριος,* ὅστις παρέμεινε κύριος τῆς χώρας. Ἀφικόμενος εἰς Καρχηδόνα εὗρε τὴν πόλιν κατάφωτον, διότι οἱ ὀρθόδοξοι αὐτῆς κάτοικοι ἐπανηγύριζον ἐνθουσιωδῶς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ τοῦ προστάτου τῆς χώρας, ἅμα δὲ καὶ τὴν τῶν ἀρειανῶν Βανδήλων καθαίρεσιν. Ὁ Βελισάριος διέταξε νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ οἱ ναῦται τοῦ στόλου ἵνα αὐξήσωσι τὴν πομπὴν τῆς θριαμβευτικῆς αὐτοῦ εἰσόδου, καὶ κατέλυσεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλέων.

Ἀλλὰ τῆς Καρχηδόνος ἡ ἅλωσις δὲν συνεπήγαγεν ἀμέσως τὴν κατάκτησιν ὁλοκλήρου τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ Γελίμερ, καίτοι περιελθὼν εἰς διενέξεις πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, δὲν προσεδόκα, ὡς εἴδομεν, ὅτι θέλει καταπολεμηθῇ σπουδαίως ὑπ' αὐτοῦ· ὅθεν εἶχε πράξει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ λάθος, μικρὸν πρὸ τῆς ἐπιστρατείας τοῦ Βελισαρίου, νὰ ἐκπέμψῃ ἀρίστην τινὰ τοῦ στρατοῦ μοῖραν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου Σαρδόνος, ἥτις ὑποτεταγμένη οὖσα εἰς τοὺς Βανδήλους τῆς Ἀφρικῆς εἶχε πρὸ ὀλίγου ἀποστατήσει. Ἤδη ὁ Γελίμερ ἀνεκάλεσε κατεσπευσμένως τὴν μοῖραν ταύτην τῆς δυνάμεως· συνέρρευσαν δὲ περὶ αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Βανδῆλοι καὶ πολλοὶ τῶν Μαυρουσίων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι προχείρου λαφυραγωγίας, διότι πάντες ἐφρόνουν ὅτι θέλουσιν ἐπὶ τέλους καταβληθῇ οἱ ἐκ Βυζαντίου ἐπιδραμόντες εὐάριθμοι ἀντίπαλοι. Ἀλλὰ καίτοι οἱ Βανδῆλοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι, καίτοι οἱ ἐκ Σαρδόνος ἀνακάμψαντες παλαίστρατοι ἡρωικῶς ἠγωνίσθησαν, ὁ Βελισάριος ἐνίκησεν αὖθις καὶ κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Τρικαμάρῳ, οὐ μακρὰν τῆς Καρχηδόνος. Ὁ Γελίμερ ἐτράπη εἰς φυγήν, τὸ δὲ στρατόπεδον αὐτοῦ ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Οἱ ἐπιζήσαντες ἐκ τῶν Βανδήλων ἔπαθον τὰ *πάνδεινα ἀπὸ τῶν ἐπιβούλων αὐτῶν συμμάχων*, τῶν Μαυρουσίων· καὶ τότε οἱ τοῦ Βελισαρίου ὑποστράτηγοι ἐγένοντο ἀλληλοδιαδόχως κύριοι τῆς Ἱππῶνος (τῆς σημερινῆς Βόνης), τῆς Καισαρείας (τοῦ σημερινοῦ Ἀλγερίου ἢ Τσέρτσελ), καὶ αὐτοῦ τοῦ Σέπτου (τῆς σημερινῆς Σέφτας) πλησίον τῶν Ἡρακλέους στηλῶν. Ἡ Σαρδών, ἡ Κόρσικα, αἱ Βαλεαρίδες, ἡ Ἔρυσος ὑπετάχθησαν ὅπως ἡ ἀφρικανικὴ ἤπειρος, ὥστε ὁ Βελισάριος ἠδυνήθη νὰ γράψῃ πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι ἐντὸς τριῶν μηνῶν συνεπλήρωσε τὴν μεγάλην ταύτην κατάκτησιν. Οὐδ' ὑπελείπετο τῷόντι ἄλλο εἰμὴ νὰ συλληφθῇ αὐτὸς ὁ Γελίμερ, ὅστις, μὴ δυνηθεὶς νὰ περάσῃ εἰς Ἱσπανίαν, κατέφυγεν εἰς δυσπρόσιτόν τι ὄρος· ἠναγκάσθη ὅμως μετ' οὐ πολὺ νὰ παραδοθῇ.

Τὰ λαμπρὰ ταῦτα πολεμικὰ ἔργα ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν αὐλικῶν κατὰ τοῦ *Βελισαρίου, ὅστις διεβλήθη τότε ὅτι μελετᾷ νὰ σφετερισθῇ τὴν βασιλείαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθείσης χώρας.* Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐταλαντεύετο μεταξὺ τῆς ἀνάγκης ἣν εἶχε τοῦ ἀνδρός, ἂν ὄχι τῆς εὐγνωμοσύνης ἣν πρὸς αὐτὸν ᾐσθάνετο, καὶ τῆς δυσπιστίας ἣν φυσικὸν μέχρι τινὸς ἦτο νὰ παραγάγωσιν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τὰ ἀπαράμιλλα ἐκεῖνα κατορθώματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλοὶ ἄλλοι μὴ Βελισάριοι ἠδύναντο τῷόντι, κατ' ἐκείνας μάλιστα τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις, νὰ ὠφεληθῶσιν ἵνα ὀρέξωσι χεῖρα ἐπὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, νομίσας ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ συνέσει ὅτι τὸ φρονιμώτερον ἦτο νὰ ἐκκαλέσῃ τὰ περὶ τούτου εἰς αὐτὴν τὴν χρηστότητα τοῦ Βελισαρίου, ἔγρα-

ψεν ὅτι ἐπιτρέπει αὐτῷ ἢ νὰ παραμείνῃ ὡς διοικητὴς τῆς Ἀφρικῆς, ἢ νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ὁ μὲν ἡρωικὸς ἀνὴρ ἐματαίωσε τὰς ἐπιβουλὰς τῶν ἐχθρῶν, σπεύσας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, δικαίως ἀνταμείβων τὰς ὑπηρεσίας καὶ τὴν πίστιν, διέταξε νὰ εἰσέλθῃ θριαμβικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν κατὰ τὸν ρωμαϊκὸν τρόπον. Τὸν θρίαμβον τοῦτον ἐκόσμησαν τρόπαια θαυμαστά, τὰ πολυτελῆ σκεύη τῶν βανδήλων βασιλέων, τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ πολύτιμα πράγματα, ὅσα ὁ Γιζέριχος εἶχεν ἐξ Ἰταλίας ἁρπάσει, καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων διέπρεπον τὰ τῶν Ἰουδαίων κειμήλια, ὅσα ὁ Τίτος ὁ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ υἱὸς εἶχε κομίσει ποτὲ εἰς Ρώμην, ἤδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπεμψεν εἰς τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερὰ τῶν χριστιανῶν. Ὄπισθεν τῶν τροπαίων τούτων ἤρχοντο μακραὶ σειραὶ βανδήλων αἰχμαλώτων διαπρεπόντων ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῷ μήκει τοῦ σώματος καὶ τελευταῖον αὐτὸς ὁ Γελίμερ πορφύραν περιβεβλημένος. Ὁ Βελισάριος ἐβάδιζε πεζός, παρεπομένων τῶν συναγωνιστῶν. Ἀμφότεροι δέ, ὅ τε αἰχμάλωτος βασιλεὺς καὶ ὁ δορικτήτωρ τῆς Ἀφρικῆς, προσελθόντες εἰς τὸν ἱππόδρομον καὶ πρηνεῖς πεσόντες ἐπροσκύνησαν τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, ἐπὶ θρόνου καθημένους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐτήρησεν ἀκριβῶς τὰς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ γενομένας πρὸς τὸν Γελίμερα ὁμολογίας, ἐπιτρέψας αὐτῷ πλούσια ἐν Ἀσίᾳ κτήματα, ἵνα διαζήσῃ ἐν ἀνέσει τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς. Ἀναδιωργάνωσε δ' ἐπιμελῶς τὴν ἐπαρχίαν Ἀφρικῆς καὶ διώρισε διάδοχον τοῦ Βελισαρίου τὸν ἐκ Δάρας τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Σολόμωνα. Ὁ Σολόμων, ὅστις εἶχε διατελέσει ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ δομέστικος (¹) τοῦ Βελισσαρίου, ὅ ἐστι γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐπιτελῶν, ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον αὐτοῦ περιστέλλων μὲν τὰς τῶν Μαυρουσίων στάσεις, ἀνεγείρων δὲ τὰ ὀχυρώματα τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Βανδήλων, δι' ἔργων τῶν ὁποίων τὴν μνήμην καὶ τὴν ἔκτασιν διέσωσεν ἐπιγραφὴ ἀνευρεθεῖσα πρό τινων δεκάδων ἐνιαυτῶν ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῆς ἐν Θεουέστῃ (τῇ σημερινῇ Τεβέζῃ) θριαμβικῆς ἁψῖδος.

Ἀπὸ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Ἀφρικῆς εἰς τὴν τῆς Ἰταλίας ἀνάκτησιν ἡ μετάβασις ὑπῆρξε πρόχειρος, διότι καὶ ἀφορμαὶ πρὸς τοῦτο ἐδόθησαν οὐκ ὀλίγαι καὶ αἱ περιστάσεις ἦσαν ἐπιτήδειαι. Ὁ ὀστρόγοτθος Θευδέριχος, ὅστις ἐπὶ Ζήνωνος ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλίας, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνετῶς τὴν χώραν ταύτην. Ἀποθανὼν δὲ τῷ 529 κατέλιπε διάδοχον ἀνήλικον, τὸν ὀρφανὸν ἔγγονον αὐτοῦ Ἀταλάριχον, ἐπιτροπευόμενον ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ δορικτήτορος Ἀμαλασούνθης. Αὕτη ἡ Ἀμαλασοῦνθα, περιώνυμος ἐπὶ τῷ κάλλει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, ἐκυβέρνα ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκ διαταγῆς αὐτῆς οἱ ἐν Σικελίᾳ Γότθοι εἶχον ὑποδεχθῆ φιλικῶς τὸν στόλον τοῦ Βελισαρίου, διότι δυσμενῶς διέκειτο πρὸς τοὺς Βανδήλους καὶ ἐπεθύμει τὴν ταπείνωσιν αὐτῶν. Πλὴν τούτου ἡ Ἀμαλασοῦνθα, ἥτις ἐξηκολούθει τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς εἰς ἓν ἔθνος συγχωνεύσεως Ρωμαίων καὶ Γότθων, διὰ τῆς εἰς τοὺς τελευταίους τούτους μεταδόσεως τοῦ λατινικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεζήτει τὴν ἐπὶ τούτῳ συνδρομὴν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου ἄλλως ἀνεγνώριζε τὴν ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν. Ἀλλὰ ἐνῷ τὰ ραγδαῖα ἐν Ἀφρικῇ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου ἤρχισαν νὰ προξενῶσιν ἀνησυχίαν τινὰ εἰς τοὺς Γότθους,

(¹) **Δομέστικος** ἐκ τοῦ Λατ. domesticus=**οἰκεῖος, ἔμπιστος, ἐπίτροπος, σύμβουλος.** Βραδύτερον οἱ **δομέστικοι** κατεστάθησαν αὐτοτελεῖς στρατιωτικοὶ ἄρχοντες, ἤτοι **αὐτοκράτορες** στρατηγοί, ὡς γενήσεται λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

ὁ νέος Ἀταλάριχος, ὅστις οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀνατροφὴν ἣν ἔδιδεν αὐτῷ ἡ μήτηρ, ἀπέθανεν ἐκ πρωίμου ἀκολασίας, οἱ δὲ ἀγέρωχοι Γότθοι κατεξανέστησαν κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀμαλασούνθης καὶ τῶν ρωμαίων αὐτῆς συμβούλων. Εἰς μάτην αὕτη ἐζήτησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς καλοῦσα συνάρχοντα τὸν ἴδιον ἐξάδελφον Θευδᾶτον· ἡ Ἀμαλασοῦνθα ἐδολοφονήθη οὐδὲν ἧττον κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 534 ὑπό τινων Γότθων, τῶν ὁποίων εἶχε θανατώσει τοὺς συγγενεῖς, κυρίως δέ, ὡς φαίνεται, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Θευδάτου. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβεν, ὅπως καὶ ἐν Ἀφρικῇ, εὐπρόσωπον πολέμου αἰτίαν, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ θανάτου τῆς συμμάχου αὐτοῦ βασιλίδος τῆς Ἰταλίας. Εἶχε δὲ καὶ ζώσης ἔτι τῆς Ἀμαλασούνθης προτείνει ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν Σικελίαν Λιλυβαίου, ὅπερ οἱ μὲν Γότθοι εἶχον προηγουμένως παραχωρήσει εἰς τοὺς Βανδήλους, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἀπῄτει νῦν ὡς παράρτημα τοῦ κατακτηθέντος βανδηλικοῦ κράτους.

Ὁ Βελισάριος, ἐπιτραπεὶς τὸν νέον τοῦτον πόλεμον, ἀπεβιβάσθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σικελίαν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 535. Οἱ κατέχοντες τὴν νῆσον ταύτην εὐάριθμοι Γότθοι δὲν ἀντέστησαν ὁπωσοῦν εἰμὴ ἐν Πανόρμῳ· ἀλλὰ καὶ ταύτης ἐγένετο μετ' οὐ πολὺ κύριος ὁ Βελισάριος, συμπληρώσας οὕτως ἐντὸς ἐλαχίστου χρόνου τὴν κατάκτησιν ἁπάσης τῆς Σικελίας, εἰς ὃ συνετέλεσε βεβαίως οὐκ ὀλίγον ἡ συμπάθεια ἣν εἶχον οἱ πλεῖστοι αὐτῆς κάτοικοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναρχίαν. Διότι ἡ πάλαι ποτὲ καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνισθεῖσα Σικελία ὑπέκυψε μὲν ἔπειτα εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν, οὐδέποτε δὲ ἐδέχθη τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαῖαι διαλεκτικαὶ μεταξὺ τῶν δωρικῶν καὶ τῶν χαλκιδικῶν ἑλληνίδων ἀποικιῶν διαφοραὶ εἶχον ἐκλείψει σχεδόν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν, ὑπενδοῦσαι εἰς τὴν λεγομένην κοινὴν διάλεκτον, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπικρατοῦσα ἔτι αὐτόθι γλῶσσα ἦτο ἡ κοινὴ αὕτη ἑλληνικὴ διάλεκτος, ἥτις ὑπέτρεφεν ἀναμνήσεις καὶ αἰσθήματα, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι τῆς νήσου εὐχαρίστως εἶδον ἑαυτοὺς ἀπαλλαγέντας τῆς γοτθικῆς κυριαρχίας καὶ συνταχθέντας μετὰ κράτους ὁμογλώσσου καὶ ὁμοδόξου.

Ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὁ Βελισάριος, πληροφορηθεὶς ὅτι ἐν Ἀφρικῇ συνέβη στάσις, μεταβαίνει αὐτόθι καὶ κατατροπώνει αὐτὴν ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ· ἔπειτα δὲ ἀνακάμπτει εἰς Σικιλίαν, ὅπου ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του εἶχεν ἀφηνιάσει ὁ ἴδιος αὐτοῦ στρατός· καὶ καθυποβαλὼν αὐτὸν αὖθις εἰς πειθαρχίαν ἄγει τῷ 536 ἐπὶ τὴν τῆς Ἰταλίας κατάκτησιν. Ἡ κάτω Ἰταλία, ἥτις διὰ τὸν ὁλοσχερῆ αὐτῆς ἐξελληνισμὸν εἶχεν ὀνομασθῆ ποτε μεγάλη Ἑλλάς, ἔσῳζεν, ὅπως καὶ ἡ Σικελία, κατὰ μέγα μέρος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις. Ὅθεν τὸ Ρήγιον, ἡ πρώτη πόλις ἣν συνήντησεν ὁ Βελισάριος, ἐδέχθη αὐτὸν προθύμως. Πλὴν τούτου ὁ γαμβρὸς τοῦ Θευδάτου, ὃν οὗτος εἶχεν ἐκπέμψει εἰς τὸν μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πόρθμόν, ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ αὐτούς, ἔσπευσε νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν δαφνοστεφῆ αὐτῶν ἡγεμόνα. Ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Γότθων εἶχεν ἐπιχειρήσει μυστικάς τινας πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν διαπραγματεύσεις, ὑποσχόμενος νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχῆς, ἐὰν λάβῃ ἀσφαλῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνταξιν· πληροφορηθεὶς ὅμως ἔπειτα ὅτι οἱ Γότθοι ηὐδοκίμησαν ὁπωσοῦν ἐν Ἰλλυρίᾳ ἀνέλαβε θάρρος καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον. Ἡ Νεάπολις, κατεχομένη ὑπὸ φρουρᾶς πολυαρίθμου Γότθων, οἵτινες εἶχον καταλίπει εἰς Ραύενναν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα ὡς ἐνέχυρα τῆς ἰδίας πίστεως, ἀντέστη ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας εἰς τὸν Βελισάριον. Ἀλλ' ὁ Θευδᾶτος, εἰ καὶ ἐξελθὼν ἐκ Ρώμης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ βοηθήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, οἱ δὲ ὑπήκοοί του, ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν τοσαύτην τοῦ ἀνδρὸς δειλίαν, ἐθανάτωσαν αὐτὸν καὶ ἀνη-

γόρευσαν ἄρχοντα τὸν στρατηγὸν Οὐίτιγιν. Ὁ νέος βασιλεὺς ἦτο μὲν ἀνὴρ ὁμολογουμένως γενναῖος, δὲν ἐνόμισεν ὅμως φρόνιμον νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην ἐν χώρᾳ τῆς ὁποίας οἱ πλεῖστοι κάτοικοι δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διέκειντο. Ἐγκατέλιπε δὲ καὶ τὴν Ρώμην αὐτὴν καὶ ὑπεχώρησεν εἰς Ραύενναν, ἥτις ἦτο τὸ ἀσφαλέστερον πολεμικὸν τῆς Ἰταλίας ὁρμητήριον. Τότε ὁ Βελισάριος, προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, εἰσῆλθε κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 536 εἰς τὴν ἄλλοτε κοσμοκράτορα πόλιν, τῆς ὁποίας καὶ ἔπεμψε τὰς κλεῖς εἰς τὸν Ἰουστινιανόν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Οὐίτιγις, ἀθροίσας ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ δυνάμεις ἀξιολόγους, ἦλθε καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Ρώμην. Ἡ φρουρὰ αὐτῆς ἦτο εὐάριθμος· ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως μεγάλη· οἱ κάτοικοι ἀπόλεμοι καὶ παλίμβουλοι· ὥστε ὁ Βελισάριος, καίτοι Βελισάριος ὤν, δὲν ἤθελεν ἴσως δυνηθῇ νὰ ἀνθέξῃ, ἐὰν δὲν κατέφθανον αἱ ἐπικουρίαι τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐστάλησαν αὐτῷ κυρίως χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἀντωνίνης.

Τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς ταύτης εἶναι τοσοῦτον στενῶς συνδεδεμένον μεθ᾽ ὅλου τοῦ ἐνδόξου σταδίου τὸ ὁποῖον διήνυσεν ὁ μέγας στρατηγὸς καὶ μεθ᾽ ὅλης τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν χρόνων τούτων ὥστε πρόσφορον νομίζομεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγας τινὰς λέξεις περὶ αὐτῆς. Ἡ Ἀντωνῖνα κατήγετο ἐκ πατρὸς μὲν καὶ πάππου ἡνιόχων ἐν τοῖς ἱπποδρομίοις Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης, ἐκ μητρὸς δὲ διαγαγούσης βίον ἥκιστα χρηστόν, τὸν ὁποῖον ἐμιμήθη καὶ ἡ θυγάτηρ ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον, πρὶν ἢ συζευχθῇ τὸν Βελισάριον. Καὶ ἀφοῦ δὲ ἠξιώθη τοιαύτης τύχης, οὐδαμῶς ὑπῆρξε πιστὴ πρὸς τὸν περιφανῆ αὐτῆς σύζυγον, ἀλλὰ διαβόητος ἀπέβη διὰ τὸν σκανδαλώδη αὐτῆς ἔρωτα πρὸς νέον τινὰ Θρᾷκα ὀνόματι Θεοδόσιον. Καὶ ὅμως τοιαύτη οὖσα περὶ τὸν κατ᾽ ἰδίαν βίον ἀνέδειξε περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν ἐπιτηδειότητα θαυμαστὴν καὶ ἦθος ἀτρόμητον. Ἐπέτυχε τὴν φιλίαν τῆς Θεοδώρας, συνώδευσε τὸν Βελισάριον εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ἐκστρατείας, ἐξέθηκεν ἑαυτὴν εἰς μυρίους κινδύνους, ἔδωκε πολλάκις εἰς τὸν σύζυγον συνετὰς συμβουλάς, καί, ματαιοῦσα τὰς ἀδιακόπως κατ᾽ αὐτοῦ πλεκομένας ῥᾳδιουργίας, κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν συνδρομὴν τῆς αὐλῆς, ἧς ἄνευ δὲν ἤθελεν οὗτος δυνηθῇ νὰ διαπράξῃ τὰ μεγαλουργήματα τὰ τοσοῦτον κλείσαντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου ἐπέχυσαν εἰς τὸν βίον τῆς Ἀντωνίνης τὸν συνήθη αὐτῶν ἰόν· καί τινες τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ἐκλαμβάνοντες κατὰ γράμμα τὰ αἰσχρὰ ταῦτα διηγήματα, ἐμπαίζουσι καὶ χλευάζουσι τὸν Βελισάριον ἀνηλεῶς διὰ τὴν ἀνοχὴν ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν ἀκολασίαν ἐκείνην τῆς ὁποίας, ὡς βεβαιοῦσιν, ὑπῆρξε πολλάκις αὐτόπτης μάρτυς. Τὸ καθ᾽ ἡμᾶς ἐξεθέσαμεν τὴν περὶ τῶν Ἀνεκδότων γνώμην ἡμῶν· οὐδὲ θέλομεν παραδεχθῇ ποτε τὴν περὶ αὐτῶν δοξασίαν τοῦ Γίββωνος, τοῦ ἀξιοῦντος ὅτι τὰ Ἀνέκδοτα ἐνδεχόμενον νὰ ἀληθεύωσι καθ᾽ ὁλοκληρίαν, τὸ μὲν ὡς πιθανά, τὸ δὲ δι᾽ αὐτὸ τοῦτο μάλιστα ὅτι εἶναι ἀπίθανα. Ὁ Προκόπιος, ἐπιφέρει ὁ Γίββων, ἐγίνωσκε βεβαίως τὰ μὲν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, τὰ δὲ εἶναι τοιαῦτα ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπενόησεν αὐτά. Ὄχι, ἀναμφιβόλως· ἡ ἱστορία, ἡ σπουδαία ἱστορία, δὲν θέλει ποτὲ ἐξευτελίσει ἑαυτὴν μέχρι τοῦ νὰ πιστεύσῃ κατὰ γράμμα τὸν ἀλλόκοτον ἐκεῖνον ἄνθρωπον, ὅστις, ἀφοῦ ἤγειρεν ἀναφανδὸν ἀνδριάντας εἰς τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ἡρωΐδας αὐτοῦ, ἠσχολεῖτο ἔπειτα ἐν τῷ κρυπτῷ νὰ μεταμορφώνῃ τὰ καλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ ἐκεῖνα ἔργα εἰς ἐπονειδίστους Σατύρους καὶ Σιληνούς. Ναὶ μὲν δὲν ἰσχυριζόμεθα ὅτι ἡ Ἀντωνῖνα καὶ ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξαν γυναῖκες χρησταὶ καὶ ἄμωμοι· ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἡλικίᾳ φαίνεται ὁμολογούμενον ὅτι ὑπέκυψαν εἰς πειρασμοὺς ὀλεθρίους· ἀλλ᾽ ἀφοῦ προήχθησαν εἰς μεγάλην τύχης περιωπήν, ἂν ἡ Ἀντωνῖνα δὲν ἐφάνη ὅπως ἡ βασιλικὴ αὐτῆς φίλη πιστὴ πρὸς τὸν σύζυγον, ἔδειξεν ὅμως ἴσην πρὸς

αὐτὴν πολιτικὴν δεξιότητα καὶ θάρρος, καὶ ριψοκίνδυνον πνεῦμα ἴσως ἐκείνης ἀνώτερον. Τοσαῦτα δὲ προτερήματα συνδυαζόμενα μετὰ χάριτος ἐξαιρέτου καὶ ἀπηλλαγμένα τῶν ἀπαισίων περιστατικῶν τὰ ὁποῖα ἐπενόησεν ἡ ἀκόλαστος τοῦ Προκοπίου φαντασία ἠδύναντο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσωσι τὴν εὐαίσθητον οὐδὲν ἧττον ἢ μεγάλην τοῦ Βελισαρίου ψυχήν, χωρὶς νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς χλεύης καὶ περιφρονήσεως. Ἀλλὰ θέλουσιν ἴσως ἐρωτήσει τινές· Τίς σοι δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ὑπολάβῃς ὡς ἐπινενοημένα τὰ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις περὶ Ἀντωνίνης ἀναφερόμενα σκανδαλώδη περιστατικά; Τίς; Ὁ φιλόψογος χαρακτὴρ τῆς ὅλης ταύτης συγγραφῆς καὶ ἡ τοῦ Σουίδα μαρτυρία, ὅστις, πρῶτος μνημονεύσας τῶν Ἀνεκδότων, χαρακτηρίζει, καθὰ εἴδομεν, ὡς ἀνάξια ἱστορικῆς πίστεως πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ Βελισαρίου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ λεγόμενα. Ὁπωσδήποτε ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ δραστηριότης τῆς Ἀντωνίνης ἀπέβη σωτήριος εἰς τὴν Ρώμην, ἐπαγαγοῦσα τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀπαραιτήτων ἐπικουριῶν.

Ἡ πολιορκία τῆς Ρώμης ὑπὸ τῶν Οὐισιγότθων
(Εἰκὼν Λ. [illegible])

Οἱ Γότθοι, εἰς μάτην ἐπὶ ὅλον ἔτος ἀγωνισθέντες νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν, ἀποβαλόντες ἐν τῷ μεταξὺ τὰ δύο τρίτα τῆς δυνάμεως καὶ καταπλαγέντες ὑπὸ ἀντιπερισπασμοῦ ὃν ἐπεχείρησεν ὁ Βελισάριος κατὰ Ραυέννης, ὅπου οἱ πολέμιοι εἶχον τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τοὺς θησαυρούς, ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν, παθόντες τὰ πάνδεινα ἐν τῇ ὑποχωρήσει. Καὶ ἐπῆλθε μὲν εἰς βοήθειαν τῶν Γότθων ἐκ Γαλατίας εἷς τῶν φράγκων ἡγεμόνων ἀλλὰ στερηθεὶς μετ' οὐ πολὺ τῶν ἀναγκαίων ἐφοδίων καὶ ἰδὼν τὴν στρατιὰν αὐτοῦ ἐλεεινῶς ἐκ τούτου νοσήσασαν ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Τότε ὁ Βελισάριος ἀπέκλεισε τὸν Οὐίτιγιν εἰς Ραύενναν, τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσε τελευταῖον μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἐν ἔτει 539. Οἱ Γότθοι ἀποθαυμάζοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς προέτειναν νὰ ἀναγορεύσωσιν αὐτὸν βασιλέα· ἀλλ' αὐτὸς προετίμησε νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν καὶ ἤγαγεν αὖθις αἰχμάλωτον εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον ἡγεμόνα μετὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ τῶν θησαυρῶν.

Ἵνα μὴ διακόψωμεν τὴν συνοπτικὴν ταύτην ἔκθεσιν τῶν ἀγώνων οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς κατέβαλε πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους ἐπιφέρομεν εἰσέτι ὀλίγα τινὰ περὶ τούτων ἐνταῦθα. Μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ραυέννης ἀνεκλήθη ὁ Βελισάριος ἵνα ἀναλάβῃ τὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπαναληφθέντα περσικὸν πόλεμον, ὁ δὲ ὑπὸ τῶν Γότθων προχειρισθεὶς νέος βασιλεὺς Τωτίλας ἐπεχείρησε δεινὴν ἁπάσης τῆς χερσονήσου λεηλασίαν· ὥστε τῷ 545 ἐδέησεν ὁ Βελισάριος νὰ μεταβῇ ἀπὸ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας εἰς Ἰταλίαν ἵνα ἐπανορθώσῃ τὰ ἁμαρτήματα τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἕνεκα τῶν πολλῶν συμφορῶν ἃς ἐν τῷ μεταξὺ ὑπέστη τὸ κράτος, καὶ περὶ ὧν κατωτέρω θέλομεν ὁμιλήσει, μὴ λαβὼν μήτε στρατὸν ἀποχρῶντα μήτε πόρους δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἅλωσιν καὶ τὴν δῄωσιν τῆς Ρώμης. Καὶ ἀνέκτησε μὲν αὐτὴν πάλιν, ἐγκατέλιπεν ὅμως αὖθις καὶ ὁριστικῶς τῷ 548 τὴν Ἰταλίαν, ἥτις κατήντησε νὰ ἀποστραφῇ τὴν ἀνατολικὴν κυριαρχίαν διὰ τὰς καταπιέσεις εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπουργοί, ἐνῷ ὁ Τωτίλας προσῳκειοῦτο τοὺς κατοίκους διὰ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ ἅμα καὶ τῆς ἀνδρείας. Ἐγένετο δὲ πάλιν κύριος τῆς Ρώμης, ἀνέκτησε τὴν Σικελίαν, τὴν Σαρδόνα, τὴν Κόρσικαν καὶ διὰ πλοίων μακρῶν τριακοσίων ἐλεηλάτησε τὴν Κέρκυραν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τὴν Νικόπολιν καὶ τὴν Ἄγχισον καὶ τὰ περὶ Δωδώνην χωρία. Τότε ὁ Ἰουστινιανός, καίτοι τὸ κράτος εἶχε δεινῶς ἕνεκα ποικίλων συμφορῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν μεγάλην πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας ἐκστρατείαν ἀναθεὶς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἔργου εἰς τὸν ἕτερον περιφανῆ τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν Ναρσῆν, ἐνάμιλλον τῇ ἀληθείᾳ εἰς πολλὰ τοῦ Βελισαρίου ἀναδειχθέντα.

Ὁ Ναρσῆς ἦτο εὐνοῦχος, ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν εὐαρίθμων τοιούτων ἀνθρώπων ὅσοι οὐ μόνον δὲν ἔχουσι τὰ συνήθη αὐτοῖς ἠθικὰ ἐλαττώματα ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διαπρεπεστέρων τῆς ἱστορίας ἀνδρῶν δικαιοῦνται νὰ καταταχθῶσι. Τὸ μὲν ἀνάστημα αὐτοῦ ἦτο βραχὺ καὶ τὸ σῶμα ἀσθενές, ἐντὸς ὅμως τοῦ ἀθλίου τούτου σκεύους ἐσκήνου ψυχὴ μεγαλεπήβολος καὶ τολμηρά. Διαγαγὼν τὴν νεότητα περὶ τὰς θηλυπρεπεῖς ἐργασίας, περὶ ἃς συνήθως ἠσχολοῦντο οἱ ἀμφοτερόβιοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ἐκτήσατο λεπτότητα καὶ δεξιότητα πνεύματος, ἧς οὗτοι δὲν ἐστεροῦντο συνήθως· τὸ θαυμάσιον εἶναι ὅτι ἀνέπτυξε ρώμην διανοημάτων καὶ τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν τόλμην καὶ δραστηριότητα. «Ὁ δὲ Ναρσῆς οὗτος εὐνοῦχος μὲν ἦν καὶ τῶν βασιλικῶν χρημάτων ταμίας, ἄλλως δὲ ὀξὺς καὶ μᾶλλον ἢ κατ' εὐνοῦχον δραστήριος», λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Προκόπιος. Ἀλλαχοῦ δὲ ὀνομάζει αὐτὸν μεγαλοδωρότατον, καὶ πρὸς τὸ εὖ ποιεῖν παραφόρως ἔχοντα, καὶ ἐπιτήδειον νὰ προσλαμβάνῃ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν, ἀπονέμων οὕτως αὐτῷ τὰ εὐγενέστατα τῶν προτερημάτων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδειξε καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τὴν παράδοξον τέχνην ἣν εἶχε τοῦ διακρίνειν καὶ ἐκτιμᾶν τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀξίαν. Οὐ μόνον ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν διεξαγωγὴν πολλῶν δυσκόλων πρεσβειῶν ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν στρατείας τοῦ Βελισαρίου ἐξαπέστειλε τὸν Ναρσῆν ὡς ἐπίκουρον εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην καὶ παρέσχεν οὕτως αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν πρᾶξιν καὶ πεῖραν, ἧς τοσοῦτον ταχέως ἐγένετο ὁ Ναρσῆς ἐγκρατέστατος, ὥστε ἔκτοτε ἀνεδείχθη οὐχὶ κατώτερος τοῦ Βελισαρίου. Ἤδη δὲ ἀναλαβὼν τὴν ὅλην τοῦ νέου ἐπιχειρήματος ἡγεμονίαν μετὰ πόρων δαψιλῶν, ἔτι δὲ ἐπικούρους ἔχων τοὺς Λομβαρδούς, οἵτινες ὠφελούμενοι ἐκ τῶν προηγουμένων συμφορῶν τῶν Γότθων εἶχον ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν, προήλασε κατὰ τοῦ Τωτίλα καὶ συνεκρότησε πρὸς αὐτὸν τῷ 553 μάχην

μεγάλην καὶ κρίσιμον, καθ' ἣν οὗτος ὁλοσχερῶς κατατροπωθεὶς ἐφονεύθη. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ναρσῆς ἐγένετο κύριος τῆς Ρώμης καὶ καταβαλὼν ὡσαύτως τοὺς ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἐπιδραμόντας Φράγκους καὶ Ἀλαμαννοὺς ἐπήνεγκε τὴν ὁλοσχερῆ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ Γότθων χείρωσιν. Ὁ Ναρσῆς παρέμεινεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη κυβερνήτης τῆς χώρας ταύτης. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περιβεβλημένοι τὸ τῶν ἐξάρχων ἀξίωμα, ἥδρευον εἰς Ραύενναν καὶ οὐχὶ εἰς Ρώμην, ἥτις ἕνεκα τῶν πολλῶν ἁλώσεων ὅσας ὑπέστη εἶχεν ἀποβάλει τῶν τε κατοίκων τοὺς πλείστους καὶ τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν ἄνω Ἰταλία τάχιστα ἀπεσπάσθη τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἕνεκα τῆς προϊούσης τῶν Λομβαρδῶν δυνάμεως (¹), ἡ δὲ μέση ὑπέκυψε μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, ἐπὶ τῶν εἰκονομαχικῶν χρόνων, εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης· ἀλλ' ἡ κάτω χώρα καὶ ἡ Σικελία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺ μακρότερον ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, καὶ θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ σχέσεις.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ναρσῆς διέπραττε τὴν χείρωσιν τῆς Ἰταλίας, εἷς τῶν οὐισιγότθων ἡγεμόνων, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἐγκατασταθέντες ἐν Ἰσπανίᾳ διετέλουν εἰς ἐμφυλίους πρὸς ἀλλήλους ἔριδας, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησεν αὐτῷ τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας, τὴν Μουρκίαν, τὴν Γρανάταν, τὴν Σευιλλίαν. Ὁ Πατρίκιος Λιβέριος προσελθὼν μετὰ στόλου ἀξιολόγου συνέλαβε μάλιστα τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὸ κράτος ἅπασαν τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον καὶ προήλασε μέχρι Βορδιγάλων. Οἱ Οὐισίγοτθοι ὁμοφρονήσαντες μετ' οὐ πολὺ κατεξανέστησαν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦτο ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἑβδομήκοντα ἔτη κατέχον μέρη τινὰ τῆς Ἰσπανίας.

Μετὰ εἰκοσαετεῖς λοιπὸν ἀτρύτους ἀγῶνας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτυχε μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὀνείρου τὸ ὁποῖον ἐκ νεότητος ἐπεδίωκεν, ἤτοι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀνακτήσας πᾶσαν μὲν τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Κυρηναϊκῆς βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, πᾶσαν δὲ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Σικελίαν, τὰς λοιπὰς τῆς Μεσογείου νήσους καὶ μέρος οὐ μικρὸν τῆς Ἰσπανίας. Τὰ κατορθώματα ὅμως ταῦτα δὲν ἐγένοντο εἰμὴ διὰ τῆς θυσίας πολυτιμοτάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων· ἕνεκα δὲ τῶν κατακτήσεων ἐκείνων ὧν αἱ πλεῖσται ἀπωλέσθησαν μετ' οὐ πολύ, ἐπηνέχθησαν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἑλληνισμοῦ σῶμα πληγαὶ ἀνεπανόρθωτοι. Ἀλλὰ πρὶν ἱστορήσωμεν τὰ περὶ τούτου θέλομεν διεξηγήσει ἐνταῦθα δι' ὀλίγων πῶς συνεκροτεῖτο τότε καὶ πῶς διῳκεῖτο ἡ στρατιωτικὴ δύναμις δι' ἧς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία διέπραξε τὰ πολλὰ ἐκεῖνα καὶ ἀξιόλογα πολεμικὰ ἔργα.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ στρατὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ συνέκειτο ἐκ δύο διακεκριμένων μέχρι τινὸς στοιχείων· ἐκ τῶν ἰθαγενῶν τακτικῶν ταγμάτων καὶ ἐκ τῶν ἀτάκτων φοιδεράτων, ἤτοι ἀλλοδαπῶν μισθοφόρων. Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ εἰς τὸν τακτικὸν ἰθαγενῆ στρατὸν περιελαμβάνοντο πολλοὶ ἀλλοδαποὶ βάρβαροι, καὶ μεταξὺ τῶν ἀτάκτων φοιδεράτων πολλοὶ ἰθαγενεῖς. Ὁ τακτικὸς ἰθαγενὴς στρατὸς δὲν ἀπηρτί-

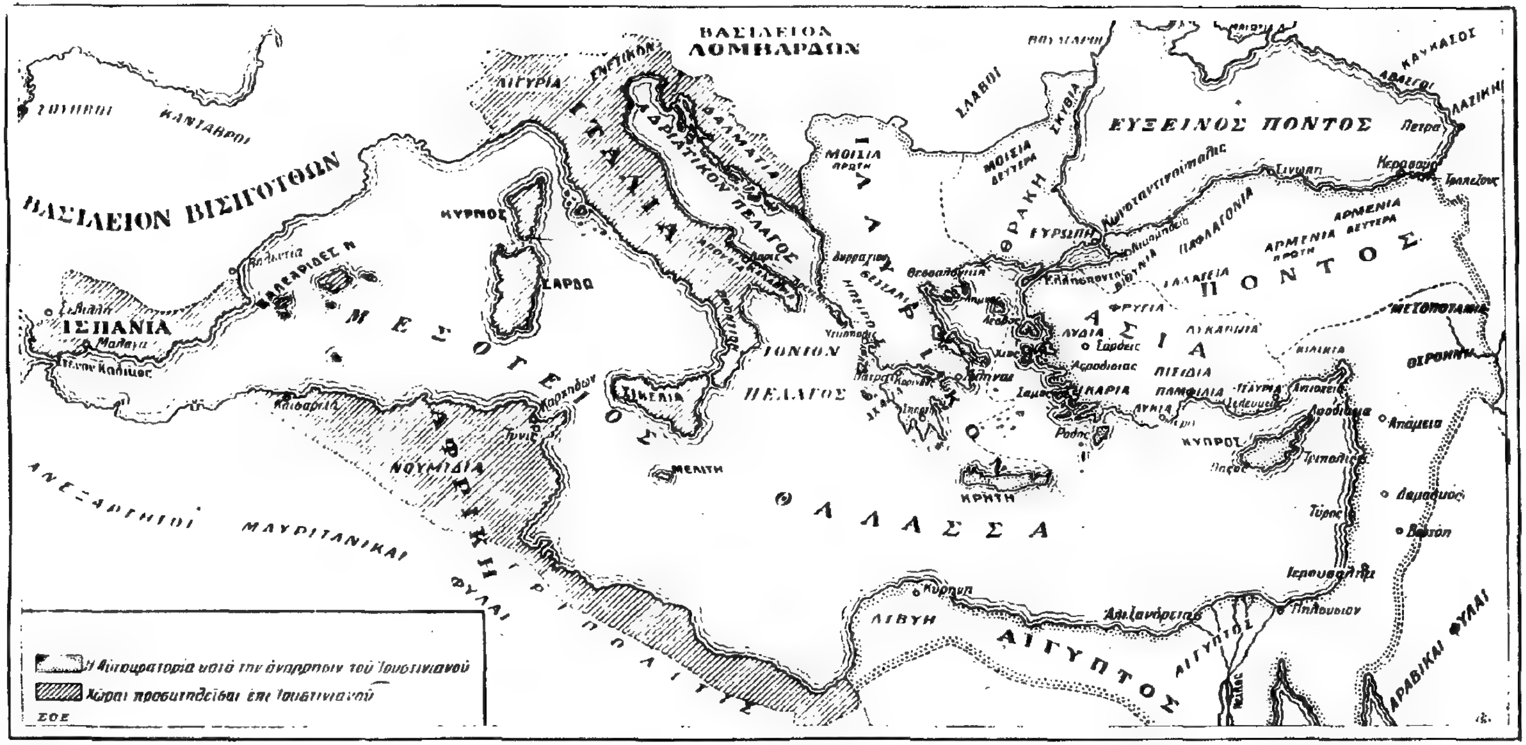
(¹) **Λομβαρδοὶ** εἴτε **Λογγοβάρδοι** ἦσαν ἔθνος γερμανικόν, ὅπερ οἰκοῦν ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν ταῖς νῦν ἰδιαιτέρως Αὐστρίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ καλουμέναις χώραις, εἶτα δὲ καὶ εἰς Δακίαν κατελθὸν ἐπὶ τοῦ Ἰουστίνου Β' ἐπέδραμεν εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν (τὴν ἀπ' αὐτῶν μέχρι νῦν κατὰ μέγα μέρος αὐτῆς **Λομβαρδίαν** καλουμένην), ἐντεῦθεν δ' ἐξετάθησαν καὶ εἰς τὴν Μέσην καὶ Κάτω Ἰταλίαν.

ζετο διὰ στρατολογίας ἀμέσου, οἷα σήμερον ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Οἱ συγκλητικοί, οἱ ἀνώτεροι τοῦ κράτους λειτουργοὶ καὶ οἱ κτηματίαι ὤφειλον νὰ δίδωσιν ὡς φόρον τοὺς στρατευσίμους, ἕνα ἢ πλείονας ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ ἀξιώματος ἢ τῆς περιουσίας αὐτοῦ· ὥστε πολλοὶ τῶν μικροτέρων γαιοκτητῶν ἔδιδον ἡνωμένοι ὁμοῦ ἕνα στρατεύσιμον. Καὶ ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἴδιον ἐπάγγελμα ἔχοντες τὴν εὕρεσιν τῶν στρατευσίμων. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ ἀνώτεραι καὶ μέσαι τῆς κοινωνίας τάξεις δὲν ἦσαν προσωπικῶς ὑπόχρεοι εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Τοῦτο λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑπηρέτουν παντάπασι, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ ἀνῆκον βεβαίως εἰς τὰς τάξεις ἐκείνας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀφ ἑνὸς μὲν οἱ πολυάριθμοι μοναχοὶ καὶ κληρικοὶ καὶ οἱ περὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν δημοσίων φόρων ὁπωσδήποτε ἐνεχόμενοι ἢ ἀπηλλάττοντο ἢ ἀπεκλείοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπεκράτησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολλὴ ἀδιαφορία πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν ἕνεκα τῶν ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ ἕξεων, περὶ ὧν προϊόντος τοῦ λόγου θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, σχετικῶς ὀλίγοι ὑπῆρχον, ὡς μὴ ὤφελεν, οἱ εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον ἐπιδιδόμενοι ἐκ τῶν ἀνωτέρων καὶ μέσων τῆς κοινωνίας τάξεων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸν στρατὸν οἱ γεωργοὶ ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ἐκ τούτου ἡ τῶν κτημάτων καλλιέργεια, μετὰ τῆς ὁποίας στενῶς συνεδέετο ἡ τοῦ δημοσίου ταμείου πρόσοδος. Ὅθεν εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν κατετάσσοντο ἰδίως α') οἱ πενέστεροι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, β') οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινῶν ἐπαρχιῶν, τῶν ὁποίων διὰ τὸ ἄγονον αὐτῶν ἡ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσφορὰ ἦτο ἐλαχίστη, γ') οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ὅσων τὰ κτήματα ἀφῃρέθησαν ὑπὸ τῶν ἐμβαλόντων βαρβάρων καὶ ἰδίως τῶν περὶ τὸν Ἴστρον ἐπαρχιῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ ἄριστοι τῶν στρατευσίμων. Τελευταῖον δὲ δ') πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἀλλοδαπῶν βαρβάρων. Βραδύτερον θέλομεν ἴδει ὅτι εἰσήχθησαν περὶ τὴν στρατολογίαν μεταρρυθμίσεις σπουδαῖαι, καὶ ὅτι ἰδίως τὸ ὑγιέστερον τῶν κατοίκων μέρος, οἱ ἰδιοκτῆται τῆς γῆς, ὡς δικαίωμα μᾶλλον ἢ ὡς ὑποχρέωσιν ἀνέλαβον τὸ ὑπηρετεῖν ἐν τῷ στρατῷ· ἀλλ' ἐν τῇ 6ῃ, τῇ 7ῃ, ἴσως καὶ τῇ 8ῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν ὀχλικωτέρων τοῦ ἔθνους τάξεων.

Μετάλλιον κοπὲν ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς Ἀφρικῆς

Τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος δὲν ἦτο ὡς ἄλλοτε, καὶ ὡς βραδύτερον πάλιν συνέβη, ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρά. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος ἡ φρουρὰ αὕτη ἔπαυσε τοῦ νὰ συγκροτῆται ὡς πρότερον ἐκ δεδοκιμασμένων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἀνδρῶν· ἀλλ' ἤρχισαν νὰ κατατάσσωνται εἰς αὐτόν, πρὸς χάριν καὶ διὰ δόσεως χρημάτων, ἄνθρωποι εὔποροι μέν, ἥκιστα δὲ μάχιμοι, καὶ ἐπιτήδειοι μόνον νὰ παρίστανται εἰς τὰς ἐπισήμους παρατάξεις. Ἄριστον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ἰδίως τὸ ἱππικόν. Εἰς τὸ ἱππικὸν κατετάσσοντο οἱ ῥωμαλεώτατοι καὶ οἱ χρηστότατοι τῶν στρατευσίμων, οἵτινες ἐπιμελῶς καὶ αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ γυμναζόμενοι εἰς τὸ νὰ ὑπηρετῶσιν οὐ μόνον ἔφιπποι ἀλλὰ καὶ πεζοὶ πολλάκις περιφανῶς ἠγωνίσθησαν κατά τε τὴν περὶ Καλλίνικον πρὸς Πέρσας μάχην καὶ ἐν τῇ Ἀφρικῇ πρὸς Μαυρουσίους καὶ ἀλλαχοῦ. Ἦσαν δὲ κατάφρακτοι καὶ λογχοφόροι, ἐνθυμίζοντες εἰς πολλὰ τὸ ἀρχαῖον βαρὺ μακεδονικὸν καὶ θεσσαλικὸν ἱππικόν, καὶ χρησιμεύσαντες ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ μετέπειτα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ διαμορφωθέντος ἱπποτικοῦ τάγματος.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΕΠΙ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Ὁ τακτικὸς πεζικὸς στρατὸς ἦτο πολὺ τοῦ ἱππικοῦ ὑποδεέστερος. Ἡ πειθαρχία αὐτοῦ εἶχε παραδόξως χαλαρωθῇ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα διὰ πολλοὺς λόγους. Καὶ πρῶτον διότι οἱ ἀδιάκοποι οὗτοι πόλεμοι ἐξαντλοῦντες ἐκ διαλειμμάτων τοὺς δημοσίους πόρους δὲν ἐπέτρεπον τὴν τακτικὴν τοῦ στρατοῦ πληρωμήν. Ἐνίοτε μάλιστα παντελῶς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου δὲν ἐπληρώναντο οἱ στρατοί. Ὅτε λόγου χάριν ἐν ἔτει 545 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Βελισάριος, ἡ ἡγεμονία τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἀνετέθη αὐτῷ ἰδίᾳ δαπάνῃ, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ συγκροτηθησόμενος στρατὸς θέλει συντηρηθῇ διὰ λαφυραγωγίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατελέσῃ αὐστηρῶς πειθαρχῶν. Πλὴν τούτου ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐνόμιζεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὅτι συμφέρει νὰ ἐλαττωθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἡ ἐξουσία τῶν στρατηγῶν, ἐξ οὗ συνέβαινεν ὅτι οἱ μεγάλοι στρατοὶ αὐτῆς συνέκειντο ἐκ διαφόρων ὑπὸ ἰδίους ἡγεμόνας διατελούντων σωμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πολλάκις οὐδεμίαν εἶχεν ἰσχὺν ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι στρατηγός. Ὁ Ναρσῆς, ὅτε κατὰ πρῶτον μετέβη εἰς Ἰταλίαν, ἀπεστάλη πρὸς ἐπιτήρησιν μᾶλλον ἢ πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ Βελισαρίου, διὸ καὶ εἰς ῥῆξιν ἦλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἀντέπραξε κατ' αὐτοῦ. Ἡ μοναρχία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπολιτεύετο οὕτω προδήλως, διὰ τὸν φόβον μὴ στρατηγοὶ αὐτοκράτορες, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς πολλῆς δυνάμεως, στασιάσωσιν ἢ καὶ ἐπὶ τὴν πορφύραν ὀρέξωσι χεῖρα. Ἀλλ' ἡ μοναρχία ἐκείνη θέλουσα νὰ προλάβῃ τὸ κακὸν τοῦτο ἐνέπιπτε προδήλως εἰς ἄλλο μεγαλύτερον, τὴν παραλυσίαν τοῦ στρατοῦ. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἓν ἀτόπημα συνεπάγεται πάντοτε ἕτερον, ἡ παραλυσία ἐκείνη προέβη ἐνίοτε εἰς τοσοῦτον ὥστε οἱ στρατηγοὶ ἠναγκάζοντο νὰ συγκροτῶσιν ἐξ ἰδίων περὶ ἑαυτοὺς πολυάριθμον οἰκείαν φρουράν, ἥτις ὤμνυε μὲν ὑποταγὴν τῷ βασιλεῖ, πρὸ πάντων ὅμως ὤμνυε πίστιν εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα. Εἷς τῶν λόγων δι' οὓς ὁ Βελισάριος συνεῖχεν ὁπωσοῦν τὸν στρατὸν καὶ ἐπέβαλλεν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διατασσομένων ἦτο ὅτι ἐπὶ τοῦ γοτθικοῦ πολέμου εἶχε συγκεκροτημένην περὶ ἑαυτὸν ἐξ ἰδίων φρουρὰν ἑπτακισχιλίων ἀρίστων ἱππέων.

Ἀλλ' ὁσαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἐλαττώματα εἰς ἃ ὑπέκυψεν ὁ τακτικὸς στρατός, καὶ ἰδίως ὁ πεζικός, διά τε τὴν συρφετώδη στρατολογίαν καὶ τὴν πλημμελῆ πολλάκις διοίκησιν καὶ τὸν κακὸν τῆς στρατηγίας ὀργανισμόν, ὁ στρατὸς οὗτος ἔσῳζεν ἔτι προτερήματά τινα, ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐ μόνον ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν καὶ εἰς τὰ ἀρκτῷα ἔθνη παρὰ τὸν Ἴστρον, ἀλλὰ καὶ τὰ περίπυστα βασίλεια τῶν Βανδήλων καὶ τῶν Γότθων νὰ καταλύσῃ. Ὁ στρατὸς οὗτος, ὠργανωμένος ὢν καὶ παρατασσόμενος κατὰ τοὺς ὑφισταμένους ἔτι κανόνας τῆς ἀρχαίας τακτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ὑπερεῖχε πάντοτε κατὰ τοῦτο τῶν ὀχλικῶς συντεταγμένων καὶ ἐπιτιθεμένων βαρβάρων. Πρὸς τούτοις, τὸ μηχανικὸν αὐτοῦ ἦτο ἄριστον, ἡ ὁπλοποιία ἐπιτηδειοτάτη, τὰ ὁπλοστάσια πλήρη, ὥστε εἶχε καὶ καθ' ὅλα ταῦτα πλεονεκτήματα τῶν ὁποίων παντάπασιν ἐστεροῦντο οἱ βάρβαροι. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ στρατὸς οὗτος ὡδηγεῖτο ὑπὸ στρατηγῶν καὶ ἀξιωματικῶν τῶν ὁποίων τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀνδρείαν ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ πολλάκις καὶ αὐτὴ ἡ τοσοῦτον δυσμενῶς πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν διακειμένη δυτικὴ ἱστοριογραφία. Ὁ Βελισάριος, ὁ Ναρσῆς, ὁ Σολόμων, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Γερμανός, περὶ οὗ θέλομεν μετ' οὐ πολὺ λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, κατέλιπον ὀνόματα ἀείμνηστα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ δὲ Θρᾷξ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Βελισαρίου ἐν τῇ Ἀφρικῇ Ἰωάννης ὁ Ἀρμένιος, καὶ ὁ Πεισίδης Πριγκήπιος, καὶ οἱ Ἴσαυροι Ἀθηνόδωρος καὶ Ταρμοῦνδος, καὶ οἱ Καππαδόκαι Θεοδώρητος καὶ Γεώργιος Μαρτίνου, καὶ μυρίοι ἄλλοι ἀξιωματικοί, ὧν ὁ Προκόπιος ἱστόρησε τὰ κατορθώματα καὶ τοὺς ἀγῶνας, ἤθελον τιμήσει τοὺς ἀρί-

στους τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων στρατῶν. Ἐν γένει δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὁπόσον πολυάριθμοι ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ ἔπιπτον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης ἐκθύμως ἀγωνιζόμενοι. Καὶ ἂν τὸ γεγονὸς τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ ἄνδρες οὗτοι ἠναγκάζοντο διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος νὰ παρασύρωσι τὰ ὁπωσοῦν νωθρὰ ἐκεῖνα τάγματα, μαρτυρεῖ συγχρόνως ὅτι τὸ εὐγενὲς αἴσθημα τῆς φιλοτιμίας δὲν ἔπαυσε ποτὲ ἐπικρατοῦν ἐν τῷ στρατῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας.

Ὁ δὲ **ἄτακτος** στρατὸς συνέκειτο πρῶτον ἐκ τῶν στιφῶν τὰ ὁποῖα ὤφειλον νὰ παρέχωσιν εἰς τὴν βασιλείαν οἱ ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατασταθέντες βάρβαροι ἡγεμόνες, καὶ δεύτερον ἔκ τινων ἐκλεκτῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ἔπεμπον εἰς ἐπικουρίαν τῶν βασιλέων οἱ πανταχόθεν περιζωννύοντες τὸ κράτος βάρβαροι ἡγεμόνες τῶν Αἰρούλων, τῶν Γεπιδῶν, τῆς Κολχίδος, τῶν Λομβαρδῶν, τῶν Οὔννων, τῶν Σαρακηνῶν, τῶν Μαυρουσίων, πρὸς οὓς ἅπαντας ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐτέλει τακτικὰς συντάξεις καὶ τῶν ὁποίων τινὲς μάλιστα περιεβάλλοντο ὑπὸ τῆς μοναρχίας ἐκείνης τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα (¹). Τὰ ἄτακτα ταῦτα στίφη δὲν διέπρεπον εἰμὴ ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἀλλ' ἐπιτηδείως συνδυαζόμενα μετὰ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ περιεποίουν αὐτῷ οὐκ ὀλίγην δύναμιν.

(¹) Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ βασιλικοῦ ἀξιώματος ἴσου ἢ ἀναλόγου τὴν ἀξίαν πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως **βασιλέως**. Ὅταν ἐν τῇ ἱστορίᾳ γίνηται λόγος περὶ **βασιλέων** Αἰρούλων ἢ Γεπιδῶν ἢ Λομβαρδῶν, βαρβάρων δηλονότι γερμανικῶν λαῶν, καὶ περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν τούτου ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος, πρόκειται ἁπλῶς περὶ ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ βαρβάρων, ὧν (τῶν γερμανῶν) οἱ τοιοῦτοι ἄρχοντες ἐκαλοῦντο (ὡς καλοῦνται νῦν ἔτι) König, ὅπερ ὄνομα σημαίνει κυριολεκτικῶς ἁπλῶς **γενάρχης**, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, καταχρηστικῶς δὲ ὑφ' ἡμῶν μεταφραζόμενον **βασιλεύς** (προκειμένου περὶ τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων τούτων). Ἡ σημερινὴ ὑπὸ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως ἐπιβαλλομένη ἑρμηνεία τοιούτων ὀνομάτων, König, King, roi, re, διὰ τοῦ **βασιλεύς** δὲν εἶνα ἡ ἀκριβὴς καὶ πρέπουσα προκειμένου περὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, οἵτινες (καθ' ἃ ἐρρήθη καὶ πρότερον) καὶ αὐτοὺς τοὺς ὑπερτάτους ἄρχοντας τῶν βραδύτερον ὁπωσοῦν συντεταγμένων καὶ ἐν μέρει πολιτιζομένων χριστιανικῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, καὶ αὐτοὺς τοὺς λεγομένους **αὐτοκράτορας** τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (ἢ τοῦ ἁγίου ρωμαϊκοῦ κράτους) δὲν ἠξίουν τῆς προσηγορίας **βασιλεύς**. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ τοιοῦτοι **καταχρηστικῶς** ὑφ' ἡμῶν προσαγορευόμενοι φράγκοι ἡγεμόνες (οἱ **ῥῆγες**—πληθυντ. τοῦ ῥήξ—καὶ **ρηγάδες** ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καλούμενοι), πολλῷ μείζονα ἀπέδιδον ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα εἰς τὰ ἀπονεμόμενα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων βασιλέων ἀξιώματα καὶ προσωνυμίας, **πατρικίων**, **ὑπάτων**, **στρατηγῶν**, **μαγίστρων**, **κουροπαλατῶν**, ἢ εἰς τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα **βασιλικὸν ἀξίωμα** αὐτῶν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν Γερμανῶν ἢ **Φράγκων**. Τῶν δὲ Οὔννων καὶ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων οἱ **χάνοι** ἢ **χακάνοι** (Χαγάνοι) καλοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἁπλῶς **Χαγάνοι** κατὰ τὸν ἕτερον τύπον τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος (χάν) **χακὰν** (ἀμφότερα τὰ ὀνόματα εἶναι ἔτι σήμερον ἐν χρήσει ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει ὡς τιμητικαὶ προσωνυμίαι τοῦ σουλτάνου) ἢ ἄρχοντες. Τῶν ἐνταῦθα μνημονευομένων δὲ Σαρακηνῶν (ἤτοι Ἀράβων εἰδωλολατρῶν ἢ χριστιανῶν) οἱ λεγόμενοι **ἐμίραι** (ἄρχοντες, διατάττοντες) καλοῦνται ἁπλῶς **φύλαρχοι**. Μόνον οἱ τῶν Ἰβήρων ἢ Γεωργιανῶν ἄρχοντες καλοῦνται **βασιλεῖς**, ἀλλ' οὐχὶ ἐπισήμως καὶ ἐν σημασίᾳ πολλῷ ὑποδεεστέρᾳ τῆς τοῦ **βασιλέως** Ρωμαίων, οἱ τῆς Γεωργίας μάλιστα ἡγεμόνες ὑπερηφάνως ἔφερον τὴν ὑπὸ τοῦ ἐν Κων/πόλει βασιλέως ἀπονεμομένην αὐτοῖς τιμητικὴν προσωνυμίαν τοῦ **κουροπαλάτου** (=αὐλάρχου, ἀνωτάτου ἄρχοντος μετὰ τὸν καίσαρα). Μόνον οἱ τῶν Περσῶν ἡγεμόνες καλοῦνται **βασιλεῖς** ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μετὰ σημασίας παρεμφεροῦς πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως Ρωμαίων. Ἐνίοτε καὶ οἱ τῶν Βουλγάρων ἡγεμόνες ἢ τσάροι οἱ συνήθως καλούμενοι ἄρχοντες ἢ κύριοι. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐννοεῖται πῶς πρέπει νὰ νοηθῇ ἐνταῦθα τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως οὐχὶ μετ' ἀκριβείας λεγόμενον ὅτι τινὲς τῶν ἡγεμόνων τῶν μνημονευομένων ἐνταῦθα βαρβάρων «περιεβάλλοντο ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας τὸ **βασιλικὸν ἀξίωμα**».

Ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συντηρούμενος τακτικὸς στρατὸς συνεποσοῦτο εἰς 150.000 ἀνδρῶν. Τοῦτο τοὐλάχιστον λέγει ὁ ἐκ Μυρίνης τῆς Αἰολίδος Ἀγαθίας, ὁ ἐξακολουθήσας τὴν τοῦ Προκοπίου ἱστορίαν καὶ ὀλίγον μετ' αὐτὸν ἀκμάσας. Καὶ τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει ἕτερος χρονογράφος, Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς· ἀμφότεροι δὲ βεβαιοῦσιν ὅτι ἄλλοτε τὸ κράτος συνετήρει δύναμιν ἀνδρῶν μαχίμων 645.000 καὶ ψέγουσι τὸν Ἰουστινιανὸν διὰ τὴν τοσαύτην τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσιν· ἐλάττωσιν δι' ἣν προηγουμένως ὁ Προκόπιος ἀορίστως μὲν ἀλλὰ πικρότατα κατηγόρησε τὸν βασιλέα ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Ἀνεκδότοις. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος τὸ ποσὸν τῶν 645.000 ἀνδρῶν ἔχει ἀκριβῶς καὶ εἰς τίνας χρόνους ἀνάγεται. Βεβαίως τοσαύτην δύναμιν δὲν συνετήρουν οἱ ἄμεσοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ προκάτοχοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπερέβαινε πιθανώτατα κατὰ πολὺ τὸ ποσὸν τῶν 150.000 ἀνδρῶν· ὥστε ἡ θρυλουμένη αὕτη μεγάλη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ στρατοῦ ἐλάττωσις εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ἀδίκους, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, αἰτιάσεις τὰς ὁποίας παρήγαγον αἱ τοῦ Προκοπίου συκοφαντίαι. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι τακτικὸς στρατὸς 150.000 ἀνδρῶν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅπως εἶχεν ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανός, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπεχείρει τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας, ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶχε πόρους ἱκανοὺς ὥστε νὰ αὐξήσῃ ἀναλόγως τὴν δημοσίαν δύναμιν· 150.000 δὲ ἀνδρῶν δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἄμυναν κράτους λαβόντος τοσοῦτον κολοσσιαίας διαστάσεις. Καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ἰουστινιανὸς φαίνεται παντελῶς παραμελήσας τὰ τοῦ στρατοῦ, αἱ δὲ καταχρήσεις τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν συντήρησίν του ὑπαλλήλων περιήγαγον αὐτὸν εἰς πολλὴν παραλυσίαν, ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Ἀγαθίας.

Ἀλλ' ὁσοσδήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ στρατὸς οὗτος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Οἱ πλεῖστοι τῶν δυτικῶν ἱστοριογράφων ἐμπαίζουσιν αὐτόν, ὅπως πράττουσιν ἐν γένει ὅταν ὁμιλῶσι περὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν καλουμένων βυζαντινῶν πραγμάτων· τὰ δὲ πράγματα διαπρυσίως κηρύττουσιν ὅτι οἱ τοσοῦτον ἐπ' ἀνδρείᾳ θαυμαζόμενοι καὶ ἐγκωμιαζόμενοι ὑπὸ τῶν δυτικῶν βάρβαροι ἀείποτε σχεδὸν ἐκ παρατάξεως κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἐκείνων στρατῶν ἐν Ἀφρικῇ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Κολχίδι· περὶ μόνον τὸν Ἴστρον πολλάκις ἐνικήθησαν οἱ στρατοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλὰ τοῦτο κυρίως διὰ λόγους ἀνεξαρτήτους τῆς ἀξίας αὐτῶν, λόγους τοὺς ὁποίους ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ἐξηγήσει. Εὐχαρίστως δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τοιαύτην γνώμην ἐξέφερε καὶ ὁ ἄγγλος Φίνλεϋ, ὅστις γράψας ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἀνεδείχθη εἰς πολλὰ μετριοπαθέστερος τῶν ἄλλων περὶ τὰς κρίσεις αὐτοῦ. Ἄλλως τε ἡ δυσμένεια τῶν δυτικῶν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχει ῥίζας ἀρχαίας καὶ ἀνατρέχει ἕως εἰς τὸν Οὐίτιγιν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Γότθους. Μήπως εἷς τῶν ὑποστρατήγων τοῦ βαρβάρου τούτου βασιλέως ἐλέγχων τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας διότι ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Γραικοὺς δὲν ἔλεγεν· «οἳ (οἱ κάτοικοι τῆς Ἰταλίας) τῆς Γότθων δυνάμεως Γραικοὺς τοὺς σφίσιν οὐχ οἵους τε ἀμύνειν ὄντας ἠλλάξαντο, ἐξ ὧν τὰ πρότερα οὐδένα ἐς Ἰταλίαν ἥκοντα εἶδον, ὅτι μὴ τραγῳδοὺς καὶ μίμους καὶ ναύτας λωποδύτας»; Μήπως αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Οὐίτιγις, προτρέπων τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἀγωνισθῶσι γενναίως πρὸς τοὺς πολεμίους, δὲν ἔλεγε περὶ τούτων περιφρονητικῶς· «ὀλίγους τε ὄντας καὶ Γραικοὺς ἢ ἴσους»; Καὶ ὅμως οἱ Γραικοὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Βελισάριον, ἐπανειλημμένως νικήσαντες τόν τε Γότθον Οὐίτιγιν καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμαννούς, καὶ τὴν Ραύενναν κυριεύσαντες, ἀπήγαγον δέσμιον τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον βασιλέα εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου· ἄλλοι

δὲ πάλιν Γραικοὶ ὑπὸ τὸν Ναρσῆν κατετρόπωσαν ἐκ παρατάξεως τὸν διάδοχον τοῦ Οὐιτίγιδος Τωτίλαν, διὰ παντὸς καταλύσαντες τὸ ἐν Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Γότθων. Ἐν τούτοις οἱ λόγοι ἐκεῖνοι τῶν Γότθων, εἰ καὶ ἀνυπόστατοι, εἶναι ἀξιοσημείωτοι, διότι ἀναιροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἑτέρων τινῶν ἱστορικῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰ κατορθώματα τῶν ταγμάτων τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ, εἶπον ὅτι τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράχθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὄχι ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν τοῦ στρατοῦ μαχητῶν. Ὅτι βάρβαροι οὐκ ὀλίγοι συνηγωνίζοντο μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, μάλιστα ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἀλλ' ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἀπετέλουν τὴν κυρίαν τοῦ στρατοῦ τούτου δύναμιν συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὅτι τὰ πλεῖστα ὀνόματα τῶν διαπρεψάντων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν ἦσαν ἰθαγενῆ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας αὐτῶν τῶν Γότθων, οἵτινες, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν πολεμίων, ὀνομάζουσιν αὐτοὺς πάντοτε Γραικούς. Ὁπωσδήποτε οἱ μὲν Γότθοι ἔχουσιν ὡς δικαιολόγημα τῆς καταφορᾶς αὐτῶν κατὰ τῶν Γραικῶν τήν τε ἀγανάκτησιν τοῦ ἀμυνομένου καὶ τὴν περὶ τοῦ μέλλοντος παθήματος ἄγνοιαν, ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, οἵτινες ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πράγματα τὰ μετ' οὐ πολὺ διαψεύσαντα τὸ ἀγέρωχον ἦθος τῶν Γότθων οὐδὲν ἧττον ἐπιμένουσιν ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἀδολεσχίας τοῦ Οὐιτίγιδος καὶ τῶν περὶ αὐτόν;

Ἐνῷ ὅμως οἱ στρατοὶ καὶ οἱ πόροι τοῦ κράτους ἀνηλίσκοντο πρὸς ἀνάκτησιν χωρῶν αἵτινες δὲν ἔμελλον (αἱ δὲ πλεῖσται αὐτῶν, διὰ τὸ ἀλλότριον τῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων καὶ τὴν διαφορὰν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων, οὐδὲ ἠδύναντο) νὰ ἀπαρτίσωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον μέρη ἀναπόσπαστα τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας, αἱ χῶραι αἵτινες συνεκρότουν τὸ φυσικὸν οὕτως εἰπεῖν σῶμα τῆς μοναρχίας ταύτης, ἐστερημέναι τῶν ἀναγκαίων προμάχων, προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν περσικῶν στρατῶν ἢ ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν εἰσβολῶν τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης, ὠφελούμενος ἐκ τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ περισπασμῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ συννενοημένος ὢν μετὰ τοῦ Οὐιτίγιδος ἐπανέλαβεν ἀπὸ τοῦ 540 τὰς ἐχθροπραξίας. Ἐμβαλὼν εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον κατέστρεψε τὴν Ἀντιόχειαν, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους ἀπήγαγεν ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπου ἐν χώρῳ διέχοντι ἡμέρας ὁδὸν τῆς πόλεως Κτησιφῶντος ἔκτισεν αὐτοῖς πόλιν ἣν ἐπωνόμασεν Ἀντιόχειαν Χοσρόου. Ἄλλαι πόλεις ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἰδίαν σωτηρίαν διὰ χρημάτων· ὁ δὲ μονάρχης τῶν Περσῶν προελάσας μέχρι τῆς παραλίας, ἐλούσθη κατὰ τὴν Σελεύκειαν ἐν τῇ Μεσογείῳ, καὶ τῷ ἡλίῳ ἔθυσεν, ὡς εἰ θέλων νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι ἔφθασε μέχρι τοῦ ἀκροτάτου τούτου ὁρίου τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν κτήσεων. Τότε ὁ Βελισάριος, ὁ τοῦ Οὐιτίγιδος νικητής, ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Χοσρόην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὅτε ὅμως ὁ ἥρως ἐκεῖνος ἀνεκλήθη πάλιν εἰς ἕτερον πολέμου στάδιον, οἱ περσικοὶ στρατοὶ ἐπανέλαβον τὰς ἐπιδρομάς, ἀλλὰ κυρίως ἤδη περὶ Λαζικὴν καὶ Ἀρμενίαν, ὅπου ἐξηκολούθησεν ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη ἀμφίρροπος, ὅτε μὲν νικώντων τῶν βασιλικῶν στρατῶν, ὅτε δὲ ἡττωμένων, ἄλλοτε κυριευόντων φρούρια καὶ ἄλλοτε ἀποβαλλόντων, μέχρις οὗ οἱ ἀπειρηκότες ἀντίπαλοι συνωμολόγησαν, τῷ 562, πεντηκονταετεῖς σπονδάς· καὶ ὁ μὲν Χοσρόης παρῃτήθη τῶν ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεων, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου δώρου τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐν Ἀσίᾳ γενόμενα. Οὐδὲν ἧττον δὲ δεινὰ δυστυχήματα συνέβησαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἐπανελήφθησαν ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, πολὺ πρὸ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, διότι ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀπέλευσιν τοῦ Θευδερίχου καὶ τῶν Ὀστρογότθων ἕτεραι βαρβάρων φυλαὶ προσελθοῦσαι εἰς τὸν Ἴστρον ἀπ' ἄρκτου ἐπεχείρησαν νέας εἰσβολάς. Προκειμένου δὲ νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐν συνόψει τὰ περὶ τῶν εἰσβολῶν τούτων παρατηροῦμεν πρὸ πάντων ὅτι θέλομεν ἀκολουθήσει τὰς τῶν συγχρόνων μαρτυρίας τοῦ Ἰλλυριοῦ Μαρκελλίνου, λατινιστὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γράψαντος, τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ἀγαθίου, τοῦ Μαλάλα· οὐχὶ δέ, ὡς ἔπραξαν πολλοὶ νεώτεροι, καὶ τοὺς μεταγενεστέρους Θεοφάνην, Ζωναρᾶν, Κεδρηνόν, Νικηφόρον Γρηγορᾶν, οἵτινες οὐ μόνον συγχέουσι τοὺς χρόνους καὶ τὰ πράγματα ἀλλὰ καὶ ἔχουσι πάντοτε ῥοπήν τινα εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν αὐτὰ ἐπὶ τὸ τραγικώτερον. Ὡς πρὸς δὲ τὸ χρονολογικὸν μέρος, ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθά τε καὶ καθ' ὅλον τὸν παρόντα τρίτον τῆς ἱστορίας ἡμῶν τόμον τὸ χρονογραφικὸν δοκίμιον τὸ ἐν ἔτει 1855 ἐκδοθὲν ἐν Πετρουπόλει ὑπὸ Ἐδουάρδου Μυράλτου, ἂν καὶ δὲν ἀκολουθοῦμεν τὸ δοκίμιον τοῦτο κατὰ πόδας, διότι ἡ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ ἦτο τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ καθ' ὅλα συμπεράσματα ἀναμφισβήτητα.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 499 ([1]) ἐνέβαλον κατὰ πρῶτον εἰς τὸ κράτος διὰ τοῦ Ἴστρου οἱ Βούλγαροι, ἔθνος τουρκικῆς καταγωγῆς, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἔμελλεν ὁριστικῶς νὰ ἐγκατασταθῇ μεταξὺ Ἴστρου καὶ Αἵμου καὶ οὐσιωδῶς νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ εἰσβολῇ οἱ Βούλγαροι, προελάσαντες μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ἔπειτα ἐπιστρέψαντες εἰς τὰ ἴδια διὰ τῆς Θράκης, προσεβλήθησαν ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Ἀρίστου, ἄγοντος 15.000 ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, καίτοι γενναίως ἀγωνισθείς, ἡττήθη, ἀποβαλὼν 4.000 ἀνδρῶν καὶ τρεῖς τῶν ἐπιφανεστάτων ἡγεμόνων, Νικόστρατον, Ἰννοκέντιον καὶ Ἀκουιλῖνον· ὥστε οἱ πολέμιοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἀβλαβεῖς. Ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ πνεύματος τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ἀναφέρομεν ὅτι ὁ Ζωναρᾶς ὁμιλῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου βεβαιοῖ ὅτι οἱ περὶ τὸν Ἄριστον κατετροπώθησαν διότι οἱ Βούλγαροι ἐχρήσαντο ἐπῳδαῖς καὶ γοητείαις· τὴν δὲ ἧτταν «κομήτης ἀστὴρ προεμήνυσε καὶ κόρακες ὑπεριπτάμενοί τε καὶ οἱ σαλπιγκταὶ ἀντὶ ἐνυαλίου ἠχοῦς περιπαθές τι καὶ θρηνῶδες ἠχήσαντες». Ἐνῷ δὲ ὁ σύγχρονος Μαρκελλῖνος ἀποθαυμάζει τὸν ἡρωισμὸν τῶν ὑπὸ τὸν Ἄριστον μαχητῶν καὶ λέγει ὅτι 4.000 μόνον ἐξ αὐτῶν ἔπεσον, ὁ μεταγενέστερος Ζωναρᾶς ἀξιοῖ ὅτι οὗτοι **αἰσχρῶς ἡττήθησαν καὶ πλὴν ὀλίγων ἅπαντες διεφθάρησαν**.

Ἐν ἔτει 502 οἱ Βούλγαροι πάλιν λεηλατοῦσι τὴν Θράκην, ὅπου δὲν φαίνεται στρατός τις ἀντιταχθεὶς εἰς αὐτούς. Ἐν ἔτει δὲ 517 οἱ Βούλγαροι εἰσβαλόντες τὸ τρίτον προελαύνουσι μέχρι Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ ἀρχαίας Ἠπείρου. Καὶ πέμπει μὲν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος εἰς τὸν ἔπαρχον Ἰλλυρίας Ἰωάννην 1000 λίτρας χρυσίου, ἤτοι περὶ τὸ 1.080.000 δραχμῶν, ἵνα ἐξαγοράσῃ τοὺς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων γενομένους αἰχμαλώτους, τὸ ποσὸν ὅμως τοῦτο δὲν ἐξαρκεῖ ἵνα πάντες λυτρωθῶσιν. Ἀλλ' ἅμα ἀναβάντος εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰουστίνου παύουσιν αἱ ἀπ' ἄρκτου ἐπιδρομαί, διότι ὁ πολεμικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ὠχύρωσε δι' ἀποχρώσης δυνάμεως τὸ πρὸς τοῦτο τὸ

([1]) Εἰς τὸ 387 ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον οἱ Βούλγαροι ἐν ταῖς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χώραις.

μέρος σύνορον τοῦ κράτους. Ἐπανελήφθησαν δὲ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ αἱ εἰσβολαί, οὐχὶ ὅμως πλέον ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀλλ' ὑπὸ βαρβάρων ἄλλων.

Τῷόντι μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ἄνται (¹), φυλὴ σλαυική, διαβάντες τὸν Ἴστρον μετὰ στρατοῦ μεγάλου, ἐνέβαλον εἰς τὴν Θράκην. Τὰ τάγματα τοῦ κράτους δὲν ἦσαν ἔτι τότε ἀπησχολημένα εἰς τὰς ὑπερορίους στρατείας τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Ναὶ μὲν ἐξηκολούθει εἰσέτι ὁ πρῶτος περσικὸς πόλεμος, εἰς ὃν ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Βελισάριος, ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν Θράκῃ δυνάμεις ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπιτεθέντας πολεμίους. Τὸ δὲ εὐτυχέστατον, προΐστατο τῶν δυνάμεων τούτων στρατηγὸς ἔγκριτος, ὃν ὁ βασιλεὺς δὲν ἠναγκάσθη νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὰς κοινὰς τοῦ στρατοῦ τάξεις, ἀλλ' εὗρε πρόχειρον ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ. Διότι ἦτο ὁ στρατηγὸς οὗτος εἷς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γερμανός. Ὁ Προκόπιος, ὅστις, ὁσάκις οὔτε ὑπὸ τῆς κολακείας οἰστρηλατεῖτο οὔτε ὑπὸ τῆς κακοβουλίας παρελογίζετο, ἤξευρε νὰ ἐκτιμᾷ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν, περιέγραψε λαμπρῶς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ νέου ἐκείνου. Ὁ Γερμανός, στρατηγὸς ὢν ἄριστος, ἦτο ἐνταυτῷ τοσοῦτον γενναῖος ὥστε δὲν ἐδίσταζε νὰ ῥίπτῃ ἑαυτὸν ἀφειδῶς εἰς τοὺς φοβερωτέρους κινδύνους. Ἐὰν ἡ τύχη δὲν ἠνέῳξεν αὐτῷ τὰ μεγάλα πολεμικὰ στάδια εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Ναρσῆς ἔδρεψαν κλέος ἀπαράμιλλον, ὁσάκις ὅμως συνέπεσε νὰ ἀγωνισθῇ εἴτε κατὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρων εἴτε ἐν Ἀφρικῇ, ὑπῆρξε πάντοτε νικηφόρος. Ἐν εἰρήνῃ δὲ ἀπέδειξεν ἀρετὰς οἵας ὁμολογουμένως δὲν εἶχον, ἐκτὸς τῶν στρατοπέδων αὐτῶν, οἱ περιφανεῖς ἐκεῖνοι ἡγεμόνες. Ἀκριβὴς τῶν νόμων φύλαξ καὶ δικαστὴς ἀκέραιος καὶ ἀδιάσειστος, ὁ Γερμανὸς διετέλεσεν ἀείποτε ὁ τῶν ἀσθενῶν κατὰ τῶν ἰσχυρῶν προστάτης. Πλούσιος ὢν ἐλογίζετο εὐτυχὴς ἐρχόμενος εἰς βοήθειαν τῶν δεομένων. Ἐμβριθὴς καὶ σοβαρὸς ἐν τοῖς συμβουλίοις καὶ πόρρω ἱστάμενος τῶν φατριῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ῥαδιουργιῶν τῆς αὐλῆς διετέλει κατ' οἶκον πρὸς τοὺς πολυαρίθμους φίλους ἡδύς, ἐλευθέριος, ἐπίχαρις. Λέγεται ὅτι ἡ Θεοδώρα δὲν ηὐνόει πολὺ τὸν ἀνεψιὸν αὐτὸν τοῦ συζύγου της καὶ ὅτι κατώρθωσε νὰ μὴ λάβῃ οὗτος ὅσας ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὰς ἵνα ἀναδειχθῇ λαμπρότερος ἐν πολέμοις· ἴσως διότι ὁ ἄκαμπτος ἐκεῖνος νέος δὲν ἐπεδείκνυε τῇ βασιλίδι τὴν ἀπεριόριστον εὐλάβειαν εἰς ἣν εἶχον συνηθίσει αὐτὴν πάντες οἱ ἄλλοι τοῦ κράτους λειτουργοί. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσε τιμῶν καὶ ἀγαπῶν τὸν κάλλιστον ἐκεῖνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ γόνον· καὶ ἂν ὁ Γερμανὸς δὲν ἀπέθνησκεν αἰφνιδίως ἐν ἔτει 551, καθ' ἣν στιγμὴν προχειρισθεὶς στρατηγὸς τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πολέμου ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Τωτίλα, ἤθελε πιθανῶς ἀναδειχθῇ ἐνάμιλλος τοῦ μετ' ὀλίγον προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ Ναρσῆ καὶ ἤθελε βραδύτερον διαδεχθῇ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κων-

---

(¹) Ἐκ τούτων καὶ ἡ τιμητικὴ προσηγορία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ἀντικός (Anticus), ὡς νικητοῦ τῶν Ἀντῶν. Οἱ Ἄνται ἀποτελοῦσι τὸν ἀνατολικὸν καλούμενον κλάδον τῆς μεγάλης εἰς τρεῖς κλάδους διαιρουμένης οἰκογενείας τῶν σλαυικῶν λαῶν. Τὸν πρῶτον ἀποτελοῦσιν οἱ Βένδαι ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τῆς Βαλτικῆς μέχρι Καρπαθίων ἐκτεινόμενοι, ὧν πολλοί, ἰδίως οἱ ἐν τῇ κυρίως Πρωσσίᾳ (ἧς τὸ ὄνομα εἶναι σλαυικόν), εἶναι πρὸ πολλοῦ ἐκγερμανισμένοι τὸ πλεῖστον. Εἰς τὸν κλάδον τοῦτον ὑπάγονται νῦν οἱ Τσέχοι τῆς Βοημίας καὶ οἱ Σλοβάκοι τῆς Μοραυίας. Τὸν δεύτερον κλάδον ἀποτελοῦσιν οἱ λοιποὶ Σλαῦοι τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Βίνδαι (διάφοροι τῶν Βενδῶν), Σκλαβοῦνοι, Κροάται, Δαλμάται καὶ Σέρβοι τῆς Αὐστρίας, τῆς ἰδίως Σερβίας, Βοσνίας, Ἑρζεγοβίνης καὶ Μαυροβούνιοι, καὶ οἱ ἐκσλαυισμένοι Βούλγαροι. Ἐκ τῶν Ἀντῶν προῆλθον οἱ Ῥῶσοι καὶ οἱ Πολωνοί.

ΑΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΕΝ PARENZO (ΙΣΤΡΙΑΣ)
(Μωσαϊκά ϛ' αἰῶνος.)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" Α. Ε.

σταντινουπόλεως τὸν ἄτεκνον ἀποθανόντα θεῖον αὐτοῦ. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Γερμανὸς ἦτο στρατηγὸς τῆς Θράκης ἐν ἔτει 528, ὅτε ἐνέβαλον εἰς αὐτὴν οἱ Ἄνται· «ὃς δή, λέγει ὁ Προκόπιος, ἐς χεῖρας ἐλθὼν τῷ τῶν πολεμίων στρατῷ κατὰ κράτος τε μάχῃ νικήσας σχεδόν τι ἅπαντας ἔκτεινε· κλέος τε μέγα ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ὁ Γερμανὸς ἐς πάντας ἀνθρώπους καὶ διαφερόντως ἐς τούτους δὴ τοὺς βαρβάρους περιεβάλλετο».

Ἡ καταστροφὴ αὕτη, ἣν ἔπαθον οἱ Ἄνται, ἀπήλλαξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ κράτος πάσης ἀρκτῴας ἐπιδρομῆς. Τὸν Γερμανὸν διεδέχθη ὡς στρατηγὸς Θράκης ὁ οὐδὲν ἧττον γενναῖος καὶ χρηστὸς Χιλβούδιος, περὶ οὗ ὁ Προκόπιος λέγει ὅτι ἦτο «ἐς ἄγαν μὲν δραστήριος τὰ πολέμια, ἐς τόσον δὲ χρημάτων κρείσσων ὥστε ἀντὶ μεγίστου κτήματος ἐν τῇ οὐσίᾳ τῇ αὑτοῦ εἶχε τὸ κεκτῆσθαι μηδέν». Ὁ Χιλβούδιος, διορισθεὶς στρατηγὸς Θράκης τῷ 531, ἐνέπνευσε τρόμον μέγαν εἰς τοὺς βαρβάρους, οἵτινες ἐν διαστήματι ἐνιαυτῶν τριῶν οὐ μόνον δὲν ἐτόλμησαν νὰ διαβῶσι τὸν Ἴστρον ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐπέκεινα τοῦ ποταμοῦ τούτου, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου κατετροπώθησαν. Δυστυχῶς τῷ 534 ἐν μιᾷ τῶν ἐκστρατειῶν τούτων ἐφονεύθη ὁ Χιλβούδιος. Συγχρόνως δὲ ἤρχισαν αἱ ὑπερόριοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιχειρήσεις διὰ τοῦ κατὰ Βανδήλων πολέμου. Οὐδὲν ἧττον μέχρι τοῦ 540 οὐδεμία μεγάλη ἀναφέρεται ἐπιδρομὴ ἀρκτῴων βαρβάρων. Ἴσως διότι, ἐπικρατούσης ἔτι εἰρήνης πρὸς ἀνατολάς, ὑπῆρχον τάγματά τινα διαθέσιμα ἱκανὰ πρὸς ἄμυναν τῆς Θράκης.

Ἀλλὰ τῷ 540, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Γότθων ἐπανέλαβε τὰς ἐχθροπραξίας, πολυάριθμοι Οὖννοι, πιθανῶς ὑποκινηθέντες ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, διέβησαν τὸν Ἴστρον καὶ ἐπλημμύρησαν ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας, τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ τὰ ὀλίγα τάγματα ὅσα ἐφρούρουν ἐνταῦθα πρότερον εἶχον ἤδη σταλῆ εἰς τὴν Ἀσίαν.· «Ἐκ κόλπου γὰρ τοῦ Ἰονίου οἱ βάρβαροι οὗτοι, λέγει ὁ Προκόπιος, ἅπαντα ἐφεξῆς ἐληίσαντο μέχρι ἐς τὰ Βυζαντίου προάστεια. Καὶ φρούρια μὲν δύο καὶ τριάκοντα ἐν Ἰλλυριοῖς εἷλον, πόλιν δὲ τὴν Κασσάνδρειαν κατεστρέψαντο βίᾳ, οὐ τειχομαχήσαντες πρότερον. Καὶ τά τε χρήματα ἔχοντες, αἰχμαλώτων τε μυριάδας δύο καὶ δέκα ἀπαγόμενοι, ἐπ᾿ οἴκου ἅπαντες ἀνεχώρησαν, οὐδενὸς σφίσιν ἐναντιώματος ἀπαντήσαντος». Ἐξακολουθῶν δὲ τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ἀμέσως μετὰ τὴν προηγουμένην δύο ἑτέρας ἐπιδρομάς, αἵτινες ὅμως δὲν γνωρίζομεν ἂν συνέβησαν κατ᾿ αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 540 ἔτος ἢ κατὰ τὰ ἑπόμενα. «Χρόνῳ δὲ τῷ ὑστέρῳ πολλάκις ἐνταῦθα γενόμενοι ἀνήκεστα ἐς Ρωμαίους δεινὰ ἔδρασαν. Οἳ δὴ καὶ ἐν Χερρονήσῳ τειχομαχήσαντες, βιασάμενοί τε τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἀμυνομένους καὶ διὰ τοῦ τῆς θαλάσσης ῥοθίου τὸν περίβολον ὑπερβάντες, ὃς πρὸς κόλπῳ τῷ μέλανι καλουμένῳ ἐστίν, οὕτω τε ἐντὸς τῶν μακρῶν τειχῶν [1] γεγενημένοι καὶ τοῖς ἐν Χερρονήσῳ Ρωμαίοις ἀπροσδόκητοι ἐπιπεσόντες ἔκτεινάν τε πολλοὺς καὶ ἠνδραπόδισαν σχεδὸν ἅπαντας. Ὀλίγοι δέ τινες καὶ διαβάντες τὸν μεταξὺ Σηστοῦ τε καὶ Ἀβύδου πορθμόν, ληισάμενοί τε τὰ ἐπὶ τῆς Ἀσίας χωρία καὶ αὖθις ἐς Χερρόνησον ἀναστρέψαντες, ξὺν τῷ ἄλλῳ στρατῷ καὶ πάσῃ τῇ λείᾳ ἐπ᾿ οἴκου ἀπεκομίσθησαν. Ἐν ἑτέρᾳ τε εἰσβολῇ τούς τε Ἰλλυριοὺς καὶ Θεσσαλοὺς ληισάμενοι τειχομαχεῖν μὲν ἐπεχείρησαν ἐν Θερμοπύλαις, τῶν δὲ ἐν τοῖς τείχεσι φρουρῶν καρτερώτατα ἀμυνομένων, διερευνώμενοι τὰς περιόδους παρὰ δόξαν τὴν ἀτραπὸν εὗρον ἣ φέρει ἐς τὸ ὄρος ὃ ταύτῃ ἀνέχει. Οὕτω τε σχεδὸν ἅπαντας Ἕλληνας, πλὴν Πελοποννησίων, διεργασάμενοι ἀπεχώρησαν».

---

[1] Ἐννοεῖται τῶν μακρῶν τειχῶν τῆς Χερσονήσου, ὧν ἡ ἀρχὴ εἶναι παλαιοτάτη.

Ἔπειτα ἐν ἔτει 546, πολὺς ὅμιλος Σλαύων, καὶ τούτων ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Γότθων Τωτίλα ὑποκινηθέντων, διαβάντες τὸν Ἴστρον ἐλεηλάτησαν τὴν περὶ αὐτὸν χώραν καὶ ἀπῆγον ἤδη μέγα αἰχμαλώτων πλῆθος. Ἀλλὰ τότε μοῖρα Αἰρούλων, συμμάχων τοῦ βασιλέως, διαχειμάζουσα εἰς Θράκην ἵνα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ μεταβῇ εἰς τὸν ἐν Ἰταλίᾳ στρατόν, ἐπέπεσε κατὰ τῶν Σλαύων ἐκείνων, ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ ἐφόνευσεν, εἰ καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρους ὄντας, καὶ ἐλύτρωσε τοὺς αἰχμαλώτους, οἵτινες ἀπῆλθον οὕτως εἰς τὰ ἴδια. Μετὰ δύο δὲ πάλιν ἔτη νέον στράτευμα Σλαύων «διαβάντες ποταμὸν Ἴστρον Ἰλλυριοὺς ἅπαντας ἄχρις Ἐπιδαμνίων ἔδρασαν ἀνήκεστα ἔργα, κτείνοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες τοὺς ἐν ποσὶν ἡβηδὸν ἅπαντας καὶ τὰ χρήματα ληιζόμενοι. Ἤδη δὲ καὶ φρούρια ἐνταῦθα πολλά τε καὶ δοκοῦντα ἐχυρὰ τὸ πρότερον εἶναι, οὐδενὸς ἀμυνομένου ἐξελεῖν ἴσχυσαν, περιιόντες ξύμπαντα κατ' ἐξουσίαν καὶ διερευνώμενοι». Τὸ δὲ παράδοξον, οἱ ἄρχοντες τῶν Ἰλλυριῶν παρείποντο μέν, λέγει ὁ Προκόπιος, μετὰ 15.000 ἀνδρῶν, οὐδαμοῦ δ' ἐτόλμησαν νὰ πλησιάσωσι τοὺς πολεμίους τούτους.

Ἀλλ' ἔτι παραδοξότερα εἶναι ὅσα συνέβησαν, κατὰ Προκόπιον, ἐν ἔτει 550. Κατὰ τὸ ἔτος λοιπὸν τοῦτο Σλαῦοι, εἰς τρισχιλίους τὸ πολὺ συμποσούμενοι, διέβησαν τὸν ποταμὸν Ἴστρον καὶ οὐδεμίαν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν συναντήσαντες, διῃρέθησαν εἰς μοίρας δύο, ὧν ἡ μὲν συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 1.800, ἡ δὲ ἐκ 1.200 περίπου. Πρὸς τὰς δύο ταύτας μοίρας ἔρχονται τότε εἰς χεῖρας οἱ ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ στρατηγοί, ἀλλὰ κατὰ κράτος ἡττῶνται. Ἔπειτα ἡ μία τῶν μοιρῶν ἐκείνων προσβάλλει τὸ ἐν Θράκῃ σταθμεῦον πολυάριθμον καὶ ἄριστον ἱππικόν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο καταστρέφει εὐκόλως· καὶ ἤδη τρέπονται οἱ βάρβαροι ἀδεῶς ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἰλλυρίας, πολιορκοῦσι καὶ κυριεύουσι πολλὰ φρούρια καὶ φονεύουσι τοσούτους κατοίκους, ὥστε γῆν ἅπασαν ἢ περ Ἰλλυριῶν τε καὶ Θρακῶν ἐστι νεκρῶν ἔμπλεων ἐπὶ πλεῖστον ἀτάφων γενέσθαι. Ἰδίως ἡ τὸ ἱππικὸν τῆς Θράκης καταβαλοῦσα μοῖρα κυριεύει τὸ παράλιον φρούριον Τόπερον, καίτοι ἔχον τακτικὴν μὲν στρατιωτῶν φρουράν, τείχη δὲ ἀσφαλῆ, κατοίκους δὲ 15.000 ἀνδρῶν ἐπιτηδείων νὰ φέρωσιν ὅπλα καὶ καρτερικῶς ἀγωνισθέντων. Οὐδὲν ἧττον οἱ 1800 ἢ 1200 ἐκεῖνοι Σλαῦοι εἰσορμῶσιν εἰς τὸ Τόπερον, φονεύουσι τοὺς ἄνδρας, ἀνδραποδίζουσι τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· καὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα θαυματουργήσαντες ἐν Θράκῃ, ἐνῷ οἱ σύντροφοι αὐτῶν ὅμοια ἔπραττον ἐν Ἰλλυρίᾳ, τελευταῖον «μυριάδας αἰχμαλώτων ἐπαγόμενοι ἀριθμοῦ κρείσσους ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν ἅπαντες». Συνωψίσαμεν ἐνταῦθα ὅσα διὰ μακρῶν ἐκτραγῳδεῖ ὁ Προκόπιος περὶ τοῦ ἔτους 550. Ἀλλ' εἶναι ταῦτα δυνατά; εἶναι ἁπλῶς πιθανά; Καὶ ἂν οὐδεμίαν συνήντων στρατιωτικὴν δύναμιν καθ' ὅλην τὴν Θράκην καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, πάλιν δύσκολον ἦτο νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τρισχίλιοι Σλαῦοι ἐγένοντο κύριοι τῶν εὐρυτάτων ἐκείνων χωρῶν, ἔσφαζον ὡς πρόβατα τοὺς κατοίκους αὐτῶν καὶ ἠξίωσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἀπαγάγωσιν αἰχμαλώτων μυριάδας ἀναριθμήτους. Ἀλλ' ἐνταῦθα οἱ εὐάριθμοι οὗτοι πολέμιοι εὗρον κατέναντι αὐτῶν φρούρια ἰσχυρά, ἀντίστασιν γενναίαν, στρατοὺς πολυαρίθμους, στρατοὺς τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ τρέποντας αὐτοὺς κατὰ κράτος· καὶ ὅμως ἔπραξαν τοσοῦτον φοβερὰς συμφοράς! Εἶναι πρόδηλον, νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Προκοπίου περιέχει ὑπερβολάς, τὰς ὁποίας ἤθελεν εἶναι μειρακιῶδες νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα.

Τῳόντι εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ὅμιλος Σλαύων «ὅσος οὔπω πρότερον» διέβη τὸν Ἴστρον, ἐπὶ σκοπῷ, ὡς ἐφημίζετο, νὰ ἐκπολιορκήσῃ ἤδη καὶ αὐτὴν τὴν μεγάλην τῆς Θεσσαλονίκης πόλιν. Ἀλλὰ συνέπεσε τότε νὰ διατρίβῃ ἐν Σαρδικῇ, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν

πορευόμενος μετὰ στρατοῦ, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἔτει 528 κατετρόπωσε τοὺς Ἄντας. Τοσοῦτος δὲ ἦτο ὁ τρόμος ὃν οἱ Σλαῦοι ᾐσθάνθησαν ἐκ μόνου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ὥστε ἐγκαταλιπόντες ἀμέσως τὴν ἐπὶ Θεσσαλονίκην ὁδὸν ἐτράπησαν διὰ τῶν ἰλλυρικῶν ὀρέων εἰς Δαλματίαν. Καὶ ἐπέστρεψαν μὲν ἐκεῖθεν εἰς Θράκην, μετὰ τὸν τότε ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Γερμανοῦ, ἐνταῦθα δὲ ἔτρεψαν περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν ἐπ' αὐτοὺς ἐκπεμφθέντα στρατόν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ αὐτὸς στρατὸς ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν βαρβάρων πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἀπείρους δὲ αἰχμαλώτους ἐλύτρωσεν· «οἱ δὲ λοιποὶ βάρβαροι ξὺν τῇ ἄλλῃ λείᾳ ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν». Ὅστις παραβάλῃ τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου πρὸς τὰ τοῦ προηγουμένου δυσκόλως τῇ ἀληθείᾳ θέλει κατανοήσει πῶς ὀλίγαι Σλαύων ἑκατοντάδες ἔπραξαν ὅσα λέγονται πράξασαι τῷ 550, ἐνῷ τῷ 551 ἀναρίθμητοι ὄντες ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸ ἀκόλουθον πάλιν ἔτος οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον ἐκ νέου εἰς Ἰλλυρίαν λεηλατοῦντες τὴν χώραν καὶ ἐξανδραποδίζοντες τοὺς κατοίκους· καὶ ὅτι ὁ ἐκπεμφθεὶς κατ' αὐτῶν στρατὸς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς χεῖρας πρὸς τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλὰ τοῦτο διότι, καθὰ ὁμολογεῖ ὁ Προκόπιος, ἦτο πολὺ εὐαριθμότερος· οὐδὲν ἧττον ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἔπαυσε παρακολουθῶν τοὺς βαρβάρους, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινεν, ἄλλους δὲ ἐζώγρησε, μέχρις οὗ οὗτοι «ἐπ' οἴκου ἀπεκομίσθησαν ξὺν πάσῃ τῇ λείᾳ».

Τελευταῖον ἐν ἔτει 559 Ζαβεργάν, ὁ τῶν Κατρηγούρων Οὔννων ἡγεμών, διαπεράσας ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος τὸν κρυσταλλωθέντα Ἴστρον, προήλασε μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ ἱππέων μέχρι τῆς Θράκης. Ἐκεῖ δὲ διελὼν εἰς τρία τὸν στρατὸν αὐτοῦ μίαν μὲν μοῖραν ἐξέπεμψε πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἵνα λεηλατήσῃ τὰ ἀφύλακτα τῶν ἐνταῦθα χωρίων, ἄλλην ἔστειλεν εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, αὐτὸς δὲ μετὰ 7.000 ἱππέων ὥρμησεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν, δῃῶν καὶ πορθῶν πάντα τὰ ἐν τῷ μεταξὺ κείμενα χωρία· διότι κατώρθωσε νὰ διαβῇ καὶ αὐτὰ τὰ μακρὰ τοῦ Ἀναστασίου τείχη, τὰ διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀμελείας τῶν κυβερνώντων καταπεσόντα ἐν μέρει. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἠδύναντο νὰ βλέπωσι τὰς περὶ αὐτὴν συμβαινούσας συμφοράς, κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου δεινοῦ. Ἡ βασιλικὴ φρουρά, ἥτις, ὡς εἴδομεν, συνέκειτο τότε ἐξ ἀνδρῶν ἐγκρίτων μὲν ἀλλ' ἀπολέμων, ἦτο παντάπασιν ἀνεπιτηδεία νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ ὁ βασιλεὺς κατέφυγεν εἰς τὸν Βελισάριον, ὅστις πρὸ δέκα ἐτῶν ἀνακληθεὶς ἀπὸ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ στρατείας διετέλει ἰδιωτεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁπωσοῦν παρημελημένος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ἡ δόξα ἣν ἐκτήσατο κατὰ τὰ πρῶτα εἴκοσι τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔτη, ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀγωνιζόμενος καὶ νικηφορῶν ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ μέγας πλοῦτος ὃν συνέλεξεν ἀπὸ τῶν περσικῶν, τῶν βανδηλικῶν καὶ τῶν γοτθικῶν λαφύρων, καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἔλαβεν ἐν τῷ στρατῷ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἶχον κινήσει, ἂν ὄχι τὸν φθόνον, τοὐλάχιστον τὴν ὑπόνοιαν τοῦ βασιλέως τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀφ' ἑνὸς μὲν πολλοὶ τῶν αὐλικῶν ζηλοτυποῦντες κατὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ δὲν ἔπαυον διαδίδοντες ὅτι ἐποφθαλμιᾷ εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ πρόσφατα κατορθώματα τοῦ Ναρσῆ ἐφαίνοντο ἀναδεικνύοντα περιττὴν πλέον τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Βελισαρίου. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν προέβη μὲν μέχρι καταδρομῆς τινος κατὰ τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου ἀλλὰ ψυχρῶς πως πρὸς αὐτὸν διέκειτο. Ἔμελλε δὲ ἡ τύχη νὰ μαρτυρήσῃ μέχρι τέλους περί τε τῆς ἀρετῆς τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς ἀνάγκης ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων αὐτοῦ ὁ Ἰουστινιανός. Ὁ ἔσχατος κίνδυνος, εἰς ὃν περιῆλθεν ἕνεκα τῶν Οὔννων ἡ πόλις, ὑπεχρέωσε τὸν βασιλέα νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸν παλαίμαχον ἐκεῖνον τὴν ἐπιμέλειαν τῆς τῶν ὅλων σωτηρίας· ὁ δὲ καίτοι κεκμηκὼς

ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρως, ὡς λέγει ὁ Ἀγαθίας, ἀνέλαβε τὸ ἔργον μετὰ θαυμαστῆς τῇ ἀληθείᾳ προθυμίας καὶ δραστηριότητος. «Καὶ τοίνυν ὁ πρεσβύτης διὰ μακροῦ αὖθις χρόνου θώρακά τε ἐνδὺς καὶ κράνος ἀναδησάμενος, καὶ ἅπαν τὸ ἐκ παίδων αὐτῷ ξυνειθισμένον περιβαλόμενος σχῆμα, ἀνενεοῦτο τῇ μνήμῃ τὰ φθάσαντα καὶ ἐνέαζε τῇ προθυμίᾳ· τοῦτον γὰρ τὸν ἀγῶνα ὕστατον ἐν τῷ οἰκείῳ βίῳ ἀπεργασάμενος οὐχ ἧσσον ἀπηνέγκατο κλέος ἢ ὁπότε τὰ κατὰ Βανδήλων τε καὶ Γότθων ἀνεστήσατο τρόπαια. Ἡ γὰρ τῶν προξυμβεβηκότων ἀνάγκη καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀμηχανία τήν τε ἐγχείρησιν μείζονα ἔδειξε καὶ γαυροτέραν καὶ τὴν νίκην ἀσμενεστάτην». Τῳόντι συνέρρευσαν μὲν περὶ αὐτὸν πλεῖστοι ὅσοι τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀγρῶν κάτοικοι, αὐτὸς δὲ καλέσας ἅπαντας τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὑρισκομένους ἀρχαίους συναγωνιστὰς καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν μικρὸν ἱππικὸν σῶμα ἀνδρῶν τριακοσίων, καὶ ἐπὶ τούτων ἰδίως ἐρειδόμενος ἐξέρχεται τοῦ ἄστεως, παρασύρει τοὺς πολεμίους εἰς χῶρον στενόν, ὅπου τὸ πλῆθος οὐδεμίαν παρεῖχεν αὐτοῖς ὠφέλειαν, καὶ κατατροπώσας αὐτοὺς ἐνταῦθα ἠνάγκασε νὰ στρέψωσι τὰ νῶτα. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα ὁ Βελισάριος ἠδύνατο, ἐνισχύων τὴν μικρὰν αὐτοῦ στρατιὰν καὶ ὠφελούμενος ἐκ τῆς καταπλήξεως τῶν βαρβάρων, νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῶν φθοράν. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς ὃν παρήγαγεν ἡ νίκη τοῦ ἀνδρὸς παρὰ τῷ δήμῳ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἀπαλλαγὴ ἀνεζωπύρησαν τὸν φθόνον τῶν ἐν τέλει, οἵτινες παρέστησαν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὴν βασιλείαν νὰ δοθῶσι τῷ Βελισαρίῳ ἀφορμαὶ μειζόνων θριάμβων· καὶ ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις ὅσῳ μᾶλλον ἐγήρασκε τόσῳ μᾶλλον ἔδιδεν ὦτα ἀκροάσεως εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ ὑπονοίας, ἀνεκάλεσε τῳόντι τὸν Βελισάριον, ὥστε οἱ Οὖννοι ἐξῆλθον μὲν τοῦ μακροῦ τείχους ἀλλὰ μὴ βλέποντες ἑαυτοὺς διωκομένους παρ' οὐδενὸς ἐστρατοπέδευσαν περὶ Ἀρκαδιούπολιν καὶ Πέρινθον, πρὸς δυσμὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενοι ἐξηκολούθησαν δῃοῦντες ἀνέτως τὴν πέριξ χώραν. Ἐκεῖ προσῆλθον πρὸς τὸν Ζαβεργὰν μετά τινα χρόνον καὶ αἱ δύο ἄλλαι μοῖραι, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τὴν Θρακικὴν χερσόνησον ὁρμήσασα ἀπεκρούσθη ἐκεῖθεν διὰ πολλῆς ζημίας ὑπὸ νέου τινὸς στρατηγοῦ, Γερμανοῦ τοῦ Δωροθέου καλουμένου, καὶ ἐπέστρεψε πρὸς τὸν Ζαβεργάν, ἡ δέ, ἀφοῦ διῆλθε Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπορθήσῃ τὰς Θερμοπύλας ὑπὸ ἀποχρώσης δυνάμεως κατεχομένας. «Τοιγάρτοι ἀποχωρήσαντες καὶ οἵδε τῆς ἐπὶ τὴν Θράκην εἴχοντο πορείας, ὡς ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ εἰκὸς τοῖς ὁμοφύλοις προστεθησόμενοι· καὶ κοινῇ τὸ λοιπὸν ἐξ τὰ σφέτερα ἐπανήξοντες». Ἀλλ' ὁ Ζαβεργὰν δὲν ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ ὁριστικῶς εἰμὴ ἀφοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηγόρασε διὰ χρυσίου ἱκανοῦ τοὺς αἰχμαλώτους. «Οὕτω τε μόλις ἐπαύοντο ληλατοῦντες καὶ τῆς οἴκαδε εἴχοντο πορείας», λέγει ὁ Ἀγαθίας προσεπιφέρων ὅτι εἰς μὲν τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως αἱ συνθῆκαι αὗται ἐφάνησαν ἀγεννεῖς καὶ αἰσχραὶ καὶ ἀνελεύθεροι, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶδον καὶ ἐθαύμασαν τὴν πρόνοιαν τοῦ βασιλέως· διότι ὁ Ἰουστινιανὸς ὑποκινήσας ἕτερόν τινα τῶν Οὔννων ἡγεμόνα κατὰ τοῦ Ζαβεργὰν προεκάλεσε φοβερὰν καὶ διαρκῆ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὸ κράτος ἀπηλλάγη τῶν προσβολῶν τοῦ ἔθνους ἐκείνου.

Ἐν γένει δὲ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἀξιομνημόνευτος ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομή· καὶ αὕτη εἶναι τὸ τελευταῖον γεγονὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀγαθίου ἀναφερόμενον, τοῦ ὁποίου ἐνταῦθα καταπαύουσιν αἱ ἱστορίαι. Ὁ Ἀγαθίας, κατὰ τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἐμπειρίαν εἶναι κατώτερος μὲν τοῦ Προκοπίου, ἀνώτερος δὲ τῶν πλείστων ἐκ τῶν κατόπιν ἐπελθόντων χρο-

νογράφων. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Προκοπίου ὑπερεῖχε κατὰ τὴν ἀρετὴν ἐκείνην ἧς ἄνευ ἱστορία δὲν ἠμπορεῖ νὰ γραφῇ, τὴν χρηστότητα, ἔχων, πλὴν ταύτης, φαντασίαν ἱλαρὰν καὶ καρδίαν εὐαίσθητον, καταφαινομένην ἐν τοῖς πολλοῖς καὶ ποικίλοις αὐτοῦ ἐπιγράμμασι, τοῖς περιεχομένοις ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ Κωνσταντίνου τοῦ Κεφαλᾶ. Μὴ παραλείψωμεν πρὸς τούτοις νὰ ἐπαινέσωμεν τὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ φρόνημα. Ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν προχείρως ἐτιμῶντο διὰ στηλῶν καὶ εἰκόνων ἄνθρωποι μετριώτατοι καὶ πολλάκις ἐξωλέστατοι, ὁ Ἀγαθίας εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ κηρύττῃ ὅτι τὴν ἀθανασίαν δὲν ἐγγυῶνται τὰ τεκμήρια ταῦτα τῆς κενοδοξίας ἀλλ' ἡ πραγματικὴ ἀρετὴ καὶ σοφία·

Στῆλαι καὶ γραφίδες καὶ κύρβιες, εὐφροσύνης μὲν
αἴτια τοῖς ταῦτα κτησαμένοις μεγάλης·
ἀλλ' ἐς ὅσον ζώουσι· τὰ γὰρ κενὰ κύδεα φωτῶν
ψυχαῖς οἰχομένων οὐ μάλα συμφέρεται,
ἡ δ' ἀρετὴ σοφίης τε χάρις καὶ κεῖθι συνέρπει,
κἀνθάδε μιμνάζει μνῆστιν ἐφελκομένη.
Οὕτως οὔτε Πλάτων βρενθύεται, οὔτ' ἄρ' Ὅμηρος
χρώμασιν ἢ στήλαις, ἀλλὰ μόνη σοφίῃ.
Ὄλβιοι ὧν μνήμη πινυτῶν ἐνὶ τεύχεσι βίβλων,
ἀλλ' οὐκ ἐς κενεὰς εἰκόνας ἐνδιάει.

Ἱστορικὸς καὶ ἀναγνώστης εὐχαρίστως ἐνδιατρίβουσιν ἐπὶ μικρὸν εἰς τοιαύτας ἑλληνικὰς δοξασίας καὶ ἀναμνήσεις ἐκφερομένας ἐν μέσῳ τοσούτων δυστυχημάτων, ὧν ἄλλα μὲν ἱστορήσαμεν ἤδη, ἄλλα δὲ ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν.

Τῳόντι, ὡς ἂν μὴ ἤρκουν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἔπασχον αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἰδίως ἐπαρχίαι τοῦ κράτους, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριάμβευον εἰς χώρας πόρρω κειμένας, ἐνέσκηψαν συγχρόνως καθ' ὅλην τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν, καὶ πρότερον, ἔτι ἐπὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἰουστίνου, φυσικὰ δυστυχήματα ἀλλεπάλληλα, ἀλλόκοτα, φοβερά. Κατ' αὐτὸ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔτος σεισμὸς ἀνέτρεψεν 24 φρούρια τῆς Δαρδανίας, ἐν οἷς καὶ τὴν μητρόπολιν τῆς χώρας ταύτης, τοὺς Σκούπους. Ἐν ἔτει 525 νέος σεισμὸς ἐπήνεγκε καταστροφὴν μεγάλην εἰς Κόρινθον, εἰς Δυρράχιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς δύο τῆς Κιλικίας πόλεις· ἡ δὲ πλήμμυρα τοῦ ρεύματος Σκιρτοῦ κατεπόντισε τὴν Ἔδεσσαν καὶ πολλῶν αὐτῆς κατοίκων ἐπροξένησε τὸν θάνατον. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος σεισμὸς ἔτι δεινότερος ἀνέτρεψε τὸ πλεῖστον τῆς Ἀντιοχείας, ἧς δὲν περιεσώθη τότε εἰμὴ τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους τμῆμα· ἔπαθον δ' ἐξ αὐτοῦ καὶ ἡ Δάφνη καὶ ἡ Σελεύκεια. Ἐν ἔτει 529, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσείσθησαν πάλιν διάφοροι πόλεις τοῦ Πόντου καὶ τῆς Λυκίας. Παραλείποντες τὸν μέγαν κομήτην τὸν ἐπιφανέντα κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 531 εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ ἰδίως παρὰ Προκοπίῳ τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 535 ὁ ἥλιος ἀπέβαλε δι' ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, μὴ ἔχων εἰμὴ φῶς ὠχρὸν ὅμοιον τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης· ὥστε οἱ καρποὶ δὲν ὡρίμασαν, ὁ δ' ἐπελθὼν χειμὼν ὑπῆρξε βαρύτατος. Τῷ δὲ 551 συνέβη, ἂν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Προκόπιον, ἐν ταῖς χώραις ταύταις φαινόμενον ἀνήκουστον. Ἡ θερμότης τοῦ φθινοπώρου ὑπῆρξεν ὁμοία τῆς θερινῆς, ὥστε ρόδων μὲν πλῆθος ἐφύη, καρποὺς δὲ τὰ δένδρα σχεδόν τι ἅπαντα νέους τινὰς αὖθις ἤνεγκε· καὶ ἐν ταῖς ἀμπέλοις ἐγένοντο βότρυες, καίπερ τοῦ τρυγητοῦ

γεγενημένου ἡμέραις ἤδη οὐ πολλαῖς ἔμπροσθεν. Συγχρόνως δὲ συνέβησαν ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος σεισμοὶ καταστρεπτικοί. Ἡ Βοιωτία, ἡ Ἀχαΐα καὶ πᾶσα ἡ παρὰ τὸν Κρισαῖον κόλπον παραλία ἐσείσθησαν, πολλὰ δὲ χωρία κατηδαφίσθησαν ἐκ τούτου, καὶ ὀκτὼ πόλεις, ἐν αἷς ἡ Χειρώνεια καὶ Κορώνεια καὶ Πάτραι καὶ Ναύπακτος. Ἐν δὲ τῇ χώρᾳ ὅπου ἡ Βοιωτία χωρίζεται ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Ἐχιναῖον καὶ τὴν Σκάρφειαν, ἡ θάλασσα πλημμυρήσασα κατέκλυσε πᾶσαν τὴν γῆν μέχρι τῶν ὀρέων. Τῷ 554 ἐν ὥρᾳ θέρους συνέβη πάλιν σεισμὸς μέγας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου διήρκεσεν ἐκ διαλειμμάτων ἡμέρας τεσσαράκοντα, ἔρριψεν εἰς ἔδαφος ἀπείρους οἰκίας, ἐκκλησίας, λουτρῶνας καὶ μέγα μέρος τῶν τειχῶν. Πολλαὶ δὲ ἄλλαι πόλεις ἔπαθον ἕνεκα τοῦ σεισμοῦ τούτου μεγάλα δυστυχήματα καὶ ἰδίως ἡ Νικομήδεια, ἡ Βηρυτός (¹), ἡ Κῶς. Καὶ τῷ 556 ἕτερος σεισμὸς ἐπήνεγκε δεινὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει καταστροφάς. Καὶ πάλιν τῷ 558 κατέπεσεν ἕνεκα σεισμοῦ ὁ μέγας θόλος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ἐν γένει δὲ σεισμοὶ περὶ τοὺς εἴκοσιν ἀναφέρονται ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας.

Ἀλλὰ πολὺ φοβερωτέρας συμφορὰς ἐπροξένησε λοιμὸς μέγας ἀρξάμενος μὲν ἐν ἔτει 531, διαρκέσας, δὲ μετά τινων διαλειμμάτων, ἔτη πεντήκοντα καὶ δύο. Ὁ ὀλέθριος οὗτος λοιμὸς ἀνεφάνη τὸ πρῶτον περὶ Πηλούσιον τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη διὰ δύο διαφόρων ὁδῶν εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην διὰ μὲν τῆς Συρίας εἰς τὴν ἄλλην Ἀσίαν καὶ τὴν ἀνατολικωτέραν Εὐρώπην, διὰ δὲ τῆς βορείου Ἀφρικῆς εἰς τὰς δυτικὰς τῆς Εὐρώπης χώρας. Ὁ Προκόπιος, ἐν τῷ 22 κεφαλαίῳ τοῦ 2 βιβλίου τῶν περσικῶν πολέμων περιγράφει τὴν νόσον ταύτην μετ' ἀκριβείας ἀξίας «τῆς περιγραφῆς ἣν ἄλλοτέ ποτε ὁ μέγας Θουκυδίδης κατέλιπεν ἡμῖν τοῦ δεινοῦ τῶν Ἀθηνῶν λοιμοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Προκοπίου καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ λοιμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ πανώλης ἐκείνη, τὴν ὁποίαν δυστυχῶς κάλλιστα γνωρίζουσιν οἱ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι, τοὐλάχιστον οἱ πρεσβύτεροι αὐτῶν, διότι ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος μέχρι πρό τινων δεκάδων ἐτῶν δὲν ἔπαυσεν ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρῶν μαστίζουσα τὰς χώρας ταύτας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ Αἰγύπτου ὁρμωμένη. Ἀλλ' ἡ θραῦσις ἣν ἐπήγαγε κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπῆρξε βεβαίως μεγαλυτέρα διὰ πολλοὺς λόγους. Πρὸ πάντων φαίνεται ὅτι αἱ ἐπιδημίαι αὗται κατὰ τὰς πρώτας μάλιστα ἐπιδρομὰς εἶναι ὀλεθριώταται.» Καὶ ἔπειτα, ὃ δὴ καὶ σπουδαιότερον, ἐπειδὴ προϊόντος τοῦ χρόνου ἥ τε ἐπιστήμη καὶ οἱ ἰδιῶται διαγινώσκουσι τοὺς ἐπιτηδειοτέρους τρόπους, ἂν οὐχὶ τῆς θεραπείας, τοὐλάχιστον τῆς προφυλάξεως, κολάζεται ὁπωσοῦν ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν νοσημάτων τούτων. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ μιᾶς καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐνέσκηψε πλέον πανώλης, διότι ἔκτοτε ἱδρύθησαν εἰς ὅλας τὰς παραλίας αὐτῆς πόλεις ὅσαι εἶχον ἄμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν τὰ ἀπαραίτητα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ δεινοῦ τούτου λοιμοκαθαρτήρια. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἱδρύθησαν τοιαῦτα λοιμοκαθαρτήρια εἰμὴ πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν· ἅμα δὲ τούτου γενομένου, καὶ πρὸς τούτοις ἕνεκα τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων αἵτινες εἰσήχθησαν ἐν αὐτῇ τῇ ἑστίᾳ τοῦ κακοῦ ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον διοικήσεως τοῦ Μεχμὲτ-Ἀλῆ πασᾶ, ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνατολῆς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτο φοβεροῦ ἐπιδημικοῦ τούτου νοσήματος. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἱδρυθῶσι τὰ λοιμοκαθαρτήρια, ἀνατρέχοντες ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Προκοπίου,

(¹) Ἐν Βηρυτῷ καταπεσούσης τῆς ἐνταῦθα νομικῆς Σχολῆς ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια αὐτῆς πάντες οἱ ἐν αὐτῇ σπουδάζοντες παῖδες τῶν εὐγενῶν.

εὑρίσκομεν τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων γινώσκοντας τὴν φύσιν καὶ πρὸ πάντων τὴν διὰ τῆς προσψαύσεως μεταδοτικὴν δύναμιν τοῦ νοσήματος καὶ λαμβάνοντας κατ' ἰδίαν τὰ ὑγειονομικὰ ἐκεῖνα μέτρα τὰ ὁποῖα αἱ κυβερνήσεις δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπινοήσει ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὁλοκλήρου τοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας οἱ Ὀθωμανοί, τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς περὶ τοῦ πεπρωμένου θρησκευτικῆς αὐτῶν δόξης, οὐδεμίαν κατὰ τῆς μεταδόσεως τοῦ νοσήματος προφύλαξιν ἐλάμβανον, ἐκ δὲ τούτου πολλάκις ἐματαιοῦντο τὰ ὑγειονομικὰ τῶν χριστιανῶν μέτρα. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον διὰ τῆς προφυλάξεως τοῦ μεγάλου τῶν ἰθαγενῶν πλήθους τὸ κακὸν ἐμετριάζετο ὁπωσοῦν. Ἐξαιρέτως δὲ κατὰ τοὺς μεταξὺ τῆς ἕκτης καὶ τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους ἡ πανώλης, ἤ, καθὼς ἐλέγετο ἔκτοτε, τὸ θανατικόν, ἀναφαίνεται μὲν ἐκ διαλειμμάτων, ἀναφαίνεται ὅμως βαθμηδὸν ὀλιγώτερον καταστρεπτικὸν διὰ τὸν λόγον βεβαίως τῶν ἰδιωτικῶν προφυλάξεων, τὰς ὁποίας ἐν γένει οἱ κάτοικοι ἐλάμβανον, ἐνῷ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ κακοῦ ἐπιδρομῆς αὐτὸς ὁ Προκόπιος ὁ τοσοῦτον ἀκριβῶς παρατηρήσας τὰ συμπτώματα, τὰ ἐξανθήματα καὶ τὰς περιπετείας τῆς νόσου δὲν ἐπίστευεν ἐν τούτοις εἰς τὴν μεταδοτικὴν αὐτῆς δύναμιν. Συνέβη δηλαδὴ τότε ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ὅ,τι ἐν ἔτει 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ὅτε τοσοῦτο φοβερὰ ἐνέσκηψεν ἡ πανώλης ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· οἱ γάλλοι ἰατροί, καίτοι ὄντες οἱ ἄριστοι τῶν τότε ἀσκληπιαδῶν, δὲν ἐπείθοντο ὅτι τὸ νόσημα εἶναι μεταδοτικόν, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἄχρι τοῦδε πολλοὶ δὲν πείθονται ὅτι ἔχει μέχρι τινὸς μεταδοτικήν τινα ἰδιότητα καὶ ἡ χολέρα. Ἐκ δὲ τούτου τῷ μὲν 1720 ἐν Μασσαλίᾳ, ἐπὶ 80 περίπου χιλιάδων ψυχῶν, ἀπέθανον πεντήκοντα χιλιάδες, κατὰ δὲ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἡ Εὐρώπη, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Ἀφρικὴ ἔπαθον ὁμολογουμένως μεγάλην ἀνθρώπων φθοράν.

Τὸ ἀνατολικὸν λοιπὸν κράτος ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ὑπέστη πολλὰς καὶ ποικίλας συμφοράς· ἐπιδρομὰς πολεμίων, σεισμοὺς καταστρεπτικούς, λοιμὸν ὀλέθριον· εἰς ἃ προσθετέον καὶ τὴν πεῖναν, ἣν συνεπήγαγεν ἡ συνδρομὴ τοσούτων κακῶν. Ἀλλὰ μὴ ἐκλάβωμεν πάλιν κατὰ γράμμα ὅσα ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον περὶ τῆς τερατώδους φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων ἣν ἐπροξένησαν αἱ συμφοραὶ ἐκεῖναι καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης ἐρημώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πρὸ πάντων μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ κυριωτάτη ἡμῶν περὶ τούτου πηγὴ εἶναι ὁ Προκόπιος καὶ ἐξαιρέτως τὰ Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου, ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις ὁ ἄνθρωπος οὗτος δὲν εἶναι πλέον ἱστορικὸς ἀλλὰ μαινάς τις ἐκβεβακχευμένη καὶ ἀγωνιζομένη νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς τερατόμορφον θηρίον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἕνεκα τοῦ ὁποίου τὸ ἀνθρώπινον γένος μικροῦ ἐδέησε νὰ καταστραφῇ ἐξ ὁλοκλήρου· «ὅτι δὲ οὐκ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ δαίμων τις, ὥσπερ εἴρηται, ἀνθρωπόμορφος ἦν (ὁ Ἰουστινιανός) τεκμηριώσαιτο ἄν τις τῷ μεγέθει σταθμώμενος ὧν εἰς τοὺς ἀνθρώπους κακῶν ἔδρασεν. Ἐν γὰρ τῷ ὑπερβάλλοντι τῶν πεπραγμένων καὶ ἡ τοῦ δεδρακότος δύναμις εὔδηλος γίνεται. Τὸ μὲν οὖν μέτρον εἰς τὸ ἀκριβὲς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνῃρημένων εἰπεῖν οὐκ ἄν ποτέ μοι δοκεῖ τῶν πάντων τινὶ ἢ τῷ Θεῷ δυνατὰ εἶναι. Θᾶσσον γάρ τις, οἶμαι, τὴν πᾶσαν ψάμμον ἐξαριθμήσειεν ἢ ὅσους βασιλεὺς οὗτος ἀνῄρηκε. Τὴν δὲ χώραν ὡς ἐπὶ πλεῖστον διαριθμούμενος, ἣν περ ἔρημον τῶν ἐνοικούντων ξυμπέπτωκεν εἶναι, μυριάδας μυριάδων μυρίας φημὶ ἀπολωλεκέναι». Τὸ πάθος τὸ ὑπαγορεῦσαν τὰς κρίσεις ταύτας καὶ εἰδήσεις εἶναι τοσοῦτο πρόδηλον διά τε τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀλλόκοτον ἀξίωσιν τοῦ νὰ καταστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὑπεύθυνον ὅλων τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ σει-

σμοὶ καὶ ὁ λοιμός, ὥστε πᾶς τις ἤθελε διστάσει νὰ παραδεχθῇ τὰ συμπεράσματα τοιούτου ἱστορικοῦ, καὶ ἂν τὰ συμπεράσματα ταῦτα καθ' ἑαυτὰ ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς ὁπωσοῦν πιθανά. Ἀλλὰ τί σημαίνουσιν αἱ μύριαι μυριάδων μυριάδες; Ἐὰν ἐκληφθῶσιν ὡς ῥητορικὸν σχῆμα προαιρούμενον νὰ παραστήσῃ τὴν ἀπειρίαν τῶν ἀπολωλότων, οὐδεμίαν ἔχει ἀριθμητικὴν ἀξίαν· ἐὰν δὲ ἐκληφθῇ ὡς ποσὸν ἔχον ἀριθμητικὴν ἀξίωσιν, ἐμφαίνει δεινότατον παραλογισμόν, διότι ἀξιοῖ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀπώλεια τῶν ἀνθρώπων ἀνεβιβάσθη εἰς ποσὸν χιλιοπλάσιον τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τῆς σημερινῆς οἰκουμένης. Καὶ ὅμως ὁ Γίββων, ἀφοῦ ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ σωφρόνως εἶπεν ὅ,τι καὶ μόνον δυνάμεθα σήμερον νὰ εἴπωμεν, ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνέβη ἐπαισθητὴ ἐλάττωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔπειτα ἐν ὑποσημειώσει ὑπέπεσεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀκριβέστερόν τινα προσδιορισμὸν τῆς ἐλαττώσεως ταύτης, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τερατολογιῶν τοῦ Προκοπίου· καὶ ἐπειδὴ αἱ μύριαι μυριάδες μυριάδων ἐφάνησαν αὐτῷ ἀσαφεῖς γραμματικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ἐνόμισεν ὅτι ἠμπορεῖ αὐτογνωμόνως ν' ἀφαιρέσῃ τὴν μίαν τῶν μυριάδων καὶ νὰ ὑπολάβῃ ὡς πιθανὸν τὸν ὑπόλοιπον ἀριθμὸν τῶν μυρίων μυριάδων, ἤτοι τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων. Ὁ δὲ γερμανὸς Φαλλμεράυερ, περὶ οὗ βραδύτερον θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον, μεταβαλὼν τὴν ἁπλῆν εἰκασίαν τοῦ ἄγγλου ἱστορικοῦ εἰς γεγονὸς οἱονεὶ θετικόν, διώρθωσεν ὁριστικῶς τὸ κείμενον τῶν Ἀνεκδότων εἰς μυρίας μυριάδας καὶ πολλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων ἐρρητόρευσεν.

Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναφέρῃ τις ὁριστικόν τινα ἀριθμὸν ἢ καὶ ἁπλῶς κατὰ προσεγγισμὸν νὰ ἀριθμήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐκ τῶν πολυειδῶν ἐκείνων πολιτικῶν καὶ φυσικῶν ἐπηρειῶν, τὰς ὁποίας προαναφέραμεν· διότι οὐδὲν ὁπωσοῦν, ἔστω καὶ πόρρωθεν, ἀσφαλὲς ἐνδόσιμον παρέχουσιν ἡμῖν οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Προκοπίου. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι καθ' ἑαυτοὺς θεωρούμενοι εἶναι ἐντελῶς παράλογοι· πᾶσα δὲ ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τροπολογία αὐτῶν, καθὸ αὐτογνώμων, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου δὲν ἐξάγεται ἂν θέλει νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ὅλης οἰκουμένης ἢ περὶ τῆς φθορᾶς τῆς ἐπελθούσης ἐντὸς τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπήρτιζον τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι εἰς μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ὁ Προκόπιος οὐδένα εἶχε τρόπον, ἵνα καὶ κατὰ προσεγγισμὸν ἁπλῶς φθάσῃ εἰς συμπέρασμα· εἰς δὲ τὴν δευτέραν, καὶ ἐὰν ἀπὸ τὰς μυρίας μυριάδας μυριάδων ἀφαιρέσωμεν τὰς μυρίας, καὶ ἂν δηλαδὴ περιορίσωμεν τὸν ἀριθμὸν εἰς ἑκατὸν ἑκατομμύρια ψυχῶν, ὁ ἀριθμὸς πάλιν ἤθελεν εἶναι μυθώδης· διότι ἤθελεν ὑποθέτει τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν τῶν κατοίκων οὐ μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀλλὰ καὶ ἅπαντος τοῦ ρωμαϊκοῦ ,ὁποῖον ὑπῆρχε πρὶν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ κλάσμα καταλυθῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Καὶ ἔπειτα οἱ κατ' ἰδίαν ἀριθμοί, τοὺς ὁποίους προϊόντος τοῦ λόγου ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, ἐξελέγχονται οὐδὲν ἧττον ἀνυπόστατοι ἢ τὸ τερατῶδες αὐτῶν ἄθροισμα. Δὲν ἐννοοῦμεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ ἅπαντας τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, διότι ἐντεῦθεν ὁ λόγος ἤθελε παραταθῇ ἐπὶ πολύ· θέλομεν περιορισθῇ εἰς τινας μόνον καθὸ ἀρκοῦντας νὰ δώσωσι τὸ μέτρον τῆς περὶ τοὺς ἄλλους ἐπικρατούσης ἀκριβείας.

Ὁ Προκόπιος, ὁμιλῶν ἰδίως περὶ τῆς μεγάλης Χερσονήσου, τῆς ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἁπλουμένης, βεβαιοῖ ὅτι «Οὖννοί τε καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται σχεδόν τι ἀνὰ πᾶν καταθέοντες ἔτος, ἐξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν Ρωμαίων ἀρχήν, ἀνήκεστα ἔργα εἰργάσαντο τοὺς ταύτῃ ἀνθρώπους· πλέον γὰρ ἐν ἑκάστῃ ἐμβολῇ·

οἶμαι ἢ κατὰ μυριάδας εἴκοσιν εἶναι τῶν τε ἀνῃρημένων καὶ ἠνδραποδισμένων ἐνταῦθα Ῥωμαίων, ὥστε τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν ἀμέλει ταύτης πανταχόσε τῆς γῆς ξυμβαίνειν». Ἐὰν ἠθέλομεν ἐκλάβει κατὰ γράμμα τὰς εἰδήσεις ταύτας, ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐβασίλευσε περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη, ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐν μόναις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις τοῦ κυρίως ἀνατολικοῦ κράτους (ἐκτὸς δηλαδὴ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες προσωρινῶς προσηρτήθησαν εἰς αὐτό) καὶ ἐκ μόνων τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων ἀπωλέσθησαν περὶ τὰ ὀκτὼ ἑκατομμύρια ψυχῶν· ὥστε, ἐὰν προσθέσωμεν τὴν φθορὰν τῶν ἀνθρώπων τὴν ἐπελθοῦσαν ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ, ψυχὴ ζῶσα βεβαίως δὲν ἔμεινεν εἰς τὰς χώρας ταύτας. Κατὰ τὸν Προκόπιον μάλιστα, ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ, ἡ Σκυθῶν αὕτη ἐρημία ἐπῆλθεν ἐκ μόνων τῶν ἐπιδρομῶν, οὐδὲ ἔμεινε πλέον τι νὰ καταστρέψωσιν ἐνταῦθα αἱ ἄλλαι ἐκεῖναι φοβεραὶ φυσικαὶ συμφοραί, ἂν καὶ ὁ αὐτὸς Προκόπιος ἐπιφέρει μικρὸν κατωτέρω ὅτι ὁ λοιμὸς ἠφάνισε τὴν ἡμίσειαν τῶν παραγινομένων ἀνθρώπων μοῖραν. Ἀλλὰ τὸ δεινότερον, αἱ εἰδήσεις αὗται τοῦ συγγραφέως τῶν Ἀνεκδότων ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰς εἰδήσεις τὰς ὁποίας αὐτός τε ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι χρονογράφοι διέσωσαν ἡμῖν περὶ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ἅπερ ἀνωτέρω διὰ μακρῶν ἱστορήσαμεν, οὐ μόνον ἀφ' ἧς ἐβασίλευσεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀλλ' ἐκ πρώτης ἀρχῆς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τέλους τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας τρισκαίδεκα ἀναφέρονται μόνον Βουλγάρων, Οὕννων καὶ Σλαύων εἰσβολαί· καὶ πάλιν ἐκ τούτων εἴς τινας οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι οὐ μόνον οὐδένα αἰχμάλωτον ἀπήγαγον ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατετροπώθησαν. Τῆς μιᾶς δὲ τοὐλάχιστον, ἤτοι τῆς τοῦ ἔτους 550, ἐπιδρομῆς αἱ περιπέτειαι περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Προκοπίου τοιουτοτρόπως ὥστε ἀποβαίνουσι παντάπασιν ἀπίθανοι. Καὶ ἔπειτα, μήπως ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περὶ κτισμάτων λόγοις, πραγματευόμενος περὶ τῶν ἐν Θρᾴκῃ ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ κατασκευασθέντων ὀχυρωμάτων, δὲν ἐπιφέρει ὅτι δι' αὐτῶν «τὴν χώραν ὑποκειμένην τὸ πρότερον ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιδρομαῖς παντάπασιν ἀδῄωτον κατεστήσατο;». Τοῦτο ὁμολογουμένως εἶναι ὑπερβολή· ἀλλὰ δὲν εἶναι μείζων τῶν ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ἀντιθέτων ὑπερβολῶν. Ὥστε ὅσον εἶναι ἀληθὴς ἡ μία μαρτυρία τόσον καὶ ἡ ἄλλη.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα ὅσα ὁ Προκόπιος καὶ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, παραδόξως δὲ καὶ τῶν νεωτέρων τινές, πρεσβεύουσι περὶ τῆς ἀνυπολογίστου τῶν ἀνθρώπων φθορᾶς, ἥτις συνέβη δῆθεν ἐντὸς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις ὁμολογεῖ ὅτι σκοπὸν εἶχε νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς κακόν τινα δαίμονα ἐπαγαγόντα τὸν ὄλεθρον ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· καὶ ἑπομένως ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ πάθους αὐτοῦ κατήντησε νὰ μὴ ἠξεύρῃ τί λέγει. Ἀλλὰ πλὴν τούτου τίς δὲν γνωρίζει ὁπόσον ἰδίως ἀδύνατον σχεδὸν ὑπάρχει νὰ προσδιορίσῃ τις ὁπωσοῦν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων ὅσα προξενοῦσιν αἱ ἐπιδημίαι, οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς τότε χρόνους ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς, τοὐλάχιστον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ταύταις χώραις· καὶ ὁπόσον ὁ φόβος, ἡ κακοβουλία, ἡ φήμη ὁπωσδήποτε αὐξάνουσι τὸ μέγεθος τῶν τοιούτων συμφορῶν; Ἰδοὺ ἐκ τοῦ προχείρου μία ἀπόδειξις ἐκ τῶν πολλῶν τὰς ὁποίας ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, τῆς ὀλίγης πίστεως ἣν δικαιούμεθα νὰ δίδωμεν εἰς τὰς τοιαύτας εἰδήσεις τῶν τότε ἱστορικῶν χρονογράφων. Εἴδομεν ὅτι ἐν ἔτει 526 συνέβη ἐν Ἀντιοχείᾳ μέγας σεισμός. Περὶ τοῦ σεισμοῦ τούτου ὁμιλῶν ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς περσικοῖς πολέμοις λέγει ὅτι κατέσεισε πᾶσαν τὴν πόλιν καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τά τε πλεῖστα καὶ κάλλιστα εἰς τὸ ἔδαφος αὐτῆς ἤνεγκε, καὶ λέγονται τότε

τριάκοντα μυριάδες Ἀντιοχέων ἀπολωλέναι. Η καταστροφὴ λοιπὸν κατὰ τὸν Προκόπιον ὑπῆρξε πλήρης· καὶ ὅμως ἡ καταστροφὴ αὕτη κατ' ἄλλους χρονογράφους καὶ ἰδίως κατὰ Μαλάλαν ἀπέβη πολὺ φοβερωτέρα· «πολὺς γὰρ ἦν ὁ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ γενόμενος κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρόν, ὥστε τοὺς συλληφθέντας ὑπὸ τῶν οἰκημάτων ἐν τῇ γῇ καὶ πυρικαύστους γενέσθαι, καὶ ἐκ τοῦ ἀέρος δὲ σπινθῆρας πυρὸς φαίνεσθαι· καὶ ἔκαιον ὡς ἀπὸ ἀστραπῆς τὸν εὑρισκόμενον, καὶ ἐκόχλαζε τὸ ἔδαφος τῆς γῆς, καὶ ἐκεραυνοῦντο οἱ θεμέλιοι, κουφιζόμενοι ὑπὸ τῶν σεισμῶν καὶ ὑπὸ τοῦ πυρὸς τεφρούμενοι, ὥστε καὶ τοῖς φεύγουσιν ὑπήντα τὸ πῦρ. Καὶ ἦν ἰδεῖν θαῦμα φοβερὸν καὶ παράδοξον, πῦρ ἐρευγόμενον ὄμβρον, ὄμβρος καμίνων φοβερῶν, φλὸξ εἰς ὑετὸν λυομένη, καὶ ὑετὸς ὡς φλὸξ ἐξαπτόμενος καὶ τοὺς βοῶντας ἐν τῇ γῇ κατανήλισκε. Καὶ ἐκ τούτου Ἀντιόχεια ἄχρηστος ἐγένετο· οὐκ ἔμεινε γὰρ εἰμὴ τὰ πρὸς ὄρος μόνον παροικούμενα οἰκήματα. Οὐκ ἔμεινε δὲ οὔτε ἅγιος οἶκος εὐκτηρίου ἢ μοναστηρίου ἢ ἄλλου ἁγίου τόπου ἀδιάρρηκτος· τὰ γὰρ ἄλλα συνετελέσθησαν εἰς τὸ παντελές· ἡ δὲ μεγάλη ἐκκλησία Ἀντιοχείας ἡ κτισθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως, τῆς θεομηνίας γενομένης καὶ πάντων πεπτωκότων εἰς τὸ ἔδαφος, ἔστη ἐπὶ ἡμέρας δύο μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φοβερὰν ἀπειλήν· καὶ αὐτὴ ὑπὸ πυρὸς ληφθεῖσα κατηνέχθη ἕως ἐδάφους. Καὶ ἕτεροι δὲ οἶκοι μὴ πεπτωκότες ὑπὸ τοῦ πάθους τοῦ θεϊκοῦ ὑπὸ τοῦ πυρὸς διελύθησαν ἕως θεμελίων. Καὶ ἀπώλοντο ἐν αὐτῷ τῷ φόβῳ ἄχρι χιλιάδων διακοσίων πεντήκοντα». Οὐδὲ ἀρκεῖ ὁ τερατώδης οὗτος ὄλεθρος, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, τῷ 528, συνέβη, κατὰ τὸν αὐτὸν Μαλάλαν, νέος σεισμός, καθ' ὃν τὰ ἀνανεωθέντα κτίσματα καὶ τὰ τείχη καί τινες ἐκκλησίαι κατέπεσον, πεντακισχίλιαι ἐτελεύτησαν ψυχαί, οἱ δὲ περισωθέντες πολῖται κατέφυγον εἰς τὰς ἄλλας πόλεις ἢ κατῴκησαν ἐπὶ τῶν ὀρέων ἐν ὑπαίθρῳ. Ἐν τούτοις, ἐνῷ τὰ τοιαῦτα συνέβαινον τῇ 29 Νοεμβρίου 528, μετὰ ὀκτὼ μόλις μῆνας, ἤτοι τὸν Ἰούλιον τοῦ 529, ὁ αὐτὸς Μαλάλας παρίστησι τὴν Ἀντιόχειαν ὡς πόλιν ἀκμάζουσαν καὶ πολυάνθρωπον, καθ' ἣν ἐτελοῦντο λαμπραὶ θεατρικαὶ παραστάσεις καὶ ταραχαὶ συνέβαινον τῶν ὄχλων τοιαῦται ὥστε ὁ βασιλεὺς ἀγανακτήσας ἀπηγόρευσε τὰς παραστάσεις ταύτας. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ σεισμοὶ ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσοῦτο καταστρεπτικοί, ἐνῷ μετ' ὀλίγους μῆνας εὑρίσκομεν τὴν αὐτὴν πόλιν ἐν ἀκμῇ διατελοῦσαν; Οὐδὲν ἧττον τινὲς τῶν νεωτέρων ἀντιγράφουσι τὰς ζοφερὰς ταύτας περιγραφάς, οἱ μὲν διότι δὲν ἔλαβον τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξωσι τὴν ὀλίγην αὐτῶν ἀκρίβειαν, οἱ δὲ διότι ἐπιδιώκουσιν ἰδίους τινὰς σκοπούς. Ὁ Φαλλμεράυερ ἰδίως προτιθέμενος νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὁλοσχερῆ ἐξάλειψιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ φύλου ἐνασμενίζεται ἐπαναλαμβάνων κατὰ λέξιν ὅλας ἐκείνας τὰς φοβερὰς καταστροφάς, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐπιτείνων τὰ δεινὰ ὅσα ἀνέπλασεν ἡ τῶν χρονογράφων φαντασία· διότι τοῦτο συμφέρει εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἱστορία. Ἡ ἀλήθεια, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, εἶναι ὅτι, καθὰ προείπομεν, οὐδὲν διδόμενον ὁπωσοῦν ἀσφαλὲς ἔχομεν ἵνα προσδιορίσωμεν, ἔστω καὶ κατὰ προσεγγισμόν, τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων τοῦ κράτους ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, ἐκ τοῦ τετραπλοῦ κακοῦ τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν σεισμῶν καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ· ὅτι βεβαίως ἡ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξεν ἐπαισθητή, ὡς λέγει ὁ Γίββων ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ, ὅτι ὅμως αἱ χῶραι αὗται καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν μετεβλήθησαν εἰς Σκυθῶν ἐρημίαν· διότι τὸ κράτος δὲν ἔπαυσε νὰ διατηρῆται ἰσχυρὸν καὶ ἀκμαῖον κατὰ τοὺς ἀμέσως ἑπομένους χρόνους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ὅλου κράτους ὅ,τι περὶ τῆς πόλεως Ἀντιοχείας· ἡ πόλις αὕτη ὑπέστη βεβαίως σεισμοὺς μεγάλους, ἀλλ' οἱ σεισμοὶ οὗτοι οὔτε καθ' ὁλοκληρίαν αὐτὴν εἰς ἔδαφος κατέβαλον, οὔτε 25 ἢ 30 μυριάδας

κατοίκων αὐτῆς ἐξηφάνισαν, ἀφοῦ μετ' ὀλίγους μῆνας βλέπομεν αὐτὴν αὖθις ἀκμαίαν καὶ πολυάνθρωπον.

Ὁπωσδήποτε, παράδοξα καὶ δεινὰ ὑπῆρξαν τὰ ἀτυχήματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ· τόσῳ μᾶλλον δεινὰ ὅσῳ ἐπεσωρεύθησαν ἐξαιρέτως κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὅτε ἀπέβη μὲν διὰ τῆς ἡλικίας ἀσθενέστερος, ἐστερήθη δὲ ἀλλεπαλλήλως τινῶν τῶν ἐπιφανεστάτων λειτουργῶν καὶ τῶν φιλτάτων οἰκείων. Ἄδηλον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν ὁ Τριβωνιανός. Ἐν ἔτει δὲ 541 ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὸν πολυμήχανον ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην, ὅστις ἐγένετο, ὡς εἴδομεν, θῦμα τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Θεοδώραν. Καὶ μετὰ ἓξ ἔτη ἐστερήθη αὐτὴν ταύτην τὴν βασιλίδα, πρὸς τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς δὲν ἔπαυσε τρέφων ἀνεξάντλητον στοργήν. Ἐν ἔτει πάλιν 551 εἶδε θανόντα ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τὸν ἄριστον γόνον τῆς οἰκίας αὐτοῦ, τὸν χρηστὸν καὶ μεγαλοφυᾶ Γερμανόν. Ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ ἰδίου θανάτου, ἐν ἔτει 563, ἐνῷ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπανηγύριζε νέας τινὰς ἐν Ἰταλίᾳ νίκας τοῦ Ναρσῆ, διὰ παραδόξου συνδρομῆς περιστάσεων ὁ Ἰουστινιανὸς παρεσύρθη εἰς τὸ νὰ ἀδικήσῃ τὸν ἕτερον μέγαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ στρατηγόν, τὸν ἄνδρα ὅστις πρὸ τεσσάρων μόλις ἐνιαυτῶν, καίτοι γέρων ἤδη ὤν, εἶχε σώσει τὴν βασιλεύουσαν ἐπὶ τῆς τελευταίας τῶν Οὔννων ἐπιδρομῆς. Ἤδη δέ, ἀνακαλυφθείσης συνωμοσίας τινὸς κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἷς τῶν κυριωτάτων ἐνόχων κατήγγειλεν ὡς συναιτίους τρεῖς τῶν οἰκείων τοῦ Βελισαρίου κατ' εἰσήγησιν τῶν ἀμειλίχων τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἐχθρῶν, οἵτινες ὑπέσχοντο εἰς τὸν κακοῦργον ἐκεῖνον ὅτι θέλουσιν ἀπαλλάξει αὐτὸν πάσης ποινῆς, ἐὰν πράξῃ τὴν καταγγελίαν ταύτην. Συγχρόνως κατέπεισαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Βελισαρίου καὶ τοὺς τρεῖς τούτους μοχθηροὺς ἄνδρας διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων νὰ μαρτυρήσωσι κατὰ τοῦ φίλου αὐτῶν καὶ εὐεργέτου. Τῇ 5 λοιπὸν Δεκεμβρίου τοῦ 563, περατωθείσης τῆς ἀνακρίσεως, συνεκροτήθη ἐν τοῖς βασιλείοις συνέδριον μέγα, ἐν ᾧ παρῆσαν ὁ πατριάρχης Εὐτύχιος καὶ οἱ ἀνώτατοι στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀξιωματικοί. Ὁ βασιλεὺς ἐκθέσας τὰ κατὰ τὴν συνωμοσίαν διέταξε νὰ ἀναγνωσθῶσιν αἱ μαρτυρίαι τῶν κατηγορουμένων. Ὁ δὲ Βελισάριος, ὅστις ἦτο ἐπίσης παρών, ὡσεὶ ἐμβρόντητος γενόμενος ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου συκοφαντίας, ἔμεινεν ἀναπολόγητος, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπολαβὼν τὴν σιωπὴν ταύτην ὡς ὁμολογίαν καὶ ἀγανακτήσας διέταξε νὰ περιορισθῇ ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ καὶ νὰ στερηθῇ ὅλων τῶν ἀξιωμάτων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, ἀποδειχθείσης τῆς ἀθῳότητος τοῦ ἀνδρός, ἀνέκτησεν ὁ Βελισάριος κατὰ Ἰούνιον τοῦ 564 τήν τε εὔνοιαν τοῦ βασιλέως καὶ τὰς προηγουμένας τιμάς.

Ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ τρόπος καθ' ὃν παρέστησαν τὸ γεγονὸς τοῦτο τινὲς τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων. Τὰ περὶ αὐτοῦ ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, ὅπως ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Μαλάλα καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ζήσαντος Θεοφάνους. Ἀλλ' ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς λέγει ἤδη τραγικώτερον ὅτι ὁ νικητὴς τῶν Γότθων, τῶν Βανδήλων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Οὔννων ἐκάθητο ἀναμένων τὸν δήμιον ἀποκόψαι τὴν αὐτοῦ κεφαλήν. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς δωδεκάτης ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς βεβαιοῖ ὅτι ὁ Βελισάριος ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου φυλακισμένος. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης ὁ Ἰωάννης Τσέτσης, ἐπιθέτων τὴν κορωνίδα εἰς τὴν οἰκτρὰν ταύτην τοῦ γεγονότος ἀλλοίωσιν, ἠξίωσεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐτύφλωσε τὸν Βελισάριον καὶ καθυπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ἀπαιτῇ τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐν μέσῃ ἀγορᾷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τίς δὲν ἠξεύρει

τφόντι τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Ἰωάννου Τσέτσου!

«Ἔκπωμα ξύλινον κρατῶν ἐβόα τῷ μιλίῳ
Βελισαρίῳ ὀβολὸν δότε τῷ στρατηλάτῃ,
ὃν τύχη μὲν ἐδόξασεν, ἀποτυφλοῖ δὲ φθόνος».

Καθ' ὅσον λοιπὸν ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος κατὰ τοσοῦτον τὸ αὐτὸ γεγονὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παραμορφοῦται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει πολλάκις εἰς τοὺς χρονογράφους· καὶ εἶναι μία ἀπὸ τὰς αἰτίας δι' ἃς ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία διεστράφη ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ὧν οὐκ ὀλίγοι μεταξὺ τῶν διαφόρων μαρτυριῶν προτιμῶσι τὴν παραλογωτέραν. Κατ' εὐτυχίαν τὰ περὶ τῆς δίκης τοῦ Βελισαρίου ἐξηλέγχθησαν ἀκριβέστερον, ὥστε σήμερον οὐδεὶς σπουδαῖος ἱστορικὸς πιστεύει εἰς τὸν περὶ τυφλώσεως αὐτοῦ μῦθον. Ὁ Βελισάριος ἀπέθανε κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 565 ἐν πλήρει κατοχῇ τῶν ἀξιωμάτων αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον αἱ περιπέτειαι τῆς συνωμοσίας ταύτης ηὔξησαν τὰς ποικίλας ἀφορμὰς τῶν θλίψεων τὰς ὁποίας δὲν ἔπαυσεν ὁσημέραι λαμβάνων ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ αἵτινες ἐφαίνοντο πολλαπλασιαζόμεναι καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέλος τοῦ σταδίου.

Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν ὅτι, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐθριάμβευον ἐν τῇ Ἀφρικῇ, ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἱσπανίᾳ, ὁ Ἰουστινιανὸς σταυρώσας τὰς χεῖρας καὶ κλεισθεὶς ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔβλεπεν ἀναισθήτως τὰς εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀσιανὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας πασχούσας τὰ πάνδεινα ὑπὸ τοσούτων φυσικῶν συμφορῶν καὶ τοσούτων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ὅλον τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας τὸ διάστημα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπανορθώσῃ μὲν κατὰ τὸ δυνατὸν τὰς ζημίας τὰς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προλάβῃ, νὰ ἀποτρέψῃ δὲ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ὑπὸ τῶν πολεμίων προξενούμενα δεινά· καὶ ὁ Προκόπιος ἤγειρε κατὰ τοῦτο αὐτῷ μνημεῖον ἀθάνατον διὰ τῶν περὶ Κτισμάτων ἐξ αὐτοῦ λόγων. Πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου χώρα κατέστη οὕτως εἰπεῖν κατάφρακτος διὰ τῆς κατασκευῆς ἀναριθμήτων μικρῶν καὶ μεγάλων ὀχυρωμάτων. Παρ' ἑκατέραν τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ἴστρου ὑπῆρχον ἔκπαλαι ᾠκοδομημένα ὀχυρώματα ἁπλᾶ ἐξ ἑνὸς πύργου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκείμενα καὶ διὰ τοῦτο μονοπύργια καλούμενα, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ πλεῖστα εἶχον κατεδαφισθῆ ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Οὔννων εἰσβολῆς ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν. Ἤδη δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἤγειρεν εἰς ἀμφοτέρας τοῦ ποταμοῦ τὰς ὄχθας ἀπὸ Σιγγιδόνος, ἤτοι τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου σειρὰν ὀχυρωμάτων διαφόρου μεγέθους, τὰ ὁποῖα ἐπερειδόμενα εἰς τὰς καθ' ὁλοκληρίαν ἀνοικοδομηθείσας καὶ ἐκ νέου ὀχυρωθείσας πόλεις Σιγγιδόνος, Βιμινακίου (σήμερον Βρανίτσοβα), Ρατιαρίας (σήμερον Ἀρζὲρ-Παλάγκα) καὶ λοιπὰς ἀπετέλουν πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην ἀμυντικὴν γραμμὴν τοῦ κράτους. Ἕτερον μέγα προτείχισμα διήρχετο διὰ τῆς Δαρδανίας καὶ τῆς Μοισίας μέχρι τοῦ Αἵμου καὶ παρὰ τὸ ὄρος τοῦτο, συνάπτον τὰς ὡσαύτως νεωστὶ ὀχυρωθείσας πόλεις Οὐλπιάνα (σήμερον Γκιουστεντήλ), Ταυρήσιον, Γερμανὴν καὶ Σαρδικήν. Τελευταῖον ἔτι νοτιώτερον κατεσκευάσθη τρίτη ὀχυρωμάτων σειρά, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς νέας Ἠπείρου καὶ διερχομένη διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης συνήπτετο μετὰ τῶν περὶ τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον φρουρίων, ἔπειτα μετὰ τῶν ὀχυρῶν παρὰ τὴν Προποντίδα παραλίων πόλεων τῆς Ραιδεστοῦ, τῆς Ἡρακλείας, τῆς Σηλυβρίας, καὶ τελευταῖον μετὰ τῶν μακρῶν τοῦ Ἀναστασίου τειχῶν, τὰ ὁποῖα πρότερον ἠσφαλίσθησαν. Πλὴν τούτων ἡ ὕπαιθρος χώρα, ἡ μεταξὺ τῶν τριῶν μεγάλων ἐκείνων προτειχισμάτων κειμένη, κατε-

καλύφθη πᾶσα ὑπὸ πλήθους πολλοῦ μικροτέρων πύργων, ὧν ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ὀνομαστὶ ἐν Θρᾴκῃ μὲν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ ἕνα, ἐν Δαρδανίᾳ δὲ καὶ Μακεδονίᾳ καὶ Ἰλλυρίᾳ καὶ Ἠπείρῳ παλαιᾷ τε καὶ νέᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ τριακοσίους καὶ ὀγδοήκοντα δύο. Ὁ περὶ Θρᾴκης κατάλογος τοῦ Προκοπίου ἀπολήγει διὰ τῶν λέξεων· «καὶ τὰ λοιπὰ οὐχ ὑποπίπτοντα ἀριθμῷ». Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν αὐτόν, τὰ ὀχυρώματα ταῦτα ἦσαν τοιουτοτρόπως διατεθειμένα ὥστε ἕκαστος ἀγρὸς ἢ διὰ φρουρίου περιεφράσσετο ἢ ἦτο πρόσοικος τοῦ τετειχισμένου μέρους.

Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἤρχιζον ἕτερα πολυάριθμα φρούρια, δι' ὧν προέκειτο νὰ ἐξασφαλισθῶσιν αἱ χῶραι αἵτινες ἀπετέλουν τὴν ἑστίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Τὰ περὶ τὴν Ἡράκλειαν στενὰ (αἱ ἔκτοτε καλούμεναι Κλεισοῦραι), δι' ὧν διήρχετο ἡ κυριωτάτη ὁδὸς ἡ ἀπὸ Ἰλλυρίας εἰς τὴν ἀρκτικὴν Ἑλλάδα ἄγουσα, ἀσφαλῶς διετειχίσθησαν καὶ τὰ ὀχυρώματα τῆς Ἡρακλείας καὶ Μυροπύλου ἀνῳκοδομήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν· ὡσαύτως καὶ πᾶσαι αἱ μεγάλαι τῆς Θεσσαλίας πόλεις· Γόμφοι, Λάρισα, Φάρσαλος, Μητρόπολις, Τρίκκαλα, καὶ προσέτι τὰ περὶ τὸν Παγασιτικὸν καὶ τὸν Μαλιακὸν κόλπον παράλια διὰ νέων τειχῶν καὶ ἀμυντηρίων ἔργων ὠχυρώθησαν. Διὰ πλείστης δὲ ἐπιμελείας ἠγωνίσθη ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς βαρβάρους ἀδύνατον τὴν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα δίοδον. Οὐ μόνον τὸ κύριον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ παρακείμεναι ἀτραποὶ κατέστησαν ἀπόρθητοι διὰ τειχῶν ὑψηλοτάτων, εἰς τὰ ὁποῖα προσετέθησαν διπλοῖ προμαχῶνες καὶ διπλαῖ ἐπάλξεις. Πάλιν δὲ ἐντεῦθεν τῶν τειχῶν τούτων ᾠκοδομήθησαν μικρότερά τινα φρούρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐν ἀνάγκῃ ἠδύναντο νὰ καταφύγωσιν οἱ τοῦ χωρίου ἐκείνου πρόμαχοι, πρὸς συντήρησιν τῶν ὁποίων καὶ σιτῶνες καὶ δεξαμεναὶ πανταχοῦ κατεσκευάσθησαν. Ἀντὶ δὲ τῆς ἐθνικῆς φρουρᾶς, ἥτις πρότερον προχείρως ἐκ τῶν περιοίκων συγκροτουμένη ἀνελάμβανεν ἀτέχνως πως τὴν τῶν Θερμοπυλῶν ἄμυναν, ὁ βασιλεὺς ἔταξεν ἐνταῦθα διαρκὲς ἀπόσπασμα δισχιλίων ἀνδρῶν, πρὸς διατήρησιν τοῦ ὁποίου παρέλαβεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τὰ θεωρικὰ καὶ πολιτικὰ χρήματα ὅσα μέχρι τῶν χρόνων τούτων αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐξηκολούθουν δι' ἴδιον λογαριασμὸν εἰσπράττουσαι καὶ διαχειριζόμεναι. Καὶ ἡ Αἰτωλία δὲ καὶ ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Βοιωτία καὶ πᾶσα ἡ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἰσθμοῦ χώρα δὲν παρημελήθησαν, ἀλλ' ἠνωρθώθησαν τὰ ἐκ σεισμῶν ἢ ὀλιγωρίας καταπεσόντα τείχη τῶν Πλαταιῶν, τῶν Θηβῶν, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κορίνθου, ἠσφαλίσθη δὲ ἡ Πελοπόννησος, ἧς αἱ πόλεις ἅπασαι ἦσαν ἀτείχιστοι, ἀνανεωθέντος τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τείχους καὶ προστεθέντων εἰς αὐτὸ πολυειδῶν φρουρίων καὶ φυλακτηρίων. Ὅταν ἀναγινώσκωμεν ταῦτα πάντα εἰς τὸν Προκόπιον καὶ φανταζώμεθα τὸ πολυποίκιλον ἐκεῖνο σύμπλεγμα τῶν ὀχυρωμάτων, δι' οὗ κατεκαλύφθη πᾶσα ἡ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χερσόνησος, δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ πῶς οἱ βάρβαροι ἠδύναντο εἰσέτι νὰ διασπῶσι τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα προτειχίσματα, νὰ λεηλατῶσι τὴν χώραν καὶ νὰ ἐπανέρχωνται πολλάκις σῷοι εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ἐξ ἀνάγκης περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καθὼς πολλάκις προείπομεν, αἱ ἐπιδρομαὶ ὁπωσδήποτε δὲν ἦσαν ἤδη τοσοῦτον καταστρεπτικαὶ ὅσον παρέστησεν αὐτὰς ἡ κακόβουλος προαίρεσις ἢ ἡ φλεγμαίνουσα φαντασία τῶν χρονογράφων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξησφάλισε δι' ὀχυρωμάτων, παρομοίων σχεδὸν πρὸς τὰ προδιαγραφέντα, καὶ τὰς ἀσιανὰς ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῶν περσικῶν συνόρων. Ἀλλ' ἠθέλομεν παρατείνει τὸν λόγον ἐπὶ πολύ, ἐὰν ἐνδιετρίβομεν περὶ τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἔργων τούτων. Ὅθεν ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ μόνον, ἵνα δώσωμεν ἔννοιαν, εἰ καὶ ἀσθενῆ, τῶν δαπανῶν καὶ φροντίδων, ὅσας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνήλωσεν ἀντιπαλαίων καὶ

πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατα τῶν πολεμίων καὶ τῶν φυσικῶν συμφορῶν. Ἡ μεγάλη Ἀντιόχεια, ἡ παθοῦσα τοσαῦτα ἐξ ἀλλεπαλλήλων σεισμῶν καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Χοσρόου ἁλώσεως, ἀνεκαινίσθη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τον Προκόπιον, ἀπέβη ἐπιφανεστέρα ἢ πρότερον. Ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ ὠχυρώθησαν ἐκ νέου ἡ

Ἡ Ἁγία Σοφία. Ἐξωτερικὴ ἄποψις
(Οἱ μιναρέδες καὶ τὰ περιβάλλοντα τὸν ναὸν κτίρια ἀνηγέρθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων)

Θεοδοσιούπολις [1], ἡ Κωνσταντία, τὸ Κιρκήσιον, αἱ Κάρραι, τὸ Καλλίνικον, αἱ Βάτναι καὶ ἡ Ἔδεσσα. Ἐν τῇ Εὐφρατησίᾳ, ἤτοι τῇ ἀρχαίᾳ Κομμαγηνῇ, ἀνῳκοδομήθη ἐξ ὑπαρχῆς ἡ πόλις Ζηνοβία, πάλαι μὲν κτισθεῖσα ὑπὸ τῆς περιπύστου ἐκείνης βασιλίδος, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐρημωθεῖσα καὶ σχεδὸν ἐρειπωθεῖσα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκαίνισεν αὐτήν, κατῴκισεν, ἐξησφάλισε κατὰ τῶν πλημμυρῶν τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῇ φρουρὰν ἰσχυράν. Ὁμοίως διὰ νέων φρουρίων ὠχύρωσε την Χαλκίδα, την Κύρρον, τὴν Σοῦραν, τὴν Εὐρωπόν, τὴν Ἱεράπολιν, τὸ Ζεῦγμα, τὴν Νεοκαισάρειαν. Πλὴν δὲ ἄλλων πολλῶν ἀνέκτισε καὶ τὴν πολυθρύλητον Παλμύραν [2] ὡς προτείχισμα κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν. Ουδὲ ἠρκέσθη εἰς τὰ αναρίθμητα [illegible] οἰκοδο-

[1] Ἡ **Θεοδοσιούπολις** βεβαίως εἶναι πόλις τῆς βορείου Ἀρμενίας, οὐχὶ τῆς Μεσοποταμίας. Ἡ Θεοδοσιούπολις κτισθεῖσα ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου Β' ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ἐκλήθη δὲ καὶ arx Romanorum—**ἀκρόπολις** (φρούριον) **Ρωμαίων**, ἐξ οὗ κατὰ παραφθορὰν προέκυψε τὸ νῦν παρὰ Τούρκοις ὄνομα τῆς πόλεως **Ἐρζερούμ**, ἀφοῦ οἱ Ἄραβες τὸ arx παρετυμολογικῶς μετέβαλον εἰς ἀρζ (ἀραβιστὶ=γῆ) καὶ ἐκάλεσαν τὴν πόλιν **Ἀρζ**—ρούμ—χώραν Ρωμαίων.

[2] Περὶ Παλμύρας ἰδ. ἐν Β' τόμῳ.

μικὰ ἔργα δι' ὧν προέθετο κυρίως νὰ θεραπεύσῃ ὅσον οἷόν τε τὰς ὑπὸ τῶν σεισμῶν γενομένας συμφορὰς καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἤγειρε καὶ μνημεῖα πολλὰ καὶ λαμπρὰ πρὸς διακόσμησιν τῶν τε ἄλλων πόλεων καὶ μάλιστα τῆς περιφανοῦς τοῦ βασιλείου πρωτευούσης, ἐνταῦθα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ᾠκοδόμησε τὸ περικαλλέστατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν ναὸν ἐκεῖνον ὅστις μόνος ἤθελεν ἀρκέσει, ἵνα μαρτυρήσῃ ὅτι, ὅσον δειναὶ καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ αἱ ἐπισκήψασαι εἰς τὸ κράτος, δὲν ἠρήμωσαν ὅμως τὰς ἐπαρχίας, οὐδὲ ἐξήντλησαν τοὺς πόρους αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἀπαράμιλλον τοῦτο ἀριστοτέχνημα. Ὅθεν εὔλογον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς αὐτὸ ἰδιάζουσαν προσοχήν

Εἴδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἱδρύσας τὴν νέαν πρωτεύουσαν ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολλῶν εὐκτηρίων οἴκων. Ὁ πρώτιστος τῶν εὐκτηρίων τούτων οἴκων ἀφιερώθη ἔκτοτε καὶ παρέμεινεν ἀφιερωμένος εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ Σοφίαν, οὐχὶ δὲ εἰς γυναῖκά τινα ἁγίαν, ὡς ὑπέλαβον καὶ ἄχρι τοῦδε ὑπολαμβάνουσι πολλοὶ ἐκ τῶν τοῦ ὄχλου. Τὸ ἑορτολόγιον τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρει μὲν γυναῖκας Σοφίας καλουμένας, ὧν ἡ μὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Ἀδριανοῦ μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς θυγατέρων, Πίστεως, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης, ἑτέρα δὲ ὑπέστη τὸν θάνατον τοῦ μαρτυρίου ἐπὶ τοῦ τελευταίου διωγμοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους· καθ' οὓς καὶ ἡ ἁγία Εἰρήνη (1). Ἀλλ' ὁ ναὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἁγίας ταύτας (2). Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ χριστιανισμὸς ἔσῳζεν εἰσέτι μέχρι τινὸς τὸν ἀρχικὸν ἰδεώδη χαρακτῆρα, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐνεφοροῦντο διαυγῶν περὶ θεότητος ἀντιλήψεων. Ὅθεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀφιέρωσε τὸν πρωτεύοντα τῆς νέας πίστεως ναὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ Σοφίαν, μὴ περικαλύψας τὴν ἀκαταμέτρητον ταύτης ἔννοιαν δι' ἐξωτερικοῦ τινος τύπου, ὅπως ἔπραξαν οἱ ἀρχαιότεροι ἡμῶν προπάτορες, οἱ στήσαντες μὲν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἀλλὰ σωματοποιήσαντες τὴν ἔννοιαν ταύτην διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς εἰκόνος τῆς Ἀθηνᾶς. Τῷόντι ὁ Παρθενὼν τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς τοῦ Ὑψίστου Σοφίας ἱερόν· καὶ πάλιν ὁ ναὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ Παρθενὼν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' ἐν τῷ διαφόρῳ τρόπῳ καθ' ὃν ἐξεδηλώθη ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπεικονίζετο ὁλόκληρος ἡ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων διαφορά.

Ὁ πρῶτος τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναός, ἀνοικοδομηθεὶς εὐρυχωρότερος ὑπὸ Κώνσταντος τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, διετέλεσεν ἀκμάζων μέχρις Ἀρκαδίου ὡς πρωτεύουσα τῆς βασιλευούσης καὶ ἁπάσης τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησία. Ἐκεῖ

(1) Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία τῆς δῆθεν μάρτυρος **Σοφίας** καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς παρήχθη, ἀναχρονιστικῶς πάντως, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ναοῦ, ὅπως καὶ ἡ ἱστορία τῆς μάρτυρος **Εἰρήνης** ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς **Εἰρήνης** (τῆς ἀνέκαθεν λατρευομένης ὑφ' Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων θεᾶς καὶ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου χριστιανικὴν λαβούσης ἔννοιαν καὶ ἰδέαν). Ἰδ. περὶ τούτου καὶ ἡμετέραν πραγματείαν περὶ τοῦ ναοῦ τῆς **Ἁγίας Σοφίας** ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ἐν Ἀθήναις συγκροτηθείσης τῷ 1905 διεθνοῦς ἀρχαιολογικῆς Συνόδου.

(2) Ἔχει πάντως τὸ κοινὸν τῆς ἐσωτερικῆς συναφείας τῶν ἰδεῶν, τῶν λεγομένων ἐκείνων ἁγίων γυναικῶν ἐκπροσωπουσῶν ἐν τῇ ἱερᾷ ποιητικῇ παραδόσει αὐτὰς τὰς ἰδέας τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ τῆς χάριτι Θεοῦ διὰ τῶν μεγάλων πολέμων τοῦ Κωνσταντίνου ἐπιτευχθείσης παγκοσμίου (ἐν τῷ παγκοσμίῳ ρωμαϊκῷ κράτει) εἰρήνης.

ἐθριάμβευσεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διὰ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, τοῦ ἀνορθώσαντος μὲν τὴν ὀρθοδοξίαν, παραγκωνίσαντος δὲ τὴν τῶν ἀρειανῶν αἵρεσιν· καὶ ἐκεῖ ἀπεχαιρέτισε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἐκφωνήσας τὸν συντακτήριον αὐτοῦ λόγον ἐνώπιον τῶν πατέρων τῆς Β΄ οἰκουμενικῆς συνόδου, ἧς ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ὑπῆρξε τὸ ἀγλάισμα ἅμα καὶ τὸ θῦμα (ἴδε ἐν Β΄ τόμῳ). Ἐκεῖ ἀντήχησεν ἡ φωνὴ τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκεῖ κατέφυγεν ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ Εὐτρόπιος καὶ ἐσώθη διὰ τῆς εὐγλωττίας τοῦ ὑπάτου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ρητόρων, εὐγλωττίας ἥτις τοσοῦτον ἐφαίνετο συνδεδεμένη μετὰ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ναοῦ, ὥστε, ὅτε μετὰ ταῦτα ἐξωρίσθη ὁ Χρυσόστομος, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνόμισεν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἵσταται πλέον τοῦ λοιποῦ ὄρθιον τὸ θέατρον ἐκεῖνο τῶν ἀπαραμίλλων τοῦ χρυσορρήμονος πατρὸς τῆς ἐκκλησίας ἄθλων, καὶ κατεπυρπόλησεν αὐτό.

Ἀλλ' ἡ τύχη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας δὲν ἐξήρτητο ἀπὸ τῆς τύχης ἀνδρὸς ἑνός, ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦτο οὗτος. Ὁ βίος τοῦ ναοῦ τούτου ἐπέπρωτο νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ βίου ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνεκτίσθη τῷ 415 ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β΄ καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν, ἐν διαστήματι ὁλοκλήρου ἑκατονταετηρίδος, συνέβησαν τὰ κρισιμώτατα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων. Ἐν αὐτῷ ὁ Νεστόριος, διαστείλας ἀποτόμως τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ἀπεφήνατο τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἰπεῖν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ ἔδωκεν οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὴν πολύκροτον τῶν Νεστοριανῶν αἵρεσιν. Ἐν αὐτῷ ὁ Θεοδόσιος Β΄ καὶ ὁ Λέων, στεφθέντες ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐκύρωσαν πρῶτοι αὐτοὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς βασιλέων διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναγόρευσιν αὐτῶν. Ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος αὐτοῦ προεκήρυξεν ὁ βασιλεὺς Ζήνων τὸ Ἑνωτικόν, δι' οὗ προῃρεῖτο νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους εἰρήνην. Ἐν αὐτῷ ἐτελέσθη τὸ πρῶτον μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας διαζύγιον, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου ἐξαλείψεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ἀπὸ τῶν ἱερῶν διπτύχων· καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν κατέπαυσε προσωρινῶς ἡ ἔρις αὕτη διὰ τῆς ἐπὶ Ἰουστίνου γενομένης συμφιλιώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανός, ἅμα κατισχύσας ἐν ἔτει 532 τῆς στάσεως τοῦ «Νίκα», καθ' ἣν ἐπυρπολήθη τὸ δεύτερον ἡ μεγάλη ἐκκλησία, ἐνόμισε καθῆκον ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ὑπελαμβάνετο ὡς τὸ ἱερώτατον τῶν συμβόλων τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ὑπάρξεως.

Ἀνέθηκε δὲ τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τῆς νέας ἐκκλησίας εἰς δύο ἄνδρας, οἵτινες εἶναι βεβαίως δύο τῶν περιφανεστάτων ἀρχιτεκτόνων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ὁ οἶκος εἰς ὃν ἀνῆκεν ὁ Ἀνθέμιος ὁ Τραλλιανὸς συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ὅλων ἐγκρίτων. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ὀλύμπιος ὑπῆρξεν εἷς τῶν κορυφαίων νομομαθῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· ἕτερος ἀδελφός, ὁ Μητρόδωρος, ἐκτήσατο φήμην πολλὴν ὡς γραμματικός· καὶ ἄλλοι πάλιν δύο ἀδελφοί, ὁ Διόσκορος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, διετέλεσαν ἰατροὶ ἄριστοι· ἀλλὰ πάντας τοὺς λοιποὺς ὑπερηκόντισεν ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐτυχήσας νὰ συνάψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἶναι καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου ἀριστοτέχνου ὄνομα, Ἰσιδώρου τοῦ Μιλησίου· τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, καταπεσόντος τοῦ μεγάλου θόλου ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 558 σεισμοῦ, ὅτε δὲν ὑπῆρχον πλέον οὔτε Ἀνθέμιος οὔτε Ἰσίδωρος, τὸ ἔργον τῆς ἐπισκευῆς ἀνετέθη εἰς Ἰσίδωρον τὸν νεώτερον, ἀνεψιὸν τοῦ πρεσβυτέρου, τὸν ἀνακαινίσαντα τὸν θόλον στερεώτερον, οἷος μέχρι τῆς σήμερον

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΟΙΑ ΩΙΚΟΔΟΜΗΘΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΝΘΕΜΙΟΥ (537-658)

(Κατὰ Ε. Ἀντωνιάδην)

(Γ΄ α΄ 126)

ὑπάρχει. Τὸ ἀρχικὸν ὅμως σχέδιον ἀνήκει εἰς τοὺς δύο πρώτους ἀρχιτέκτονας· καὶ κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο τὸ σχῆμα τῆς νέας ἐκκλησίας δὲν διεγράφετο πλέον δρομικόν, ἤτοι ἐπίμηκες τετράγωνον ἀπολῆγον εἰς ἀψῖδα, οἷαι ὑπῆρξαν ἅπασαι σχεδὸν αἱ προηγούμεναι ἐκκλησίαι, ἀλλὰ σταυροειδὲς κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοὐλάχιστον οἰκονομίαν, ὅπως ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν διαγραφόμεναι αἱ ἀνατολικαὶ ἐκκλησίαι, ἰδίως αἱ ὀνομαστότεραι ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἡ ἐν Τραπεζοῦντι, ἡ ἐν Κιέβῳ τῆς Ρωσίας. Ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυαρίθμων μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν ἡ μᾶλλον ὅλων τῶν λοιπῶν παρέχουσα ἔννοιάν τινα τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶναι ἡ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ἡ ὑπὸ τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως πρό τινων ἐνιαυτῶν ἀνακαινισθεῖσα. Ἀλλὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μάλιστα ἔργων ἡ ἀξία ἐξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τῶν διαστάσεων αὐτῶν· περὶ δὲ τὴν κατασκευὴν τῆς κολοσσιαίας τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος μητροπόλεως οἱ τρεῖς ἀρχιτέκτονες ἀνέδειξαν τοσοῦτον δαιμόνιον τῇ ἀληθείᾳ πνεῦμα ὥστε συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις εἰς τὰ ἔργα τῆς μεγαλοφυΐας, παρήχθη δηλαδὴ ἅμα μὲν νέος ναοῦ τύπος, ἅμα δὲ τὸ κάλλιστον τοῦ τύπου τούτου προϊόν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος παρεσκεύαζον τὸ σχέδιον καὶ ἐμελέτων τὰ ποικίλα ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνικὰ ζητήματα ὅσα συνεδέοντο μετὰ τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμελεῖτο, διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος, τὴν συλλογὴν τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀπαιτουμένου χώρου. Ἁπανταχόθεν τοῦ κράτους, μᾶλλον δὲ ἁπανταχόθεν τῆς οἰκουμένης, ἐζητήθησαν τὰ πολυτιμότατα καὶ λαμπρότατα τῶν μαρμάρων, ἐν οἷς πολλὰ ἕτοιμα ἔργα τέχνης ἐκ τῶν σῳζομένων εἰς διάφορα ἱερὰ τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ πυκνῷ δάσει τῶν περὶ τὸν μέγαν θόλον κιόνων διακρίνονται τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Ἡλιουπόλεως, τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτέμιδος καὶ πολλῶν ἄλλων ἱερῶν τῆς κλασσικῆς καὶ βαρβάρου ἀρχαιότητος, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν πρὸς διακόσμησιν τοῦ πρωτεύοντος τῆς νέας θρησκείας ἱεροῦ, ὡς εἰ ἀναγνωρίζοντα τὸν ὁριστικὸν καὶ παγκόσμιον τῆς θρησκείας ταύτης θρίαμβον.

Συγχρόνως, ὡς προείπομεν, ἡτοιμάζετο ἐν τάχει ὁ χῶρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ ὁ ναός. Διότι ὁ ἀρχαῖος χῶρος δὲν ἤρκει πρὸς τοῦτο· τὸ νέον κτίριον ἔμελλε νὰ γίνῃ πολὺ τοῦ προτέρου εὐρυχωρότερον. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐξαγορασθῶσι πολλαὶ περικείμεναι οἰκίαι καὶ πολλὰ οἰκόπεδα· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἰδιοκτῆται αὐτῶν ἠθέλησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν προθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπαιτοῦντες τιμὰς ὑπερόγκους, οἱ χρονογράφοι, καὶ μάλιστα οἱ μεταγενέστεροι, πολλὰ διηγοῦνται περὶ τῶν τρόπων δι' ὧν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὴν πλεονεξίαν ταύτην. Ἀλλὰ τινὰ τῶν διηγημάτων τούτων εἶναι προδήλως ἀνυπόστατα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ αὐλικὸς εὐνοῦχος Ἀντίοχος, ἔχων οἰκίαν ἥτις ἔκειτο ὑποκάτω τοῦ σημερινοῦ θόλου καὶ ἐτιμήθη ἀντὶ 35 λιτρῶν χρυσίου, ἤτοι περίπου 37.000 δραχμῶν, ἀπῄτει τιμὴν δεκαπλασίαν. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν βασιλέα, γνωρίζοντες ὅτι ὁ Ἀντίοχος ἠγάπα περιπαθῶς τοὺς ἱπποδρομικοὺς ἀγῶνας, ἐφυλάκισαν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῇ τυχούσῃ προφάσει, εἰς τὰς παραμονὰς τοιαύτης τινὸς πανηγύρεως. Ὁ δέ, ἐπιστάντος τοῦ ἀγῶνος, ἐκραύγασεν ὅτι προθύμως παραχωρεῖ τὴν οἰκίαν ἀντὶ τῆς προταθείσης τιμῆς, ἀρκεῖ νὰ ἐπιτραπῇ αὐτῷ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν ἱππόδρομον. Ἄλλος δέ τις πάλιν· βεβαιοῦται ὅτι δὲν συνήνεσε νὰ κατεδαφισθῇ χάριν τοῦ ναοῦ τὸ πενιχρὸν ἐργαστήριόν του εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ προσκυνήσωσιν αὐτὸν παρελαύνοντες οἱ ἡνίοχοι τοῦ ἱπποδρόμου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι πρόδηλα μυθεύματα, διότι μετὰ τὴν στάσιν τοῦ «Νίκα» οἱ ἱπποδρομικοὶ ἀγῶνες διεκόπησαν ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη. Πιθανώτερον φαίνεται τὸ θρυλούμενον περὶ τῆς χήρας Ἄννης, ἥτις

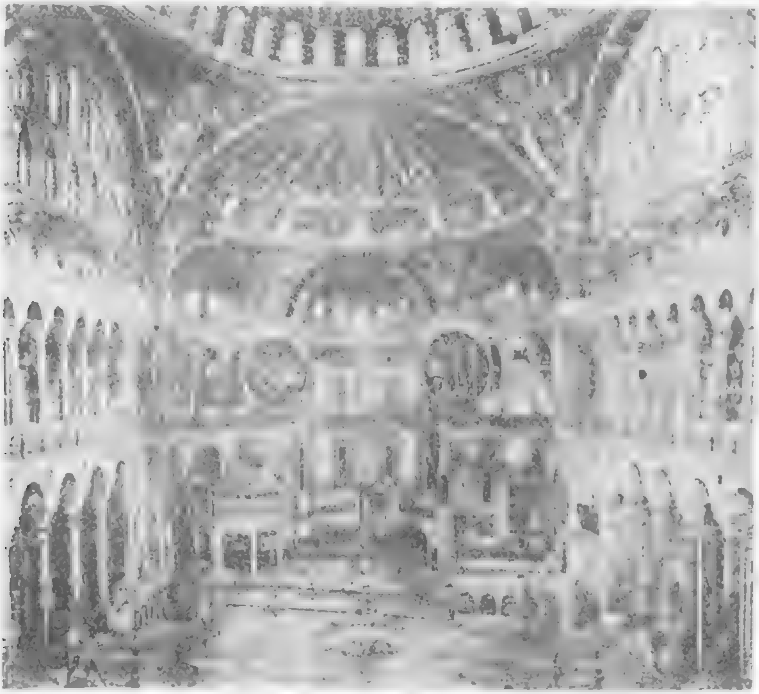
ἀπήτει 500 λίτρας χρυσίου, ἤτοι 540.000 δραχμῶν, ἀντὶ τῶν 85 λιτρῶν εἰς ἃς ἐξετιμήθη ἡ περιουσία αὐτῆς· μαθοῦσα δὲ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ εὐσεβεῖ αὐτοῦ ζήλῳ ἔρχεται αὐτὸς πρὸς αὐτὴν ἵνα τελειώσῃ τὴν ἀγορὰν ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρεχώρησε δωρεὰν τὰ οἰκήματα αὐτῆς, παρακαλέσασα μόνον νὰ ταφῇ μετὰ θάνατον παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ, ἵνα ἔχῃ μισθὸν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῶν διηγημάτων τούτων καὶ τὰ περὶ τῶν θαυμάτων δι' ὧν λέγεται ὅτι παρεσκευάσθη καὶ διεξήχθη ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξετέλεσε τὰ πάντα μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος· διότι τεσσαράκοντα μὲν ἡμέρας ἀφ' ἧς κατεστράφη ὁ ναός, ἤτοι τῇ 23 Φεβρουαρίου 532, ἔθετο τὸν θεμέλιον τοῦ νέου κτιρίου λίθον, ἐντὸς δὲ ἐνιαυτῶν πέντε καὶ μηνῶν ἕνδεκα καὶ ἡμερῶν δέκα ἀπὸ τῆς πυρπολήσεως συνεπλήρωσε τὸ ἔργον, πανηγυρίσας τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου ναοῦ τῇ 24 Δεκεμβρίου 537. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τοῦ μὲν ἁγίου Πέτρου τῆς Ρώμης, ἤτοι τοῦ μεγίστου ἱεροῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τὰ ἐγκαίνια δὲν ἐπανηγυρίσθησαν εἰμὴ τῷ 1626, ἤτοι 120 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐγκαταθέσεως τοῦ θεμελίου λίθου· οὐδ' ἐλογίσθη συμπεπληρωμένος ὁ ναὸς εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τριῶν καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς τοῦ ἔργου ἐνάρξεως. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐν Λονδίνῳ ἅγιος Παῦλος, τὸ μέγιστον τέμενος τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησίας, ᾠκοδομεῖτο 34 ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1676 μέχρι τοῦ 1710.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶναι μικρότερος ἀμφοτέρων τῶν δύο ἐκείνων κολοσσιαίων κατασκευασμάτων· διότι ὁ μὲν ἅγιος Πέτρος εἶναι ὑπερδιπλάσιος, ὁ δὲ ἅγιος Παῦλος μῆκος τοὐλάχιστον ἔχει κατὰ τὸ ἥμισυ πλειότερον. Ἀλλὰ τὸ μέγεθος τῶν οἰκοδομημάτων δὲν παρέχει πάντοτε ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῆς ἐν αὐτοῖς γενομένης ἐργασίας. Ἀκριβέστερον, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης ἐκ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τοῦ ἕνεκεν αὐτῆς καταναλωθέντος. Ἐδαπανήθησαν λοιπὸν διὰ μὲν τὴν κατασκευὴν τοῦ ἁγίου Παύλου 1.500.000 λιρῶν στερλινῶν, διὰ δὲ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου 50.000.000 ρωμαϊκῶν σκούδων· εἰς δὲ τὸ ἱερὸν τῆς θείας σοφίας, κατὰ τοὺς ὀλιγώτερον ἀπιθάνους ὑπολογισμούς, 3.000 κεντηνάρια χρυσίου, ἤτοι 324.000.000 δραχμῶν. Ναὶ μὲν τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκπροσωπεῖ ὄχι μόνον τὴν ἀξίαν τῆς γενομένης ἐργασίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὕλης, ἥτις ὑπῆρξε πολυτιμοτάτη περὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ, ἀλλ' ὁσονδήποτε μέρος καὶ ἂν ἀφαιρέσωμεν τοῦ ὁλικοῦ ποσοῦ ὡς ἀντίτιμον τῆς ὕλης, καὶ ὁσονδήποτε μετριάσωμεν ἀναλόγως τὴν δαπάνην τῆς ἐργασίας, πάλιν ἐξαίσιον ἀποβαίνει χρῆμα, ὅτι τὸ ἔργον ἐξετελέσθη ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τῶν ἓξ ἐνιαυτῶν· αὕτη δὲ ἡ τῆς ἀποπερατώσεως αὐτοῦ ταχύτης εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος ὅσῳ δύναται μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς μέτρον τῶν ἀκαταλογίστων πόρων τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τοῦ ἐπαρκέσαντος ἐντὸς τοσούτου βραχέος διαστήματος εἰς τοσοῦτον ὑπέρογκον ἀνάλωμα.

Καὶ ἤδη πῶς θέλομεν παραστήσει τὸ προϊὸν τῶν ἀγώνων τούτων καὶ τῶν θυσιῶν, τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ; Ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα αὐτοῦ, πρέπει ἆρά γε νὰ ἀριθμήσωμεν τὰ ἱερὰ κειμήλια, ἔπιπλα καὶ σκεύη ὧν ἔβριθεν ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, καὶ ὧν τὰ πλεῖστα ἐφιλοτεχνήθησαν μὲν ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ, ἐκοσμήθησαν δὲ δι' ἀδαμάντων καὶ μαργαριτῶν καὶ ποικίλων ἄλλων τιμιωτάτων λίθων; Ἀλλ' ὁμιλοῦντες πρὸς Ἕλληνας ἀναγνώστας πεποίθαμεν ὅτι ἡ λεπτὴ αὐτῶν φιλοκαλία ἀποδίδει πολὺ πλείονα ἀξίαν εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν ἢ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ σωρευθέντας ἀμυθήτους θησαυροὺς καὶ ὅτι ἐπιθυμοῦσι μᾶλλον νὰ γνωρίσωσιν

ἐν τῇ φυσικῇ οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ γυμνότητι τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου, τὸ ἄχρι τοῦδε θαυμαζόμενον καὶ αἰνούμενον, ἀφοῦ προ πολλοῦ ἤδη ἐπανειλημμέναι ιεροσυλίαι ἐξηφάνισαν παν ἴχνος των κοσμημάτων ὑφ' ὧν ἐξήστραπτεν ἄλλοτε ὁ ναός. Πάλιν ὅμως, προαιρούμενοι νὰ λαλήσωμεν περὶ τῆς τεχνικῆς αὐτοῦ διασκευῆς, μὴ νομίσῃ τις ὅτι θέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν, να καταμετρήσωμεν, νὰ ἐξονυχίσωμεν διὰ τεχνικῶν ὅρων δυσήχων καὶ δυσκαταλήπτων, καθ' ἕκαστα τὰ διάφορα

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας

τοῦ ναοῦ μέρη· τὴν αὐλὴν τὴν ὑπαίθριον, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ἠγείρετο ἡ κομψὴ φιάλη, ἥτις ἔφερε τὴν περίφημον καρκινικὴν ἐπιγραφήν

ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ·

τὸν ἔξω νάρθηκα, τον κυρίως νάρθηκα, τον χορόν, τὸ βῆμα, τὸ διακονικόν, τὸν ἄμβωνα, τὸν γυναικωνίτην, τοὺς κίονας, τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα ἡμιθόλια καὶ εἴ τι ἄλλο. Τοιαῦται λεπτομέρειαι προσήκουσιν εἰς τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος τεχνίτας, τοὺς ἐντριβεῖς περὶ τὰ μυστήρια τῆς ἐπιστήμης τῶν Ἀνθεμίων καὶ τῶν Ἰκτίνων. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἀφελέστεροι τοῦ καλοῦ θιασῶται εἰσέλθωμεν διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ σταθῶμεν ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ καὶ ῥίψωμεν τὰ βλέμματα πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ πέριξ, ἵνα παραστήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ἣν προξενεῖ ἐν συνόλῳ ἡ ὄψις αὐτοῦ, οἵαν συνῃσθάνθημεν τῳόντι αὐτὴν ὁσάκις ηὐτυχήσαμεν νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὸν ετεροθαλῆ ἐκεῖνον τοῦ Παρθενῶνος ἀδελφόν. Τὸ ἐσωτερικὸν σχέδιον εἶναι ἁπλούστατον. Μεγάλα καὶ εὐρέα ἡμιθόλια, ἐκφυόμενα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, προσαναβαίνουσιν εὐπετῶς δι' ἄλλων μικροτέρων πρὸς τὸν κορυφαῖον θόλον τὸν συνάπτοντα περὶ εαυτὸν ἅπαντα τὰ λοιπὰ τοῦ οἰκοδομήματος

μέρη καὶ συναποτελοῦντα μετ' αὐτῶν ἓν σύνολον, ὅπερ φαίνεται τῆς φύσεως μᾶλλον προϊὸν ἢ τῆς τέχνης ἔργον. Τὸ φῶς τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων παραθύρων τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου θόλου ἐξακοντίζεται ἐφ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν εἶναι τοσοῦτον ὥστε νομίζεις ὅτι ἔχεις ὑπὲρ κεφαλὴν αὐτὸ τὸ στερέωμα ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταυγαζόμενον· ὁ Προκόπιος μάλιστα λέγει πλειότερον, ὅτι ἡ αἴγλη φαίνεται ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ φυομένη· τοσαύτη τις περιουσία φωτὸς ἐν αὐτῷ περικέχυται. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὸ μυστηριῶδες σκότος ὑπὸ τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται οἱ ναοὶ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης! Ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἱερῷ τὸ φῶς δὲν ἐλαττοῦται καὶ δὲν ἐκλείπει εἰμὴ ὅτε καὶ ἐν τῇ φύσει αὐτῇ. Ἡ δὲ συνήθης τῷ ναῷ ἱλαρὰ φαιδρότης μαρτυρεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος, τὰ χαριέστατα ἐκεῖνα τῆς Ἰωνίας τέκνα, ἔσῳζον εἰσέτι ἀκέραιον τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τροπολογήσαντες αὐτὴν κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν διδάσκαλοι αὐτῶν ἢ οὐδόλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐστέγαζον τοὺς ναοὺς αὐτῶν· οἱ ναοὶ ἐκεῖνοι ἀντὶ θόλου εἶχον αὐτὸ τὸ στερέωμα ἀχανῶς ὑπεράνω αὐτῶν κυρτούμενον· ἐνῷ οἱ συνεργάται τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατεβίβασαν αὐτὸν τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανὸν οὕτως εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἡ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας

Τῳόντι κατ' ἀρχὰς οἱ τολμητίαι ἐκεῖνοι ἀνεπέτασαν τὸν θόλον αὐτῶν ἁπλῶς ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν, ὄγκων κολοσσιαίων μὲν ἀλλὰ δι' οὐδενὸς ἐν τῷ μεταξὺ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων· ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπικάλυμμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἀέρα μετεωριζόμενον· τοὐλάχιστον ὁ Προκόπιος, ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον, βεβαιοῖ ὅτι ὑπελάμβανες τὴν σφαῖραν οὐχὶ ἐπὶ στερεᾶς οἰκοδομίας ἱσταμένην ἀλλ' ἐξηρτημένην διὰ χρυσῆς σειρᾶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ὑπάρχουσιν ὅμως ὅριά τινα τόλμης τὰ ὁποῖα οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ὑπερβῇ. Ἔτι ζῶντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ θόλος ἐκεῖνος κατέπεσε, καθ' ἃ προείπομεν, διὰ σεισμοῦ καὶ ἐδέησε νὰ ἀνεγερθῇ ἕτερος ἐπὶ πλειοτέρων ἐρεισμάτων στηριζόμενος. Διέπραξε δὲ τοῦτο ὁ νεώτερος Ἰσίδωρος χωρὶς νὰ ἐλαττώσῃ, αὐξήσας μάλιστα τὴν κομψότητα τοῦ πρώτου ἀριστουργήματος. Διότι ἀνύψωσε τὸν ἀρχικὸν θόλον κατὰ 25 πόδας· καὶ ἤγειρε μὲν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πεσσῶν κίονας καὶ ἁψῖδας ἀλλὰ τὰ κατασκευάσματα ταῦτα τεχνηέντως συναρμολογηθέντα κατ' οὐδὲν ἠλάττωσαν τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ἄσπιλον τοῦ οὐρανοῦ ὃν ὑποστηρίζουσι, παρίστανται δὲ μᾶλλον ὡς φυσικὸν αὐτοῦ συμπλήρωμα καὶ κόσμημα. Ὁ γάλλος Τεξιέρος, ὁ δοκιμώτερον παντὸς ἄλλου μελετήσας καὶ χαρακτηρίσας τὴν τέχνην τοῦ μεσαιωνικοῦ

ἑλληνισμοῦ λέγει ὅτι ἀκατανόητος εἶναι ἡ ἐλαφρότης καὶ ἡ διαύγεια τοῦ ὅλου τούτου κατασκευάσματος. Καὶ τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται περὶ τῶν πολυαρίθμων καὶ ποικίλων κιόνων ὅσοι ὑπερείδουσι τὰ ἡμιθόλια, τὰς στοὰς καὶ τὰ προπύλαια. Οἱ κίονες οὗτοι ἐλήφθησαν μὲν ἕτοιμοι ἐκ τῶν ὡραιοτέρων ναῶν τῆς ἀρχαιότητος ἀλλὰ τοσοῦτον ἐναρμονίως διετέθησαν ὥστε νομίζεις ὅτι ἐξεπίτηδες ἐλατομήθησαν καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν προκείμενον ναόν.

Φῶς λοιπὸν καὶ ἐλαφρότης καὶ ἁρμονία εἶναι αἱ τρεῖς κυριώταται ἐντυπώσεις αἵτινες καταπλήττουσιν ἡμᾶς, ὅταν εἰσελθόντες ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ σταθῶμεν ὑποκάτω τοῦ μεγάλου θόλου καὶ περιβλέψωμεν περὶ ἡμᾶς· φῶς, ἐλαφρότης καὶ ἁρμονία, τὰ τρία προσόντα τῆς ὡραίας φύσεως, τὰ ὁποῖα μόνη ἡ μεγαλοφυεστέρα τέχνη ἠξεύρει νὰ ἀπομιμῆται. Ὁ Προκόπιος ὁ ἰδὼν τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐν πάσῃ τῇ λαμπρότητι καὶ πολυτελείᾳ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ στολῆς καὶ διακοσμήσεως παραβάλλει αὐτὸν πρὸς λειμῶνα, ἐν ᾧ ἐπανθοῦσι καὶ ἀπαστράπτουσι τὰ ποικιλώτατα τῶν χρωμάτων. Ὁ εἰσερχόμενος ἵνα προσευχηθῇ, λέγει, αἰσθάνεται μὲν εὐθὺς ὅτι οὐχὶ ἀνθρωπείᾳ δυνάμει ἢ τέχνῃ ἀλλὰ Θεοῦ ῥοπῇ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτετόρνευται· ὁ δὲ νοῦς αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος νομίζει αὐτὸν οὐ μακρὰν ὄντα ἀλλ' ἐμφιλοχωροῦντα μάλιστα ἐν τῷ ἐκλεκτῷ ἐκείνῳ αὐτοῦ σκηνώματι. Νεώτερος δέ τις, ὅστις εἶδε τὸν ναὸν γυμνὸν ἤδη καὶ πολλαχῶς παραμεμορφωμένον, παρατηρεῖ οὐδὲν ἧττον ὅλος ἔνθους ὅτι παρόμοιος πρὸς τὴν φύσιν αὐτήν, πρὸς τὸ κατάφωτον τῆς μεσημβρίας δάσος, ἢ πρὸς τὸ δάσος τὸ ἡμιφαὲς τῶν ἀρκτικῶν χωρῶν, ὁ ναὸς οὗτος ἀνταποκρίνεται εἰς πᾶσαν εὐχὴν καὶ εἰς πᾶσαν προσευχὴν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὑπὸ τοὺς θόλους αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ὁ θεοσεβὴς δύναται νὰ λατρεύσῃ τὸ ὑπέρτατον ὂν χωρὶς νὰ προκαλέσῃ τὸ μειδίαμα τοῦ πανθεϊστοῦ, ὅστις μὴ πιστεύων τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰμὴ εἰς μόνον τὸ κάλλος περιφέρεται εἰς τὰ προπύλαια ἐκεῖνα ὅπως ἤθελε περιπατήσει εἰς τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδήμου ἢ περὶ τὴν ἄκραν τοῦ Σουνίου. Οὕτω δὲ παραστήσας τὸν εὐκτήριον αὐτὸν οἶκον ὡς κοσμοπολίτην τινὰ ναὸν ἀνακράζει ἐπὶ τέλους· «τοιοῦτο τὸ εὐκτήριον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· τίς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτό!» Ἀ! βεβαίως τίς δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτό; Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ συνηρμολογήθη τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ νέου χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ὅτι διὰ τοιούτου συνδυασμοῦ τέχνης ἀνθρωπίνης ἀμιμήτου πρὸς θεόπνευστον θρησκευτικὸν δόγμα ἀπηρτίσθη ἓν τῶν τελειοτάτων ἔργων ἀφ' ὅσα ἤγειρέ ποτε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ὅτε συνεπληρώθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτέλεσε θρίαμβον πολυτελῆ καὶ ἀντάξιον τοῦ κατορθώματος. Λαὸς καὶ εὐπατρίδαι ἔλαβον παρ' αὐτοῦ δῶρα δαψιλῆ. Ἡ πόλις ὅλη ἦτο ὀρθία, ἐπευφημοῦσα τὴν πομπικὴν πορείαν τοῦ βασιλέως, τοῦ πατριάρχου, τῶν ἐν τέλει ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων μέχρι τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ ἀφικόμενος καὶ πεζεύσας ἔδραμεν ὁ Ἰουστινιανὸς πρῶτος ἀπὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν μέχρι τοῦ ἄμβωνος, ἐξέτεινε τὰς χεῖρας, ἐδοξολόγησε τὸν Θεὸν τὸν καταξιώσαντα αὐτὸν νὰ τελέσῃ ἔργον τηλικοῦτο, καὶ ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς ἀγαλλιάσεως ἀνέκραξεν, ὡς βεβαιοῦσι· «νενίκηκά σε, Σολομών». Θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἱστορικὴ εἰρωνεία, καρδίαι καὶ διάνοιαι ἀλλότριαι τῶν πόθων ἡμῶν καὶ ἀξιώσεων, ἠδυνήθησαν νὰ μυκτηρίσωσι τὸ φρόνημα τὸ προκαλέσαν τὴν κραυγὴν ἐκείνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἡμεῖς, ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι ὁλόκληρος ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν βίος περὶ δύο περιεστρέφετο πόλους, τὴν μοναρχίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν· ὅτι τῆς ἐκκλησίας κιβωτὸς ὑπῆρξεν ὁ ναὸς ἐκεῖνος καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ ὡς ἐν βουλευτηρίῳ τινὶ ἀπεφασίσθησαν καὶ

ἐδραματουργήθησαν αἱ τύχαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ χιλίους ὅλους ἐνιαυτούς· ἡμεῖς οἵτινες γνωρίζομεν ὅτι, καὶ βραδύτερον ἐπὶ τετρακοσίους ἔτι ἐνιαυτοὺς θλιβερῶν περιπετειῶν, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύωσιν ὅτι θέλει ἀντηχήσει πάλιν ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἡ ἱερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δοξολογία· ἡμεῖς πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς περινοίας τοῦ ἀνδρός, τοῦ σωματοποιήσαντος διὰ τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ συμφέροντα, τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς ἐλπίδας τεσσαράκοντα περίπου γενεῶν!

Ἐκ τούτου ἤδη συνάγεται ὅτι ἡ ἀνέγερσις μεγάλης ἐκκλησίας δὲν ὑπῆρξε προϊὸν ματαίας κενοδοξίας. Ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ προσεπιμαρτυρεῖ ὅτι ἐπεχείρησε νὰ κατασκευάσῃ τὸν ναὸν τοῦτον ὡς σύμβολόν τι μέγα τοῦ θριάμβου τῆς νέας πίστεως κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ πάσης ἑτεροδοξίας. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ εἰδωλολατρεία δὲν εἶχεν εἰσέτι καταβληθῆ, πολλοῦ γε δεῖ, ἀλλ' ἐξηκολούθει αἴρουσα κεφαλὴν ἀγέρωχον καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑποσκάπτουσα τὴν τύχην τοῦ νέου δόγματος. Εἰς τὴν περιώνυμον τῆς Ἀλεξανδρείας σχολὴν ἀντήχει μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ φωνὴ τῶν σοφιστῶν καὶ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας, τῆς ὑπὸ τῶν νεοπλατωνικῶν διαμορφωθείσης ὡς δόγματός τινος ἀντιπάλου εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ναὶ μὲν πολλαὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ σχολῶν εἶχον ἐκχριστιανισθῆ ἀλλὰ καὶ αὐτόθι, ἂν εἰς τὰς πόλεις ἐθριάμβευε τὸ σύμβολον τῆς νέας πίστεως, τὸ ἀρχαῖον μόλυσμα ἔβοσκεν εἰσέτι ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ. Ἐξετάσεως γενομένης ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, εἰς μόνην τὴν Φρυγίαν, τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Καρίαν εὑρέθησαν 70.000 εἰδωλολάτραι. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ κράτους, ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι, νομικοί, ἰατροὶ καὶ διδάσκαλοι, εἰδωλολάτραι. Ἀλλὰ πρὸ πάντων πολυάριθμοι ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ὅπου θέλομεν ἰδεῖ ὅτι καὶ μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας ἐσῴζοντο οὐκ ὀλίγοι ἐθνικοί. Ἐνταῦθα δὲ παραδόξως ὑπεθάλποντο καὶ ἐνισχύοντο αἱ παλαιαὶ αὗται θρησκευτικαὶ δοξασίαι καὶ τελεταὶ καὶ ἕξεις ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολῶν τούτων μέχρι τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἔκτοτε, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι παρακμάζουσαι, ἔλαβον αὗται ἐξ ἐναντίας νέαν τινὰ ψυχὴν διὰ τῆς ὁσημέραι προαγομένης ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἐπὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ τἀνάπαλιν, τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Αὕτη τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἡ ἐπίδοσις παρατηρεῖται μὲν καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἀνατολικῶν σχολῶν, ἐξαιρέτως δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι ἤκμασεν ὁ τοσοῦτο μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ὀλίγον γνωστὸς Ὀλυμπιόδωρος, τοῦ ὁποίου ὁ γάλλος Βίκτωρ Κουζὲν πολλάκις καὶ δικαίως ἀποθαυμάζει τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων καὶ τὴν δύναμιν τῆς λέξεως. Ἀλλὰ μάλιστα ἐνεψυχώθη ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς φιλοσοφίας κοιτίδι, ἐν Ἀθήναις, διὰ τοῦ περιωνύμου Πρόκλου, τοῦ ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διδάξαντος. «Ὁ Πρόκλος, λέγει ὁ Κουζέν, ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγεγραμμένῳ «Καθολικὴ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας», ὁ Πρόκλος ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος καὶ κατέλιπε περὶ Εὐκλείδου καὶ Πτολεμαίου σχόλια, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουσι τὰ τελειότατα ἴσως συμπεράσματα τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Εἶχε δὲ γνώσεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀκριβεῖς ὅλων τῶν τότε θρησκευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐτίμα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐκάλει αὐτὸς ἑαυτὸν τοῦ ὅλου

κόσμου ἱεροφάντην. Τὰ σχόλια αὐτοῦ εἰς τοὺς περιφημοτέρους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Κρατύλον, τὸν Παρμενίδην, τὸν Τίμαιον, παρέχουσιν εἰδήσεις ἀνεξαντλήτους παντὸς εἴδους περὶ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας. Ὁ Πρόκλος γράφει εἰσέτι ὀρθῶς ὁπωσοῦν καὶ ἀκριβῶς, παρέστησε δὲ βέλτιον ἴσως ὅλων τῶν προκατόχων αὐτοῦ, καὶ τοῦ Πλωτίνου μὴ ἐξαιρουμένου, τὰ κυριώτατα φαινόμενα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας· ὥστε διά τε τὴν ἀναλυτικὴν αὐτοῦ τέχνην καὶ τὴν εὐρεῖαν ἐπιστήμην δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀποκαλέσωμεν τὸν ἄνδρα Ἀριστοτέλην τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλοσοφίας». Ἡ νεοπλατωνικὴ λοιπὸν φιλοσοφία

Μολυβδόβουλλον τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἐκκλησεκδίκων τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας

ἠξιώθη περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἑρμηνευτῶν καὶ ἀντιπροσώπων ἐπιφανῶν. Οὐδὲ περιωρίζετο ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἰς μόνον τὸν θεωρητικὸν κόσμον. Ἂν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἠδύνατο νὰ ἀδιαφορήσῃ πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ μάλιστα αὐτήν, ὡς ἔπραξε πολλάκις πρότερον, καθὸ ὑποθάλπουσαν τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης καὶ προάγουσαν μάλιστα τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Εἴδομεν ὅμως ἐπὶ Ζήνωνος τοὺς ὀπαδοὺς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπιχειρήσαντας νὰ καταλάβωσι καὶ αὐτὴν τὴν βασιλείαν. Καὶ τοῦτο ἴσως ἠδύνατο νὰ μὴ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς σπουδαῖον· διότι ἡ ἀνανέωσις τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἡ ἀνόρθωσις τῆς καθαρᾶς εἰδωλολατρείας, ἡ κατὰ μέτωπον ἀντιπαράταξις εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ κατατρόπωσις αὐτοῦ ἦσαν πράγματα προδήλως ἤδη ἀκατόρθωτα. Ἀλλὰ πολλάκις ἐξηγήσαμεν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ διδασκαλία ἐπεχείρησε νὰ ἐπενεργήσῃ ἐμμέσως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ διὰ ποικίλων ἑρμηνειῶν προσιτὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν τὰ ὑψηλότατα τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήρια καὶ ἐξαιρέτως τὸ περὶ τῆς φύσεως τοῦ Σωτῆρος δόγμα (1). Αὕτη ἡ ἔμμεσος, ἡ πλαγία κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ

(1) Θετικώτερον καὶ δογματικώτερον τῶν δύο ἐν τῷ Σωτῆρι ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως πρεσβευομένων καὶ ὁμολογουμένων φύσεων, τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης. Πλὴν τοῦ δόγματος τούτου μέγα καὶ θεμελιῶδες δόγμα τῆς πίστεως, δὸν ἀφορμὰς εἰς μεγάλας καὶ ὑψηλὰς θεωρίας ἀλλὰ καὶ εἰς ποικίλας αἱρετικὰς δοξασίας, ἦτο τὸ δόγμα τῆς τριαδικότητος καὶ ἰδίως τὸ ζήτημα τῶν πρὸς ἄλληλα σχέσεων τῶν τριῶν προσώπων καὶ ὑποστάσεων ἐν τῇ ἑνιαίᾳ θεότητι.

ἐπίδρασις τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας ἦτο ἐπικίνδυνος· διότι ὑπέσκαπτεν ἀδιακόπως τὸν θεμέλιον τῆς ὀρθοδοξίας λίθον, ἐπολλαπλασίαζε τὰς αἱρέσεις καὶ συνεπήγετο οὐ μόνον δεινὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν ἀλλὰ καὶ πολιτικὰς ἀνωμαλίας καὶ στάσεις. Τούτου ἕνεκεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ περὶ αἱρέσεων. Περὶ τῆς ἀνάγκης ταύτης ὡμιλήσαμεν ἤδη διὰ μακρῶν ἀνωτέρω, ἱστορήσαντες τὰ κατὰ Ζήνωνα καὶ Ἀναστάσιον· ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὸ ζήτημα ἐκεῖνο, ἀλλὰ θέλομεν ἐξετάσει μόνον τὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολίτευμα, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ὅσον τὸ τῶν ἀμέσων προκατόχων μετριοπαθές.

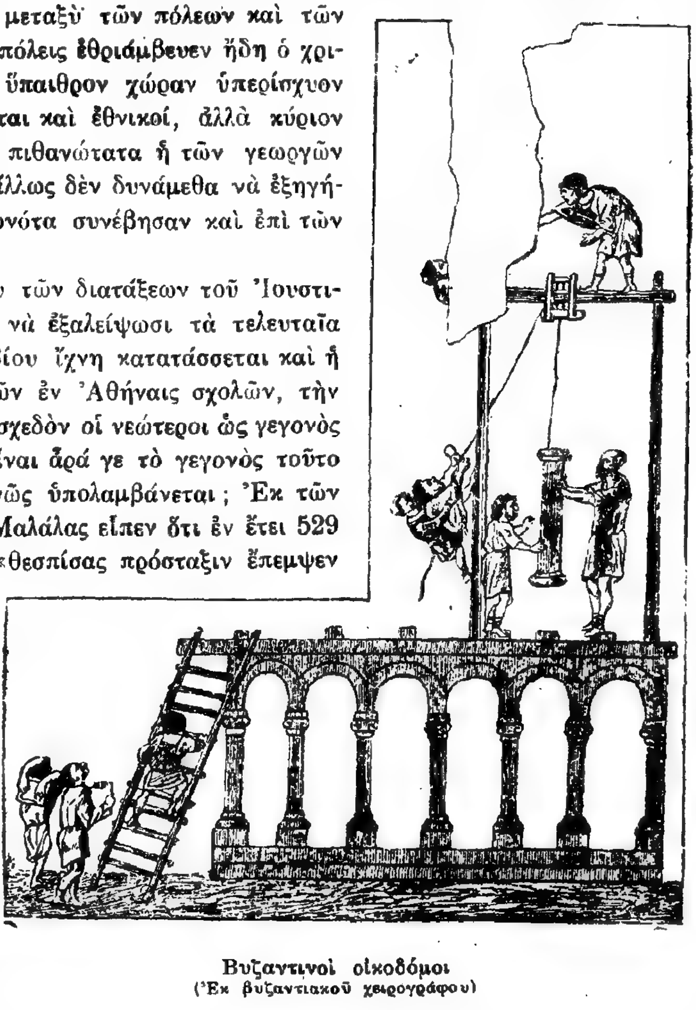
Εἰκὼν ἁγίου ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνενέωσεν εὐθὺς σχεδὸν ἐξ ἀρχῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἅπαντας τοὺς ἀρχαιοτέρους κατὰ τῶν ἑτεροδόξων νόμους, προσεπιβαλὼν εἰς τοὺς παραβάτας ποινὴν θανάτου. Δυνάμει τῶν νόμων τούτων πολλῶν μὲν ναῶν τῆς ἑτεροδοξίας ἀφῃρέθησαν τὰ κτήματα ὑπὲρ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, πολλῶν δὲ ἰδιωτῶν αἱ οὐσίαι ἐδημεύθησαν ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν δὲ τινὲς μὲν τῶν ἐθνικῶν, τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν αἱρετικῶν προσῆλθον εἰς τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν θρήσκευμα, πολλοὶ ὅμως, προσποιούμενοι ἁπλῶς ὅτι παραδέχονται τὸ ἐπικρατοῦν δόγμα, ἐκαραδόκουν εὐμενεστέρας τινὰς περιστάσεις ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ πάτριον θρήσκευμα, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἰδίως συνενοοῦντο μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων τοῦ κράτους, ἐξαιρέτως μετὰ τῶν Περσῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀναφανδὸν κατέφυγον οἱ δυστροπώτεροι καὶ πεισματωδέστεροι τῶν ἑτεροδοξούντων, οὐδὲν ἧττον πολυάριθμοι ὄντες. Τὸ τοιοῦτο τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολίτευμα ἐπήνεγκε πληγὰς καιρίας εἰς τὸ κράτος, διότι ἐστέρησε μὲν αὐτὸ πολλῶν λογίων καὶ βιομηχάνων πολιτῶν, ἀναγκασθέντων νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, διηυκόλυνε δὲ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Περσῶν, διατελούντων εἰς ἀδιάκοπον σχέσιν μετὰ τῶν δυσηρεστημένων ἑτεροδόξων τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν. Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο, ἀλλ' οἱ καταδιωκτικοὶ ἐκεῖνοι νόμοι προεκάλεσαν, ὡς λέγεται, καὶ στάσεις ὀλεθρίας. Οἱ Σαμαρεῖται τῆς Συρίας, τολμηρότεροι ὄντες τῶν ἄλλων καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν συναγωγῶν αὐτῶν, ὥρμησαν πολλοὶ ὁμοῦ ἐπὶ τὰ ὅπλα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας. Μετ' αὐτῶν συνεμάχησαν καὶ Ἰουδαῖοι καὶ πολλοὶ αἱρετικοί, ὥστε οἱ στασιασταὶ κατήντησαν νὰ ἀναγορεύσωσιν ἴδιον βασιλέα, τὸν Ἰουλιανόν. Κατετροπώθησαν μὲν ἐπὶ τέλους μετὰ αἱματηρὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἡ εὔφορος ἐκείνη χώρα ἠρημώθη ἐπὶ τῆς συμφορᾶς ταύτης, οἱ δὲ ἡττηθέντες ἐξηκολούθησαν συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Περσῶν, καὶ κατὰ τὸ 29 ἔτος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐστασίασαν αὖθις· καὶ αὖθις ἐδέησε νὰ δαμασθῶσι διὰ πολλῆς αἱματοχυσίας.

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θέλομεν ἀναλάβει τὴν ἀπολογίαν νόμων οἵτινες ἐπήγαγον τοιαῦτα ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ὑπάρχουσιν ὅμως ὑπερβολαί τινες καὶ κατὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀρχαίας καὶ νέας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατηγορίας. Ἐπὶ παραδείγματος, αἱ στάσεις τῶν Σαμαρειτῶν συνέβησαν ἆρά γε ἕνεκα μόνου τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν διωγμοῦ; Τοιαῦται στάσεις ἐγένοντο ἔτι ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἀναστασίου, οἵτινες δὲν κατεδίωξαν ἀπηνῶς τοὺς Σαμαρείτας. Οἱ Σαμαρεῖται καὶ ἐν γένει οἱ τὴν ὕπαιθρον τῆς Συρίας

κατοικοῦντες γεωργοὶ κατεξανίσταντο ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν πόλεων, πρὸ πάντων διότι οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, κύριοι ὄντες τῶν κτημάτων, κατεπίεζον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς γεωργοῦντας τὰ κτήματα ταῦτα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπεκράτει πολλὴ θρησκευτικὴ ἀντιπάθεια μεταξὺ τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγρῶν, διότι εἰς μὲν τὰς πόλεις ἐθριάμβευεν ἤδη ὁ χριστιανισμός, εἰς δὲ τὴν ὕπαιθρον χώραν ὑπερίσχυον εἰσέτι Ἰουδαῖοι, Σαμαρεῖται καὶ ἐθνικοί, ἀλλὰ κύριον αἴτιον τῆς ρήξεως ὑπῆρξε πιθανώτατα ἡ τῶν γεωργῶν κατάθλιψις· τοὐλάχιστον ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διατί τὰ αὐτὰ γεγονότα συνέβησαν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων.

Πλὴν τούτου μεταξὺ τῶν διατάξεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅσαι σκοπὸν εἶχον νὰ ἐξαλείψωσι τὰ τελευταῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου ἴχνη κατατάσσεται καὶ ἡ περίφημος κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουσιν ὅλοι σχεδὸν οἱ νεώτεροι ὡς γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ᾽ εἶναι ἆρά γε τὸ γεγονὸς τοῦτο τοσοῦτο βέβαιον ὅσον κοινῶς ὑπολαμβάνεται; Ἐκ τῶν ἀρχαίων χρονογράφων ὁ Μαλάλας εἶπεν ὅτι ἐν ἔτει 529 ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς «θεσπίσας πρόσταξιν ἔπεμψεν ἐν Ἀθήναις, κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι». Καὶ ἕτερος ἀνώνυμος χρονογράφος τὸ αὐτὸ περίπου ἰσχυρίσθη, ἀξιώσας ὅτι «ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς πέμψας εἰς Ἀθήνας ἐκέλευσε μηδένα τολμᾶν διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν». Κατὰ δὲ τὸν Προκόπιον ἀφήρεσε τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων. Ταῦτα πάντα συμφωνοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρός τε τὸ προοίμιον εἰς τὸν Πανδέκτην δι᾽ οὗ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ τῶν νόμων διδασκαλία εἰμὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Ρώμην, εἰς Βηρυτόν, καὶ πρὸς τὰς εἰδικὰς τοῦ Κώδικος διατάξεις, δι᾽ ὧν κωλύεται πᾶν μάθημα διδασκόμενον ὑπὸ ἐθνικῶν. Ἀλλ᾽ οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ρητὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κατάργησις. Οἱ δὲ νεώτεροι ἀξιοῦντες ὅτι ἐψηφίσθη τοιαύτη συνδυάζουσιν αὐτὴν μὲ τὴν πολυθρύλητον πρὸς τὸν βασιλέαν Χοσρόην ἀποδημίαν τῶν ἑπτὰ φιλοσόφων, Δαμασκίου τοῦ Σύρου καὶ Σιμπλικίου τοῦ Κίλικος, Εὐλαμπίου τε τοῦ Φρυγὸς καὶ Πρισκιανοῦ τοῦ Λυδοῦ, Ἑρμεία τε καὶ Διογένους τῶν ἐκ Φοινίκης καὶ Ἰσιδώρου τοῦ Γαζαίου. «Ἐκδιωχθέντες, λέγει ὁ Βίκτωρ Κουζὲν ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ καθολικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ἣν οἱ μὲν Ἀντωνῖνοι εἶχον ἱδρύσει πάλαι ἵνα διδάσκηται ἐν αὐτῇ ἐσαεὶ ἡ

Βυζαντινοὶ οἰκοδόμοι
(Ἐκ βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

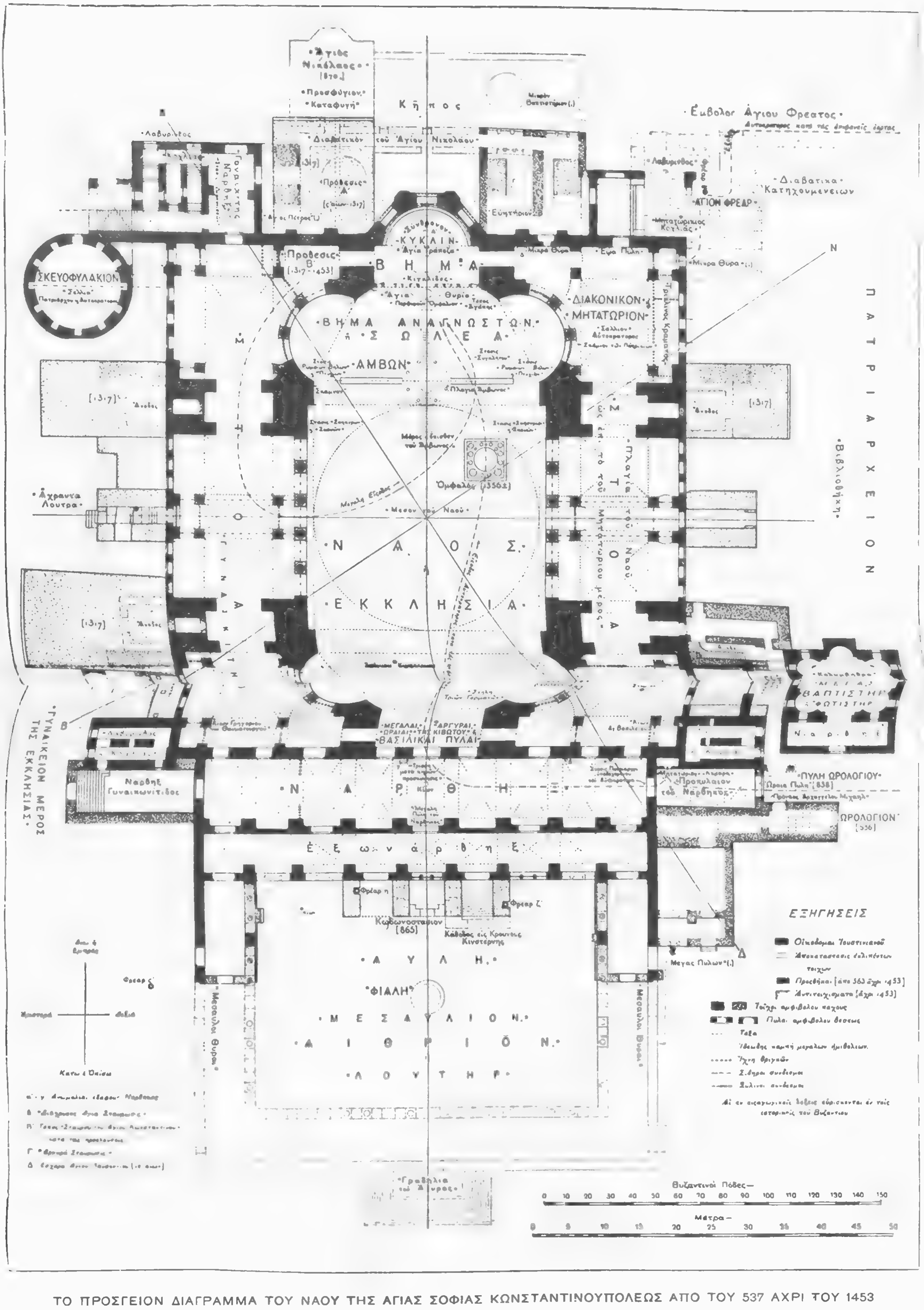
πλατωνικὴ φιλοσοφία (1), ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ θεσπίσματος ἔκλεισεν ἐν ἔτει 529, οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι Ἀλεξανδρῖνοι, ἀφοῦ ἐζήτησαν ἐπί τινα χρόνον ἄσυλον ἐν τῇ φιλτάτῃ αὐτοῖς Ἀνατολῇ, παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν Χοσρόῃ, ἐπανῆλθον αὖθις εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ διασκορπισθέντες τῇδε κἀκεῖσε ἠφανίσθησαν οἱ πλεῖστοι εἰς τὴν ο τῆς Λιβύης, ἣν μετέβαλον εἰς φιλοσοφικήν τινα Θηβαΐδα». Καὶ ὅμως ὁ Ἀγαθίας, ὅστις διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὴν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Χοσρόου ἀποδημίαν τῶν ἑπτὰ τούτων φιλοσόφων, δὲν λέγει ὅτι ἀνεχώρησαν διὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς, ὅπως ἦτο φυσικώτατον νὰ εἴπῃ, ἐὰν τῳόντι ἐγένετο ἡ κατάργησις αὕτη· ἀλλὰ βεβαιοῖ ὅτι ἀπεδήμησαν «ἐπειδὴ αὐτοὺς ἡ παρὰ Ῥωμαίοις κρατοῦσα ἐπὶ τῷ κρείττονι δόξα οὐκ ἤρεσκεν», ὅ ἐστι διότι δὲν ἠσπάζοντο τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐνταῦθα θρησκείαν.

Ὅτι ἀπηγορεύθη ἡ διδασκαλία τῆς νομικῆς οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις ἀλλὰ καὶ ἁπανταχοῦ ἀλλοῦ τοῦ κράτους, ἐξαιρέσει τῶν δύο βασιλευουσῶν πόλεων καὶ τῆς Βηρυτοῦ, εἶναι βέβαιον, *καὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπηγορεύθη πᾶσα ἄλλη διδασκαλία* ὑπὸ ἐθνικῶν γινομένη. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν εἵπετο ἀπαραιτήτως ὅτι ἔμελλον νὰ παύσωσιν αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαί. Ἡ ἀπαγόρευσις ἦτο γενικὴ καὶ ἐν τούτοις αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ σχολαί, τῆς Βηρυτοῦ, τῆς Γάζης, τῆς Τύρου, τῆς Βύβλου, τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ἄλλαι ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως καὶ ἀναδεικνύουσαι πολλοὺς καὶ περιφανεῖς σοφιστὰς καὶ ἄλλους λογίους ἄνδρας, ὧν τινας ἀνεφέραμεν ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι ὡς χριστιανικαί, ἐνῷ αἱ ἐν Ἀθήναις ἐμαράνθησαν τῳόντι, διότι ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ ἐθνικοὶ διδάσκαλοι. Τὸ μόνον λοιπὸν ζήτημα εἶναι ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπραξε καλῶς ἢ κακῶς κωλύσας τὴν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν διδασκαλίαν. Καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ κατακρίνωμεν τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ πολίτευμα, διότι οὐδείς ποτε ἡγεμὼν δύναται νὰ λογισθῇ ὑπόχρεως εἰς τὸ νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ προστατεύῃ ἀνθρώπους διδάσκοντας δόγματα ἀνατρεπτικὰ τῆς καθεστώσης θρησκείας καὶ συντελεστικὰ εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν πνευμάτων ταραχὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἀναρχίαν. Οἱ νεώτεροι ἀγανακτοῦσι κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἕνεκα τῶν συμπαθειῶν αὐτῶν πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ζήσῃ πλέον καὶ προέκειτο μόνον νὰ παρεμβάλῃ προσκόμματα εἰς τὴν νέαν πίστιν, ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου.

Ἡ θρυλουμένη κατάργησις τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ἔχει ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ἐπίσης ἀποδιδομένην κατάργησιν τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος. Ὕπατοι ἐκαλοῦντο οἱ δύο ἐνιαυσιαῖοι ἀνώτατοι ἐκτελεστικοὶ ἄρχοντες τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ τῆς δημοκρατίας αὐτοῦ ἢ μᾶλλον τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας (2). Μετὰ ταῦτα ὁ πρῶ-

(1) Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ἐδιδάσκετο ἀνέκαθεν ἐν Ἀθήναις ἐν ἰδίᾳ (πλατωνικῇ) σχολῇ ὅπως καὶ ἡ τῶν περιπατητικῶν, τῶν στωικῶν καὶ τῶν ἐπικουρείων. Αἱ τέσσαρες αὗται ὑπὸ ἰδίους ἑκάστη «σχολάρχας» «ὑποτελοῦσαι σχολαὶ» ὑφίσταντο πολὺ πρὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἡ ὑπὸ τῶν Ἀντωνίνων αὐτοκρατόρων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἱδρυθεῖσα ἢ μᾶλλον διοργανωθεῖσα καὶ προικοδοτηθεῖσα (μισθοδοτουμένη ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου) σχολὴ ἢ ἀκριβέστερον **ἕδρα** ἢ «θρόνος» ἦν ἡ τῆς σοφιστικῆς, καλουμένη «**βασίλειος θρόνος**» ἢ (θρόνος) ἐπὶ μυρίαις (δραχμαῖς, ἐκ τοῦ μισθοῦ τοῦ ἐπιβαίνοντος τοῦ θρόνου), παρ' ἣν ἱδρύθη καὶ νέα ἕδρα **πολιτική**, μισθοδοτουμένη ὑπὸ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν (δι ἑξακισχιλίων δραχμῶν ὅσας ἐλάμβανον καὶ οἱ σχολάρχαι τῶν τεσσάρων σχολῶν)· ἡ ἕδρα αὕτη ἐκαλεῖτο θρόνος πολιτικός.

(2) **Ὕπατος** διωρίζετο **εἷς** πάντοτε ἐν τοῖς αὐτοκρατορικοῖς χρόνοις, τοῦ ἑτέρου ὄντος πάντοτε αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου καθιερωμένην πολιτειακὴν τάξιν.

ΤΟ ΠΡΟΣΓΕΙΟΝ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΑΠΟ ΤΟΥ 537 ΑΧΡΙ ΤΟΥ 1453

ΚΛΙΜΑΞ 1:600

(Κατὰ van Millingen-Ἀντωνιάδην)

τος αὐτοκράτωρ, ὁ Αὔγουστος, σφετερισάμενος ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, προσῳκειώθη, πλὴν τῶν ἄλλων ἀνωτέρων ἀξιωμάτων, καὶ τὴν τοῦ ὑπάτου ἀρχὴν ἐφ' ὅρου ζωῆς· τὸ παράδειγμα δ' αὐτοῦ ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἑπόμενοι αὐτοκράτορες. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα ἤρχισε κατ' ἔτος νὰ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς διακεκριμένους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολίτας, ὡς ἐξαίρετον δεῖγμα βασιλικῆς εὐνοίας, καὶ τοῦτο συνέβαινεν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Οἱ ὕπατοι οὗτοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ προεχειρίζοντο ἁπλῶς ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς σύμβολον τῆς τοῦ νέου ἔτους ἐνάρξεως καὶ ὡς ἀφορμὴ πολυτελοῦς δημοτικῆς πανηγύρεως.

Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἡ ἐπὶ τούτῳ ἀπαιτουμένη δαπάνη κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐκλεγομένων· ἀλλὰ βαθμηδὸν ἀπέβη τοσοῦτον ὑπέρογκος ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἀπέφευγον τὸ ἀξίωμα δι' οὗ κατεστρέφετο ἡ περιουσία αὐτῶν. Ὁ Προκόπιος λέγει ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη κατήντησε νὰ ἀναβαίνῃ εἰς πλέον ἢ εἴκοσι κεντηνάρια χρυσοῦ, ὅ ἐστιν εἰς δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμύρια δραχμῶν. Ἐντεῦθεν οἱ προκάτοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠναγκάζοντο νὰ παρέχωσιν εἰς τοὺς προχειριζομένους ὑπάτους ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τὸ πλεῖστον τοῦ ἀπαιτουμένου ἀναλώματος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, συνετώτερον πολιτευσάμενος, περιέστειλε διὰ τῆς 105 αὐτοῦ νεαρᾶς τὰ ἔξοδα τῆς τῶν ὑπάτων ἐγκαθιδρύσεως. Καὶ μετὰ τὸν περιορισμὸν ὅμως τοῦτον πάλιν φαίνεται ὅτι δὲν εὑρίσκοντο ὑποψήφιοι πρόθυμοι νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπιζήμιον ἐκείνην τιμήν, ὥστε ἀπὸ τοῦ 540 δὲν ἀναφέρονται πλέον κατ' ἔτος προχειριζόμενοι ὕπατοι. Ἀλλὰ ῥητὴ κατάργησις τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος δὲν ἐγένετο εἰμὴ μετὰ 300 ἔτη καὶ ἐπέκεινα, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ φιλοσόφου, διὰ τῆς 94 διατάξεως «περὶ τοῦ ἀθετεῖσθαι τὸν περὶ τῆς ὑπατείας νόμον». Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἐξηκολούθησαν πολλοὶ αὐτοκράτορες προσλαμβάνοντες τὸ τοῦ ὑπάτου ὄνομα κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτῶν ἔτος καὶ ἀπονέμοντες ἐκ διαλειμμάτων τὸ ψιλὸν τοῦτο ἀξίωμα εἴς τινας διακεκριμένους τῆς πολιτείας ἄνδρας. Αὕτη ἡ περὶ τῆς τύχης τοῦ ὑπατικοῦ ἀξιώματος ἔκθεσις μαρτυρεῖ, νομίζομεν, ὁπόσον ἄδικοι εἶναι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενόμεναι πολλάκις κατηγορίαι ὅτι κατήργησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐκ φιλαργυρίας ἅμα καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας ἣν εἶχε νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνεμίμνησκεν ὁπωσοῦν εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶχε τίποτε βεβαίως νὰ φοβηθῇ ἀπὸ τοῦ ψιλοῦ τούτου ὀνόματος, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε, ὡς προείπομεν, διετηρήθη ἐπὶ πολὺν ἔπειτα χρόνον. Πᾶς δὲ συνετὸς ἄνθρωπος θέλει ὁμολογήσει ὅτι εὐλογωτέρα οἰκονομία δὲν ἠδύνατο νὰ ψηφισθῇ ἀπὸ τὴν κατάργησιν δαπάνης ματαίως γενομένης πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἀρχόντων οἵτινες οὐδεμίαν εἶχον δικαιοδοσίαν.

Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ θρησκευτικὸν πολίτευμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἴδομεν ὅτι ἀντὶ νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου, ἐπιχειρησάντων νὰ συνδιαλλάξωσι τὴν ὀρθοδοξίαν πρὸς μίαν τοὐλάχιστον τῶν αἱρέσεων, τὴν τῶν μονοφυσιτῶν, διά τινων πρὸς τὴν αἵρεσιν ταύτην παραχωρήσεων αἵτινες δὲν ἀνέτρεπον ἐκ βάθρων τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τοὐλάχιστον τὸ πολίτευμα τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουστίνου, ὅστις συνετάχθη μὲν μετὰ τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων ἀλλὰ δὲν ἐπεχείρησε διωγμόν τινα κατὰ τῶν αἱρετικῶν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξ ἐναντίας ἐπεζήτησε τὴν βιαίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητος ἐπανόρθωσιν, ἥτις ἀπέβη, ὡς προεξηγήσαμεν, πολυειδῶς ἐπιζήμιος εἰς τὸ κράτος. Ἐπαναλαμβάνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσφαλε κατὰ τοῦτο ἀλλὰ δὲν ἔσφαλε πλειότερον πολλῶν νεωτέρων βασιλέων, καὶ ἰδίως τοῦ μεγαλωνύμου Λουδοβίκου ΙΔ', ὅστις διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ θεσπίσματος τῆς Νάντης ἐνέπλησε τὴν

Γαλλίων αἵματος ἵνα ἐπιτύχῃ τὸν ἀποκλειστικὸν τοῦ καθολικισμοῦ θρίαμβον. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐπέμεινε δι᾽ ἅπαντος τοῦ βίου εἰς τὸν ἀπόλυτον διωγμὸν πάσης αἱρέσεως καὶ εἰς τὴν ἀπόλυτον προστασίαν τῆς ἄκρας ὀρθοδοξίας. Ἐν πρώτοις τινὲς των Ἀρειανῶν ἔμειναν ἀκαταδίωκτοι. Ὡς πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δὲ ὑπῆρχον ἐν τῇ

αὐλῇ δύο μερίδες· ἡ μὲν τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων, το[illegible] ὁποίους ἐγνωρίσαμεν ἤδη ἐπι Ζήνωνος και Ἀναστασίου, καὶ οἵτινες μηδένα συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς μονοφυσίτας δεχόμενοι ἐπεζήτουν ἢ τὴν ολοσχερῆ αυτων εἰς την ἐκκλησίαν ἐπιστροφὴν ἢ τον διωγμόν, ἡ δέ, τῆς ὁποίας προΐστατο ἡ βασίλισσα Θεοδώρα, ἐπρέσβευεν ὅτι, διὰ μικρων τινων παραχωρήσεων αἵτινες δὲν προσέβαλλον οὐσιωδῶς τὴν ορθοδοξίαν, ἠδύναντο οὗτοι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ τελευταία αὕτη μερὶς ἤθελε νὰ ἀκολουθήσῃ το σύστημα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Κατά δυστυχίαν ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατετάχθη ὁριστικῶς μετ᾽ αὐτῆς ἀλλ᾽ ἀντιπερισπώμενος ἀλληλοδιαδόχως νῦν μὲν ὑπὸ τῆς μιᾶς νῦν δὲ ὑπὸ τῆς ἑτέρας τῶν δύο τούτων μερίδων ἠ[illegible]ησεν, αντὶ νὰ κατευνάσῃ τὰς θρησκευτικὰς ἔριδας δι᾽ ἀντιφατικῶν ἐκκλησιαστικῶν

διατάξεων. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὑπερίσχυσεν ἡ συνετὴ τῆς Θεοδώρας προαίρεσις καὶ ἐν ἔτει 544 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπείσθη ὅτι ἠμπορεῖ διὰ παραχωρήσεώς τινος νὰ διευκολύνῃ τὴν τῶν μονοφυσιτῶν ἕνωσιν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. Ἰδοὺ δὲ εἰς τί συνίστατο ἡ παραχώρησις αὕτη· ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸν Θεοδώρητον Κύρου, μὴ ἀποδοκιμάσασα ὅσα οὗτος εἶχε γράψει κατὰ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ ἀρκεσθεῖσα εἰς μόνον τὸ κατὰ Νεστορίου ἀνάθεμα αὐτοῦ. Προσέτι δὲ εἶχε καταχωρίσει εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς, ἄνευ τινὸς ἀποδοκιμασίας, ἐπιστολήν τινα Ἴβου τοῦ Ἐδεσσηνοῦ, δι' ἧς οὗτος, ἐπαινῶν τὸν Θεόδωρον Μοψουεστίας, τὸν φημιζόμενον διδάσκαλον τοῦ Νεστορίου, ἔψεγε τὸν ἅγιον Κύριλλον καὶ κατηγόρει τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον ὡς καταδικάσασαν ἐσπευσμένως τὸν Νεστόριον. Ὁ Ἰουστινιανὸς λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν ἀνοχὴν ταύτην τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου ὡς πρὸς τοὺς τρεῖς ἐκείνους ἄνδρας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων. Ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἐκδώσῃ τὴν καταδίκην ταύτην ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι, ἐνῷ δὲν θέλει δυσαρεστήσει τοὺς ὀρθοδόξους, οἵτινες δὲν εἶχον ἐγκρίνει τὸ ὑπὸ τῆς συνόδου δοθὲν εἰς τοὺς Νεστοριανοὺς σιωπηρὸν εὐνοίας δεῖγμα, θέλει ἀφ' ἑτέρου εὐχαριστήσει τοὺς μονοφυσίτας ἀμέσως τε καὶ ἐμμέσως· ἀμέσως μὲν ὡς ἐπιρρίπτων μομφήν τινα κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ἣν οὗτοι ἐξαιρέτως ἀπετροπιάζοντο, ἐμμέσως δὲ ὡς διαλύων πάντα δεσμὸν πρὸς τοὺς Νεστοριανούς, οὓς οἱ μονοφυσῖται ἐμίσουν μᾶλλον ἢ τοὺς ὀρθοδόξους· καὶ ὡς ὑποδεικνύων εὐμένειάν τινα πρὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον, ἥτις οὐ μόνον τὸν Νεστόριον κατεδίκασεν ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς τὰ δόγματα ἐκύρωσε [1]. Ναὶ μὲν ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἂν ἐξημέριζε μέχρι τινὸς τοὺς μονοφυσίτας, παρώξυνε τοὺς Νεστοριανούς, ἀλλὰ καθὼς εἴδομεν, καὶ πάλιν βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, μεταξὺ τῶν τριῶν σπουδαιοτέρων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου αἱρέσεων, ἤτοι τῶν Ἀρειανῶν, τῶν Νεστοριανῶν, τῶν μονοφυσιτῶν, πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους ἐζήτει πάντοτε ἐξαιρέτως νὰ συμβιβασθῇ, εἴτε ὡς πολυαριθμοτέρους εἴτε διότι ἐνόμιζεν αὐτούς, ὡς ἐκ τοῦ δόγματός των, εὐχερέστερον δυναμένους νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁπωσδήποτε τὴν καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων παρεδέχθησαν μετά τινας δισταγμοὺς ἅπαντες οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, καί, ἐκτὸς ὀλιγίστων, ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι· ὥστε, ἂν δὲν ἐπῆλθεν ὁλοσχερὴς ἡ ποθουμένη ἕνωσις, πολλοὶ ὅμως πιθανώτατα τῶν μονοφυσιτῶν ἔπαυσαν ἀντιστρατευόμενοι κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης Οὐιγίλιος ἀντέστη, κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύστημα τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως, οἵτινες μηδὲν πάσχοντες ἐκ τῶν διενέξεων ἐκείνων δὲν κατεπείθοντο νὰ παραδεχθῶσι καμμίαν συμβιβαστικὴν παραχώρησιν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅμως, ὅστις περιεποιεῖτο μὲν τὸν πάπαν, ἵνα μὴ ἔχῃ αὐτὸν ἀντιπράττοντα ἐν Ἰταλίᾳ, δὲν ἐνόει δὲ νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ πάντα τῆς Ἀνατολῆς τὰ συμφέροντα, ἐπέμεινεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ καλέσας τὸν Οὐιγίλιον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ, ἐν ἔτει 548, τὴν καταδίκην τῶν τριῶν

[1] Ἐνταῦθα πάντως ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται σύγχυσιν τῶν δύο ἐν Ἐφέσῳ συνόδων, τῆς μεγάλης οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 431, ἥτις κατεδίκασε τὸν Νεστόριον ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυρώσῃ τὸ δόγμα τοῦ Εὐτυχοῦς, διότι τὸ δόγμα τοῦτο ἐκηρύχθη μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἐφέσου καὶ ἐναντίον τῶν ταύτῃ δεδογμένων. Ἡ σύνοδος ἡ κυρώσασα τὸ δόγμα τοῦ Εὐτυχοῦς εἶναι ἡ ἐν Ἐφέσῳ τῷ 449 συγκροτηθεῖσα νέα σύνοδος, ἡ ἀναιρέσασα τὰ δόγματα τῆς ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 431 καὶ θεωρηθεῖσα μὲν ὑπὸ τῆς ἐν τῇ συνόδῳ ἐπικρατησάσης μερίδος τῶν Εὐτυχιανῶν ὡς σύνοδος οἰκουμενικὴ ἀλλὰ καταδικασθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ κληθεῖσα λῃστρικὴ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος.

κεφαλαίων. Ἐπειδὴ δὲ ἔπειτα ὁ Οὐιγίλιος ἤρχισε νὰ διστάζῃ, ὁ Ἰουστινιανὸς συνεκάλεσεν ἐν ἔτει 553 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἐνώπιον τῆς ὁποίας προσελθὼν ὁ Οὐιγίλιος ἀπελογήθη ὑπὲρ τῶν τριῶν κεφαλαίων. Τότε ἡ σύνοδος διέλυσε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν καὶ ἐπεκύρωσε πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θεσπισθέντα· ὥστε ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη καὶ ὁ Οὐιγίλιος, τῷ 554, νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἴπερ ποτὲ ἐθριάμβευεν ὁ Ναρσῆς εἰς Ἰταλίαν. Καὶ ἀπέθανε μὲν ὁ πάπας οὗτος κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Πελάγιος Α΄ ἔσπευσε νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡσαύτως τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Μικρὸν μάλιστα πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε, κατὰ τὸν Γίζελερ, διὰ νέας τινὸς παραχωρήσεως νὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσέλευσιν τῶν μονοφυσιτῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπέθανε τῷ 565, τὸ βούλευμα τοῦτο δὲν ἐξετελέσθη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πάντα ταῦτα οὔτε τὰς προξενηθείσας συμφορὰς ἐθεράπευσαν οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῶν διενέξεων κατέπαυσαν. Μαρτυροῦσιν ὅμως τοὐλάχιστον ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν κατείχετο ἀδιακόπως καὶ ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ διωγμοῦ, ὅπως πολλάκις παρέστησαν αὐτὸν οἱ ἱστορικοί, ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων κατενόει τὴν ἀνάγκην τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ εἰργάσθη μέχρι τινὸς πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μακρὰ καὶ πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Βεβαίως ὁ βασιλεὺς οὗτος ἔσφαλεν, ἐπιχειρήσας τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας, διότι κατηνάλωσεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ τοὺς πόρους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσφαλίσῃ αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων, δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὸν βασιλέα τῆς Περσίας καὶ ἕνεκα τούτων πάντων ηὔξησε τὰς συμφορὰς τὰς ὁποίας ἐπήνεγκε παράδοξος συνδρομὴ πολλῶν φυσικῶν δυστυχημάτων. Ὁμολογοῦμεν ὡσαύτως ὅτι, ἕνεκα τῶν ἀπείρων αὐτοῦ καὶ δαπανηρῶν οἰκοδομικῶν ἔργων, ἐξηντλήθησαν ἔτι μᾶλλον αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι. Δὲν ἀρνούμεθα τελευταῖον ὅτι ἐπιζητήσας τὴν ἀπόλυτον θρησκευτικὴν τοῦ κράτους ἑνότητα ηὔξησε τοὺς περισπασμοὺς αὐτοῦ καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς βασιλείας αὐτοῦ πολλὴ ἐπεκράτησεν εἰς ὅλην τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως εἰς τὸν στρατόν, παραλυσία. Ἀλλὰ πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ ἀποκρύψωμεν τὰ ἁμαρτήματα τοῦ ἀνδρὸς πῶς νὰ μείνωμεν ἀναίσθητοι πρὸς τὸ κλέος ὅπερ περιεποίησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ κατορθώματα τοῦ Βελισαρίου καὶ τοῦ Ναρσῆ; Πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὸν μέγαν ναὸν ὃν ἤγειρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ κάλλιστον τῆς τέχνης ἔργον ὁλοκλήρου τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἀπέβη ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητος; Πῶς νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν χάριτας εἰς τὸν ἄνδρα, τὸν διατάξαντα τὴν σύνταξιν τῶν νομικῶν ἐκείνων συλλογῶν, αἵτινες ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐρρύθμισαν τὰς ἀστικὰς σχέσεις τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν πάσης σπουδαίας τοῦ ἀστικοῦ νόμου μελέτης;

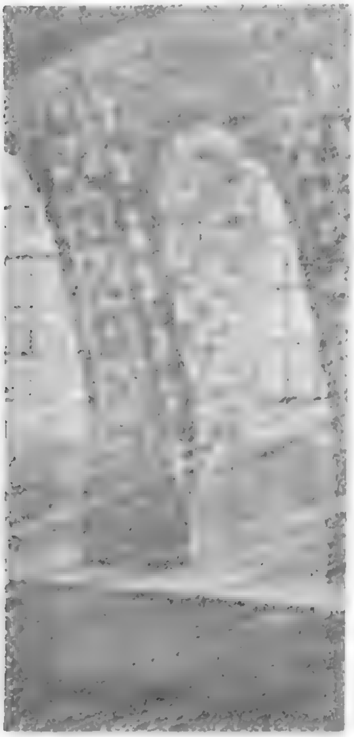
Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πολλὰ ἐξετοξεύθησαν κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βέλη. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχουσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀντίθετοι δοξασίαι· ἡ μὲν πρεσβεύει ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδίκευσις εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος μάλιστα ἵνα ὁρισθῇ, διευκρινηθῇ, ἀπαλλαγῇ ἀντιφάσεων καὶ κατασταθῇ ὅσον ἐνδέχεται προσιτὸν εἰς τὸν μέγαν τῶν ἀνθρώπων ὅμιλον τὸ θετικὸν δίκαιον, ἡ δὲ ἀξιοῖ ὅτι ἡ τῶν νόμων κωδίκευσις εἶναι ἐπιβλαβής, καθὸ διακωλύουσα αὐτογνωμόνως τὴν φυσικὴν καὶ ἱστορικὴν τοῦ δικαίου ἀνάπτυξιν. Δὲν

προσήκει νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπιχειρημάτων ὅσα ἔχει νὰ προτείνῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἑκατέρα τῶν δύο τούτων σχολῶν, ὧν ἡ μὲν ἐκλήθη φιλοσοφική, ἡ δὲ ἱστορική. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη εὐγνωμονοῦσι πρὸς τοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καθαρίσαντες καὶ τακτοποιήσαντες τὸν ὄχλον τῶν ἀπ' αἰῶνος σωρευθέντων νόμων καὶ ἐθίμων καὶ συναρμολογήσαντες τὸ κληρονόμημα τοῦτο τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰς ἀνάγκας, τὰς δοξασίας, τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ὅλην ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν πρόοδον τῶν νεωτέρων γενεῶν ἀπήρτισαν τὸν ὁριστικὸν κανόνα τὸν ρυθμίζοντα τὰς κοινωνικὰς τῶν ἀνθρώπων σχέσεις· ὅτι πολλοὶ τῶν νεωτέρων βασιλέων ἐκτήσαντο διὰ τοιούτων ἔργων κλέος ἀθάνατον, ἐξαιρέτως δὲ ὁ Ναπολέων Α΄, ὁ δημιουργὸς τοῦ γαλλικοῦ ἀστικοῦ κώδικος. ὅτι αἱ περιστάσεις εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκετο τὸ δίκαιον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κατέστησαν, ὡς ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν, ἀπαραίτητον τὴν σύνταξιν τῶν κωδίκων αὐτοῦ· ὅτι, ἄν τινες τῶν ἀρχαιοτέρων νόμων καὶ νομολογιῶν ἀπωλέσθησαν διὰ τὴν ἀχρηστίαν εἰς ἣν περιέπεσον ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης κωδικεύσεως, πολλοὶ πλειότεροι νόμοι καὶ νομολογίαι ἤθελον ἀπολεσθῆ, ἐὰν δὲν ἐσῴζοντο διὰ τῆς ἐπισήμου αὐτῶν κωδικεύσεως καὶ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν διεκώλυσε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας συνετέλεσεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ὅθεν πᾶσαι αἱ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μεμψιμοιρίαι καὶ ὕβρεις τῶν ὀπαδῶν τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς δὲν θέλουσιν ἰσχύσει νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ αὐτοῦ τὸ δικαίωμα ὅπερ ἐκτήσατο εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τοσούτων γενεῶν διὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ νομοθετικῶν ἔργων.

Ἢ πῶς νὰ λησμονήσωμεν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ περὶ τὴν εὕρεσιν τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐπιτηδείων εἰς ἑκάστην τῶν ποικίλων τῆς κυβερνήσεως χρειῶν; Κατὰ τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς εὐστόχως παρεβλήθη πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον ΙΔ΄, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε καὶ ἄλλας τινὰς ὁμοιότητας προτερημάτων ἅμα καὶ ἐλαττωμάτων· διότι ἀμφότεροι ὑπῆρξαν ἐξ ἴσου φιλεργοί, ἐξ ἴσου καρτερικοί, ἐξ ἴσου κενόδοξοι· ἀμφότεροι ἐπεδίωξαν, διὰ πάσης θυσίας τῶν πόρων τοῦ λαοῦ, τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἰδίων βουλευμάτων καὶ ἀμφότεροι ἐξαιρέτως ηὐδοκίμησαν περὶ τὴν ἐκλογὴν ἐπιτηδειοτάτων λειτουργῶν. Καθὼς ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ΄ ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Turenne, τὸν Vauban, τὸν Luxembourg, τὸν Colbert, τὸν Louvois, καὶ τὸν ἄλλον θίασον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι τοσοῦτον ἐκλέισαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, οὕτως ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεῦρε καὶ ἀνέδειξε τὸν Βελισάριον, τὸν Ναρσῆν, τὸν Τριβωνιανόν, τὸν Ἰωάννην Καππαδόκην, τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανόν, τοὺς δύο Ἰσιδώρους, καὶ τοσούτους ἄλλους διαπρεπεῖς ἄνδρας, ὧν ἐκ διαλειμμάτων ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰς πράξεις. Τὸ δὲ τοιοῦτον τῶν ἡγεμόνων προτέρημα εἶναι διττῶς λόγου ἄξιον· δὲν συντελεῖ μόνον εἰς τὴν εὐόδωσιν τῶν διανοημάτων αὐτῶν καὶ ἐπιχειρήσεων, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας περιέχει ἡ κοινωνία καὶ αἵτινες, μάλιστα εἰς χρόνους καθ' οὓς ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐπίδοσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς τοῦ ἡγεμόνος προστασίας, ἤθελον παρέλθει ἀφανεῖς καὶ ἀκατονόμαστοι ἄνευ τῆς προστασίας ταύτης. Ὑποθέσωμεν τῳόντι ὅτι ἀντὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκάθητο τότε ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἷς τῶν μετρίων ἐκείνων ἀνθρώπων οὓς οὐχὶ σπανίως θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ. Ὑπὸ τοιούτους ἡγεμόνας οἱ ἔξοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ λειτουργοὶ δὲν ἤθελον προκύψει πιθανῶς εἰς μέσον, ἡ δὲ ἱστορία πλανηθεῖσα ἐκ τούτου δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ ἔννοιαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας ἐκείνης· ἐνῷ ἤδη ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ ἀναδεῖξαν τοιούτους στρατηγούς, τοιούτους πολιτικοὺς ἄρχοντας, τοιούτους ἀριστοτέχνας, οἷοι ἦσαν οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀκμάσαντες, δὲν ἦτο βεβαίως ἄξιον τῆς ὀλιγωρίας καὶ τῆς περιφρονήσεως,

μεθ' ἧς, ἕνεκα προλήψεων καὶ κακῶς νενοημένων πολιτικῶν συμφερόντων, γίνεται συνήθως λόγος περὶ αὐτοῦ.

Ἐπὶ πᾶσι δέ, ναὶ μὲν ὁ Ἰουστινιανὸς καθυπέβαλε τοὺς κατοίκους τοῦ ανατολικοῦ κράτους εἰς θυσίας βαρυτάτας προς ἐκτέλεσιν τῶν πολεμικῶν αυτοῦ βουλευμάτων, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μετεχειρίσθη πολλοὺς τῶν φόρων τούτων εἰς θεραπείαν συμφορῶν τοῦ ἔθνους ἀναποδράστων, εἰς ἐμψύχωσιν τῆς τέχνης, εἰς ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας· ἰδίως δὲ διὰ τῆς ἐπιμελείᾳ αὐτοῦ γενομένης εἰσαγωγῆς ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τῆς καλλιεργείας τῆς μετάξης, παρήγαγε νέον πλουτισμοῦ πόρον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸ κράτος τοῦτο ἔμελλε νὰ δρέψῃ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας δαψιλῆ ὠφελήματα. Τρόντι ἡ μέταξα ἦτο μὲν πρὸ αἰώνων γνωστὴ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου πολλὰ καὶ ὀνομαστὰ ἐργοστάσια, μάλιστα ἐν Συρίᾳ, κατεσκεύαζον ἐξ αὐτῆς πολυτελῆ καὶ κομψὰ ὑφάσματα, ἀλλ' ἡ τιμὴ αυτῆς ἦτο βαρυτατη, διότι ἡ πρώτη ὕλη δὲν παρήγετο ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐκομίζετο ἐκ Σηρικῆς, δηλαδὴ ἐκ τῆς σήμερον λεγομένης Κίνας ἢ Σινικῆς, ἡ δὲ μεταφορὰ αὐτῆς γινομένη διὰ μόχθου πολλοῦ καὶ κινδύνων οὐ μικρῶν, ἀναμέσον τῆς Ἀσίας, ἀπέβαινε σφόδρα πολυδάπανος (¹). Οἱ Πέρσαι, διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων διήρχετο τὸ ἐμπόρευμα, ἀπήτουν δι' αὐτὸ τέλη ὑπέρογκα, καὶ πολλάκις, ἕνεκα τῶν ἀδιακόπων μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ περσικοῦ κράτους πολέμων, ἐντελῶς διεκόπτετο ἡ προμήθεια τῆς μετάξης, διότι ἡ διὰ θαλάσσης μεταφορά, ἕνεκα τῆς τότε ἀτελείας τῆς ναυτικῆς τέχνης, παρεῖχε δυσκολίας οὐδὲν ἧττον δυσυπερβλήτους τῶν κωλυμάτων τῆς ἠπειρωτικῆς μετακομίσεως. Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου καὶ επέτυχε τελευταῖον νὰ εἰσαγάγῃ ἐντὸς τοῦ ἰδίου κράτους τὴν τῆς μετάξης καλλιέργειαν. Ὁ χριστιανισμὸς εἶχε πρὸ καιροῦ διαδοθῆ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἰνδικῆς καὶ εἰς τὴν Ταπροβάνην, ἐκεῖθεν δὲ οἱ μοναχοὶ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας πορευόμενοι καὶ επὶ μακρὸν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐν τῇ Σινικῇ διατρίβοντες ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τούς τε σκώληκας τοὺς δημιουργοὺς τῆς μετάξης καὶ τὸν τρόπον τῆς ανατροφῆς αὐτῶν (¹). Μετὰ δύο λοιπὸν ἐκ τῶν μοναχῶν τούτων συνεννοηθεὶς

Μωσαϊκὴ διακόσμησις τῶν ἐφων παραθύρων τῆς Ἁγίας Σοφίας

(¹) Ἡ ἐμπορία τῆς μετάξης δὲν ἐγίνετο μόνον διὰ τῆς Περσίας ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πέραν τῆς Κασπίας τουρκικῶν χωρῶν, δι' ὧν διήρχοντο καὶ οἱ ἀπὸ Κων)πόλεως πεμπόμενοι εἰς τὸν μέγαν ἄρχοντα τῶν Τούρκων ἐν Κίνᾳ (ταύτης τοῦ πλείστου ἦρχον οἱ Τοῦρκοι) πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ οδὸς αὕτη διηνύετο ἐντὸς πολλῶν μηνῶν καὶ διὰ πολλῶν κινδύνων, ἰδίως ἐν Καυκάσῳ. Ὁ Ἰουστινιανὸς Α', ἵνα εὐκολύνῃ τὴν ἐμπορίαν ταύτην, ἐζήτησε νὰ ἀνοίξῃ νέαν ὁδὸν θαλασσίαν πρὸς τὴν Κίναν συνάψας συνθήκας πρὸς τοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ διατελοῦντας ὁμοδόξους χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῆς Ἀβησσυνίας καὶ τῆς ἀπέναντι ταύτης ἐκτεινομένης νοτίου καὶ Εὐδαίμονος Ἀραβίας τῆς νῦν Υεμένης καλουμένης καὶ χώρας Ὁμηριτῶν,

Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΕΝ ΤΗι Ε΄ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗι ΣΥΝΟΔΩι

(Ἔργον Βεν. Κωνστάν) (Γ' α' 133)

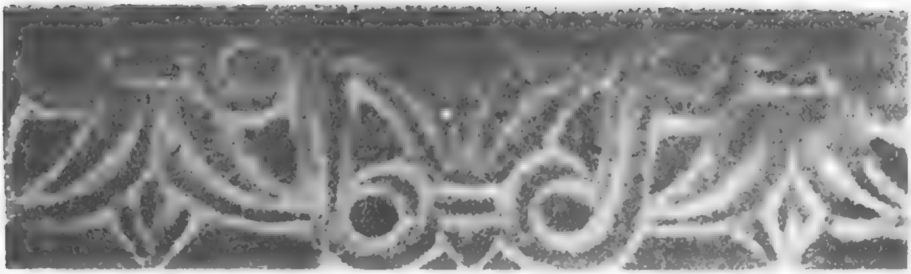
ὁ Ἰουστινιανὸς κατώρθωσε νὰ μεταφέρῃ τῷ 551 εἰς Κωνσταντινούπολιν ᾠὰ τῶν πολυτίμων ἐκείνων σκωλήκων. Τὰ ᾠὰ ταῦτα ἐξῳοποιήθησαν κατὰ τὴν ὁδηγίαν τῶν μοναχῶν· θερμανθέντα διὰ κόπρου παρήγαγον σκώληκας· οἱ σκώληκες ἐτράφησαν διὰ φύλλων συκαμίνου· ἀφοῦ δὲ συνελέγη ἡ μέταξα, διετηρήθη ἱκανὸς ἀριθμὸς χρυσαλλίδων ἵνα διαδοθῇ τὸ γένος αὐτῶν, καὶ ἐφυτεύθησαν τὰ δένδρα τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς συντήρησιν τῶν νέων γενεῶν. Τοιουτοτρόπως εἰσήχθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἡ καλλιέργεια τῆς μετάξης. Ὁ πλοῦτος ὅστις ἐκ τούτου συνέρρευσεν εἰς τὰς χώρας ταύτας εἶναι ἀνυπολόγιστος. Ἔτι πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μετέπειτα, τὸ ἀνατολικὸν κράτος εἶχε λόγῳ τῶν βιομηχανικῶν αὐτοῦ ἐργοστασίων ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ὅπως ἔχει σήμερον ἡ Ἀγγλία πρὸς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κόσμου· πᾶσα ἡ Εὐρώπη ἦτο ὑποτελὴς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, διότι ἐν αὐτῷ καὶ μόνῳ ὑπῆρχον ἐργοστάσια μαλλίνων, λινῶν, πορφυρῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων, καὶ ἀπ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐπρομηθεύοντο πρὸ καιροῦ καὶ μετέπειτα τὰ ὑφάσματα ταῦτα πάντα τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς κείμενα ἔθνη. Ἀλλὰ μέχρι τῶν χρόνων τούτων, ἐπειδὴ ἡ προμήθεια τῆς πρώτης ὕλης τῆς μετάξης ἦτο σφόδρα δυσχερὴς καὶ πολυδάπανος, ἡ ἐξεργασία τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἦτο ἀναγκαίως περιωρισμένη. Ἀφοῦ ὅμως ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἤρχισε νὰ παράγεται ἐνταῦθα ἡ πρώτη ὕλη, ἐπειδὴ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ τὸ μονοπώλιον τῆς ἐξεργασίας τῆς ὕλης ταύτης, πρόδηλον ὅτι ἐπολλαπλασιάσθησαν ἥ τε παραγωγὴ καὶ ἡ κατανάλωσις τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων, ὑπερηύξησαν δ' ἐκ τούτου οἱ ἐθνικοὶ πόροι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

ὡς ἐκαλοῦντο ἐν τοῖς ἑλληνιστικοῖς χρόνοις οἱ **Χιμιαροὶ** τῆς νοτίου Ἀραβίας. Διὰ τῶν εἰρημένων συνθηκῶν ὑπεχρεοῦντο οἱ δύο ὁμόφυλοι καὶ ὁμόγλωσσοι καὶ ὁμόδοξοι Αἰθίοπες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλούμενοι ἡγεμόνες νὰ πέμπωσι πλοῖα εἰς τὰ παράλια τῶν ὑπὸ Τούρκων κατεχομένων χωρῶν (τῆς νῦν Ἰνδοκίνας, καὶ μέρους τῆς νοτίου Κίνας), καὶ νὰ μετακομίζωσι τὴν μέταξαν εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὁπόθεν διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ **Πηλουσίου** (νῦν **Σουέζ**) μετεφέροντο εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἀλλ' ἡ ἐπιβολὴ αὕτη τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτυχής. Διότι οἱ τῆς Ἀβησσυνίας καὶ τῆς Νοτίου Ἀραβίας ἔμποροι δὲν ἠδύναντο νὰ διαγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Πέρσας ἐμπόρους, οἵτινες προλαμβάνοντες παρελάμβανον πάντα τὰ ἐν τοῖς λιμέσι τῆς Ἰνδοσινικῆς καὶ τῆς Κίνας σωρευόμενα ἐμπορεύματα.

(1) Κατ' ἄλλην παράδοσιν μᾶλλον ἀξιόπιστον, Τοῦρκός τις ἐλθὼν ἐκ Σινικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τοῦ Ἰουστίνου Β' εἰσήγαγε καὶ ἐδίδαξεν ἐνταῦθα τὴν καλλιεργίαν τοῦ σκώληκος τῆς μετάξης.

Κιονόκρανον τῆς Ἁγίας Σοφίας

Κοσμήματα κορωνίδος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΤΑ ΜΕΤΑΞΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄, τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἀνήκει ἐν μέρει εἰς τὴν ρωμαϊκὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους περίοδον, μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ λαμβάνει ὁριστικῶς τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ χαρακτῆρα, κατέλαβον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τέσσαρες ἄνδρες· ὁ Ἰουστῖνος Β΄, ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, 565—578, ὁ Τιβέριος, Θρᾷξ τὸ γένος, ὅλως δ' ἄσχετος πρὸς τον τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἶκον, 578 -582, ὁ Μαυρίκιος, Καππαδόκης τὴν καταγωγήν, 582—602, καὶ ὁ Καππαδόκης ὡσαύτως Φωκᾶς 602—610. Ὁ Ἰουστῖνος Β΄ ἦτο εἷς ἐκ τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων οἵτινες φαίνονται προωρισμένοι νὰ καταλύσωσι τὴν δυναστείαν εἰς ἣν ἀνήκουσιν. Εἶχε τὴν ὑπεροψίαν ἀνδρὸς διαδεξαμένου προκάτοχον διακριθέντα ἐπὶ τῇ μεγαλουργίᾳ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν δεξιότητα, δὲν λέγομεν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ἀλλὰ τοὐλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἁπλῶς τὰ κεκτημένα πλεονεκτήματα. Ὅθεν προεκάλεσε πολεμίους πολλούς, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιπαλαίσῃ· καὶ ἀπὸ τοῦ 574, καταβληθεὶς ὑπὸ τῶν κινδύνων, τοὺς ὁποίους αὐτὸς κατὰ μέρος ἐδημιούργησεν, ἐταράχθη τὰς φρένας τοσοῦτον ὥστε ἐδέησε νὰ προσλάβῃ συνάρχοντα τὸν στρατηγὸν Τιβέριον. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰουστῖνος εἶχε συγγενεῖς ἐξ ὧν ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ἐκλέξῃ ἕνα ὡς διάδοχον τῆς ἀρχῆς· πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἀνεψιόν του Ἰουστινιανόν, ὅστις ἐπανειλημμένως διέπρεψεν εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους· ἀλλ' ὁ Ἰουστῖνος προετίμησε τὸν ξένον Τιβέριον εἴτε δυσπιστῶν πρὸς τὸν συγγενῆ ἐκεῖνον εἴτε ἐνδίδων εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς φιλοδόξου αὐτοῦ γυναικὸς Σοφίας, ἥτις ἤλπισε νὰ λάβῃ σύζυγον τὸν Τιβέριον, μὴ γνωρίζουσα ὅτι οὗτος ἦτο προ καιροῦ νενυμφευμένος. Ὁ Τιβέριος κατώρθωσε νὰ περιστείλῃ τοὺς Πέρσας, ἰδίως διὰ τοῦ στρατηγοῦ Μαυρικίου, ὅστις, διαδεξάμενος τὴν ἀρχήν, ἀνεδείχθη εἷς τῶν ἐγκρίτων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ βασιλέων. Ὁ Μένανδρος τὸν ὀνομάζει Μουσῶν ἐραστὴν καὶ λέγει αὐτὸν ἐντρυφῶντα περὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἱστορίαν· τὸ δὲ σπουδαιότερον, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ὁ ἀνὴρ οὗτος κατώρθωσεν ὅλως μὲν νὰ ταπεινώσῃ τὴν Περσῶν βασιλείαν, ἱκανῶς δὲ νὰ π ριστείλῃ καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἴστρου

ἐμβάλλοντας βαρβάρους. Ἐπὶ τέλους ἐγένετο θῦμα στρατιωτικῆς στάσεως, ἥτις ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον ἓν τῶν συνήθων τῆς τοιαύτης ἀναρχίας ἀποκυημάτων. Καίτοι ἀνατραφεὶς ἐν στρατοπέδοις ὁ Φωκᾶς δὲν ἐφάνη ἄξιος οὔτε ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων οὔτε ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνωμαλίας νὰ ἀπαλλάξῃ τὸ κράτος. Ἐξ ἐναντίας ηὔξησεν ἀμφότερα ταῦτα τὰ δεινὰ διὰ τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγριότητος, τῶν ὁποίων ἐγένετο μετ᾽ οὐ πολὺ θῦμα.

Ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης τὸ γεγονὸς διὰ τοῦ ὁποίου ἰδίως χαρακτηρίζεται ἡ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλεία, ἤτοι ἡ ἀπόπειρα τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀποβάλλει τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ· διότι καὶ ἐπ᾽ αὐτῆς τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Β΄ οὐ μόνον οὐδὲν ἐγένετο πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ βουλεύματος ἐκείνου τοῦ θείου αὐτοῦ, ἀλλά, καθὼς εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω, διὰ τῆς εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν ἐγκαταστάσεως τῶν Λομβαρδῶν ἤρχισε καὶ ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ νὰ κολοβώνεται ἡ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων κυριαρχία, ἥτις βαθμηδὸν ἔμελλε νὰ περιορισθῇ πάλιν εἰς μόνας τὰς χώρας ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἀνατολικὸν κράτος, παρεκτὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, ἃς ἐφ᾽ ἱκανὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας ἐξηκολούθησαν κυβερνῶντες οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι. Κυρίως λοιπὸν εἰπεῖν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Β΄ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἤρχισε νὰ περιορίζεται εἰς τὰ φυσικὰ αὐτοῦ ὅρια· καὶ τούτου ἕνεκεν ἴσως ὁ μὲν ἄραψ Ἀβουλφαράγιος ὀνομάζει τὸν Τιβέριον πρῶτον ἕλληνα βασιλέα, ὁ δὲ λατῖνος Παῦλος διάκονος ἀποδίδει τὴν αὐτὴν προσηγορίαν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ Μαυρίκιον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς οὐδεμία σπουδαία ἀπόπειρα ἐγένετο πρὸς ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσαν μὲν διατηροῦντες τὰς περὶ τούτου ἀξιώσεις, καὶ δὲν ἔπαυσαν ὀνομαζόμενοι Ρωμαίων βασιλεῖς, ἀποποιούμενοι μὲν ἐπιμόνως νὰ ἀναγνωρίσωσι τοὺς βραδύτερον ἐν τῇ Δύσει παραχθέντας αὐτοκράτορας, ἀγωνιζόμενοι δὲ ἐκ διαλειμμάτων καὶ νὰ διασώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Ἰταλίας κυριαρχίαν, ἡ σπουδαία ὅμως καὶ πραγματικὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἐνέργεια περιστέλλεται ἤδη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικὰς χώρας, ὥστε ἐνταῦθα πρόκειται τοῦ λοιποῦ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς τύχας αὐτῆς καὶ περιπετείας. Ἐνταῦθα δὲ τρία εἶναι τὰ κεφαλαιώδη ζητήματα περὶ ἃ περιστρέφεται ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βίος ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρις Ἡρακλείου· τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, αἱ πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς ἄρκτου σχέσεις καὶ οἱ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμοι.

Ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ἐξηκολούθησεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος ἀφορμὴν μὲν εἶχε πάντοτε τὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ἀνυπόστατον ἀξίωσιν τοῦ νὰ δεσπόζῃ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ μοναρχίας (ἀξίωσιν περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ), προφάσεις δὲ ἑκάστοτε ποικίλας, ἐξ ὧν δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τὰς σπουδαιοτέρας καὶ τὰς μᾶλλον ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα.

Ὁ Μαυρίκιος εἶχεν ἀπαγορεύσει διὰ νόμου νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην καὶ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον οἱ ἄνθρωποι οἱ περιβεβλημένοι κοινὰ λειτουργήματα καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας, πρὸ πάντων δὲ οἱ στρατιῶται πρὶν ἡ συμπληρωθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν. Ἡ σπουδαιότης τοῦ νόμου τούτου καὶ ἡ σύνεσις τοῦ ἐκδόντος αὐτὸν αὐτοκράτορος εἶναι κατάδηλοι. Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς προθυμίας μετὰ τῆς ὁποίας ὅλος ὁ κόσμος ἠσπάζετο τὸν κληρικὸν καὶ τὸν μονα-

χικὸν βίον δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι λάβει ὁλόκληρον τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἀλλ' εἶχον ἀρχίσει ἤδη νὰ ζημιῶσιν οὐσιωδῶς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς περιστολῆς τῆς καταχρήσεως ταύτης ἀπέβαινεν ὁσημέραι μᾶλλον κατεπείγουσα· καὶ ἂν ἐγένετο ποτὲ χρῆσις σωτήριος τῆς βασιλικῆς παντοδυναμίας ἐγένετο διὰ τοῦ προκειμένου νόμου, ὅστις, εἰ καὶ μετὰ φειδοῦς, ἐσκόπει οὐδὲν ἧττον νὰ θέσῃ φραγμόν τινα εἰς τον ἀκρωτηριασμὸν ἐκεῖνον τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας, τὸν ὁποῖον δὲν θέλομεν τῇ ἀληθείᾳ ἁμαρτήσει καὶ εὐνουχισμὸν τῆς κοινωνίας ἀποκαλοῦντες. Οὐδὲν ἧττον ὁ τότε ἀρχιερατεύων τῆς Ῥώμης Γρηγόριος ὁ μέγας ἠξίωσεν ὅτι ὁ τοῦ Μαυρικίου νόμος δὲν συνεφώνει πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ὤφειλε νὰ μὴ ἀποτρέπῃ τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους οὓς ὁ Θεὸς ηὐδόκησε νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως διακονίαν. Ὁ Μαυρίκιος ἐνόει ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται τοῦ Γρηγορίου ἀντέβαινον εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον ποτὲ δὲν ἠθέλησε νὰ προσβάλῃ τὰ πολυτιμότερα τῆς πολιτείας συμφέροντα. Ἀληθὴς ἀφορμὴ τῶν παραστάσεων τοῦ Γρηγορίου ἦτο ἡ ἀξίωσις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ πεμβαίνωσιν εἰς πάσας τὰς ἀποφάσεις τῶν βασιλέων ὅσαι ὁπωσδήποτε ἔθιγον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς. Καὶ ὅμως ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκε, διότι καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας οἱ λόγοι οὓς ἔφερεν εἰς μέσον ὁ Γρηγόριος ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς τότε ἑλληνικῆς κοινωνίας· ὥστε μὴ εἰσακουόμενοι ἠδύναντο ἴσως νὰ προκαλέσωσι ταραχὰς ἐν τῷ κράτει. Ἐπροσπάθησε δὲ μόνον νὰ μὴ καταργήσῃ ἐντελῶς τα διαταχθέντα, θεσπίσας ὅτι δὲν δύνανται νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν ἱερωσύνην οἱ μὲν ἐξελθόντες τῆς ὑπηρεσίας κοινοὶ λειτουργοὶ εἰμὴ ἀφοῦ δώσωσι τοὺς λογαριασμοὺς τῆς διαχειρίσεώς των, οἱ δὲ στρατιῶται ἢ στρατεύσιμοι εἰμὴ μετὰ τριετῆ δοκιμασίαν. Οὐδὲν ἧττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Μαυρίκιος δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀπόφασιν. διότι μόνον διὰ τοιούτων διατάξεων αὐστηρῶς ἐφαρμοζομένων ἠδύνατο νὰ ἀναζωπυρηθῇ ὁπωσοῦν τὸ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκνευριζόμενον δημόσιον πνεῦμα ([1]).

ας Γρηγόριος ὁ μέγας
Εθνικη βιβλιοθήκη Παρισίων)

([1]) Ἴδε περὶ τούτων κατωτέρω ἐκτενέστερον.

Καί, ἐνῷ ὁ Μαυρίκιος ἐνέδωκεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖον ἐκεῖνο ζήτημα, ἐδείχθη ἀδυσώπητος εἰς ἕτερον ζήτημα, τὸ ὁποῖον κατ' οὐσίαν ἐξεταζόμενον δὲν θέλει ἴσως φανῇ ἄξιον τοῦ περὶ αὐτοῦ γενομένου μακροῦ καὶ πολυκρότου ἀγῶνος. Τῳόντι ἐπὶ Μαυρικίου ὁ ἐν ἔτει 582 ἀρχιερατεύσας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Δ', ὁ ἐπιλεγόμενος Νηστευτής, προσέλαβε πρῶτος αὐτὸς τὸ ἐπώνυμον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη πολυχρόνιος καὶ πεισματώδης ἔρις μεταξὺ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς παλαιᾶς Ρώμης. Ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς ἔριδος ταύτης, πρέπει νὰ ἐξακριβώσωμεν πρὸ πάντων τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ νεωστὶ τότε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως προσληφθέντος ἐπωνύμου. Ἂν τὸ ἐπώνυμον οἰκουμενικὸς ἐσήμαινεν ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἠξίου νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν ὕπατον τῶν ἀρχιερέων ἁπάσης τῆς οἰκουμένης, ἡ διαμαρτύρησις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ἤθελεν εἶναι εὔλογος, διότι κατὰ τὰ μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπὸ τῆς καθόλου χριστιανικῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένα ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης εἶχεν ὁμολογουμένως τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς ὡς πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Ναὶ μὲν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τὰ πρεσβεῖα, λογικῶς ἑρμηνευομένων τῶν περὶ τούτου κανόνων τῆς δευτέρας καὶ τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἠδύναντο νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς αὐτοδικαίως μεταβιβασθέντα εἰς τὸν ἀρχιερέα Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' εἴπομεν ἄλλοτε ὅτι οὔτε ἡ μοναρχία οὔτε ἡ ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἠθέλησαν ἔκτοτε νὰ ἀνατρέψωσι τὰς περὶ τῶν πρεσβείων τῆς παλαιᾶς Ρώμης ἀρχαίας παραδόσεις καὶ ἕξεις. Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι, ἐὰν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Νηστευτής, προσλαβὼν τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον, ἠξίου νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς ὕπατον τῆς οἰκουμένης ἀρχιερέα, ἤθελε καινοτομήσει σπουδαίως περὶ τὰ καθεστῶτα καὶ ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ εὔλογον μέχρι τινὸς διαμαρτύρησιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτω, τοὐλάχιστον ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ καθολικοῦ Πίχλερ, ὅστις κατακρίνει διαρρήδην τὴν ἔριν ἣν ἐκίνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης.

Κατὰ τὸν Πίχλερ ἡ λέξις οἰκουμενικός, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γλώσσῃ, εἶχε κατ' ἀρχὰς τὴν σημασίαν τοῦ χριστιανικός, καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς ἦτο προωρισμένος νὰ διαδοθῇ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην. Ἐντεῦθεν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ἀνέκαθεν ὀνομάζει οἰκουμενικοὺς διδασκάλους τοὺς μεγάλους ἱεράρχας Βασίλειον, Χρυσόστομον καὶ Γρηγόριον. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ λέξις οἰκουμενικὸς ἀπεδόθη εἰς ἐπισκόπους, ἀρχιεπισκόπους, πατριάρχας καὶ συνόδους ὡς τιμητικὸν ἐπώνυμον, μὴ ἔχον ὡρισμένην σημασίαν ἀλλὰ δηλοῦν ἁπλῶς ἀνωτέραν τινὰ δικαιοδοσίαν, νῦν μὲν μείζονα, νῦν δὲ ἐλάσσονα. Οὕτως, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων ὅσα παρατίθησιν ὁ Πίχλερ, πρὸ καιροῦ ἤδη εἰς ἀναφοράς τινας πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννην τὸν καππαδόκην καὶ πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης Λέοντα, οἱ ἀναφερομένοι, κάτοικοι ὄντες Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, ἀπένειμαν εἰς ἑκάτερον τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων τὸν τίτλον ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τοπικαὶ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σύνοδοι ἐπανειλημμένως ἀπεκάλεσαν τὸν μὲν προαναφερθέντα Ἰωάννην πατέρα πατέρων, ἀρχιεπίσκοπον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, τὸν δὲ πατριάρχην Μηνᾶν, ἐν ἔτει 536, οἰκουμενικὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην. Καὶ τὴν αὐτὴν προσεπωνυμίαν ἡ αὐτὴ σύνοδος ἀπέδωκεν ὡσαύτως εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης Ἀγαπητόν, γράφουσα πρὸς αὐτόν· ἀρχιε-

πισκόπῳ πρεσβυτέρας Ρώμης καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ. Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Στέφανος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν Βονιφάτιον Β´, 531, ὀνομάζει αὐτὸν ὁμοίως πατέρα πατέρων καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Ἀπόδειξις δὲ ὅτι ἡ λέξις οἰκουμενικὸς οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα καὶ ἁπλῶς ἐνομίζετο ὡς κοσμητικὸν ἐπώνυμον εἶναι ὅτι ὅλως παραλείπεται εἰς δύο ἑτέρας τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν ἐπιστολάς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῦ διέκρινε διὰ τοῦ αὐτοῦ τιμητικοῦ τίτλου τοὺς πατριάρχας Ἰωάννην καππαδόκην, Ἐπιφάνιον, Ἀνθέμιον καὶ Μηνᾶν. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἢ ἄλλα ἐντελῶς αὐτῷ ἰσοδύναμα ἀπεδίδοντο καὶ εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας, ὅπως λ. χ. μέχρι τῆς σήμερον ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὀνομάζεται κριτὴς τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ καὶ εἰς μὴ ἱερωμένους ἐξηκολούθησε προσαπτόμενον τὸ ἐπώνυμον τιμῆς χάριν ἢ τὸ πολὺ ὑπεροχῆς τινος ἀορίστου δηλωτικόν. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ πρύτανις τῶν δώδεκα καθηγητῶν τῶν ἀποτελούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν λεγομένην αὐτοκρατορικὴν ἀκαδημίαν, ὅστις ἥδρευεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐπωνομάζετο διδάσκαλος οἰκουμενικός. Σημειωτέον ἐπὶ τέλους ὅτι δύο ἐκ τῶν πατριαρχῶν εἰς οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, ὁ Ἰωάννης ὁ καππαδόκης καὶ ὁ Μηνᾶς, ἦσαν ἐξ ἐκείνων μάλιστα οἵτινες πάντων τῶν λοιπῶν πλειότερον ἐσεβάσθησαν τὰ πρεσβεῖα τῆς Ρώμης.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἔτει 587, ἐπὶ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ, συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν, πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ συγκλητικῶν, ἵνα δικάσῃ κατηγορίαν τινὰ κατὰ τοῦ τότε πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ δι' ἧς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἀρχιερέα Ρώμης τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης πραχθέντα ὁ πατριάρχης προσέθηκεν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ ἐπώνυμον. Ὁ Πίχλερ φρονεῖ, καὶ ὀρθῶς νομίζομεν, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἔπραξε τοῦτο διὰ νὰ προσβάλῃ ὁπωσδήποτε τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ρώμης. Μήπως ὁ τίτλος οὗτος δὲν ἀπενεμήθη πολλάκις καὶ εἰς τοὺς πάπας αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ καμμίαν ἀμφισβήτησιν; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ἑαυτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἀπεκάλεσεν· ἀλλ' εἴτε δέχεταί τις τίτλον τινὰ παρ' ἄλλου εἴτε αὐτὸς προσλαμβάνει τὸν τίτλον εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ αὐτό. Τὸ ζήτημα ἦτο ἂν ἡ προσωνυμία τοῦ οἰκουμενικοῦ, ἣν εἴδομεν καὶ πρότερον πολλάκις ἐν χρήσει οὖσαν ἐπί τε πατριαρχῶν καὶ ἐπὶ παπῶν καὶ ἐπὶ διδασκάλων, εἶχέ τι σκανδαλῶδες καὶ συνεπήγετο τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὁ προσλαβὼν αὐτὴν ἀρχιερεὺς ἐσφετερίζετο ὑπερτάτην τινὰ ἐπὶ πάντων τῶν ἀρχιερέων δικαιοδοσίαν.' Ἐκ δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ὄχι, καὶ ὅτι ὁ τίτλος οὗτος ἦτο ἁπλῶς τιμητικός. Καὶ ὅμως ὁ τότε πάπας Πελάγιος Β´ ἀπεδοκίμασεν αὐθαιρέτως ἕνεκα τοῦ λεξειδίου τούτου πᾶσαν ἐκείνην τὴν σύνοδον καὶ διέταξε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπίτροπον αὐτοῦ νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην σχέσιν, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ, ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα.

Ἡ μεταξὺ Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ ἔρις, λέγει ὁ Πίχλερ, εἶναι παράδειγμα ἀξιοσημείωτον τοῦ πῶς δύο ἀληθῶς ἱεραὶ καὶ ἐνδομύχως συγγενεῖς ψυχαὶ δύνανται οὐδὲν ἧττον νὰ παρεξηγηθῶσιν ἀμοιβαίως καὶ νὰ διχονοήσωσι δεινῶς πρὸς ἀλλήλας. Ὅτε ἐν ἔτει 582 ἠθέλησαν νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην Κωνσταντιννουπόλεως τὸν Ἰωάννην, ὅστις καὶ πρὸ τούτου εἶχεν ἐπονομασθῆ Νηστευτὴς διὰ τὸν ὄντως ἀσκητικὸν αὐτοῦ βίον, ὁ χρηστὸς καὶ μετριόφρων ἀνὴρ ἐζήτησε διὰ φυγῆς νὰ ἀπο-

τρέψη ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν τιμὴν ταύτην. Αὐτὸς ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἐπήνεσε τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ταπεινότητα καὶ ἐπεκαλέσατο τὰς εὐχὰς αὐτοῦ. Οὐδ' ἔπαυσε μετὰ τὴν μεσολαβήσασαν διχοστασίαν νὰ τιμᾷ τον πατριάρχην, διότι ἐν ἐπιστολῇ τινι γραφείσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἱερώτατον αδελφὸν και συνεπίσκοπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην σκήνωμα πάσης ἀρετῆς, καὶ ὁ σύγχρονος ἐπίσκοπος Σευιλλίας Ἰσίδωρος παρίστησιν αὐτὸν ὡς ἅγιον. Ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πρὸς τοὺς πένητας ἐλεημοσύνας αὐτοῦ, ἐδανείσθη παρὰ τοῦ βασιλέως Μαυρικίου χρήματα, δοὺς αὐτῷ προσωπικὴν ὁμολογίαν δι' ἧς ἐνεχυρίαζε πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ περιουσίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἀποθανὼν δὲν κατέλιπεν εἰμὴ σκίμποδα ξύλινον, καὶ σισύραν ἐξ ἐρίου ἐς τὰ μάλιστα εὐτελῆ, καὶ φαιλώνην ἀκαλλῆ, ὁ Μαυρίκιος σχίσας τὴν ὁμολογίαν μετέφερεν εἰς τὰ βασίλεια πάντα ταῦτα ὡς πολύτιμα λείψανα, καί, ἐν καιρῷ τῆς μεγάλης νηστείας, κατεκλίνετο ἐπὶ τῆς ξυλίνης ἐκείνης στιβάδος. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ πάπας Γρηγόριος ἦτο ὡσαύτως ἀνὴρ χρηστός, εὐλαβής, φιλάνθρωπος, ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης ἐπόθει νὰ διάγῃ φιλίως πρὸς αὐτόν, οὐδ' ἐφαντάζετό ποτε ὅτι ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ θέλει παροργίσει τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ὅστις διατρίψας ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸ τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ εἶχε λάβει ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ὅτι τὸ ἐπώνυμον ἐκεῖνο οὐδεμίαν εἶχε σπουδαιότητα. Δυστυχῶς ὁ Ἰωάννης ἠπατήθη, διότι ὁ Γρηγόριος παρωξύνθη εἰς ὑπερβολὴν καὶ δὲν ἔπαυσε γράφων πρός τε τὸν Ἰωάννην καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, καὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς διὰ λόγων καὶ ἐπιχειρημάτων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βιαιοτέρων καὶ πικροτέρων ὅτι ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὀφείλει νὰ παραιτήσῃ τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ, καθὸ ἐμφαίνοντα ἀξίωσιν ὑπεροχῆς ἐφ' ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους. Ὁ

Μαρμάρινον ἀνάγλυφον τοῦ ϛ' αἰῶνος εὑρεθὲν παρὰ τὴν Σινώπην καὶ παριστάνον τὸν ἅγιον Πέτρον (Μουσεῖον αὐτοκράτορος Φριδερίκου ἐν Βερολίνῳ).

Γρηγόριος μάλιστα ἐνόμισεν ὅτι θέλει καταισχύνει τὴν νομιζομένην τοῦ Ἰωάννου ὑπερηφανίαν ὀνομάζων ἑαυτὸν καθ' ὑπερβολὴν ταπεινοφροσύνης δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ (1), ὅπερ ὅμως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δὲν συνεβιβάζετο οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν περὶ πρωτείων ἔριν εἰς ἣν περιεπλάκη καὶ καθ' ἣν κατήντησε νὰ ὀνομάσῃ τὸν ἱερὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ποιμενάρχην ἀντίχριστον. Ἐξηκολούθησε δὲ διαμαρτυρόμενος καὶ παρὰ τῷ διαδόχῳ τοῦ Μαυρικίου, τῷ βασιλεῖ Φωκᾷ· ἀλλ' εἰς μάτην, διότι, ἂν ὑπάρχωσι δυτικοί, καὶ τῶν ἡμετέρων τινές, οἱ ἀξιοῦντες ὅτι ὁ Φωκᾶς ἀπηγόρευσε μὲν τὴν χρῆσιν τοῦ οἰκουμενικοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεγνώρισε δὲ ρητῶς τὰ πρεσβεῖα τοῦ Ρώμης καὶ πρὸς τούτοις ἀπένειμεν εἰς μόνον αὐτὸν τὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ τίτλον (2)· ὁ Πίλχερ λέγει ταῦτα πάντα ἐκ παρεξηγήσεως

---

(1) (servus servorum Dei=δοῦλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῶν ἀνθρώπων ὄντων δούλων τοῦ Θεοῦ, τοῦ δὲ πρώτου ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Θεοῦ τεταγμένου ὄντος δούλου πάντων κατὰ τὴν τοῦ εὐαγγελίου ῥῆσιν «Ὁ πρῶτος ὑμῶν ἔστω διάκονος πάντων.

(2) Ἡ λέξις **οἰκουμενικὸς** σημαίνει ταὐτὸ τῷ **παγκόσμιος**. Τὸ ὄνομα εἶναι γνωστὸν ἤδη ἐν τῇ προχριστιανικῇ Ρώμῃ ἐκ τῶν **οἰκουμενίων** ἀγώνων, ἔνθα τὸ **οἰκουμένιος** εἶνε ταὐτὸ τῷ universalis. Ἡ λ. **οἰκουμένη** (ἐννοεῖται γῆ) ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἤδη ἐλέγετο περὶ ἁπάσης τῆς οἰκουμένης γῆς. Τοῦ δὲ ρωμαϊκοῦ κράτους θεωρουμένου ὡς κράτους ἄρχοντος τοῦ κόσμου οἱ τούτου ἄρχοντες εἰκότως ἐκαλοῦντο **οἰκουμενικοί**. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο κατέστη ἐπικρατέστερον καὶ εἰδικώτερον ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ (πρβλ. **οἰκουμενικοὶ διδάσκαλοι**, οἰκουμενικαὶ σύνοδοι). Ἀλλ' εἰδικώτερον **οἰκουμενικοὶ ἐπίσκοποι** ἢ ἀρχιεπίσκοποι ἐκλήθησαν οἱ τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἡγούμενος τῶν διδασκάλων καὶ καθηγητῶν τῆς ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀκριβέστερον δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου Β', ἱδρυθείσης μεγάλης φιλοσοφικῆς καὶ νομικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς ἐκαλεῖτο διδάσκαλος οἰκουμενικός. Ἡ προσωνυμία **πατριάρχης** ἐδίδετο ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος εἰς τοὺς προϊσταμένους πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, μετηνέχθη δὲ τὸ ὄνομα ἐκ τῶν **πατριαρχῶν** (ἀρχηγῶν πατριῶν) τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος **πατριάρχαι** ἐκλήθησαν οἱ ἐπίσκοποι τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν τεσσάρων μεγάλων πόλεων, Ρώμης, νέας Ρώμης ἢ Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, ἐδόθη δὲ τὸ ὄνομα τιμῆς ἕνεκα καὶ εἰς τὸν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης διετήρησε μόνον τὴν τοῦ Α' αἰῶνος προσωνυμίαν **πάπας**, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν ἢ πατήρ (**μπαμπᾶς**) τῶν παίδων, ἐκ τούτου δὲ καὶ τὸ παρ' ἡμῖν ὄνομα **παπᾶς** τὸ παραφθαρὲν παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις εἰς Pope. Οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης καλούμενοι **πάπαι** τὴν προσωνυμίαν **πατριάρχης** κατέστησαν βραδύτερον ὑποδεεστέραν τῆς τοῦ πάπα δίδοντες μέχρι σήμερον εἰς ἀρχηγοὺς ἐκκλησιῶν τινων τὴν τοιαύτην προσηγορίαν. Ὁ ἐπίσκοπος δὲ **Ἀλεξανδρείας** προσωνυμεῖται ἀνέκαθεν **πάπας** καὶ **πατριάρχης**. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὴν προσωνυμίαν πατριάρχης (πατρὶκ ἐπικαλοῦσιν οἱ Τοῦρκοι τὸν πατριάρχην) ἔλαβον ἐν Ἀνατολῇ οἱ ἀρχηγοὶ πασῶν τῶν χριστιανικῶν ἐν τῷ κράτει ἐκκλησιῶν, τῶν μὴ ὀρθοδόξων, καλούμενοι ἐνταῦθα καὶ **καθολικοί**. Ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προσηγορίαν **καθολικὸς** τὸ ζήτημα τοῦτο χρῄζει εὐρυτέρας διασαφήσεως ἰδίως ἐν σχέσει πρὸς τὸ **οἰκουμενικός**. Ἡ λ. καθολικὸς οὖσα ἐν χρήσει πολλῷ ἀρχαιότερον τοῦ **οἰκουμενικὸς** ἐσήμαινε γενικῶς ταὐτὸ τῷ μεταγενεστέρῳ οἰκουμενικός. Ἀμφότεραι αἱ λέξεις ἔχουσιν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Τῆς λ. καθολικὸς ποιεῖται χρῆσιν πρῶτος ὁ Πολύβιος πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τῆς **παγκοσμίου** ἱστορίας, ἣν καλεῖ **κοινὴν καὶ καθολικήν**. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ φαινόμενος παγκόσμιος χαρακτὴρ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐνέπνευσεν εἰς τὸν μέγαν ἱστορικὸν τὴν ἰδέαν παγκοσμίου **ἱστορίας**, ἣν ὠνόμασε **καθολικήν**, ἀποβλέπων ἴσως καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ρωμ. λ. universum, universalis, ἣν ἔννοιαν φαίνεται ὅτι ἐδήλου τὸ καθολικός. Ἡ λ. ὕστερον παρελήφθη παρὰ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς καθ' ὅλον τὸν κόσμον μιᾶς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα **καθολικὸς** εἶχε παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ εἰδικωτέραν ἔννοιαν, διδόμενον καὶ εἰς τὰ τῆς πολιτείας ἀξιώματα (ὡς ὕστερον τὸ «γενικός»). Οὕτω καθολικὸς ἐλέγετο ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τοῦ Βυζαντίου ὁ **ἀρχιλογιστής** (ρασιωνάλιος) τῆς ἐπαρχίας «οὕτως ὀνομασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων «ἐκ τῆς καθό-

προελθόντα καὶ ἀξιοῖ ὅτι ὁ βασιλεὺς Φωκᾶς οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν εἰμὴ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως οἰκουμενικός, διαβεβαιῶν ὅτι δι' αὐτῆς οὐδαμῶς ἀμφισβη-

---

λου **περὶ τοὺς λογισμοὺς ἀγρυπνίας»**. Ἐκ τοῦ ἀξιώματος δὲ τοῦ καθολικοῦ τούτου παρήχθη ὕστερον τὸ τοῦ **«γενικοῦ λογοθέτου»** ἀξίωμα. Ὅτι δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες ἀνώτεροι, ἀρχιεπίσκοποι ἢ μητροπολῖται μεγάλοι, πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ὀνόματος **πατριάρχου**, ἐκαλοῦντο καθολικοὶ μαρτυρεῖ ἡ μέχρι σήμερον εἰς τοὺς ἀρμενίους πατριάρχας καὶ τοὺς γεωργιανοὺς πρωθιεράρχας διδομένη προσωνυμία καθολικός (**κατόϊκος**, κατὰ τὴν ἀρμενικὴν προφοράν). Παραλλήλως τῷ **καθολικὸς** ἐπεκράτησε κατὰ μικρὸν τὸ **οἰκουμενικός**, ὅπερ, ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ἃ εἴρηται, λαβὸν κατὰ μικρὸν τὴν σημασίαν ὀνόματος οὐσιαστικοῦ, ἐδήλου τὴν ὅλην **οἰκουμένην** γῆν, ἐντεῦθεν δὲ πρὸ τῶν χριστιανικῶν ἔτι χρόνων ἐκ τοῦ **οἰκουμένη**, ὡς ἀνταποκρινομένου πρὸς τὸ λατ. universum, παρήχθη κατὰ τὸ universalis καὶ **καθολικός**, τὸ **οἰκουμένιος**, **οἰκουμένια** (ἀγῶνες γενικοί, καθολικοί) παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῶν αὐτοκρατορικῶν ρωμαϊκῶν χρόνων· παρὰ δὲ τοῖς χριστιανοῖς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἐπειδὴ ἡ λ. **οἰκουμένη** ἐσήμαινε τὸν **κόσμον** καὶ συνήπτετο πρὸς τὸ **καθολικὸς** (ἡ κατὰ τὴν **οἰκουμένην καθολικὴ** ἐκκλησία «καθολικὴ διὰ τὸ πάσης εἶναι τῆς **οἰκουμένης** ἀπὸ περάτων ἕως περάτων γῆς») παρήχθη κατ' ἀναλογίαν τοῦ **οἰκουμένιος** καὶ ἡ λ. οἰκουμενικός, ἀποδιδομένη εἰς πᾶν ὅπερ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὸν παγκόσμιον θεωρούμενον χαρακτῆρα τοῦ ρωμαϊκοῦ, εἶτα δὲ καὶ τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους καὶ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλέγετο «ὁ τὰ σκῆπτρα τῆς οἰκουμένης κατέχων», οὕτω δὲ καὶ ὁ πάπας τῆς Ρώμης papa universalis, καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως «ἀρχιποίμην καὶ τῆς οἰκουμένης τοὺς οἴακας ἐμπεπιστευμένος». Οἱ δυτικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ Δ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἔδωκεν εἰς τὸν πάπαν τὴν προσωνυμίαν **οἰκουμενικοῦ** (universalis) πάπα· τοῦτο δὲν φαίνεται ἀκριβές· ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι τὸ **οἰκουμενικὸς** ὡς καὶ τὸ **καθολικός**, ἐδίδετο ἐν ταῖς προσφωνήσεσι τοῦ κλήρου καὶ εἰς τὸν πάπαν καὶ εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως. Τὸν πάπαν προσεφώνουν συνήθως οἱ ἡμέτεροι γράφοντες «ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον **οἰκουμενικὸν** ἅγιον ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην τῆς μεγάλης Ρώμης»· οὕτω δὲ προσηγορεύετο καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπος. Περὶ τὰς ἀρχὰς ἤδη τοῦ 5 μ. Χ. αἰῶνος ὁ τῶν Ἀρμενίων ἐπίσκοπος Ἰσαάκιος γράφων πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικὸν (406—425 μ. Χ.) καλεῖ αὐτὸν «διδάσκαλον ἡμέτερον, **ἐπίσκοπον τῆς οἰκουμένης** (ἀσχαρχαμούτ). Γνωστὸν δὲ ὅτι ἡ Ἐκκλησία καὶ τοὺς μεγάλους πατέρας αὐτῆς ἐτίμησε δι' ὁμοίας προσωνυμίας (**οἰκουμενικοὶ διδάσκαλοι** Βασίλειος, Γρηγόριος, Χρυσόστομος Ἀθανάσιος, Κύριλλος). Οἰκουμενικαὶ ὠνομάσθησαν καὶ καθολικαὶ σύνοδοι, οἰκουμενικοὶ δὲ ἢ καθολικοὶ καὶ οἱ καθολικοὶ ἀρχιεπίσκοποι τῶν ἐπαρχιῶν (ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἀρμεν. κατόικος), ἐκαλοῦντο δὲ οἰκουμενικοὶ καὶ οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας (πρβλ. καὶ «κριτὴς τῆς οἰκουμένης»). Οἰκουμενικὸν τέλος ἐλέγετο πᾶν τὸ συνδεόμενον πρὸς τὴν Ρώμην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς πρωτεύουσαν τῆς οἰκουμένης. **Διδάσκαλος οἰκουμενικὸς** ἐκαλεῖτο, ὡς ἐρρήθη ἤδη, καὶ ὁ προϊστάμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς. Καὶ οὐδὲν μὲν εἶχε κατ' οὐσίαν τὸ προσκροῦον εἰς τὰ θέσμια τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀπονομὴ τοιαύτης προσωνυμίας εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἐκ μέρους τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ χρῆσις. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ ἐσκανδάλισε τὸν πάπαν Γρηγόριον Α' καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ παρανοήσεως δὲν ἦτο ὅτι ὁ Ἰωάννης προσηγορεύετο οἰκουμενικὸς ἀλλ' ὅτι πρῶτος αὐτὸς γράφων πρὸς τὸν πάπαν ἐχρήσατο τῇ προσωνυμίᾳ καλῶν ἑαυτὸν «οἰκουμενικὸν πατριάρχην». Διότι σημειωτέον ὅτι οἵ τε πάπαι καὶ οἱ ἄλλοι πρωθιεράρχαι τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου καὶ τοῦ πάπα Γρηγορίου Α' καὶ βραδύτερον ἔτι, καίπερ ἐν ταῖς πρὸς αὐτοὺς προσφωνήσεσι καὶ ἐπιστολαῖς προσαγορευόμενοι ὑπὸ τῶν ἄλλων κληρικῶν οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι, δεσπόται, αὐτοὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτῶν ἐκάλουν ἑαυτοὺς μετριοφρόνως ἁπλῶς **ἐπισκόπους** ἢ **δούλους τοῦ Θεοῦ**. Οὕτω κατὰ τὸν 7 αἰῶνα ὁ πατριάρχης Ἱερουσαλὴμ Σωφρόνιος γράφων πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως (Σέργιον) καὶ τὸν πάπαν Ρώμης τούτους μὲν προσαγορεύει μακαριωτάτους, ἁγιωτάτους πατριάρχας (Κωνσταντινουπόλεως ἢ Ρώμης) δεσπότας τῶν ἁπάντων, ἑαυτὸν δὲ ἀχρεῖον ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων. Τῷ ἔθει δὲ τούτῳ ἑπόμενοι καὶ οἱ πάπαι τῆς Ρώμης ἐκάλουν ἑαυτοὺς ἁπλῶς ἐπισκόπους Ρώμης. Ὁ δὲ Γρηγόριος Α' καταδικάζων τὸν πατριάρχην Ἰωάννην, διότι ἔδωκεν αὐτὸς ἑαυτῷ τὴν προσηγορίαν οἰκουμενικός, ἐκάλεσεν ἑαυ-

τοῦνται τὰ πρωτεῖα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, οὐδ᾽ ὁπωσδήποτε ἐνομίσθησαν προσβαλλόμενοι οἱ λοιποὶ τῆς ᾿Ανατολῆς πατριάρχαι. Ὥστε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπωνυμούμενος οἰκουμενικός.

᾿Ενταῦθα ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης πιθανὸν νὰ ἐρωτήσῃ· εἶναι ἆρά γε τὸ ἐπώνυμον τοῦτο τοσοῦτον ἀθῷον ὅσον παρέστησεν αὐτὸ ὁ Πίχλερ; Ἴσως ὄχι ὡς πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, καθ᾽ οὓς, ἐπειδὴ ἔπαυσε πᾶσα κοινωνία μεταξὺ ᾿Ανατολικῆς καὶ Δυτικῆς ᾿Εκκλησίας, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως παρέμεινεν ὁ ὕπατος τῶν ἀρχιερέων τοῦ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς κοινωνίας ἀναγνωριζομένου χριστιανικοῦ πληρώματος, καὶ ἑπομένως ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας ταύτης ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ συνεδέθη μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους ὑπεροχῆς. ᾿Αλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ ᾿Ιωάννου τοῦ Νηστευτοῦ εἴμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὁριστικῆς διαστάσεως· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία καὶ μοναρχία ὄχι μόνον ἐξηκολούθουν εἰσέτι τότε τὰς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης σχέσεις αὐτῶν ἀλλὰ δὲν εἶχον ἔτι ἀμφισβητήσει διαρρήδην οὐδὲ τὰ πρωτεῖα αὐτοῦ. Ὥστε ἡ ἑρμηνεία τοῦ Πίχλερ εἶναι, νομίζομεν, ὀρθή· οὐδὲ ἠξίωσέ ποτε τφόντι ὁ πατριάρχης ᾿Ιωάννης ὁ Νηστευτὴς νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἐπωνύμου ἐκείνου ὡς τὸν ὕπατον τῶν ἀρχιερέων τῆς οἰκουμένης. Καὶ ἂν αὐτός τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δὲν ἐνέδωκαν εἰς τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, ἔπραξαν τοῦτο οὐχὶ δι᾽ ἄλλο εἰμὴ διότι δὲν ἐνόμιζον φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἐκείνους τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνωσιν ὁπωσδήποτε εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν πράγματα. ᾿Απεδέχοντο μὲν εἰσέτι τὰ πρωτεῖα τοῦ Ρώμης, ἀλλὰ μόνον ὡς πρωτεῖα τῆς τιμῆς, οὐχὶ δὲ ὡς παρέχοντα αὐτῷ δικαίωμά τι πραγματικῆς ἐποπτείας καὶ δοκιμασίας.

Σφραγὶς πατριάρχου, ἐφ᾽ ἧς ἐπιγράφονται οἱ τίτλοι ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου
(Συλλογὴ SCHLUMBERGER)

῾Υπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ προκειμένη ἔρις ὑπῆρξε βεβαίως σπουδαία, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐξεθέσαμεν αὐτὴν ἐν ἐκτάσει. ῾Ως πρὸς τὰ θετικώτερα ὅμως τῆς πολιτείας συμφέροντα, σπουδαιότερα εἶναι, νομίζομεν, ἑτέρα τις πρᾶξις τοῦ Φωκᾶ. ῾Ο βασιλεὺς οὗτος,

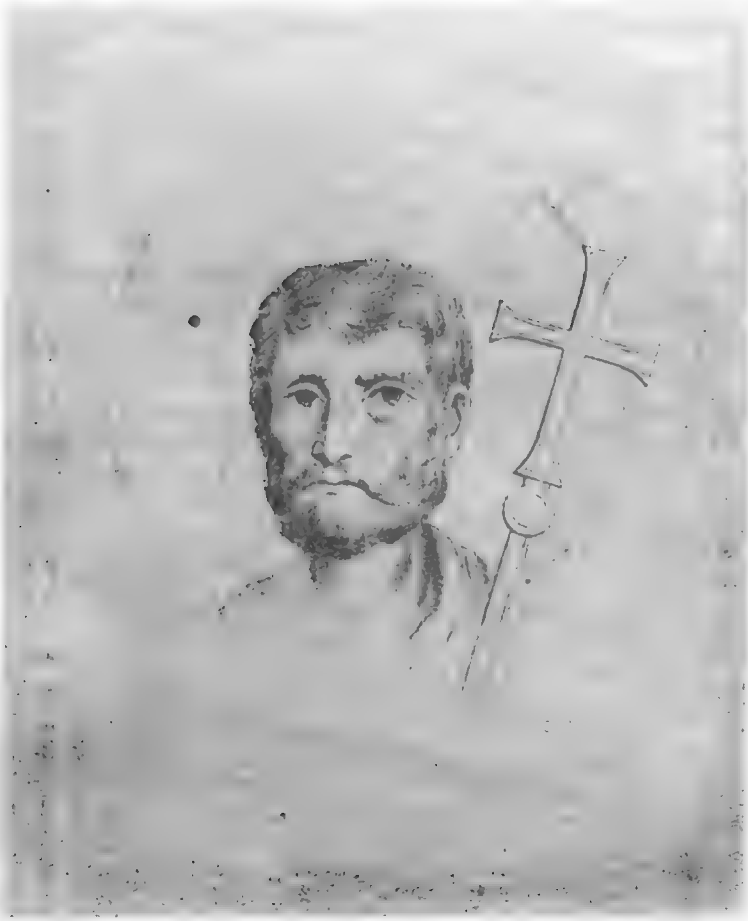

τὸν κατ᾽ ἀντίθεσιν servum servorum Dei (δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ), ὡς καλοῦσιν ἑαυτοὺς μέχρι νῦν οἱ πάπαι κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ῥῆσιν «ὁ πρῶτος ὑμῶν ἔστω πάντων διάκονος». Ὥστε τὸ ζήτημα δὲν ἦτο ἂν ὑπῆρχε πρότερον ἐν χρήσει ἡ προσωνυμία, ἂν δηλ. προσηγορεύοντο οὕτως οἱ ἀρχιεπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀλλ᾽ ἂν ἔδει καὶ συνεφώνει πρὸς τὴν χριστιανικὴν ταπεινοφροσύνην ποιμενάρχου τὸ καλεῖν ἑαυτὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην καὶ τιθέναι ἑαυτὸν οὕτως ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς ἐκκλησιαστικῆς. ᾿Αλλ᾽ ἡ παρανόησις εἶναι προφανὴς ἐνταῦθα. Διότι, ὡς λέγει καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ ᾿Ιωάννης ὁ Νηστευτής, εἷς τῶν ἁγιωτάτων καὶ χριστιανικωτάτων πατριαρχῶν, καλῶν ἑαυτὸν «οἰκουμενικὸν πατριάρχην» ἐνεφορεῖτο αἰσθήματος καὶ φρονήματος πάντη ἀλλοίου τοῦ ἀποδοθέντος αὐτῷ κατὰ παρανόησιν ὑπὸ τοῦ πάπα.

ἐν ἔτει 608, μελετῶν νὰ στρατεύσῃ κατὰ Περσῶν, ἐξέδοτο θέσπισμα, δι' οὗ ἀπεφήνατο ὅτι οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες στρατιῶται τῆς πολιτείας συνεξομοιοῦνται πρὸς τοὺς ἁγίους τῆς πίστεως μάρτυρας. Ἡ ἔννοια τοῦ θεσπίσματος τούτου εἶναι καταφανής. Τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ἀπετέλει τότε τὴν κυριωτάτην τοῦ κράτους ἠθικὴν δύναμιν. Τὸ κράτος τοῦτο διὰ τοῦ θρησκεύματος συνείχετο καὶ περὶ τοῦ θρησκεύματος διεξῆγε τοὺς δεινοτάτους τῶν πολέμων. Φυσικώτατον λοιπὸν ἦτο ἡ βασιλεία νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἵνα κρατύνῃ τὸ ἀρειμάνιον τοῦ στρατοῦ πνεῦμα· καὶ ἐπὶ τούτῳ προέτεινεν αὐτῷ ὡς ἀμοιβὴν καὶ γέρας τὸν μαρτυρικὸν τῆς πίστεως στέφανον. Κατὰ δυστυχίαν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι ὑπέλαβον ὡς προσβολὴν κατὰ τῆς ἐκκλησίας τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ βασιλέως, ὥστε ὁ Φωκᾶς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ἀνακαλέσῃ τὸ θέσπισμα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁπόσον συνετὸν καὶ ἀναγκαῖον ἦτο τὸ θέσπισμα τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων πολεμικῶν ἀτυχημάτων τῆς περιόδου ταύτης, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἔκθεσιν μεταβαίνομεν.

Καὶ πρῶτον περὶ τῶν ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τοῦ κράτους μέρει βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ πολέμων. Οἱ πόλεμοι οὗτοι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτοὺς ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης μᾶλλον λόγου ἄξιοι τῶν προηγηθέντων, ἀλλ' ἀπέβησαν σπουδαιότατοι δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἕνεκα νεωτέρου τινὸς ἐπιστημονικοῦ γεγονότος. Τῷόντι ἐν ἔτει 1830 ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς Φαλλμεράυερ ἠμφισβήτησε πρῶτος αὐτὸς τὴν συγγένειαν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸ ἀρχαῖον, ἀξιώσας ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξωλοθρεύθη ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων, καὶ ὅτι οἱ σημερινοὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κάτοικοι οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ συρφετὸς καὶ ὄχλος παντοδαπῶν βαρβαρικῶν φυλῶν, καὶ ἰδίως σλαυικῶν, αἵτινες δεξάμεναι τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως συναπεδέξαντο καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν σήμερον λαλοῦσιν. Ὥρισε δὲ ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καταστροφὴ συνέβη κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἀποδίδομεν τῇ ἀληθείᾳ πολλὴν ἀξίαν οὔτε ἐπιστημονικὴν οὔτε ἐθνικὴν εἰς τὴν παραδοξολογίαν ταύτην. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα καὶ πρὸ πάντων πολὺ αἷμα φυλῶν ἀπὸ βορρᾶ κατελθουσῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἀνεμίχθη εἰς τὰς φλέβας τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται ὑπό τε τῶν γεγονότων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν καὶ ὑπὸ τῶν γεγονότων ὅσα βραδύτερον πρόκειται νὰ ἱστορηθῶσιν. Ἀλλ' ὅτι οἱ ποικίλοι ἐκεῖνοι βάρβαροι ἐντελῶς κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυλήν, ὅτι ὑπῆρξάν ποτε χρόνοι καθ' οὓς ἔπαυσεν ἐντελῶς λαλουμένη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅτι ἡ σήμερον λαλουμένη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως, ὅτι ἐνὶ λόγῳ μεταξὺ τῶν λαῶν ὅσοι σήμερον ὁμιλοῦσι τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ τῶν λαῶν ὅσοι ἐλάλουν αὐτὴν πρὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος οὐδεὶς ὑπάρχει ἠθικὸς καὶ ὑλικὸς σύνδεσμος, εἶναι, ὡς προείπομεν, παραδοξολογία, τὴν ὁποίαν ἀποκρούουσιν οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ μέσου αἰῶνος, οὐ μόνον πᾶσα ἡ συνείδησις τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας ὁ Φαλλμεράυερ ἀνέφερεν εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀξιώσεως αὐτοῦ, ὡς πολλοὶ νεώτεροι ἀπέδειξαν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν εἰδικαῖς πραγματείαις. Ἐπειδὴ ὅμως οὐκ ὀλίγοι ἄλλοι ἐπανέλαβον τὴν δοξασίαν ἐκείνην καὶ ἐφάνησαν ἀποδεχόμενοι αὐτήν, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἱστορικῆς ταύτης αἱρέσεως τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐπενόησεν, ἐν ταύτῃ μάλιστα τῇ περιόδῳ συνέβη, δὲν ἠμποροῦμεν βεβαίως εἰμὴ νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιάζουσαν ἐνταῦθα προσοχὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος.

Τὰς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδρομὰς τῶν σλαυικῶν καὶ οὐννικῶν φυλῶν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρῳ ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν. Καὶ οἱ μὲν Οὖννοι μικρὸν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 559 ἐπιδρομὴν τοῦ Ζαβεργάν, περιελθόντες εἰς ἐμφυλίους διενέξεις, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ,

Ψηφιδωτὴ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, οἵα ἐσῴζετο τῷ 1848
(Ἀντιγραφὴ Εὐγ. Ἀντωνιάδου)

ἐπὶ τοσοῦτον ἀμοιβαίως κατεστράφησαν ὥστε καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἠφανίσθη ἔκτοτε ἐκ τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπενεργοῦσαι εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους· καὶ πλὴν τούτων ἐπεφάνη τότε εἰς τὰ βόρεια τοῦ κράτους σύνορα κατὰ πρῶτον ἑτέρα τις φυλή, ἡ τῶν λεγομένων Ἀβάρων, ἥτις, ἕλκουσα τὸ γένος ἀπὸ τοῦ μεγάλου σκυθικοῦ ὁμίλου τοῦ ἐκ τῶν ὀροπεδίων τῆς Ἀσίας πρὸς δυσμὰς προελάσαντος, ἐπεφάνη πρὸς τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν οὐννικῶν φύλων, ἐξέτεινεν ἐντὸς μικροῦ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς ποικίλας περιῆλθε σχέσεις πρὸς τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Τῷ ὄντι περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τελευταίας τῶν Οὔννων ἐπιδρομῆς προσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν αἴφνης ἄνδρες παραδόξως ἱματισμένοι, καί, παρασταθέντες ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, εἶπον αὐτῷ· «Ὅτι

πάρεστι τὸ μέγιστον καὶ ἀλκιμώτατον τῶν ἐθνῶν, τὸ ἀκαταμάχητον φῦλον τῶν Ἀβάρων, οἵτινες εὐχερῶς δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι καὶ νὰ καταστρέψωσιν ἅπαντας τοῦ κράτους τοὺς πολεμίους· ὅτι συμφέρει λοιπὸν τῷ βασιλεῖ νὰ συνομολογήσῃ ὁμαιχμίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς ὡς ἀγαθοὺς ἀλεξιτῆρας· ὅτι ὅμως δὲν θέλουσι προθύμως ὑπηρετήσει τῇ ρωμαϊκῇ πολιτείᾳ εἰμὴ ἐὰν λάβωσι δῶρα τιμιώτατα καὶ χρήματα ἐτήσια καὶ γῆν εὐφορωτάτην εἰς οἴκησιν». Ὁ βασιλεὺς συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς συγκλήτου ἔπεμψεν εἰς τοὺς πρέσβεις χρυσᾶς σειρὰς καὶ κλίνας πολυτελεῖς καὶ ἐσθῆτας σηρικάς, ἵνα κατευνάσῃ τὴν ἀλαζονείαν αὐτῶν, ἐνταυτῷ δὲ ἐξαπέστειλε πρὸς τὸ φῦλον τῶν Ἀβάρων καὶ πρέσβυν ἵνα συνομολογήσῃ συνθήκην φιλίας πρὸς αὐτοὺς καὶ ὑποκινήσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν πολεμίων τοῦ κράτους.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πρῶται μεταξὺ τῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀβάρων σχέσεις, οἵτινες τῇ προτροπῇ τοῦ βασιλέως καὶ ἐξ οἰκείας πρὸς τὴν λεηλασίαν ὁρμῆς προσέβαλον κατ' ἀρχὰς τοὺς Σλαύους. Ἀλλὰ μετὰ τετραετίαν ἐπανέλαβον οἱ Ἄβαρες τὴν ἀπαίτησιν αὐτῶν νὰ ἐγκατασταθῶσι μονίμως ἐντὸς τοῦ κράτους. Ὁ βασιλεὺς προέτεινε τότε νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς Παννονίας· ἀλλ' οἱ πρέσβεις τῶν Ἀβάρων ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην· καὶ ἐπειδή, πλὴν τούτου, ἐνῷ ἐπανήρχοντο εἰς τὰ ἴδια μετὰ ὅπλων πολλῶν τὰ ὁποῖα εἶχον ἀγοράσει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφῃρέθησαν ἀπ' αὐτῶν καθ' ὁδὸν δι' ἐνεργείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ ὅπλα ἐκεῖνα, διελύθη ἤδη ἡ μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀβάρων καὶ τοῦ βασιλέως φιλία. Πρὶν ὅμως ἐπέλθῃ ἐχθροπραξία τις, ἀπέθανεν ὁ Ἰουστινιανὸς τῷ 565. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β΄ βασιλείας ἤρχισαν πάλιν διαπραγματεύσεις, διότι πρέσβεις τῶν Ἀβάρων, ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐζήτησαν τὴν αὔξησιν τοῦ προηγουμένως συνομολογηθέντος πρὸς αὐτοὺς φόρου. Ὁ νέος βασιλεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἀπάντησιν ἀγέρωχον, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν σύγχρονον Μένανδρον, «ἄπιτε, εἶπε πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Ἀβάρων, πλεῖστον πριάμενοι παρ' ἡμῶν κἂν γοῦν ἐν ζῶσι τελεῖν, καὶ ἀντὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρημάτων τὸν καθ' ἡμᾶς φόβον εἰς σωτηρίαν εἰληφότες· οὔτε γὰρ δεηθείην ποτὲ τῆς καθ' ὑμᾶς συμμαχίας, οὔτε τι λήψεσθε παρ' ἡμῶν ἢ καθ' ὅσον ἡμῖν δοκεῖ, ὥσπερ δουλείας ἔρανον, καὶ οὐχ ὡς οἴεσθε, φορολογίαν τινά». Δυστυχῶς τὰ ἔργα δὲν ἔμελλον ν' ἀνταποκριθῶσιν εἰς τοὺς γενναίους τούτους λόγους. Κατ' ἀρχὰς οἱ βάρβαροι ἄδηλον διὰ τί καταλιπόντες ἐπὶ ἓξ ἔτη ἥσυχον τὸ κράτος ἐτράπησαν ἐπὶ ἑτέρας πρὸς δυσμὰς ἐπιστρατείας, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καθυπέταξαν τὸ κράτος τῶν Γεπιδῶν μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ ἄνω Δουνάβεως. Τότε ὅμως περιῆλθον πάλιν εἰς διενέξεις πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Τὸ ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς τῶν Γεπιδῶν χώρας φρούριον τοῦ Σιρμίου κατείχετο, τῇ συναινέσει τῶν Γεπιδῶν, ὑπὸ βασιλικῆς φρουρᾶς. Εἰς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ὁ ἡγεμὼν ἤ, καθὼς ἐλέγετο παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐκείνοις, ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων Βαϊανὸς ἀπέτεινεν αὖθις ἀπαίτησιν περὶ χρημάτων· ἀποκρουσθείσης δὲ περιφρονητικῶς τῆς ἀπαιτήσεως, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ χαγάνος ἐξαπέστειλε μυρίους τῶν ὑπ' αὐτὸν ἤδη ὑποτεταγμένων Οὔννων εἰς Δαλματίαν ἐπὶ λεηλασίᾳ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα Ἰουστῖνον, ἀπαιτῶν τήν τε παράδοσιν τοῦ Σιρμίου καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν εἰς αὐτὸν μεταβίβασιν τῆς ἐτησίας χρηματικῆς εἰσφορᾶς ἥτις πρότερον ἐτελεῖτο εἰς τοὺς Οὔννους, νῦν ὑπηκόους αὐτῷ ὄντας. Ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη καὶ τὴν νέαν ταύτην ἀπαίτησιν· οὐδὲν ὅμως ἔπραξεν ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους. Ὁ περὶ τὸν Ἴστρον στρατηγῶν Τιβέριος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος, ἀλλὰ διὰ τὸ εὐάριθμον τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούντων ταγμάτων καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν κατοίκων ἔκλυσιν οἱ Ἄβαρες εὐχερῶς διέβησαν τὸν ποταμόν, ὁ δὲ βασιλεύς, φοβούμενος μείζονας συμφοράς,

συνωμολόγησεν εἰρήνην, δι' ἧς συνεφωνήθη ἡ εἰς τοὺς Ἄβαρας, ὡς εἰς συμμάχους τοῦ κράτους, πληρωμὴ ἐτησίας εἰσφορᾶς ὀγδοήκοντα χιλιάδων περίπου χρυσῶν, ἤτοι 1.200.000 δραχμῶν.

Καὶ ἤδη ἔπραξεν ὁ Ἰουστῖνος ἕτερον λάθος. Εἴτε πεποιθὼς ὅτι οἱ Ἄβαρες θέλουσι συνέχει τοὺς λοιποὺς βαρβάρους εἴτε ἠναγκασμένος ἕνεκα τοῦ ἐπαναληφθέντος ὡσαύτως πρὸς Πέρσας πολέμου νὰ πέμψῃ πρὸς ἀνατολὰς ἐπικουρίας ἠλάττωσεν ἔτι μᾶλλον τὰς περὶ τὸν Ἴστρον φρουράς. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον ἔτι περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἰουστίνου Β΄ βασιλείας διὰ τοῦ κάτω Ἴστρου ἐντὸς τοῦ κράτους, καί, εἰς 100.000, ὡς λέγει ὁ Μένανδρος, συμποσούμενοι, ἐλεηλάτησαν τὴν **Θ ρ ᾴ κ η ν κ α ὶ ἄ λ λ α π ο λ λ ά**, ὁ δὲ Τιβέριος, ὁ πρὸ τετραετίας συνάρχων τοῦ Ἰουστίνου ἀναδειχθείς, ἰδίας προχείρους δυνάμεις μὴ ἔχων ἵνα ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τοσούτους πολεμίους, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ τῶν Ἀβάρων ἡγεμόνος, ὅστις τωόντι εἰσελθὼν εἰς τὴν χώραν τῶν Σλαύων ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὴν φθορὰν δεινοτάτην. Ἀλλὰ τί ἀπέγιναν ἐν τούτοις οἱ δεκακισμύριοι ἐκεῖνοι Σλαῦοι, οἱ προηγουμένως ἐμβαλόντες εἰς τὸ κράτος, κατὰ δυστυχίαν δὲν ἀναφέρεται ἐν τοῖς κεκολοβωμένοις χωρίοις τοῦ Μενάνδρου, ὅστις πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ σῴζεται ὁλόκληρος. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράυερ ἰσχυρίσθη ὅτι αἱ σλαυικαὶ φυλαί, αἵτινες κατ' αὐτὸν εἶχον πολὺ πρότερον, ἐπὶ τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας καταλάβει τὰς περὶ Θεσσαλονίκην καὶ περὶ Λάρισαν χώρας, νῦν, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατεστάθησαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ. Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἔτι ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ οἱ Σλαῦοι εἶχον καταλάβει καὶ Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν ὁ Φαλλμεράυερ ἀναφέρει χωρία τινὰ τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας τοῦ Προκοπίου, ὧν τὸ μὲν διαλαμβάνει ὅτι ἡ περὶ Θεσσαλονίκην χώρα ἦτο *β α ρ β ά ρ ο ι ς λ ί α ν ε ὐ έ φ ο δ ο ς*, τὸ δὲ ὅτι οἱ περὶ τὴν Λάρισαν κάτοικοι ἐφοβοῦντο ἀδιαλείπτως τὴν τῶν βαρβάρων ἐπίθεσιν· βεβαιοῖ δὲ ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς ὅτι διὰ τῶν χωρίων τούτων ὁ Προκόπιος ρητῶς λέγει τοὺς Σλαύους ἔκτοτε περὶ τὰς δύο ἐκείνας πόλεις μονίμως κατοικοῦντας. Ὁ Προκόπιος ὅμως οὐ μόνον τοιοῦτό τι ρητῶς δὲν λέγει ἀλλ' ἐξ ὅλης τῆς περὶ Κτισμάτων πραγματείας καὶ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐξιστορήσεως τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ σλαυικῶν ἐπιδρομῶν, ἣν ἀνωτέρω

Νόμισμα Ἰουστίνου Β' καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Σοφίας

Εἰκὼν ἱεράρχου τοῦ νοτίου θυριδωτοῦ τοίχου τῆς Ἁγίας Σοφίας
(Ἀντιγραφὴ Ε. Ἀντωνιάδου)

προεξεθέσαμεν, ρητῶς ἐξ ἐναντίας συνάγεται ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης οἱ Σλαῦοι, συχνάκις μὲν διαβαίνοντες τὸν Ἴστρον ἐλεηλάτησαν καὶ ταῦτα τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους, οὐδαμοῦ ὅμως ἐντὸς αὐτοῦ μονίμως ἐγκατεστάθησαν.

Ἐπὶ δὲ τῆς ἐν ἔτει 578 γενομένης ἐπιδρομῆς, κατ' ἀρχὰς ὁ Φαλλμεράυερ νομίζει πιθανὸν ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐνέβαλον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον, μετὰ μίαν δὲ σελίδα, τρέπων τὴν πιθανότητα τῆς εἰσβολῆς εἰς βεβαίαν ἐγκατάστασιν, ἀποφαίνεται ἔκτοτε καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ταινάρου χώραν. Ἰσχυρίζεται δὲ τοῦτο διότι ὁ Μένανδρος λέγει τότε κεραϊζομένην, δηλαδὴ λεηλατουμένην, τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ Σκλαβηνῶν καὶ ἐπειδὴ εἰς τὰ σῳζόμενα τοῦ χρονογράφου χωρία δὲν φαίνεται, ὡς προείπομεν, τί ἀπέγιναν οἱ Σλαῦοι οὗτοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἰδίας χώρας ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς ὑπολαμβάνει ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ἀδιαφορήσαντες περὶ τῶν ἰδίων οἰκημάτων, γυναικῶν καὶ παίδων, ἀπεφάσισαν νὰ παραμείνωσιν ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται. Ὁ Μένανδρος λέγει ἁπλῶς ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐλεηλατεῖτο ὑπὸ τῶν Σλαύων. Καὶ πρῶτον ὁμιλῶν περὶ Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐννοεῖ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἀπ' ἐναντίας εἶναι γνωστὸν ὅτι, καθ' ὅσον ἐξετάθη τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, ἔγινε καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑλλάδος ἡ χρῆσις πολὺ ἐκτενεστέρα καὶ τῆς ἀρχαίας κλασσικῆς σημασίας διάφορος. Μήπως δὲν εἴδομεν τὸν Ἰωάννην τὸν Λυδὸν ὀνομάζοντα Ἕλληνας ὅλους τοὺς κατοίκους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ κράτους; Ἀπίθανον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἔκτοτε ὠνομάζετο Ἑλλὰς ὁλόκληρον τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦ βασιλείου μέρος, ἀπαραλλάκτως καθὼς οἱ χρονογράφοι τῆς Δύσεως μετεχειρίσθησαν μετ' οὐ πολὺ τὴν λέξιν Graecia. Πλὴν τούτου, ὁ Μένανδρος, ὁμιλῶν κατὰ πρῶτον περὶ τῆς εἰρημένης τῶν Σλαύων ἐπιδρομῆς, λέγει ὅτι ἐλεηλάτησαν Θράκην καὶ ἄλλα πολλά. Ἐὰν ἡ λεηλασία παρεξετάθη μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὁ Μένανδρος δὲν ἤθελε περιορισθῆ βεβαίως εἰς τὸ νὰ ἀναφέρῃ ὀνομαστὶ μόνον τὴν Θράκην, περιλαμβάνων πᾶσαν τὴν μεταξὺ Θράκης καὶ Πελοποννήσου χώραν ἐντὸς τῶν ἀορίστων λέξεων καὶ ἄλλα πολλά. Ἀλλ' ἔστω· ὁ Μένανδρος ὅμως, καθ' ὅσον σῴζεται, δὲν ὁμιλεῖ εἰμὴ περὶ λεηλασίας. Ἐὰν λοιπόν, διὰ τὴν ἄγνοιαν εἰς ἣν διατελοῦμεν περὶ τῆς τύχης τῶν Σλαύων ἐκείνων ἕνεκα τῆς κολοβώσεως τοῦ χρονογράφου, ἐπιτρέπεται νὰ ἐκτραπῶμεν εἰς εἰκασίας, πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια ἵνα ἀνασῴσωσιν ἀπὸ τῶν Ἀβάρων τὰ οἰκήματα αὐτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας· ἢ ὅτι, ἀποβαλόντες πᾶσαν πρὸς τοὺς οἰκείους στοργήν, παρέμειναν ἐντὸς τοῦ κράτους. Ἡ δὲ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰκασία ἐνισχύεται ὑπὸ ἑτέρου τινὸς χωρίου τοῦ Μενάνδρου, ἐνῷ ὁ χαγάνος καυχᾶται μετ' οὐ πολὺ ὡς απο-

Εἰκὼν ἱεράρχου τοῦ νοτίου θυριδωτοῦ τοίχου τῆς Ἁγίας Σοφίας
(Ἀντιγραφὴ Ε. Ἀντωνιάδου)

δοὺς εἰς τοὺς Ρωμαίους πολλὰς μυριάδας αἰχμαλώτων, ἀπαγομένων ὑπὸ τῶν Σκλαβηνῶν ἐκ τῆς Ρωμαίων γῆς. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐπιμένομεν εἰς ταῦτα πάντα εἰμὴ χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας, διότι ἐπὶ τέλους, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Σλαῦοι κατεστάθησαν ἔκτοτε ὁριστικῶς ἐντὸς τοῦ κράτους, 100.000 ἄνθρωποι διεσπαρμένοι ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπενεργήσωσιν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τύχην.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐπεχείρησαν καὶ οἱ Ἄβαρες αὐτοὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ της ἀσθενείας τῶν φρουρῶν τὰς ὁποίας ἡ βασιλεία κατέλιπε παρὰ τὸν Ἴστρον ποταμόν, διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν εὑρέθη νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας διαγωνιζόμενον στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς. Ὅθεν, ἐπὶ Τιβερίου ἤδη βασιλεύοντος, ἀπήτησαν αὖθις, καὶ ἐπέτυχον τῷ 581, τὴν τοῦ Σιρμίου παράδοσιν. Ἐν ἔτει δὲ 583, βασιλεύοντος τοῦ Μαυρικίου, ὁ χαγάνος ἐζήτησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν αὔξησιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς ἀπὸ 80 εἰς 100.000 χρυσῶν. Καί, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος δὲν ἐνέδωκεν, ἐξερράγη πόλεμος μακρός, τοῦ ὁποίου ἀνάγκη νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας, διότι ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου συνέβη, κατὰ τὸν Φαλλμεράυερ, ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ ἡ ὁλοσχερὴς ἐξόντωσις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Κατ' εὐτυχίαν περὶ τῶν ἀβαρικῶν ἐκείνων πολέμων ἔχομεν μάρτυρα σύγχρονον, τὸν αἰγύπτιον Θεοφύλακτον τὸν ἐπικαλούμενον Σιμοκάτταν, ὅστις, ἔφηβος ὢν ἐπὶ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως, ἔγραψεν ἐπὶ Ἡρακλείου τοῦ μετὰ Φωκᾶν διαδόχου αὐτοῦ, ἤτοι περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἱστοριῶν βιβλία ὀκτώ, ἐν οἷς περιγράφει λεπτομερῶς τοὺς εἰρημένους πολέμους· καὶ οὐδὲν τοιοῦτο λέγει οὔτε περὶ κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου οὔτε περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἐν ἔτει 583 λοιπὸν ὁ χαγάνος, διαπεράσας τὸν Ἴστρον, κυριεύει τὴν Σιγγιδόνα, τὴν πόλιν παρὰ τῇ ὁποίᾳ ἐκτίσθη ἔπειτα τὸ Βελιγράδιον, λεηλατεῖ διαφόρους ἄλλας γείτονας τοῦ φρουρίου τούτου πόλεις, καταλαμβάνει τὴν Αὐγοῦσταν (Ράχοβαν) καὶ τὸ Βιμινάκιον (Κωστολάτς) καὶ στρατοπεδεύει περὶ τὴν Ἀγχίαλον, ἀπειλήσας ἐκεῖθεν τὰ μακρὰ τείχη. Τότε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν κατὰ 20.000 χρυσῶν αὔξησιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς· καὶ τούτου γενομένου οἱ Ἄβαρες ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ πόλεμος ἀρχίσας εἰς τὸ μέρος τοῦ Ἰλλυρικοῦ τὸ κατεχόμενον σήμερον ἀπὸ τὴν βόρειον Σερβίαν ἐτελείωσεν εἰς τὴν βορειοτέραν γωνίαν τῆς σημερινῆς Θρᾴκης, τὴν μεταξὺ τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου σχηματιζομένην. Ἀλλὰ τῷ 584 ὁ χαγάνος ὑποκινεῖ κατὰ τοῦ κράτους τὰ σλαυικὰ ἔθνη. Οἱ Σλαῦοι οὗτοι, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Θρᾴκην, προήλασαν μέχρι τῶν μακρῶν τειχῶν· ἔπειτα ὅμως ἀπελαύνονται ἐκεῖθεν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κομεντιόλου, νικῶνται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἐργινίαν ποταμόν, καταστρέφονται πάλιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐκείνου περὶ τὸ φρούριον τοῦ Ἐνσίνου καὶ τελευταῖον ἐξωθοῦνται ἐκ τῆς Θρᾴκης. Μετὰ δύο δὲ ἔτη, τῷ 586, οἱ Ἄβαρες κηρύττουσι πάλιν ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ κράτους πόλεμον, ἐπὶ διαφόροις μὲν προφάσεσι, πράγματι δὲ διότι ἤθελον νὰ ὠφεληθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἀσθενείας τῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Ὅθεν διαβάντες τὸν Ἴστρον καὶ ἀκολουθήσαντές τὴν αὐτὴν σχεδὸν παρὰ τὸν ποταμὸν ἣν καὶ πρότερον πορείαν πρῶτον μὲν ἐστράτευσαν ἀπὸ Ρατιαρίας (Ἀρζὰρ Παλάγκας) μέχρι Δοροστύλου (Σιλιστρίας), ἔπειτα δὲ κατέβησαν μέχρι Παννίσου (μεταξὺ Καδήκιοϊ καὶ Παραβάδι), Μαρκιανουπόλεως (Κόσλιτσα) καὶ τοῦ ἐπέκεινα τοῦ Αἵμου κειμένου Τροπαίου. Τότε οἱ πολέμιοι νικῶνται ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Μαρτίνου καὶ Κάστου· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πάλιν ἡττᾶται ὁ Κάστος, καὶ ἤδη ὁ ἐχθρός, ἐκπορθήσας τὸν δεύτερον τοῦ κράτους προμαχῶνα, τὸ ὄρος τοῦ Αἵμου, περιεχύθη

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΣΤΑΥΡΟΙ ΤΟΥ Ϛ΄ ΑΙΩΝΟΣ

(Μουσεῖον Βατικανοῦ· Ρώμη)

καθ' ὅλην τὴν Θράκην. Ὅτι εἰς μόνης τῆς Θράκης τὴν λεηλασίαν περιωρίσθησαν οἱ Ἄβαρες, ὅτι δηλαδὴ δὲν κατῆλθον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας, λέγεται ρητῶς οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ πλησιεστέρου εἰς τὰ πράγματα ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων, τοῦ Θεοφάνους. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 587 κατατροποῦνται οἱ Ἄβαρες οὗτοι περὶ Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου τοῦ Μυστάκωνος καὶ ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Δρόκτωνος· καὶ ὁ μὲν Θεοφύλακτος λέγει τότε ὅτι ἀπῆλθον οἱ βάρβαροι ἄλλος ἄλλῃ διεσπαρμένοι καὶ ὡς ἂν τύχῃ φερόμενοι μετὰ συντόνου τινὸς ἀποδράσεως, χωρὶς νὰ ἐξηγηθῇ ρητῶς ἂν ἐκχωρήσαντες ἐκ τοῦ κράτους ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ Θεοφάνης σαφέστερον ἐπιλέγει ὅτι μετὰ πολλῆς αἰχμαλωσίας ὑπέστρεψαν. Ἔπειτα δὲ ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος ὅτι τῷ 588 σλαυικαὶ φυλαὶ ἐλεηλάτησαν αὖθις τὰ περὶ τὴν Θράκην. Ὅτι δὲ πᾶσαι αὗται αἱ πολεμικαὶ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων ἐπιχειρήσεις δὲν ἐπήγαγον οὐδεμίαν τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους χωρῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τῶν ἰδίως ἑλληνικῶν χωρῶν κατάληψιν συνάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι αἱ πρῶται νέαι πολεμικαὶ πράξεις, αἱ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἐν ἔτει 588 σλαυικὴν ἐπιδρομήν, ὑπὸ τοῦ Θεοφυλάκτου ἱστορούμεναι καὶ συμβᾶσαι ἐν ἔτει 592, παριστῶσιν ἡμῖν τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων προσβάλλοντα τὸ κράτος ἀπὸ Σιγγιδόνος, δηλαδὴ ἀπ' αὐτῆς ἐκείνης τῆς θέσεως ἀφ' ἧς καὶ προηγουμένως ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ.

Τῳόντι, ἐν ἔτει 592, ὁ χαγάνος ἐμβαλὼν διὰ τῆς περὶ Σιγγιδόνα χώρας προελαύνει μέχρι Βονωνίας· καὶ ἡ μὲν ἐμπροσθοφυλακὴ αὐτοῦ κατατροποῦται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Σαλβιανοῦ, ἀλλ' ἐπελθὼν ἔπειτα ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως ἀναγκάζει τόν τε ὑποστράτηγον Σαλβιανὸν καὶ τὸν στρατηγὸν Πρίσκον νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι Τσουρουλοῦ, πόλεως κειμένης εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Σηλυβρίαν καὶ Κωνσταντινούπολιν. Τότε ὅμως μαθὼν ὁ χαγάνος ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαυρίκιος ἔπεμψε διὰ θαλάσσης πλοῖα καὶ στρατόν, ἵνα ἐμβάλωσι διὰ τοῦ Ἴστρου εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Ἀβάρων χώραν καὶ λεηλατήσωσιν αὐτήν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ ὡς τάχιστα ἐπανέζευξε, συνομολογήσας πρὸς τὸ κράτος εἰρήνην δι' ἧς ὁ Ἴστρος πάλιν ὡρίσθη ὡς σύνορον μεταξὺ τῆς ἀβαρικῆς καὶ τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ χώρας. Τῷ δὲ 593, ἔαρος ἀρχομένου, ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε τὸν Πρίσκον εἰς τὸν Ἴστρον ποταμὸν ἵνα διακωλύσῃ νέας εἰσβολὰς τῶν Σλαύων εἰς τὴν Θράκην. Καὶ ὁ μὲν χαγάνος μαθὼν ὅτι ὁ Πρίσκος ἦλθεν εἰς τὴν Σιλίστριαν ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς αὐτὸν παραπονούμενος διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἔμεινεν ὅμως ἥσυχος ἀκούσας ὅτι ὁ στρατηγὸς ἀπεστάλη ὄχι κατὰ τῶν Ἀβάρων ἀλλὰ κατὰ τῶν Σλαύων, οἵτινες δὲν συμπεριελαμβάνοντο εἰς τὰς πρὸς τοὺς Ἄβαρας σπονδάς. Ὁ δὲ Πρίσκος μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σλαύων διέβη τὸν Ἴστρον καὶ τρὶς κατετρόπωσεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἰδίας ἑστίας. Κατὰ τὰ ἔτη 594, 595, 596 καὶ 597 ἀνακληθέντος τοῦ Πρίσκου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διορισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Μαυρικίου Πέτρου, ὅστις οὐδεμίαν εἶχε στρατηγικὴν δεξιότητα, Σλαῦοι καὶ Ἄβαρες ἐπανέλαβον τὰς εἰς τὴν Θράκην ἐπιδρομὰς αὐτῶν, μέχρις οὗ τῷ 598, ἀναλαβόντος αὖθις τοῦ Πρίσκου τὴν περὶ τὸν Ἴστρον ἡγεμονίαν, ὁ στρατηγὸς οὗτος διέρχεται τὸν ποταμόν, ἐμβάλλει εἰς τὴν ἰδίαν τῶν Αβάρων χώραν καὶ ὑποχρεοῖ τελευταῖον, ἐν ἔτει 600, τὸν χαγάνον νὰ συνομολογήσῃ αὖθις εἰρήνην δι' ἧς καὶ πάλιν ὁ Ἴστρος ὡρίσθη ὡς σύνορον τοῦ κράτους, οἱ δὲ τούτου στρατοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ μὴ διαβαίνωσι τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον εἰμὴ πρὸς καταδίωξιν τῶν Σλαύων.

Ἐν γένει ὁ Μαυρίκιος ἀνεδείχθη εἰς τῶν δεξιωτάτων βασιλέων τοῦ ἀνατολικοῦ

κράτους, περιστείλας μὲν τοὺς ἐν Εὐρώπῃ βαρβάρους, ταπεινώσας δὲ τοὺς Πέρσας. Ναὶ μὲν ἡ ἐν ἔτει 600 συνομολογηθεῖσα πρὸς τοὺς Ἄβαρας εἰρήνη δὲν διήρκεσε πολύ. Εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ὁ χαγάνος ἐπανέλαβε τὰς ἐχθροπραξίας· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 602 καὶ ἐφεξῆς, καίτοι πεσόντος τοῦ Μαυρικίου, καίτοι περιελθόντος τοῦ κράτους εἰς πολλὴν παραλυσίαν ἐπὶ τῆς ὀκταετοῦς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ, καίτοι τοῦ Ἡρακλείου ἔχοντος κατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτοὺς πολλὰς δυσχερείας, δὲν φαίνονται γενόμεναι νέαι Ἀβάρων ἐπιδρομαί. Εἰρήνη δὲν λέγεται συνομολογηθεῖσα, ἀλλ' οὔτε πολεμικὰ γεγονότα ἀναφέρονται. Ὁ Φωκᾶς ἀνεχαίτισε τὰς ληστρικὰς τοῦ χαγάνου ἐπιδρομὰς αὐξήσας τὸν πρὸς αὐτὸν φόρον, καὶ ἴσως ὁ Ἡράκλειος ἐμιμήθη κατ' ἀρχὰς τὸ παράδειγμά του μέχρις οὗ τῷ 620 συνωμολογήθησαν ἐπίσημοι συνθῆκαι, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον.

Οὕτως ἱστοροῦνται οἱ πρὸς τοὺς Ἄβαρας πόλεμοι ἀπὸ τοῦ 583 μέχρι τοῦ 620 ὑπὸ τῶν ἡμετέρων χρονογράφων, ἐξ ὧν εἷς μάλιστα, ὁ Θεοφύλακτος, ἦτο σύγχρονος τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα λεπτομερῶς περιέγραψε. Καὶ ὅμως ὁ Φαλλμεράυερ ἀξιοῖ ὅτι ἐπὶ μὲν Μαυρικίου αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ ἀπεσπάσθη καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν διαστήματι δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδων, ἐπὶ δὲ Φωκᾶ συνεπληρώθη ἡ ἐξόντωσις τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλαύων. Ἐκθέσωμεν ἤδη συντόμως, ἀλλ' ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς, πῶς ἐπεχείρησε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀλλόκοτον ταύτην ἱστορικὴν δοξασίαν. Ἐπὶ τῆς ἐν ἔτει 584 σλαυικῆς ἐπιδρομῆς ὁ Φαλλμεράυερ βεβαιοῖ ὅτι οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι διεσπάρησαν καθ' ὅλον τὸ ἰλλυρικὸν τρίγωνον καὶ διηυθύνθησαν ἰδίως πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, βεβαιοῖ δὲ τοῦτο αὐτογνωμόνως, διότι, ὡς εἴδομεν, οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὄχι μόνον δὲν διαλαμβάνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι εἰσῆλθον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ρητῶς λέγουσιν ὅτι δὲν ἐνέβαλον εἰμὴ εἰς τὴν Θράκην, ἐξωσθέντες καὶ ἐκ τῆς Θράκης αὐτῆς μετὰ τρεῖς ἐπανειλημμένας ἥττας. Κατὰ δὲ τὸ 589 ἔτος ὁ Φαλλμεράυερ ὑπολαμβάνει ἀναμφισβήτητον ὅτι αὐτὴ ἡ Ἀττικὴ καὶ αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος κατελήφθησαν καὶ ἠρημώθησαν ὑπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων, ἐπαγόμενος ὡς πρὸς τοῦτο μαρτυρίας τινὰς καὶ ἑρμηνείας ἀσθενεστάτας μέν, τὰς ὁποίας ὅμως ἀνάγκη νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν τάξιν.

Ὁ Εὐάγριος, τοῦ ὁποίου ἐμνημονεύσαμεν καὶ ἄλλοτε, καὶ ὅστις ἔγραψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἱστορίας ἐκκλησιαστικῆς τόμους ἕξ, ὁμιλήσας ἐν τῷ ἕκτῳ τόμῳ περὶ γεγονότων ἐν Ἀσίᾳ μὲν συμβάντων, ἀναγομένων δὲ εἰς τὸ ἔτος 589, ἐπιφέρει ὅτι «τούτων ὧδε χωρούντων οἱ Ἄβαρες δὶς μέχρι τοῦ καλουμένου μακροῦ τείχους διελάσαντες Σιγγιδόνα, Ἀγχίαλόν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο, ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες, τῶν πολλῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν ἑῴαν ἐνδιατριβόντων». Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ μαρτυρία αὕτη φαίνεται ἐνισχύουσα κατά τι τὴν ἀξίωσιν τοῦ Φαλλμεράυερ· ἀλλ' ἕτερος Γερμανός, ὁ Ζιγκάιζεν, ἐξετάσας αὐτὴν ἐπιμελῶς, ἀνέδειξεν ὅλως ἀνυπόστατον. Ἠθέλομεν, λέγει, ἀπατηθῇ μεγάλως, ἐὰν ὡς ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης παρεδεχόμεθα ὅτι τῳόντι κατὰ τὸ ἔτος 589 οἱ Ἄβαρες εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα πυρπολοῦντες ἅπαντα καὶ ἀπολλύντες. Καὶ πρῶτον εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν διαλαμβάνει τὸ χωρίον τοῦτο περὶ ἰδίως καὶ εἰς ὡρισμένον ἔτος ἀναγομένης εἰσβολῆς τῶν Ἀβάρων, ἀλλ' ὅτι ὁ ἱστοριογράφος ἠθέλησε νὰ ἀναφέρῃ ἐν αὐτῷ γενικῶς καὶ ἐν παρόδῳ ὅσα εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν

τοῦ βασιλείου μέρος ἐν διαστήματι πολλῶν ἐνιαυτῶν συνέβησαν, συγχρόνως μὲ τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν γεγονότα, εἰς ἃ εἶχεν ἐπιστήσει μᾶλλον τὴν προσοχήν. Ἡ δὲ ρητὴ ἀπομνημόνευσις τῆς Σιγγιδόνος καὶ τῆς Ἀγχιάλου καθίστησιν ἀναμφισβήτητον ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν τὰς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ἐπιδρομὰς τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Σλαύων. Οὐδὲν ἧττον πρόδηλον ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Εὐαγρίου εἶναι ὅτι εἶχε περὶ τῶν πραγμάτων εἰδήσεις ὅλως ἐπιπολαίους καὶ ἀσαφεῖς. Πρῶτον ἀναφέρει τὰ μακρὰ τείχη, ἔπειτα ὀπισθοδρομῶν τὴν Σιγγιδόνα καὶ τὴν Ἀγχίαλον, τέλος τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις. Ἀλλὰ τί ἐννοεῖ λέγων Ἑλλάδα πᾶσαν; Ἐὰν μόνον τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τότε διὰ τί πηδᾷ εἰς αὐτὴν ἀμέσως ἀπὸ Θράκης, μήτε τὰ ὀνόματα ἀναφέρων τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, τὰς ὁποίας διῆλθον βεβαίως οἱ Ἄβαρες ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα; Ἐὰν δὲ πάλιν ὁμιλῶν περὶ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐννοῇ ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας, τότε τί σημαίνει ἡ προσθήκη ὅτι οἱ Ἄβαρες ἐκυρίευσαν καὶ ἄλλας πόλεις καὶ φρούρια; Τὸ χωρίον λοιπὸν ὁπωσδήποτε ἑρμηνευόμενον στερεῖται πάσης ἀκριβείας καὶ δὲν δύναται σπουδαίως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι ἐν ἔτει 589 Ἄβαρες καὶ Σλαῦοι ἐνέβαλον εἰς τὸ κράτος καί, διελθόντες Θράκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, διέδωκαν τὸν θάνατον καὶ τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐνῷ οὔτε ὁ ἀκριβέστατος καὶ σύγχρονος Θεοφύλακτος, οὔτε οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, οἵτινες ἀναμφιβόλως ἤντλησαν οὐ μόνον ἐκ τοῦ Θεοφυλάκτου ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, οὐδὲ λέξιν ἀναφέρουσι περὶ ἐπιδρομῆς γενομένης κατὰ τὸ εἰρημένον 589 ἔτος. Τῳόντι τῷ 587 οἱ Ἄβαρες κατατροπωθέντες περὶ Ἀδριανούπολιν ὑποχωροῦσιν εἰς τὰ ἴδια. Τῷ 588 ἐγένετο σλαυική τις ἐπιδρομή, ἀλλὰ ρητῶς λέγεται περιορισθεῖσα εἰς μόνην τὴν Θράκην. Ἔκτοτε δὲ μέχρι τοῦ 592 οὐδεμία ἀναφέρεται τῶν Ἀβάρων ἢ τῶν Σλαύων ἐχθροπραξία, κατὰ δὲ τὸ 592 ὁ χαγάνος ἐμβάλλει εἰς τὸ κράτος ἀπὸ Σαγγιδόνος, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ.

Ὁ περίφημος σταυρὸς τοῦ Ἰουστίνου Β', σταλεὶς εἰς Ρώμην καὶ εὑρισκόμενος εἰς τὸ Βατικανόν

Ἄλλη μαρτυρία ἐξάγεται ἔκ τινος συνοδικοῦ γράμματος τοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀρχιερατεύσαντος οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν τότε βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν. Τὸ γράμμα τοῦτο μνημονεύει τῳόντι χρυσοβούλλου τινὸς τοῦ βασιλέως Νικηφόρου, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀνεβιβάσθη εἰς τάξιν μητροπόλεως «διὰ τὸ ἐν τῇ καταστροφῇ τῶν Ἀβάρων παρὰ τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ πρωτοκλήτου Ἀνδρέου ὀφθαλμοφανῶς γενόμενον θαῦμα, ἐπὶ διακοσίοις δεκαοκτὼ χρόνοις ὅλοις κατασχόντων τὴν Πελοπόννησον, καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀποτεμομένων, ὡς μηδὲ πόδα βαλεῖν ὅλως δύνασθαι ἐν αὐτῇ ρωμαῖον ἄνδρα· ἐν μιᾷ δὲ ὥρᾳ τούτων μὲν ἀφανισθέντων ἐκ μόνης ἐπιφανείας τοῦ πρωτοκλήτου, τῆς δὲ χώρας ἁπάσης τοῖς ρωμαϊκοῖς σκήπτροις ἐπανελθούσης». Ὅ ἐστι τὸ χρυσόβουλλον ἔλεγεν ὅτι 218 ἔτη πρὸ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ βασιλεύσαντος ἀπὸ τοῦ 802 μέχρι τοῦ 811, ἄρα μεταξὺ τοῦ 584 καὶ τοῦ 593, οἱ Ἄβαρες κατέσχον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐντελῶς ἀπέτεμον αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καθ᾽ ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν· ὅτι δὲ ἐπὶ Νικηφόρου κατατροπωθέντων τῶν εἰρημένων Ἀβάρων περὶ Πάτρας, διὰ συνεργείας τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ἀποστόλου Ἀνδρέου, ἐπανῆλθεν ἡ χερσόνησος εἰς τὰ ἑλληνικὰ σκῆπτρα. Ὁρίζει δὲ ὁ Φαλλμεράυερ διά τινων εἰδικωτέρων ὑπολογισμῶν ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων κατάκτησις ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου συνέβη ἀκριβῶς τῷ 589, ὅτε καὶ κατὰ τὸν Εὐάγριον οἱ Ἄβαρες τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἔχει πρόσχημά τι ἀκριβείας πλειοτέρας τῆς τοῦ Εὐαγρίου· διὸ ἀνάγκη νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς πλειότερον.

Ἐν πρώτοις, ἐπειδὴ οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονογράφων ἀναφέρει τὸ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου βεβαιούμενον γεγονός, μόνη δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Εὐαγρίου ἱστορία, διὰ τῶν προπαρατεθεισῶν ἀορίστων αὐτῆς ἐκφράσεων περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐξανδραποδίσεως ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος παρέχει νύξιν τινά, ἂν ὄχι ἄμεσον, ἔμμεσον τοὐλάχιστον τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου, πρόδηλον καθίσταται ὅτι ὁ πατριάρχης ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἐκείνης παρέλαβε τὴν εἴδησιν ταύτην· ὥστε ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα δι᾽ ὧν ἀνωτέρω ἀπεδείχθη ὁπόσον ἀσθενὴς εἶναι ἡ τοῦ Εὐαγρίου μαρτυρία ἐφαρμόζονται ἀναγκαίως καὶ εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ πατριάρχου Νικολάου. Ἀλλ᾽ ἡ τελευταία αὕτη περιέχει ἀκριβεστέραν τινὰ καὶ λεπτομερεστέραν τοῦ γεγονότος διασκευήν· δέν το ἀρνούμεθα. Τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ λεπτομέρειαι ἀποδεικνύονται ὑπὸ τῶν πραγμάτων καθ᾽ ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀνύπαρκτοι. Ὁ πατριάρχης βεβαιοῖ ὅτι ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος κατελήφθη τῷ 589 ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ παρέμεινε δεσποζομένη ὑπ᾽ αὐτῶν ἐπὶ 218 ἔτη. Καὶ ὅμως πᾶσαι αἱ ἄλλαι περὶ τῆς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου εἰδήσεις τοσοῦτον ἀντιφάσκουσι πρὸς τὴν βεβαίωσιν ἐκείνην τοῦ πατριάρχου Νικολάου ὥστε αὐτὸς ὁ Φαλλμεράυερ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξηκολούθουν καθ᾽ ὅλον ἐκεῖνο τὸ διάστημα νὰ κατέχωσι τὸν Ἀκροκόρινθον μετὰ τῶν δύο λιμένων Κεγχρεῶν καὶ Λεχαίου, παρὰ δὲ τὴν εἴσοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν· πλὴν τούτων, ἐν τῇ δυτικῇ παραλίᾳ τὴν Ἀρκαδίαν (Κυπαρισσίαν), τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην· ἔπειτα ἐν τῇ μεσημβρινῇ παραλίᾳ πᾶσαν τὴν ἀπὸ Καλαμῶν μέχρι Ψαμαθοῦντος καὶ τῶν Τρινάσου τειχῶν καὶ τῆς Ἀσωποῦ χώραν, περιλαμβανομένης καὶ ὅλης τῆς σημερινῆς Μάνης καὶ ἰδίως τοῦ Οἰτύλου· προσέτι πᾶσαν τὴν ἀπὸ Βοιῶν μέχρι Πραστοῦ παραλίαν· ἐπὶ τούτοις πᾶσαν τὴν χερσόνησον, τὴν Ἀργολικὴν τὸ πάλαι καλουμένην, μετὰ τῶν πόλεων Ναυπλίου, Ἄργους, Ἑρμιόνης, Τροιζῆνος,

Ἐπιδαύρου· τελευταῖον τὴν Μονεμβασίαν καί, εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα, τὴν Λακεδαίμονα. Ἀλλὰ τίνα ἀξίαν δύναται νὰ ἔχῃ μαρτυρία ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀναιρουμένη; Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀρκεῖ. Ὁ πατριάρχης ἀξιοῖ ὅτι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν 218 ἐτῶν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πατήσωσι τὸν πόδα αὐτῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Παρεκτὸς ὅμως ὅτι ἐκ τῶν πρὸ μι-

Χειρόγραφον τοῦ βασιλέως Μαυρικίου ἐπὶ παπύρου 600 μ. Χ. εὑρεθὲν ἐν Αἰγύπτῳ. Αἱ πρῶται τρεῖς γραμμαὶ αὐτοῦ ἔχουσιν οὕτως. Ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου καὶ δεσπότου Ἰησοῦ (Χριστοῦ) Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν (β)ασιλείας τοῦ γαληνοτάτου ἡμῶν δεσπότου Φλ(αβίου) Μαυρικίου Τιβερίου, Αἰωνίου Αὐγούστου καὶ αὐτοκράτορος, ἔτους ὀκτωκαιδεκάτου, Ἐπιφ. κ. τρίτης ἰνδίκτου. (Βιβλιοθήκη Λούβρου)

κροῦ ἐκτεθέντων συνάγεται ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐκείνη κατεῖχεν ὅλα τὰ παράλια τῆς χερσονήσου καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότερα τὴν Λακεδαίμονα, ἔχομεν μαρτυρίαν ῥητὴν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφάνους, ὅτι ἐν ἔτει 783, ἤτοι ἐντὸς τῆς περιόδου τῶν 218 ετῶν, ἐπὶ τῆς βασιλίδος Εἰρήνης, ὁ πατρίκιος Σταυράκιος ἐπελθὼν μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ στασιασάντων Σλαύων κατετρόπωσεν αὐτοὺς καὶ καθυπέταξεν.

Καὶ ἔπειτα ἡ περὶ Πάτρας μάχη εἰς ἣν ἀναφέρεται ὁ πατριάρχης Νικόλαος περιεγράφη ἀκριβέστατα ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι βασιλεύσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἡ δὲ ἔκθεσις αὐτοῦ αὕτη ἀνασκευάζει πᾶσαν λέξιν σχεδὸν τῆς τοῦ πατριάρχου Νικολάου μαρτυρίας. Λέγει τοὺς Σλαύους ὄχι κυριαρχοῦντας τῆς Πελοποννήσου ἀλλ' ἀποστατήσαντας· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν 218 ἐκείνων ἐνιαυτῶν ὑπῆρχον ἐν τῇ χερσονήσῳ Ἕλληνες, ἤ, ὥς τους ὀνομάζει ὁ Πορφυρογέννητος, Γραικοί, καὶ τοσοῦτοι μάλιστα τὸν ἀριθμὸν ὥστε κατετρόπωσαν τοὺς ἀποστατήσαντας Σλαύους. Λέγει τὸν στρατηγὸν τῆς Πελοποννήσου ἑδρεύοντα ἐν Κορίνθῳ· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι καὶ πρὸ τῆς μάχης ἐκείνης ὑπῆρχεν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἑδρεύων εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον. Εἴπομεν καὶ προηγουμένως καὶ ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι σλαυικαὶ ἐποικήσεις ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ πολλαί· ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἂν ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἂν οἱ Σλαῦοι ἐκυριάρχησάν ποτε τῆς Πελοποννήσου καὶ ἂν ἐξηφάνισαν τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς Ἕλληνας κατοίκους. Ὅτι δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς χερ-

σονήσου, ὅπως λέγει ὁ πατριάρχης, καὶ ὅτι δὲν ἐξώντωσαν τοὺς ἀρχαίους κατοίκους, ὅπως ἀξιοῖ ὁ Φαλλμεράυερ, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῶν προεκτεθέντων καὶ ἐπιμαρτυρεῖται ὑφ᾽ ὅλων τῆς παρούσης ἱστορίας τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου θέλομεν ἀναφέρει. Ἀλλ᾽ οὔτε ἐγένοντο αἱ ἐποικήσεις ἐκεῖναι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Περὶ τούτου ἔχομεν οὐ μόνον τὴν ἀρνητικὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Θεοφυλάκτου καὶ ὅλων τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων ὅσοι περιέγραψαν λεπτομερῶς τοὺς περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἀβαροσλαυικοὺς πολέμους· ἔχομεν καὶ τὴν θετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις διδάσκει ῥητῶς ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἀποικίαι κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ βεβαίωσις λοιπὸν τοῦ πατριάρχου Νικολάου ἀνασκευάζεται ἄρδην ὑπὸ πάντων τῶν συγχρόνων τε καὶ τῶν μεταγενεστέρων μαρτυριῶν. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν δὲ πῶς παρήχθη εἰς μέσον, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν ἐπιστολῇ, ἐν ᾗ διαλαμβάνεται ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ὑποτιθεμένη κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου, κυρίως προέκειτο περὶ τῆς ἀναβιβάσεως ἐπισκοπῶν εἰς βαθμὸν μητροπόλεως, ὁ δὲ πατριάρχης ἠγωνίζετο νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸν Ἀλέξιον ὅτι οἱ βασιλεῖς δὲν δύνανται νὰ καινοτομῶσιν αὐτογνωμόνως περὶ τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ἀντικείμενον καὶ ὅτι ἵνα τιμηθῇ διὰ θρόνου μητροπόλεως ἁπλῆ τις ἐπισκοπὴ ἀπῃτοῦντο περιστάσεις ἔκτακτοι· ὅθεν ἀριθμῶν καὶ ἐξηγῶν ὀλίγα τινὰ τοιαῦτα παραδείγματα ἀνέφερε καὶ τὰς Πάτρας, εἰς ἃς ἐπὶ Νικηφόρου ἐστήθη νέος κατὰ τὴν Πελοπόννησον θρόνος μητροπόλεως· καί, θέλων νὰ μεγεθύνῃ τὸ προκαλέσαν τὴν τιμὴν ταύτην συμβεβηκός, παρέστησε τὸν κατατροπωθέντα τότε ἐχθρὸν πολὺ δεινότερον ἢ ὅ,τι πράγματι ἦτο. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀμάθεια αὐτοῦ ὥστε ὀνομάζει τοὺς ἡττηθέντας Ἄβαρας ἐνῷ ἦσαν ἀναμφισβητήτως Σλαῦοι· ὀνομάζει δὲ αὐτοὺς Ἄβαρας, διότι μᾶλλον ἐξῳκειωμένος ὢν πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἢ πρὸς τοὺς πολιτικοὺς χρονογράφους, καὶ ἀναγνοὺς εἰς τὸν Εὐάγριον ὅτι πρὸ δύο ἑκατονταετηρίδων Ἄβαρες ἠνδραποδίσαντο Ἑλλάδα πᾶσαν, περιέπεσεν εἰς τὸ ἐσφαλμένον συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ ἦσαν ἀναγκαίως καὶ οἱ τῇ συνδρομῇ τοῦ πρωτοκλήτου περὶ Πάτρας κατατροπωθέντες. Ἀλλ᾽ ἐννοεῖται ὅτι τοιούτων συμφερόντων καὶ τοσοῦτον ἐσφαλμένων ἰδεῶν ἀποκύημα δὲν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἔχον σπουδαίαν τινὰ ἱστορικὴν ἀξίαν, ὅτε μάλιστα ἀντιφάσκει πρὸς ὅλα τὰ γεγονότα καὶ πρὸς ὅλας τὰς μαρτυρίας. Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὐδ᾽ αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πατριάρχου Νικολάου λέγει τι περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς· ὁ δὲ Φαλλμεράυερ, ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν περὶ τούτου ἀξίωσιν αὐτοῦ, παρίστησι τοὺς Ἄβαρας σφάζοντας τοὺς κατοίκους καὶ καταστρέφοντας τὴν χώραν ἀδιαλείπτως ἐπὶ 218 ἔτη, ἐνῷ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν ὁμιλήσει ἐν ἐκτάσει, παριστῶσιν ἐξ ἐναντίας τὴν χερσόνησον ἐν τῇ ἐνάτῃ ἑκατονταετηρίδι, δηλαδὴ τὴν ἐπιοῦσαν τῶν φαντασιωδῶν ἐκείνων ἀναστατώσεων καὶ κρεουργιῶν, ὡς χώραν εἴπερ ποτὲ ἀκμάζουσαν, ἰδίως διὰ τὰ βιομηχανικὰ αὐτῆς καταστήματα.

Τρίτη μαρτυρία εἶναι χειρόγραφόν τι σῳζόμενον μὲν εἰς τὴν ἐν Τουρίνῳ βασιλικὴν βιβλιοθήκην, ἐπιγραφόμενον δὲ περὶ τῆς κτίσεως Μονεμβασίας. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, τὸ συνταχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, περιέχει λεπτομερείας καταπληκτικωτέρας εἰ δυνατὸν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Νικολάου διαλαμβανομένων. Διότι βεβαιοῖ ἐπὶ λέξεως τάδε· «Ὁ δὲ χαμνός (οὕτως ὀνομάζει τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων) λύει (ἐν ἔτει 588) σπονδάς, αἰτῶν ὑπέρογκα· καὶ ἐχειρώσατο Θετταλίαν, Ἑλλάδα, Εὔβοιαν, Ἀττικὴν καὶ Πελοπόννησον· καὶ καταφθείραντες

τὰ γένη κατῴκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ· οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν διεσπάρησαν. Μόνον δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλέου, τοῦ Σκλαβηνοῦ ἔθνους, διὰ τὸ τραχὺ καὶ δύσβατον, καθαρεύοντος, στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ὑπὸ τοῦ Ρωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο». Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα παράγεται ἀμέσως τὸ ζήτημα πόθεν ἤντλησεν ἆρά γε ὁ τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος χρονογράφος τὰς πληροφορίας ταύτας, πρὸς τὰς ὁποίας ἀντιφάσκουσιν, ὡς γνωστόν, ὅλαι αἱ εἰδήσεις τῶν ἀρχαιοτέρων χρονογράφων, καὶ ἰδίως τοῦ Θεοφυλάκτου, ὅστις ἦτο σύγχρονος τῶν ὑποτιθεμένων τούτων γεγονότων καὶ ὅμως οὐδαμοῦ λέγει τὸν χαγάνον προελάσαντα ἐντεῦθεν τῆς Θράκης; Ἐπειδὴ ὅσα ἐκτραγῳδεῖ ὁ νέος χρονογράφος δὲν ἔχουσιν ἀναλογίαν τινὰ εἰμὴ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου ἀναφερόμενα, ἕπεται ὅτι ἐκεῖθεν ἔλαβε τὸ ἐνδόσιμον τῶν ἀφηγήσεων αὐτοῦ, προσθεὶς λεπτομερείας τινὰς ἐξ ἐπιτοπίων πιθανῶς παραδόσεων, αἵτινες ὅμως, διελθοῦσαι τὸ ἀχανὲς διάστημα 900 ἐνιαυτῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων πολλαὶ καὶ ποικίλαι συνέβησαν ἐπιδρομαί, φυσικῷ τῷ λόγῳ παραδόξως ἠδύναντο νὰ παραμορφωθῶσι. Πάντες λοιπὸν οἱ λόγοι δι' οὓς αἱ μαρτυρίαι τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τοῦ Εὐαγρίου οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἱστορικὴν ἀξίαν ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὸ προκείμενον πολὺ μεταγενέστερον χειρόγραφον. Πλὴν τούτου, ἵνα καταστῇ ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ἀσυνάρτητοι καὶ ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ προσαγόμεναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρίαι, παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῷ, κατὰ τὸ ἐν Τουρίνῳ χειρόγραφον, τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πελοποννήσου οὐδαμῶς, οὐδέποτε ὑπὸ Σλαύων κατελήφθη, τὸ Ὁδοιπορικὸν τοῦ Ὁσίου Βιλιβάλδου, τοῦ ἐν ἔτεσιν 723—728 ἀπελθόντος εἰς πρόσκύνησιν τοῦ Ἁγίου Τάφου καὶ διελθόντος διὰ τῆς Μονεμβασίας, βεβαιοῖ ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἐν τῇ Σκλαβηνίᾳ. Τίνα ἤδη νὰ πιστεύσωμεν, μάλιστα ὅτε ἠξεύρομεν ὅτι τὸ Ὁδοιπορικὸν συνετάχθη ὑπὸ καλογραίας τινός, τῆς ὁποίας τοιαῦται ἦσαν αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις ὥστε λέγει τὴν Τύρον καὶ τὴν Σιδόνα κειμένας παρὰ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν;

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὰς τελευταίας μαρτυρίας τοῦ γερμανοῦ ἱστορικοῦ, αἵτινες διὰ τὰς περιπετείας αὐτῶν ἀπέβησαν ὄντως κωμικοτραγικαί. Ἐντὸς πύργου τινὸς τῶν Ἀθηνῶν εὑρέθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγγράφοις, τέσσαρα φύλλα χάρτου ἐνετικοῦ ἀσυνάρτητα μὲν πρὸς ἄλληλα καὶ καθ' ἑαυτὰ σφόδρα συγκεχυμένα, περιέχοντα δὲ διαφόρους παραδόσεις περὶ τῆς πόλεως ταύτης, συντεταγμένας ὑπὸ μοναχῶν τῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων μονῆς. Ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων τὸ μὲν ἀναφέρει ἀλβανικάς τινας καὶ τουρκικὰς ἐπιδρομάς. Ἕτερον δέ, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν λέξεων «Κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἑκατονταετηρίδα ἡ Ἑλλὰς κατήντησε τόπος τῶν καταδρομῶν, ἡ δ' Ἀττικὴ ἔρημος διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους», ἱστορεῖ συμφορὰς ἃς ἐπήγαγον τῇ πόλει «κλέπται, τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι ἐκάλουν φρύστας». Τρίτον δὲ ἄλλο περιγράφει τὰ ἐνδύματα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀναγγέλλει τήν τε ἐμφάνισιν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς ἐχθρικῶν τινων πλοίων καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἱερομονάχου Ἀρσενίου· τελευταῖον τὸ τέταρτον μνημονεύει τῆς ἐπὶ τοῦ βασιλέως Γαλλιηνοῦ γνωστῆς γοτθικῆς ἐφόδου καὶ λεηλασίας.

Ταῦτα λοιπὸν τὰ φύλλα, ὡς ἕρμαιον ὑπολαβὼν ὁ ἱστορικός, πολύτιμον δὲ μάλιστα θεωρήσας τὸ διαλαμβάνον ὅτι «κατ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἑκατονταετηρίδα ἡ Ἑλλὰς κατήν»τησε τόπος τῶν καταδρομῶν, ἡ δ' Ἀττικὴ ἔρημος διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους», καὶ ἀναμφισβήτητον μὲν νομίσας ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἕκτης μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, μεταβαλὼν δὲ τοὺς τρεῖς χρόνους τοῦ χειρογράφου προχείρως εἰς τετρακοσίους, μεταμ-

φιεσάμενος δὲ εἰς Σλαύους τοὺς κλέπτας, οὓς οἱ κάτοικοι ἐκάλουν φούστας, ὅ ἐστι τοὺς φουστανελοφόρους Ἀλβανούς, περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αὕτη ἡ περὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει εἴδησις παρέχει ἡμῖν τὴν πιστὴν τῆς τύχης αὐτῶν εἰκόνα ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἕκτης καὶ τῆς δεκάτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Ἡ χώρα, ἀνακράζει, ἐγένετο ἀνάστατος ὑπὸ τῆς ἀπὸ βορρᾶ ἐνσκηψάσης καταιγίδος· ἅπαντες οἱ κάτοικοι, ὅσοι δὲν κατέφυγον εἰς τὰς νήσους, κατεκρεουργήθησαν, αἱ πόλεις ἠρημώθησαν καὶ κατήντησαν δάση ἐλεεινά· ἡ δὲ Ἑλλὰς σύμπασα κατελήφθη ὑπὸ νέας γεωργῶν γενεᾶς σλαυικῆς καταγωγῆς· ἐφ' ᾧ μακρὸς καὶ τραγικώτατος ψάλλεται ἐπικήδειος τοῦ ἐκλιπόντος ἑλληνικοῦ φύλου.

Νόμισμα τοῦ Μαυρικίου
(Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ αὐτοκράτειρα. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως ὁ υἱὸς αὐτῶν Θεοδόσιος)

Τὸ χειρόγραφον ὅμως διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἀλλοκότου ταύτης ἑρμηνείας οὐ μόνον διὰ τῶν φουστανελοφόρων ἐκείνων Ἀλβανῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἑτέρας τινὸς περιστάσεως. Διότι διαλαβόν „ τινα περὶ τῶν παθημάτων τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν κλεπτῶν, καὶ περὶ τῆς ἀποδημίας τῶν Ἀθηναίων εἰς Σαλαμῖνα, καὶ περὶ τῆς καθόδου αὐτῶν, ἐπιφέρει· «Τότε πρῶτον καὶ ὁ ἱερεὺς Δημήτριος Κολοκύνθης, Ἀθηναῖος, πορευθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ἔλαβε πατριαρχικὴν ἄδειαν νὰ κατασκευάσῃ εἰς Ἀθήνας μοναστήριον τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπροίκισε μὲ πολλὰ κτήματα, ὡς ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος φαίνεται». Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ γερμανοῦ ἱστορικοῦ, ἐπειδὴ αἱ ἐπιδρομαὶ ἤρξαντο ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, ἡ δ' ἐρήμωσις διήρκεσεν ἔτη 400, ὁ περὶ οὗ λόγος ἱερεὺς ἐπορεύθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι. Ἀλλ' ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι πατριάρχης Ἰωαννίκιος δὲν ὑπῆρξε· τὸ δὲ δεινότερον, κάλλιστα εἶναι γνωστὸν πότε ἱδρύθη ἡ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων μονή, διότι τὸ περὶ τούτου σιγγίλιον τοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου σῴζεται ὁλόκληρον καὶ χρονολογεῖται ἐν ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1651, ὥστε πρόκειται περὶ τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα τρὶς πατριαρχήσαντος Ἰωαννικίου Β' καὶ περὶ πραγμάτων κατὰ 800 ἢ 1000 ἔτη μεταγενεστέρων τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν.

Παρατίθεται δὲ καὶ ἑτέρα, οὐδὲν ἧττον ἀκαταγώνιστος,μαρτυρία περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Σλαύων, ἐν τῷ μεταξὺ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος, ἐξολοθρεύσεως τοῦ τῶν Ἑλλήνων γένους καὶ ἰδίως τοῦ τῶν Ἀθηναίων. Ὑπάρχει χειρόγραφός τις ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, περιέχουσα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπιστολὴν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐκτραγῳδοῦσαν συμφορὰς τῆς πόλεως, λοιμὸν καὶ πειρατικὰς ἐπιδρομὰς καὶ πυρκαϊὰν μεγάλην, ὧν ἕνεκεν οἱ κάτοικοι ἀπεδήμησαν εἰς Σαλαμῖνα καὶ εἰς Αἴγιναν καὶ εἰς τὴν τῆς Πελοποννήσου παραλίαν· ἀποδίδοντες δὲ τὰς θεηλάτους ἐκείνας πληγὰς εἰς τὴν κατάραν τοῦ ὑπ' αὐτῶν παροργισθέντος πατριαρχικοῦ θρόνου αἰτοῦνται διὰ τῆς εἰρημένης ἐπιστολῆς συγγνώμην παρ' αὐτοῦ. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἶπεν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν γραφεῖσαν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι, ἀλλ' ἥ τε ἀφορμὴ τῆς τοῦ ἐγγράφου ἐκείνου συντάξεως καί, ἂν ὄχι τὸ ἔτος, ἡ ἑκατονταετηρὶς τοὐλάχιστον καθ' ἣν συνετάχθη, εἶναι ἀκριβῶς γνωσταὶ ἀπό τε τῆς χειρογράφου ἱστορίας καὶ ἀπὸ τῆς πρὸ

70 ἐτῶν ἐκδοθείσης ὑπὸ Περραιβοῦ ἐπιτομῆς τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας. Ἔχουσι δὲ τὰ περὶ τούτου ὡς ἑξῆς.

Μητροπολίτης Ἀθηνῶν καθῃρέθη ποτὲ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου. Ἄδηλον τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτου καὶ τὸ τῆς καθαιρέσεως αἴτιον· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀγαπῶντες τὸν ἀρχιερέα αὐτῶν, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ καταφρονήσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν καθαίρεσιν καὶ ὑπεχρέωσαν αὐτὸν ἑκόντα ἄκοντα νὰ ἐξακολουθῇ ἐκτελῶν τὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καθήκοντα. Μετ' ὀλίγον δὲ πέμψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιτροπὴν πρὸς τὴν προστάτιδα τῆς πόλεως τουρκικὴν ἀρχὴν ἀνέφερον αὐτῇ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ τοῦ μητροπολίτου. Ἡ δὲ ἀπήτησεν ἀμέσως παρὰ τοῦ πατριάρχου τὴν ἀθῴωσιν τοῦ καθαιρεθέντος, καὶ ὁ πατριάρχης ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ τότε τὴν ἀθῴωσιν, προσθεὶς ὅμως ὅτι πράττει τοῦτο «ἐκ προστάγματος τῆς Ἀρχῆς». Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲ εἰς τὴν τοιαύτην ἀθῴωσιν ἠρκέσθησαν, ὑποχρεώσαντες τὸν πατριάρχην νὰ ἐκδώσῃ αὐτὴν ἄνευ τοῦ ὅρου ἐκείνου ὅστις ἐδήλου ὅτι ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν. Τελευταῖον ὅμως ἡ ἐκκλησία ἰσχύσασα ἔρριψε τὰ βέλη τῆς ὀργῆς αὐτῆς κατὰ τῶν Ἀθηναίων, δι' ἐπιτιμίου φρικτοῦ, καὶ τότε συνέβησαν αἱ προαναφερθεῖσαι δειναὶ συμφοραὶ ἐξ ὧν πτοηθέντες οἱ τῆς πόλεως ταύτης κάτοικοι προσέπεσον εἰς τὸ ἔλεος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, διὰ τῆς δεητικῆς ἐκείνης ἐπιστολῆς, ἣν συνέταξεν ὁ ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας συμπολίτης αὐτῶν Βεναλδῆς, μετὰ εὐφραδείας καὶ γλαφυρότητος ἱκανῆς νὰ μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀκραιφνοῦς τῶν Ἀθηνῶν ἑλληνισμοῦ. Καὶ αὕτη λοιπὸν εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἣν ὁ ἱστορικὸς ἡμῶν ὑπέθεσε γραφεῖσαν ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι καὶ συνηρμολόγησε μετὰ τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, παραδόξως συγχύσας χρόνους καὶ πράγματα, καὶ ἐν τῷ ταράχῳ τούτῳ φαντασιωθεὶς Σλαύους καὶ σφαγάς, καὶ δῃώσεις, καὶ ἐρημώσεις, καὶ ὅσα ἄλλα. Πῶς ἔπειτα νὰ μὴ ἀντιστρέψωμεν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἐπιφώνημα αὐτοῦ περὶ ἐκείνων οἵτινες ἐπρέσβευσαν ὅτι οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης ὑπῆρξεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἰσχυροτέρα καὶ ἀκμαιοτέρα ἢ κατὰ τὴν 9 καὶ τὴν 10 ἑκατονταετηρίδα, ὅτε δηλαδὴ κατ' αὐτὸν εἶχε συμπληρωθῆ ἡ καταστροφὴ αὐτῆς; Διότι περὶ τούτων ἀνέκραξέ ποτε· Dieses sind Fabeln in declamatorischer Form! Μῦθοι ὅμως ῥητορικώτερόν πως διεσκευασμένοι δὲν εἶναι μᾶλλον αἱ πεπαρῳνημέναι ἐκεῖναι ἑρμηνεῖαι κειμένων μηδεμίαν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὰ γεγονότα ἅπερ ἠξίωσεν οὗτος ν' ἀποδείξῃ;

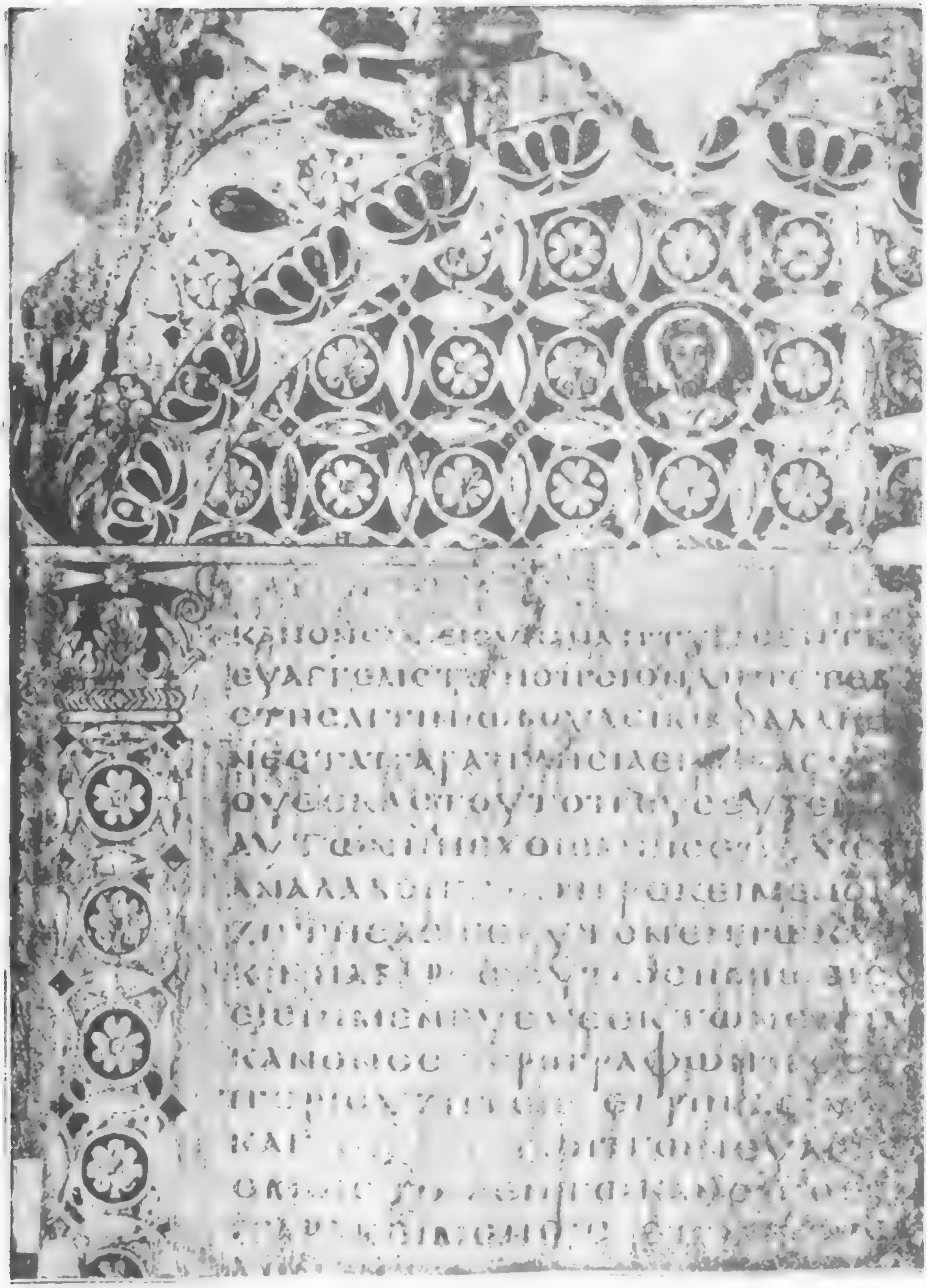
Βραδύτερον, ἐλεγχθείσης ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Γερμανίᾳ τῆς πολλῆς καὶ ποικίλης αὐτοῦ πλάνης, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ μὲν τὸ ἄκριτον καὶ τὸ ἀσαφὲς τῶν κειμένων, νὰ ὁμολογήσῃ δὲ ὅτι ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς νεωτέραν τινὰ ἐποχήν. Ἀλλά, ἐπιφέρει μετὰ τοῦ συνήθους αὐτῷ ἀτρομήτου θάρρους, τί πρὸς τοῦτο; Μήπως οὐδὲν ἧττον ἡ ἀρχαία Ἀττικὴ δὲν ἐξέλιπεν ἐκβαρβαρωθεῖσα; Μήπως δὲν ἠρημώθη ποτὲ τοῦ ἀρχαίου τῶν κατοίκων γένους ἐπὶ 400 ἐνιαυτούς;—Διότι ἐπιμένει ἀξιῶν ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ εἶδεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1833 διελάμβανε περὶ ἐρημώσεως 400 ἐνιαυτῶν, καὶ οὐχὶ τριῶν μόνον, ἐνῷ τὸ χειρόγραφον λέγει καθαρώτατα «ἡ Ἀττικὴ δ' ἔρημος, διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους». Τὸ δὲ ὅτι ἡ ἐρήμωσις αὕτη ἀποδίδεται εἰς μεταγενεστέρους χρόνους οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, λέγει, εἰμὴ ὅτι ἡ ἀσαφὴς ἀνάμνησις τῶν συμφορῶν τῆς σλαυικῆς περιόδου συμπεριπλακεῖσα ἐν τοῖς ἀναργυρικοῖς χειρογράφοις μετὰ τῶν παθημάτων ἃ ἡ πόλις καὶ ἡ χώρα ὑπέστησαν ἕνεκα τῶν κατὰ τὴν 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδα ἀλβανικῶν ἐπιδρομῶν, παρήγαγε δεινήν τινα περὶ τὰς παραδόσεις σύγχυσιν. Ὥστε, κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν ἰσχυρισμόν, συνέβη μὲν πάντως ἐρήμωσις

τῆς χώρας ταύτης ἐπὶ 400 ἐνιαυτούς, συνέβη δὲ πιθανῶς μᾶλλον ἐπὶ τῆς σλαυικῆς περιόδου, εἰ καὶ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ ἀναργυρικοῦ χειρογράφου εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἐν τούτοις μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῆς 10, ὅτε συνέβη ἡ μυθολογουμένη αὕτη ἐρήμωσις, ὑπάρχουσι πλεῖστα ὅσα γεγονότα τὰ ὁποῖα θέλουσιν ἱστορηθῇ προϊόντος τοῦ λόγου, μαρτυροῦντα ὅτι οὐ μόνον ἡ Ἀττικὴ ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ κυρίως Ἑλλὰς διετέλει πολυειδῶς ἀκμάζουσα. Ἐπὶ πᾶσι παρατηρεῖται ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ τῶν χειρογράφων τούτων ἑρμηνείᾳ, ἀγωνιζόμενος νὰ παραστήσῃ τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀναφερομένους φούστας ὡς Σλαύους, ἠξίου ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς οὗτοι ἦσαν Βροῦσται, κάτοικοι σλαυικοῦ τινος χωρίου τῆς Πελοποννήσου.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι, κατὰ τὰς μᾶλλον ἀξιοπίστους μαρτυρίας, ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι οὐδεμία μεγάλη Σλαύων ἐγκατάστασις ἐγένετο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ Ἴστρου. Καὶ ἰσχυριζόμεθα τοῦτο ὄχι διότι ἔχομεν συμφέρον τι νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἐποικήσεις συνέβησαν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἀλλὰ διότι αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅπως ἐξάγεται ἐκ τῶν πηγῶν, κατὰ τοὺς στοιχειωδεστέρους κανόνας τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῶν. Τὸ καθ' ἡμᾶς ποτὲ δὲν ἠρνήθημεν ὅτι σλαυικαὶ ἐποικήσεις ἐγένοντο πολλαὶ εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας.

[«Τοιαύτη ἡ πραγματεία τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου «Σλαυικαὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς »χώραις ἐποικήσεις» ἐν τῷ Α΄ τόμῳ «τῶν ἱστορικῶν πραγματειῶν» τῶν ἐκδοθεισῶν ἐν »Ἀθήναις τῷ 1858. Ἰδὲ περὶ τοῦ ζητήματος τὰ διὰ μακρῶν ὑφ' ἡμῶν καὶ ὑπὸ πολλὰς »ἐπόψεις ἐξετασθέντα καὶ ἐκτεθέντα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ εἰσαγωγῇ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλ»ληνικῆς ἐπαναστάσεως (ἱστορία τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος τόμ. Β΄ σελ. 142—157) ὡς καὶ τὰ ἐν »τῇ τοῦ Hertzberg «ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι »νῦν» τόμ. Α΄ σελ. 174—200 καὶ σελ. 148 καὶ ἑξῆς καὶ σελ. 555—586.

»Ὁμολογουμένως τὸ ζήτημα, ὅπερ καὶ πρὸ τοῦ Φαλλμεράυερ εἶχεν ἤδη ὑποκινηθῇ »ἐν παρόδῳ ὑπὸ τοῦ γερμανογάλλου ἐν Παρισίοις ἀκαδημεικοῦ Hase καὶ ὑπὸ τοῦ »Σλαύου ἐρευνητοῦ Schaffarik (über die Abkunft der Slaven, 1825) ἔλαβε διὰ τοῦ »γερμανοῦ ἐκείνου διαστάσεις μεγάλας ὡς ἐκ τοῦ τρόπου μεθ' οὗ οὗτος ἐπραγματεύθη »αὐτό, τρόπου ἀποδοθέντος εἰς πάθος ἅμα πολιτικὸν καὶ εἰς ὑπολογισμοὺς πολιτικούς· »τρόπου παρεκτραπέντος εἰς ὑπερβολὰς καὶ παρανοήσεις ἐξ ἐμπαθείας προερχομένας, »ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς διαστροφὰς σκοπίμους τῆς ἀληθείας. Δὲν εἶναι μέχρι νῦν ἐξηκριβω»μένον ἂν ὁ Φ. ὡρμήθη εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπὸ ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος ἐλαυνόμε»νος, ἔστω καὶ ἐλαχίστου, ἢ ὑπὸ ἐλατηρίων ἠθικῶν πάντη ἀλλοτρίων πρὸς τοιοῦτο »διαφέρον. Ἡ ὁρμὴ καὶ ἡ σφοδρότης μεθ' ἧς ἤρξατο τοῦ ἔργου, ἡ ἐν ἀντιθέσει πρὸς »τὸν μέγαν θόρυβον καὶ πάταγον ὃν σκοπίμως προυκάλει ἀσύγγνωστος ἐπιπολαιότης, »μεθ' ἧς ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα, καὶ ἡ ἐν ταῖς ἐλεγχομέναις καὶ ψευδομέναις ἐπιστη»μονικῶς θεωρίαις αὐτοῦ πείσμων ἐπιμονὴ ἐμβάλλουσιν εἰς τὸν ἀμερόληπτον κριτήν, »τὸν μετ' ἐπιστασίας ἐξετάζοντα τὸ ζήτημα, τὴν εὔλογον ὑπόνοιαν ὅτι πολιτικὸν ἢ καὶ »ἰδιωτικὸν ἔτι πάθος ἢ συμφέρον ἢ τοὐλάχιστον ἐγωιστική τις φιλοδοξία πρὸς »τὸ λέγειν τι νέον καὶ παράδοξον δὲν ὑπῆρξαν ξένα πρὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ τὰς »ἐρεύνας καὶ τὰς πραγματείας τοῦ Φαλλμεράυερ ἐν εὐρυτέρῳ μέτρῳ μελετῶντες (τοιοῦτος »δ' εἶναι καὶ ὁ γράφων ταῦτα) ἐννοοῦσιν ὅτι καὶ ἡ ὅλη φύσις καὶ ὁ χαρακτὴρ ὁ ψυχι»κὸς καὶ ἠθικὸς τοῦ ἀνδρὸς οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν μετὰ πολλοῦ θορύβου ἐμφά»νισιν αὐτοῦ ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, ὡς ἀνακαλύπτοντος δῆθεν ἀληθείας ἱστορικὰς »ἀγνώστους, φοβερὰς καὶ τρομερὰς περὶ τῆς δῆθεν ἐξολοθρεύσεως τοῦ τῶν Ἑλλήνων »γένους. Ὁ Φίλιππος Φαλλμεράυερ εἶναι λίαν ὀξύνους ἀλλὰ καὶ ἐπιπολαιότατος ἐν πολ-

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΣΕΛΙΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΟΥ Ϛ΄ ΑΙΩΝΟΣ

»λοῖς ἐρευνητής, ὀργίλος καὶ ἀκρόχολος, ἀγαπῶν τὰς ὑπερβολὰς καὶ μάλιστα τὸ τραγι-
»κῶς ὑπερβολικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ σφόδρα κατεχόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους τοῦ λέγειν τι
»νέον καὶ ἐκπληκτικόν, τοῦ διὰ κρότου καὶ θορύβου περιποιεῖν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα
»εἰς τὰς ἐρεύνας αὐτοῦ, τοῦ διαφωνεῖν πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ ἐν τῷ ἐμπαθεῖ ἐγωισμῷ
»ἀμβλυωπεῖν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, πολλάκις δὲ ἀμαθῶς ἔχειν πρὸς τὰ ἐκτιθέμενα ζητή-
»ματα καὶ μετὰ θράσους, ἀμαθείας καὶ ἐπιπολαιότητος ἐκτιθέναι αὐτὰ κατὰ τὴν ἰδιόρ-
»ρυθμον ἀντίληψιν αὐτοῦ. Μετ' ἀνειλικρινείας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ παρέστη ὁ ἀνὴρ οὗτος
»εἰς τὸ μέσον τοῦ 1830 ὡς ἀνακαλύψας τὴν ἐντελῆ ἐκσλαύωσιν τῶν ἑλληνικῶν χω-
»ρῶν, ἐνῷ τοιαῦτά τινα ἱκανῶς πρὸ αὐτοῦ εἶχεν ἰσχυρισθῆ καὶ ὁ μνημονευθεὶς γάλλος
»ἀκαδημεικὸς καὶ ὁ ἄγγλος πολιτικὸς 'Αβερδῖνος καὶ δημοσιογράφος ἄγγλος ἐν τῇ ἐφη-
»μερίδι τοῦ Λονδίνου «Σφαίρᾳ» (Globe), καὶ μάλιστα ὁ μνημονευθεὶς Schaffarik,
ἀλλὰ πάντες οὗτοι ἀθορύβως καὶ ψυχρῶς. 'Αλλ' ὁ Φ. ὑπὸ τῶν εἰρημένων ἐρευνητῶν
»διδαχθεὶς ἀλλὰ μείζονα θέλων νὰ ποιήσῃ ἐντύπωσιν καὶ φανῇ νέον τι καὶ ἀπροσδό-
»κητον ἀνακαλύψας τὸ ζήτημα τῆς δῆθεν ἐκσλαυώσεως Πελοποννήσου καὶ ἄλλων
»τινῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς 'Ελλάδος μετέτρεψεν εἰς ζήτημα ἐξολο-
»θρεύσεως καὶ παντελοῦς ἐκλείψεως τοῦ ἑλληνικοῦ γένους καὶ μετὰ τοιούτου ἰσχυρι-
»σμοῦ, μετὰ σκανδαλώδους θορύβου καὶ ὑποκρίσεως τραγικῆς ἐξαγγελλομένου, ἐξέδωκε
»τὴν πρώτην αὐτοῦ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος πραγματείαν τῷ 1830, ἀκριβῶς
»ὅτε ὁ κόσμος ὁ εὐρωπαϊκὸς διετέλει μὲν ἔτι ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἀπὸ τοῦ 1821 ἀναρ-
»ριπισθέντος καὶ τῷ 1826 εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ ἔξαρσιν ἀνελθόντος ἐνθουσιώδους
»φιλελληνισμοῦ. 'Ακριβῶς δὲ τῷ 1827, ὅτε ὁ φιλελληνισμὸς οὗτος εὑρίσκετο ἐν τῇ
»ὑψίστῃ αὐτοῦ ἀκμῇ, ἔγραφεν ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ τότε συγγραφείσης καὶ ἐκ-
»δοθείσης ἱστορίας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος (Geschichte des Kaïserthums
»v. Trapezunt) τάδε·

«'Η ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος φέρει τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ
»καταρρεῦσαν ἀνάκτορον τοῦ πάλαι ἑλληνικοῦ μεγαλείου· δείκνυσιν αὐτῷ τὰς κατε-
»στραμμένας πόλεις, τὰς ἠρημωμένας μεγαλοπρεπεστάτας αἰθούσας, τὰς κατακρημνι-
»σμένας στοάς, τὰ ἀνορωρυγμένα κρηπιδώματα καὶ τοὺς πρώην ὑπερηφάνους οἰκήτο-
»ρας, πῶς οὗτοι εἰς τὴν ἐσχάτην τοῦ οἴκου γωνίαν συνωσμένοι ἀμύνονται πεισμόνως
»ὑπὲρ τοῦ τελευτήσαντος καταφυγίου αὐτῶν, ἐναντίον τῶν ἐπιθέσεων ἀγρίων πολεμίων
»πῶς οὗτοι τείνουσι χεῖρας ἱκέτιδας ζητοῦντες βοήθειαν ἀλλά...ἐγκαταλελημμένοι ὑπό
»τε τῆς θείας καὶ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης εὐσπλαγχνίας ἐξαφανίζονται τέλος ὑπὸ τὰ
ἐρείπια».

»Μετὰ τὴν ὑπερτραγικὴν ταύτην περιγραφὴν τῆς πτώσεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτο-
»κρατορίας Τραπεζοῦντος στρέφων τὸν λόγον ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ὅλου 'Ελληνισμοῦ
»προστίθησιν· «ὁ χαρακτὴρ αὐτῆς (τῆς ἱστορίας τῆς Τραπεζοῦντος) εἶναι τραγικὸς ὅπως
»ἅπασα ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἡ Τραπεζοῦς ἕλκει τὸν τελευταῖον μίτον
»ἐν τῷ μεγάλῳ ὑφάσματι τῆς δυστυχίας, ὅπερ μετὰ βραχεῖάν τινα περίοδον φωτεινὴν
»περιέπλεξε τὸν λαὸν τοῦτον καὶ κρατεῖ αὐτὸν αἰχμάλωτον μέχρι σήμερον. Μετ' ἴσης
»λύσσης ὡσεὶ ὑπὸ κρυπτοῦ καὶ ἀφανοῦς τινος ὁρμεμφύτου πλανώμενοι ἔσπευσαν
»βασιλεῖς καὶ ξένα ἔθνη τὴν πνευματώδη ταύτην καὶ φωτεινότατα ὠργανωμένην μοῖ-
»ραν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους νὰ ταπεινώσωσι καὶ νὰ καταδουλώσωσιν. Οἱ βασιλεῖς ἤθε-
»λον νὰ τιμωρήσωσιν αὐτὸν διὰ τὴν ὕβριν τὴν ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἀπὸ τῶν ἑλ-
»ληνικῶν πόλεων τῶν δημοκρατουμένων ἐναντίον τῶν θρόνων αὐτῶν γενομένην· τὰ
»δὲ ἔθνη τιμωροῦσι τὴν πνευματικὴν ὑπεροχήν, ἣν ἡ φύσις φαίνεται ὅτι ἔχει παραχω-

»ρήσει εἰς τοὺς οἰκήτορας τῆς Ἑλλάδος ὡς κληρονομίαν ὑπεράνω τῶν λαῶν τῶν λοι-»πῶν ζωνῶν. Καὶ δὲν συνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν ταύτην (οἱ βασιλεῖς καὶ τὰ ἔθνη) »τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς μεγαλεῖον εἰμὴ μόνον ἀφοῦ αὕτη καταρριφθεῖσα εἰς τὸν ἔσχατον »βαθμὸν τῆς καταπτώσεως, μετὰ τῶν ξένων ἀποίκων ἐδέξατο εἰς τὸν κόλπον αὐτῆς »ξένα ἤθη καὶ ξένον τρόπον τοῦ λέγειν καὶ ξένας κακίας καὶ ἐξίκετο οὕτως εἰς τὸ ση-»μεῖον ἔνθα οὐδὲν πλέον ἠδύνατο νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ταπείνωσιν αὐτοῦ. Ὁ οἶκτος »ἤρξατο μόνον ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν καὶ αὐτὸ τὸ πρὸς μῖσος καὶ διωγμὸν ὑλικὸν »ἐξέλιπε. Τοσοῦτον χαλεπῶς φέρει ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τὰς ξένας ἀρετὰς καὶ τοσοῦτο »κινδυνῶδες εἶναι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀγαθῷ τὸ παραβαίνειν τὸν νόμον τῆς ἠθικῆς »ἰσότητος».

»Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Φ. τῷ 1827, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἐφαίνετο ἐπὶ στιγμὴν ἀπολλυμένη. »Τὰ ὕστερον γενόμενα πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἀκολούθως μέχρι τέλους »τοῦ ἔτους 1830, διαψεύσαντα τὸ περὶ ἐξολοθρεύσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τραγικὸν κή-»ρυγμα αὐτοῦ, ἐνέπνευσαν τῷ ἀνδρὶ τῷ 1830 νέα καὶ νεοφανῆ περὶ Ἑλλήνων διδά-»γματα, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ γενήσεται αὖθις λόγος»].

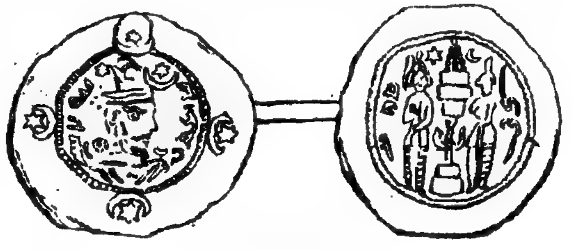
Ἀξιοῦμεν μόνον ὅτι ἅπαντα τὰ πασίγνωστα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας μονονουχὶ φωνὴν ἀφήνουσιν ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι δὲν κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυλήν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς συνεχωνεύθησαν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλιπον τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἴχνος ἢ ὀνόματά τινα ὀρέων, ποταμῶν καὶ χωρίων. Καιρὸς δὲ ἤδη εἶναι νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς πολέμους οἵτινες διεξήγοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸς τοὺς Πέρσας ἀπὸ Ἰουστίνου Β' μέχρις Ἡρακλείου, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ ἀβαροσλαυικούς.

Εἴπομεν (σελ. 106) ὅτι ἐν ἔτει 562, ὅ ἐστι τριετίαν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε συνομολογήσει πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν εἰρήνην πεντηκονταετῆ, δι' ἧς ὁ Χοσρόης παρῄτησε τὰς ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Λαζικῆς ἀξιώσεις ἀντὶ ἐτησίας δωρεᾶς 30.000 χρυσῶν. Ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ δέκα ἔτη. Ἐπειδὴ ὁ Χοσρόης ἐπανέλαβε τὸν διωγμὸν τῶν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ αὐτοῦ χριστιανῶν (¹), ὁ Ἰουστῖνος προεκάλεσε καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν πόλεμον, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ οὐδὲν ὡσαύτως ἔπραξεν ἵνα διεξαγάγῃ αὐτὸν ἐπιτυχῶς. Ὁ Ἰουστῖνος ἐξέπεμψε τῷ 572 εἰς Περσίαν στρατόν, ὅστις κατ' ἀρχὰς ηὐδοκίμησεν ὁπωσοῦν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πέρσαι ἀναδείκνυνται νικηφόροι, κυριεύουσι τὴν Δάραν καὶ πυρπολοῦσι τὰ προάστεια τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀπαμείας, 574. Τότε ἀναγκάζεται ὁ Ἰουστῖνος νὰ συνομολο-

---

(¹) Οἱ ἐν ταῖς περσικαῖς χώραις χριστιανοὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Νεστοριανοὶ καὶ ἄλλοι αἱρετικοί· οὐδεὶς δ' ἴσως ὀρθόδοξος. Οἱ δὲ Νεστοριανοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἐν τῷ περσικῷ κράτει αἱρετικοί, ὄντες τὸ πλεῖστον Χαλδαῖοι τὸ γένος καὶ πολέμιοι τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἀπέλαυον εὐνοίας παρὰ τῷ Χοσρόῃ καὶ δὲν κατεδιώκοντο· καὶ ἄλλως δὲ τῆς τούτων τύχης δὲν ἔμελε τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ διωγμῶν τῶν χριστιανῶν τοῦ περσικοῦ κράτους ὡς ἤθελέ τις νομίσει. Τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἑξῆς: Ὁ Χοσρόης ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Β' εἶχεν ἐπιδράμει εἰς τὴν Νότιον Ἀραβίαν, ἧς οἱ κάτοικοι ἦσαν χριστιανοί, ὅπως οἱ τῆς ἀπέναντι ἀφρικανικῆς χώρας, (Αἰθιοπίας, τῆς νῦν Ἀβησσυνίας) διατελοῦντες ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος. Ἡ εἰς τὴν χριστιανικὴν ταύτην λοιπὸν χώραν ἐπιδρομὴ καὶ οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι τοῦ Χοσρόου Β' ἔδωσαν ἀφορμὴν τῷ αὐτοκράτορι νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν.

γήσῃ ἀλλεπαλλήλως ἀνακωχάς, αὐξήσας τὴν ἐτησίαν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν εἰσφορὰν μέχρι 50.000 χρυσῶν. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἐξηκολούθουν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν Ἀρμενίᾳ· ὥστε τῷ 577 ὁ Τιβέριος, ὅστις εἶχεν ἤδη προσληφθῆ ὡς συνάρχων ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, ἐκίνησε πάντα λίθον ἵνα καταβάλῃ τὸν ἀδυσώπητον ἐκεῖνον πολέμιον. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀσίας Ἰουστινιανὸν περὶ τὰς ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν· καὶ σημειωτέον ὅτι τοῦτο ἐγίνετο ἐν ἔτει 577, ὅτε, δι' ἔλλειψιν στρατοῦ, ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἐνέβαλον ἐν αὐταῖς οἱ δεκακισμύριοι ἐκεῖνοι Σλαῦοι, περὶ ὧν τοσοῦτος ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ἀλλ' ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὑπελάμβανον πολὺ μᾶλλον ἐπικινδύνους ἐχθροὺς τοὺς Πέρσας ἢ τοὺς διὰ τοῦ Ἴστρου ἐμβάλλοντας βαρβάρους· διότι οὗτοι, καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐγκαθίσταντο ἐντὸς τοῦ κράτους, ἐγκαθίσταντο ὡς φοιδεράτοι, καθ' ἃ ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἤτοι ὡς ὑποτελεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σύμμαχοι, οὐχὶ ποτὲ ὡς κυρίαρχοι, ἐνῷ οἱ Πέρσαι ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τὴν κυριαρχίαν ὁλοκλήρου τῆς Ἀσίας.

Νόμισμα τοῦ Ὁρμίζδα

Ὁπωσδήποτε ὁ γέρων Χοσρόης ἐπήρχετο ἤδη ἐπὶ τὴν Καισάρειαν, ὅτε ὁ Ἰουστινιανός, ἀντεπεξελθὼν κατ' αὐτοῦ, ἐπὶ τοσοῦτο κατετρόπωσεν αὐτὸν ὥστε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν φυγὼν μόνος διέβη τὸν Εὐφράτην ἐπὶ ἐλέφαντος καὶ ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτοῦ καὶ αἰσχύνῃ διὰ τὸ ὄνειδος ὅπερ ἔπαθε περὶ δυσμὰς βίου ἐνδόξου καὶ μακροῦ ἀπηγόρευσε δι' ἀρῶν φοβερῶν εἰς τοὺς διαδόχους νὰ στρατεύωσιν αὐτοπροσώπως· καὶ μετ' ὀλίγον ἀποθανὼν τῷ 579 κατέλιπε τὴν βασιλείαν εἰς τὸν υἱὸν Ὁρμίζδαν. Πρὸ τοῦ θανάτου δὲ ὑπέστη νέας συμφοράς, διότι οὐ μόνον ὁ χριστιανικὸς στρατὸς διεχείμασεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Περσίας, 577—578, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἕτερος τοῦ Τιβερίου στρατηγός, ὁ Μαυρίκιος, ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις προηγουμένως ἀφαιρεθείσας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πολυαρίθμους αἰχμαλώτους καὶ πλούσια λάφυρα.

Ἀπέθανε δὲ ὁ Χοσρόης μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου Β', ὅτε ὁ Τιβέριος ἀνέλαβε μόνος τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐπὶ Τιβερίου βασιλεύοντος καί, ἀπὸ τοῦ 582, ἐπὶ Μαυρικίου, ἐξηκολούθησεν ὁ κατὰ Περσῶν οὗτος ἀγών, οἱ δὲ χριστιανοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀναδεικνύμενοι νικηφόροι κατ' ἀρχὰς ὑπὸ Μαυρίκιον καὶ Ἰουστινιανόν, ἔπειτα δὲ ὑπὸ Φιλιππικὸν καὶ Ἡράκλειον καὶ ἄλλους στρατηγούς, ὅτε τῷ 591 συνέβη ἐν Περσίᾳ μεγάλη πολιτικὴ μεταβολή. Ὁ Ὁρμίζδας, ἀγανακτήσας διὰ τὰς τοσαύτας τοῦ πολέμου τούτου συμφοράς, καθαιρεῖ τὸν στρατηγὸν αὐτοῦ Οὐαράνην· ἀλλ' ὁ στρατηγὸς στασιάζει. Ὁ Ὁρμίζδας ἐκθρονίζεται τότε ὑπὸ τῶν ἰδίων συγγενῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν υἱὸς αὐτοῦ Χοσρόης κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ στασιαστοῦ, ὥστε ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ ὁ ἀπόγονος ἐκεῖνος τῶν Σασσανιδῶν πρὸς τὸν Μαυρίκιον καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ, ὑποσχόμενος, ἐὰν ἐπιτύχῃ, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν βασιλέα τὰς ἀμφισβητουμένας χώρας. Καίτοι δὲ ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου Οὐαράνης ὑπέβαλε προτάσεις οὐδὲν ἧττον ἐπωφελεῖς, ὁ Μαυρίκιος ἀναλαβὼν τὴν προστασίαν τοῦ νομίμου ἡγεμόνος, καὶ υἱοθετήσας αὐτόν, καὶ δοὺς αὐτῷ δυνά-

μεις ἱκανάς, καὶ κατατροπώσας τὸν Οὐαράνην, ἀποκατέστησε τον νέον Χοσρόην εἰς τὴν πάτριον βασιλείαν. Ἡ Μαρτυρόπολις, ἡ Δάρα και ἡ Περσαρμενία παρεχωρήθησαν τότε εἰς τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ τοῦ μονάρχου τῶν Περσῶν, ὅστις λαβὼν σύζυγον Ἑλληνίδα ἔπαυσε πάντα χριστιανῶν διωγμόν.

Τὸ λαμπρὸν τοῦτο τέλος τοῦ μακροῦ περσικοῦ πολέμου παρηκολούθησαν, ἂν ὄχι ὅμοιοι θρίαμβοι ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, τοὐλάχιστον ὅμως, ὡς ἐξεθέσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, πολεμικὰ κατορθώματα ἱκανὰ νὰ περιστείλωσι τούς τε Ἄβαρας καὶ τοὺς Σλαύους. Δυστυχῶς οἱ ἀδιάκοποι ἀγῶνες εἰς οὓς ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἦσαν ἐκτεθειμένα τὰ

Ὁ Φωκᾶς ἀναγορεύεται αὐτοκράτωρ. (Μικρογραφία Σκυλίτζη)

στρατεύματα ἕνεκα τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολέμων καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς ἕνεκα τῶν ὑπερόγκων δαπανῶν τὰς ὁποίας οἱ πόλεμοι οὗτοι ἀπῄτουν, νὰ περιστείλῃ μὲν ἐν μέρει τὴν μισθοδοσίαν τοῦ στρατοῦ, νὰ ἀποποιηθῇ δὲ τὴν λύτρωσιν ἱκανῶν αιχμαλώτων, παρήγαγον κατὰ μικρὸν γενικὴν δυσαρέσκειαν. Ἤδη ἐν ἔτει 588 ὁ στρατὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶχε στασιάσει· καὶ αὕτη μὲν ἡ στάσις κατηυνάσθη. Ἀλλὰ τῷ 602 ἀφηνίασεν ὁ περὶ τὸν Ἴστρον στρατός, ὅστις, ἀναγορεύσας ἡγεμόνα τὸν Φωκᾶν, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πρωτεύουσα διέκειτο ὡσαύτως δυσμενῶς προς τον Μαυρίκιον, διότι ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τηλικούτων πολέμων πολλὴ ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ δυσθυμία· καὶ ἀπορία. Ὅθεν, ἐκραγείσης στάσεως, καθῃρέθη ὁ καλὸς κἀγαθὸς Μαυρίκιος καὶ προεχειρίσθη ὁ Φωκᾶς, ὅστις μετ᾽ οὐ πολὺ ἐθανάτωσε τόν τε προκάτοχον καὶ ἅπασαν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

Πᾶσαι αἱ περιπέτειαι τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπῆρξαν ὄντως τραγικαί. Ὁ Μαυρίκιος ἅμα μαθὼν ὅτι ἔφθασεν εἰς τὰ πρόθυρα τῆς βασιλευούσης ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ· καὶ ἀπῆλθε διὰ νυκτός, ἐπὶ δρόμωνος, μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων. Ἀλλὰ νοσήσας ἐκ ποδάγρας δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ πολὺ καὶ ἠναγκάσθη νὰ διαμείνῃ εἰς τὸν λεγόμενον Αὐτόνομον. Ἐκεῖ διέτριβε πέντε ἤδη ἡμέρας, ὅτε, τελεσθέντος ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ δῆμοι ἐστασίασαν πρός ἀλλήλους, ζητοῦντες ἑκάτερος νὰ προτιμηθῇ εἰς θέσιν τινά· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἔριδος ἀνέκραξαν· «ὁ Μαυρίκιος οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ ζῇ· ἐρωτηθήτω». Ἐκ τούτου ταραχθεὶς ὁ Φωκᾶς ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ προκατόχου, καὶ ἐξαποστείλας προσήγαγεν αὐτόν τε

καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. Πρῶτοι ἐθανατώθησαν οἱ πέντε ἄρρενες παῖδες, ἐνώπιον τοῦ Μαυρικίου, ὅστις φιλοσοφῶν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ συνεχῶς ἐπέλεγε· «δίκαιος εἶ, κύριε, καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου». Θαυμαστὸν δὲ ἔδωκε δεῖγμα μεγαλοφροσύνης ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ, διότι ἡ τροφὸς κλέψασα ἕνα τῶν βασιλικῶν παίδων ἐπέδωκε τὸ ἑαυτῆς τέκνον εἰς σφαγήν· ἀλλ' ὁ Μαυρίκιος δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοιαύτην ἐθελοθυσίαν καὶ ἐπεζήτησε τὸ ἴδιον τέκνον. Μεθ' ὃ ἐθανατώθη καὶ αὐτός. Ἡ δὲ χήρα καὶ αἱ θυγατέρες αὐτοῦ ἐκλείσθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς μονήν τινα· ἀλλὰ μετὰ 4 περίπου ἔτη ἐφονεύθησαν ὡσαύτως ἐπὶ προφάσει συνωμοσίας. Πᾶσα αὕτη ἡ οἰκογένεια ἐτάφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Μάμαντος, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐσῴζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος αὐτῆς χαραχθὲν τὸ ἑπόμενον μελαγχολικὸν ἅμα καὶ ἑλληνικώτατον ἐλεγεῖον·

Ὁ αὐτοκράτωρ Φωκᾶς. (Βρεττανικὸν Μουσεῖον)

ἃ δ' ἐγὼ ἡ τριτάλαινα καὶ ἀμφοτέρων βασιλήων
Τιβερίου θυγάτηρ, Μαυρικίου τε δάμαρ
ἡ πολύπαις βασίλεια, καὶ ἡ δείξασ' ἀλοχείην,
ὡς ἀγαθὸν τελέθει, καὶ πολυκοιρανίην,
κεῖμαι σὺν τεκέεσσι καὶ ἡμετέρῳ παρακοίτῃ
δήμου ἀτασθαλίῃ καὶ μανίῃ στρατιῆς.
Τῆς Ἑκάβης ἔτλην πολὺ χείρονα, τῆς Ἰοκάστης,
ναὶ καὶ τῆς Νιόβης· ἔμπνοός εἰμι νέκυς.
Εἰ καὶ τὸν γενέταν, τί μάτην τὰ νεογνὰ δ' ἔκτειναν
ἀνθρώπων κακίης μηδὲν ἐπιστάμενα;
ἡμετέροις πετάλοισι κατάσκιος οὐκέτι Ῥώμη·
ῥίζα γὰρ ἐκλάσθη Θρηικίοις ἀνέμοις.

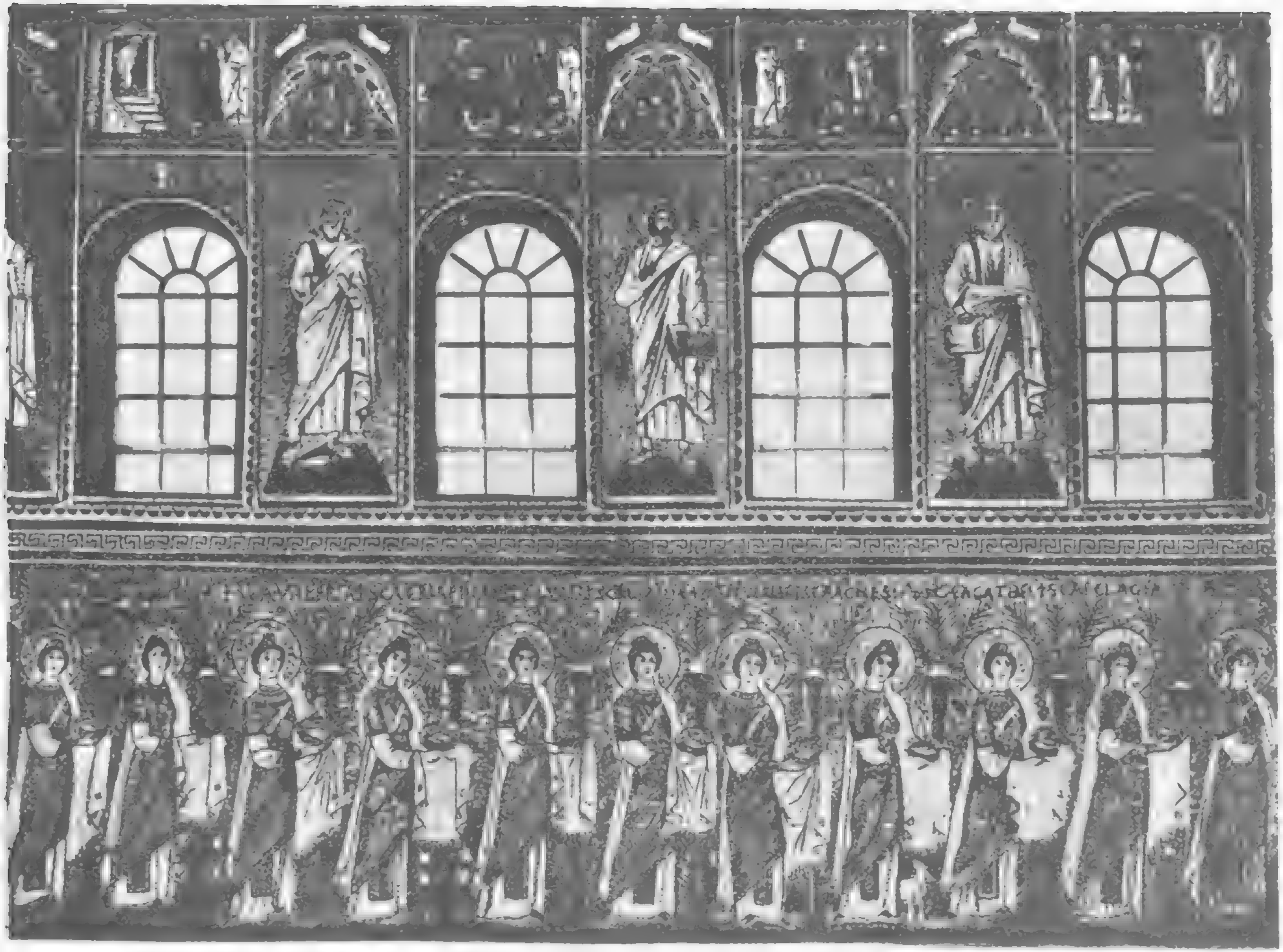
Ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Φωκᾶ κατ' οὐδὲν ἠλάττωσε τὰς ἀφορμὰς τῆς δυσαρεσκείας, αἵτινες προεκάλεσαν τὴν πτῶσιν τοῦ Μαυρικίου· ἐξ ἐναντίας ηὔξησαν αὐτάς. Αἱ μὲν ἀβαροσλαυικαὶ ἐπιδρομαὶ ἔπαυσαν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἀλλ' ἐπανελήφθησαν ἐν Ἀσίᾳ αἱ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαι καὶ ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὀλέθριαι ὅσῳ ὁ Φωκᾶς, ὑποπτεύων τοὺς ἐπισημοτέρους στρατηγοὺς τοῦ Μαυρικίου, ἐθανάτωσεν ἢ ἄλλως ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ στρατοῦ. Τῷ ὄντι ὁ Χοσρόης, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ Μαυρικίου, ἐνέβαλεν εἰς τὸ κράτος,

ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρκησε τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐλεηλάτησεν αὐτὰ τῆς Χαλκηδόνος τὰ περίχωρα, συνεπαγόμενος μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἀπατεῶνά τινα, ὃν ἔλεγεν ὄντα υἱὸν τοῦ Μαυρικίου (¹). Τούτων δὲ γενομένων, ὁ Φωκᾶς ἐξηκολούθει διαπράττων ἐν τῇ πρωτευούσῃ πολλοὺς φόνους καὶ κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἐπὶ τῇ θυγατρὶ γαμβρὸν Πρίσκον ἢ κατ' ἄλλους Κρίσπον, ὅστις βλέπων ἑαυτὸν κινδυνεύοντα ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 608 πρὸς Ἡράκλειον τὸν ἔξαρχον τῆς Ἀφρικῆς (ἥτις ὡς καὶ ἡ Αἴγυπτος δὲν εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς τὸν Φωκᾶν) νὰ πέμψῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης τὸν ὁμώνυμον υἱὸν μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσης. Ἐπαναληφθείσης δὲ τῆς προσκλήσεως κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἔρχεται, τῷ 610, ὁ νεώτερος Ἡράκλειος εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἀναγορεύεται βασιλεύς, ἀφοῦ καθήρεσε καὶ παρέδωκε τὸν Φωκᾶν εἰς τὸν ὄχλον, ὅστις ἐθανάτωσεν αὐτὸν οἰκτρῶς.

(¹) Οὗτος ἐν τῷ **Σαχναμὲ** τοῦ Φερδούσῃ καλεῖται **Κωνσταντῖνος** καὶ θεωρεῖται γνήσιος υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος.

Κιονόκρανον τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑ, Α'

(Μωσαϊκὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ νέου ἐν Ραβέννῃ).

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α. Ε.

'Επισέλιδον κόσμημα βυζαντινοῦ χειρογράφου ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου
(Βιβλιοθήκη Βατικανοῦ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ

Ὁ Ἡράκλειος ἐγεννήθη ἐν Καππαδοκίᾳ τῷ 575, ἐκ γονέων ἐπιφανῶν. Ὁ ὁμώνυμος πατὴρ αὐτοῦ εἶχε διαπρέψει εἰς τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους, πρὶν προχειρισθῇ ἔξαρχος Ἀφρικῆς· συζευχθεὶς δὲ τὴν Ἐπιφάνειαν, ἣν ἐξαιρέτως ηὐλαβοῦντο οἱ τῆς βασιλευούσης κάτοικοι, ἐγέννησε τέκνα τρία· τὸν ἀπαθανατίσαντα τὸ ὄνομα τοῦτο Ἡράκλειον, τον Θεόδωρον, ὃν πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν προϊόντος τοῦ λόγου, καὶ τὴν Μαρίαν, ἧς τὴν θυγατέρα Μαρτῖναν ἠγάπησε καὶ ἐνυμφεύθη ὁ μέγας βασιλεύς, καίτοι ἰδίαν αὐτοῦ ἀνεψιὰν οὖσαν. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ πρεσβυτέρου Ἡρακλείου Γρηγορᾶς διεδέξατο αὐτὸν ἐν τῇ ἐξαρχίᾳ τῆς Ἀφρικῆς· καὶ τοῦ Γρηγορᾶ δὲ τούτου ὁ υἱὸς Νικήτας ἐφημίζετο ἐπὶ ἀνδρείᾳ.

Ὁ νεώτερος Ἡράκλειος ἦτο ἑξαέτης, ὅτε ὁ Χοσρόης ἡττήθη περὶ Καισάρειαν τοσοῦτον ὁλοσχερῶς, ὥστε, ὡς εἴδομεν, δι' ἀρῶν φοβερῶν ἀπηγόρευσε τοῖς διαδόχοις νὰ στρατεύωσιν αὐτοπροσώπως. Ὁ κατὰ Περσῶν πόλεμος εἶχεν ἐν τούτοις ἐξακολουθήσει διεξαγόμενος εὐδοκίμως ὑπὸ δύο Καππαδοκῶν· τοῦ μικρὸν ἔπειτα βασιλεύσαντος Μαυρικίου καὶ τοῦ κατόπιν ἐξάρχου προχειρισθέντος Ἡρακλείου, ὅστις ἤρατο περὶ Δάραν καὶ βραδύτερον περὶ Νίσιβιν νίκας περιφανεῖς. Τοιαῦτα ἔχων ὑποδείγματα ἠκολούθησεν ὁ Ἡράκλειος τὸν πατέρα αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐξαρχίαν. Οἱ ἡμέτεροι

χρονογράφοι ἀποθαυμάζουσι τὸ κάλλος καὶ τὴν ρώμην αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ βουργούνδιος Φρεδεγάριος βεβαιοῖ ὅτι ἀνταγωνιζόμενος πρὸς λέοντας ἐφόνευεν αὐτούς.

Ὁ Ἡράκλειος ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας δυναστείας ἥτις ἐβασίλευσεν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας σπουδαιοτάτη ἐγένετο τροπὴ περὶ τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἡράκλειος ἐπήνεγκεν εἰς τὸν μασδαϊσμόν (¹) πληγὴν καιρίαν, ἐξ ἧς τό τε θρήσκευμα τοῦτο καὶ τὸ βασίλειον ἐφ' οὗ ἐπηρείδετο ἐντελῶς κατεβλήθησαν. Ἀλλ' ὁ θρίαμβος οὗτος, ὅστις μέχρι τινὸς ἐνθυμίζει τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν τοῦ πρώτου περσικοῦ βασιλείου, δὲν ἐπήγαγεν, ὡς ἐκεῖνος, νέαν τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐξάπλωσιν. Καθ' ἣν στιγμὴν κατέπιπτεν ὁ μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἰσχυρότατος πολέμιος τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ προέκυπτεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου ἀπροσδόκητος καὶ φοβερώτερος ἀντίπαλος, ὁ μωαμεθανισμός. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ νέου τούτου πολεμίου, ἀλλ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ σώσωσι μὲν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, νὰ διατηρήσωσι δὲ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ἰσορροπίαν τινὰ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων.

Ὁ Ἡράκλειος ἐβασίλευσεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 36 καὶ διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ θανάτου ἐν διαστήματι ἐτῶν 30. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἡρακλείου, λέγει ὁ ἄγγλος Γίββων, ὑπῆρξεν εἷς τῶν παραδοξοτάτων καὶ ἀνωμαλωτάτων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς μακρᾶς αὐτοῦ βασιλείας διετέλεσεν, ὡς φαίνεται, δοῦλος τῆς ἀργίας, τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς δεισιδαιμονίας, καὶ θεατὴς ἀδιάφορος τῶν δημοσίων συμφορῶν. Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς πρωινῆς καὶ τῆς ἑσπερινῆς ἐκείνης ὁμίχλης ὁ ἥλιος ἐξήστραψε λαμπρότατος περὶ μεσημβρίαν καὶ ἐπὶ ἓξ ἔτη ὁ πρότερον νωθρὸς οὗτος βασιλεὺς ἀνεδείχθη στρατηγὸς μέγας, καταπεσὼν ἔπειτα αὖθις εἰς τὴν προηγουμένην ἀδράνειαν. Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἐξακολουθεῖ ὁ Γίββων, δὲν ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς οὔτε τὰς αἰτίας τῆς ληθαργίας τοῦ ἀνδρὸς οὔτε τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐξεγέρσεως αὐτοῦ· ὥστε ἠναγκασμένοι ὄντες νὰ καταφύγωμεν εἰς εἰκασίας ἁπλᾶς ὑποθέτομεν ὅτι εἶχε πλείονα προσωπικὴν ἀνδρείαν ἢ εὐσταθῆ περὶ τῶν πραγμάτων πρόνοιαν, καὶ ὅτι ἀφ' ἑνὸς αἱ χάριτες τῆς δευτέρας αὐτοῦ συζύγου Μαρτίνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβουλαὶ ἀγεννεῖς ὑπέθρεψαν τὴν φυσικὴν ἐκείνην νωθρότητα, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἀνέκυψεν ἐπί τινα χρόνον εἰμὴ ὅτε ἡ αὐθάδεια τοῦ νεωτέρου Χοσρόου ὑπερέβαλε πᾶν μέτρον. Τοιαῦτα λέγει περὶ Ἡρακλείου ὁ Γίββων· καὶ μία τῶν τραγικωτέρων τοῦ βασιλέως ἐκείνου συμφορῶν ὑπῆρξε βεβαίως αὕτη ἡ τεχνικὴ ἅμα καὶ ἄδικος περὶ αὐτοῦ ἀπόφανσις· ἡ εἰκὼν τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοθαύμαστος, ἀλλ' ἡ κρίσις τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλής. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκ τῶν τριῶν δεκαετηρίδων τῆς βασιλείας ταύτης ὁ Ἡράκλειος μόνον κατὰ τὴν ἐν τῷ μέσῳ ἀνεφάνη στρατηγὸς μέγας. Εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι παρὰ τοῖς χρονογράφοις δὲν καταφαίνεται ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρὸς ἐνέργεια οὔτε κατὰ τὰ πρῶτα οὔτε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἀλλὰ τὰ πράγματα αὐτά, ὅσον ἀτελῶς καὶ ἂν παρίστανται εἰς ἡμᾶς, ἐξηγοῦσι μέχρι τινὸς διὰ τί ἠναγκάσθη νὰ ἀναβάλῃ ἐπὶ τοσοῦτο τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον· καὶ διὰ τί μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Περσῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνταγωνισθῇ ἐπίσης ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς Ἄβαρας.

(¹) Τὴν θρησκείαν τῶν Περσῶν, τὴν λεγομένην καὶ Ζωροαστρικήν. Μασδαϊσμὸς καλεῖται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ τῆς θρησκείας ταύτης Ἀχουραμασδᾶ (=ὑψίστου πνεύματος, τοῦ καλουμένου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ὠρομάσδου).

Ἡ ὀλεθρία ὀκταετὴς τοῦ Φωκᾶ βασιλεία κατέλειπε τὸ κράτος εἰς ἐντελῆ ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν παραλυσίαν. Αἱ μεταξὺ Ἴστρου καὶ Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι, αἱ πολλὰ παθοῦσαι ἐκ τῶν προηγουμένων ἀβαροσλαυικῶν εἰσβολῶν, ἐκινδύνευον νὰ πάθωσι νέας ἐπιδρομάς· αἱ δὲ ἀσιαναὶ ἐλεηλατοῦντο ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν Περ-

Ἀργυροῦς δίσκος τῆς Ζ΄ ἑκατονταετηρίδος εὑρεθεὶς πλησίον τῆς Κυρηνείας
(Μουσεῖον Λευκωσίας)

σῶν. Δύο μεγάλαι ἐπαρχίαι, ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Ἀφρική, εἶχον ἀποσπασθῆ τοῦ κράτους. Ὁ στρατός, ὁ τοιαῦτα διαπράξας ἐπὶ Μαυρικίου κατορθώματα, εἶχεν ὑποστῆ φθορὰν ἀνθρώπων δεινοτάτην ἢ μᾶλλον καθ᾽ ὁλοκληρίαν εἶχεν ἐξοντωθῆ· διότι, ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ἐξέτασιν ἀκριβῆ τῶν ὑπαρχόντων ταγμάτων, δὲν εὗρεν, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰμὴ δύο καὶ μόνους στρατιώτας ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐστασίασαν ὑπὸ τὸν Φωκᾶν. Τοῦτο εἶναι ἴσως ὑπερβολή, ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε ὑποδεικνύει ὅτι ὁ στρατὸς συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ νεοσυλλέκτων, οἵτινες βιώσαντες ἐν ἀναρχίᾳ καὶ οὐδέποτε ἐκτελέσαντες ἐπὶ τῆς ὀκταετίας ἐκείνης το καθῆκον των ἐνώπιον τῶν πολεμίων οὐδεμίαν παρεῖχον ἐγγύησιν ὅτι θέλουσι πράξει τοῦτο τοῦ λοιποῦ καὶ ἐδέοντο γενικῆς τινος ἀναδιοργανώσεως. Τὸ ἄλλοτε πλουσιώτατον ταμεῖον ἦτο κενόν, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξηντλημέναι ὥστε ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὰ πολύτιμα τῶν ἐκκλησιῶν κειμήλια ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς χρείας τοῦ πολέμου. Πλὴν τούτου ὁ γαμβρὸς τοῦ Φωκᾶ Κρίσπος ἢ Πρίσκος, ὅστις εἶχε προκαλέσει τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄφιξιν τοῦ Ἡρακλείου, εἶδε δυσαρέστως ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ τὴν βασιλείαν ἣν εἶχεν ἐλπίσει ἐκεῖνος νὰ λάβῃ. Ὁ Ἡράκλειος τιμήσας

αὐτὸν πολυειδῶς ἐξαπέστειλε γενικὸν διοικητὴν εἰς τὴν Καππαδοκίαν· ἀλλ' ἔβλεπεν αὐτὸν οὐ μόνον οὐδὲν πράττοντα πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους κατὰ τῶν Περσῶν ἀλλὰ καὶ περιφρονοῦντα καὶ ἀπειλοῦντα καὶ ὑβρίζοντα τὸν βασιλέα. Εἶναι πρόδηλον ὅτι, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδύνατο νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν πολεμίων τὴν ἐπιοῦσαν τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως αὐτοῦ. Ἔπρεπε πρὸ πάντων νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους, ἵνα ρυθμίσῃ ὁπωσοῦν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οἰκονομικήν, ν' ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Κρίσπου, νὰ διοργανώσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ ὑποβάλῃ εἰς πειθαρχίαν τὸν στρατόν· καί, ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντιπαραταχθῇ συγχρόνως ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ κατὰ τῶν Ἀβαροσλαύων καὶ κατὰ τῶν Περσῶν, ἔπρεπεν οὕτως ἢ ἄλλως νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ἑνὸς τῶν δύο ἐκείνων ἀντιπάλων, ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐπιπέσῃ δι' ὅλης τῆς δυνάμεως κατὰ τοῦ ἑτέρου. Εἰς ταῦτα ἐνησχολήθη κατὰ τὰ ἕνδεκα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη, ἐπιχειρήσας κατὰ τὸ δωδέκατον, ἤτοι κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 622, τὰς ἀειμνήστους κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείας. Ἴσως ἐβράδυνε πολὺ νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον, ἀλλ' εἶναι ἐσχάτη ἀδικία νὰ εἴπωμεν ὅτι διετέλεσεν ὅλως ἀπρακτῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἕνδεκα ἔτη. Καὶ ἔπειτα μήπως γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσκολίας πρὸς τὰς ὁποίας εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὶν ὁρμήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας; Οἱ χρονογράφοι δὲν ἀναφέρουσιν ἄλλο εἰμὴ ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 612 καθήρεσε τὸν Πρίσκον καὶ περιέστειλε τὸν στρατὸν αὐτοῦ· ὅτι, ἀφοῦ ἐν ἔτει 617 ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν Χοσρόην, κατώρθωσεν ἐν ἔτει 620 νὰ οὐδετερώσῃ τὸν χαγάνον [1] τῶν Ἀβάρων, καὶ ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 τελευταῖον ἤγαγεν ἐπὶ τοὺς Πέρσας στρατιάν, δι' ἧς ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτὰ διέπραξε τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Ἀλλὰ δι' ὁπόσων καὶ ὁποίων ἄρά γε ἀγώνων ἐπέτυχε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀρκούντως παντὸς ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ περισπασμοῦ ἵνα ἀναλάβῃ τὸν μέγαν τοῦτον πολεμικὸν ἀγῶνα; Ὁπόσαι ὑπῆρξαν αἱ δυσχέρειαι, ὑποφαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὅστις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀναδειχθῇ τοσοῦτον ἀπτόητος ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἀπηλπίσθη τῷ 618 καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀφρικήν· κατ' εὐτυχίαν ὁ δῆμος καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετέπεισαν αὐτὸν διὰ πολλῶν ἱκεσιῶν καὶ ἀπήλλαξαν οὕτω τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐκ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, διότι ὅπως εἶχον τὰ πράγματα, ἐνῷ αἱ βόρειαι ἐπαρχίαι ἐκινδύνευον ἀπὸ τῶν Ἀβαροσλαύων, οἱ δὲ Πέρσαι ἐστρατοπέδευον περὶ Χαλκηδόνα ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Μωάμεθ εἶχεν ἀρχίσει τὰς ἐν Συρίᾳ ἐχθροπραξίας [2], ἀμφιβάλλομεν ἄν, ὑποχωρήσαντος τοῦ Ἡρακλείου, ἤθελε σωθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις.

---

(1) **Χαγάν (Χαγὰν ἢ Χακάν)**=μέγας χάν. Χὰν δὲ εἶναι τουρκομογγολικὴ λέξις σημαίνουσα παρὰ πᾶσι τοῖς τουρκικοῖς, ταταρικοῖς καὶ μογγολικοῖς λαοῖς τὸν ἡγεμόνα ἢ κύριον (ὁ θηλυκὸς τύπος εἶναι **Χουνὰμ ἢ Χανούμ**). Καὶ ὁ σουλτάνος τῶν Ὀθωμανῶν μέχρι νῦν, ὡς γνωστόν, καλεῖται **Χὰν καὶ Χακάν**.

(2) Τοῦτο εἶναι ὅλως ἀνακριβές· τῷ 618 ὁ Μωάμεθ εὑρίσκετο ἔτι ἐν τῷ πρώτῳ σταδίῳ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ὀλίγους ἔχων προσηλύτους ἐν Μέκκᾳ καὶ διηνεκῶς ἀπειλούμενος ὑπὸ τῶν εὐγενῶν τῆς πόλεως ταύτης, ὄντων πολεμιωτάτων αὐτῷ· μετὰ τέσσαρα δὲ ἔτη μόλις ἐγένετο ἡ εἰς Μεδινὰ φυγή, ἀφ' ἧς κυρίως ἄρχεται ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ δὲν ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Συρίαν, μόνον δὲ κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ζωῆς αὐτοῦ, τὸ 631—632 μ. Χ., ἤτοι 14 ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀνακριβῶς διδομένην χρονολογίαν καὶ πέντε περίπου ἔτη μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου κατατρόπωσιν τοῦ Χοσρόου Β' καὶ τὸν τούτου θάνατον, ἐφάνη ἐπὶ μικρὸν ἐν τοῖς κατὰ τὴν Πετραίαν Ἀραβίαν μεθορίοις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Σημειωτέον ἐκ

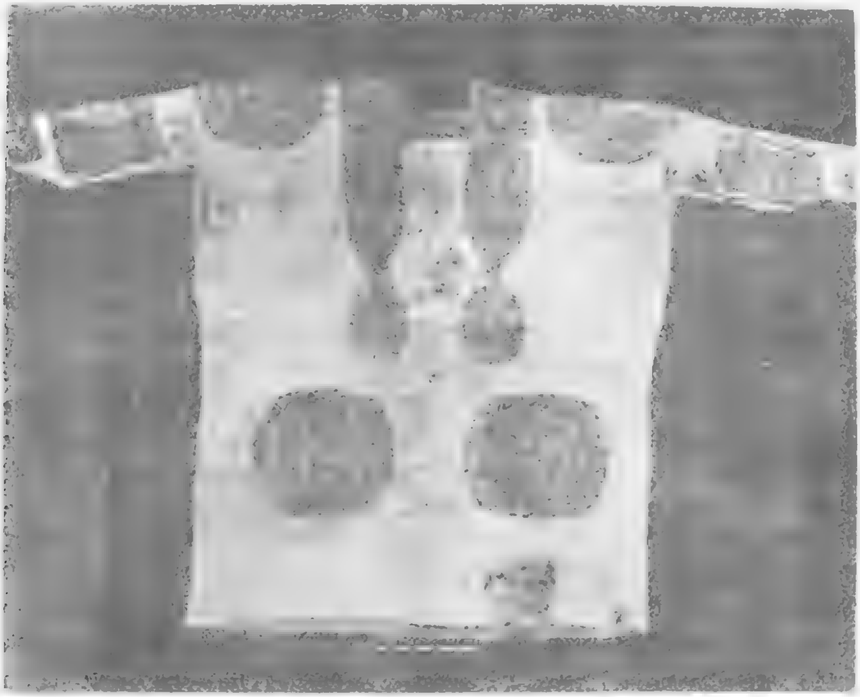
Εἴδομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 602 δὲν ἀναφέρονται Ἀβάρων ἐπιδρομαί, ἀλλ' οὐδὲ συνθήκη ἐπίσημος εἰρήνης μνημονεύεται. Εἰς δὲ τὸν Ἡράκλειον δὲν συνέφερε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον ἀφήνων οὕτω μετέωρα τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην πράγματα. Ὅθεν, ἵνα ἀσφαλισθῇ ὁπωσοῦν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἐνησχολήθη περὶ δύο τινά· τὴν συνομολόγησιν ρητῆς πρὸς τὸν χαγάνον εἰρήνης καὶ τὴν διαίρεσιν τῶν Σλαύων ἀπὸ τῶν Ἀβάρων. Αἱ περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Ἄβαρας προτάσεις δὲν φαίνονται γενόμεναι εἰμὴ περὶ τὸ 619 ἔτος. Ὁ χαγάνος ἀπήντησεν εἰς τοὺς ἐπὶ τούτῳ σταλέντας πρὸς αὐτὸν μετὰ δώρων πρέσβεις ὅτι ἡ μακρὰ αὐτοῦ ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας ἀποχὴ μαρτυρεῖ ὁπόσον φιλικῶς διάκειται πρὸς τὸ κράτος, καὶ ὅτι, ἵνα ἀποδείξῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προαίρεσιν ταύτην, προβάλλει ἵνα ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν πρὸς τὸν βασιλέα συνέντευξιν. Ὡς τόπος τῆς συνεντεύξεως ταύτης ὡρίσθη ἡ Ἡράκλεια, δηλαδὴ ἡ ἀρχαία Πέρινθος περὶ τὴν Προποντίδα. Ἀλλ' ὁ χαγάνος προσελθὼν αὐτόθι μετὰ πολυαρίθμου συνοδείας ἐπεβουλεύθη τὸν Ἡράκλειον καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ συλλάβῃ αὐτόν. Πολλὴν δὲ διαπράξας λεηλασίαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἴδια ἀπάγων μέγαν αἰχμαλώτων ἀριθμόν. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀβάρων ἠθέλησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ταύτην ἐπιβουλὴν ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν ἀκατάσχετον τῶν περὶ αὐτὸν πλεονεξίαν, προτείνων νὰ ἀποδώσῃ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ὅσην ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἀνεύρῃ λείαν, καὶ λέγων πάντοτε ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸ κράτος· ὁ δὲ Ἡράκλειος, ὅστις ἠπείγετο νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας, ἐπροσποιήθη ὅτι δέχεται τὴν δικαιολογίαν ταύτην, καὶ συνωμολόγησε τελευταῖον τῷ 620 ὁριστικὴν πρὸς τοὺς Ἄβαρας εἰρήνην.

Ἀλλ' ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν ἤθελε παράσχει αὐτῷ πολλὴν ἀσφάλειαν κατὰ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἔθνους τούτου, ἐὰν συγχρόνως, διαιρῶν τοὺς Σλαύους ἀπὸ τῶν Ἀβάρων, δὲν παρεδέχετο πολλοὺς τῶν πρώτων ὡς ἐποίκους καὶ συμμάχους εἴς τινας τῶν βορειοτέρων τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν, ὅσαι εἶχον ὁπωσοῦν ἐρημωθῇ ἐκ τῶν ποικίλων συμφορῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν, πρὶν εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν χαγάνον, ἐπεχείρησεν ἰδίας πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσεις, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς μὲν τοὺς Χρωβάτους τὸ βορειότερον τῆς σημερινῆς Δαλματίας μέρος, δηλαδὴ τὴν τουρκικὴν καὶ αὐστριακὴν Κροατίαν καὶ τὴν Μορλακίαν, εἰς δὲ τοὺς Σέρβλους χώραν εὐρεῖαν πρὸς ἀνατολὰς τῶν Χρωβάτων, τὴν τότε μὲν ὀνομαζομένην ἄνω Μοισίαν καὶ Δακίαν καὶ Δαρδανίαν, ἔκτοτε δὲ μετονομασθεῖσαν Σερβίαν καὶ Βοσνίαν. Ἔπειτα δὲ προσεπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς πᾶσαν τὴν χώραν τὴν ἐξαπλουμένην πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς εἰς τοὺς Χρωβάτους παραχωρηθείσης Δαλματίας. Ἡ χώρα αὕτη ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν ὀρέων τὰ ὁποῖα ὁρίζουσι πρὸς βορρᾶν τὴν Μακεδονίαν μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης, πρὸς μεσημβρίαν δὲ προέβαινε μέχρι τοῦ Δυρραχίου καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἡ τοιαύτη τῶν Σλαύων παραδοχὴ ἐντὸς τοῦ Ἴστρου εἶναι ἓν τῶν σπουδαιοτάτων γεγονότων τῆς

περισσοῦ ὅτι κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μνημονευόμενον χρόνον καὶ πολλῷ ἔτι ὕστερον μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἑλληνοπερσικοῦ πολέμου ὁ Μωάμεθ κατὰ τὰς μωαμεθανικὰς παραδόσεις συμπαθέστατα διέκειτο πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὡς «λαοὺς τῆς Βίβλου» καὶ ἀδελφοὺς τῇ εἰς τὴν **Βίβλον** (εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν τὴν Παλαιὰν δηλονότι) πίστει, τοὺς πολεμοῦντας ἐναντίον τῶν ἀσεβῶν πυρολατρῶν τῆς Περσίας καὶ ἐστοιχημάτιζεν ἐπὶ **καμήλοις** πολλαῖς ὑπὲρ τῆς ὑπ' αὐτοῦ προφητευομένης ὁριστικῆς νίκης τῶν Ρωμαίων. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 622 γενομένη αὐτῷ ἀποκάλυψις προήγγελλε τὴν νίκην τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην **κεφάλαιον** (Σουρά) τοῦ Κορανίου τὸ ἐπιγραφόμενον «ὁ Ρωμαῖος (Ἐρ-ρούμ)» ἄρχεται ἀπὸ τῆς ρήσεως «οἱ Ρωμαῖοι ἡττῶνται, ἀλλὰ θὰ νικήσωσιν».

μεσαιωνικῆς ἡμῶν ιστορίας, διότι αἱ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ποταμοῦ ἐκείνου καταστα-θεῖσαι ἔκτοτε πολυάριθμοι σλαυικαὶ φυλαι ἐπενήργησαν και μέχρι τῆς σήμερον ἐπενερ-γοῦσιν εἰς την τύχην τοῦ ἑλληνισμοῦ· ὥστε δέον νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο.

Ἐν τῳ προοιμίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου ἔχομεν εἰπεῖ ὅτι περι τὰ μέσα τῆς πέμπτης

Λινοῦς χιτὼν τῆς Ϛ' ἑκατονταετηρίδος
(Μουσεῖον Βικτωρίας καὶ Ἀλβέρτου, ἐν Λονδίνῳ)

ἑκατονταετηρίδος ποικίλα βαρβαρικὰ φῦλα, συν τοῖς ἄλλοις καὶ σλαυικά, εἶχον ἤδη καταλάβει πολλὰ μεσόγεια πεδία τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους χωρῶν, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου και τῶν Κεραυνιων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ, ἀλλ' ὅτι οι ἔποικοι οὗτοι ἦσαν εὐαριθμότεροι τῶν ἐγχωρίων κατοίκων, δι' ὃ καὶ κατὰ τὴν ἕκτην ἔτι ἑκατονταετηρίδα ὁ Ἰωάννης ὁ Λυδὸς ἔλεγε τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν εκείνων Ἕλληνας τοὺς πλείστους ὄντας. Ὅ,τι δὲ προς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ ὁπόσον αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἶχον ἐξελληνισθῆ καθάπερ τότε ἐξηγήσαμεν, εἶναι ὅτι και τῶν πόλεων πολλὰ ὀνόματα ἦσαν ἑλληνικά. Οἷον ἐν μὲν τῇ Ἰλλυρίᾳ Τραγύριον, Σαλῶνα, Ἐπέτειον, Ὀναῖον, Ἐπίδαυρος, Ρίζων, Νυμφαῖον, Λίσσος, Ἀνδήριον, Σι-νόδιον, Ἄλητα, Λωράκιον, Ἐπίδαμνος (1), Ἀπολλωνία (2), Αὐλών, Βουλλίς, Ἀμαν-τία, Ὠρικός (3), Λυχνίς, Οἰναῖον, Λιστρῶν, Γεροῦς Ἄργος, Ἀντάγνεια, Ὀμφάλιον,

(1) Αὕτη ἦν ἀνέκαθεν ἑλληνική.

(2) Ἀνέκαθεν ἦτο ἑλληνικὴ ἀποικία.

(3) Βουλλίς, Ἀμαντία καὶ Ὠρικὸς ἦσαν πόλεις ἑλληνικαὶ τῆς Ἠπείρου, οὐχὶ τῆς Ἰλλυ-ρίας, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ κατωτέρω ἀναφερομένη Ἀδριανούπολις.

Ἑκατόμπεδον, Ἀδριανούπολις, καὶ ἄλλα τούτοις ὅμοια· ἐν δὲ τῇ ἄνω Μοισίᾳ Ἀκοῖνες, Ἀλμός, Ὀρθέμαρχος, Ταυρήσιον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐπὶ Ἡρακλείου γενομένης ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐγκαταστάσεως τῶν Σέρβλων καὶ τῶν Χρωβάτων ὁ ἑλληνισμὸς ἐξέλιπεν ἐκ τῶν ὑπαίθρων τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας περιορισθεὶς εἰς πόλεις τινὰς μόνον, καὶ ἰδίως εἰς τὰς παραλίας πόλεις, οἷον Ραούσιον, Ἀσπάλαθον, Τραγύριον, Διόδωραν, Ὄψαραν, Ἄρβην, Βέκλαν, κ. τ. τ., αἵτινες ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἔσῳζον ἔτι τὸν ἑλληνισμὸν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑβδόμης, ὡς θέλομεν ἴδει ἐν οἰκείῳ χώρῳ, κατέλαβον καὶ οἱ Βούλγαροι τὴν κάτω Μοισίαν τὴν ἀπ' αὐτῶν μετονομασθεῖσαν Βουλγαρίαν, ὁ ἑλληνισμὸς τῶν βορείων χωρῶν περιεστάλη ἔτι μᾶλλον, ἐξακολουθήσας νὰ ἐπικρατῇ εἰς μόνην τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἂν καὶ ἐσῴζετο πάντοτε εἰς τὰ παράλια τῆς Βουλγαρίας, διὰ δὲ τοῦ θρησκεύματος ἀντήχει εἰς ἅπασαν ἐκείνην τὴν χώραν, διότι οἱ Βούλγαροι ἀνέκαθεν τὸ πλεῖστον ἑλληνιστὶ ἐτέλουν τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καὶ περὶ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄλλοτε καὶ πολλάκις θέλομεν εἴπει πλειότερα. Οἱ δὲ Σλαῦοι οἱ ἐπὶ Ἡρακλείου καταλαβόντες τὰς δυτικοβορειοτέρας χώρας ἀνεγνώρισαν μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ μονάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλουν φόρους εἰς αὐτόν, ἐδέχθησαν δὲ καὶ τὸ θεῖον βάπτισμα, διῳκοῦντο ὅμως ὑπὸ ἰδίων πολυαρίθμων ἡγεμόνων καλουμένων ζουπάνων, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέβαλλον τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁριστικῶς ἀπεδέχθησαν αὐτό, συνήθως δὲ οὐδὲ τοὺς τεταγμένους φόρους κατέβαλλον. Πλὴν τούτου αἱ σλαυικαὶ ἐκεῖναι φυλαὶ ἐξαπέστειλαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἀποικίας πολυαρίθμους εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας μέχρις αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἤπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον οὐδέποτε ἐπεκράτησαν ὅπως εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας· πρὸς νότον μάλιστα τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων ἐντελῶς συνεχωνεύθησαν διὰ τοῦ χρόνου ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἀλλ' εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἰδίως εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν ἐκσλαυισθεῖσαν Βουλγαρίαν, συνεκρότησαν αὐτοτελεῖς ἰσχυρὰς ἡγεμονίας, αἵτινες πολλάκις μὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἐπὶ τέλους ὅμως διέσωσαν τὴν αὐτόνομον αὐτῶν ὕπαρξιν, ὥστε ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐξαιρέτως κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὤρεξαν χεῖρα ἐπὶ τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ὑπέκυψαν μὲν μετ' οὐ πολὺ τότε, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὸν κοινὸν ζυγὸν τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ τῶν βορειοτέρων ἐκείνων χωρῶν ἀποτελοῦσι κλάσμα μέγα καὶ αὐτοτελὲς τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων, οἵτινες φαίνονται προωρισμένοι νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτῆς κυριαρχίαν· ὥστε αἱ φυλαὶ αὗται ἐπὶ χίλια διακόσια ἤδη ἔτη δὲν ἔπαυσαν ἐπενεργοῦσαι οὕτως ἢ ἄλλως ἐπὶ τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ὅτι ἡ ἐπὶ Ἡρακλείου ἐγκατάστασις αὐτῶν εἰς τὴν ἄνω Μοισίαν καὶ εἰς τὴν Ἰλλυρίαν εἶναι γεγονὸς σπουδαιότατον τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Πρέπει ἆρά γε νὰ καταδικάσωμεν ἀπολύτως τὸν Ἡράκλειον, διότι ἐνίδρυσεν ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν τὰ ἀλλότρια ἐκεῖνα φῦλα, δι' ὧν ἀπεκόπησαν ἀπὸ τοῦ δένδρου τοῦ ἑλληνισμοῦ πολλοὶ καὶ μεγάλοι κλάδοι; Παρατηρητέον πρὸ πάντων ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοτε ὑπεδείξαμεν, οἱ μονάρχαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου τοῦ δεξαμένου τοὺς Γότθους μέχρι τοῦ Ἡρακλείου τοῦ δεξαμένου τοὺς Σλαύους καὶ μέχρι τῶν μεταγενεστέρων βασιλέων τῶν δεξαμένων τοὺς Βουλγά-

ρους καὶ ἄλλους ἥττονος λόγου ἀξίους ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντας λαούς, δὲν ἐφοβοῦντο τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν τῶν βαρβάρων τούτων, οὐδ' ὑπελάμβανον αὐτὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν αὐτοτελῆ τοῦ κράτους ὕπαρξιν. Ἡ βασιλεία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἠγωνίσθη μὲν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς μονάρχας τῆς Περσίας, τοὺς καλίφας τῶν Μωαμεθανῶν, τοὺς ἀπὸ δυσμῶν ἐπελθόντας ἡγεμόνας τῶν Φράγκων, διότι ἅπαντες οἱ πολέμιοι οὗτοι, ὠργανωμένοι εἰς κράτη μεγάλα καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εὔρυθμα, ἀπέβλεπον εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατάλυσιν ταύτην, ὀλιγώτερον δ' ἐδυσχέραινεν ἐπὶ τῇ ἐπιδρομῇ τῶν βαρβάρων τῆς Ἄρκτου, διότι οἱ βάρβαροι οὗτοι, συγκείμενοι ἐξ ὄχλων ἀνοργανίστων, συνήθως δὲν ἐνέβαλλον εἰμὴ ἐπὶ λεηλασίᾳ ἢ τὸ πολὺ ἐπὶ καταλήψει τινῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν ὑπὸ ὅρους οἵτινες προϋπέθετον τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ὅθεν, ὁσάκις αὐτὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ αὐτοὺς ἐντελῶς, συνήνει εἰς τὸν ἐποικισμὸν αὐτῶν, εὔελπις ὅτι διὰ τοῦ ἑλληνιστὶ διαδιδομένου εἰς αὐτοὺς χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως, νομοθεσίας καὶ ἐκπαιδεύσεως, θέλει ἐπιτύχει τὴν πρὸς τοὺς προηγουμένους κατοίκους ἀφομοίωσιν καὶ θέλει ἀνορθώσει τὴν ἑλληνικὴν τοῦ κράτους ἑνότητα. Ἐπέτυχε δὲ τοῦτο τῳόντι ὡς πρὸς τὰς μεσημβρινὰς χώρας καὶ ἤθελεν ὡσαύτως ἐπιτύχει ὡς πρὸς τὰς βορειοτέρας, ἐὰν ποικίλοι ἄλλοι πολέμιοι, καὶ ἰδίως ἀπ' ἀνατολῶν μὲν οἱ Μωαμεθανοί, ἀπὸ δυσμῶν δὲ οἱ Φράγκοι, δὲν ἀνέτρεπον τὴν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκείνῳ ἐνέργειαν αὐτῆς.

Τοῦτο ἐξηγεῖ εἰς ἡμᾶς κατὰ πρῶτον λόγον τὸ πολίτευμα τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλὰ εἶχεν, ὡς προείπομεν, καὶ ἄλλους λόγους νὰ πράξῃ ὅ,τι ἔπραξεν. Ἂν δὲν ἐδέχετο τοὺς Σλαύους εἰρηνικῶς ἐντὸς τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς ἄνω Μοισίας, οὗτοι ἤθελον πιθανώτατα συμπράττοντες μετὰ τῶν Ἀβάρων καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῶν περσικῶν πολέμων, καταλάβει διὰ τῆς βίας τὰς χώρας ἐκείνας καὶ ἄλλας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αὗται κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα εἶχον πάθει οὐ μικρὰν κατοίκων ἐρήμωσιν. Πλὴν τούτου, ὁ Ἡράκλειος, ἵνα στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Πέρσας, εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἄβαρας, ἔδει νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Σλαύους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐπέτυχε καθ' ὁλοκληρίαν τὸν σκοπὸν τῆς προσοικειώσεως ταύτης, διότι μετ' ὀλίγους ἐνιαυτούς, ἐπαναληφθέντος τοῦ μεταξὺ Ἀβάρων καὶ τοῦ Ἡρακλείου πολέμου, βλέπομεν πάλιν Σλαύους τινὰς συμπράττοντας μετὰ τοῦ χαγάνου· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οἱ Σλαῦοι οὗτοι ἦσαν πιθανῶς ἐξ ἐκείνων οἵτινες παρέμειναν ἔτι ἐπέκεινα τοῦ Ἴστρου· παρεκτὸς τοῦ ὅτι, καὶ ἂν ἦσαν ἐκ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἐγκαταστάντων, ἀπετέλουν ἐλαχίστην αὐτῶν μοῖραν, ὥστε ὁ σκοπὸς τῆς οὐδετερώσεως τοῦ μείζονος αὐτῶν μέρους φαίνεται ἐπιτυχὼν μέχρι τινός· ἐπὶ τέλους ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος ἔπραξεν ὅ,τι ἐφικτὸν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς οὐδετερώσεως ταύτης ὅπως εἶχον τοτε τὰ πράγματα, ἐνῷ δηλαδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταπολεμήσῃ συγχρόνως καὶ τοὺς μέχρι τοῦ Βοσπόρου ἐπελθόντας Πέρσας καὶ τοὺς Ἀβαροσλαύους, τοὺς ἑτοίμους πάντοτε νὰ προελάσωσι μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ πᾶσιν εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις περὶ τῆς τῶν Σλαύων ἐντὸς τοῦ κράτους παραδοχῆς καὶ αἱ πολλαὶ διοικητικαὶ ἐργασίαι ὅσας ἀπήτησεν ἡ ἐγκατάστασις αὐτῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσωσι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀναβολὴν τῆς περσικῆς ἐκστρατείας.

Μετὰ τὴν διεκπεραίωσιν τοῦ μεγάλου ζητήματος τῶν σλαυικῶν ἐποικήσεων συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 620 ἡ πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων εἰρήνη, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ἐστράτευσεν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τοὺς Πέρσας. Εἴδομεν ὅτι ὁ νεώτερος

Χοσρόης ἤρχισε τὸν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πόλεμον αὐτοῦ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαυρικίου καὶ ὅτι ἤδη ἐπὶ Φωκᾶ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἐκυρίευσαν πᾶσαν τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐξέτειναν τὰς λεηλασίας αὐτῶν μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Χαλκηδόνος. Ἀλλὰ καὶ πεσόντος τοῦ Φωκᾶ ἐξηκολούθησεν ὁ ὀλέθριος οὗτος πόλεμος καθ' ὃν οἱ Πέρσαι ἐγένοντο, ἐπὶ τῶν πρώτων δέκα ἐτῶν τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας, κύριοι ἁπάσης σχεδὸν τῆς Ἀσίας καὶ ἱκανοῦ μέρους τῆς Ἀφρικῆς. Ὄχι ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐφρόντισεν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποικίλων αὐτοῦ ἄλλων περισπασμῶν, νὰ ἀντιτάξῃ δυνάμεις τινὰς εἰς τὸ ἀκατάσχετον ἐκεῖνο ρεῦμα, ἀλλὰ διότι στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται ἀνεδείχθησαν παντάπασιν ἀνεπιτήδειοι νὰ ἀναχαιτίσωσιν αὐτό. Ὅθεν τῷ 611 ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν ἡ Ἀπάμεια καὶ ἡ Ἔδεσσα, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Καππαδοκίας Καισάρεια. Τῷ 614 ἐξεπόρθησαν οἱ Πέρσαι τὰ Ἱεροσόλυμα. Τῷ 616 κατέκτησαν τὴν Αἴγυπτον καὶ προελθόντες μέχρι τῶν ἐρήμων τῆς Λιβύης κατέστρεψαν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἕτερος περσικὸς στρατὸς διελθὼν τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπολιόρκησε τὴν Χαλκηδόνα κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δὲν εἶχεν εἰσέτι συμπληρώσει τὰς πρὸς τοὺς Σλαύους διαπραγματεύσεις, οὐδὲ συνομολογήσει τὴν πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνθήκην, ὑπέβαλε προτάσεις εἰρήνης πρὸς τὸν Χοσρόην, ἀλλ' ὁ ἀγέρωχος μονάρχης τῆς Ἀσίας ἀπέκρουσε μεθ' ὕβρεων τὰς προτάσεις ταύτας, οἱ δὲ στρατηγοὶ αὐτοῦ κυριεύσαντες τῷ 617 τὴν Χαλκηδόνα ἐξηκολούθησαν συμπληροῦντες τὴν κατάκτησιν τῶν ἀσιανῶν χωρῶν διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν διαφόρων αὐτῶν πόλεων. Ὅ,τι δὲ διηυκόλυνε τοὺς ἀλλεπαλλήλους τούτους θριάμβους τῶν περσικῶν στρατευμάτων δὲν ἦτο μόνον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιπαρατάξῃ εἰς αὐτὰ εἰμὴ τάγματα εὐάριθμα καὶ κακῶς ἔχοντα ἠθικῶς τε καὶ ὑλικῶς. Καὶ ἕτεραι περιστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν πρόχειρον ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑποχώρησιν κατά τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν. Ὁ θρησκευτικὸς διωγμός, ὃν εἶχον ἐπιχειρήσει τινὲς τῶν προηγουμένων βασιλέων καὶ ἐξαιρέτως ὁ Ἰουστινιανός, ἠνάγκασε πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἑτεροδόξων νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Περσίαν καὶ νὰ κομίσωσιν αὐτόθι τὰς τέχνας, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐπιστήμην. Καὶ συνέβη τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι κατὰ τὴν ἑπτακαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ὅτε οἱ διαμαρτυρόμενοι τῆς Γαλλίας, ἀνηλεῶς ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καταδιωκόμενοι, ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ εἰς τὴν βόρειον Γερμανίαν, καὶ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν τῶν χωρῶν τούτων ἐπίδοσιν. Οἱ ἐν τῷ περσικῷ κράτει λοιπὸν ἐγκαταστάντες πρόσφυγες τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ἀπολαβόντες ἐπί τινα χρόνον ἐν τῷ κράτει ἐκείνῳ πλήρη ἀνεξιθρησκίαν, συνέδραμον ἐκθύμως εἰς τὰς τοῦ

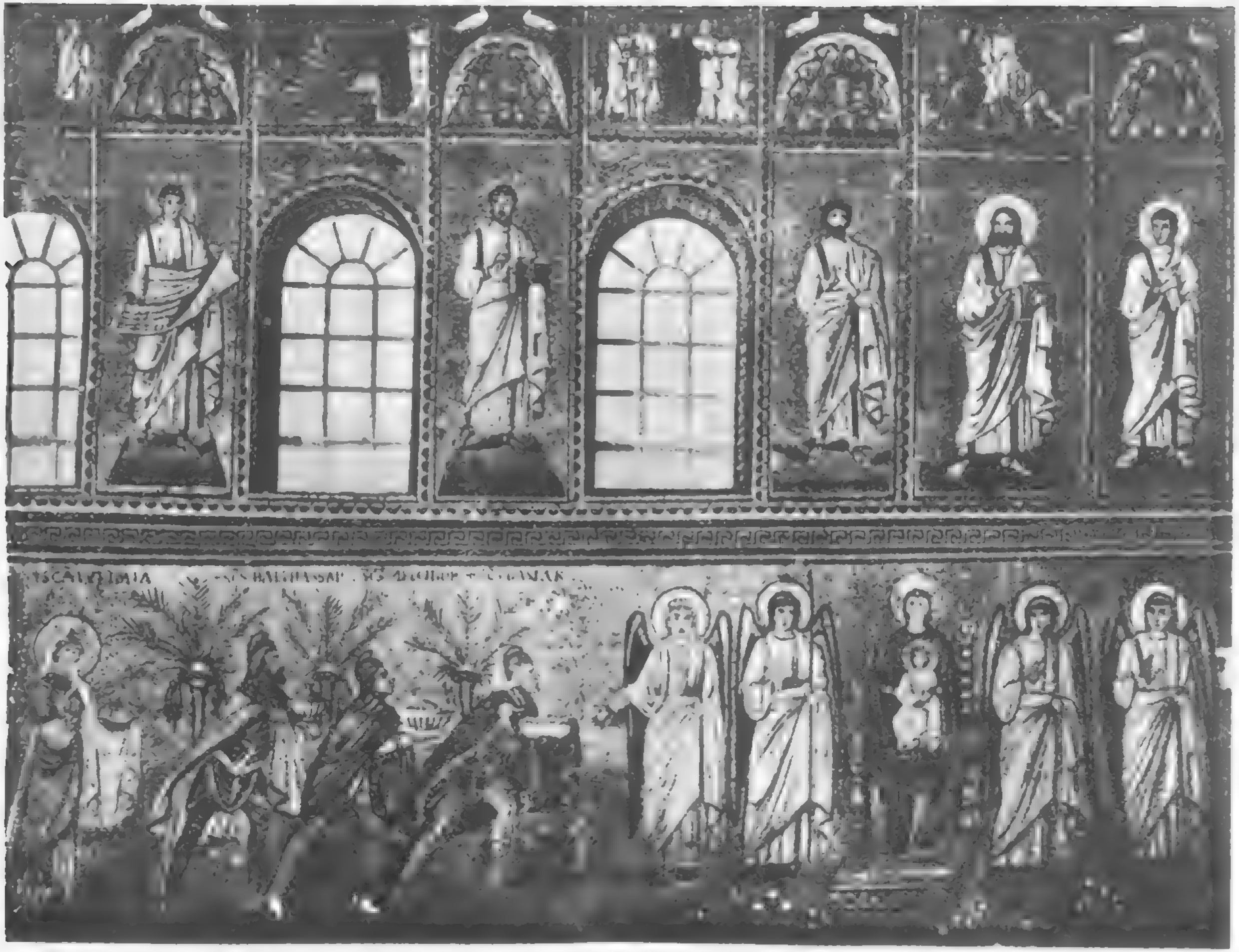
Χοσρόης ἔφιππος
(Ἀνάγλυφον ἐν Ταχτ-ι-βοστάν)

Χοσρόου κατακτήσεις, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διετέλουν κρυφίως συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἔτι πολυαριθμοτέρων ὁμοδόξων αὐτῶν ὅσοι εἶχον μείνει ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Πλὴν τούτου οἱ πρὸ καιροῦ ὡσαύτως καταδιωκόμενοι Ἰουδαῖοι ἐστασίασαν ἐν ἔτει 613 εἰς Συρίαν· καὶ κατεβλήθησαν μὲν ἀλλ' ἐκδικούμενοι συνέπραξαν μετὰ πολλοῦ ζήλου κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν χώραν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 622 ὥρμησεν ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὸν μέγαν περσικὸν ἀγῶνα. Πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀνηγόρευσεν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ τὸν ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικὸς υἱὸν Ἡράκλειον Κωνσταντῖνον, ἀλλὰ τοῦτο ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι, διότι ὁ νέος Ἡράκλειος ἦτο μόλις δεκαετὴς τὴν ἡλικίαν, πράγματι δὲ ἀνέθηκεν ὁ βασιλεὺς τὴν τῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν εἰς τὸν μάγιστρον ἤτοι πρόεδρον τοῦ ὑπουργείου Βῶνον καὶ εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον, τῶν ὁποίων ἀμφοτέρων ἐγίνωσκε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Τελέσας δὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα, ἥτις κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συνέπεσε τῇ 4 Ἀπριλίου, προσῆλθε τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, φορῶν οὐχὶ τὰ πορφυρᾶ τοῦ βασιλέως πέδιλα ἀλλὰ τὰ μέλανα τοῦ μαχητοῦ ὑποδήματα, καὶ πρηνὴς πεσὼν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ, «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ηὔξατο, μὴ παραδώσῃς ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν ὅπως μὴ καυχήσωνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι». Ἔπειτα στραφεὶς πρὸς τὸν πατριάρχην «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος καὶ σοῦ, εἶπεν, ἀφίημι τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν υἱόν μου»· μεθ' ὃ λαβὼν τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, ἥτις ἐλέγετο ἀχειροποίητος, ἐπορεύθη πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐπεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ συναχθέντος αὐτόθι στόλου ἐπευφημούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ λαοῦ ἀναριθμήτου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἠκούετο ἡ εὐχὴ ἵνα ὁ βασιλεὺς βάψῃ ἐρυθρὸν ἐκ περσικῶν αἱμάτων τὸ μελαμβαφὲς αὐτοῦ πέδιλον. Ἐν γένει δὲ ὁ Ἡράκλειος περιέβαλεν ἅπασαν τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην διὰ χαρακτῆρος ἐξόχως θρησκευτικοῦ. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, ὅστις ἔμελλε ν' ἀναδειχθῇ εἷς τῶν μεγίστων πολεμικῶν ἡγεμόνων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία διά τε τὸ στρατηγικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ τὸν ὀργανισμὸν ὃν ἔδωκεν εἰς τὸν στρατόν, ᾐσθάνετο ὅτι ὁ κάλλιστος τῶν ἐξωτερικῶν, τῶν μηχανικῶν οὕτως εἰπεῖν, ὀργανισμῶν ἀποβαίνει ἀτελὴς ἄνευ ἐσωτερικοῦ τινος καὶ πνευματικοῦ ἐρείσματος. Τῷόντι τὰ ἔθνη, ὅπως καὶ οἱ κατ' ἰδίαν ἄνθρωποι, ἔχουσιν ἀνάγκην ἠθικῶν τινων ἐλατηρίων, ἵνα εὐδοκιμήσωσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Μόνη ἡ ὑλικὴ δύναμις δὲν ἀρκεῖ, ὅσῳ ἐντέχνως καὶ ἂν εἶναι ὠργανωμένη. Ἡ ὑλικὴ δύναμις δὲν εἶναι βεβαίως ἀναγκαία, ἀλλὰ παραδόξως κρατύνεται ὁσάκις ἐλαύνεται ὑπὸ ἰσχυρῶν αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων, διότι τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα περιποιοῦσιν εἰς τοὺς βραχίονας, εἰς τοὺς πόδας, εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ ἔθνους ὁρμὴν καὶ ρώμην ἀπροσμάχητον. Τὰ ἠθικὰ ταῦτα ἐλατήρια εἶναι ποικίλα· φιλοπατρία, ἐθνικὴ φιλοτιμία, ἀφοσίωσις πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα. Ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ἦτο ἡ κυρία πηγὴ ἀφ' ἧς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤντλει τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Τοῦτο τὸ

Νόμισμα τοῦ Χοσρόου

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑ, Β΄

(Μωσαϊκὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ νέου ἐν Ραβέννῃ).

θρησκευτικὸν αἴσθημα διενοήθησαν καὶ ἄλλοι προ τοῦ Ἡρακλείου βασιλεῖς, νὰ ἀπαλλάξωσι μὲν τῶν ατοπημάτων εἰς ἃ εἶχεν ἐξοκείλει, νὰ καταστήσωσι δὲ χρησιμώτερον εἰς τὴν κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ χριστιανισμοῦ ἄμυναν. Ὁ Μαυρίκιος ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ ὅσον ἐνδέχεται την εὐκολίαν τοῦ ἀσπάζεσθαι τὸν ιερατικὸν καὶ μοναχικὸν βίον. Ὁ Φωκᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐξομοιώσῃ τοὺς πολεμικοὺς αγῶνας προς τοὺς ἄθλους τοὺς μαρτυρικούς. Ὁ δὲ Ἡράκλειος προέβη ἔτι πλέον· ὁ Ἡράκλειος κατέπληξε την κοινω-

Ἡ ἅλωσις τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν Περσῶν
(Εἰκὼν Κ. Τίμπυ)

νίαν ἐκείνην παραστήσας αὐτῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μὴ παύσας παριστῶν ὅτι ἡ πίστις εἰς ἣν ἔλεγεν ἑαυτὴν ἀφωσιωμένην τρέχει τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν πολεμίων κίνδυνον, καὶ οτι δέον νὰ ἐξεγερθῶσι πάντες προς ἄμυναν αὐτῆς, πεποιθότες εἰς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αυτῶν, εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα αὐτοῦ υἱὸν καὶ τὴν ἀσπόρως τεκοῦσαν αὐτὸν μητέρα. Καὶ τοῦτο ἦτο ἀληθές, διότι ὁ Χοσρόης, κυριεύσας τὰ Ἱεροσόλυμα, πολυειδῶς ἐχλεύασε καὶ ἠτίμασε τὴν ἑστίαν ἐκείνην τῆς χριστιανικῆς πίστεως, λαβὼν δὲ ἐν ἔτει 612 προτάσεις τοῦ Ἡρακλείου περὶ εἰρήνης ἀπήντησεν ὅτι δὲν θέλει ἔλθει εἰς λόγους πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐνόσῳ οὗτοι δὲν ἀρνηθῶσι τὸν ἐσταυρωμένον αὐτῶν, ἵνα λατρεύσωσι τὸν ἥλιον. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν ἦτο προφανής· ὁ δὲ Ἡράκλειος ἀνακηρύξας αὐτὸν ἐπισήμως κατώρθωσε τρόντι νὰ πείσῃ τὸ ἔθνος ὅτι δέον νὰ μεταχειρισθῇ τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ ζῆλον οὐχὶ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἀλλ' ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης· καὶ περιποιήσας οὕτως εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα πρακτικὸν καὶ ἐνεργὸν χαρακτῆρα ἔδωκε νέαν εἰς τὸ κράτος ζωήν.

Ὁ Ἡράκλειος, ἐπιβιβασθεὶς εἰς τὸν στόλον αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν εἶχε νὰ διανύσῃ ὁδὸν μακρὰν ἵνα συναντήσῃ τοὺς πολεμίους· ἀντικρὺ τῆς βασιλευούσης ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας λόφοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ περσικῶν σκηνῶν καὶ ταγμάτων. Στρατηγὸς κοινὸς ἤθελε περιπέσει τῳόντι εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ

εὐθὺ ἐπὶ τοὺς πολεμίους τούτους. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐνόησε τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος. Ὁ Ἡράκλειος συνεπήγετο ὀλίγας μεθ' ἑαυτοῦ δυνάμεις καὶ ταύτας καλῶς μὲν ἠσκημένας ἀλλὰ κατεπτοημένας ὑπὸ ἀδιαλείπτων ἀτυχημάτων. Ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ ἀπόβασις, παρόντων τῶν πολεμίων, εὐωδοῦτο, ἤθελε συγκροτηθῇ ἀμέσως ἀγὼν ἐκ παρατάξεως πρὸς ἀντιπάλους πολυαριθμοτέρους καὶ θαρροῦντας ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν, ἀγὼν κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ νίκη ἦτο σφόδρα ἀμφίβολος. Ἐὰν δὲ ἡττᾶτο ὁ χριστιανικὸς στρατός, ἐματαιοῦτο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὸ ὅλον ἐπιχείρημα. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησε καὶ ἐξετέλεσεν ἕτερον ἀξιομνημόνευτον σχέδιον. Ἐπειδὴ ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης, ἐκπλεύσας ἐκ τῆς πρωτευούσης ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν. Ὅτε ἐξῆλθε τοῦ Ἑλλησπόντου, κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς, καθ' ἣν ὅμως τὸ παράδειγμα τοῦ ἀτρομήτου ἡγεμόνος παρώτρυνε πάντας νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον· καὶ οὕτως ἐσώθη ὁ στόλος ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου. Τότε ἐξακολουθήσας τὸν πλοῦν ἐπορεύθη πρὸς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει ἡ μεταξὺ Κιλικίας καὶ Συρίας παραλία, τρεπομένη αἴφνης πρὸς μεσημβρίαν, ἐνῷ προηγουμένως διευθύνεται πρὸς ἀνατολάς. Ἀπεβιβάσθη δὲ ὁ στρατὸς εἰς τὸ ἐσώτατον τῆς γωνίας ταύτης μέρος, τὸν Ἰσσικὸν κόλπον, οὕτω κληθέντα ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ σκέλος κειμένης πόλεως Ἰσσοῦ, ὅπου πρὸ χιλίων περίπου ἐνιαυτῶν εἶχε νικήσει ὁ μέγας Ἀλέξανδρος τὸν τελευταῖον βασιλέα τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους. Περὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου ὑπάρχει στενὴ καὶ ὁμαλὴ παραλία ζώνη, ὑπεράνω τῆς ὁποίας ὑψοῦνται, παράλληλα σχεδὸν πρὸς τὴν παραλίαν, δύο ὀρεινὴ σκέλη, σχηματιζόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀμανοῦ ὄρους, τὸ ὁποῖον ἔχει δύο πύλας, δι' ὧν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν στενὴν παραλίαν ζώνην· τὰς Ἀμανίδας, ἀπὸ βορρᾶ, ἤτοι ἀπὸ Κιλικίας, καὶ τὰς Συρίας, ἀπὸ μεσημβρίας, ἤτοι ἀπὸ Συρίας. Πρὸς βορρᾶν δὲ τοῦ ἀρκτικοῦ σκέλους τοῦ Ἀμανοῦ ἡπλοῦτο τὸ πεδινώτερον τῆς Κιλικίας μέρος, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ταρσός, Ἄδανα, Μόψου ἑστία, Ἀνάζαρβος, καὶ τὸ ὁποῖον πρὸς μεσημβρίον μὲν ὡρίζετο ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἀπὸ δυσμῶν δὲ καὶ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν ἐφράσσετο ὑπὸ τοῦ φοβερωτέρου τείχους τοῦ ὄρους Ταύρου. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ χῶρος οὗτος εἰς ὃν ἀπεβιβάσθη ὁ Ἡράκλειος ἦτο τὸ ἀσφαλέστατον τῶν ὁρμητηρίων· ἀπὸ μεσημβρίας ἦτο ἀπόρθητον, διότι οἱ ἡμέτεροι ἐθαλασσοκράτουν, ἄλλοθεν δὲ πανταχόθεν οἱ πολέμιοι εἶχον πρῶτον νὰ ἐκπορθήσωσι τὰς πύλας τοῦ Ταύρου καὶ ἔπειτα τὰς Ἀμανίδας πύλας, πρᾶγμα δυσχερέστατον. Ἑνὶ λόγῳ, ἡ θέσις τοῦ Ἡρακλείου ἐν Κιλικίᾳ, ὄπισθεν τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ, ὡμοίαζεν ὁπωσοῦν τὴν θέσιν τοῦ λόρδου Οὐελιγκτῶνος, ἐν ἔτει 1810, ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Τόρρες—Βέδρας περὶ Λισσαβῶνα. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν νοτιοανατολικωτάτην ἐκείνην ἄκραν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, δὲν ἦτο μόνον ἀσφαλής· ἠπείλει ἐνταυτῷ τὰ νῶτα τοῦ κατὰ τὴν χερσόνησον ταύτην περσικοῦ στρατοῦ, ὥστε ἦτο πιθανώτατον ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος, ἐγκαταλείπων τὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου, θέλει ἔλθει ν' ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἡράκλειον. Ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος τούτου ἦτο ἄδηλος· ἀλλ' ἐπειδὴ προέκειτο νὰ συγκροτηθῇ ἐν ταῖς δυσχωρίαις τοῦ Ταύρου ἦτο ἐλπὶς νὰ ἡττηθῶσιν οἱ πολέμιοι· καὶ τούτου γενομένου ἀπηλλάσσετο αὐτῶν διὰ μιᾶς ἡ μικρὰ Ἀσία. Ἠδύνατο βεβαίως καὶ νὰ ἡττηθῇ ὁ Ἡράκλειος, ἀλλ' οἱ Πέρσαι δυσκολώτατα ἤθελον ἐκπορθήσει τὰς πύλας τοῦ Ταύρου· ὥστε ὁ βασιλεύς, καὶ ἂν ἐνικᾶτο, ἤθελεν ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχῃ τὴν Κιλικίαν, ἀναγκάζων πάντοτε τοὺς πολεμίους νὰ παραμένωσιν εἰς τὴν ἄκραν ταύτην τῆς χερσονήσου, ἀνακουφίζων τὰς λοιπὰς αὐτῆς ἐπαρχίας, πρὸ πάντων δὲ ἀπομακρύνων ἐκ τῆς πρωτευούσης τὰ περσικὰ στίφη.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενος καὶ ἐλπίζων ἐστρατοπέδευσεν ὁ Ἡράκλειος ἐν Κιλικίᾳ· καὶ

ἐν τῷ μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνίσχυσε τὰ εὐάριθμα αὐτοῦ τάγματα, καλέσας πρὸς ἑαυτὸν ἁπάσας τὰς φρουρὰς τῶν παραλίων πόλεων καὶ τῶν ὀρέων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν, τὴν ἄσκησιν, τὴν ἐμψύχωσιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ. Τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικόν, τό τε βαρὺ καὶ τὸ ἐλαφρόν, διῃρέθησαν εἰς δύο σώματα· οἱ σαλπιγκταὶ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι ἔδιδον τὸ σημεῖον τῆς πορείας, τῆς ἐφόδου, τῆς ὑποχωρήσεως ἢ τοῦ διωγμοῦ, τῆς εὐθείας ἢ τῆς λοξῆς παρατάξεως, τῆς πυκνῆς ἢ τῆς ἠραιωμένης φάλαγγος. Ὁ βασιλεὺς ἐκοινώνει ὅλων τῶν ἀγώνων οὓς ἐπέβαλλεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ· ὁ ἀδυσώπητος τῆς πειθαρχίας κανὼν ὥριζε τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας, τοῦ γεύματος, τοῦ ὕπνου. Ἀλλ' ἰδίως ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἐπιρρώσῃ τὰς ἐκλελυμένας ἐκείνας ψυχάς. Κρατῶν ἀνὰ χεῖρας τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα ὑπεμίμνησκεν εἰς τοὺς συστρατιώτας τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς τοῦ ἔθνους ἡμῶν συμφοράς, ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ ἐκδικήσωσι τὰ ἱερὰ τὰ ὁποῖα ἐβεβήλωσαν οἱ πυρολάτραι· ἀπεκάλει ἀδελφοὺς καὶ τέκνα, καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς αὐτῶν θάρρους δεικνύων τὸ ἱερὸν τοῦ Χριστοῦ ἀπεικόνισμα καὶ λέγων ὅτι ὁ Χριστὸς οὗτος εἶναι ὁ κοινὸς πάντων βασιλεὺς καὶ δεσπότης καὶ τῶν στρατευμάτων ὁ ἡγεμών, μεθ' οὗ στρατηγεῖν ἐστιν ἀσφαλέστερον, δι' οὗ τὸ νικᾶν ἐστιν εὐσεβέστερον, καὶ ἐφ' ᾧ πεποιθὼς ὁ βασιλεύς, ὡς εἷς ἐξ αὐτῶν, πρὸς πόνους ὁπλίζεται. Τοιουτοτρόπως ἠγωνίζετο ὁ Ἡράκλειος νὰ ἐνασκήσῃ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν περὶ αὐτὸν στρατιάν, ἐμπνέων αὐτῇ ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν πολεμίων, ἀγάπην πρὸς ἑαυτὴν καὶ πεποίθησιν εἰς τὸ θεῖον.

Τούτων δὲ γινομένων, ὅσα προέβλεπε συνέβησαν. Οἱ Πέρσαι οἵτινες ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλέποντες ὅτι ἀπειλοῦνται τὰ νῶτα αὐτῶν καὶ ὅτι κινδυνεύει νὰ διακοπῇ ἡ μετὰ τῆς ἰδίας χώρας κοινωνία, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσι καὶ νὰ δράμωσιν εἰς Κιλικίαν. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἀπέφυγε τὸν ἀγῶνα, διότι ἔβλεπε τὸν στρατὸν πρόθυμον καὶ ἀρκούντως γεγυμνασμένον. Κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν συγκεχυμένων ἀφηγήσεων τῶν τότε χρόνων δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξαχθῇ ἀκριβῶς ποῦ ἐγένοντο αἱ πρῶται συμπλοκαὶ καὶ ποῦ συνεκροτήθη ἡ ὁριστικὴ μάχη. Βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Πέρσαι, ἀφοῦ ἐπὶ εἰκοσαετίαν δὲν ἔπαυσαν τρέποντες τοὺς χριστιανούς, ἤδη τὸ πρῶτον κατετροπώθησαν, καὶ ὅτι ἐπὶ τριετίαν ὅλην δὲν ἀνεφάνησαν πλέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Καὶ ἤδη ὁ Ἡράκλειος, ὅστις δι' ἑνὸς στρατηγικοῦ κινήματος ἐπέτυχε τὸ μέγα τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὑπερέβη τὸ ὄρος τοῦτο τοῦ Ταύρου, διῆλθε τὰ πεδία τῆς Καππαδοκίας, καὶ ἀφήσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ διαχειμάσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ περὶ τὸν Ἅλυν ποταμὸν προσῆλθεν αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὄχι διὰ νὰ κομπάσῃ ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι· θρίαμβον δίκαιον καὶ λαμπρὸν ἔμελλε νὰ τελέσῃ βραδύτερον μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ τῶν ἀντιπάλων καταστροφήν· ἤδη δὲ ἦλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἵνα ῥυθμίσῃ τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Μεθ' ὃ ἐπεχείρησεν ἀμέσως νέας στρατείας.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀπαλλαγὴν τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὸ φυσικόν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἦτο νὰ τραπῇ ὁ Ἡράκλειος ἐπὶ τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μεσοποταμίαν, ἵνα καταβάλῃ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐν ταύταις ταῖς χώραις, τῶν ὁποίων πολλαὶ πόλεις κατείχοντο ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἐὰν ἐπεχείρει τοιοῦτό τι καὶ κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς πολιορκίας ἤθελε προφθάσει ὁ Χοσρόης μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς καί, ἀνταγωνιζόμενος ἐπιτυχῶς, καθὸ ἐρειδόμενος ἐπὶ πολλῶν ὀχυρῶν σημείων, ἤθελε συμπληρώσει τὴν καταστροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων. Ὅθεν ὁ Ἡράκλειος ἐπενόησεν ἕτερον μέγα βούλημα· ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς αὐτὸ τὸ περσικὸ κράτος καὶ νὰ καταναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, δῃῶν καὶ πορθῶν τὰς ἰδίας αὐτοῦ χώρας.

Ἐπὶ τούτῳ ἐν ἔαρι τοῦ 623 ἐξέπλευσεν αὖθις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ πεντακισχιλίων λογάδων ἀνδρῶν, τραπεὶς οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν, ὅπως κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν. Παραπλεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου ἀπεβιβάσθη εἰς Τραπεζοῦντα, συνήθροισε τὸν λοιπὸν στρατὸν τὸν περὶ Πόντον διαχειμάσαντα, παρώτρυνε πάντας τοὺς ὑπηκόους καὶ τοὺς συμμάχους αὐτοῦ χριστιανούς. τοὺς ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Φάσιδος ποταμοῦ μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης οἰκοῦντας, νὰ βαδίσωσι μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὑπὸ τὴν ἱερὰν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ εὗρεν ἰδίως προθύμους νὰ συναγωνισθῶσι τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρμενίας, οἵτινες, πολὺν παθόντες θρησκευτικὸν διωγμὸν ἀπὸ τῶν Σασσανιδῶν, ἐνόησαν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς ἀδυσωπήτους ἐκείνους ὑβριστὰς καὶ πολεμίους τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Ἀρμενία, οἵα εἶχε παραχωρηθῆ εἰς τὸν βασιλέα Μαυρίκιον ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἡράκλειον ἐπιτήδειοι μηχανικοὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τοῦ ραγδαίου τούτου ποταμοῦ γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας διελθὼν ὁ χριστιανικὸς στρατὸς προήλασεν ἐπὶ τὴν Γάζαν ἢ Γάζακα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας, τὴν ὁποίαν κειμένην οὐ μακρὰν τῆς σημερινῆς αὐτῆς πρωτευούσης, τῆς Ταυρίδος, εἶχε δράμει νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ Χοσρόης μετὰ τεσσαράκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὅτε ὁ Ἡράκλειος εἶδεν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα ἀγῶνος κρισίμου, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἀπευθύνῃ καὶ αὖθις τὸν λόγον πρὸς τοὺς συστρατιώτας ἵνα ἐνθαρρύνῃ καὶ παροξύνῃ αὐτούς. Ὅθεν παρατάξας τὰ τάγματα, καὶ στὰς ἐν τῷ μέσῳ, καὶ περιεστοιχισμένος ὢν ὑπὸ τοῦ ἐπιτελείου καὶ τῶν σταυροφόρων σημαιῶν· «Ἄνδρες ἀδελφοί μου, ἀνέκραξε, λάβωμεν εἰς νοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, καὶ ἀγωνισώμεθα τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐκδικῆσαι. Στῶμεν γενναίως κατ' ἐχθρῶν τῶν πολλὰ δεινὰ χριστιανοῖς ἐργασαμένων. Λάβωμεν πίστιν τῶν φόνων φονεύτριαν. Ἀναλογισώμεθα ὅτι ἔνδον ἐσμὲν τῆς τῶν Περσῶν γῆς, καὶ μεγάλον κίνδυνον ἡ φυγὴ φέρει. Ἐκδικήσωμεν τὰς φθορὰς τῶν παρθένων· τὰ τετμημένα μέλη τῶν στρατιωτῶν ὁρῶντες πονήσωμεν τὰς καρδίας. Οὐκ ἔστιν ὁ κίνδυνος ἄμισθος ἀλλὰ τῆς αἰωνίου δόξης πρόξενος. Στῶμεν ἀνδρείως καὶ Κύριος ὁ Θεὸς συνεργήσει ἡμᾶς καὶ ὀλέσει τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν». Ταῦτα τοῦ βασιλέως εἰπόντος, βαθεῖα ἐπεκράτησεν ἐπί τινας στιγμὰς ἡ σιωπή· πάντες εἶχον ἐπ' αὐτὸν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα καὶ ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτοῦ ἠρτημένας τὰς καρδίας, ὅτε προελθὼν εὐλαβῶς ἐκ τῶν τάξεων ἀνὴρ παλαίμαχος ἀπεκρίθη αὐτῷ εἰς ὑπὲρ πάντων· «Ἥπλωσας ἡμῶν τὰς καρδίας, δέσποτα. Ὤξυναν οἱ λόγοι σου τὰ ξίφη ἡμῶν καὶ ἔμψυχα ταῦτα εἰργάσαντο. Ἀνεπτέρωσας ἡμᾶς διὰ τῶν λόγων. Ἐρυθριῶμεν ἐν ταῖς μάχαις προάγοντα ἡμῶν σε ὁρῶντες καὶ ἑπόμεθα ἐν πᾶσι τοῖς σοῖς κελεύσμασι». Τὴν φωνὴν ταύτην ἐκάλυψε γενικὴ τοῦ στρατοῦ ἐπευφημία, ὡς προάγγελος τῶν τῆς νίκης ἀνευφημιῶν. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης δὲν ἐπερίμενε τὸν ἀντίπαλον· καὶ ἐπελθόντος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν ἀμαχητί, ὁ Ἡράκλειος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Γάζαν (1) ἥτις, κατοικουμένη ἄλλοτε ὑπὸ 300.000 ψυχῶν, δὲν συνέκειτο τότε εἰμὴ ἐκ τρισχιλίων οἰκιῶν. Εἶχεν ὅμως ἔτι, ὡς λέγουσιν, ἀξιολόγους θησαυρούς, οἵτινες ἔπεσον ἤδη εἰς χεῖρας τῶν χριστιανικῶν ταγμάτων. Ὁ χειμὼν μόνος διέκοψε τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὑποχω-

(1) Γάζα ἢ Γάζακα (περσιστὶ Κὰντζ ἢ Καντζὰκ=θησαυρός) ἦν ἱερὰ πόλις ἔχουσα τὸ ἄσβεστον πῦρ, τὸ σύμβολον τοῦ Ὡρομάσδου, ἣν πόλιν κατέστρεψαν οἱ νικηταὶ Ἕλληνες. Κατὰ τὰς μωαμεθανικὰς παραδόσεις τὸ πῦρ τοῦτο ἡ λυχνία ἐσβέσθη τὴν νύκτα καθ' ἣν ἐγεννήθη ὁ Μωάμεθ, ἤτοι πεντήκοντα ἔτη καὶ ἐπέκεινα πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου καταλήψεως τῆς πόλεως. Τὸ ὄνομα τῆς περσικῆς πόλεως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ τῆς παλαιστινικῆς πόλεως Γάζης (ἧς τὸ ὄνομα φέρει καὶ τὸ λεπτότατον ὕφασμα γὰζ ἢ γάζα ὡς προϊὸν τῆς πόλεως ταύτης.

ρήση εἰς τὴν περὶ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλβανίαν καὶ νὰ σταθμεύση ἐκεῖ ἀσφαλῶς, ἐν χώρᾳ φιλικῇ, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 623 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 624. Καθ' ὅλην τὴν δευτέραν αὐτοῦ ταύτην στρατείαν ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔπαυσεν ἐκδικούμενος τὰς ὕβρεις καὶ τὰς καταστροφὰς ὅσας οἱ Πέρσαι εἶχον διαπράξει κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἁπανταχοῦ ἐσβέσθη τὸ πῦρ τῶν Μάγων καὶ ἀνετράπησαν τὰ ἱερὰ αὐτῶν. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόου παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, ἡ δὲ καταστροφὴ τῆς γενεθλίου τοῦ Ζωροάστρου πόλεως (¹) διετάχθη εἰς ἐξιλέωσιν τῶν βεβηλώσεων ὅσας οἱ Πέρσαι ἐκακούργησαν εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ἐνῷ ἐνόμιζεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποθάλπη τοιουτοτρόπως τὸ θρησκευτικὸν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ αἴσθημα, δὲν ἐλησμόνει τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς ἡγεμόνα γενναῖον. Πεντήκοντα χιλιάδες αἰχμαλώτων πεσόντες εἰς χεῖρας αὐτοῦ ἠξιώθησαν τῆς ἐνδεχομένης παρ' αὐτῷ περιθάλψεως καὶ ἠλευθερώθησαν, εὐλογοῦντες μὲν τὸ ὄνομα ἀνδρὸς εὐεργέτου, καταρώμενοι δὲ τὸν κοσμόλεθρον Χοσρόην τὸν ἐπισπάσαντα εἰς τὰς χώρας αὐτῶν τοιαύτας συμφοράς.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 ἐκτίθεται ἀσαφέστερον ἔτι τῶν προηγουμένων ἐν ταῖς πηγαῖς, αἵτινες παραδόξως πρὸ πάντων διαστρέφουσι τὰ ὀνόματα τῶν τόπων καὶ τῶν προσώπων. Οὐδεμία δὲ δυστυχῶς ἐγένετο ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰδικὴ περὶ τῶν μεγάλων τούτων τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεων τοπογραφικὴ ἐργασία, ἀνάλογος τῶν γενομένων περὶ τῆς ἀναβάσεως καὶ καταβάσεως τῶν μυρίων καὶ περὶ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐντεῦθεν ἐκ τῶν ἱστορικῶν ὁ μὲν Γίββων ἐμπίπτει εἰς ὑπερβολικὰς εἰκασίας, λέγων ὅτι ὁ Ἡράκλειος τῷ 624 ἐνέβαλε διὰ τῶν ὀρέων τῆς ἀνατολικώτατα κειμένης Ὑρκανίας εἰς τὴν μεγάλην Μηδίαν καὶ ἐχώρησεν ἐπὶ τὰς βασιλίδας πόλεις Ἰσπαχὰν καὶ Κασβίν, ἐνῷ οἱ χρονογράφοι οὐδὲν λέγουσι περὶ Ὑρκανίας καὶ Μηδίας, καὶ ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἡ πόλις Κασβὶν ὑπῆρχε τότε· ὁ δὲ Φινλαίυ τοσοῦτον ἀορίστως ὁμιλεῖ, εἰς στίχους 4 ἢ 5, περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὥστε ὁ ἀναγνώστης δὲν δύναται νὰ σχηματίση ἔννοιάν τινα περὶ αὐτῆς, ἔστω καὶ τὴν γενικωτέραν. Τὸ καθ' ἡμᾶς τηροῦντες τὸν μέσον ὅρον καὶ μήτε εἰς εἰκασίας ἀνυποστάτους παρασυρόμενοι μήτε πάλιν ἀποσιωπῶντες ὅσα σαφῶς ἐκ τῶν πηγῶν δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ 624 διεξήχθη τὸ πλεῖστον μὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλβανίᾳ (²), ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν τῇ Περσαρμενίᾳ, ἤτοι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀρμενίᾳ. Ὁ Χοσρόης, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς τοῦ Ἡρακλείου ἐπιδρομῆς ἐν τῇ Ἀτροπατηνῇ Μηδίᾳ, κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀνεκάλεσε πάντα τὰ μέχρι πρὸ ὀλίγου θριαμβικῶς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις σταθμεύοντα τάγματα αὐτοῦ, καὶ συγκροτήσας ἐξ αὐτῶν τε καὶ τῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους δυνάμεων στρατοὺς τρεῖς ἐξέπεμψεν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν Ἀλβανίαν· ὥστε ὁ Ἡράκλειος, διὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀπὸ βορρᾶ στρατηγικοῦ κινήματος, ἐπέτυχε μὲν ν' ἀνακουφίση τὸ λοιπὸν βασίλειον, ἐδέησεν ὅμως ἤδη ν' ἀντι-

(¹) Τὰ κατὰ τὴν γενέθλιον πόλιν τοῦ Ζωροάστρου εἰσὶν ἄγνωστα· θεωρεῖται δὲ πιθανώτερον ὅτι, ἂν ὑπῆρξεν ὡς πρόσωπον ἱστορικόν, ἐγεννήθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀριανῇ (Βακτρίᾳ), οὐχὶ ἐν Ἀτροπατηνῇ, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος, καὶ ἥτις ἀνήκει εἰς τὴν δυτικὴν Ἀριανήν. Ἀλλ' ἡ Ἀτροπατηνὴ (νῦν Ἀδζὲρ πεϊτζάν) ἐθεωρεῖτο ἱερὸς τόπος τῆς θρησκείας τοῦ Ζωροάστρου, ὡς κοιτὶς τῆς πυρολατρείας διὰ τὰς ἐν αὐτῇ πηγὰς νάφθας· σημαίνει δὲ τὸ ὄνομα Ἀτροπάτης καὶ πυρολάτρης.

(²) Περὶ τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Καυκάσου τῶν μηδεμίαν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὴν Ἀλβανίαν καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς τῆς Ἰλλυρίας ἐγένετο ἤδη λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου στρατείας.

παλαίση κατὰ πολυαρίθμων καὶ κρατίστων ἐχθρῶν, εἰς χώρας πορρωτάτω κειμένας ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἰδίας δυνάμεως. Οὐδὲν ἧττον ἀπέκρουσεν ἁπάσας αὐτῶν τὰς ἐπιθέσεις, ὑπέθαλψε τὴν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν διχόνοιαν καὶ διὰ μακρᾶς καὶ ποικίλης σειρᾶς πορειῶν, ὀπισθοχωρήσεων καὶ ἐπιτηδείων συμπλοκῶν δὲν ἔπαυσεν ἐπιτυχῶς ἀμυνόμενος. Οἱ δεινοὶ οὗτοι ἀγῶνες ἔφερον εἰς τοιαύτην ἀπελπισίαν τοὺς συμμάχους αὐτοῦ κατοίκους τῆς Κολχίδος ὥστε οὗτοι ἐγκατέλιπον αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτου. Ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς τηρήσαντας τὴν τάξιν παλαιμάχους, «Τὸ πλῆθος ὑμᾶς, ἀδελφοί, μὴ ταραττέτω, εἶπεν εἰς αὐτούς. Θεοῦ γὰρ θέλοντος εἷς διώξει χιλίους. Θύσωμεν οὖν τῷ Θεῷ ἑαυτοὺς ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν σωτηρίας. Λάβωμεν στέφη μαρτύρων ἵνα ὁ μέλλων ἡμᾶς ἐπαινέσῃ χρόνος». Καὶ ἐξηκολούθησεν ἀντιπαλαίων κατὰ ἐχθρῶν πολυαριθμοτέρων, καὶ εἰς τὴν Περσαρμενίαν διεπέρασεν. Ἀλλ' ἔπειτα ἐπανῆλθε πάλιν, φαίνεται, εἰς Ἀλβανίαν, διότι τὸ τελευταῖον πολεμικὸν γεγονὸς τοῦ ἔτους τούτου ἀναφέρεται γενόμενον ἐν πόλει τινὶ τῶν Ἀλβανῶν (¹). Τῷόντι οἱ στρατηγοὶ τοῦ Χοσρόου μετὰ τῶν ἀρίστων αὐτῶν ταγμάτων, πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ τῶν γυναικῶν, εἶχον καταλάβει, τοῦ χειμῶνος ἐπελθόντος, τὴν εἰρημένην τῶν Ἀλβανῶν πόλιν καὶ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς· ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ὁδεύσας διὰ νυκτὸς ἐπέπεσεν αἴφνης κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης, τῆς ὁποίας ἡ φρουρὰ ἠγωνίσθη εἰς μάτην νὰ ἀποκρούσῃ ἀπὸ τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνῆλθε, τὰ ἀκόντια καὶ τὰς δᾷδας τῶν ἐπιτιθεμένων. Οἱ σατράπαι καὶ οἱ εὐπατρίδαι τῆς Περσίας, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οἱ κράτιστοι τῶν στρατιωτῶν, πᾶν τὸ περσικὸν ἄνθος, ὡς λέγει μετά τινος χάριτος ὁ συνήθως ξηρὸς χρονογράφος, ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν ὑπὸ τοῦ νικητοῦ. Καὶ ὁ μὲν ὕπατος στρατηγὸς ἐσώθη διὰ φυγῆς συντόνου ἀλλὰ τὰ πολυτελῆ αὐτοῦ ὅπλα, ἡ χρυσῆ ἀσπίς τε καὶ μάχαιρα, καὶ τὸ δόρυ, καὶ ἡ διάλιθος καὶ χρυσῆ ζώνη, καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ, ἔπεσον εἰς χεῖρας τοῦ δορικτήτορος, ὅστις, ἀφοῦ κατεδίωξε τοὺς φεύγοντας, καὶ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἔκτεινε, πολλοὺς δὲ ᾐχμαλώτευσε, διεχείμασεν ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ ἀσφαλείᾳ κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην. Τὰ γεγονότα τοῦ ἑπομένου ἔτους μαρτυροῦσιν ὅτι, ἂν ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἐβούλετο, νὰ καταθλίψῃ ἱκανῶς τὸ περσικὸν κράτος ὥστε νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην, ἐπήνεγκεν ὅμως οὐδὲν ἧττον τῷ 623 καὶ 624 τοσοῦτο δεινὰς πληγὰς εἰς τὸν περσικὸν στρατόν, ὥστε κατὰ τὸ 625 ἀναφαίνεται οὗτος ἀσθενέστατος. Τῷόντι ὁ Ἡράκλειος εἴτε μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης παρεσκεύαζεν ἔκτοτε μέγαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἀντιπερισπασμὸν διὰ τῶν Ἀβάρων, εἴτε ἄλλως αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἀφ' ἧς τρίτον τοῦτο ἔτος διετέλει τοσοῦτον μεμακρυσμένος, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἅλυν σταθμούς. Καὶ ἠδύνατο μὲν νὰ ἀνακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια διὰ θαλάσσης, ὅπως διὰ θαλάσσης εἶχεν ἔλθει εἰς τὰς ἀνατολικοβορειοτάτας ἐκείνας χώρας, ἀλλ' αὐτὸς ἐπέστρεψε διὰ ξηρᾶς, διὰ τῆς ἀνατολικῆς μεγάλης Ἀρμενίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὁδεύων ἐνώπιον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν ὑπερήφανον αὐτοῦ πορείαν ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατὰ κράτος ἡττήθη.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀλβανίας ἐν ἔαρι τοῦ 625, καὶ πορευθεὶς τὸ πρῶτον πρὸς δυσμὰς μετέβη εἰς τὴν Ἰβηρίαν· ἐκεῖθεν ἐτράπη πρὸς νότον, ὑπερέβη ἐν ἡμέραις ἑπτὰ μετὰ πολλοῦ κόπου τοὺς χιονοσκεπεῖς ἔτι κλάδους τοῦ Ἀντιταύρου, τοὺς χωρίζοντας τὴν Ἰβηρίαν ἀπὸ τὴν Ἀρμενίαν, ἔπειτα δὲ πάλιν στραφεὶς πρὸς δυσμὰς ἐπέρασε

(¹) Ἤτοι τῶν Γεωργιανῶν.

τὸ ραγδαῖον τοῦ Τίγρεως ρεῦμα οὐ μακρὰν τῶν πηγῶν αὐτοῦ καὶ ἦλθεν εἰς Ἀμίδαν, τὸ σημερινὸν Διαρβεκίρ. Ὁ περσικὸς στρατός, νοήσας ὁπωσοῦν βραδέως τὴν ἀνάζευξιν αὐτοῦ, οὐδεμίαν ἀντίστασιν προέφθασε νὰ ἀντιτάξῃ οὔτε περὶ τὰ ὄρη οὔτε περὶ τὸν Τίγριν, καί, ὡς φαίνεται, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἀνεχώρησεν ὁ βασιλεὺς πρωιμώτατα ἐκ τῶν χειμερινῶν αὐτοῦ σταθμῶν. Ἀλλ' εἰς Ἀμίδαν ἠναγκάσθη νὰ ἀναπαύσῃ ἐπί τινα χρόνον τὸν στρατόν, τοῦ ὁποίου ἡ πορεία ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον

Ἡ ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία καὶ τὸ κράτος τοῦ Χοσρόου.
Αἱ δύο ἐκστρατεῖαι τοῦ πέρσου βασιλέως.

δύσκολος ὅσῳ συνεπήγετο πολλὴν λείαν καὶ αἰχμαλώτους οὐκ ὀλίγους. Ἐντεῦθεν δέ, ἐξ Ἀμίδης, ἀνήγγειλεν εἰς τὴν σύγκλητον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν προσεχῆ ἐπάνοδον αὐτοῦ· καὶ μετ' οὐ πολύ, μαθὼν ὅτι πλησιάζει ὁ περσικὸς στρατός, ἐπανέλαβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, ἐπέρασε τὸν Εὐφράτην, ἦλθεν εἰς Σαμόσατα τῆς Συρίας, ὑπερέβη τὸ Ἀμανὸν ὄρος καὶ καταβὰς εἰς τὸ ὁμαλώτατον τῆς Κιλικίας μέρος ἐπέρασε τὸν ποταμὸν Σάρον ἐπὶ τῆς περιφήμου παρὰ τὰ Ἄδανα γεφύρας, κατέλαβεν ἀσφαλῶς τὴν γέφυραν ταύτην καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὸ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην πεδίον, τοῦ ὁποίου αἱ νομαὶ ἦσαν ἐπιτήδειαι νὰ δώσωσιν ἀναψυχὴν εἰς τὸ σφόδρα κεκοπιακὸς αὐτοῦ ἱππικόν.

Ἐνταῦθα τελευταῖον κατέφθασε τὸν Ἡράκλειον ὁ περσικὸς στρατός, στήσας τὰς σκηνὰς εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Σάρου ὄχθην, πρὸς ἀνατολὰς τῆς γεφύρας. Ὁ Σάρος, ὅστις μέχρι τοῦ νῦν εἶναι ναυσίπορος, ἀνεπλέετο τότε ὑπὸ ἔτι μεγαλυτέρων, ὡς φαίνεται, πλοίων, ἡ δὲ κολοσσιαία αὐτοῦ γέφυρα ἡ κατασκευασθεῖσα μὲν ὑπὸ Ἀδριανοῦ, ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ δὲ ἐπισκευασθεῖσα, σῴζεται ἕως σήμερον καὶ ἐρείδεται ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα ἀψίδων. Ἡ γέφυρα αὕτη ἦτο πρὸς τούτοις ἠσφαλισμένη διὰ πύργων ἰσχυρῶν, τοὺς ὁποίους κατεῖχεν ὁ Ἡράκλειος. Ὁ περσικὸς στρατός, προκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἔπραξε τὸ λάθος τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ὀχυρώματος τούτου καὶ ἐπα-

θεν ἦτταν δεινήν. Ἐπὶ τῆς γενομένης μάχης ὁ βασιλεὺς ἰδίᾳ χειρὶ ἐφόνευσε καὶ ἔρριψεν εἰς τὸν Σάρον γιγαντώδη τινὰ Πέρσην, τοσοῦτον τρόμον ἐμπνεύσας εἰς τοὺς πολεμίους ὥστε αὐτὸς ὁ στρατηγὸς αὐτῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ κρύψῃ τὴν ἐντεῦθεν κατάπληξιν. Ἐν τῷ περσικῷ στρατῷ ὑπῆρχον τότε πολλοὶ πρόσφυγες αἱρετικοί, οἵτινες καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν προτέρων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βασιλέων εἶχον εὕρει ἄσυλον παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ συναγωνίζωνται μετ᾽ αὐτῶν κατὰ τῆς ἰδίας πατρίδος, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ´ οἱ Γάλλοι διαμαρτυρόμενοι, οἱ καταφυγόντες εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀπετέλουν τὸ κράτιστον μέρος τῶν στρατῶν δι᾽ ὧν ὁ Γουλιέλμος (¹) κατεπολέμει τὴν Γαλλίαν. Εἷς δὲ τῶν αἱρετικῶν ἐκείνων διετέλει ὡς ὑπασπιστὴς παρὰ τῷ στρατηγῷ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν ὁ στρατηγὸς ἀποτεινόμενος ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης καὶ δεικνύων τὸν Ἡράκλειον, εὐχερῶς παρὰ πάντων ἀναγνωριζόμενον διὰ τὰ πορφυρᾶ αὐτοῦ πέδιλα (²), «ὁρᾷς τὸν Καίσαρα, ὦ Κοσμᾶ, ἀνέκραξεν, ὡς θρασὺς πρὸς τὴν μάχην ἵσταται, καὶ πρὸς τοσοῦτον πλῆθος μόνος ἀγωνίζεται καὶ ὡς ἄκμων τὰς βολὰς ἀποπτύει;». Οὕτως ἀποκρουσθέντες οἱ Πέρσαι διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε καὶ περάσαντες τὸν Εὐφράτην ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐξακολουθήσας ἀνέτως τὴν πορείαν αὐτοῦ προσῆλθεν εἰς τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ Σεβάστειαν καὶ διεχείμασεν αὐτόθι περὶ τὸν Ἄλυν ποταμόν, 625-626, πλησιάσας αὖθις πρὸς τὴν παραλίαν ἐκείνην τοῦ Εὐξείνου πόντου ἣν πρὸ τριετίας εἶχε παραπλεύσει, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν μακρὰν καὶ ἔνδοξον ταύτην στρατείαν.

Ἀλλά, ὡς προείπομεν, ἡ στρατεία αὕτη, εἰ καὶ ἐπαγαγοῦσα δεινὰς εἰς τὴν Περσίαν συμφοράς, δὲν ἀπέβη ἔτι κρίσιμος, οὐδὲ ἠνάγκασε τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην. Ἂν θαυμαστὴ ἦτο ἡ ἀνδρεία τοῦ Ἡρακλείου, ἡ στρατηγικὴ αὐτοῦ μεγαλοφυΐα καὶ ἡ τέχνη τοῦ συναρπάζειν τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀξιομνημόνευτος ὡσαύτως ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ τὸ πολυμήχανον καὶ μεγαλεπήβολον πνεῦμα τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ὅστις δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν αἱρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν νεστοριανῶν, ἠθέλησε τότε νὰ περιποιηθῇ ἔτι μᾶλλον αὐτούς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὑπεχρέωσεν ἅπαντας τοὺς ἐν Περσίᾳ χριστιανοὺς νὰ δεχθῶσι τὴν τοῦ Νεστορίου αἵρεσιν. Ἐνταὐτῷ δὲ συνωμολόγησε συνθήκην συμμαχίας καὶ διανομῆς τοῦ κράτους μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων, ἀναλαβόντος νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐπὶ πᾶσι δέ, εἰ καὶ ἐξηντλημένης οὔσης τῆς χώρας αὐτοῦ ἕνεκα τῶν προηγουμένων εἰκοσαετῶν καὶ ἐπέκεινα ἀγώνων, ὁ Χοσρόης συνεκρότησεν οὐδὲν ἧττον τρεῖς πολυαρίθμους στρατιὰς ἀπό τε ξένων καὶ πολιτῶν καὶ οἰκετῶν καὶ παντὸς γένους. Ἡ πρώτη συνέκειτο ἐκ 50.000 ἀνδρῶν, οἵτινες ὠνομάζοντο χρυσολόγχαι, ὄχι διότι, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἔφερον λόγχας χρυσᾶς ἀλλὰ πιθανώτερον διότι, ὅπως συνέβαινεν ἐπὶ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ξέρξου, αἱ λόγχαι ἐκεῖναι εἶχον χρυσοῦν κόσμημα. Ἔμελλε δὲ ἡ στρατιὰ αὕτη νὰ μείνῃ ἐντὸς τοῦ περσικοῦ κράτους ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς πᾶσαν νέαν ἐνδεχομένην ἐπιδρομὴν τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ δευτέρα ἐπετράπη νὰ διακωλύσῃ τὴν ἕνωσιν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἐπικουριῶν τὰς ὁποίας ἔφερε τῷ βασιλεῖ, ἄδηλον πόθεν, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος· ἡ δὲ τρίτη διετάχθη νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων. Ταύτης τῆς τελευταίας στρατιᾶς ὁ ἡγεμών, διελθὼν τὰς ἐπαρχίας τῆς

(¹) Ἐννοεῖται Γουλιέλμος Γ´ (1688-1801).

(²) Ὁ Ἡράκλειος ἀρξάμενος τῆς στρατείας μετὰ μεγάλων πεδίλων φαίνεται ὅτι βραδύτερον ὑπεδύθη τὰ κοκκινοβαφῆ βασιλικὰ πέδιλα.

μικρᾶς Ἀσίας, ἀφίκετο περὶ μῆνα Μάιον τοῦ 626 εἰς τὸ τοσάκις ὑπὸ τῶν Περσῶν καταληφθὲν περὶ Χαλκηδόνα στρατόπεδον καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἅμα τὴν καταστροφὴν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν προαστείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιμένων τοὺς Ἄβαρας νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ τείχη τῆς πρωτευούσης ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου.

Ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ περιστάσει ὁ Ἡράκλειος ἀνέδειξεν αὖθις ἐξαίρετον πολεμικὴν δεξιότητα. Ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ στρατηγὸς ἤθελε πιθανῶς δράμει εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης καὶ ἀφήσας οὕτω τὸν Χοσρόην κύριον τῆς Ἀνατολῆς ἤθελεν ἐπισπάσει κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἡνωμένας ἁπάσας τὰς δυνάμεις τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων. Ὁ δὲ Ἡράκλειος δὲν ἐπτοήθη ἐκ τοῦ κινδύνου ὃν ἔτρεξεν ἡ βασιλεύουσα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ κλεισθῇ ἐν αὐτῇ ὡς ἐν παγίδι τινί. Ἤξευρεν ὅτι ὁ μάγιστρος Βῶνος, εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην πραγμάτων, ἦτο ἀνὴρ ἐπιτηδειότατος διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς βασιλευούσης. Ἤξευρεν ὅτι ὁ πατριάρχης Σέργιος ἤθελεν ἐνισχύσει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου εἰς τὸ θεῖον πεποιθήσεως. Καὶ ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ παραμείνῃ αὐτὸς εἰς τὸ περὶ τὸν Ἅλυν στρατόπεδον, πέμψας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπικουρίαν 12.000 θωρακοφόρων. Καὶ τῳόντι ὁ μὲν Βῶνος διέταξε τὰ πάντα δραστηρίως ἵνα ἀποκρούσῃ τὴν ἔφοδον, ὁ δὲ Σέργιος δὲν ἔπαυσε προτρέπων τὸ πλῆθος ν' ἀγωνισθῇ γενναίως, πειθόμενον εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς πολιούχου Παναγίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου 30.000 μαχηταί, ἀποτελοῦντες τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ χαγάνου, διῆλθον τὰ μακρὰ τείχη καὶ ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τινὲς τῶν στρατιωτῶν τῆς βασιλευούσης ἐξελθόντες μετὰ τῶν παλληκαρίων αὐτῶν, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος, ἐπεχείρησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τοὺς πολεμίους, ἀλλὰ καίτοι γενναίως ἀγωνισθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνηγγέλλετο ἡ ἄφιξις τοῦ χαγάνου μετὰ τῆς κυρίας δυνάμεως συγκειμένης ἐξ 80000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς ἦσαν καὶ πολλοὶ Γεπίδαι, Ρῶσοι, Βούλγαροι καὶ Σλαῦοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀβάρων. Ἀναφέρομεν δὲ τὴν μικρὰν ταύτην ἔξοδον διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἱστορουμένης αὐτῆς ὑπὸ τοῦ πασχαλίου λεγομένου χρονικοῦ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν χρονογραφίας κατὰ πρώτην φορὰν μνημονεύεται ἡ λέξις παλληκάριον, ἡ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοσοῦτον περίδοξον παρ' ἡμῖν γενομένη, ὡς δηλοῦσα τὸν γενναῖον μαχητήν· τότε δὲ ἐσήμαινε, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω (1), τοὺς νεωτέρους ἀκολούθους τῶν κυρίως λεγομένων στρατιωτῶν.

Μετὰ ἕνα περίπου μῆνα, ἤτοι τῇ 29 Ἰουλίου, ὁ χαγάνος προσελθὼν αὐτὸς μετὰ 80.000 ἀνδρῶν, ἀφοῦ ματαίως προέτεινεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως νὰ παραδοθῶσι, περιέζωσεν αὐτὴν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ συνεννοήθη διὰ σημείων μετὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ στρατοπεδεύοντος στρατηγοῦ τῶν Περσῶν, τῇ δὲ 31 Ἰουλίου ἐπεχείρησε τὴν ἔφοδον. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίθεσιν, κατέστρεψαν δώδεκα πύργους οὓς εἶχε κατασκευάσει ὁ χαγάνος, καὶ διεκώλυσαν πᾶσαν αὐτοῦ κοινωνίαν μετὰ τῶν Περσῶν, συλλαβόντες ἢ τρέψαντες εἰς φυγὴν τὰ μονόξυλα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ ἠθέλησαν νὰ μεταχειρισθοῦν οἱ Σλαῦοι. Οὐδὲν ἧττον τῇ 2 Αὐγούστου οἱ πολιορκούμενοι ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἔλθωσι πρὸς τὸν χαγάνον εἰς διαπραγματεύσεις τινάς, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ

(1) Ἡ λ. εἶναι ὑποκοριστικὸς τύπος τοῦ πάλλαξ = νέος. Ἐκ τῆς πρώτης δὲ καὶ κυριολεκτικῆς ταύτης σημασίας εἰς τὴν τοῦ νέου τρυφεροῦ, ἀγαπητοῦ, εὐγενοῦς, ἀνδρείου, ἄλλοι τύποι τοῦ ὀνόματος εἶναι παλλακή, παλλακίς, παλλακὸς κατὰ τὰς γνωστὰς ἐννοίας τῶν λέξεων τούτων.

τὸν πατρίκιον Γεώργιον καὶ ἄλλους τῶν ἐν τέλει. Ὁ χαγάνος ἐδέχθη αὐτοὺς μετὰ πολλῆς ὑπεροψίας καὶ ἀφῆκεν ἱσταμένους ὀρθούς, ἐνῷ τρεῖς πρέσβεις πέρσαι ἐκάθηντο παρ' αὐτῷ λαμπρῶς ἱματισμένοι. «Ἰδού, εἶπεν ὁ ἀγέρωχος βάρβαρος, ἰδοὺ οἱ πέρσαι ἐπρέσβευσαν πρὸς ἐμὲ ἑτοίμους ἔχοντες νά μοι δώσωσι τρισχιλίους μαχητάς. Ἐὰν λοιπὸν θέλετε νὰ λάβῃ ἕκαστος τῶν ἐν τῇ πόλει ἓν ἱμάτιον καὶ ἓν ὑποκάμισον, ἠμπορεῖτε νὰ περάσετε εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀφήνοντες εἰς ἐμὲ τὴν πόλιν καὶ τὴν περιουσίαν ὑμῶν. Οἱ σύμμαχοι καὶ φίλοι μου πέρσαι, δὲν θέλουσιν ἀδικήσει ὑμᾶς καὶ θέλουσιν ἐπιτρέψει νὰ ὑπάγετε ὅπου βούλεσθε. Ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῆτε, παρεκτὸς ἐὰν γίνετε ἰχθύες ἵνα ἀπέλθητε διὰ θαλάσσης ἢ πτερωτοὶ ἵνα ἀπέλθετε εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ βασιλεὺς ὑμῶν, ὡς λέγουσιν αὐτοὶ οἱ Πέρσαι, ἢ φυγὰς εἶναι ἢ αἰχμάλωτος, οὐδὲ δύναται νὰ πέμψῃ εἰς ὑμᾶς ἐπικουρίαν τινά». Εἰς ταῦτα ὁ πατρίκιος Γεώργιος ἀντιπαρετήρησεν ὅτι οἱ Πέρσαι οὗτοι δὲν λέγουσιν ἀλήθειαν, διότι ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπικουρίαν ἡμῖν ἐξαπέστειλε, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἐστὶν ἐξολοθρεύων αὐτήν. Τότε εἷς τῶν Περσῶν παροξυνθεὶς ὕβρισε τὸν πατρίκιον Γεώργιον, ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὅτι «σύ με οὐχ ὑβρίζεις ἀλλ' ὁ χαγάνος». Παρετήρησαν δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸν χαγάνον οἱ πρέσβεις μετά τινος εἰρωνείας, ὅτι, ἐνῷ τοσαῦτα περὶ αὐτὸν στρατοπεδεύουσι πλήθη, τίνα χρείαν ἔχει τῆς τῶν τρισχιλίων Περσῶν βοηθείας καὶ ἐπὶ τέλους συμπεραίνοντες ἐπρόσθεσαν· «Ἡμεῖς τὴν πόλιν οὐδέποτε ἐῶμεν· ἡμεῖς γὰρ προσδοκῶντες ὅτι καίριόν τι λαλοῦμεν ἐξήλθομεν πρὸς σέ. Ἐὰν οὖν μὴ θέλῃς τὰ πρὸς εἰρήνην μεθ' ἡμῶν λαλῆσαι, ἀπόλυσον ἡμᾶς»

Οὕτω διαλυθείσης ἀπράκτου καὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἀποπείρας περὶ συμβιβασμοῦ, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι. Ἀλλ' εἰς μάτην οἱ Ἄβαρες μετεχειρίσθησαν ἁπάσας τὰς ἐν χρήσει τότε πολιορκητικὰς μηχανάς· αἱ ἔφοδοι αὐτῶν ἀπεκρούσθησαν αὖθις. Εἰς μάτην ὡσαύτως οἱ Σλαῦοι ἐπεχείρησαν καὶ πάλιν διὰ μονοξύλων νὰ κοινωνήσωσι μετὰ τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ἐστρατοπεδευμένων Περσῶν, ἵνα μεταφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν πολιορκίαν· τὰ πλοιάρια ἐκεῖνα κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ περὶ Κωνσταντινούπολιν στόλου, ὅσοι δὲ τῶν Σλαύων περιεσώθησαν, καταπτοηθέντες ὑπὸ τῆς δεινῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστησαν, ἐγκατέλιπον τὸ στρατόπεδον τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ὁ χαγάνος ἦτο ἔξω φρενῶν διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀποτυχίαν ἣν συνεπλήρωσεν ἔξοδος ἀπὸ ξηρᾶς ἐπαγαγοῦσα δεινὴν τῶν Ἀβάρων τροπήν. Ἀλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ παραφορὰ αὐτοῦ ὁ χαγάνος ἐνόησεν ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἀναζεύξῃ· ὅθεν τὴν νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 Αὐγούστου διέλυσε τὰς μηχανάς, ἔκαυσε τοὺς κινητοὺς πύργους καὶ ἀνέτρεψε τὰ ὀχυρώματα τοῦ στρατοπέδου του. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, πρὶν ἀναχωρήσῃ, ἐζήτησε νὰ ἔλθῃ αὖθις εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ μαγίστρου Βώνου. Ἀλλ' ὁ μάγιστρος ἀπεκρίθη ὅτι ἦτο ἐξώρας· ὅτι δὲν ἔχει πλέον ἐξουσίαν νὰ συνθηκολογήσῃ μετ' αὐτοῦ· ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ εὐσεβεστάτου δεσπότου κατατροπώσας τὴν δευτέραν περσικὴν μοῖραν ἐπέρχεται μετὰ τοῦ θεοφυλάκτου στρατοῦ καὶ ἀντιπεράσας θέλει παρακολουθήσει τὸν χαγάνον μέχρι τῆς χώρας αὐτοῦ, ὅπου δύνανται νὰ λαλήσωσι πρὸς ἀλλήλους. Ταύτην δὲ λαβὼν τὴν ἀπάντησιν ἐπέσπευσεν ἔτι μᾶλλον ὁ χαγάνος τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς πρώτης πολιορκίας ἣν ὑπέστη ἡ μεγάλη τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ πρωτεύουσα· ἔκβασις ἀείμνηστος, διότι, ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπέκυπτεν εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ οἱ Πέρσαι ἐφάνησαν ἀνίκανοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοὺς μωαμεθανούς, μετὰ τῶν Περσῶν ἤθελε καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ὑποκύψει

ἔκτοτε εἰς τοὺς νέους τούτους πολεμίους, καὶ πιθανώτατα ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ὅπως ἐξηλείφθη τφόντι ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ἔκτοτε ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἤτοι ἀπὸ τῆς Συρίας, ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας. Ἐνῷ, λυτρωθείσης ἤδη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ μὲν Πέρσαι ἐδουλώθησαν μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς ἀντέσχεν ἔτι εἰς αὐτοὺς ἐπὶ 800 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτούς. Καὶ ἀπέβαλε μὲν ἐπὶ τέλους τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν διὰ τοῦ τουρκικοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἀλλὰ διέσωσε τὴν ἐθνικὴν ὕπαρξιν, διότι ὁ τουρκικὸς μωαμεθανισμὸς ἀπέβη πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ἀραβικοῦ καταστρεπτικὸς τῶν ἐθνοτήτων. Ὅθεν, ἂν σήμερον ὑπάρχει ἑλληνισμός, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ματαίωσιν τῆς πρώτης ταύτης ὑπὸ τῶν βαρβάρων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δὲ γεγονὸς τοῦτο συνδέεται καὶ ἄλλως μετὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν βίου. Εἴπομεν ἤδη ὅτι τότε ἀντήχησε κατὰ πρῶτον ἡ λέξις παλληκάρια, ἥτις ἔμελλε ν' ἀποβῇ τοσοῦτον ἔνδοξος ἐπὶ τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Πλὴν τούτου, τότε ὡσαύτως ὁ βασιλεὺς Ἡράκλειος, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πατριάρχου Σεργίου, ἀναλογιζόμενος μὲν τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπηλλάγη τὸ ἔθνος, ἀνταποκρινόμενος δὲ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ, οἵτινες δὲν ἠγωνίσθησαν τοσοῦτον γενναίως εἰμὴ πεποιθότες εἰς τὴν προστασίαν τῆς πολιούχου Παναγίας Θεοτόκου, ἐνέκρινεν εἰς δήλωσιν ἀιδίου πρὸς αὐτὴν εὐγνωμοσύνης, τὴν καθιέρωσιν τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ἥτις μέχρι τῆς σήμερον τελεῖται παρ' ἡμῶν τὴν παρασκευὴν τῆς Ε΄ ἑβδομάδος τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη βραδύτερον ἡ μνήμη τῶν δύο πολιορκιῶν, καθ' ἃς οἱ Ἄβαρες τοσοῦτον γενναίως ἀπεκρούσθησαν ἐκ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης. Τίς Ἕλλην δὲν γνωρίζει τὸν ὕμνον τὸν κατὰ τὴν ἀκολουθίαν ταύτην ψαλλόμενον ἐκ διαλειμμάτων εἰς τιμὴν τῆς ἰδιαζούσης προστάτιδος τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος;

Ὁ Ἡράκλειος
(Ἄγαλμα ἐν Βαρλέττῃ)

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια!
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια
Ἀναγράφω σοι, ἡ πόλις Σου, Θεοτόκε.
Ἀλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον
Ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
Ἵνα κράζω Σοι· χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε.

Τίς Ἕλλην δὲν ἀκούει κατ' ἔτος μετὰ κατανύξεως βαθείας τοὺς χαιρετισμοὺς ἐκείνους, ἐν οἷς ἡ ζωηροτέρα φαντασία καὶ ἡ εὐλαβεστέρα ἀγάπη ἐπεσώρευσαν ὅλας τὰς δυνατὰς διαδηλώσεις τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν σώτειραν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ τῆς βασιλείας, καὶ τῆς ἐκκλησίας;

Χαῖρε, τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀσάλευτος πύργος·
Χαῖρε, τῆς βασιλείας τὸ ἀπόρθητον τεῖχος·
Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·
Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν.

Ἴσως τινὲς ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἀξιοῦσι νὰ καθυποβάλλωσι τὰ πάντα εἰς τὴν στάθμην τῆς λεγομένης αὐστηρᾶς λογικῆς παρατηρήσωσιν, ἀφορῶντες μάλιστα εἰς τὰ παρ' ἄλλοις ἔθνεσι συμβαίνοντα, ὅτι αἱ δοξολογίαι ἐκεῖναι καὶ δεήσεις ἦτο εὐλογώτερον ν' ἀπευθύνωνται πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὂν, πρὸς τὸν Παντοδύναμον Θεὸν μᾶλλον ἢ πρὸς ἓν τῶν κτισμάτων Αὐτοῦ, ἔστω τὸ κτίσμα τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ μήτηρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἠμποροῦν νὰ ἠξεύρωσι πολλὰ πράγματα, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν ὅτι ὀλίγοι τινὲς λόγοι δὲν ἀποτελοῦσιν ἔθνος, ἀγνοοῦσιν ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη δὲν ἐπλάσθησαν ὁμοειδῆ τὸ ἦθος, πρὸ πάντων δὲ ἀγνοοῦσι τὰ μυστήρια τῆς εὐπαθοῦς τῶν μεσημβρινῶν ἐθνῶν καρδίας, ὑφ' ὧν καθοδηγουμένη ἡ θρησκεία ἡμῶν ἔθετο τὴν γέφυραν ἐκείνην τὴν μετάγουσαν τοὺς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν. Καὶ ἐκκαλῶ λοιπὸν τὴν κρίσιν τῆς ξηρᾶς αὐτῶν λογικῆς εἰς τὰς καρδίας ὅλων ὅσοι ἀναγινώσκουσι τὴν παροῦσαν ἱστορίαν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων. Τίς ἐξ ὑμῶν, ἐν ἡμέραις θλίψεων, ἐν στιγμαῖς ὀδύνης, δὲν ἐστέναξεν ἐπικαλούμενος τὸ ἅγιον τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὄνομα; Τῆς μητρός, καὶ οὐχὶ ἑτέρου τινὸς τῶν φιλτάτων· διότι ἠγαπήθητε βεβαίως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπὸ τοῦ πατρός· ἠγαπήθητε ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν, τῶν συζύγων, τῶν τέκνων, τῶν φίλων, καὶ ἴσως ὑπήρξατε τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας ἐκείνης, ἥτις εἶναι τὸ τρικυμιωδέστερον ἅμα καὶ τὸ μᾶλλον ἐφήμερον τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων. Ποτὲ ὅμως δὲν ἠγαπήθητε οὐδὲ θέλετε ἀγαπηθῆ ὅσον ὑπὸ τῆς μητρὸς ὑμῶν. Ὅλαι αἱ μελῳδίαι τῶν διαφόρων τῆς ἀγάπης εἰδῶν συναρμολογοῦνται εἰς μίαν οὐρανίωνα ἁρμονίαν ἐντὸς τῆς καρδίας τῆς μητρικῆς· καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ἡ ἀγάπη, περὶ ἧς ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἶπεν ὅτι εἶναι μείζων τῆς γνώσεως, μείζων τῆς ἐλπίδος, μείζων τῆς πίστεως, εἶναι ἡ ἀγάπη ἡ μητρική. Ἐκ τούτου ἡ κραυγὴ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἡ ἐπικαλουμένη τὴν ἀρωγὴν ἐκείνην καὶ τὴν εὐλογίαν ἐπὶ πάσης ὑπερβαλλούσης τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ σώματος ἀλγηδόνος. Ἀλλ' ἡ δέσποινα ἡ τὸν Σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος τεκοῦσα, ἡ μήτηρ τῆς ζωῆς, ὅπως ὀνομάζει αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία, τί ἄλλο εἶναι ἢ ἡ πνευματικὴ ὅλου τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος μήτηρ; Τί δὲ συμφωνότερον πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἢ τὸ νὰ προσφεύγωμεν εἰς τὴν μεσιτείαν, τὴν προστασίαν, τὰς πρεσβείας τῆς μητρὸς ἐκείνης ἵνα εἴτε δηλώσωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν εἰς τὸ Ὑπέρτατον Ὂν εἴτε ἐξαιτηθῶμεν τὴν παντοδύναμον αὐτοῦ ἀντίληψιν; Οἱ ἄνθρωποι τοῦ βορρᾶ, οἱ ἔχοντες τὴν λογικὴν δύναμιν κρείττονα τῆς φανταστικῆς, καὶ ὀλιγώτερον ὑποκείμενοι ὄντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περὶ αὐτοὺς αἰσθητοῦ κόσμου, οὐδενὸς τρόποντι δέονται τοῦ μεσάζοντος ἵνα ἔλθωσιν εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρίας, τῶν ὁποίων ζωηροτέρα μὲν εἶναι ἡ φαντασία, ἡ δὲ καρδία εὐπαθεστέρα, οὕτω πως ἐπλάσθησαν ὥστε νὰ ἔχωσι χρείαν οἰκείων τινῶν αἰσθημάτων, ἵνα δι' αὐτῶν καὶ ὡς διὰ κλίμακος ἀναβιβασθῶσι μέχρι τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος. Μὴ ἐπιχειρῶμεν λοιπὸν ν' ἀνατρέψωμεν, διὰ τῆς μικρᾶς ἡμῶν σοφίας, τοὺς μεγάλους τῆς φύσεως νόμους· μὴ ἐπιβάλλωμεν χεῖρα ἱερόσυλον ἐπὶ τὰς πατρίους παραδόσεις, οἱ νήπιοι ἡμεῖς, οἱ χθὲς καὶ πρώην ψηφίσαντες ποικίλας τελετὰς καὶ δοξολογίας, αἵτινες ἤνθησαν καὶ ἀπήνθησαν ὡς ὁ χόρτος τοῦ ἀγροῦ, ὁ σήμερον ὢν καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενος, ἐνῷ τὰ ἱδρύματα τῶν ἀοιδίμων ἡμῶν βασιλέων κατίσχυσαν τοσούτων

αἰώνων καὶ τοσούτων πολιτικῶν μεταβολῶν! Τφόντι ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ Ἡράκλειος καθιέρωσε τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου παρῆλθον ὑπὲρ τὰ 1200 ἔτη· τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἠκρωτηριάσθη, διεμελίσθη, κατέπεσε, ἀνωρθώθη, πάλιν κατέπεσεν· εἰς δὲ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους πάλιν τμῆμά τι αὐτοῦ ἀνέκτησε τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν· ἀλλὰ καίτοι ἐπῆλθον ἔκτοτε τοσαῦται μεταβολαί, καίτοι παρῆλθον ἔκτοτε τοσοῦτοι αἰῶνες, μέχρι τῆς σήμερον, εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν χώραν, εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην, εἰς Κρήτην καὶ εἰς Χίον, τὸ ἑσπέρας τῆς παρασκευῆς τῆς Ε' ἑβδομάδος τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου δὲν παύει ἀναπέμπουσα πρὸς τὸν Ὕψιστον αἶνους εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ, δὲν παύει ἑνοῦσα πνευματικῶς ὅ,τι διέσπασεν ἡ βία, δὲν παύει πληροῦσα τὰς καρδίας ἡμῶν ἐλπίδων περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος. Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἴδωμεν πῶς ἐπολιτεύθη ὁ Ἡράκλειος κατὰ τὸ κρίσιμον τοῦτο 626 ἔτος.

Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐκλείσθη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῆς πολιορκίας αὐτῆς, ἀλλὰ παρέμεινεν εἰς τὸ περὶ τὸν Ἅλυν στρατόπεδον. Ἐκεῖ σταθμεύων ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπετήρει τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν συμβαίνοντα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠπείλει τὰ ἐνδότερα τοῦ περσικοῦ κράτους. Περὶ δὲ τὰ μέσα Αὐγούστου 626, ἀφοῦ οἱ Ἄβαρες ἠναγκάσθησαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος κατετρόπωσε τὸν περσικὸν στρατόν, ὅστις ἐντολὴν εἶχε νὰ συνέχῃ τοὺς περὶ τὸν Ἅλυν σταθμούς, ὁ δὲ ἕτερος περσικὸς στρατός, ὅστις ἔμελλε νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς βασιλευούσης, περιωρίσθη ἤδη εἰς τὸ νὰ πολιορκῇ τὴν Χαλκηδόνα, ὁ Ἡράκλειος ἀπαλλαγεὶς πάσης σπουδαίας μερίμνης ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κράτους ἐξώρμησεν αὖθις ἐπὶ τὴν Κολχίδα, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἀπὸ τῶν βορειοανατολικωτάτων τούτων χωρῶν ἐπεκρεμάσθη ὡς νέφος ἕτοιμον νὰ ἐκραγῇ ἐπὶ τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐπί τινας μῆνας διετέλεσεν αὐτόθι ἀμυνόμενος κατὰ τῶν χρυσολογχῶν τοῦ Χοσρόου καὶ ἀσφαλίζων ἐνταυτῷ διὰ φρουρῶν ἐπιτηδείως διανεμομένων τὴν ὑποταγὴν τῶν περὶ τὸν Φᾶσιν λαῶν, οἵτινες πρὸ διετίας εἶχον ἐγκαταλίπει τὸν στρατὸν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ συνωμολόγησε συμμαχίαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Χαζάρων (¹), φυλῆς τουρκικῆς, ἥτις ἐλεηλάτησε μὲν τὰς περὶ τὸν Ὦξον περσικὰς ἐπαρχίας, παρέσχε δὲ εἰς τὸν Ἡράκλειον ἐπικουρίαν 40.000 ἱππέων.

Οὕτω δὲ ἀπανταχόθεν ἐνισχυθεὶς καὶ ἀσφαλισθεὶς ὁ Ἡράκλειος ἐνέβαλε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 627 εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν καὶ εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, καὶ προελάσας ἀπὸ τοῦ Ἀράξου ποταμοῦ εἰς τὰς περὶ τὸν Τίγριν χώρας πολλὰς μὲν ἐκυρίευσε πόλεις, πολλὴν δὲ ἐπήνεγκε λεηλασίαν. Ὁ Χοσρόης ἀντιπαρέταξε κατ' αὐτοῦ ἐνταῦθα, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ραζάτην, τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ κράτους αὐτοῦ, αἵτινες λέγονται συμποσωθεῖσαι εἰς 500.000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι βεβαίως ὑπερβολή. Ὁπωσδήποτε ὁ Ραζάτης ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπέφυγε πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, περιοριζόμενος εἰς συμπλοκὰς μικράς, αἵτινες ὅμως δὲν διεκώλυον τὴν πρόοδον τοῦ Ἡρακλείου. Καὶ ἐπῆλθεν οὕτως ὁ μὴν Σεπτέμβριος, οἱ δὲ Χαζάροι κεκμηκότες ἀπὸ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πορειῶν καὶ τῶν ἀδιακόπων ἀγώνων καὶ βλέποντες ἐνταυτῷ προσεγγίζοντα τὸν χειμῶνα ἤρχισαν νὰ λιποτακτῶσι καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Ἡρακλείου ἅπαντες

(¹) Οἱ Χάζαροι ἦσαν Τοῦρκοι τὴν φυλήν, οὐχὶ δὲ Μωαμεθανοὶ τὸ θρήσκευμα, διότι ὁ Μωαμεθανισμὸς δὲν εἶχε κηρυχθῆ ἔτι τότε. Οἱ Χάζαροι οὗτοι, ὄντες εἰδωλολάτραι, ἐπέδραμον ὕστερον εἰς Εὐρώπην καὶ ἐγένοντο Χριστιανοί, ὡς θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω.

ἄδειαν νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ βασιλεὺς παρατάξας τὸν στρατὸν καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀταράχως ἀπὸ τῶν ἀστάτων ἐκείνων συμμάχων ἐστράφη ἔπειτα πρὸς τὰ ἴδια τάγματα· καί, ἵνα ἐνθαρρύνῃ αὐτὰ διὰ τὴν αἰφνιδίαν ταύτην τῆς δυνάμεως ἐλάττωσιν, «γνῶτε, ἀδελφοί, ἀνέκραξεν, ὅτι οὐδεὶς ἡμῖν συμμαχῆσαι θέλει, ἀλλ' ἢ μόνος ὁ Θεὸς καὶ ἡ τοῦτον τεκοῦσα ἀσπόρως Θεοτόκος. Τοῦτο δὲ γίνεται ὅπως δείξῃ ἐν ἡμῖν καὶ πᾶσι τούτοις τὴν ἑαυτοῦ δυναστείαν, καταπέμψας ἡμῖν τὴν αὐτοῦ βοήθειαν». Ταῦτα δὲ εἰπὼν καὶ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ λαμπρῶς ἐπευφημούμενος ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὰ πρόσω καταστρεπτικὴν αὐτοῦ πορείαν. Ἡ δήωσις αὕτη ἐπροξένησε πολλὴν ἀμηχανίαν εἰς τὸν Ραζάτην, ὅστις δὲν ἠδύνατο ὡς ἐξ αὐτῆς νὰ συντηρήσῃ τὸν πολυάριθμον αὐτοῦ ὄχλον. Τῇ 1 Δεκεμβρίου ὁ Ἡράκλειος ἔφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ κατὰ τὴν Ἀσσυρίαν ποταμοῦ Ζαβάτου, ὅστις καλεῖται σήμερον μέγας Ζάβ, ὠνομάζετο δὲ τὸ πάλαι καὶ Λύκος, καὶ εἶναι ὁ ποταμὸς παρὰ τὸν ὁποῖον φθάσαντες οἱ μετὰ Ξενοφῶντος Ἕλληνες ἔπαθον ὑπὸ Τισσαφέρνους τὴν τραγικὴν ἐκείνην προδοσίαν δι' ἧς ἀπεστερήθησαν τῶν στρατηγῶν αὐτῶν καὶ λοχαγῶν, ἥτις ὅμως δὲν ἴσχυσε νὰ καταβάλῃ τὸ θάρρος καὶ τὴν πειθαρχίαν τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου στρατοῦ. Ὁ Ἡράκλειος περάσας τὸν Ζάβατον κατεσκήνωσε περὶ τὴν ἀρχαίαν Νινευΐ, οὐ μακρὰν καὶ ἴσως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πεδίου τῶν Γαυγαμήλων, ὅπου ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐνίκησε τὸ δεύτερον ἐκ παρατάξεως τὸν τελευταῖον τοῦ περσικοῦ κράτους βασιλέα. Ὁ δὲ Ραζάτης διεπέρασε τὸν ποταμὸν Ζάβατον ὀλίγον τι κατωτέρω καὶ στρατοπεδεύσας περὶ τὴν συμβολὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Τίγρεως ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἀναρρίψῃ τὸν κύβον καὶ νὰ κρίνῃ τὴν ὅλην τύχην τοῦ μακροῦ καὶ πεισματώδους τούτου ἀγῶνος διὰ μάχης μιᾶς καὶ κρισίμου.

Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη τῇ 12 Δεκεμβρίου 627. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι κατὰ δυστυχίαν οὔτε τὴν παράταξιν οὔτε τὰ διάφορα τῶν δύο στρατῶν κινήματα, ἀλλ' ἐξυμνοῦσι μόνον ἅπαντες τὴν προσωπικὴν τοῦ Ἡρακλείου ἀνδρείαν, ἥτις κατὰ τὴν ἀείμνηστον ταύτην ἡμέραν ἀνεδείχθη, φαίνεται, ἐφάμιλλος τῆς ἀκατασχέτου ὁρμῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐπιβαίνων ἐπὶ τοῦ Δόρκωνος, ἵππου τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία ἀπεμνημόνευσε τὸ ὄνομα, ὁ βασιλεὺς παρέσυρε μὲν τοὺς περὶ αὐτόν, κατέπληξε δὲ τοὺς ἀντιπάλους διὰ τόλμης καὶ δεξιότητος ἣν ἐθαύμασαν οἱ κράτιστοι τῶν μαχητῶν. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἔλαβε τραῦμα διὰ δόρατος εἰς τὸ χεῖλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπληγώθη ὁ Δόρκων δι' ἀκοντίου εἰς τὸν μηρόν· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ γενναῖος ἵππος ἔφερε τὸν ἀναβάτην αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς τριπλῆς τῶν βαρβάρων φάλαγγος. Ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς ἐφόνευσε ἰδίᾳ χειρὶ τρεῖς τῶν ὀνομαστοτέρων ἐπὶ τῇ ἀνδρείᾳ στρατηγῶν τῶν πολεμίων, ἐν οἷς καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Ραζάτην. Καὶ ἔπεσε μὲν γενναίως ὁ Ραζάτης ἀλλ' ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐν θριάμβῳ περιαγομένη ἐνέπλησε θλίψεως καὶ ἀπελπισίας τὰ περσικὰ τάγματα. Ἡ ὁλόχρυσος αὐτοῦ πανοπλία, ἡ ἀσπὶς ἡ συγκειμένη ἐξ ἑκατὸν εἴκοσι πετάλων, ἡ σπάθη αὐτοῦ καὶ ὁ τελαμών, τὸ ἐφίππιον καὶ ὁ θώραξ ἐκόσμησαν τὸν θρίαμβον, ὃν βραδύτερον ἐτέλεσεν ὁ Ἡράκλειος. Ἡ δὲ μάχη, ἥτις ἤρχισεν ἀπὸ πρωίας, ἐξηκολούθησε πεισματωδεστάτη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ραζάτου μέχρι τῆς ἑνδεκάτης ἑσπερινῆς ὥρας· τὰ περὶ τὸν Ἡράκλειον τάγματα ἐκυρίευσαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων λαφύρων εἴκοσι καὶ ὀκτὼ σημαίας· τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατεκόπη, οἱ δὲ νικηταὶ διενυκτέρευσαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, κηρύξαντες ὅτι δὲν ἀπώλεσαν εἰμὴ πεντήκοντα ἄνδρας, ἐκτὸς πολλῶν χιλιάδων τραυματιῶν. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς φαίνεται ἀπίθανος καὶ δυσανάλογος πρὸς τοὺς τραυματίας. Ὅ,τι δ' ἐπιμαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ζημίαν ἣν ὑπέστη ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι ὅτι οἱ περισωθέντες Πέρσαι ἔσχον τὸ θάρρος νὰ μείνωσιν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πτωμάτων τῶν συναγωνιστῶν αὐτῶν, εἰς διάστημα μόλις δύο σαγιττοβολῶν,

μέχρι τῆς ἑβδόμης ὥρας τῆς νυκτός. Περὶ δὲ τὴν ὀγδόην ὥραν ὑπεχώρησαν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, καὶ συναθροίσαντες τὰ σκεύη διεσκάρησαν τῇδε κἀκεῖσε δι' ἔλλειψιν διαταγῶν.

Ὁ Ἡράκλειος ἀνεδείχθη μετὰ τὴν νίκην οὐδὲν ἧττον δραστήριος ἢ πρὸ αὐτῆς. Μαθὼν ὅτι ὁ Χοσρόης ἀθροίσας νέας δυνάμεις συνεκρότησεν ἀξιόλογον ὁπωσοῦν στρατὸν ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ εὐθὺ κατ' αὐτοῦ, ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγὸν ὅστις ἐξηκολούθει ἔτι πολιορκῶν τὴν Χαλκηδόνα. Ὅθεν καταλαβὼν τὴν Νινευί, ἥτις δὲν ἦτο ἤδη εἰμὴ ἁπλοῦν πολίχνιον οἰκοδομηθὲν ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας καὶ πολυθρυλήτου πρωτευούσης τῆς Ἀσσυρίας, διεπέρασεν αὖθις τὸν Ζάβατον καὶ ἤρχισε καταβαίνων τὴν ἀριστεράν, τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Τίγρεως ὄχθην καὶ βαδίζων ἐπὶ Κτησιφῶντα, τὴν μεγάλην τοῦ περσικοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Εἷς τῶν ὑποστρατήγων αὐτοῦ, Γεώργιος ὁ Ἀρμένιος, ἐλάσας μίλια 48 ἐν μιᾷ νυκτί, ἐκράτησε τὰς τέσσαρας γεφύρας τοῦ ποταμοῦ Κάπρου, τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου μικροῦ Ζάβ, καί, κυριεύσας πολλὰ μικρὰ περσικὰ φρούρια, ἐζώγρησε τοὺς ἐν αὐτοῖς. Τῇ δὲ 23 Δεκεμβρίου διέβη τὸν Κάπρον αὐτὸς ὁ βασιλεὺς καὶ καταλύσας εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Ἰεσδὲν ἐπανηγύρισεν αὐτόθι τὴν ἑορτὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως. Καθ' ὅλην τὴν χώραν ταύτην τῆς Ἀσσυρίας ὑψοῦντο ἐκ διαλειμμάτων παρὰ τὸν ποταμὸν Τίγριν μέχρι Κτησιφῶντος ἀνάκτορα πολυτελῆ τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, ὧν ἓν ἦτο καὶ τὸ προρρηθὲν βασίλειον τοῦ Ἰεσδέν. Ἐκεῖθεν ὁ Ἡράκλειος μετέβη εἰς ἕτερον ἀνάκτορον τὸ ἐπιλεγόμενον Ρουσᾶ· καταστρέψας δὲ καὶ τοῦτο ἔσπευσεν ἐπὶ τὸν ποταμὸν Φίσκον ἤ, καθὼς τὸν ἔλεγον τότε, Τορνᾶ (σήμερον δὲ Ὀδορνέ), ὑποπτεύων ὅτι οἱ πολέμιοι, οἵτινες ἀκαταπαύστως ὑπεχώρουν, θέλουσι περιμείνει τελευταῖον αὐτὸν ἐκεῖ· ἀλλ' ἠπατήθη, διότι οἱ Πέρσαι, ἅμα εἶδον τὸν Ἡράκλειον πλησιάζοντα, ἐξηκολούθησαν τὴν ὀπισθοδρόμησιν αὐτῶν.

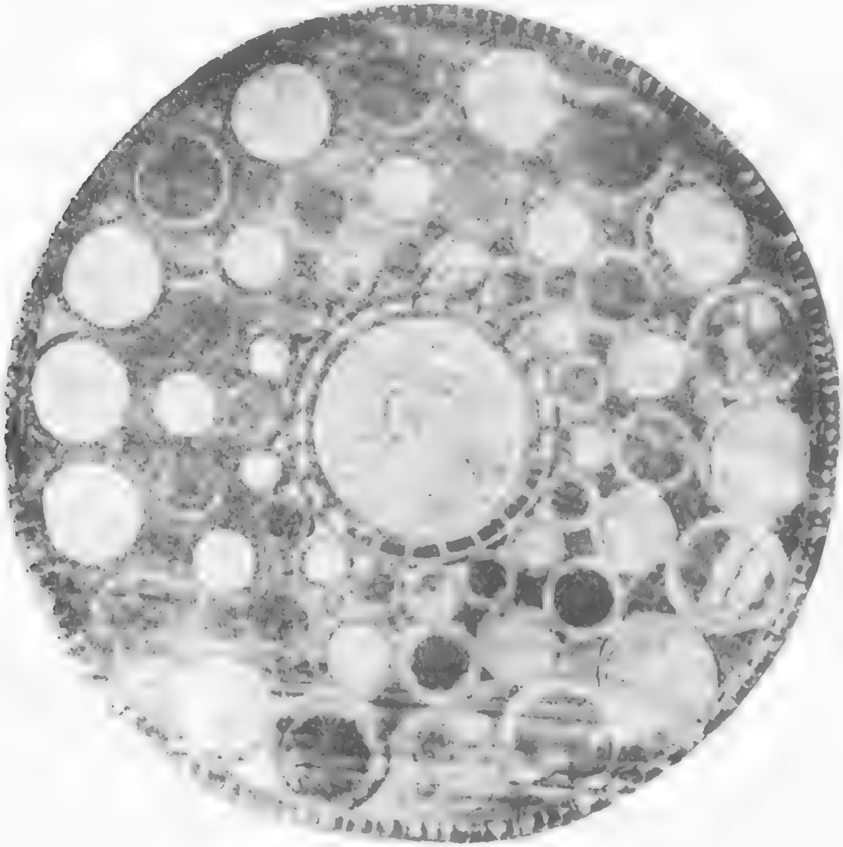
Τῇ 1 Ἰανουαρίου τοῦ 628 ἔτους ὁ βασιλεὺς περάσας τὸν Φίσκον κατέλυσεν εἰς τὸ βασίλειον τὸ ἐπιλεγόμενον Βεκλαλί, ὅπου ἀνεπαύθη ὁ στρατὸς ἐπί τινας ἡμέρας καὶ ἐπανηγύρισε τὰ κατορθώματα αὐτοῦ. Οὐ μακρὰν τοῦ χώρου τούτου ἔκειτο εἰς θέσιν ὀχυρωτάτην ἡ πόλις Δασταγέρδ, ὅπου συνήθως διέτριβε πρὸ εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν ὁ Χοσρόης καὶ ὅπου ἤλπισε πάλιν ὁ Ἡράκλειος ὅτι θέλει ἀντιπαραταχθῇ κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Περσῶν βασιλεύς. Ἀλλ' ὁ Χοσρόης ἔφυγε καὶ ἐκεῖθεν, ὥστε τῇ ἕκτῃ Ἰανουαρίου, κατ' αὐτὴν τῶν Φώτων τὴν ἡμέραν, ὁ Ἡράκλειος εἰσήλασεν ἀκωλύτως εἰς Δασταγέρδ. Ἐνταῦθα εὗρε θησαυροὺς ἀμυθήτους. Τὸ πολυτιμότατον τῶν λαφύρων ὑπῆρξαν βεβαίως 300 χριστιανικαὶ σημαῖαι τὰς ὁποίας εἶχον κυριεύσει οἱ Πέρσαι ἐν τοῖς προηγουμένοις πολέμοις. Ἀλλ' ἐὰν ἡ καρδία τοῦ Ἡρακλείου ηὐφράνθη πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀνάκτησιν ταύτην ὁ περὶ αὐτὸν στρατὸς ἀπεζημιώθη διὰ τοὺς ἀτρύτους αὐτοῦ ἀγῶνας, εὑρὼν ἐνταῦθα σωροὺς χρυσοῦ, ἀργύρου, ἀρωμάτων, μεταξωτῶν καὶ ἄλλων ὑφασμάτων, πολλὰ ἀγάλματα εἰκονίζοντα τὸν ἀγέρωχον Χοσρόην, παραδείσους βρίθοντας φασιανῶν, στρουθοκαμήλων, δορκάδων, ὀνάγρων. Ὑπῆρχον δὲ αὐτόθι καὶ τίγρεις καὶ λέοντες παμμεγέθεις διὰ τὸ κυνήγιον τοῦ βασιλέως. Εἰς δὲ τὰ βασίλεια ἐφυλάττοντο πολυάριθμοι κόραι περσίδες καὶ ἑλληνίδες, αἱ τελευταῖαι αὗται ἁρπαγεῖσαι ἐν ταῖς ἐπιδρομαῖς ὅσας ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη δὲν εἶχον παύσει οἱ Πέρσαι ἐπιχειροῦντες ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Καὶ ταῦτα μὲν λέγουσιν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι· συγγραφεὺς δὲ ἄραψ ἔτι θαυμαστότερα τερατολογεῖ περὶ τῶν θησαυρῶν τοῦ βασιλέως Χοσρόου· διότι βεβαιοῖ ὅτι κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ὅτι εἶχε χίλια κιβώτια πλήρη πολυτίμων λίθων καὶ πλὴν τούτων χιλίους ἐλέφαντας, ὧν πολλοὶ μὲν ἦσαν λευκότεροι χιόνος, πολλοὶ δὲ εἶχον ἀνάστημα δώδεκα ποδῶν. Ὁπωσδήποτε τὰ πάντα ἐλεηλα-

τήθησαν καὶ ὅσα δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπαχθῶσι κατεπυρπολήθησαν εἰς ἀνταπόδοσιν τῶν συμφορῶν ὅσας ἄλλοτε ἐπήνεγκεν ὁ Χοσρόης εἰς τὰς πολυαρίθμους παρ' αὐτοῦ ἐρημωθείσας καὶ πυρποληθείσας πόλεις. Ἐνῷ δὲ ἐτιμώρει οὕτω τὸν ἀντίπαλον, ὁ Ἡράκλειος ἀπέδιδε συγχρόνως τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀπείρους αἰχμαλώτους ὅσους οὗτος εἶχεν ἄλλοτε ἀπαγάγει εἰς τὰ ἐνδότερα ταῦτα τῆς Ἀσίας.

Ὁ Χοσρόης ἐν τούτοις ἔφευγε πρὸς τὴν Σουσιανήν. Εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ἐκεῖνον φοβερὸν αὐτοῦ ἀντίπαλον προσετέθη ἤδη καὶ ἕτερος πολέμιος ἐσωτερικός. Ὁ Χοσρόης εἶχε τελευταῖον ἀποφασίσει νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν στρατηγόν, ὅστις, ὡς εἴδομεν, ἐξηκολούθει πολιορκῶν τὴν Χαλκηδόνα. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς οὗτος, εἴτε ἐκ κακῆς συνεννοήσεως εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν λαβὼν ἀφορμὴν δυσπιστίας κατὰ τοῦ βασιλέως, ἀπῆλθε μὲν ἐκ Χαλκηδόνος, ἀπῆλθεν ὅμως οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ ἀλλ' ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτόν. Οὐδὲν ἧττον δὲ ὁ πεισματώδης Χοσρόης ἀπέρριψε τὰς ἐπιεικεῖς περὶ εἰρήνης προτάσεις ὅσας ὑπέβαλεν αὐτῷ πάλιν ὁ Ἡράκλειος καὶ διέταξε τὰ τελευταῖα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ λείψανα νὰ ὑπερασπίσωσι πάσῃ δυνάμει τὴν Κτησιφῶντα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ διαπεράσωσι μὲν τὸν οὐ μακρὰν αὐτῆς ῥέοντα ποταμὸν Δέλαν ἢ Σίλλαν (ὃν οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσιν Ἀρβᾶν), νὰ καταστρέψωσι δὲ ἁπάσας τοῦ ποταμοῦ τούτου τὰς γεφύρας. Ὥστε ὁ Ἡράκλειος ἠναγκάσθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' εὑρὼν τὰς γεφύρας τοῦ Δέλα καταστραφείσας καὶ τὸν ποταμὸν τοῦτον μὴ ἔχοντα πόρον ἐνόμισε φρόνιμον νὰ μὴ ἐπιμείνῃ ταλαιπωρῶν τὸν στρατὸν ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος, ἀλλὰ νὰ ἀναπαύσῃ αὐτὸν μέχρι τοῦ ἔαρος, τοσοῦτο μᾶλλον ὅσῳ ἐπληροφορεῖτο ὅτι ὁ Χοσρόης εὗρεν ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ἐχθρὸν δεινότατον δι' οὗ ἔμελλε πιθανῶς νὰ ἐκπέσῃ τῆς ἀρχῆς. Ὅθεν ἀνελθὼν τὰς ὄχθας τοῦ Δέλα καὶ ὑπερβὰς τὰς τοὺς Ζάγρου πύλας τῶν Γορδυαίων ἢ Κουρδικῶν ὀρέων, αἵτινες φέρουσιν ἐξ Ἀσσυρίας εἰς Μηδίαν, ἔφθασεν εἰς Γάζακα. Διέβη δὲ μετὰ πολλοῦ κόπου τὸ ὄρος ἐκεῖνο καί, ἂν ὀλίγον ἀνέβαλλε τὴν πορείαν, ἤθελε κινδυνεύσει μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι ἀπὸ τῆς 24 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους τούτου μέχρι τῆς 23 Μαρτίου δὲν ἔπαυσε πίπτουσα χιὼν εἰς τὴν χώραν ἐκείνην. Εἰς Γάζακα ὅπου ἔμεινε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς ἀνεπαύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ δαψιλείᾳ, καὶ ἔλαβεν εἰδήσεις εὐφροσύνους καὶ κρισίμους.

Τφόντι ὁ γέρων Χοσρόης, ἀφοῦ διέταξε τοὺς στρατηγοὺς αὐτοῦ νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν Κτησιφῶντα, ἀπεφάσισε, κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἡλικίας καὶ τῶν ἀτυχημάτων νὰ παραιτήσῃ τὴν βασιλείαν, ἀναγορεύων διάδοχον οὐχὶ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Σιρόην, ὃν εἶχε φυλακισμένον, ἀλλ' ἕτερόν τινα τῶν παίδων ἰδιαζόντως παρ' αὐτοῦ ἀγαπώμενον. Μία ὅμως τῶν Περσῶν μερὶς ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως, ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦ Χοσρόου, ἀποφυλακίζει τὸν Σιρόην, ὅστις ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς φονεύει τὸν γέροντα πατέρα καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ἅμα πέμπει εἰς Γάζακα πρὸς τὸν Ἡράκλειον προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνωμολογήθη ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας τῇ 8 Ἀπριλίου· καὶ ὁ Ἡράκλειος μετὰ τοσαῦτα κατορθώματα ἀνεδείχθη μετριοπαθέστατος, διότι δὲν ἀπήτησεν ἀπὸ τῶν πρέσβεων τοῦ Σιρόου εἰμὴ τρία τινά· νὰ ἀνακτήσῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος τὰ ἀρχαῖα πρὸς τὴν Περσίαν σύνορα, νὰ ἀποδοθῶσιν ἑκατέρωθεν οἱ αἰχμάλωτοι καὶ νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὸν Ἡράκλειον ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρός, ὃν ἄλλοτε πέρσης στρατηγὸς εἶχεν ἀπαγάγει ἐξ Ἱεροσολύμων. Ὁ Σιρόης ἐδέχθη ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας ὁ δὲ Ἡράκλειος ἀνεχώρησεν ἐκ Γαζάκων ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἔδωκε μὲν τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων, δι' ἐπανειλημμέ-

νων δὲ ἐπιστολῶν ἀνήγγειλε τὰς χαρμοσύνους ταύτας εἰδήσεις εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἡ τελευταία περιεσώθη ἡμῖν ὁλόκληρος ἐν τῷ πασχαλίῳ χρονικῷ, καὶ θέλομεν παραθέσει αὐτὴν ἐνταῦθα εἰ καὶ ὁπωσοῦν μακράν, διότι ἐν γένει μὲν τόσον ὀλίγας επισήμους ἐκθέσεις ἔχομεν ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ προ-

Κρυστάλλινον κύπελλον φέρον εἰκόνα τοῦ Χοσρόου
(Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη Παρισίων)

κειμένου ἀγῶνος τόσον συγκεχυμέναι καὶ ἀτελεῖς εἶναι αἱ εἰδήσεις τῶν χρονογράφων ὥστε ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θέλει, ὑποθέτομεν, εὐχαρίστως διεξέλθει ἐπιστολὴν ὑπαγορευθεῖσαν ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ πρωταγωνιστοῦ τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος, ἐπιστολὴν ἄλλως χαρακτηριστικωτάτην τῶν προσώπων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν περιστάσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔφθασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῶν μέσων τοῦ Μαΐου μηνὸς 628. Τοὐλάχιστον, τελουμένης τῇ 15 Μαΐου τοῦ ἔτους τούτου τῆς Ἁγίας Πεντηκοστῆς, ἀνεγνώσθη ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνευφημιῶν, τῶν εὐλογιῶν καὶ τῶν προσευχῶν λαοῦ ἀναριθμήτου, ἔχουσα ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς·

«Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ, εἰσέλθετε ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ γνῶτε ὅτι κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός. Αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς καὶ οὐχ ἡμεῖς. Ἡμεῖς δὲ λαὸς αὐτοῦ ἐσμεν καὶ πρόβατα νομῆς αὐτοῦ. Εἰσέλθετε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις καὶ ἐξομολογεῖσθε αὐτῷ. Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὅτι Χρι-

στὸς κύριος, εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἕως γενεᾶς καὶ γενεᾶς ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. Εὐφρανθήτωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ καὶ τερφθήτω ἡ θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Καὶ πάντες οἱ χριστιανοὶ αἰνοῦντες καὶ δοξολογοῦντες εὐχαριστήσωμεν τῷ μόνῳ Θεῷ, χαίροντες ἐπὶ τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ὀνόματι χαρὰν μεγάλην. Ἔπεσε γὰρ ὁ ὑπερήφανος καὶ θεομάχος Χοσρόης. Ἔπεσε καὶ ἐπτωματίσθη εἰς τὰ καταχθόνια, καὶ ἐξωλοθρεύθη ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ, ὁ ὑπεραιρόμενος καὶ λαλήσας ἀδικίαν ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουδενώσει κατὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀχράντου μητρὸς αὐτοῦ τῆς εὐλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀπώλετο ὁ ἀσεβὴς μετ' ἤχους. Ἐπέστρεψεν ὁ πόνος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ἐπὶ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ κατέβη ἡ ἀδικία αὐτοῦ. Τῇ γὰρ κδ' τοῦ παρελθόντος Φεβρουαρίου μηνὸς τῆς ἐνισταμένης πρώτης ἐπινεμήσεως, τῆς ταραχῆς αὐτῷ γενομένης ὑπὸ Σιρόου τοῦ πρωτοτόκου αὐτοῦ υἱοῦ, καθὼς δι' ἑτέρας ἡμῶν κελεύσεως ἐσημάναμεν ὑμῖν, καὶ πάντων τῶν ἐκεῖσε περσῶν ἀρχόντων τε καὶ στρατευμάτων μετὰ καὶ παντὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀπὸ διαφόρων τόπων συναχθέντος ἀπὸ τοῦ καταράτου Χοσρόου συνδραμόντων τῷ μέρει Σιρόου, μετὰ καὶ Γουρδανάσπα τοῦ πρὶν ἐξάρχου τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ἐπετήδευσεν ἐκεῖνος ὁ θεομίσητος Χοσρόης φυγῇ χρήσασθαι, καὶ συσχεθεὶς δέσμιος ἐβλήθη ἐν τῷ νέῳ καστελλίῳ τῷ κτισθέντι παρ' αὐτοῦ ἐπὶ προφυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ συναχθέντων χρημάτων».

»Καὶ τῇ κε' τοῦ αὐτοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς Σιρόου στεφθέντος καὶ ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, καὶ τῇ κη' τοῦ αὐτοῦ μηνός, μετὰ τὸ ποιῆσαι τὸν θεομίσητον Χοσρόην τὰς δ' ἡμέρας σιδηροδέσμιον ἐν πάσῃ ὀδύνῃ, ἀνεῖλε τὸν αὐτὸν ἀγνώμονα καὶ θεομάχον καὶ ὑπερήφανον καὶ βλάσφημον πικροτάτῳ θανάτῳ, ἵνα γνῷ ὅτι Ἰησοῦς ὁ τεχθεὶς ἐκ Μαρίας, ὁ σταυρωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καθὼς αὐτὸς ἦν γράψας, εἰς ὃν ἐβλασφήμησε, Θεὸς παντοδύναμός ἐστι, ἀπέδωκεν αὐτῷ κατὰ τὰ παρ' ἡμῶν γραφέντα αὐτῷ. Καὶ ἐν τῷ μὲν βίῳ τούτῳ οὕτως ἀπώλετο ὁ θεομάχος ἐκεῖνος. Ἀπῆλθε δὲ τὴν ὁδὸν Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου τοῦ ἀκούσαντος ἀπὸ τοῦ παντοδυνάμου ἡμῶν Θεοῦ ὅτι καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ μὴ γεννηθῆναι, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀκατάσβεστον τὸ ἡτοιμασμένῳ τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀξίοις αὐτοῦ ἀπῆλθεν».

»Διὰ τῆς ἑτέρας ἡμῶν κελεύσεως τῆς γενομένης παρ' ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ ἀπλήκτου (τοῦ στρατοπέδου) ἡμῶν τοῦ πλησίον τῶν Κανζάκων (Γαζάκων), τῆς περιεχούσης τὴν κίνησιν τὴν ἀπὸ τῆς ιζ' τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς μέχρι τῆς ιε' τοῦ Μαρτίου μηνός, ἐσημάναμεν τὸ πῶς ὁ Θεὸς καὶ ἡ δέσποινα ἡμῶν ἡ θεοτόκος συνέπραξεν ἡμῖν τε καὶ τοῖς φιλοχρίστοις ἡμῶν ἐκστρατεύμασιν ὑπὲρ ἔννοιαν ἀνθρωπίνην, καὶ τὸ πῶς ἔφυγεν ἐνώπιον ἡμῶν ὁ θεομίσητος καὶ ἀνάσκαφος Χοσρόης ἀπὸ τοῦ Δασταγερχοσὰρ(¹) ἐπὶ Κτησιφῶντα, καὶ πῶς ἀπώλοντο τὰ παλάτια αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἐπαρχιῶν τῆς περσικῆς πολιτείας, καὶ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠδυνήθη Σιρόης ποιήσασθαι τὴν κίνησιν κατ' αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι ἡμᾶς τὴν κέλευσιν ἐκείνην καὶ στεῖλαι αὐτὴν τῇ ιε' τοῦ παρόντος Μαρτίου μηνός, ἐν τῷ φροντίζειν τοῦ γνῶναι ἡμᾶς ἕνεκεν Χοσρόου καὶ Σιρόου τὰ παρακολουθήσαντα καὶ πέμψαι ἡμᾶς ἐν διαφόροις τόποις, καὶ ἕως τοῦ Σιαρσούρων καὶ ἕως τοῦ μικροῦ Ζάβα (Ζάβ), τοῦ Καλχάς, τοῦ Ἰεσδέμ, ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ὁδοῖς ἔκ τε τῶν εὐτυχεστάτων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων καὶ τῶν Σαρακηνῶν τῶν ὄντων ὑπὸ τὴν φιλόχριστον ἡμῶν πολιτείαν, διὰ τό, ὡς εἴρηται, γνῶναι ἡμᾶς ἀκριβῶς τὰ

(¹) Δασταγερχισσὰρ=φρούριον. Δασταγέρδων, Δαστάγερδα=φρούριον χειροποίητον οὐχὶ φυσικὸν ὀχύρωμα (Δαστα περσιστὶ χείρ, γέρδα=κτίσμα).

ἐκεῖσε κινηθέντα, τῇ κδ΄ τοῦ αὐτοῦ Μαρτίου μηνὸς ἤνεγκαν πρὸς ἡμᾶς εἰς ἄπληκτον ἡμῶν τὸ πλησίον τῶν Κανζάκων οἱ τῆς σκούλκας (οἱ σωματοφύλακες) ἕνα Πέρσην καὶ ἕνα Ἀρμένιον, οἵτινες ἐπέδωκαν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν γενόμενον πρὸς ἡμᾶς ἀπό τινος ἀδσηκρῆτις Περσῶν, ἔχοντος ὄνομα Χοσδάη, καὶ ἀξίωμα Ρασνᾶν ([1]), περιέχον ὅτι Σιρόου ἀναγορευθέντος βασιλέως Περσῶν, ἀπέλυσεν αὐτὸν μετὰ καὶ ἄλλων ἀρχόντων πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὑπομνηστικοῦ αὐτοῦ Σιρόου γενομένου πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι καταλαβὼν εἰς τὸ Ἄρμαν συνεῖδε τοῦ ἀπολῦσαι πρὸς ἡμᾶς τοὺς προειρημένους δύο ἄνδρας ἐπὶ τῷ πεμφθῆναί τινας, τοὺς ὀφείλοντας ἀβλαβεῖς διασῶσαι αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἐγνώσθη ἡμῖν διὰ τὸ θεωρῆσαι αὐτὸν πολλὰ σκηνώματα Περσῶν κατὰ τὴν ὁδὸν ἀναιρεθέντα ὑπὸ τοῦ εὐτυχεστάτου ἡμῶν στρατοῦ ἀπὸ τοῦ Ναρβὰν περὶ τὰ τρία σκηνώματα καὶ ὅτι ἐκ τούτου δειλιάσας ἐφοβήθη χωρὶς τῶν διασωστῶν καταλαβεῖν πρὸς ἡμᾶς. Καὶ τῇ κε΄ τοῦ αὐτοῦ Μαρτίου μηνὸς ἀπελύσαμεν πρὸς αὐτοὺς Ἠλίαν τὸν ἐνδοξότατον στρατηλάτην τὸν ἐπίκλην Βαρσοκά, καὶ Θεόδοτον τὸν μεγαλοπρεπέστατον δρουγγάριον ([2]) μετὰ νεωτέρων καὶ κ΄ ἵππων ἀδιστράτων σελλαρίων ὀφειλόντων ἀπαντηθῆναι καὶ διασῶσαι αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς. Μετ' αὐτῶν δὲ συνοίδαμεν πέμψαι καὶ Γουσδανάσπαν τὸν Ραζεὶ τὸν χιλίαρχον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ τὸν ἐλθόντα πρὸς ἡμᾶς, ὅτε ἡ ταραχὴ ἐγένετο μετὰ τοῦ Σιρόου καὶ Χοσρόου. Καὶ τῇ λ΄ τοῦ Μαρτίου μηνὸς ἐδεξάμεθα ἀπόκρισιν ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ ἡμῶν, τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων ἀπὸ Ἠλία καὶ Θεοδότου καὶ Γουσδανάσπα, ὡς ὅτι μέγαν χειμῶνα εὗρον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα (Ζάγρου), καὶ ὅτι ἐξέλαβον ἐκ τῶν καστελλίων Πέρσας καὶ ἄλογα, καὶ οὕτω κόπτουσι τὰς χιόνας καὶ ὅτι ἐγνώσθη αὐτοῖς πλησιάσαι ἐν τοῖς μέρεσιν ἐκείνοις τοὺς πρεσβευτὰς τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ μέγαν χειμῶνα γενέσθαι οὐκ ἠδυνήθησαν ὑπερβῆναι τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα. Καὶ ἐκ τούτου ἔγνωμεν ἡμεῖς καὶ πάντες οἱ τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἐπὶ τὸ πλέον ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης ὡδήγησεν ἡμᾶς καὶ ὁδηγεῖ καὶ διασῴζει. Εἰ γὰρ συνέβη ἡμᾶς ὀλίγας ἡμέρας ἐμβραδῦναι ἐπὶ τὰ μέρη τοῦ Ζάρα, καὶ εἴθ' οὕτω γενέσθαι τὸν χειμῶνα, δαπανῶν τοσούτων μὴ εὑρισκομένων ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις, εἰς μεγάλην βλάβην εἶχεν ἐλθεῖν τὰ εὐτυχέστατα ἡμῶν ἐκστρατεύματα. Ἐξότε γὰρ ἐκινήσαμεν ἐκ τοῦ Σιαρσούρων, τουτέστιν ἀπὸ τῆς κδ΄ τοῦ Φεβρουαρίου μηνός, μέχρι τῆς λ΄ τοῦ Μαρτίου μηνὸς οὐκ ἐνέδωκε χιονίζειν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ Θεοῦ ἐλθόντες ἐπὶ τὰ μέρη τῶν Κανζάκων ηὕραμεν δαπάνας πολλὰς καὶ ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τῶν Κανζάκων ἐμείναμεν τελείᾳ οὔσῃ καὶ ἐχούσῃ περὶ τοὺς τρισχιλίους οἴκους καὶ ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις, ὥστε δυνηθῆναι ἡμᾶς τοσαύτας ἡμέρας ἐν ἑνὶ τόπῳ ἐπιποιῆσαι· καὶ ἐκελεύσαμεν τοῖς τῶν φιλοχρίστων ἡμῶν ἐκστρατευμάτων ἵνα τὰ ἄλογα αὐτῶν εἰς τοὺς οἴκους τῆς πόλεως βάλωσι διὰ τὸν γενόμενον χειμῶνα, καὶ ἵνα πρὸς ἕνα ἵππον εἷς ἕκαστος αὐτῶν ἔχῃ εἰς τὸ ἄπληκτον ἡμῶν· πλησίον γὰρ αὐτῆς τῆς πόλεώς ἐστι τὸ φωσᾶτον ἡμῶν· ὁ γὰρ βαρισμάνας (διοικητὴς) τῆς πόλεως τῶν Κανζάκων καὶ πάντες οἱ κτήτορες αὐτῆς, ἡνίκα ἔμαθον ὑπερβῆναι εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ζάρα, ἀνεχώρησαν καὶ εἰς ὀρεινοὺς τόπους ἀπῆλθον εἰς ὀχυρώτερα καστέλλια. Ἡνίκα δὲ ἐδεξάμεθα τοὺς δύο ἀνθρώπους τοὺς πεμφθέντας ἀπὸ Σιρόου τοῦ βασιλέως Περσῶν, τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν, τουτέστι τὸν Πέρσην, ἀπελύσαμεν, μετὰ καὶ ἑτέρων ἀνθρώπων πρὸς τὸν βαρισμάναν τῶν Κανζάκων, ἀπὸ μ΄ μιλίων ὄντα καὶ εἰς Καστέλλιον ὀχυ-

---

([1]) Ἐξ απορρήτων συμβούλου. Τὸ ὄνομα παρεδόθη ὑπὸ τοῦ χρονογράφου πλημμελῶς. Τὸ ὀρθὸν ἔχει Ραζ-δάν=ὁ γινώσκων τὸ μυστικόν.

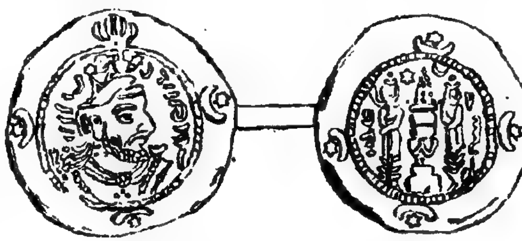
([2]) **Δρουγγάριος** ἀρχηγός στίφους (λατ. Drungus), μοίραρχος, στρατηγός.

ρόν, καὶ ἐποιήσαμεν πρὸς αὐτὸν ὑπομνηστικὸν ἵνα κἂν ξ΄ ἄλογα λόγῳ τῶν πρεσβευτῶν εὐτρεπίσῃ, εἰς τὸ ἐν συντόμῳ καὶ ἀνεμποδίστως ἀπελθεῖν αὐτοὺς πρὸς Σιρόην βασιλέα Περσῶν. Καὶ δεξάμενος τοὺς πεμφθέντας παρ' ἡμῶν ὁ βαρισμάνας καὶ τὸ τοιοῦτον ἡμῶν ὑπομνηστικὸν ἐπὶ πολλὰς ὥρας εὐφήμησαν καὶ ἡμᾶς καὶ Σιρόην βασιλέα Περσῶν καὶ αὐτὸς καὶ αὐτὸς καὶ πάντες οἱ εὑρεθέντες ἐκεῖσε. Ἐπληροφορήθησαν γὰρ ι τοῦ πεμφθέντος Πέρσου ἀπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ, ὅτι ὁ θεομάχος Χοσρόης ἀπώλετο καὶ ὅτι βασιλεὺς Περσῶν Σιρόης ἐγένετο, καὶ ἀντέγραψεν ἡμῖν ὁ βαρισμάνας ὅτι πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν ἐγκελευσθέντα αὐτῷ τὰ ἄλογα τῶν πρεσβευτῶν ὀνευτρεπῆ ποιεῖ, καὶ ἡνίκα δέξηται δευτέραν ἡμῶν κέλευσιν περιέχουσαν καταλαβεῖν τοὺς πρεσβευτάς, πρὸς ἡμᾶς αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ ὁ βαρισμάνας ἔρχεται φέρων τὰ τοιαῦτα ἄλογα, ὀφείλων πᾶσαν ὑπουργίαν καὶ δουλείαν ἐκτελέσαι. Ἐπιποιησάντων δὲ ἡμῶν ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων ἕως τῆς τρίτης τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς ἐπικατέλαβε Φαϊὰκ ὁ ἀδσηκρῆτις, ὁ καὶ Ρασνᾶν, περὶ ὥραν δευτέραν, Κυριακῆς οὔσης. Καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐδεξάμεθα αὐτόν, καὶ ἐπέδωκεν ἡμῖν ὑπομνηστικὸν Καβάτου τοῦ καὶ Σιρόου τοῦ ἡμερωτάτου βασιλέως περσῶν, περιέχοντα τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ καὶ ὅτι θέλει μεθ' ἡμῶν καὶ μετὰ ἑκάστου ἀνθρώπου εἰρήνην ἔχειν. Συνοίδαμεν οὖν τὸ ἴσον τοῦ ὑπομνηστικοῦ Καβάτου τοῦ καὶ Σιρόου τοῦ ἡμερωτάτου, ὑποτάξαι τῇ παρούσῃ ἡμῶν κελεύσει, εἶθ' οὕτω δὲ καὶ τὸ παρ' ἡμῶν ἀντιγραφὲν αὐτῷ ὑποτάξαι. Ἕως δὲ τῆς ἑβδόμης τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς ἐν αὐτῷ τῷ ἀπλήκτῳ ἡμῶν ἐποιήσαμεν τῷ πλησίον τῶν Κανζάκων, τουτέστι τὰς κζ΄ ἡμέρας, καὶ τῇ ὀγδόῃ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπελύσαμεν τὸν αὐτὸν Φαϊὰκ τὸν ἀδσηκρῆτις, τὸν καὶ Ρασνᾶν, κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον θεραπεύσαντες αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἔσχε μετ' αὐτοῦ καὶ πρόσωπα εὐυπόληπτα, καὶ ἀπελύσαμεν μετ' αὐτοῦ Εὐστάθιον τὸν μεγαλοπρεπέστατον ταβουλάριον. Καὶ οὕτω θαρροῦμεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἀγαθὸν καὶ παντοδύναμον Θεὸν καὶ εἰς τὴν δέσποιναν ἡμῶν τὴν Θεοτόκον, ὅτι πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν ἔχουσι διοικῆσαι».

»Καὶ ἡμεῖς δὲ τῇ η΄ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐκινήσαμεν σὺν Θεῷ ἐκ τοῦ ἀπλήκτου ἡμῶν ὀφείλοντες τῇ ὁδῷ ἡμῶν χρήσασθαι τῇ ἐπὶ Ἀρμενίαν. Ἀλλὰ καλῶς ποιεῖτε ἀδιαλείπτως καὶ ἐκτενέστερον εὐχόμενοι ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀξιώσῃ ἡμᾶς, ὡς ἐπιθυμοῦμεν, ἰδέσθαι ὑμᾶς».

Δὲν ηὐφραίνετο δὲ μόνη ἡ πρωτεύουσα ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι τοῦ βασιλέως· πᾶσαι αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι ᾐσθάνθησαν ἀμέσως τὰ εὐεργετικὰ τῆς εἰρήνης ἀποτελέσματα. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συντεθειμένων ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἡρακλείου Θεόδωρος διέτρεξεν, ἐν συνοδίᾳ ἐπιτρόπων τοῦ Σιρόου, τὰς πόλεις τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ἀντικαθιστῶν ἁπανταχοῦ ἑλληνικὰς φρουρὰς ἀντὶ τῶν περσικῶν καὶ προπέμπων μέχρι τῶν συνόρων τοῦ κράτους τὰς τελευταίας ταύτας ἐπανερχομένας εἰς τὰ ἴδια. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ βασιλεὺς ἀναχωρήσας ἐκ Γαζάκων (ἢ Γάζης) καὶ ὑπερβὰς τὰ Γορδυαῖα ὄρη κατῆλθεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, προέβη μέχρι τῆς Ἀμίδης, ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν Ἱεράπολιν τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπορεύθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, διατρίβων ἐκ διαλειμμάτων καθ' ὁδὸν ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν διοίκησιν τῶν πόλεων καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἡ θριαμβικὴ αὕτη καὶ εὐεργετικὴ σύναμα πορεία αὐτοῦ διήρκεσε περὶ τοὺς πέντε μῆνας, διότι ὁ βασιλεὺς δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως παραλίαν εἰμὴ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον. Ἐκεῖ ἔδραμον πρὸς ὑποδεξίωσιν αὐτοῦ ὁ λαὸς τῆς πόλεως, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλείου Κωνσταντῖνος καὶ ὁ πατριάρχης Σέργιος, κρατοῦντες κλάδους ἐλαιῶν καὶ λαμπάδας καὶ ᾄδοντες εὐχα-

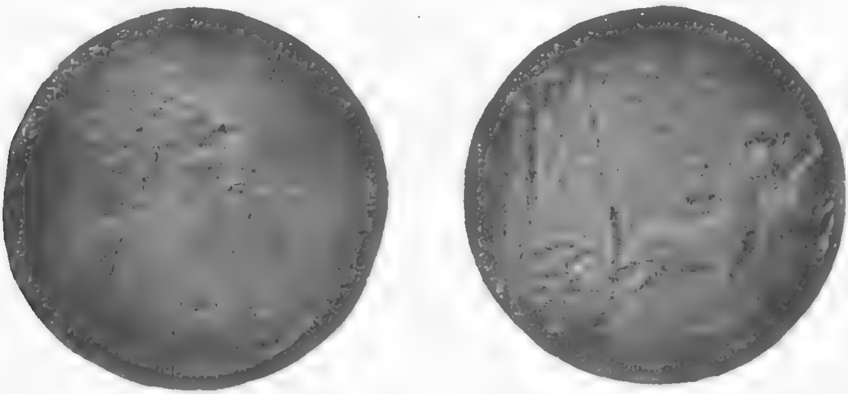
ριστηρίους τῷ 'Υψίστῳ ὕμνους. 'Ο καλὸς κἀγαθὸς μάγιστρος Βῶνος, ὅστις μετὰ τοσαύτης δεξιότητος διεξήγαγε τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ βασιλέως, εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῷ μεταξύ. 'Αλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ 'Ηράκλειος εἶχεν ἀφήσει παῖδα δεκαετῆ, ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου τῷ 622, ἦτο ἤδη νέος ἑπτακαιδεκαέτης. 'Η συνέντευξις τῶν δύο βασιλέων ὑπῆρξε κατανυκτική. 'Ο νέος Κωνσταντῖνος ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πατρός, ὅστις ἐγείρας αὐτὸν ἀμέσως ἠσπάσθη μετὰ δακρύων, τὸ δὲ θέαμα τοῦτο συνεκίνησεν ἐπὶ μακρὸν τὸ ἀναρίθμητον τῶν ἀνθρώπων πλῆθος ἐνώπιον τοῦ ὁποίου συνέβαινε. Μετὰ μικρὰν ἀνάπαυσιν ὁ 'Ηράκλειος διαπεράσας τὸν Βόσπορον εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐν θριάμβῳ ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων. "Ανδρες δὲ προπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρόν, ὃν ἀνέσωσεν ἀπὸ τῆς περσικῆς βεβηλώσεως καὶ ὑπελάμβανεν εὐλόγως ὡς τὸ ἐνδοξότατον τῶν ἄθλων αὐτοῦ τρόπαιον. 'Ο ἐνθουσιασμὸς τοῦ πλήθους προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, αἰνιττόμενοι τὰς ἓξ τοῦ 'Ηρακλείου στρατείας, παρέβαλλον τὸν βασιλέα πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν, ὅστις, ἐν ἡμέραις ἓξ δημιουργήσας τὸν κόσμον, ἀνεπαύσατο τῇ ἑβδόμῃ.

Νόμισμα τοῦ Σιρόου

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι ἡγεμόνες ἔδειξαν τοσαύτην στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν καὶ πολιτικὴν σύνεσιν καὶ δεξιότητα περὶ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος ὅσην ὁ 'Ηράκλειος. 'Ανακεφαλαιώσωμεν τώρα τὰ διαπραχθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἑπτὰ ἔτη. Τῷ 622 ἀποβιβάζεται εἰς τὴν παραλίαν τοῦ 'Ισσικοῦ κόλπου· καὶ διὰ μόνου τούτου τοῦ στρατηγικοῦ κινήματος ἀναγκάζει τοὺς ἐν Χαλκηδόνι στρατοπεδεύοντας Πέρσας νὰ ὑποχωρήσωσι μέχρι τῶν νοτιοανατολικωτέρων ἐκείνων ὁρίων τῆς μικρᾶς 'Ασίας καὶ νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς δυσχωρίαις τοῦ Ταύρου ὅπου ἡττῶνται. Τότε ὁ 'Ηράκλειος ἀνερχόμενος ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶ ὑπερβαίνει τὸν Ταῦρον, διέρχεται τὴν Καππαδοκίαν καὶ κατελθὼν εἰς τὸν Πόντον διαχειμάζει περὶ τὸν "Αλυν ποταμόν, ἀπαλλάξας οὕτω πολεμίων διὰ μιᾶς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἑλληνικὴν χερσόνησον. Τῷ δὲ 623 ἐμβάλλει εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τοῦ περσικοῦ κράτους. 'Αποβιβασθεὶς εἰς Τραπεζοῦντα τρέπεται πρὸς ἀνατολάς, ἔρχεται εἰς τὴν 'Αρμενίαν, περᾷ τὸν 'Αράξην ποταμόν, ἐμβάλλει εἰς τὴν 'Ατροπατηνὴν Μηδίαν, κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Γάζαν, καὶ ἔπειτα ὀπισθοχωρήσας εἰς 'Αλβανίαν διαχειμάζει παρὰ τὴν Κασπίαν. 'Εκεῖ ἐν 'Αλβανίᾳ διεξάγει εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπιτηδειότατον πόλεμον κατὰ τριῶν περσικῶν στρατῶν καὶ κατατροπώνει ὁλοσχερῶς ἕνα ἐξ αὐτῶν· μεθ' ὃ τῷ 625 ἐπιστρέφει πρὸς τὸν "Αλυν ποταμόν, διὰ τῆς 'Αρμενίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Κιλικίας, ὅπου αὖθις κατασυνέτριψε περὶ Σάρον τὰς περσικὰς δυνάμεις. 'Η τριετὴς αὕτη ἐκστρατεία, ἡ πολλὰς καὶ ποικίλας πληγὰς ἐπενεγκοῦσα εἰς τὸ περσικὸν κράτος, δὲν κατέβαλεν εἰσέτι τὸν Χοσρόην. Τῷ 626 ὁ γέρων οὗτος βασιλεὺς συμφωνεῖ μετὰ τῶν 'Αβάρων νὰ πολιορκήσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διὰ τριῶν νέων στρατῶν ἀγωνίζεται νὰ συλλάβῃ ὡς ἐν δικτύῳ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. 'Ο 'Ηράκλειος, πέμψας τὴν ἀναγκαίαν ἐπικουρίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, παραμένει ἐν Καππαδοκίᾳ, ἅμα μὲν ἐπιτηρῶν τὴν μεγάλην πολιορκίαν, ἅμα

δὲ ἀπειλῶν τὸ περσικὸν κράτος. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι οἱ Ἄβαρες ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναζεύξωσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ εἷς τῶν τριῶν νέων στρατῶν τοῦ Χοσρόου ὅστις ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἄβαρας, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε, διετέλει κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μάτην περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκηδόνος, καὶ ὅτι ὁ δεύτερος τῶν στρατῶν ἐκείνων κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, ὁ Ἡράκλειος ἐξώρμησεν αὖθις ἐπί τινας μῆνας ἀμυνόμενος μὲν κατὰ τοῦ τρίτου περσικοῦ στρατοῦ, παρασκευαζόμενος δὲ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους. Τῷόντι ἐν ἀρχῇ τοῦ 627 ἐπι-

Μετάλλιον ἐπὶ ταῖς νίκαις τοῦ Ἡρακλείου. Μετ' ἐπιγραφῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν
(Μουσεῖον νομισματοσήμων Βερολίνου)

σκήπτει αὖθις εἰς τὴν Μηδίαν καὶ τὴν Ἀσσυρίαν, κατατροπώνει ὁλοσχερῶς ἐν Νινευὶ τὰς τελευταίας τοῦ Χοσρόου δυνάμεις, κυριεύει καὶ λεηλατεῖ ἅπαντα τὰ παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν περσικὰ βασίλεια καὶ ἑτοιμάζεται νὰ εἰσελάσῃ εἰς Κτησιφῶντα, ὅτε μανθάνει ὅτι οἱ Πέρσαι περιελθόντες εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ ἀπελπισίαν καταβάλλουσι τὸν ἰσχυρογνώμονα Χοσρόην καὶ ἀναγορεύουσι τὸν υἱὸν αὐτοῦ Σιρόην, πρόθυμον ὄντα νὰ ἀποθέσῃ τὰ ὅπλα. Τότε ὁ Ἡράκλειος ἐπανέρχεται εἰς Γάζαν τῆς Ἀτροπατηνῆς Μηδίας καὶ δεχθεὶς ἐκεῖ τοὺς πρέσβεις τοῦ νέου βασιλέως ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης. Ἡ ἱστορία θαυμάζει καὶ δικαίως τὴν ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς Ἀσίας τῶν μυρίων Ἑλλήνων. Θαυμάζει ἔτι μᾶλλον τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους, καὶ θαυμάζει οὐδὲν ἧττον τὴν διὰ τῆς Ἱσπανίας ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν ἔφοδον τοῦ καρχηδονίου Ἀννίβα· ἀλλὰ δὲν προσήκει ἆρά γε νὰ ἀποδοθῇ ὡσαύτως δικαιοσύνη εἰς τὰς μεγαλεπηβόλους ἐκείνας τοῦ Ἡρακλείου ἐπιχειρήσεις δι' ὧν κατεβλήθη εἰς ἔδαφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος;

Ἔδειξε δὲ καὶ μετριοπάθειαν συνετὴν μετὰ τοσαύτας νίκας περὶ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Ὁ Ἡράκλειος δὲν ὑπέπεσε τότε εἰς τὸ ἁμάρτημα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δὲν ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ πρὸς ἀνατολὰς τὸ κράτος, ὅπως ἔπραξεν ἐκεῖνος πρὸς δυσμάς, δὲν ἐζήτησε νὰ αὐξήσῃ τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνέκειτο, ἐνῷ καὶ τῶν προϋπαρχόντων ἡ συγχώνευσις ἦτο ἤδη δυσχερεστάτη. Ὅθεν τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἔμειναν οἷα ἦσαν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τελευταίου τριακονταετοῦς πολέμου· ὁ ποταμὸς Ἀράξης πρὸς βορρᾶν, ὁ ποταμὸς Εὐφράτης πρὸς μεσημβρίαν. Ἐπέκεινα αὐτῶν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἦσαν Νεστοριανοί, πρὸς οὓς πᾶσα συνδιαλλαγὴ ἀπέβη ἀδύνατος, τὰ δὲ ἄλλα φῦλα καὶ δόγματα ἦσαν ἐντελῶς ἀλλότρια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Ἀράξου ἐπεκράτει ὁ χριστιανισμός, καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ ὀρθοδοξία, ἥτις

ἤλπιζεν ἔτι νὰ προσοικειωθῇ τὰς ὑφισταμένας αἱρέσεις καὶ ἰδίως τὴν ἐπισημοτάτην αἵρεσιν τῶν μονοφυσιτῶν· ἤλπιζε δηλαδὴ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν θρησκευτικὴν ἑνότητα καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἑνότητα τὴν πολιτικήν.

'Αλλ' ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτοι εἶναι οἱ ἀγῶνες τοὺς ὁποίους ὁ 'Ηράκλειος κατέβαλεν ἵνα ἐπιρρώσῃ ἠθικῶς τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, αἰσθήματος οὐχὶ ἁπλῶς θεωρητικοῦ καὶ ἀδρανοῦς, οἷον δυστυχῶς ἐπεκράτει τότε ἐν τῇ 'Ανατολῇ, ἀλλὰ πρακτικοῦ καὶ ἐνεργοῦ, οἷον μόνον ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ἀπὸ τῶν ποικίλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο. Ναὶ μὲν τὸ ἐνεργὸν καὶ πρακτικὸν ἐκεῖνο αἴσθημα δὲν ἠδυνήθη νὰ ῥίψῃ παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ῥίζας ἀρκετὰ βαθείας, ὥστε νὰ παραγάγῃ διαρκεῖς τοὺς καλλίστους αὐτοῦ καρπούς· μετ' ὀλίγον μάλιστα θέλομεν ἴδει αὐτὸ ναρκούμενον αὖθις ἐκ διαλειμμάτων ἐνώπιον τῆς ἀραβικῆς θρησκείας καὶ κατακτήσεως, καὶ ἐπί τινα χρόνον καταβαλλόμενον ὑπ' αὐτῆς, ὅπως πρὸ τοῦ 'Ηρακλείου εἶχε καταβληθῇ ὑπὸ τῆς περσικῆς θρησκείας καὶ κατακτήσεως. 'Αλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἄξιον ἰδιαζούσης μελέτης εἶναι τὸ πολίτευμα τοῦ 'Ηρακλείου καὶ τῶν ἄλλων μοναρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσοι, αἰσθανόμενοι μὲν τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμφυσήσωσι πνεῦμα ζωοποιὸν εἰς τὸ ἐκλελυμένον ἐκεῖνο κοινωνικὸν σῶμα, μὴ εὑρίσκοντες δὲ ἄλλο πρὸς τοῦτο ὄργανον εἰμὴ τὴν πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα ἀφοσίωσιν, ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσι τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην χρήσιμον εἰς τὸν κοινωνικόν, τὸν πολιτικόν, τὸν ἐθνικὸν βίον· διότι, ἂν οἱ περὶ τούτου ἀγῶνες δὲν ηὐδοκίμησαν πάντοτε καὶ ἂν ἐπὶ τέλους τὸ ἔργον ἐντελῶς ἐματαιώθη, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πολλάκις ἡ θρησκεία ἀποβαλοῦσα τὴν τότε συνήθη αὐτῇ νάρκην οὐ μόνον ἔσωσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων ἀλλὰ καὶ κλέος αὐτῷ περιεποίησεν ἐκ διαλειμμάτων. 'Εντεῦθεν δὲ δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν διδάγματα ἀσφαλῆ περί τε τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἑλληνισμοῦ.

Τῳόντι οὐδέποτε ἔθνος ηὐδαιμόνησε καὶ ἐμεγαλούργησεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄνευ ἰσχυρῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων· ἓν δὲ τῶν ἐλατηρίων τούτων, καὶ τὸ ἰσχυρότατον πάντων, εἶναι ἡ θρησκεία. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἠθικοὶ τῶν ἐθνῶν μοχλοί, φιλοπατρία, φιλοτιμία, φιλοδοξία, παιδεία, ἰσονομία, καὶ εἴ τις ἄλλος, ἡνωμένοι ὁμοῦ δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἔλλειψιν τῆς θρησκείας, ἐνῷ ἡ ἱστορία ἀναφέρει ἔθνη διὰ μόνης τῆς θρησκείας ὑπάρξαντα, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἑλληνισμόν. 'Αλλά, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἡ θρησκεία, ἵνα τονώσῃ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, δέον νὰ μὴ ἐκτραπῇ εἰς τὴν ὑπερβολικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸν παράδοξον πολλαπλασιασμὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων, εἴς τινας ὀλεθρίας παρεξηγήσεις τῶν κανόνων τῆς πίστεως. Ταῦτα τὰ ἀτοπήματα ἐπεχείρησαν πολλοὶ βασιλεῖς νὰ θεραπεύσωσι διὰ ποικίλων τρόπων.

Δυστυχῶς αὗται τῆς βασιλείας αἱ προσπάθειαι δὲν ἐπετύγχανον πάντοτε, καὶ πολλάκις ὑπενέδιδον εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἀντιπολίτευσιν πολλῶν ἐκ τῶν τοῦ κλήρου, οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠξίουν ὅτι ἡ θρησκεία δὲν σκοπεῖ τὴν ἠθικὴν τῆς πολιτείας διαμόρφωσιν ἀλλὰ τὴν συγκρότησιν ἰδίας πολιτείας, ἀσχέτου πρὸς τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα· καί, ὁσάκις ἡ κληρικὴ αὕτη ἀντιπολίτευσις κατίσχυε, τὸ κράτος ἐμαραίνετο. Ὁσάκις ὅμως ἡ βασιλεία κατώρθωνε νὰ μετοχετεύσῃ τὸν θρησκευτικὸν χυμὸν ἐντὸς τῶν σπλάγχνων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ κράτος παραδόξως ἐπερρώννυτο, ὅπως ἰδίως συνέβη ἐπὶ 'Ηρακλείου. Τούτων δὲ τῶν ἀγώνων τῆς βασιλείας ἡμῶν ἡ μελέτη εἶναι χρησιμωτάτη, καθὸ δυναμένη νὰ φέρῃ εἰς διδάγματα πρακτικά. Ναὶ μὲν ἡ θρησκεία

δὲν ἀποτελεῖ σήμερον τὸ μόνον ἠθικὸν τοῦ ἔθνους ἐλατήριον. Ὁ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμὸς ἀναμορφοῦται ὁσημέραι διὰ τοῦ ἐναρμονίου συνδυασμοῦ τριῶν στοιχείων, τῶν ἑξῆς· πρῶτον τῶν παραδόσεων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὸ ὄνομα ἡμῶν, τὴν γλῶσσαν, τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὸ αἴσθημα τῆς φιλοπατρίας· δεύτερον, τῶν παραδόσεων τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου, ἐξ ὧν παρελάβομεν τὰ δόγματα τῆς πατρίου θρησκείας, τὰς ἀρχὰς τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς κυβερνητικῆς ἑνότητος· τρίτον, τῶν δυνάμεων τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, τὰς ὁποίας δέον νὰ συναρμολογήσωμεν πρὸς τὰ προϋπάρχοντα τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου στοιχεῖα, ἵνα ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς καθ' ἑκάστην προαγομένας ἀπαιτήσεις τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἡ θρησκεία, ἂν δὲν εἶναι ἤδη ὁ μόνος τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμοῦ μοχλός, εἶναι πάντοτε μέρος τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὀργανικόν, οὗ ἄνευ ἐθνικὸς βίος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι πάντοτε εἷς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἱδρυθῇ ἡ μέλλουσα τῆς Ἀνατολῆς τύχη. Ποία ὅμως θρησκεία; Τοῦτο εἶναι ἓν τῶν σπουδαιοτάτων ἐρωτημάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ ἡ πάτριος ἱστορία. Ποία λοιπὸν εἶναι ἡ θρησκεία ἥτις ἔσωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον ἡμῶν; Ὄχι βεβαίως ἡ θρησκεία ἡ χωριζομένη ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα καὶ κατακλειομένη εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια· ὄχι ἡ θρησκεία ἡ πρεσβεύουσα ὅτι ἀρκεῖ νὰ τηρῶμεν τοὺς τύπους τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἵνα ὀνομαζώμεθα Χριστιανοὶ καὶ Ἕλληνες, καίτοι παραβαίνοντες τὰ κοινότερα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα, καίτοι καταπροδίδοντες τὰ ἱερώτερα πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν καθήκοντα. Ὄχι ἡ πίστις χωρὶς ἔργων, ἡ πίστις ἡ νεκρά· ὄχι! Ἡ τυπικὴ αὕτη λατρεία δὲν εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ, δὲν εἶναι τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα δι' οὗ ἀντεπαλαίσαμεν ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας κατὰ Περσῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι θρησκεία ἄνευ τύπων δὲν ὑπῆρξεν οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, ὥστε ἡ ἀκριβὴς αὐτῶν τήρησις εἶναι καθῆκον ἀπαράβατον. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι οἱ τύποι μόνοι ἄνευ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως, ἄνευ ἔργων καὶ θυσίας, δὲν ἀποτελοῦσι θρησκείαν; Τὰ ἔθνη λοιπὸν δὲν ἀκμάζουσι καὶ δὲν μεγαλουργοῦσιν εἰμὴ διὰ τῆς θρησκείας ἥτις στήνει τὸν θρόνον αὐτῆς ἐν μέσῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐν μέσοις στρατοπέδοις ἵνα διδάξῃ τὸν λαὸν τὸ χρηστῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸ γενναίως θνήσκειν· διὰ τῆς θρησκείας, οἵαν ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀείμνηστοι ἱεράρχαι οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῷ 1821 θυσιασθέντες· διὰ τῆς θρησκείας, οἵαν ἐνόησαν αὐτὴν οἱ πατέρες ἡμῶν, οἱ ὑπὲρ αὐτῆς προθύμως καὶ περιουσίαν καὶ ζωὴν καταβαλόντες· διὰ τῆς θρησκείας, οἵαν χθὲς ἀκόμη ἐνόησαν αὐτὴν οἱ ἀτρόμητοι ἀθληταὶ τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου, τῆς ὁποίας ἔναυλος ἔτι εἶναι ἡ ἡρωικὴ ἐκπυρσοκρότησις. Αὐτὴ εἶναι ἡ πίστις δι' ἧς ἐθριάμβευσε κατὰ Περσῶν ὁ Ἡράκλειος· αὐτὴ δι' ἧς οἱ Κωνσταντῖνοι, οἱ Βασίλειοι καὶ οἱ Κομνηνοὶ τοσάκις κατετρόπωσαν τοὺς Μωαμεθανούς· αὐτὴ ὑπὲρ ἧς ἔπεσεν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ τελευταῖος Κωνσταντῖνος· αὐτὴ δι' ἧς ἀνεκτήσαμεν ἐν μέρει τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτή, αὐτὴ καὶ μόνη, δι' ἧς, ἐάν, κατὰ τὸν ἀπόστολον, μαρτυρήσωμεν καὶ συνευδοκήσωμεν τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ἡμῶν, θέλομεν δυνηθῇ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἑνότητα.

Ἐν δὲ τῷ μέσῳ αἰῶνι οὐδεὶς τῶν βασιλέων ἡμῶν εἰργάσθη ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ ἐκείνῳ σκοπῷ πρακτικώτερον τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη νὰ ἀναφλέξῃ μὲν τὰς καρδίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἐμπνέων αὐτοῖς τὸ καθῆκον τοῦ νὰ τιμωρήσωσι τὰς συμφορὰς ὅσας ὑπέστη τὸ πάτριον θρήσκευμα ἐκ τῶν περσικῶν ἐπιδρομῶν, νὰ καθαγιάσῃ δὲ τὰς περὶ τούτου πεποιθήσεις αὐτῶν ἀντιτάσσων τὴν οἰκτίρμονα εἰκόνα τοῦ ἐσταυρωμένου Σωτῆρος καὶ τὴν μυστηριώδη ἔννοιαν τῆς θεοτόκου αὐτοῦ μητρὸς εἰς

τὴν κτηνώδη ζωροαστρικὴν πυρολατρείαν. Πᾶσαι τοῦ βασιλέως ἐκείνου αἱ ἀγορεύσεις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπέβλεπον· ὁποίαν δὲ ἐντύπωσιν δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ προξενήσωσιν αἱ ἀγορεύσεις αὗται, ἐξερχόμεναι ἐκ τῶν χειλέων ἀνδρὸς ἡγουμένου μὲν ἀείποτε, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ προκινδυνεύοντος τῶν ταγμάτων αὐτοῦ; Εἴδομεν αὐτὸν τὴν ἡμέραν τῆς πρώτης ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεως λαβόντα ἀνὰ χεῖρας τὴν ἀχειροποίητον τοῦ Σωτῆρος εἰκόνα καὶ οὕτω κατελθόντα εἰς τὴν παραλίαν ἀφ' ἧς ἐξέπλευσεν ἐπὶ τὸν Ἰσσικὸν κόλπον. Εἴδομεν αὐτὸν ἐν Κιλικίᾳ κρατοῦντα ἀνὰ χεῖρας τὴν θαυματουργὸν ἐκείνην εἰκόνα καὶ ταύτην εἰς τοὺς συστρατιώτας δεικνύοντα ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν μάχην. Εἴδομεν αὐτὸν εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς Περσίας ἐπαγγελλόμενον εἰς τοὺς πίπτοντας τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς αἰωνίου δόξης. Εἴδομεν αὐτὸν ἱδρύοντα τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἅμα τελετὴν τῆς Ἀ κ α θ ί σ τ ο υ ἀκολουθίας. Εἴδομεν τελευταῖον αὐτὸν κατὰ τὸν θρίαμβον ὃν ἐτέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀγῶνος ἔχοντα προπορευόμενον πρὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἅρματος τὸν ζωοποιὸν σταυρόν, ὃν κατηνάγκασε τοὺς Πέρσας νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ ἀπαχθέντα ἄλλοτε ἐξ Ἱεροσολύμων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη. Ἀλλ' ἐν ἔαρι τοῦ ἀκολούθου ἔτους 629 ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Συρίαν συνεπαγόμενος τὸ τιμιώτατον ἐκεῖνο τῆς πίστεως ἡμῶν κειμήλιον, τὸ διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἀνασωθὲν ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἀφικόμενος εἰς Ἱεροσόλυμα ἀποκατέστησε πρὸ πάντων εἰς τον πατριαρχικὸν τῆς πόλεως ταύτης θρόνον τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν, ὅστις εἶχεν ὡσαύτως ἀπαχθῆ αἰχμάλωτος ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὅτε πρὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν οὗτοι διήρπασαν τὴν ἱερὰν πόλιν, καὶ ἤδη ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν μετὰ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων. Ὁ σταυρὸς παρεδόθη εἰς τὸν πατριάρχην σῶος καὶ ἀλύμαντος, διότι οἱ Πέρσαι οὐδεμίαν ἐπήνεγκον αὐτῷ, ὡς βεβαιοῦται, βλάβην. Τῇ δὲ 14 Σεπτεμβρίου ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ὑψώσῃ πανηγυρικῶς τὸ σύμβολον ἐκεῖνο τῆς πίστεως καὶ τῆς νίκης ὅπου ἄλλοτε ἵστατο, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ ἔτους 335 ἐγερθὲν αὐτόθι τὸ πρῶτον ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου (ἰδὲ Κεφ. Β΄ βιβλ. Η΄, Β τόμ.). Καὶ ἐξῆλθε λοιπὸν

Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ
(Ἐλεφαντίνου διπτύχου τῆς [illegible] ἑκατονταετηρίδος. Βρεταννικὸν Μουσεῖον)

βαστάζων τὸν σταυρὸν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον· ὁ κλῆρος ἔψαλλε τὸ «σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος, καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ σταυροῦ σου πολίτευμα». Λαὸς δὲ ἀναρίθμητος ἐπευφήμει καὶ ηὐλόγει τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἐθνικὴ ἅμα καὶ θρησκευτικὴ τελετὴ ἣν ἵδρυσεν ὁ Ἡράκλειος καὶ ἣν ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε πανηγυρίζουσα μέχρι τῆς σήμερον τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἑκάστου ἔτους.

Ἀλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία εὐτυχὴς καὶ μεγάλη τοῦ Ἡρακλείου ἡμέρα. Ἐνῷ πρέσβεις τῆς ἀπωτάτης Δύσεως καὶ τῆς ἀπωτάτης Ἀνατολῆς προσήρχοντο συγχαίροντες αὐτῷ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀφ' ἑνὸς οἱ πρέσβεις τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Δαγοβέρτου καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων· ἐνῷ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι δι' ἑπταετῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων διέπραξεν ὅ,τι δὲν ἠμπόρεσαν νὰ διαπράξωσιν ἐπὶ αἰῶνας οἱ ἰσχυρότατοι καὶ περιφανέστατοι τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Ἰουλιανός, ὁ Ἰουστινιανός· ἐνῷ ἠδύνατο νὰ νομίσῃ ὅτι καταβαλὼν εἰς ἔδαφος τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος ἐξησφάλισε διὰ παντὸς τὸ χριστιανικὸν αὐτοῦ βασίλειον ἀπὸ τοῦ πολεμίου ὅστις μόνος ἐφαίνετο ἀπειλῶν αὐτὸ ἐξ ἀνατολῶν· καὶ ἐνῷ ἤλπιζε νὰ ἀσχοληθῇ τοῦ λοιποῦ ἐν ἀνέσει καὶ ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν διοικητικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, αἴφνης φάσμα φοβερὸν ἐξεγερθὲν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου παρέστη αὐτῷ καὶ ἠξίωσεν ὅτι ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἀγῶνες ἦσαν προοίμια ἁπλᾶ ἀγώνων φοβερωτέρων, εἰς οὓς ἐκάλεσε τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμὸν νέος προφήτης καὶ νέον δόγμα. Ὁ προφήτης οὗτος ἦτο ὁ Μωάμεθ· τὸ δόγμα τοῦτο ἦτο τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα.

Ὁ Μωάμεθ ἐγεννήθη εἰς Μέκκαν τῆς Ἀραβίας ἐν ἔτει 569 ἢ 571 μ. Χ., ἤρχισε τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς ἡλικίαν ἐτῶν τεσσαράκοντα, ἤτοι περὶ τὸ 610, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἀπὸ τῆς Μέκκας εἰς Μεδινάν, ἑτέραν τῆς Ἀραβίας πόλιν, τῷ 622, ἀφ' ἧς καὶ ἄρχεται τὸ μωαμεθανικὸν ἔτος τὸ καλούμενον ἔτος τῆς Ἐγίρας, ἤτοι τῆς φυγῆς· ἐκεῖθεν ἐπεχείρησε τὴν διάδοσιν τοῦ νέου δόγματος καθ' ὅλην τὴν Ἀραβίαν, ἐγένετο βαθμηδὸν κύριος τῆς χερσονήσου ταύτης καὶ αὐτῆς τῆς Μέκκας τῷ 630, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομάς τινας εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὰ δύο ἑπόμενα ἔτη καὶ ἀπέθανε κατὰ Ἰούνιον τοῦ 632.

Τὸ δογματικὸν μέρος τοῦ θρησκευτικοῦ κηρύγματος τὸ ὁποῖον ἀντήχησε τότε διὰ τοῦ Μωάμεθ ἐν τῇ ἀραβικῇ χερσονήσῳ καὶ ἔμελλε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὸ λαοὺς ἀναριθμήτους καὶ χώρας ἀχανεῖς, ἦτο ἁπλούστατον. Τὸ κήρυγμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐκλήθη Ἰσλάμ, ὅ ἐστιν ἀφοσίωσις (ἐξ οὗ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν **Μοσλεμὰν** ἢ **μουσουλμάνοι**, ἤτοι τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένοι) περιωρίζετο εἰς δύο δόγματα· τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μέλλουσαν ζωήν. Τὸ περὶ τῆς ἑνότητος τοῦ Θεοῦ δόγμα συνεκεφαλαιοῦτο ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ῥήσει ἥτις ἀπέβη τὸ σύμβολον τοῦ ἰσλὰμ ἢ ἰσλαμισμοῦ, ἔχουσα ὡς ἑξῆς: **εἷς καὶ μόνος ὑπάρχει Θεός, ἀπόστολος δὲ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Μωάμεθ.** Ὁ Μωάμεθ ἀπέκρουε τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος, λόγῳ μὲν διότι ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ, ἔργῳ δὲ διότι δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἀποστολὴν ἣν ἠξίου ὅτι ἔχει ὁ νέος οὗτος προφήτης. Τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος συγκεφαλαιοῦται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸς κατελθὼν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἐνανθρωπήσας ἐκήρυξε τὴν σωτήριον διδασκαλίαν δι' ἧς ἔμελλε ν' ἀνακαινισθῇ ἠθικῶς ἡ ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ πρόδηλον ὅτι τὸ δόγμα τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τὸν νέον προφήτην· διότι πῶς οὗτος, ἁπλοῦς ἄνθρωπος ὤν, ἤθελε τολμήσει νὰ μεταβάλῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ κηρυχθέντα; Τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἦτο νὰ ἀφήσῃ τὸν Θεὸν μεμονωμένον ἐν οὐρανῷ καὶ μηδόλως πρὸς τὴν ἀνθρω-

πύτητα ἀμέσως σχετισθέντα, νὰ παρασταθῇ δὲ αὐτὸς ἐπὶ τῆς γῆς ὡς νέος ἀπόστολος καὶ νέος προφήτης, ἐπιτετραμμένος νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῶν προκατόχων αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωάμεθ δὲν ἠξίου ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀπ' ἐναντίας ἐφιλοτιμεῖτο νὰ συναρμολογήσῃ ἀείποτε τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ μετὰ τῶν δύο προηγουμένων μονοθεϊκῶν θρησκευμάτων, τοῦ τε ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ,

Ἀραβικὴ εἰκὼν παριστῶσα τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θείου λόγου πρὸς τὸν προφήτην Μωάμεθ ὑπὸ τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριήλ
(Ἐκ τῆς συλλογῆς τῆς λονδινίου Ἀσιατικῆς Ἑταιρείας)

σεβόμενος τὰς γραφὰς αὐτῶν καὶ τοὺς προφήτας, τῶν ὁποίων ἔλεγεν, ὡς προείπομεν, ὅτι ἦλθε νὰ συμπληρώσῃ ἁπλῶς τὸ ἔργον. Ὅθεν ὁ νέος ἀπόστολος ὡμίλει εὐλαβῶς περὶ Πεντατεύχου, Ψαλμῶν, Εὐαγγελίου, περὶ Ἀδάμ, Νῶε, Ἀβραάμ, Μωϋσέως, Δαυὶδ καὶ Ἰησοῦ. Ἰδίως δὲ ἐπισωρεύει εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐγκώμια, ἐξ ὧν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ γάλλος Βαρθελεμῦ Σαιντιλέρ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προεικάσῃ τις τὸν ἄσπονδον πόλεμον τὸν μετ' ὀλίγον προκύψαντα μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ. Δὲν ἀπεδέχετο μὲν τὴν παρθένον Μαρίαν ὡς Θεοτόκον ἀλλ' ὅμως ἐπρέσβευεν ὅτι αὐτὴ καὶ ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφὴ καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ σύζυγος Ἀισὲ καὶ ἡ θυγάτηρ Φατιμὲ ἦσαν αἱ τέσσαρες τέλειαι γυναῖκες τοῦ κόσμου τούτου. Ἔλεγε δὲ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας, ἦτο τῳόντι ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ· εἶναι ὁ λόγος αὐτοῦ ὁ σκηνώσας ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Μαρίας, εἶναι πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον, εἶναι ἄξιος πάσης τιμῆς ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ, εἶναι εἷς ἐξ ἐκείνων ὅσοι μᾶλλον πλησιάζουσιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ ἐξαπεστάλη ἵνα ἐπαναγάγῃ Ἰουδαίους καὶ χριστιανοὺς εἰς τὴν ὁδὸν ἀφ' ἧς ἐξετράπησαν. Ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἰησοῦς, προσέθετε, ἠγάλλοντο ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἐλεύσεως προφήτου ὅστις ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ ἐπιφανέστερος αὐτῶν. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Μωάμεθ ἦτο ὁ παράκλητος τῶν γραφῶν, ὁ μέγιστος καὶ τελευταῖος τῶν ἀποστόλων τοῦ Θεοῦ. Ὁ νέος οὗτος ἀπόστολος παρέστησε τὰ περὶ μελλούσης ζωῆς δι' εἰκόνων καὶ ἐπαγγελιῶν ἐπιτηδειοτάτων νὰ παρασύ-

ρωσι τὸν πολὺν ὄχλον, ὡς θέλει ἐξηγηθῆ μικρὸν κατωτέρω. Τὰ δὲ τυπικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτοῦ παραγγέλματα συνίσταντο εἰς τὴν περιτομήν, τὸν καθαρισμόν, τὴν νηστείαν, τὴν εἰς Μέκκαν προσκύνησιν, τὴν προσευχὴν καὶ τὴν ἐλεημοσύνην. Ἐξαιρέτως πᾶσα εἰκονικὴ παράστασις ἀπηγορεύετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς εἰδωλολατρεία, οὐδὲν ἧττον αὐστηρῶς ἢ ἐν τῷ μωσαϊκῷ θρησκεύματι. Ταῦτα ἦσαν τὰ κεφάλαια τοῦ νέου κηρύγματος· καὶ ἐννοεῖται ὅτι, ἂν ὁ Μωάμεθ περιωρίζετο εἰς ταῦτα, τὸ κήρυγμα αὐτοῦ δυσκόλως ἤθελε κυριαρχήσει ὅσον ἐκυριάρχησεν. Ἀλλ' ὁ μεγαλοφυὴς οὗτος ἀνὴρ προσέθηκεν εἰς τὰ προεκτεθέντα μετὰ θαυμαστῆς τῳόντι δεξιότητος ἀρχάς τινας καὶ δοξασίας αἵτινες μόναι ἐξηγοῦσι πῶς τὸ νέον δόγμα ἠξιώθη τοσοῦτο μακροῦ θριάμβου.

Τὸ κοράνιον, ἤτοι ἡ ἱερὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ βίβλος, περιέχει πολλὰ περὶ ἀνεξιθρησκίας παραγγέλματα. Λέγει που λ.χ. ὅτι οἵ τε πιστοὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἑνὶ λόγῳ πάντες οἱ πιστεύοντες εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ποιοῦντες τὸ ἀγαθόν, θέλουσιν ἀνταμειφθῆ ὑπὸ τοῦ Κυρίου (¹). Καὶ ἀλλαχοῦ· μὴ βιάζετέ τινα εἰς τὰς θρησκείας· ἡ ἀληθὴς ὁδὸς διακρίνεται ἀρκούντως ἀπὸ τῆς πονηρᾶς· ὁ μὴ πιστεύων εἰς εἴδωλα καὶ πιστεύων εἰς Θεὸν στηρίζεται ἐπὶ κίονος ἀσαλεύτου. Καὶ πάλιν τὸ κοράνιον ὁμιλοῦν περὶ χριστιανῶν καὶ ἰουδαίων, οὓς καὶ ἀνθρώπους τῶν γραφῶν ἀποκαλεῖ, λέγει· ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ ὑμῶν εἶναι ὁ αὐτός. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως τὰ οἰκειότατα πρὸς ἄλληλα θρησκεύματα ἀποβαίνουσι καὶ ἐχθρικώτατα, ὅπως ἄσπονδοι εἶναι πολλάκις αἱ μεταξὺ συγγενῶν καὶ ὁμοφύλων διενέξεις. Τὸ αὐτὸ κοράνιον περιέχει παραγγέλματα τὰ ὁποῖα ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ προκαλέσωσιν ἀμέσως τὴν μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ῥῆξιν. «Ὁ ἀποποιούμενος, λέγει, νὰ πιστεύσῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν εἶναι οὐτιδανώτερος τοῦ κτήνους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· θέλει λάβει τὴν ποινὴν τῆς ἀσεβείας, θέλει κολασθῆ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον. Καλέσατε ἰουδαίους καὶ χριστιανοὺς νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Πολεμήσατε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγῶνι. Ὅταν ὁ Θεὸς καταπέμψῃ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν νίκην, θέλετε ἰδεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἀσπαζομένους προθύμως τὸν ἰσλαμισμόν». Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ κοράνιον, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς χαιρετίζει τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὸν ἰουδαϊσμὸν ὡς ἀδελφούς, ἔπειτα περιφρονεῖ αὐτούς, ὅσον καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας· μετ' ὀλίγον ἀπειλεῖ· καὶ ἐπὶ τέλους προσκαλεῖ τὸν ἰσλαμισμὸν νὰ καταπολεμήσῃ αὐτούς. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον προέβη περαιτέρω. Ὁ προφήτης καὶ οἱ πιστοί, εἶπεν, οἵτινες ἐθυσίασαν τὴν περιουσίαν καὶ ἔχυσαν τὸ αἷμα αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ἰσλαμισμοῦ, θέλουσιν ἀξιωθῆ τῶν εὐλογιῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ θέλουσι κατοικήσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων τὴν κατοικίαν ἣν παρεσκεύασεν αὐτοῖς ὁ Θεός, τοὺς καταρρύτους ὑπὸ ποταμῶν παραδείσους, ὅπου βασιλεύει ὑπερτάτη μακαριότης. Τὸ ξίφος, προσέθετεν ὁ Μωάμεθ, εἶναι ἡ κλεὶς τοῦ οὐρανοῦ· μία δὲ ῥανὶς αἵματος χυθεῖσα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, μία νὺξ ἀγρυπνίας ὑπὸ τὰ ὅπλα ὑπὲρ αὐτοῦ, θέλουσι καταλογισθῆ πρὸς ὄφελος τῶν πιστῶν πλειότερον ἢ δύο μηνῶν νηστεία καὶ προσευχή. Ὁ πίπτων ἐν τῇ μάχῃ θέλει ἐπιτύχει τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ αἱ πληγαὶ αὐτοῦ θέλουσιν εἶναι λαμπραὶ καὶ εὐώδεις· ἀγγέλων καὶ χερουβὶμ πτέρυγες θέλουσιν ἀντικαταστήσει τὰ μέλη ὅσα ἀπώλεσε· καλλοναὶ δὲ οὐράνιοι, καλούμεναι ο ὐ ρ ί, θέλουσιν ἀνταμείψει τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν πίστιν.

(¹) Λαοὶ τῆς Βίβλου (ἀραβιστὶ ἐχλ-ελ-κετάπ) εἰσὶν οἱ χριστιανοί, οἱ ἰουδαῖοι καὶ οἱ σαββαῖοι οἱ σήμερον ἔτι σαββιανοὶ καλούμενοι ἰουδαΐζοντες ὡς οἱ μενδαῖται, χριστιανο ὡς μέγαν προφήτην δεχόμενοι τὸν Ἰωάννην Πρόδρομον καὶ ἐντεῦθεν καλούμενοι τέκνα Ἰωάννου (Μπένι Γιαχγιᾶ).

Ὅθεν τὸ κοράνιον οὐ μόνον προσεκάλει τοὺς πιστοὺς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἰουδαίους, ὅπως καὶ τοὺς εἰδωλολάτρας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπαγωγοτέρας τῶν ἀμοιβῶν ὑπέσχετο ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα πίπτοντας. Ὁ Βαρθελεμῦ Σαιντιλὲρ ἀξιοῖ ὅτι ὁ ἄσπονδος μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ ἀγὼν δὲν ὑπηγορεύθη ὑπὸ τοῦ κορανίου ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ τῶν μωαμεθανῶν συμφέροντος· τὸ κοράνιον, λέγει, ἐπρέσβευεν ἀρχὰς ἀνεξιθρησκίας πρὸς τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἰουδαίους. Ναὶ πρεσβεύει ἀρχὰς ἀνεξιθρησκίας· ἀλλά, ὡς πρὸ μικροῦ εἴδομεν, περιέχει παραγγελίας καὶ προτροπὰς πολέμου αἵτινες πρωιμώτατα ὑπερίσχυσαν, διότι, ζῶντος ἔτι τοῦ Μωάμεθ, οἱ ἰουδαῖοι ἔπαθον τὰ πάνδεινα ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς καὶ δι' ἄλλων ποικίλων τρόπων ὑπέθαλψε τὸν πόθον τοῦ πολέμου παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς αὐτοῦ καὶ παρώρμησεν αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀναλάβωσι θαρρούντως πάντα κίνδυνον. Ἀφοῦ ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἐν πολέμῳ πίπτοντας πιστοὺς τοσαύτας ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ ἀμοιβάς, δὲν ἀπεστέρησεν αὐτούς, πολλοῦ γε δεῖ, τῶν ἀγαθῶν τοῦ παρόντος βίου καὶ ἐξαιρέτως τῶν ὑλικωτέρων ἀγαθῶν. Ἡ περιουσία καὶ ἡ ζωὴ τῶν νικωμένων παρεδόθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν νικητῶν. Αἱ κάλλισται τῶν αἰχμαλώτων ἐγίνοντο παλλακίδες ἢ σύζυγοι τῶν ἀθλητῶν τοῦ νέου δόγματος, εἰς τῶν ὁποίων τὰ ἀκόρεστα πάθη ἠνοίχθη κατὰ τοῦτο στάδιον σχεδὸν ἀπεριόριστον, ἐπιτραπείσης αὐτῆς τῆς πολυγαμίας. Καί, ἵνα μὲν αὐξήσῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν, καθιερώθη ἡ ἀρχὴ ὅτι οἱ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμὸν ἐγίνοντο ἀμέσως δεκτοὶ εἰς ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα δαων ἠξιώθησαν ἔν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ὀπαδοί· ἵνα δὲ οἱ πιστοί, τῶν ὁποίων κύριον ἔργον ἦτο τὸ πολεμεῖν καὶ ἄρχειν καὶ ἀπολαμβάνειν, ἔχωσι τοὺς ἐργαζομένους καὶ ἐπαρκοῦντας εἰς τὰς ποικίλας δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς αὐτῶν χρείας, καθιερώθη ἡ ἑτέρα ἀρχὴ τῆς ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει ἀνοχῆς τῶν ἀλλοθρήσκων, ὅσοι ὑποτασσόμενοι ἀπολύτως κατέβαλλον ἑτοίμως τοὺς ἐπιβληθέντας αὐτοῖς φόρους.

Προτροπὴ λοιπὸν τῆς ἱερᾶς βίβλου πρὸς καταπολέμησιν πάντων τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ δόγμα τοῦ ἰσλαμισμοῦ, παρεκτὸς ἐὰν ὑποκύψωσιν εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον πίπτοντας, ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ· ἀμοιβὴ εἰς τοὺς ἐπιζῶντας, ἐν τῇ παρούσῃ· τὰ πάντα συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ἐμποιήσωσιν εἰς τὸν μωαμεθανικὸν ὅμιλον τὸν χαρακτῆρα στρατοῦ διαρκοῦς ἐπ' ἄπειρον αὐξάνοντος καὶ ἀδιαλείπτως προθύμου ὄντος νὰ ἄρῃ τὰ ὅπλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ κυριαρχίας. Ἓν μόνον ὑπελείπετο, ὁ φόβος μήποτε ὁ στρατὸς οὗτος κορεσθεὶς πλούτου καὶ ἀπολαύσεων ἀποβῇ ἀδρανέστερος ὁπωσοῦν εἰς τὸ νὰ διακινδυνεύῃ τὰ παρόντα καὶ βέβαια ἀγαθὰ ἐπ' ἐλπίδι μελλόντων καὶ ἀδήλων. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ αἴσθημα ἠγωνίσθη νὰ καταπολεμήσῃ ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δόξα αὕτη δὲν ἐπρεσβεύθη ὑπὸ τοῦ κορανίου ῥητῶς· καὶ συμφωνοῦμεν μεθ' ὅλων τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὅτι ὁ Μωάμεθ οὐδέποτε ἐκήρυξε τοιοῦτό τι ἀπολύτως. Οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ περὶ τοῦ πεπρωμένου δόξα ἐπεκράτησε πρωιμώτατα παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς· καὶ εἶναι εὔκολον νὰ ἐξηγηθῇ πῶς. Ἡ ἰδέα τῆς εἱμαρμένης ἀναφαίνεται καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μήπως μέχρι τῆς σήμερον δὲν κατακυριεύει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πλείστας ψυχάς; μήπως δὲν συνηντήσαμεν αὐτὴν ἄλλοτε μέχρι τινὸς ἐν τοῖς δόγμασι τῶν παναρχαίων ἡμῶν προπατόρων (ἰδὲ Κεφ. Β' βιβλ. Α' τόμ. Α'); Ἄρα ἡ ἰδέα αὕτη ἐπλανᾶτο ἐν ταῖς συνειδήσεσι τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου καὶ ὅτε ἐκηρύχθη τὸ κοράνιον. Τὸ κοράνιον, ἐπαναλαμβάνομεν, δὲν καθιέρωσεν αὐτὴν ὡς δόγμα. Ἀλλὰ τὸ κοράνιον ἠγωνίσθη νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὰς ψυχὰς

τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ πεποίθησιν ἀκράδαντον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ· καὶ πολλάκις ἀπεφήνατο περὶ τούτου εἰς τρόπον δεκτικώτατον παρεξηγήσεων. Ἐπὶ παραδείγματος, λέγει που· «Εἰς τὸν Θεὸν ὀφείλετε τὸν ὕπνον τῆς νυκτὸς καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῆς πρωίας. Ὁ Θεὸς γινώσκει τί πράττετε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Θεὸς δεσπόζει τῶν δούλων αὐτοῦ· καὶ παρέχει ὑμῖν ὡς φύλακας ἀγγέλους ἐπιτετραμμένους μὲν νὰ τελειώσωσι τὰς ἡμέρας σας ἐν τῇ προωρισμένῃ στιγμῇ, ἐπιτελοῦντας δὲ ἐπιμελῶς τὰς διαταγὰς τοῦ οὐρανοῦ». Ἐκ τοιούτων καὶ ἄλλων παρομοίων ῥήσεων ἐννοεῖται ὅτι εὐχερῶς ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐξαιρέτως δὲ τὸ τέρμα τῆς ζωῆς, εἶναι ἀμετακλήτως προωρισμένα εἰς τρόπον ὥστε ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τις τὸ πεπρωμένον, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν πράξῃ ἐπὶ τούτῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελήθησαν οἱ ἄμεσοι τοῦ Μωάμεθ διάδοχοι, ἵνα ἐμφυσήσωσιν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν τὴν δόξαν ὅτι, ἂν πέπρωται νὰ ἀποθάνωσι, θέλουσιν ἀποθάνει, καὶ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτῶν ὄντες. Ἐὰν πέπρωται νὰ ζήσωσι, θέλουσιν ἐπιζήσει, καὶ ἂν ἐκτεθῶσιν εἰς τοὺς φοβερωτάτους τῶν κινδύνων. Ἀλλὰ μὴ ὀκνοῦντες νὰ ἀναλάβωσι τὸν ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνα ἔχουσι τὸ πλεονέκτημα ὅτι συγχωροῦνται ὅλαι αἱ ἁμαρτίαι των καὶ ὅτι, ἂν εἵμαρται νὰ ἀποθάνωσι, θνήσκοντες θέλουσιν ἀπολαύσει τὰ ἀγαθὰ τῆς αἰωνίου μακαριότητος.

Τοιαῦτα ἦσαν τὰ δόγματα, τοιαῦται αἱ ἀρχαί, αἱ δοξασίαι, αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἀντηχήσαντος αἴφνης ἀπὸ τῆς Ἀραβίας νέου θρησκευτικοῦ κηρύγματος. Τὸ κήρυγμα τοῦτο κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἐπιτηδειοτάτους πρὸς τὴν κατάκτησιν· καὶ ἐπειδή, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐν τῇ γενικῇ τῶν ἐθνῶν ἀναστατώσει, ὁ πόλεμος δὲν ἦτο ὅπως σήμερον ἐξαίρεσις, ἀλλὰ κανονικὴ καὶ σχεδὸν ἀδιάλειπτος τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασις, ἦτο φυσικὸν τὸ νέον κήρυγμα νὰ κατισχύσῃ ὅλων τῶν προηγουμένων θρησκευμάτων, τὰ ὁποῖα πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἐπιτηδείως πρὸς τὴν τοιαύτην χρείαν διωργανωμένα. Παραβάλωμεν ἐπὶ μικρὸν τὸ νέον θρήσκευμα πρὸς τὰ δύο ἀρχαιότερα θρησκεύματα, τὰ ὁποῖα κατὰ πρῶτον συνήντησε καὶ πρὸς τὰ ὁποῖα ἐπρέσβευεν ὅτι ἔχει συγγένειαν, καὶ ἀληθῶς εἶχε συγγένειάν τινα λόγῳ τῆς πρεσβευομένης παρ' αὐτοῦ μονοθεΐας. Ὁ ἰσλαμισμὸς διετήρησε μὲν πολλοὺς τῶν τύπων καὶ πολλὰ τῶν ἐθίμων, ὧν ἕνεκα τὸ μωσαϊκὸν δόγμα ἀποκρουόμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ὑπερβῇ τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς· ἀλλ' ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἦτο, ὅπως ὁ μωσαϊσμός, παθητικὸν θρήσκευμα, θρήσκευμα δηλαδὴ τὸ ὁποῖον περιέμενεν οἰκειοθελῶς νά το παραδεχθῶσι τὰ ἄλλα ἔθνη· ἦτο ἐξ ἐναντίας θρήσκευμα ἐνεργητικώτατον, ἔχων ἀρχὴν θεμελιώδη τὴν διὰ τῆς σπάθης διάδοσιν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δέ, ἂν καὶ προσέβαλλέ τινας τῶν ἐξεων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐπιβάλλον αὐτοῖς ἔθιμα ἀλλότρια, συγχρόνως ὅμως ἐθεράπευεν ὅλας τὰς ὑλικὰς ὀρέξεις καὶ ὅλους τοὺς ὑλικοὺς πόθους τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι πρόδηλον διὰ τί ἐξηπλώθη ἐπὶ μέγα τοῦ κόσμου μέρος, ἐνῷ τὸ εἰς πολλὰ συγγενὲς αὐτῷ ἰουδαϊκὸν ἀείποτε ἔμεινε στάσιμον καὶ ἐμειονοψήφησεν ἐν τῷ κόσμῳ.

Τὸ δὲ χριστιανικὸν θρήσκευμα εἶχε μὲν χαρακτῆρα μεταδοτικὸν καὶ κοσμοπολιτικόν, οὗ ὅλως ἐστερεῖτο ὁ ἰουδαϊσμός· ἀλλὰ διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, ὁ χριστιανισμὸς ἀπετείνετο εἰς τὰς εὐγενεστέρας, τὰς ἠθικωτέρας, τὰς διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρείας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῷ ὁ ἰσλαμισμός, ὡς πρὸ μικροῦ ἐξηγήσαμεν, ἐθεράπευε τὰς ταπεινοτέρας, τὰς ὑλικωτέρας τὰς σαρκικωτέρας οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς ὁρμὰς καὶ διαθέσεις. Ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θρήσκευμα προσῆκον εἰς κοι-

νωνίαν προκόψασαν ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς. Ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα θαυμασίως ἁρμόζον εἰς ἔθνη ἱστάμενα εἰσέτι ἐπὶ τῶν κατωτάτων τοῦ πολιτισμοῦ βαθμίδων. Τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν ὅσα ἐκ πρώτης ἀφετηρίας συνήντησεν, ἀφ' ἑνὸς τὰ περσικὰ καὶ ἰνδικὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ἀφρικανικά, ἦσαν πολὺ ἐπιτηδειότερα νὰ ἐννοήσωσι καὶ νὰ ἀσπασθῶσι τὰς ἰδικάς του ἐπαγγελίας καὶ δοξασίας ἢ τὰς χριστιανικάς. Ἐντεῦθεν τὸ μόνον ἔθνος τὸ ὁποῖον ἀντέστη τότε εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν ἦτο τὸ ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο ἔθνος κατ' ἐξοχὴν χριστιανικόν. Ἀλλὰ πολλὰ αἴτια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀντισταθῇ ὅσον ἔδει. Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο θρήσκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένον, ὅπως ὁ ἰσλαμισμός· καὶ τούτου ἕνεκεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀναδειχθῇ ἐν πολέμῳ ἀσθενέστερος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. Πλὴν τούτου ὁ χριστιανισμὸς οὐ μόνον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν ἦτο θρήσκευμα ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένον ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἕνεκα πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν, εἰς ἃς ἐξετράπη, περιέστη εἰς νάρκωσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ προσπάθειαι τοῦ Μαυρικίου, τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Ἡρακλείου καὶ πολλῶν μεταγενεστέρων βασιλέων δὲν ἴσχυσαν πάντοτε νὰ ἐξεγείρωσιν αὐτόν. Ἐπὶ πᾶσι, τὸν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμοῦ διηυκόλυνον πολὺ οἱ αἱρετικοί, οἵτινες κατήντησαν τοσοῦτο νὰ μισήσωσι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν ὥστε προετίμησαν ἐνιαχοῦ τὴν κυριαρχίαν τὴν μωαμεθανικήν.

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον νὰ προτάξωμεν ἵνα παρασκευασθῇ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀρχομένης μακραίωνος καὶ πεισματώδους μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ πάλης. Ἀλλὰ καλὸν εἶναι νὰ προσεπιφέρωμεν ἔτι τινὰ ἵνα συμπληρώσωμεν τὸ εἰσαγωγικὸν τοῦτο διάγραμμα τῆς τοῦ ἰσλαμισμοῦ τύχης. Εἴπομεν ὅτι τρία τινὰ κυρίως ἐξηγοῦσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καθ' οὓς χρόνους ἐπεφάνη· ὅτι ἦτο ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένος· ὅτι συνήντησε πολλοὺς λαοὺς ἀπαιδεύτους· ὅτι ὁ πρῶτος χριστιανισμὸς πρὸς ὃν ἐπάλαισεν εἶχεν ἐκτραπῇ εἰς νάρκωσίν τινα ἀλλοτρίαν τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἅμα οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι ἐξέλιπον, ἔπαυσαν καὶ οἱ θρίαμβοι τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ παύει ἐπὶ τέλους, εἴτε διότι προσοκέλλει εἰς ἐξωτερικὰ κωλύματα ἀνυπέρβλητα εἴτε διότι, ὡς πᾶς παροξυσμός, ἀφ' ἑαυτῆς ἐξαντλεῖται. Ἅμα λοιπὸν ὁπωσδήποτε ἔπαυσεν ἡ κατακτητικὴ τοῦ ἰσλαμισμοῦ ὁρμὴ καὶ ἐδέησεν οὗτος νὰ ὀργανώσῃ κράτη ἐν εἰρήνῃ διακείμενα, τὰ περὶ τοῦτο μειονεκτήματα αὐτοῦ κατέστησαν πασιφανῆ. Οἱ ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένοι ἐκεῖνοι ὄχλοι δὲν εἶχον οὔτε τὴν φιλεργίαν, οὔτε τὴν βιομηχανίαν, οὔτε τὴν φιλονομίαν, οὔτε τὴν σωφροσύνην, αἵτινες ἀποτελοῦσι τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους πάσης ἐννόμου καὶ προοδευτικῆς καταστάσεως. ἠμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν οὔτε αὐτὴν τὴν στοιχειώδη ἀρχὴν πάσης κοινωνικῆς καταστάσεως, διότι ὁ θεμέλιος τῆς καταστάσεως ταύτης λίθος εἶναι ἡ οἰκογένεια. Οἰκογένεια δὲ ἐν πολυγαμίᾳ εἶναι, ἀληθῶς εἰπεῖν, ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Εἷς τῶν νεωτάτων τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἱστορικῶν, ὁ ἄγγλος Οὐίλλιαμ Μιουίρ, ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζει τὰ κυριώτατα αὐτοῦ ἐλαττώματα· «Παραλείποντες, λέγει, ἄλλα δευτερεύοντα ἀτοπήματα, τρία ριζικῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα προέκυψαν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐκ τοῦ δόγματος τούτου, οὐδὲ θέλουσι παύσει ὑφιστάμενα ἐνόσῳ ἰσχύει τὸ κοράνιον. Πρῶτον ἡ πολυγαμία τὸ πρόχειρον διαζύγιον καὶ ἡ δουλεία, δι' ὧν ὑποσκάπτεται τὸ θεμέλιον τῆς δημοσίας ἠθικῆς, δηλητηριάζεται ὁ οἰκογενειακὸς βίος καὶ παραλύεται ἡ κοινωνία. Δεύτερον πᾶσα θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἀποκρούεται καὶ καταστρέφεται· τὸ ξίφος εἶναι ἡ ἄφευκτος τιμωρία παντὸς τοῦ ἀποβάλλοντος τὸν ἰσλαμισμόν· ἡ ἀνεξιθρησκία εἶναι ἀρχὴ

ἄγνωστος ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ. Τελευταῖον ὁ ἰσλαμισμὸς ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέρβλητον εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ σπάθη τοῦ Μωάμεθ καὶ τὸ κοράνιον εἶναι οἱ ὀλεθριώτεροι τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως πολέμιοι ἐξ ὅσων τὸ ἀνθρώπινον γένος συνήντησεν ἄχρι τοῦδε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ».

Ναὶ μὲν ἡ ἱστορία ἀναφέρει μωαμεθανικά τινα κράτη καὶ ἰδίως ἐν Μεσοποταμίᾳ καὶ ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν οἷς ἡ βιομηχανία, ἡ γεωργία καὶ αὐτὴ ἡ παιδεία ἔλαβον οὐ μικρὰν ἐπίδοσιν. Ἀλλὰ τὰ κράτη ταῦτα, ἅμα περιβληθέντα τὸν ὅλως ἀλλότριον τοῦ μωαμεθανισμοῦ τοιοῦτον χαρακτῆρα, ἔπαυσαν τοῦ εἶναι κράτη μωαμεθανικά, ἀπέβαλον τὸ μάχιμον αὐτῶν πνεῦμα καὶ τὸν πολεμικὸν βίον καὶ εὐχερῶς κατεβλήθησαν τὰ μὲν ἐν Ἱσπανίᾳ ὑπὸ τῶν ἱσπανῶν χριστιανῶν, τὰ δὲ ἐν Συρίᾳ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν ἀναζωπυρηθέντων χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἔπειτα δὲ ὑπὸ ἄλλων ἀγρίων μωαμεθανικῶν φυλῶν αἵτινες ἔσῳζον ἀκέραιον τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἑνὶ λόγῳ ὁ ἰσλαμισμὸς ἦτο θρήσκευμα ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς καιροὺς καθ' οὓς παρήχθη, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐπὶ μακρὸν ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ θρήσκευμα τὸ μᾶλλον ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς εὐγενεστέρας τοῦ ἀνθρώπου προαιρέσεις καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ ἰσλαμισμός, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὑπενέδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ ἐπὶ τέλους θέλει ἐντελῶς ἐνώπιον αὐτοῦ ἐξαλειφθῆ.

[«Περὶ τῆς καθόλου σημασίας τοῦ Ἰσλὰμ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος »ὁ περίφημος ἱστορικὸς καὶ θεολόγος Döllinger (Mohammed's Religion nach »ihrer inneren Entwickelung und ihrem Einflusse auf das Leben der Völker »ἤτοι ἡ θρησκεία τοῦ Μωάμεθ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐπὶ »τὸν βίον τῶν λαῶν ῥοπὴν αὐτῆς (σελ. 140) λέγει μετὰ πολλῆς βαθυνοίας τάδε·

«Τὸ Ἰσλὰμ ἐπέτυχεν ἐν μείζονι βαθμῷ ἢ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία νὰ κυριεύσῃ τοῦ »ὅλου πολιτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου τῶν λαῶν καὶ τῶν καθ' ἑαυτοὺς ἀνθρώπων καὶ νὰ »διεισδύσῃ εἰς ἁπάσας τὰς συναρμογὰς καὶ ἀρτηρίας τοῦ κοινωνικοῦ σώματος· ἅπασα ἡ »πλουσία ποικιλία δυνάμεων ἀνθρωπίνων, ἣν ἐν μέρει εὗρε πρὸ αὐτοῦ ὑπάρχουσαν, ἐν »μέρει δὲ ἀφύπνισεν εἰς νέαν ζωήν, ἐφάνη συνειρμένη ἐν τῇ κοινῇ ἑνότητι τοῦ βίου »τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως καὶ ὑπὸ ταύτης συνεχομένη, φερομένη καὶ ἐμψυχουμένη. »Τὸ ξίφος εἶχε πανταχοῦ ἐξομαλύνει αὐτῷ τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἔστησε τὸν θρόνον αὐτοῦ· »παρέστη ὡς θρησκεία τοῦ νόμου αὐστηρά.

»Αἱ ἀξιώσεις αὐτοῦ ἔτεινον εἰς τὸ καθοδηγῆσαι τὸν σύμπαντα βίον λαῶν καὶ »ἀνθρώπων εἰς τὴν στενῶς χαραχθεῖσαν ὁδὸν στερρᾶς τινος νομίμου τάξεως καὶ εἰς »ταύτην νὰ δεσμεύσῃ αὐτήν. Τοῦ σκοποῦ τούτου ἐπέτυχεν ὑπὸ καθόλου ἔποψιν. Διότι, »ὅπως ἐν τῇ ἰατρικῇ ἡ καταδάμασις καὶ καταστροφὴ κακοῦ τινος ζητεῖται διὰ τῆς τού»του εἰς τὸν ὑγιᾶ ὀργανισμὸν ἐγκεντρίσεως, οὕτω τὸ Ἰσλὰμ ἐδέξατο εἰς τὸ σύστημα »αὐτοῦ τὰ ἰσχυρότατα καὶ ἀγριώτατα ὁρμέμφυτα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν πρὸς τὸ πολεμεῖν »ὁρμὴν καὶ τὰς ὁρμὰς τῆς κατ' αἴσθησιν ἀπολαύσεως καὶ ἐχρήσατο τοῖς ὁρμεμφύτοις »τούτοις ὑπὲρ τοῦ συστήματος αὐτοῦ. Ἀναμφιβόλως καὶ εἰς τὴν θρησκείαν ταύτην, »ὅπως εἰς πᾶν μέγα ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας κατὰ τὰς ἀνεξιχνιάστους ταύτης βουλὰς »ἐπιτρεπόμενον ἔργον, ἦτο καθωρισμένη ἡ ἰδιαιτέρα αὐτῆς ἀποστολὴ καὶ ἰδιαιτέρα »αὐτῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἐργασία, ἣν ἀποστολὴν καὶ ἐργασίαν ὡς ἔγγιστα »μόνον καὶ κατ' εἰκασίαν ἁπλῶς δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ νοήσωμεν· διότι ἐνταῦθα πρόκει»ται οὐχὶ περὶ πράγματος ἁπλῶς τῷ παρελθόντι καὶ τετελεσμένῳ ἀνήκοντος, ἀλλὰ περί »τινος καὶ τῷ παρόντι καὶ δὴ καὶ τῷ ἐγγυτάτῳ μέλλοντι ἀνήκοντος φαινομένου. Καθ' »ὃν χρόνον οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶχον καταντήσει νὰ πρεσβεύωσι τὴν χριστιανικὴν

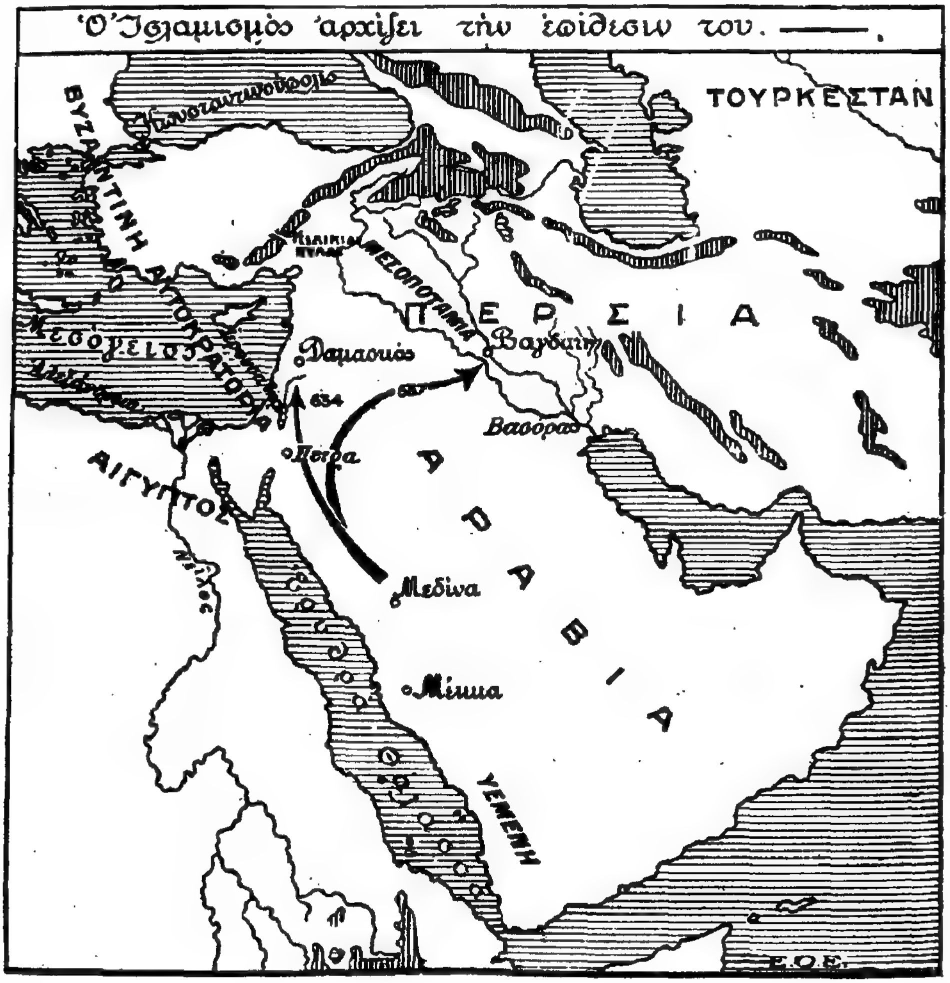
»θρησκείαν ἠκρωτηριασμένην ἅμα καὶ παραμεμορφωμένην καὶ δὴ καὶ ἀλλοκότως διε-
»στραμμένην, ἡ τοῦ Ἰσλὰμ διάδοσις καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ ὡς τὸ μὴ χεῖρον ἐκ τῶν δύο
»κακῶν ἐχρησίμευσεν ὡς πνευματικὸν λοιμοκαθαρτήριον, δι' οὗ οἱ λαοὶ προεφυλάχθη-
»σαν ἐναντίον τῆς ἐπιδημίας τοιαύτης τινὸς διαφθορᾶς προσδοκῶντες καιροὺς βελτίο-
»νας ἵνα εἰσπνεύσωσιν αὔραν καθαρωτέραν.

»Σαφέστερον ἀποδείκνυται ἡ εἰς τὸν Ἰσλὰμ ἀπέναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς
»Δύσεως τυχοῦσα ἀποστολή. Οἱ μουσουλμάνοι, ὡς λαὸς τοῦ νόμου, ἦσαν ὄργανα ὑψηλο-
»τέρας χειρός, ἵνα παιδεύσωσι τοὺς λαοὺς τοὺς ὀργῶντας πρὸς ἀχαλίνωτον ἐλευθερίαν,
»χαλιναγωγήσωσι καὶ τιμωρήσωσι τὰς παρεκτροπὰς αὐτῶν, ἀνεγείρωσιν αὐτοὺς πίπτον-
»τας εἰς λήθαργον νωθρότητος καὶ ἀφυπνίσωσι τὰς κοιμωμένας δυνάμεις αὐτῶν. Τοῦ
»ἔργου τούτου τελεσθέντος, ὁ σωφρονιστής, τὸ πνεῦμα τῆς ὀργῆς καὶ ἐκδικήσεως, ἀπε-
»χώρησε. Καὶ τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ σεισμῷ, μεθ' οὗ ἡ ἔκχυσις τοῦ Ἰσλὰμ
»ἐλυμήνατο τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν νοτίαν Εὐρώπην, σφοδρῶς ἐκλονήθη· ἔδει δὲ καὶ
»τότε καὶ ἐν ἄλλῃ βραδύτερον ἐπελθούσῃ περιστάσει (τῷ 1453) νὰ καταστῇ προφανὲς
»ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ καταπέσῃ τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἢ ἂν ὁ παλαιὸς οἶκος στηριζόμενος
»ἰσχυρῶς ἐπὶ τῶν ἐπὶ Πέτρας θεμελίων αὐτοῦ, καίπερ ἀποσπασθεισῶν ἀπ' αὐτοῦ δύο
»πτερύγων (Ἑλλάδος καὶ Ἱσπανίας), ὅμως καὶ μετὰ τὸν ἐπελθόντα κλόνον καὶ δὴ ἕνεκα
»τούτου ἀκριβῶς ἐγένετο τοσούτῳ στερεώτερος καὶ ἐσωτερικῶς κρεῖττον συνηρμοσμένος»].

Αἱ πρῶται σπουδαῖαι μεταξὺ τοῦ ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐχθροπραξίαι ἤρχισαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὰς μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ ζωροαστρικοῦ δόγματος ἐχθροπραξίας. Καὶ τὸ μὲν περσικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὁριστικῶς ἐντὸς 18 περίπου ἐνιαυτῶν τῷ 651, διὰ τῆς ἐντελοῦς κατατροπώσεως τοῦ τελευταίου Σασσανίδου Ἰεσδεγέρδου, ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἰσλαμισμοῦ πάλη ἐξηκολούθησεν ἀδιάλειπτος σχεδὸν ἐπὶ ὀκτακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη, ἔλαβε ποικίλας τροπὰς ὁτὲ μὲν ὑπὲρ τῆς μιᾶς ὁτὲ δὲ ὑπὲρ τῆς ἄλλης μερίδος καὶ ἐπήγαγε τελευταῖον τὴν ὁλοσχερῆ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατατρόπωσιν. Ἂν ὅμως ὁ ἑλληνισμὸς ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθῇ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἠκρωτηριάσθη σχεδὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δεινῶς, ἀποβαλὼν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Ἐπὶ τοῦ πρώτου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων ἢ χαλίφου, δηλαδὴ διαδόχου τοῦ προφήτου, Ἀβουβέκρ, ἐν ἔτει 633, ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ Ἀμροῦ νικήσας τὸν διοικητὴν τῆς Καισαρείας Σέργιον, εἰ καὶ γενναίως ἀγωνισθέντα, ἐγένετο κύριος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Γάζης. Συγχρόνως σχεδὸν ἑτέρα τῆς Παλαιστίνης πόλις, ἡ Βόστρα, προδίδεται εἰς τοὺς Ἄραβας ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτῆς Ρωμανοῦ, ἀποδεξαμένου ἐπισήμως τὸ μωαμεθανικὸν δόγμα. Καὶ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 634 ὁ ἄραψ στρατηγὸς Καλὲδ ἐπιχειρεῖ τὴν πολιορκίαν τῆς Δαμασκοῦ. Ὁ Ἡράκλειος ἦτο τότε εἰσέτι ἐν Συρίᾳ, ὅπου διέμεινεν, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 629 ἀφίξεως αὐτοῦ, ἐπανορθῶν τὰς συμφορὰς τοῦ προηγηθέντος μακροῦ περσικοῦ πολέμου καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ θεραπεύσῃ κατὰ τὸ δυνατόν, ὡς θέλομεν μετ' οὐ πολὺ ἐξηγήσει, τὰς ὀλεθρίας θρησκευτικὰς διενέξεις αἵτινες δὲν ἔπαυον ταράττουσαι τὰ πνεύματα καὶ παραλύουσαι τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἅμα μαθὼν ὅτι ἀπειλεῖται ἡ Δαμασκός, ἐνίσχυσε μὲν τὴν φρουρὰν τῆς πόλεως ταύτης, διέταξε δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον νὰ συλλέξῃ ἁπάσας τὰς λοιπὰς τῆς Συρίας φρουρὰς καὶ νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν πολεμίων οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἀρχίσει τὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος, καίτοι ἄρχων 50.000 ἀνδρῶν, καίτοι κατ' ἀρχὰς εὐδοκιμήσας, κατατροποῦται ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ ἀκα-

ταοχέτου Καλέδ, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ δὲν ἀναφέρεται ἔκτοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος, ἀθροίσας καὶ ἐνισχύσας τὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στρατοῦ, ἐξέπεμψεν αὖθις αὐτὸν ὑπὸ νέους στρατηγοὺς κατὰ τῶν πολεμίων οἵτινες ἐπολιόρκουν τὴν Δαμασκόν. ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ τρέπονται πάλιν ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οὐδὲν ἧττον ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις ἐξηκολούθησε καρτερικῶς ἀνθισταμένη καὶ πολλὰς ἐπαγομένη ζημίας εἰς τοὺς μωα-

μεθανούς. Ἐπὶ τέλους ὅμως μετὰ ἑξάμηνον πολιορκίαν, καθ' ἣν ἔπεσε τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων καὶ τῆς φρουρᾶς, ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Καλὲδ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ἐξέλθωσιν οἱ ἐπιζῶντες τῆς πόλεως μετὰ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περισωθέντων διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε, ὀλίγοι δέ τινες παρέμειναν ἐν Δαμασκῷ ὑποταχθέντες εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου.

Ὁ Ἡράκλειος, βλέπων τὰς ἀδιαλείπτους ταύτας ἁλώσεις καὶ ἥττας, ἐπείσθη ὅτι διὰ τῶν ἐν Συρίᾳ εὑρισκομένων δυνάμεων δὲν ἀνεχαιτίζετο ὁ σημέραι ἐξογκούμενος ἐκεῖνος μωαμεθανικὸς χείμαρρος. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους ἵνα ἐκεῖθεν συγκροτήσῃ νέους στρατοὺς καὶ ἐκπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὸ θέατρον

τοῦ πολέμου. Φοβούμενος δὲ μήπως ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἠμπορέσῃ νὰ ἀνθέξῃ ἡ πόλις τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τοὺς πολεμίους παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν σταυρὸν τὸν ὁποῖον πρὸ πενταετίας τοσοῦτο πανηγυρικῶς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν. Οἱ ἱστορικοὶ κατακρίνουσιν αὐτὸν διὰ τὴν τοιαύτην ἐκ τῆς Συρίας ἀναχώρησιν καὶ παριστῶσιν ὡς λιποτακτήσαντα οὕτως εἰπεῖν, ὡς περιπεσόντα αὖθις εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ νάρκωσιν καὶ ὡς μηδὲν πράξαντα ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς μεθορίοις κράτους καὶ χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' οἱ ἔλεγχοι οὗτοι εἶναι μέχρι τινὸς μόνον δίκαιοι. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἡράκλειος δὲν ἔδειξε κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν δι' ὧν ἐκτήσατο ἀθάνατον κλέος ἐν ταῖς περσικαῖς ἐκστρατείαις· καὶ πρέπει ὡσαύτως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπαγωγὴ τοῦ συμβόλου ἐκείνου τῆς πίστεως κατεπτόησε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Συρίας. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι ἦτο ἤδη ἑξηκοντούτης περίπου, ὅτι κατετρύχετο ὑπὸ νοσημάτων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἐπαγαγόντος τὸν θάνατον αὐτοῦ μετά τινα ἔτη ὕδρωπος, καὶ ὅτι ἐντεῦθεν φυσικὸν ἦτο νὰ μαρανθῶσιν ὁπωσοῦν αἱ ἠθικαὶ καὶ σωματικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις. Οὐδὲν ἧττον τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι καίτοι οὕτως ἔχων δὲν ἔπαυσεν ἐκπέμπων στρατοὺς ἐπὶ στρατῶν εἰς τὴν Συρίαν, ὅτι ἀνθ' ἑαυτοῦ ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν πολεμίων τὸν ἴδιον υἱὸν Κωνσταντῖνον καὶ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοῦ διατριβὴ μακρὰν τοῦ πολεμικοῦ σταδίου δικαιολογεῖται οὐ μόνον ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς ὑγείας αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παρασκευάζῃ νέας ἐπικουρίας.

Καθ' ὅλον τὸ ἔτος 635 οἱ Ἄραβες ἐνησχολήθησαν εἰς λεηλασίας καὶ δῃώσεις τῆς χώρας, ἐν ἔτει δὲ 636 ἐπολιόρκησαν μὲν τὴν Ἔμεσαν, ἀλλὰ γενναίως ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν κατοίκων ἠναγκάσθησαν νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔμαθον ἀφικόμενον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στρατὸν πολυάριθμον ὑπὸ τὸν ἀρμένιον Μανουήλ. Ἡ τύχη τῆς Συρίας ἀπεφασίσθη ἤδη ἐν μάχῃ μιᾷ. Οἱ μωαμεθανοὶ ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Καλὲδ συνήντησαν τοὺς χριστιανοὺς περὶ τὸν ποταμὸν Ἱερομίακα, τὸν ὁποῖον οἱ Ἄραβες καλοῦσιν Ἰαρμούχ. Ἐνταῦθα οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν ἀπηύθυναν βραχεῖαν πρὸς τὰ θεομανῆ ἐκεῖνα πλήθη προτροπήν· «ὁ παράδεισος, ἀνέκραξαν, εἶναι ἔμπρός σας, ὁ διάβολος καὶ τὸ πῦρ τῆς κολάσεως ὄπισθεν ἡμῶν», καὶ οὕτως ἤρχισεν ἡ μάχη. Ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν. Τρὶς τὸ ἑλληνικὸν ἱππικὸν ἔτρεψε τοὺς πολεμίους, τῶν ὁποίων οἱ πρεσβύτατοι μαχηταὶ ὡμολόγησαν ὅτι οὐδέποτε εἶδον ἀγῶνα φοβερώτερον καὶ μᾶλλον ἀμφίρροπον. Μετὰ τὸ ἱππικὸν οἱ μᾶλλον διαπρέψαντες μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἦσαν οἱ ἀρμένιοι τοξόται. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσεν ὁ ἐπίμονος ἐνθουσιασμὸς τῶν μωαμεθανῶν, οἱ δὲ χριστιανοί, ἀποβαλόντες χιλιάδας νεκρῶν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε. Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη κατὰ Νοέμβριον τοῦ 636, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἑπομένου ἔτους οἱ μωαμεθανοὶ ἐπολιόρκησαν τὰ Ἱεροσόλυμα, τὰ ὁποῖα ἀντέστησαν μὲν ἐπὶ μῆνας τέσσαρας ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐσυνθηκολόγησαν διὰ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου. Αἱ συνθῆκαι αὗται, αἵτινες ὑπεγράφησαν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πατριάρχου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τότε καλίφου τῶν Ἀράβων Ὀμάρ, ἐξεπίτηδες ἐπὶ τούτῳ μεταπεμφθέντος καὶ ἐπελθόντος ἐκ Μεδινᾶς, ἐπηγγέλλοντο εἰς ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς ἱερᾶς πόλεως, λαϊκούς, κληρικοὺς καὶ μοναχούς, πλήρη ἀσφάλειαν τῶν προσώπων, τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν προσκυνημάτων ὅσα κατεῖχον ἐν τῇ πόλει καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι πληρώνει τὸν τεταγμένον φόρον καὶ ἀναγνωρίζει τὸν καλίφην ὡς κυριάρχην αὐτῶν. Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ συνθῆκαι αὗται, αἱ γενόμεναι πρὸς τὸν πατριάρχην Σωφρόνιον, ὑπέβαλλον εἰς αὐ-

τὸν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τοὺς προσερχομένους ὡς προσκυνητὰς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα· καὶ τούτου ἕνεκεν εἶναι ἔγγραφον σπουδαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διενέξεων ὅσαι μετὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἔμελλον νὰ παραχθῶσι μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν κοινοτήτων περὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν καταστημάτων.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων οἱ Ἄραβες ἐκυρίευσαν τὴν Βέροιαν (τὸ Χαλέπι), τῆς ὁποίας ὁ φρούραρχος, ἀφοῦ ἀντέστη ἱκανῶς, ἔπειτα ἀναγκασθεὶς νὰ παραδοθῇ ἠσπάσθη τὸν ἰσλαμισμόν. Καὶ τότε οἱ πολέμιοι, γενόμενοι ἤδη κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Συρίας, ἀπεφάσισαν νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον αὐτῶν κυριεύοντες τὴν πρωτεύουσαν Ἀντιόχειαν, τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν ἥτις ἦτο ἐνάμιλλος μὲν τῆς Ἀλεξανδρείας, μικρὸν δὲ ὑποδεεστέρα τῆς τοῦ ὅλου κράτους βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε πέμψει εἰς ἐπικουρίαν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ υἱὸν Κωνσταντῖνον μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ νέος οὗτος δὲν εἶχε τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα ἣν ἄλλοτε ἔδειξεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλεὶς στρατὸς κατετροπώθη περὶ Ἀντιόχειαν, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπῆλθεν εἰς τὴν Καισάρειαν, οἱ Ἄραβες εἰσῆλθον εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Συρίας κατὰ Αὔγουστον τοῦ 638, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ἐξαγοράσαντες τὸ ζῆν δι' ὑπερόγκου χρηματικοῦ διεσπάρησαν οἱ πλεῖστοι τῇδε κἀκεῖσε. Τὰ λείψανα τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ εἶχον καταφύγει μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν Καισάρειαν, ὅπου κατέφθασαν μετ' οὐ πολὺ οἱ μωαμεθανοί. Ἐκεῖ συνεκροτήθη νέα μάχη, καθ' ἣν ἡττήθησαν πάλιν οἱ χριστιανοί. Ἡ πολιορκία τῆς Καισαρείας δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ Κωνσταντῖνος μαθὼν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἄραβες ἐγένοντο κύριοι τῆς τε Τριπόλεως καὶ τῆς Τύρου, τῆς ὁποίας οἱ πλεῖστοι κάτοικοι ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπηλπίσθη καὶ ἐπιβιβασθεὶς διὰ νυκτὸς ἐξέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τότε παρεδόθη ἡ Καισάρεια, ἀφοῦ οἱ κάτοικοι ἐξηγόρασαν τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν διὰ καταβολῆς ἱκανοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν ἤδη καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τῆς Συρίας πόλεις, τῆς ὁποίας οἱ Ἄραβες συνεπλήρωσαν τὴν κατάκτησιν ἐντὸς ἓξ καὶ μόνον ἐνιαυτῶν· μεθ' ὃ ἐπεχείρησαν καὶ ἐντὸς ἑνὸς ἔτους κατώρθωσαν τὴν χείρωσιν τῆς Μεσοποταμίας, καταλαβόντες ἐν μέρει διὰ συνθηκῶν καὶ ἐν μέρει δι' ἁλώσεων ἁπάσας αὐτῆς τὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὴν Ἔδεσσαν, τὴν Δάραν, τὴν Νίσιβιν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀμίδαν.

Νόμισμα τοῦ καταλαβόντος τὴν Δαμασκὸν ἄραβος στρατηγοῦ Καλέδ, μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς. (Ἔτος κοπῆς τοῦ νομίσματος 636 μ. Χ. — Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ κρατῶν σταυροφόρον σφαῖραν καὶ σταυρὸν ἐλλείψει ἄλλου προτύπου καὶ ἐπιγραφὴ ΤΙΒΕΙΙΑ (ΤΙΒΕΡΙΑ). Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως Μ μετὰ σταυροῦ καὶ ἐπιγραφὴ ΧΑΛΕΔ' ΒΟ ΣΑΜΑΝ (Χαλὲδ Ἀμποῦ Σουλεϊμάν)
(Der Islam im Morgenland)

Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον καὶ μέγαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ θρίαμβον συνετέλεσαν αἴτια πολλά· τὸ γῆρας τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὀλίγη στρατηγικὴ δεξιότης τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ πρὸ πάντων ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῶν κατοίκων. Μία τῶν πολλῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἦτο ὅτι τὸ θεῖον σῴζει τοὺς εὐσεβεῖς καὶ καταστρέφει τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνι ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἡ δόξα

ἐκείνη. Ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἀποδίδει τὰς ἥττας τῶν χριστιανῶν εἰς τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· τὴν δὲ περὶ τούτου πεποίθησιν ηὔξησεν ἡ αἰφνιδία καὶ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις τοῦ νέου πολεμίου, ἀμέσως μετὰ τὰς συμφορὰς ἃς εἶχεν ὑποστῇ ἡ Συρία ἐκ τῶν προηγουμένων μακρῶν περσικῶν πολέμων. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη κατεκυρίευσεν οὐ μόνον τὸν ὄχλον ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἄρχοντας, καὶ αὐτὸν τὸν παρηκμακότα ἤδη Ἡράκλειον. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μικρὸν πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Συρίας, συνεκάλεσεν εἰς Ἀντιόχειαν συμβούλιον μέγα ἵνα ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα πόθεν ἄρά γε προέρχονται τὰ παράδοξα ἐκεῖνα τῶν Ἀράβων κατορθώματα, ἐνῷ οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ὑποδεέστεροι τῶν χριστιανῶν κατά τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ πολέμου ἐφόδια. Τότε γέρων τις ἐκ τῶν παρευρεθέντων ἐν τῷ συμβουλίῳ, ἀναστὰς εἶπεν ὅτι αἱ νῖκαι τῶν Ἀράβων δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰμὴ εἰς τὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αὐτῶν ἁμαρτημάτων· ὁ δὲ βασιλεὺς ὡμολόγησεν ὅτι οὕτως ἔχει τῳόντι τὸ πρᾶγμα, ὡμολόγησε δηλαδὴ ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶναι καταδεδικασμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν καὶ ὅτι ἡ νίκη τῶν Ἀράβων ἦτο ἄφευκτος. Ὀρθῶς δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖ ὁ Γίββων ὅτι οἱ Ἄραβες ἀπέβησαν ἀήττητοι, ἅμα ἐλογίσθησαν ὡς τοιοῦτοι. Ἀπέβησαν δὲ ἀήττητοι τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπρέσβευον δόξαν ὅλως διόλου ἀντίθετον τῆς δόξης τῶν χριστιανῶν. Ἐνῷ οἱ χριστιανοὶ ἐφρόνουν ὅτι ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν ἐγκαταλείφθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἱ Ἄραβες ἐξ ἐναντίας ἐπίστευον ὅτι, ὁσαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν, θέλουσι συγχωρηθῆ αὐτοῖς ἅμα πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι, ἐπίστευον δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε θελήσει πρὸ μικροῦ νὰ καθιερώσῃ ὁ Φωκᾶς παρ' ἡμῖν, ὅτι οἱ ὑπὲρ τῆς πίστεως πίπτοντες τιμῶνται ἴσα πρὸς τοὺς μάρτυρας. Ἀντιπαρατασσομένων τῶν δύο στρατῶν οἱ μὲν Ἄραβες ἐφρόνουν ὅτι ἔμπροσθεν εἶναι ὁ παράδεισος καὶ ὀπίσω ἡ κόλασις, οἱ δὲ χριστιανοὶ ἐπρέσβευον ὅτι ὁ ἀγὼν εἶναι μάταιος, ἀφοῦ ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ θείου. Ἐν τοιαύτῃ τῶν ἀμοιβαίων ἠθικῶν δυνάμεων καταστάσει, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς οἱ χριστιανικοὶ στρατοὶ ἐτρέποντο καὶ πῶς ἤρχισαν οὐκ ὀλίγοι ἤδη νὰ δέχωνται τὸν Ἰσλαμισμόν· τὸ ἄπορον εἶναι μᾶλλον πῶς ὁ ἀγὼν παρετάθη ἐπὶ τοσοῦτον καὶ πῶς τινὲς τῶν πόλεων ἀντέταξαν τοσοῦτον καρτερικὴν ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν παρετάθη καί τινες τῶν πόλεων ἀντέστησαν, διότι ὁ στρατὸς ἦτο συνηθισμένος νὰ πειθαρχῇ καὶ νὰ ἀγωνίζηται ἔστω καὶ μηχανικῶς· διότι ὁ Ἡράκλειος, εἰ καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ γήρατος καὶ τῶν νοσημάτων, ἔσῳζεν ἔτι σπινθῆράς τινας τῆς ἀρχαίας δραστηριότητος· καὶ διότι ἐπὶ τέλους αἱ ἡμαρτημέναι ἐκεῖναι δόξαι δὲν εἶχον κατακυριεύσει ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλ' ὑπῆρχον εἰσέτι γενναῖαί τινες καὶ ὄντως χριστιανικαὶ ψυχαὶ αἵτινες ἐπρέσβευον ὅτι τὸ θεῖον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταστρέψῃ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ἐνόσῳ οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν ἰδίων ἀγώνων ἀνεδείκνυντο ἄξιοι τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ, οὐδὲ νὰ ἐγκαταλείψῃ τοὺς ὑπὲρ τοῦ ἔργου ἐκείνου μαχομένους, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν.

Εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἰσλαμισμοῦ συνετέλεσαν πιθανῶς καὶ αἱ ἐμφύλιοι τοῦ χριστιανισμοῦ διαιρέσεις αἵτινες, ἐπαγόμεναι τὸν διωγμὸν τῶν αἱρετικῶν, προεκάλουν τὴν ἀπελπισίαν αὐτῶν καὶ τὴν συνεννόησιν μετὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Ὅθεν εἶχον συντελέσει καὶ πρότερον ἤδη εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν περσικῶν ὅπλων. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως ὁπόσον οἱ Πέρσαι εἶχον ὠφεληθῆ πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Νεστοριανῶν, οἵτινες διωκόμενοι κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Περσίαν καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν παθῶν αὐτῶν

ἐπήνεγκον οὐκ ὀλίγας πληγὰς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὑπηρετοῦντες ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Χοσρόου. Ἔκτοτε οἱ Νεστοριανοὶ δὲν ἦσαν πλέον πολυάριθμοι ἐντὸς τοῦ κράτους· ἀλλὰ ἰσχυρότατοι ἦσαν πάντοτε οἱ μονοφυσῖται. Πρὸς τούτους εἶχον γίνει δύο ἀπόπειραι συμβιβασμοῦ, ἐπὶ Ζήνωνος καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἀμφότεραι δὲν ἐπέτυχον εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον τοῦ σκοποῦ. Οἱ πλεῖστοι μονοφυσῖται παρέμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας, καὶ καταδιωκόμενοι εἶχον ἀποδεχθῆ προθύμως τὴν προσωρινὴν τῶν Περσῶν κυριαρχίαν, ἤδη δὲ συνέπραξαν, ὡς φαίνεται, καὶ μετὰ τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἡράκλειος ἠγωνίσθη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ περσικοῦ πολέμου νὰ προλάβῃ τὸ δυστύχημα τοῦτο, συμβιβάζων τοὐλάχιστον ταύτην τὴν μεταξὺ μονοφυσιτῶν καὶ ὀρθοδόξων ἔριν. Οἱ μονοφυσῖται ἐπεκράτουν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἔχοντες πολλοὺς ὀπαδοὺς καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀνατολικὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ἰδίως ἐν Συρίᾳ. Ὁ Ἡράκλειος ἐν ἔτει 629 ἐπέτυχεν ἐπί τινα τοὐλάχιστον χρόνον τὴν ἕνωσιν τῶν Ἀρμενίων διὰ τῆς ἐν Θεοδοσιουπόλει (Γαρίν) πρώτης γενικῆς τοῦ ἀρμενικοῦ ἔθνους συνόδου. Συγχρόνως δὲ διατρίβων τότε ἐν Συρίᾳ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει προσοικειωθῆ τοὺς αὐτόθι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσίτας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν παρετήρησαν τῷ βασιλεῖ ὅτι ἠμποροῦν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος, ἐὰν οἱ ὀρθόδοξοι ὁμολογήσωσιν ὅτι, καίτοι ἔχων δύο φύσεις, εἶχε μίαν θέλησιν. Ὁ Ἡράκλειος συμβουλευθεὶς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Σέργιον ἐφάνη τῇ συναινέσει αὐτοῦ πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν νέαν ταύτην δοξασίαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ αἱ δύο φύσεις ἦσαν ἡνωμέναι ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἔχῃ εἰμὴ μίαν ἐνέργειαν καὶ μίαν θέλησιν. Τῷόντι, τῷ 630, ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γεωργίου, ὁ διαδεξάμενος αὐτὸν Κῦρος, πρῴην ἐπίσκοπος Φάσιδος, ἐπέτυχε διὰ τῆς καινοτομίας ταύτης περὶ τὸν προσδιορισμὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος φύσεως νὰ προσαγάγῃ πολλοὺς τῶν Εὐτυχιανῶν τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως. Δυστυχῶς συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι εἶχε συμβῆ ἐπὶ τοῦ ἑνωτικοῦ τοῦ Ζήνωνος. Ἐνῷ οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας ἀπεδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ παύσωσι τὰς προϋπαρχούσας διενέξεις, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ ὁ πάπας Ῥώμης Ἰωάννης Δ΄ ἀπέκρουον τὴν νέαν δοξασίαν ὡς αἱρετικήν, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἀφρικῆς· ὥστε, ἀντὶ νὰ παύσωσιν αἱ διενέξεις, προῆλθεν εἰς μέσον νέα αἵρεσις, ἡ τῶν μονοθελητῶν, καὶ προέκυψαν νέαι συζητήσεις, ἔριδες καὶ διχοστασίαι. Ταῦτα βλέπων ὁ Ἡράκλειος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακόν, ἐκδίδων ἐν ἔτει 639 τὴν λεγομένην Ἔκθεσιν, ἥτις συνετάχθη μὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐπέβαλλε δὲ ὁλοσχερῆ περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος σιωπὴν καὶ ἀποφυγὴν πάσης συζητήσεως. Ἀλλὰ τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα εἶχον ἐξαφθῆ, αἱ δὲ διενέξεις ὑπερηύξησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ Ἔκθεσις, ἀφοῦ διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς μονοφυσίτας ἀπηγόρευε πᾶσαν τῆς δόξης αὐτῶν ἐξέτασιν, ἄρα καὶ ἀναίρεσιν, ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς ὀρθοδόξους αἴρουσα ἐκ μέσου παντελῶς τὴν καινοτομίαν καὶ λέγουσα μήτε μίαν μήτε δύο ἐνεργείας ὁμολογεῖν ἐν Χριστῷ. Ἀλλ' ἐκ τούτου, ἐνῷ οἱ μὲν ὀρθόδοξοι δὲν ηὐχαριστήθησαν, οἱ μονοφυσῖται παρωργίσθησαν δεινῶς καὶ καθάπερ λέγει ὁ χρονογράφος Θεοφάνης «ἐπὶ καπηλείων καὶ βαλανείων διέσυραν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν λέγοντες· πρῴην μετὰ Νεστορίου φρονοῦντες οἱ Χαλκηδονῖται ἀνένηψαν, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἑνωθέντες ἡμῖν διὰ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἰς τὴν μίαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν· νῦν δὲ καταγνόντες τοῦ καλῶς ἔχοντος ἀπώλεσαν ἀμφότερα μήτε μίαν μήτε δύο ἐν Χριστῷ ὁμολογοῦντες». Καὶ μέχρι τίνος μὲν

πᾶσαι αὗται αἱ διενέξεις καὶ διαιρέσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀραβικῶν ὅπλων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ δὲν φαίνεται σαφῶς· ἀλλ' ἀναμφισβητήτως ὑπάρχει βεβαιωμένον ὅτι οἱ ἀγανακτήσαντες μονοφυσῖται τῆς Αἰγύπτου συνενοήθησαν μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ συνέπραξαν μετ' αὐτῶν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κυριαρχίας.

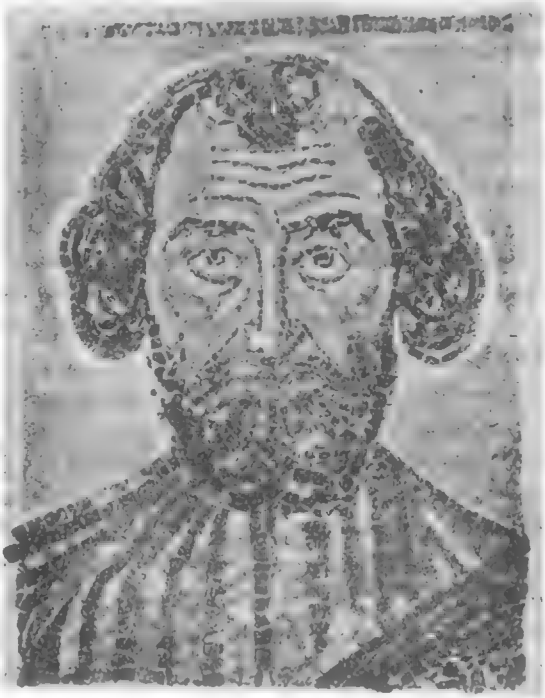
Ἀπὸ τῆς μακεδονικῆς κατακτήσεως οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν διῃρημένοι εἰς δύο ὁπωσοῦν διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων μοίρας, τοὺς Ἕλληνας ἢ ἐξελληνισθέντας κατοίκους τῶν πόλεων, καὶ τοὺς ἐγχωρίους κατοίκους τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχε μὲν ἐνεργήσει ὡσαύτως ὁ ἑλληνισμὸς ἀλλ' ὄχι ὅσον ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Διότι, καθὼς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας τὸ ἰσχυρότερον τοῦ ἐξελληνισμοῦ ὄργανον ἦσαν αἱ πόλεις· πόλεις δὲ ὀλίγαι εἶχον κτισθῆ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου ὁ ἑλληνισμὸς διεδόθη κυρίως διὰ τῆς κυβερνήσεως, τῆς αὐλῆς, τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐνεργείας (Ἰδὲ κεφ. Β΄ βιβλ. Ζ΄ τοῦ Β΄ τόμ.). Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι ἡ τοιαύτη διὰ κυβερνητικῶν ὀργάνων διάδοσις τοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι τοσοῦτο τελεσφόρος καὶ ὁλοσχερὴς ὅσον ἡ διὰ τῶν δυσαριθμήτων πόλεων τῆς Ἀσίας ἐνεργηθεῖσα ἐπῆλθε μετ' οὐ πολὺ ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας ἐντελῶς ἐξέλιπε τὸ κύριον ἐκεῖνο ὄργανον τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνῷ ἐν Ἀσίᾳ, ὡς εἴδομεν, αἱ πόλεις διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας τὸ ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἐν Αἰγύπτῳ λοιπὸν οἱ ἐκτὸς τῶν εὐαρίθμων πόλεων πολυάριθμοι ἐγχώριοι, οἱ ἔκτοτε ὀνομαζόμενοι, ὡς φαίνεται, Κόπται, διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἂν ὄχι τὸν ἀρχαῖον, τοὐλάχιστον ἰδιάζοντά τινα ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, οἵτινες διεφύλαξαν ὡσαύτως τὸν ἑλληνικὸν ἢ ἐξελληνισθέντα αὐτῶν χαρακτῆρα, καὶ ἐνίσχυσαν μάλιστα αὐτὸν διὰ τῆς ὁσημέραι ἐξελληνιζομένης μοναρχίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν δὲ ἐθνικὴν ταύτην διάκρισιν ηὔξησεν ἡ θρησκευτικὴ διχόνοια. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπεκράτει ἡ αἵρεσις τῶν μονοφυσιτῶν κατά τε τὴν ὕπαιθρον χώραν καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ αἵρεσις ἦτο πολὺ ἀσθενεστέρα εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν. Εἰς τὰς πόλεις, ὅπου ἤδρευον οἱ ποικίλοι καὶ πολυάριθμοι διοικητικοί, οἰκονομικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἐπίτροποι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας, ἡ ὀρθοδοξία ἐπεκράτει, ἂν ὄχι λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς, βεβαίως ὅμως ἕνεκα τῆς ὑλικῆς αὐτῶν ἰσχύος. Ὅθεν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ τῶν πόλεων προσετέθη ἡ θρησκευτικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων ἀφ' ἑνός, οἵτινες ἦσαν ὅλοι σχεδὸν μονοφυσῖται, καὶ ἐκαλοῦντο ἔκτοτε Ἰακωβῖται, ἀπό τινος τῶν ἀνορθωτῶν τῆς μονοφυσιτικῆς αἱρέσεως Ἰακώβου Βαραδαίου, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ὀρθοδόξων ὀργάνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, οἵτινες ἴσχυον εἰς τὰς πόλεις καὶ ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν ἰακωβιτῶν μελκῖται, ἤτοι βασιλικοί. Ἡ δὲ ἀντίθεσις αὕτη ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπότομος ὅσῳ οἱ ὑφιστάμενοι νόμοι κατεδίωκον πολυειδῶς τοὺς αἱρετικούς, καὶ οἱ μελκῖται ὠφελούμενοι ἐκ τούτου δὲν ἔπαυον καταπιέζοντες τοὺς ἰακωβίτας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Ἡράκλειος ἐπεχείρησε νέαν ἀπόπειραν ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς μονοφυσίτας ἢ ἰακωβίτας· ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν, ὥστε οἱ ἀπηλπισμένοι ἰακωβῖται μαθόντες, ἐν ἔτει 639, ὅτι ὁ χαλίφης Ὀμάρ, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, πέμπει ἐπὶ τὴν κατά-

κτησιν τῆς Αἰγύπτου τὸν στρατηγὸν Ἀμροῦ, ἐνόμισαν περιττὸν ν' ἀντισταθῶσι πρὸς χάριν τῆς καταπιεζούσης αὐτοὺς ἑλληνικῆς κυριαρχίας· καὶ ἔσπευσαν δι' ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων ἰακωβιτῶν, καλουμένου Μοκαυκᾶ, νὰ συνομολογήσωσι πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς Αἴγυπτον τῷ 640 Ἀμροῦ συνθήκην, δι' ἧς ὑπεβλήθησαν μὲν εἰς μέτριόν τινα κεφαλικὸν καὶ ἔγγειον φόρον, διετήρησαν ὅμως τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Ὁπόσον ὀλίγον εἶχεν ἐπιτύχει ἡ περὶ ἑνώσεως ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου ἐξάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κῦρος, ὅστις εἶχεν ἀναλάβει διὰ τῆς δόξης περὶ μιᾶς ἐνεργείας καὶ μιᾶς θελήσεως νὰ παύσῃ τὴν μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν διάστασιν, πειθόμενος ἤδη ὅτι διὰ τὴν ὑφισταμένην διχόνοιαν εἶναι ἀδύνατον ἡ Αἴγυπτος ν' ἀντισταθῇ, ἐζήτησε πρὸ μικροῦ νὰ προλάβῃ τὴν εἰσβολὴν τῶν ἀραβικῶν στρατευμάτων, ὑποσχόμενος εἰς τὸν Ὀμὰρ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 200.000 χρυσῶν. Ἀλλ' ἡ σύμβασις αὕτη δὲν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἔσπευσε νὰ πέμψῃ κατ' ἐπανάληψιν στρατοὺς εἰς Αἴγυπτον ἀπό τε τῆς παρακειμένης Βάρκης καὶ ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ στρατοὶ ὅμως οὗτοι ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀμροῦ ὅστις μετὰ πολλῆς πονηρίας περιποιούμενος τοὺς Κόπτας καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν ἔλαβε πᾶσαν παρ' αὐτῶν ἐπικουρίαν πρὸς ἀνατροπὴν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας. Οὕτω δὲ γενόμενος τάχιστα κύριος ἁπάσης τῆς ἄλλης Αἰγύπτου ἦλθε περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου 640 καὶ ἐπολιόρκησε τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσαν. Ἡ πολιορκία τῆς Ἀλεξανδρείας εἶναι τὸ δυσχερέστατον τῶν πολεμικῶν ἔργων ὅσα εἶχον ἐπιχειρήσει οἱ Ἄραβες κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τοῦ σταδίου αὐτῶν περίοδον καὶ ἴσως τὸ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον τῶν ὅσα ποτὲ διέπραξαν. Τὸ μέγιστον τοῦτο ἐμπορεῖον τῆς οἰκουμένης εἶχεν ἄπειρον προμήθειαν τροφῶν, ποικίλα καὶ ἰσχυρὰ προτειχίσματα καὶ τὰς τελειοτάτας τῶν ἀμυντηρίων μηχανῶν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠγωνίσθησαν ἐκθύμως καὶ ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἀπὸ θαλάσσης πᾶσαν ἐπικουρίαν. Δυστυχῶς ὁ Ἡράκλειος ἔπνεεν ἤδη τὰ λοίσθια· καὶ μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσε· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ πολλαὶ ἐπηκολούθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωμαλίαι, ὥστε ἡ Ἀλεξάνδρεια ἐγκατελείφθη εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Οὐδὲν ἧττον ἀντέστη ἐπὶ δεκατέσσαρας μῆνας, οἱ δὲ πολιορκηταὶ ἀπώλεσαν ἐνώπιον τῶν τειχῶν αὐτῆς ὑπὲρ τὰς 20.000 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατίσχυσαν τῶν πολιορκουμένων· οἱ ὀλίγοι περιλιπόμενοι Ἕλληνες ἀπέπλευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ σημαία τοῦ Μωάμεθ ἀνεπετάσθη εἰς τὰ τείχη τῆς πρωτευούσης τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 641.

Μετὰ τῆς ἁλώσεως ταύτης τῆς Ἀλεξανδρείας συνεδέετο ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀμροῦ, ἐκ διαταγῆς τοῦ καλίφου Ὀμάρ, ἐπυρπόλησε τὴν περίφημον τῆς πόλεως ἐκείνης βιβλιοθήκην, περὶ ἧς ἄλλοτε ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (ἰδὲ Κεφ. Β' βιβλ. Ζ' τοῦ Β' τόμ.). Ἀλλ' ὁ Γίββων ὀρθότατα παρετήρησεν ὅτι τὸ ἱστόρημα τοῦτο διηγήθη κατὰ πρῶτον ἄραψ χρονογράφος, ζήσας ἓξ ἑκατονταετηρίδας βραδύτερον εἰς τὰ μεθόρια τῆς Μηδίας, ἐνῷ ἄλλοι ἀρχαιότεροι χρονογράφοι, χριστιανοὶ καὶ αἰγύπτιοι μάλιστα τὴν καταγωγήν, περιγράψαντες λεπτομερῶς τὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, οὐδὲν περὶ τῆς πυρπολήσεως τῆς βιβλιοθήκης ἀναφέρουσιν. Ὅθεν εὐλόγως συνεπέρανεν ὁ μέγας ἄγγλος ἱστοριογράφος ὅτι τὸ διήγημα τοῦ Ἄραβος οὐδεμίαν ἔχει ἱστορικὴν ἀξίαν. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι πολὺ μέρος τῆς περιφήμου ἐκείνης βιβλιοθήκης εἶχε πρὸ καιροῦ πυρποληθῇ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐπιστρατείας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἠλαττώθη βεβαίως αὖθις οὐ μικρὸν ἐπὶ τῶν ἐπανειλημμένων συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν αἱ μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν διενέξεις· ὥστε ὁπωσδήποτε δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ πλέον λόγος περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ μεγάλης βιβλιοθήκης.

Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μὴ καταντήσωμεν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσεν ὁ γερμανὸς Σλόσσερ, ὅστις ἠξίωσεν ὅτι ὡς ἐκ τῆς τότε καταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἡ Ἀλεξάνδρεια ἢ οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα βεβαίως ἔσῳζε λείψανα ἐθνικῶν συγγραφῶν. Ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ μακρῶν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ ἐξαιρέτως αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται, ἐξηκολούθουν, ἂν ὄχι ἀκμάζουσαι, τοὐλάχιστον μετὰ ζήλου ἔτι καλλιεργούμεναι εἰς τὰς σχολὰς τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐντεῦθεν δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῶν δύο τούτων χωρῶν καὶ ἰδίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐσῴζοντο ἔτι οὐ μικραὶ συλλογαὶ ἀρχαίων συγγραφῶν. Αἱ συλλογαὶ αὗται κατεστράφησαν ἄρά γε ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἢ διεσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν; Τοῦτο εἶναι ἄδηλον· καὶ τὸ δεύτερον ἠμπορεῖ νὰ λογισθῇ πιθανώτερον, διότι καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει αὐτῇ ὑπῆρχον εἰσέτι πολλοὶ ζηλωταὶ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων, ἡ δὲ διὰ θαλάσσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν μετακόμισις τῶν ἀρχαίων ἐκείνων κειμηλίων ἦτο πρόχειρος καὶ ἀσφαλής. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτήσεως τῆς τε Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐπῆλθεν ἡ κατάργησις τῶν πολυαρίθμων ἑλληνικῶν σχολῶν ὅσαι μᾶλλον ἢ ἄλλου που τοῦ κράτους ἤκμαζον εἰς πολλὰς τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν πόλεις, ὡς ἐκ τῆς καταργήσεως δὲ αὐτῶν ηὐρύνθη τὸ πρὸ καιροῦ αὐξάμενον μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ χάσμα καὶ ηὔξησεν ἡ τῶν πολλῶν ἀπαιδευσία, ἥτις δὲν ἤρχισε πάλιν ὁπωσοῦν σπουδαίως πολεμουμένη καὶ διαλυομένη εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος διὰ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἰδίως ἐγένοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ψηφιδωτὸν τοῦ ϛ' ἢ τοῦ Ζ αἰῶνος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ

Ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποθάνει, ὡς προ ὀλίγου εἴπομεν, ἱκανοὺς μῆνας πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, κατὰ Φεβρουάριον ἢ Μάρτιον τοῦ ἔτους 641. Ἀπεβίωσεν ἐξ ὕδρωπος· ἀλλ' ἐπετάχυναν τὸν θάνατον αὐτοῦ ποικίλαι πολιτικαὶ καὶ ἠθικαὶ περιπέτειαι. Παρεκτὸς τῶν συμφορῶν τοῦ μωαμεθανικοῦ πολέμου αἵτινες κατεπίκραναν τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἐβασανίσθη καὶ ὑπὸ οἰκογενειακῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἑαυτῷ πρὸ καιροῦ ἐδημιούργησεν. Ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του ἀποθανούσης τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εὐδοκίας, τῆς μητρὸς τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Ἡράκλειος εἶχε νυμφευθῇ τὴν ἰδίαν ἀνεψιὰν Μαρτῖναν,

θυγατέρα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Μαρίας. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος εἶχεν ἀγωνισθῆ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψῃ τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ γάμου τούτου, ὅστις ἀντέβαινεν εἴς τε τοὺς νόμους τοῦ κράτους καὶ εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος, ὅστις ἠγάπα περιπαθῶς τὴν κόρην ἐκείνην, «Εὖ μὲν ἔχει τὰ παρὰ σοὶ λεγόμενα, ἀπεκρίθη εἰς τὸν Σέργιον· ὃ γάρ σοι χρέος ὡς ἀρχιερεῖ καὶ φίλῳ, ἤδη ἀποδέδωκας· ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ λοιπὸν κείσεται τὰ τῆς πράξεως». Καὶ ἐξετέλεσε τὸν γάμον, ὑποχρεώσας μάλιστα τὸν Σέργιον νὰ εὐλογήσῃ αὐτόν. Ὁ γάμος οὗτος ἐπροξένησε μέγα σκάνδαλον εἰς ὅλον τὸ κράτος· καὶ ζῶντος μὲν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κοινὴ ἀγανάκτησις περιεστέλλετο, ἀλλὰ τὰ πάντα προεμήνυον ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἡ Μαρτῖνα καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τὸν κίνδυνον τοῦτον ηὔξησεν ἀντὶ νὰ προλάβῃ ὁ Ἡράκλειος, ὅτε περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἀντὶ νὰ καταλίπῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν Κωνσταντῖνον, ἐνδίδων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ εἰς τὰς παραλόγους δεήσεις καὶ ἀξιώσεις τῆς Μαρτίνης, διέταξε διὰ τῆς διαθήκης ὅτι τὴν ἀρχὴν θέλουσι διεξαγάγει ἐξ ἴσου καὶ ἀπὸ κοινοῦ ὅ τε Κωνσταντῖνος καὶ ὁ τῆς Μαρτίνης υἱὸς Ἡρακλεωνᾶς, ὀφείλοντες νὰ τιμῶσι τὴν βασιλίδα ἐκείνην ἀμφότεροι ὡς μητέρα αὐτῶν. Τὰ ὀλέθρια τῆς διατάξεως ταύτης ἀποτελέσματα ἦσαν τόσον καταφανῆ ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἀποβάλει πᾶσαν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὅτε ὑπέγραφε τὴν διαθήκην ἐκείνην. Μήπως πρὸ καιροῦ δὲν ἐγίνωσκε τήν τε κοινὴν κατὰ τῆς Μαρτίνης δυσαρέσκειαν καὶ αὐτῶν τῶν οἰκειοτάτων αὐτῷ ἀνθρώπων τὴν δυσμένειαν; Ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ ἄλλοτε εἶχε καταχλευασθῆ πανηγυρικῶς οὕτως εἰπεῖν ὁ μετὰ τῆς Μαρτίνης γάμος· ὁ λαὸς εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὴν θείαν ὀργὴν τὴν δυσμορφίαν καὶ τὸν θάνατον τῶν πρώτων τῆς Μαρτίνης τέκνων· ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Θεόδωρος εἶχεν ἐλέγξει αὐτὸν διὰ τὴν παράλογον πρὸς τὴν βασιλίδα ἀδυναμίαν· καὶ μετὰ τὴν ἐκ Συρίας ἐπιστροφὴν τοῦ Ἡρακλείου ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις τοῦ ἀνεψιοῦ του Θεοδώρου (υἱοῦ τοῦ προειρημένου αὐταδέλφου του Θεοδώρου) καὶ τοῦ νόθου αὐτοῦ υἱοῦ Ἀθαλαρίχου ἀπέβη τοιαύτη ὥστε ὁ βασιλεὺς κατήντησε νὰ ὑποπτεύσῃ αὐτοὺς ὡς συνωμότας καὶ ἐξώρισεν ἀμφοτέρους, ἀφοῦ ἔκοψε τὴν ῥῖνα αὐτῶν καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὸν δεξιὸν πόδα. Κατὰ πρῶτον δὲ ὁ Ἡράκλειος φαίνεται ἐφαρμόσας, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τὴν ἀποτρόπαιον ταύτην τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ποινήν, τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις ἔμελλεν, ὡς μὴ ὤφελε, νὰ ἐπαναληφθῇ πλέον ἢ ἅπαξ ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς δυναστείας ταύτης.

Ἀλλ' ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ παρακμὴ εἰς ἣν ἐκ ποικίλων αἰτιῶν περιέπεσε περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Ἡράκλειος, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας διέπραξεν ἔργα μεγάλα καὶ ἐπιτήδεια νὰ περιποιήσωσιν εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ κλέος ἀθάνατον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ μεταγενέστεραι συμφοραὶ ἐμείωσαν τὴν ἱστορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀξίαν· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ηὐτύχησε νὰ ἔχῃ κήρυκα ἀντάξιον τῶν μεγαλουργημάτων αὐτοῦ, δι' ὅπερ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐμακάριζέ ποτε τὸν Ἀχιλλέα, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας τὰ κατὰ τὸν Ἡράκλειον ἱστορήθησαν ὑπὸ χρονογράφων καὶ ποιητῶν ψυχρῶν τοὺς ὁποίους ὀλίγοι σήμερον ἀναγινώσκουσι καὶ οἵτινες ἴσως ἐζημίωσαν μᾶλλον ἢ ὠφέλησαν τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν. Καὶ οἱ μύριοι Ἕλληνες οἱ μετὰ Κύρου ἀναβάντες ἐπὶ Βαβυλῶνα ἠναγκάσθησαν ἔπειτα νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι· ἀλλ' ἡ στρατεία αὐτῶν ἀπέβη ἀθάνατος, διότι ἠξιώθη Ξενοφῶντος ἱστορικοῦ. Καὶ ὁ Ἀννίβας ἐπὶ τέλους ἐλεεινῶς ἀπέτυχεν, ἀλλὰ τὰ πρῶτα αὐτοῦ κατορθώματα κινοῦσι τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου, διότι ἱστορήθησαν ὑπὸ τῆς μεγαλοφυοῦς γραφίδος τοῦ Πολυβίου. Ὁποῖον ἡρωικὸν σχῆμα δὲν ἤθελεν εἶναι περιβεβλημένος σήμερον ὁ Ἡράκλειος, ἐὰν

ἠξιοῦτο τοιούτου τῶν ἄθλων αὐτοῦ μάρτυρος καὶ ἐπαινέτου! Ὅσοι φρονοῦσιν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ λόγος εἶναι μηδέν, τὰ δὲ ἔργα εἶναι τὸ πᾶν, ἂς μελετήσωσι τὴν τύχην τοῦ Ἡρακλείου, ἵνα πεισθῶσιν ὁποίαν ἀξίαν περιποιεῖ εἰς τὰ ἔργα ὁ λόγος. Ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ συνδρομὴ τηλικούτων συμφορῶν, αὐτὴ αὕτη ἡ ματαίωσις τηλικούτων ἀνδραγαθημάτων, αὐτὴ αὕτη ἡ ἱστορικὴ ἀδικία ἧς ἐγένετο θῦμα ὁ Ἡράκλειος, καθὸ περιποιοῦσα εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ ἀληθῶς τραγικὸν χαρακτῆρα, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ συγκινήσωσι πάσας τὰς γενναίας ψυχὰς ὅσαι φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἀδιάλειπτος ἐπιτυχία δὲν εἶναι ἡ μόνη τῆς ἀρετῆς ἔνδειξις καὶ ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα ἔστω καὶ μὴ εὐδοκιμήσασα πάντοτε δικαιοῦται οὐδὲν ἧττον νὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων.

Τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου ἐξυμνήθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ συγχρόνου τινὸς ποιητοῦ, Γεωργίου τοῦ Πισίδου, διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ὅστις ἐποίησε τρεῖς μὲν ἀκροάσεις εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, ἕτερον δὲ ποίημα ἐπιγεγραμμένον εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν βαρβάρων καὶ τὴν αὐτῶν ἀστοχίαν, ἤτοι ἔκθεσις τοῦ γενομένου πολέμου εἰς τὸ τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταξὺ Ἀβάρων καὶ τῶν πολιτῶν· καὶ τρίτον ποίημα εἰς δύο ἀκροάσεις ἐπιγεγραμμένον Ἡρακλειάς, ἤτοι εἰς τὴν τελείαν πτῶσιν Χοσρόου βασιλέως Περσῶν. Ἡ ποίησις αὕτη διὰ τὴν ἀπειροκαλίαν τοῦ λόγου, τὸ ἀλλόκοτον τῶν εἰκόνων καὶ τὸ ἀσαφὲς τῶν πραγμάτων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅλως ἀναξία τοῦ ἀντικειμένου ὅπερ προῃρέθη νὰ ἐγκωμιάσῃ· ἀλλὰ συγχρόνως μαρτυρεῖ ἐνίοτε ὁπόσον ἔναυλοι ἦσαν ἔτι τότε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν λογίων ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας, αἱ ἀναμνήσεις καὶ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, διότι ὁ ποιητὴς ἀνακράζει που·

> Ποῦ νῦν Ἀπελλῆς, ποῦ λαλῶν Δημοσθένης,
> ὅπως ὁ μέν σου σωματώσας τοὺς πόνους,
> ὁ δ' αὖ τὰ νεῦρα τῶν λογισμῶν ἁρμόσας,
> ἔμπνουν ἀναστήσωσι τὴν σὴν εἰκόνα;

Καὶ ἀλλαχοῦ·

> Πλούταρχε, σίγα τοὺς παραλλήλους γράφων.
> Τί πολλὰ κάμνεις καὶ στρατηγοὺς συλλέγεις;
> Τὸν δεσπότην ἔκφραζε, καὶ γράφεις ὅλους.
> Ἤδη γὰρ ὁ Πλούταρχος ἐξᾶραι θέλων
> τὸν τοῦ Φιλίππου καὶ πρὸς ὕψος ἁρπάσαι
> ἔσπευδε δεῖξαι πᾶσιν ὡς ἐναντίαι
> κατεῖχον αὐτὸν ἀντιπράττουσαι τύχαι·
> οὐκ ἠγνόει γάρ, δεινὸς ὢν λογογράφος,
> ὡς εἴπερ αὐτὸν εὐτυχοῦντα συγγράφοι,
> δώσει τὸ νικᾶν ἀντ' ἐκείνου τῇ τύχῃ.
> Ἀλλ' εἶχεν, ὦ Πλούταρχε, τῆς τύχης πλέον
> ὁ σὸς στρατηγὸς δραστικοὺς τοὺς συμμάχους.
> Τίς δὲ στρατὸν γέμοντα περσικοῦ φόβου,
> παρ' οἷς τὸ φεύγειν ἦν ἀκίνδυνος μάχη,

φύσις τε λοιπὸν ἐξ ἔθους ἐγίνετο,
ἔπεισεν ὅπλοις καὶ καθώπλισε λόγοις,
καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς δειλίαν μεθαρμόσας
εὐτολμίαν ἔδειξε τὴν ἀτολμίαν,
εἰ μὴ τὸ σὸν φρόνημα καὶ τὸ σὸν κράτος
ἤγειρεν αὐτούς, ὡς ἀκινήτους λίθους
τὴν γῆν βαροῦντας τοῖς ἀκάρποις φορτίοις;
Ποῦ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρὸ τούτου ζωγράφοι,
οἱ τὸν στρατηγὸν Τιμόθεον ἐν ταῖς μάχαις
κοιμώμενον γράφοντες, εἶτα τὴν τύχην
ἐκεῖθεν ἔνθεν ἐνδιδοῦσαν τὰς πόλεις;
Δέον γὰρ αὐτοῖς νῦν ἐναντίως γράφειν,
τὴν μὲν τύχην σοι πανταχοῦ κοιμωμένην,
μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς ἀντερίζουσαν πόνοις,
σὲ δὲ στρατηγὸν διπλοκινδύνου μάχης,
καὶ πρὸς τύχας καμόντα καὶ πρὸς βαρβάρους.

Ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν τὰς ὀλίγας ταύτας περικοπάς, διότι παρέχουσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔννοιάν τινα τῶν ποιητικῶν ἔργων τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσεν ἐνταῦθα λόγος περὶ τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων καὶ παραδόσεων παρατηροῦμεν ὅτι ὁπόση ἐπεκράτει ἔτι ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ ἐθνικοῦ θρησκεύματος ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν ὕμνων οὓς συνέταξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πιθανώτατα χριστιανός τις ποιητὴς κατὰ μίμησιν τῶν μεταγενεστέρων Ὀρφικῶν καὶ οἵτινες ἔχουσιν ἐμφανῆ τὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἀναφερθέντας χαιρετισμοὺς τῆς Παναγίας. Οἱ ὕμνοι οὗτοι σῴζονται χειρόγραφοι ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων· καὶ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐπιγεγραμμένου εἰς τὴν ὑψίστην θεόν, τὴν ἀρχὴν ἐδημοσίευσεν ὁ γερμανὸς Μουλλάχιος ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ γραμματικῇ τῆς καθ᾽ ἡμᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς·

Χαῖρε κόρη χαρίεσσα, χαριτόκε, χάρμα τοκήων,
παρθέν᾽ ἐφημερίοις οὐρανίοις τε φίλη.
Χαῖρε κόρη πάντων μέγα χάρματι χάρμα λαβοῦσα·
χάρμα μεγασθενέων χάρμα τ᾽ ἀφαυροτέρων.·
Χαῖρε πόνων τε λύτειρα, δόμων ῥύτειρά τ᾽ ἀνάκτων,
μῆτερ ἀπημοσύνης, μῆτερ ἐλευθερίης.
Χαῖρε δόσις χθονὸς αἰὲν ἐοῦσα καὶ ὀλβοδότειρα,
κοίρανε δ᾽ ἀτρεκίης, κοίρανε χαρμοσύνης.
Χαῖρε βάσις μερόπων, βροτέης γενεῆς· ἀρετάων
ἔγγονε τ᾽ ἀφθορίης, ἔγγονέ τ᾽ εὐγαμίης.
Χαῖρε δόσις σοφίης, χαρίτων, μερόπων μέγα χάρμα,
παρθένε καλλιτόκε, μῆτερ ἀνανδροτάτη.
Χαῖρε δόσις χθονίων, λυγρῶν μέγα λῆθος ἁπάντων·
μῆτερ ἀπημοσύνης, μῆτερ ἀειζωΐης.
Χαῖρε δὲ καὶ κλῖμαξ ποτὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα·
εὐθυδρόμους κατάγεις, εὐθυδρόμους δ᾽ ἀνάγεις.

Χαῖρε φάος μερόπων, πῦρ ἁγνόν, δαίμοσι χαῖρε·
ἐν πυρὶ πῦρ ἐγένου, νῦν δὲ φλεγεῖσα φλέγεις.
Χαῖρε δ' ἀμικτοτάτη μίξει θεοῦ αἰὲν ἐόντος,
ἀνδρομέης γενεῆς θεῖον ἔρεισμα φανέν.
Χαῖρε δ' ἀγαλλομένη μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ Σαλαμῖνι,
μᾶλλον ὅτ' εἰς συνόδους ἔδραμες ἠελίου.
Χαῖρε δ' ὄχημα φαεινὸν ἐκηβόλου ἠελίοιο,
τηλαυγὲς μερόπων οὐρανίων τε φάος, κτλ.

Ἐνώτιον τοῦ ς' ἢ τοῦ Ζ' αἰῶνος
(Βρεττανικὸν Μουσεῖον)

Ἐπιστύλιον ἐκ Δαμασκοῦ (Μουσεῖον Λούβρου)

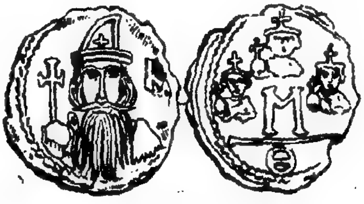
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄.

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου, ἀνεφάνη ἡ κοινὴ κατὰ τῆς βασιλίδος Μαρτίνης δυσαρέσκεια, ἥτις ὑπῆρχε μὲν ἀνέκαθεν διὰ τὸν ἄθεσμον αὐτῆς γάμον, ἀλλὰ περιεστέλλετο ἐνόσῳ ἔζη ὁ ἰσχυρὸς αὐτῆς σύζυγος. Ἤδη δὲ ἐξερράγη τόσῳ σφοδροτέρα ὅσῳ ἡ Μαρτῖνα, ἐκκλησιάσασα ἀμέσως τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπραξε τὸ λάθος τοῦ νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς μόνη διεξάγουσα τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν δυνάμει τῶν διαθηκῶν τοῦ Ἡρακλείου. Ἀλλ' ὁ δῆμος ἀπήτησε νὰ προσέλθωσιν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἡρακλεωνᾶς καὶ ἀπεφήνατο ὅτι αὐτὴ μὲν θέλει ἔχει τὴν τιμὴν τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν μητέρα τῶν βασιλέων, βασιλεῖς δὲ καὶ δεσπόται θέλουσιν εἶναι ἐκεῖνοι καὶ ἐξαιρέτως ὁ πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος, διότι δὲν προσήκει γυναικὶ νὰ ἄρχῃ τῆς πολιτείας. Κατέλαβε λοιπὸν τὴν βασιλείαν ὁ Κωνσταντῖνος· ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεβίωσε μετὰ τρεῖς μῆνας, καταλιπὼν δύο ἀνηλίκους υἱούς· καὶ ἦτο μὲν ἀνέκαθεν φιλάσθενος ὥστε πιθανώτατα ἐκ φυσικοῦ ἀπέθανε θανάτου, ἡ ἀμείλιχος ὅμως κατὰ τῆς Μαρτίνης κοινὴ γνώμη δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῆς μητρυιᾶς. Ἐπολιτεύθη δὲ καὶ αὖθις ἀσυνέτως ἡ Μαρτῖνα, καταδιώξασα τόν τε φίλτατον τοῦ Κωνσταντίνου ὑπουργὸν Φιλάγριον καὶ πλείστους τῶν φίλων αὐτοῦ καὶ ὑπηρετῶν. Ὅθεν οἱ περισωθέντες ὀπαδοὶ τοῦ πρὸ μικροῦ θανόντος βασιλέως στασιάζουσιν ἐν Χαλκηδόνι ὑπὸ Οὐαλεντῖνον, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ σώσωσι τοὺς υἱοὺς τοῦ Κωνσταντίνου. Εἰς μάτην ἡ Μαρτῖνα, ἵνα δείξῃ τὴν εἰλικρίνειαν αὐτῆς, σπεύδει νὰ στέψῃ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν ἐκείνων, τὸν Κώνσταντα. Ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατεξανίσταται οὐδὲν ἧττον, καὶ πρῶτον καθαιρεῖ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Πύρρον, φίλον ὄντα καὶ πιστὸν τῆς Μαρτίνης σύμβουλον, ὥστε ἡ Μαρτῖνα βλέπουσα ἑαυτὴν πανταχόθεν κινδυνεύουσαν ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Οὐαλεντῖνον καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν καίσαρα. Οὐδ' αὕτη ὅμως ἡ παραχώρησις ἤρκεσε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τὸν πρόμαχον αὐτῆς Οὐαλεντῖνον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ σύγκλητος καθαιρεῖ τήν τε Μαρτῖναν καὶ τὸν Ἡρακλεωνᾶν, καὶ καταδικάζει ὡς ἐνόχους τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου τὴν μὲν εἰς τὴν ποινὴν τῆς γλωσσοκοπίας, τὸν δὲ εἰς τὴν ποινὴν τῆς ῥινοκοπίας. Τοιουτοτρόπως ἀνταπεδόθη εἰς τὰ φίλτατα τοῦ Ἡρακλείου ὄντα ἡ τιμωρία ἣν πρό τινων ἐτῶν πρῶτος αὐτὸς εἶχε χαριζόμενος ἴσως

ἐκείνοις ἐπιβάλλει εἰς ἄλλους οἰκειοτάτους αὐτῷ συγγενεῖς. Καὶ ἡ μὲν χήρα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐτελεύτησαν ἄθλιοι καὶ ἀκατονόμαστοι ἔκτοτε ἐν ἐξορίᾳ τινὶ ἢ ἐν μοναστηρίῳ, ἀνηγορεύθη δὲ βασιλεὺς κατ' Αὔγουστον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 641 ὁ ἑνδεκαετὴς Κώνστας.

Τὴν πραγματικὴν τῆς ἀρχῆς διεξαγωγὴν ἀνέλαβεν ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος αὐτοῦ ἡ σύγκλητος. Ἐκ τούτου προῆλθε μὲν χαλάρωσις τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατεκτήθη, ὡς προείπομεν, τελευταῖον ἡ Ἀλεξάνδρεια ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 641, ὁ δὲ πατρίκιος Γρηγόριος ὁ διοικητὴς τῆς Ἀφρικῆς ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον· ἀλλ' εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι, καίτοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλείου ἐπῆλθον τόσαι ἀφορμαὶ ἐξασθενήσεως τοῦ κράτους, ὁ μωαμεθανισμός, ὅστις ἤδη συνεπλήρου εὐχερῶς τὴν κατάκτησιν τῆς Περσίας καὶ ἐξέτεινε τὸν προσηλυτισμὸν αὐτοῦ μέχρι τῆς Σινικῆς, δὲν ἐπήνεγκεν ἐπὶ Κώνσταντος βαρείας πληγὰς εἰς τὸν Χριστιανικὸν κόσμον, δηλαδὴ εἰς τὸ προπύργιον τοῦ κόσμου τούτου, τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικὸν κράτος· ἐν μέρει μὲν διότι τὸ κράτος τοῦτο ἔσῳζεν εἰσέτι ἠθικὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας δὲν εἶχον τὰ θρησκεύματα τῆς ἀπωτέρω Ἀνατολῆς, ἐν μέρει δὲ διότι μετ' οὐ πολὺ ἤρχισαν αἱ ἐμφύλιοι τῶν μωαμεθανῶν ἔριδες. Τῷόντι ἐν ἔτει 646 στόλος καὶ στρατὸς ἐκπεμφθέντες εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀνέκτησαν ἐπί τινα χρόνον τὴν πρωτεύουσαν ταύτην τῆς Αἰγύπτου, οὐδὲ ἀπέβαλον αὐτὴν αὖθις εἰμὴ μετὰ ἱκανὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐβοήθησαν καὶ εἰς τὴν δευτέραν ταύτην ἅλωσιν διὰ παντὸς τρόπου οἱ Κόπται. Μετὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἅλωσιν ὁ Ἀμροῦ, ἐκδικούμενος τὴν Ἀλεξάνδρειαν, κατέλυσε τὰ τείχη αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τῶν δύο πολιορκιῶν εἶχον πέσει πλεῖστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἀμροῦ, ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς Αἴγυπτον ἀφίξεως, εἶχε βάλει, περὶ τὴν ἀρχαίαν Μέμφιν, τὸ θεμέλιον νέας ἀραβικῆς πόλεως, ἥτις ὠνομάσθη βραδύτερον Κάιρον, ἤτοι Νικόπολις, ἡ μεγάλη τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλις ἀπέβαλεν ἔκτοτε ἐπὶ πλεῖστον χρόνον τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀκμήν.

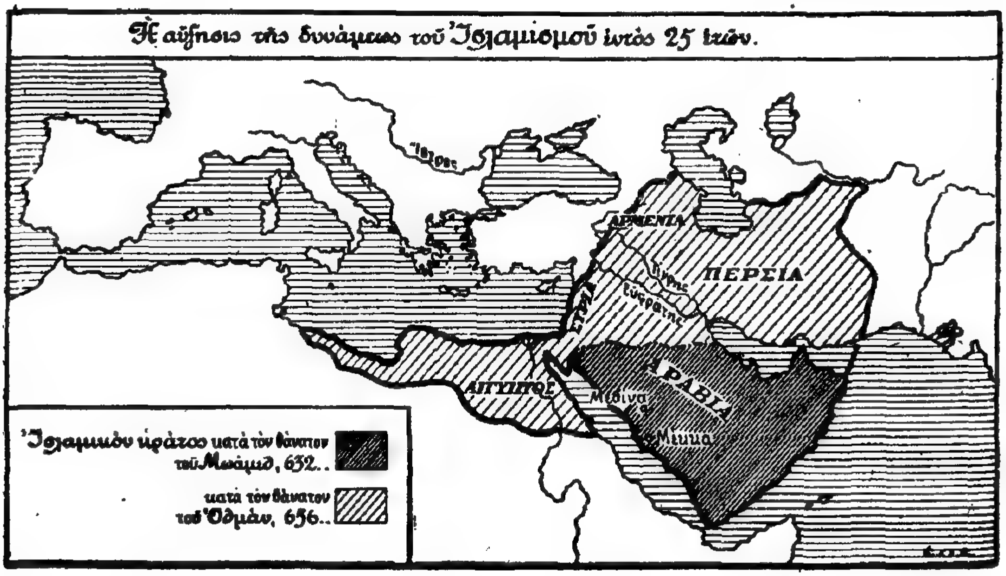

Νόμισμα τοῦ Κώνσταντος

Κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, 647, ἐπεχείρησαν οἱ μωαμεθανοὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς, ἀλλὰ τοσοῦτον γενναίαν ἄμυναν ἀντέταξεν εἰς αὐτοὺς ὁ πατρίκιος Γρηγόριος ὥστε εἰ καὶ κατετροπώθη ἐπὶ τέλους εἰς μάχην ἐναγώνιον, καθ' ἣν ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος, οἱ Ἄραβες ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ παραιτηθῶσι τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ καταλάβωσιν ὁριστικῶς τὴν χώραν ταύτην, καὶ μετὰ πεντεκαίδεκα μηνῶν ἀγῶνας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεθόρια τῆς Αἰγύπτου μετὰ τῆς λείας καὶ τῶν αἰχμαλώτων, οὐδὲ ἐπανέλαβον ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη τὰς πρὸς δυσμὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας Μωαυιᾶ, ὁ μετέπειτα χαλίφης γενόμενος, ἐλεηλάτησε μὲν τῷ 648 τὴν νῆσον Κύπρον διαπεράσας ἐπὶ 1700 πλοιαρίων καὶ ἐκυρίευσε τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου Κωνσταντίαν, τὴν πάλαι ποτὲ Σαλαμῖνα καλουμένην, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη στόλος καὶ στρατὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Κακορίζου, ἐξέβαλε τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ τῆς Κύπρου καὶ ἀνέκτησεν αὐτήν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Μωαυιᾶ ἐπολιόρκησε τὴν περίφημον νῆσον Ἄραδον· ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ διὰ τὴν καρτερικὴν τῶν κατοίκων ἄμυναν, ἔπειτα δὲ ἐπανελθών, κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, ὑπε-

χρέωσε μὲν τοὺς Ἀραδίους νὰ παραδοθῶσιν ἀλλ' ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλουσιν, ὥστε ἡ νῆσος ἔμεινεν ἔρημος. Ἐγένοντο συγχρόνως ἐπιδρομαί τινες τῶν Ἀράβων ἐν Κιλικίᾳ, Ἰσαυρίᾳ, Ἀρμενίᾳ· κατελήφθη ὡσαύτως ὑπ' αὐτῶν τῷ 653 ἡ νῆσος Ρόδος, ὅτε καὶ συνέτριψαν τὸν περίφημον κολοσσὸν ὅστις ἄλλοτε ἐκόσμει τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος, εἶχεν ὅμως πρὸ καιροῦ καταπέσει ἐκ σεισμοῦ· ἀλλ' οὐδαμοῦ τῶν χωρῶν τούτων φαίνονται ὁριστικῶς κατασταθέντες οἱ πολέμιοι.

Ὁ Μωαυιᾶ, ὅστις ἦτο εἷς τῶν μεγαλοφυεστέρων ἀνδρῶν οὓς ἀνέδειξεν ὁ μωαμεθανικὸς κόσμος, ἐνόει ὅτι τὸ χριστιανικὸν κράτος ἠδύνατο νὰ παρατείνῃ πολὺ τὴν

Ἡ αὔξησις τῆς δυνάμεως τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἐντὸς 25 ἐτῶν.

ἀντίστασιν αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἐλάμβανε καιρίαν τινὰ πληγήν, ἁλισκομένης τῆς μεγάλης αὐτοῦ βασιλευούσης. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἐπὶ τούτῳ παρασκευὰς ἀξιολόγους, καὶ εἶχεν ἤδη τῷ 654 ἀθροίσει τὸν στόλον αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα τῆς κατὰ τὴν Συρίαν Τριπόλεως, ὅτε δύο χριστιανοὶ ἀδελφοὶ κάτοικοι τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ ζήλου ἐνθέου κινούμενοι ὁρμῶσιν εἰς τὰς φυλακάς, ὅπου ἦσαν οἱ αἰχμάλωτοι χριστιανοί, ἀπελευθεροῦσιν αὐτούς, προσβάλλουσι καὶ φονεύουσι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, καταπυρπολοῦσι πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν καὶ σῴζονται εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Οὐδὲν ἧττον ὁ Μωαυιᾶ ἀθροίζει νέον στόλον, διορίζει ἡγεμόνα αὐτοῦ τὸν γενναῖον Ἀβουλαβάρ, καί, ἵνα διαιρέσῃ τὰς χριστιανικὰς δυνάμεις, ἐπέρχεται αὐτὸς διὰ ξηρᾶς ἐπὶ Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κώνστας, ὅστις εἶχεν ἤδη ἡλικιωθῆ, παρεσκεύασεν ὡσαύτως ναυτικὴν δύναμιν καὶ ἀναλαβὼν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐξέπλευσε τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ συνήντησε τὸν ἀραβικὸν στόλον εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, 654. Ἡ σύγκρουσις ὑπῆρξε φοβερά, ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς δὲν ἔδειξε τὴν προσωπικὴν ἀνδρείαν τοῦ ἀειμνήστου αὐτοῦ πάππου. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς μάχης βλέπων τοὺς πολεμίους ἐναγωνίως ἐπικειμένους κατὰ τῆς βασιλίδος νηὸς ἐνέδυσεν ἄλλον τινὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐσθῆτα· καὶ ἐπειδὴ πάλιν ἐκινδύνευεν, εἷς τῶν δύο ἀτρομήτων ἀδελφῶν οἵτινες εἶχον πυρπολήσει τὸν ἀραβικὸν στόλον ἐν Τριπόλει, εἰσπηδήσας εἰς τὸ βασιλικὸν σκάφος καὶ ἁρπάσας τὸν βασιλέα καὶ εἰς ἕτερον ἐπαγαγὼν σκάφος ἐπέστρεψεν αὖθις εἰς τὴν βασιλικὴν νῆα

καὶ ἔπεσε γενναίως ὑπὲρ τοῦ βασιλέως μαχόμενος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπέπλευσεν ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καταλιπὼν εἰς τὴν τύχην τὸν ἡττηθέντα αὐτοῦ στόλον. Κατ' εὐτυχίαν οἱ Ἄραβες οὔτε κατὰ ξηρὰν οὔτε κατὰ θάλασσαν ἠδυνήθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ κατορθώματος τούτου, διότι ὁ τότε χαλίφης αὐτῶν Ὀθμάνης κατηγορηθεὶς ὅτι βουλεύεται νὰ καταστρέψῃ τὸ κοράνιον (¹) προεκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ στάσιν καθ' ἣν ἐδολοφονήθη τῷ 656· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ προέκυψαν μεταξὺ τῶν Ἀράβων μακροὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν εἰμὴ μετὰ πενταετίαν· καὶ ἐπήγαγον μὲν ἐπὶ τέλους τὸν ὁριστικὸν θρίαμβον τοῦ Μωαυιᾶ ὡς χαλίφου, οὐ μόνον ὅμως ἀνέστειλαν τὴν κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐπίθεσιν αὐτῶν ἀλλὰ καὶ ἐταπείνωσαν ὁπωσοῦν τὸν ἰσλαμισμόν.

Ὁ βασιλεὺς Κώνστας, ὅστις δὲν διέπρεπεν ἐπὶ ἀνδρείᾳ, εἶχεν ὅμως συνείδησιν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν προαίρεσιν τοῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον τοῦτο, ὠφελήθη ἀπὸ τὸν περισπασμὸν τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἀντιπάλου ἵνα ἐπιχειρήσῃ τῷ 657 στρατείαν «κατὰ Σκλαβηνίας», ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, «κατὰ Σκλαβήνων» ὡς λέγει ὁ Κεδρηνός, καὶ πολλοὺς ᾐχμαλώτευσε καὶ ὑπέταξε. Καὶ τίνες μὲν ἦσαν οἱ Σκλαβῆνοι οὗτοι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ἅπαντες ὅμως οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ παραδέχονται ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Κώνστας ἐστράτευσε κατὰ τῶν περὶ Θεσσαλονίκην πρό τινος τότε χρόνου ἐγκατασταθέντων Σλαύων, ὅπου συναντῶμεν μετ' οὐ πολὺ καὶ πόλιν ὀχυράν, τὰ καλούμενα Σέρβια (²).

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κώνστας ἤρχισε παρασκευάζων νέον στόλον κατὰ τῶν Ἀράβων· ὁ δὲ Μωαυιᾶ, ὅστις ἦτο ἔτι ἀπησχολημένος ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων, ἠθέλησε, φαίνεται, νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἐξωτερικὸν τοῦτον κίνδυνον συνομολογῶν τῷ 658 εἰρήνην. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς εἰρήνης ταύτης ἱστορούμενα εἶναι ὁπωσοῦν ἀσαφῆ. Κατὰ τὸν Θεοφάνην ἡ εἰρήνη συνωμολογήθη ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ τελῶσιν οἱ Ἄραβες εἰς τὸ κράτος «καθ' ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δοῦλον»· τἀνάπαλιν δὲ ὁ Ζωναρᾶς ἱστορεῖ ὅτι οἱ Ἄραβες δὲν ἐπέτρεψαν διετεῖς ἀνακωχὰς εἰμὴ ἐπὶ χρήμασιν· ὁ δὲ Λέων ὁ Γραμματικὸς ἐπαναλαμβάνει μὲν αὐτολεξεὶ τὰ τοῦ Θεοφάνους ἀλλὰ προστίθησιν ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπείσθη. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰρήνη ἢ ἀνακωχὴ συνωμολογήθη, διότι ἐπὶ 4 ἔτη ἐχθροπραξίαι δὲν ἀναφέρονται.

Αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν ἐν ἔτει 662. Τοὐλάχιστον τότε παγιώσαντος τοῦ Μωαυιᾶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀναφέρονται πάλιν ἀόριστοί τινες τῶν Ἀράβων ἐπιδρομαὶ καὶ λεηλασίαι εἰς τὰς χώρας τοῦ κράτους. Ὡς βέβαιον δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐν ἔτει 665 οἱ Ἄραβες ἐπεχείρησαν νέαν κατὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀφρικῆς ἐκστρατείαν, καθ' ἣν κατίσχυσαν τῶν χριστιανικῶν στρατευμάτων καὶ ἐκυρίευσαν μίαν πόλιν, ἀλλ' ἐπέστρε-

(¹) Οὐχὶ νὰ καταστρέψῃ τὸ Κοράνιον ἀλλὰ νὰ παραποιήσῃ αὐτό. Τὸ Κοράνιον κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν διαφόρων κεφαλαίων καὶ κατάρτισιν τοῦ ὅλου βιβλίου τὴν γενομένην ἐπὶ τοῦ πρώτου χαλίφου Ἀβοὺ-Βὲκρ εἶχε πολλὰς διαφορὰς κατὰ τὰ διάφορα ἀντίγραφα. Ὁ Ὀθμὰν (ἢ ὡς λέγεται συνηθέστερον Ὀσμάν) ποιησάμενος ἐπιθεώρησιν πάντων τῶν ἀντιγράφων ἐνήργησεν ἔκδοσιν ὁριστικὴν τοῦ ἱεροῦ βιβλίου καὶ τὴν εἰς τὸ πῦρ παράδοσιν πάντων τῶν διαφερόντων τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἀντιγράφων, ἵνα μὴ τοῦ λοιποῦ ἡ βίβλος ὑπόκειται εἰς μεταβολὰς καὶ παραποιήσεις. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνομίσθη παραποίησις τοῦ Κορανίου.

(²) Οὐχὶ ἅπαντες οἱ νεώτεροι ἐρευνηταὶ παραδέχονται τοῦτο, ἀφοῦ ὁ εἰδικώτατος ἐρευνὰς περὶ τούτων ποιησάμενος Γ. Χέρτσβεργ (Ἱστορ. Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξ. ἀρχ. β. τόμ. Α' σελ. 221 τῆς μεταφράσεως) λέγει «Δὲν εἶναι σαφῶς γνωστὸν ἂν (ἐν τῇ κατὰ τῶν Σκλαβήνων στρατείᾳ τοῦ 657) πρόκειται περὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἢ περὶ τῶν ἐν Μοισίᾳ Σλαύων.

ψαν αὖθις εἰς Αἴγυπτον. Τῷ δὲ 667 δύο τῶν Ἀβάρων στρατηγοὶ ἐπιστρατεύσαντες κατὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκυρίευσαν τὸ Ἀμώριον τῆς Φρυγίας, καὶ καταλιπόντες ἐν αὐτῷ φρουρὰν πεντακισχιλίων ἀνδρῶν ἐπέστρεψαν εἰς Συρίαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 668, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον τῆς βασιλείας τοῦ Κώνσταντος ἔτος, ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἐπελθὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀνέκτησε τὸ Ἀμώριον καὶ ἔσφαξε πᾶσαν τὴν ἀραβικὴν φρουράν· ὥστε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τοῦ Κώνσταντος βασιλείας ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν ἠδυνήθη ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ προχωρήσῃ ὁριστικῶς οὔτε πρὸς βορρᾶν τῆς Συρίας ἐν Ἀσίᾳ οὔτε πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου ἐν Ἀφρικῇ.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Κώνστας εἶχε πρὸ καιροῦ, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 662, μεταβῆ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν. Τὴν ἀναχώρησιν ταύτην ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ χρονογράφοι λέγοντες ὅτι ὑποπτεύσας ἄλλοτε τὸν ἀδελφὸν Θεοδόσιον κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς τὸν ἱερατικὸν βίον· ὅτι ἔπειτα, τῷ 660, ἐφόνευσεν αὐτὸν καὶ ὅτι περιπεσὼν τούτου ἕνεκεν εἰς δεινὴν τύψιν συνειδότος ἀπεστράφη τὴν πόλιν εἰς ἣν καθ' ἑκάστην ἐλάμβανεν ἀφορμὴν νὰ ἐνθυμῆται τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα. Ἀλλ' ὑποτιθεμένου ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθῆ, τὴν ἀναχώρησίν του ὑπηγόρευσαν καὶ ἄλλοι σπουδαῖοι πολιτικοὶ λόγοι. Εἴδομεν ὅτι οἱ μὲν Σλαῦοι εἶχον κατατροπωθῆ ἐν Εὐρώπῃ, οἱ δὲ Ἄραβες ἐφαίνοντο ὁπωσοῦν συνεσταλμένοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ. Οἱ ἐξωτερικοὶ ὅμως οὗτοι πολέμιοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι πρὸς οὓς εἶχε νὰ ἀνταγωνισθῇ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία. Ἡ περὶ προσοικειώσεως τῶν μονοφυσιτῶν ἀπόπειρα τοῦ Ἡρακλείου, ἀντὶ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν ποθουμένην ἕνωσιν, προεκάλεσεν ἐξ ἐναντίας νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν λεγομένων μονοθελητῶν. Ἡ Ἔκθεσις δι' ἧς ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος διέταξε τὴν παῦσιν πάσης περὶ τούτων συζητήσεως δὲν ἴσχυσε νὰ εἰρηνεύσῃ τὰ πνεύματα· Αἱ ἔριδες ἐξηκολούθουν, οἱ δὲ Ἄραβες δὲν ἔπαυον ὠφελούμενοι ἀπὸ τῶν διενέξεων τούτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καθ' ὅλας αὐτῶν τὰς ἐπιδρομάς. Ὅθεν ὁ Κώνστας Β' ἅμα ἡλικιωθεὶς τῷ 648 ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ αὖθις σιωπὴν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων διὰ τοῦ λεγομένου Τύπου, τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παύλου. Κατὰ δυστυχίαν οἱ πάπαι ἀντεπολιτεύθησαν, καθὼς πάντοτε, εἰς τὰς συμβιβαστικὰς προαιρέσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ ἐκκλησίας. Ὁ πάπας Θεόδωρος συγκαλέσας σύνοδον κατεδίκασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην διὰ τῆς στυγερωτέρας βλασφημίας, καθότι λαβὼν τὸ θεῖον ποτήριον καὶ ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τῷ μέλανι ἐπιστάξας, οὕτως ἰδίᾳ χειρὶ ἔγραψε τὴν ἀνόσιον ἐκείνην καταδίκην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Θεοδώρου ὁ νέος πάπας Μαρτῖνος οὐ μόνον ἀνηγορεύθη ἄνευ τῆς νενομισμένης βασιλικῆς κυρώσεως ἀλλ' ἀντί, κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Κώνσταντος, νὰ παραδεχθῇ τελευταῖον τὸν Τύπον, ἐξ ἐναντίας διὰ νέας συνόδου ἀνεθεμάτισεν αὐτόν. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη διαγωγὴ τῆς παπικῆς ἐξουσίας προεκάλεσε δεινὴν τοῦ πάπα Μαρτίνου τιμωρίαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ βαρεῖαι προέκυψαν ὑπόνοιαι ὅτι οὗτος εἶχε συνεννοηθῆ πρὸς τοὺς Ἄραβας, οἵτινες ἐπιδραμόντες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς Σικελίαν εἶχον καταλάβει παραλίαν τινὰ αὐτῆς. Ὁ πάπας οὗτος συλληφθεὶς ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως ὑπὸ τοῦ ἐξάρχου τῆς Ἰταλίας ἀπεστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ δικασθεὶς ἐνταῦθα καὶ καταδικασθεὶς διὰ τρόπων σφόδρα ἐπονειδίστων, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς λατίνους χρονογράφους καὶ τοὺς δυτικοὺς ἱστορικούς, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, ὅπου καὶ ἀπέθανε μετά τινας μῆνας.

Δὲν θέλομεν βεβαίως δικαιολογήσει καθ' ὁλοκληρίαν τὴν διαγωγὴν ταύτην τοῦ Κώνσταντος πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς αἱ ὑπὸ τῶν δυτικῶν

ἱστορούμεναι ἐνταῦθα ἀτιμώσεις καὶ ἐξυβρίσεις δὲν εἶναι παντάπασι βέβαιον ἂν ἔχονται ἀληθείας, ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ κακοβουλία τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ὑπομονὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας καὶ νὰ καταναγκάσῃ αὐτὴν νὰ ἐπιβάλῃ ἔκτακτόν τινα τιμωρίαν εἰς τοὺς ἐνόχους. Ἐνῷ ὁ χριστιανισμὸς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἕνεκα τῶν διαιρέσεων αὐτοῦ, καὶ ἐνῷ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἥτις μόνη προεκινδύνευεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης, ἠγωνίζετο συγχρόνως νὰ καταπαύσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὰς ὀλεθρίας ἐκείνας ἔριδας, ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἀδίκως κατηγορήθη ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τῶν Ἀράβων, ἀναμφισβητήτως ὅμως δὲν ἔπαυεν ὑποθάλπων τὰς ἔριδας ἐκείνας. Πῶς ἦτο δυνατὸν ἡ βασιλεία ἡμῶν νὰ μείνῃ ἀδιάφορος πρὸς τοιαύτην ἀφροσύνην, ἂν ὄχι κακοβουλίαν; Οὐδὲ εἰς τὴν τιμωρίαν ἐκείνην ἠρκέσθη ὁ Κώνστας, ἀλλὰ μετά τινας ἐνιαυτοὺς βλέπων τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολεμίους ἧττον ἢ πρότερον ἐπικινδύνους ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ αὐτὸς εἰς Ἰταλίαν, ἵνα διὰ τῆς αὐτόθι παρουσίας αὐτοῦ περιστείλῃ τὰς παρεκτροπὰς τῆς παπικῆς ἀρχῆς.

Αὕτη ἐν τούτοις ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ δυσηρέστησε τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐξαιρέτως τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες εἶχον τὴν συνείδησιν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν ἀποτελεῖ μέρος φυσικὸν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔβλεπον ποτὲ εὐχαρίστως τὰς δυνάμεις, τοὺς πόρους καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοῦ, ἀπασχολουμένους εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀδρίου χώρας. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἡ δυσαρέσκεια ηὔξησε τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διεδόθη ὅτι ὁ Κώνστας μελετᾷ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους εἰς Ρώμην. Ὅτι τὸ βούλευμα τοῦτο, ὅπερ ὅλοι οἱ νεώτεροι ἐπαναλαμβάνουσιν ὡς βέβαιον, οὐδεμίαν εἶχε σπουδαίαν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἦτο ἁπλῆ φήμη ἐπινοηθεῖσα ἵνα παροξύνῃ τὰ πνεύματα, συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κώνστας ἀπελθὼν εἰς Ἰταλίαν οὐδὲ διέτριψε κἂν ἐν Ρώμῃ. Οὐδὲν ἧττον ἡ φήμη ἐπέτυχεν ἐν μέρει τοὐλάχιστον τοῦ σκοποῦ, διότι, ἐπιβιβασθέντος τοῦ βασιλέως περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 662, ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐστασίασε καὶ προϊσταμένου τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέου διεκώλυσε τὴν ἀναχώρησιν τῆς βασιλίδος καὶ τῶν τριῶν αὐτῆς υἱῶν. Ὁ δὲ Κώνστας ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς πρωτευούσης, καὶ προσελθὼν εἰς Ἀθήνας διαχείμασεν ἐνταῦθα. Ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διατριβή του εἶναι ἀξιοσημείωτος. Κατὰ τὰς ἱστορικὰς τοῦ Φαλλμεράυερ δοξασίας αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τότε κατεστραμμέναι καὶ ἔρημοι ἕνεκα τοῦ ὑποτιθεμένου ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακλυσμοῦ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἕκτης μέχρι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ὅμως, ἐπειδὴ ὁ Κώνστας ἔχων νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς πόλεων προετίμησε νὰ διαχειμάσῃ ἐνταῦθα, εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθῆναι οὐ μόνον δὲν εἶχον ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἀλλὰ παρεῖχον καὶ μίαν τῶν τερπνοτέρων καὶ ὡραιοτέρων τοῦ κράτους διατριβῶν.

[«Ἀλλ' ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν ἠρημωμέναι κατὰ τὸν 6 καὶ 7 μ. Χ. αἰῶνα »ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι σπουδαῖαι. Ἰδοὺ τί περὶ τούτων λέγει ὁ Χέρτσβεργ »(τόμ. Α' 166 καὶ ἑξ.)· «Εὐθὺς μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ νεοπλατωνικοῦ πανεπιστη»μίου εὑρίσκομεν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς πρῶτος ἐχρησιμοποίει τὰς Ἀθήνας ὡς χρησιμω»τάτην ἀποθήκην, ἐξ ἧς ἀπεκόμιζε τοὺς καλλίστους κίονας, ἵνα διὰ τούτων κοσμήσῃ τὸ »θαυμάσιον αὐτοῦ κτίσμα, τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας. . . Τὰ ἀνωτέρω περὶ τριθεϊ»τῶν ἐκτεθέντα, καθ' ἃ ἡ αἵρεσις τῶν τριθεϊτῶν ἐδιδάσκετο ἐν Ἀθήναις καὶ κατὰ »τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' καὶ ἐπὶ τῶν τούτου διαδόχων »Ἰουστίνου Β' καὶ Τιβερίου Β', ὅτε αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἔτι σῷαι καὶ ἀβλαβεῖς τῷ 584 »μ. Χ., ἤτοι μετὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς κατὰ τὴν τοῦ Φαλλμεράυερ θεωρίαν ἔδει πρὸ

»πολλοῦ ἤδη νὰ ὦσιν ἠρημωμέναι αἱ Ἀθῆναι, ἐν τῷ ἑβδόμῳ δὲ αἰῶνι, καθ' ὃν ἐπί »τινα χρόνον διέτριψεν ἐν Ἀθήναις καί τις αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου (ὁ Κώνστας »Β' τῷ 675) ἀναφέρεται ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καί τις ἰατρὸς Στέφανος. Ὅλως δὲ παρά»δοξον εἶναι ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ πεντηκονταετίᾳ τοῦ 7ου αἰῶνος ἢ ἐν τέλει τοῦ 6ου αἱ »Ἀθῆναι ἅπαξ ἔτι φημίζονται ὡς ἑστία ἀξιόλογος τῆς «θύραθεν» παιδεύσεως. Διότι »κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἐγεννήθη υἱὸς εἰς ἐπίσημόν τινα ἀθηναϊκὸν οἶκον, ὅστις »βραδύτερον ἐγένετο περίφημος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ τῆς Δύσεως ὡς «ἅγιος »Γισλῆνος (Gislenus)». Ὁ νεανίας οὗτος ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ εἶχε καταταχθῇ εἰς »τὸ τάγμα τῶν Βασιλειανῶν καὶ ἀφοῦ ἐχειροτονήθη ἱερομόναχος μετέβη ὡς »προσκυνητὴς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ρώμην, εἶτα δὲ ἀναφέρεται ὡς ἱεραπόστολος τῶν ἐθνικῶν »ἐν ταῖς γερμανικαῖς χώραις τῆς Δύσεως. Περὶ τὸ 640 μ. Χ. ἀφίκετο εἰς Ἐννεγαυίαν »(Hennegau) καὶ ἵδρυσεν ἐνταῦθα περίφημον μοναστήριον, τέλος δὲ ἐτελεύτησε τῷ »681. Κατὰ τὰ περὶ αὐτοῦ ἱστορούμενα, πρὸ τῆς εἰς τὸν μοναχικὸν βίον συντάξεως »αὐτοῦ εἶχε σπουδάσει ἐν Ἀθήναις φιλοσοφίαν. Ὅταν ὁ μοναχὸς βιογρά»φος τοῦ Γισλήνου ἐξυμνῶν τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ καλῇ αὐτὰς «πόλιν »ἐπισημοτάτην τῆς Ἑλλάδος», πόλιν «ἥτις εἰς ἔθνη πασῶν τῶν γλωσσῶν μεταδίδωσι »τὸ ἄνθος τῆς ῥητορικῆς», δύναταί τις ὁπωσδήποτε ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀπειροκάλου »κόμπου λόγου τοῦτο μόνον νὰ νοήσῃ σαφῶς, ὅτι ἡ ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου »τῶν Ἀθηνῶν ἔζων ἔτι ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατὰ τρόπον μυθώδη, ἀλλ' ὅτι »ὁ Γισλῆνος ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς χώρας, ἥτις ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρα αὐτοῦ πατρίς, ἔλαβε »παίδευσιν κοσμικὴν δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀπίθανον.

»Τὰ περὶ Γισλήνου παραδιδόμενα ὡς καὶ τὸ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Κώνστας Β' ἐν »τῇ μνημονευθείσῃ ὁδοιπορίᾳ αὐτοῦ διεχείμασε μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἐν Ἀθή»ναις, ἔνθα συνήθροισε σπουδαίαν στρατιωτικὴν δύναμιν, πάντα ταῦτα καταρρίπτουσι »τὸν τοῦ Φαλλμεράυερ ἰσχυρισμὸν περὶ τετρακοσιετοῦς ἐν ταῖς πρώταις περιόδοις τοῦ »μεσαίωνος ἐρημώσεως τῆς πόλεως ταύτης».]

Ἐξ Ἀθηνῶν ἀνεχώρησε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔαρ καὶ καταπλεύσας εἰς Τάραντα ἀπῆλθεν εἰς Ρώμην περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου, διέτριψεν αὐτόθι ἐπί τινας ἡμέρας καὶ ἔπειτα μετέβη διὰ Νεαπόλεως εἰς Σικελίαν, ἑδρεύσας ἐν Συρακούσαις, ὅπου ἐδολοφονήθη τῷ 668 ὑπό τινος τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ. Οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι ἐσύλησε τὰς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, ὅτι οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τοὺς Λομβαρδούς, οἵτινες κύριοι ἤδη ὄντες ἁπάσης τῆς ἄνω Ἰταλίας καὶ τοῦ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ Βενευέντου ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον καὶ ὅτι παρεδόθη εἰς πᾶσαν ἀσωτίαν καὶ ἀκολασίαν ἐν Συρακούσαις. Τὰ περὶ τούτου λεγόμενα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξελέγξωμεν, διότι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι δὲν ἀκριβολογοῦσι περὶ ταῦτα, καὶ διότι εἶναι οὐδὲν ἧττον τῶν δυτικῶν δυσμενεῖς πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῶν συμβιβαστικῶν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα προαιρέσεων, δι' ἃς ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας καλοῦσιν αὐτὸν αἱρετικόν. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Κώνστας δὲν φαίνεται ἀνὴρ διακεκριμένος, ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων ὅμως ἐξάγεται, ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, χάρις εἰς τὴν σύνεσιν τῆς συγκλήτου καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀρχόντων, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ στρατηγὸς Ἀνδρέας, ἀνεχαιτίσθησαν μὲν κατὰ τὸ δυνατὸν οἱ Ἄραβες, κατετροπώθησαν δὲ οἱ Σλαῦοι, ἐπράχθη δὲ ὅ,τι ἔδει νὰ πραχθῇ ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα.

Ἡ ἐν Συρακούσαις δολοφονία τοῦ Κώνσταντος δὲν ἐγένετο ἕνεκα προσωπικοῦ

πάθους, ἀλλὰ διενηργήθη ὑπὸ ἐπιτοπίου πολιτικῆς συνωμοσίας, ἥτις ἀνηγόρευσε βασιλέα ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ αὐτόθι στρατοῦ, Ἀρμένιον μὲν τὸ γένος, ὀνόματι δὲ Μιζίζιον. Ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου οἱ Ἀρμένιοι ἀπετέλουν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μέρος καὶ πολλοὶ αὐτῶν ἀξιωματικοὶ ἵδρυσαν ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κράτει οἴκους ἀναδειχθέντας βραδύτερον ἐπιφανεστάτους ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Μιζίζιος διέπρεπε μᾶλλον ἐπὶ τῷ κάλλει τοῦ εἴδους ἢ ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀξίᾳ· ὅθεν εὐχερῶς κατεβλήθη. Ἅμα ἀνηγγέλθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ γενόμενα, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ πρεσβύτερος τοῦ Κώνσταντος υἱός, ὁ πρὸ καιροῦ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ πατρὸς διέπων τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα καὶ ἤδη καταλαβὼν τὴν ὅλην ἀρχήν, ἔσπευσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν διττὴν ἐκείνην κακουργίαν. Ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πρωτευούσης μετὰ στόλου προσεκάλεσεν εἰς Σικελίαν καὶ ἄλλας δυνάμεις ἐκ Ραυέννης, ἐκ Καμπανίας, ἐκ Σαρδόνος καὶ ἐξ Ἀφρικῆς, κατετρόπωσε τάχιστα τὴν στάσιν, ἀπεκεφάλισε τὸν Μιζίζιον καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ δῆμος ἐχαιρέτισεν αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ Πωγωνάτου ἐπωνυμίας, ἣν φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ· διότι, ὅτε πρὸ μικροῦ ἀνεχώρησε, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦτο ἔτι παντελῶς ἀγένειον, ἐνῷ ἤδη ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ὁ πώγων αὐτοῦ.

Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος
(Μεγέθυνσις εἰκόνος ἐπὶ νομίσματος)

Ἅμα ἐπιστρέψας ἐδέησε νὰ καταβάλῃ ἄλλην στάσιν. Οἱ δύο αὐτοῦ ἀδελφοί, Τιβέριος καὶ Ἡράκλειος, εἶχον μὲν λάβει τὴν τιμητικὴν ἀξίαν τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' ἄνευ πραγματικῆς τινος μετοχῆς εἰς τὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ στρατὸς τοῦ θέματος τῆς Ἀνατολῆς, συνδραμὼν εἰς Χρυσόπολιν, ἀπῄτησε νὰ παραχωρηθῇ καὶ εἰς αὐτοὺς ἡ προσήκουσα μερὶς τῆς ἐξουσίας· καί, τὸ περίεργον, οἱ συνωμόται ἐδικαιολόγησαν τὴν ἀξίωσιν διὰ τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος, λέγοντες ὅτι εἰς Τριάδα πιστεύομεν, τοὺς τρεῖς στέψομεν. Ἀναφέρομεν τὸ περιστατικὸν τοῦτο ὡς νέαν ἀπόδειξιν τῆς διαστροφῆς τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ τῆς ὀλεθρίας ἐπιρροῆς ἣν ἡ διαστροφὴ αὕτη εἶχεν εἰς τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπείσθη ὑπὸ τοῦ παραδόξου ἐκείνου ἐπιχειρήματος καὶ ἀνασκολοπίσας τοὺς πρωτουργοὺς τοῦ κινήματος κατέστειλεν οὕτω τὴν στρατιωτικὴν ταύτην στάσιν. Πρὸς δὲ τοὺς ἀδελφοὺς ἐπολιτεύθη παραδόξως· ἀφοῦ ἐρρινοκόπησεν αὐτούς, ἐξηκολούθησεν ἀναφέρων τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς ὅλας τὰς δημοσίας πράξεις, μέχρι τοῦ 681, ὅτε λαβὼν νέας ὑπονοίας ἀφῄρεσεν ἀπ' αὐτῶν τὴν τοῦ Αὐγούστου ἐπωνυμίαν, ὥστε ἔκτοτε διῆγαγον τὸ λοιπὸν τοῦ βίου ὡς ἰδιῶται. Τινὲς τῶν νεωτέρων ἐδίστασαν νὰ παραδεχθῶσι τὸ γεγονὸς τῆς ρινοκοπίας, διὰ τὴν φυσικὴν πραότητα τοῦ βασιλέως. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν δυσπιστήσει ἀναλογιζόμενοι ὅτι, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν αὐτοὺς ὑποκινήσαντας τὴν στάσιν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ εἶναι ἄξιοι τῆς οἰκτρᾶς ἐκείνης ποινῆς, πῶς ἔπειτα διετήρησεν αὐτοῖς τὸ τοῦ Αὐγούστου ἀξίωμα; Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου χρονογράφου Θεοφάνους· καὶ δυστυχῶς συνᾴδει πρὸς ἄλλας ὁμοίας ἢ ἀναλόγους πράξεις τῶν βασιλέων τῆς αὐτῆς δυναστείας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ κράτος δέτρεξε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀράβων κίνδυνον. Ὁ καλίφης Μωαυιᾶ ἐπεχείρει μὲν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰς νήσους τῆς Μεσογείου· μικροῦ δ᾽ ἐδέησεν ἐν ἔτει 670 νὰ κυριαρχήσῃ καὶ ἁπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως ἰθαγενῶν, ὥστε ὁ Μωαυιᾶ περιῆλθεν αὖθις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο προπύργιον, ἐὰν δὲν γίνῃ κύριος τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ. Ὅθεν ἐν ἔτει 671 παρασκευάσας στόλον ἰσχυρότερον πάντων τῶν προηγουμένων ἐξαπέστειλεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μηδ᾽ ἀπορήσῃ τις βλέπων τοὺς Ἄραβας κατορθοῦντας τοσαύτας ναυτικὰς παρασκευὰς κατὰ τῶν πρότερον θαλασσοκρατούντων χριστιανῶν. Ἀφ᾽ ἧς ἐγένοντο κύριοι τῶν παραλίων τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου οἱ μωαμεθανοὶ προσεκτήσαντο πάντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς συγκρότησιν ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν συναπέβαλον μετὰ τοῦ πατρίου θρησκεύματος τὴν θαλασσουργίαν· ἰδίως δὲ οἱ δύο ναύαρχοι τοῦ ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν τότε ἐκπλεύσαντος στόλου, οὓς οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὀνομάζουσι Μουαμὲδ καὶ Κάισον, ἦσαν χριστιανοὶ ἀρνησίθρησκοι. Καὶ κατὰ μὲν τὸ 671, ἐπειδὴ ὁ στόλος ἐξέπλευσε βραδέως ὁπωσοῦν, δὲν ἤρξατο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ διεχείμασεν ἐν μέρει εἰς Σμύρνην, ἐν μέρει εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας καὶ τῆς Κιλικίας. Ἐν ἔαρι δὲ τοῦ 672 οἱ μωαμεθανοὶ διαπλεύσαντες τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Προποντίδα ἦλθον καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου πρωτεύουσαν.

Κατὰ δυστυχίαν αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης εἶναι σφόδρα ἀτελεῖς καὶ ἀσαφεῖς. Ὅ,τι μόνον δυνάμεθα ἀσφαλῶς ἐξ αὐτῶν νὰ συμπεράνωμεν εἶναι ὅτι ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἔτη ἑπτά· ἀλλὰ δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιάκοπος καθ᾽ ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα. Ἤρχιζε κατὰ πᾶν ἔτος τὸν μῆνα Ἀπρίλιον, διεξήγετο μέχρι τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, καὶ τότε οἱ πολιορκηταὶ ἀναχωροῦντες ἀπήρχοντο εἰς Κύζικον, τὴν ὁποίαν ἐκυρίευσαν καὶ ὅπου παρεχείμαζον, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον Ἀπρίλιον ἐπανήρχοντο πάλιν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπανελάμβανον τὴν πολιορκίαν μέχρισοῦ ἑπτάκις τοῦτο πράξαντες ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ὁριστικῶς εἰς τὰ ἴδια. Δὲν λέγεται δὲ εὐκρινῶς οὔτε ἂν ἡ πολιορκία διεξήγετο διὰ ξηρᾶς ἅμα καὶ διὰ θαλάσσης οὔτε τίνα ἦσαν τὰ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁρμητήρια τοῦ ἀραβικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ στόλου· καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠξεύρομεν καθ᾽ ἕκαστα τὰ τῆς ἐπιθέσεως καὶ τῆς ἀμύνης. Ἐν τούτοις οἱ νεώτεροι ἐπεχείρησαν νὰ περιγράψωσι τὴν πολιορκίαν ταύτην. Ἀλλ᾽ ἵνα ἐννοήσῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης ὁπόσον ἡμαρτημέναι εἶναι πᾶσαι αὗται αἱ περιγραφαὶ θέτομεν πρὸ πάντων ὑπ᾽ ὄψιν αὐτοῦ τὰς ἐκθέσεις τῶν χρονογράφων.

Ἰδοὺ τί λέγει ἐν ὅλοις ὁ ἀρχαιότατος αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους, ὁ Θεοφάνης. «Τούτῳ τῷ χρόνῳ (6164 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) στόλον μέγαν ἐξαρτύσαντες οἱ ἀρνηταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ παραπλεύσαντες Κιλικίαν παρεχείμασαν εἰς Σμύρνην Μουαμὲδ ὁ τοῦ Ἀβδελᾶ, Κάισος δὲ εἰς Κιλικίαν καὶ Λυκίαν. Ἀπέστειλε δὲ (ὁ Μωαυιᾶ) καὶ Χάλε τὸν ἀμηραῖον μετὰ καὶ ἑτέρου στόλου πρὸς βοήθειαν αὐτῶν ὡς ἱκανώτατον καὶ τολμηρὸν εἰς μάχην. Ὁ δὲ προλεχθεὶς Κωνσταντῖνος (ὁ Πωγωνᾶτος) τὴν τοιαύτην τῶν θεομάχων κατὰ Κωνσταντινουπόλεως κίνησιν ἐγνωκὼς κατεσκεύασε καὶ αὐτὸς διήρεις εὐμεγέθεις κακκαβοπυρφόρους καὶ δρόμωνας σιφωνοφόρους· καὶ τούτους προσορμίσαι ἐκέλευσεν ἐν τῷ Προκλιανισίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι».

«Τούτῳ τῷ ἔτει (6165) ὁ προλεχθεὶς τῶν θεομάχων στόλος ἀναβάλας προσώρμισεν

ἐν τοῖς θρᾳκῴοις μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς δύσιν ἀκρότητος τοῦ Ἑβδόμου, ἤτοι τῆς λεγομένης Μαγναύρας, μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου. Κατὰ πᾶσαν οὖν ἡμέραν συμβολὴ πολέμου ἐκροτεῖτο ἀπὸ πρωὶ ἕως ἑσπέρας, ἀπὸ τοῦ βραχιολίου τῆς Χρυσῆς πόρτας μέχρι τοῦ Κυκλοβίου ἑαυτοὺς ὠθοῦντες καὶ ἀντωθούμενοι. Ἐν τούτοις οὖν διετέλεσαν ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Καὶ ὑποστρέψαντες ἀπέρχονται εἰς Κύζικον, καὶ ταύτην παραλαβόντες ἐκεῖσε παρεχείμαζον. Καὶ κατὰ τὸ ἔαρ ἀναβάλλων ὁμοίως πόλεμον διὰ θαλάσσης ἀνῆπτε μετὰ τῶν χριστιανῶν. Ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη δὲ τοῦτο τελέσαντες καὶ αἰσχυνθέντες τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ τῆς Θεομήτορος πλῆθος τε ἀποβαλόντες ἀνδρῶν μαχίμων, καὶ τραυματίας μεγίστης εἰς αὐτοὺς γεγενημένης, ἀνθυπέστρεψαν μετὰ μεγάλης λύπης».

Ἔτι δὲ ἀτελέστερον πραγματεύεται τὰ κατὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία σύντομος ἀπὸ τοῦ 602 μέχρι τοῦ 769 μ. Χ. εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτέρων ὡσαύτως περὶ τοῦ προκειμένου γεγονότος μαρτυριῶν. «Ὅς (ὁ τῶν Ἀράβων ναύαρχος) ἀναχθεὶς προσωρμίζετο ἐν προαστείοις τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον Ἕβδομον. Τοῦτον αἰσθόμενος Κωνσταντῖνος ἀντιπαρατάττεται καὶ αὐτὸς στόλῳ μεγάλῳ. Ὑφ' ὧν πλεῖσται ναυμαχίαι ἑκάστης ἡμέρας ἐγίνοντο, τοῦ πολέμου συγκροτουμένου ἀπὸ ἐαρινοῦ μέχρι φθινοπωρινοῦ καιροῦ. Χειμῶνος δ' ἐπιγινομένου ὁ τῶν Σαρακηνῶν στόλος διαπεραιωθεὶς ἐν Κυζίκῳ διεχείμαζε, καὶ πάλιν ἔαρος ἀρχομένου ἐκεῖθεν ἀναχθεὶς ὡσαύτως τοῦ διὰ θαλάττης πολέμου εἴχετο. Ἑπτὰ οὖν ἔτεσι τοῦ πολέμου διαρκέσαντος, τέλος οὐδὲν πλέον ὁ τῶν Σαρακηνῶν ἤνυσε στόλος, ἀλλὰ πολλούς τε ἄνδρας μαχίμους ἀποβαλόντες καὶ δεινῶς τραυματισθέντες καὶ χαλεπῶς ἡττημένοι ὑπενόστουν πρὸς τὰ οἰκεῖα καταίροντες».

Δὲν παραθέτομεν τοὺς μεταγενεστέρους χρονογράφους, Λέοντα Γραμματικόν, Γεώργιον Κεδρηνὸν καὶ ἄλλους, διότι οὗτοι ἀντιγράφουσιν ἁπλῶς τοὺς ἀρχαιοτέρους, ὄντες μάλιστα καὶ τούτων ἐπιτομώτεροι. Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ μόναι εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς ἐν ἔτεσιν 672—678 πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπολεως. Αἱ δὲ εἰδήσεις αὗται εἶναι οὐ μόνον περὶ τὰ πράγματα ἀτελεῖς ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς τόπους ἀσαφέσταται· ὡς δῆλον ἅμα ἔχῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸν τοπογραφικὸν χάρτην τὸν προσηρτημένον εἰς τὴν πολυμαθῆ καὶ πολυειδῶς ἄλλως ἀξιόλογον περιγραφὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἣν ἐφιλοπόνησεν ὁ ἡμέτερος Σκαρλάτος Βυζάντιος. Ἐν τῷ χάρτῃ τούτῳ βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη πόλις σχηματίζει εἶδος τριγώνου, τοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴν ἀποτελεῖ τὸ Σαράι μπουρνού, ἤτοι τὸ βορειοανατολικώτατον ἀκρωτήριον τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως· τὴν μίαν πλευρὰν ἡ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου παραλία, ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῶν βορειοδυτικῶς κειμένων Ἑβδόμου καὶ Βλαχερνῶν, ἤτοι τῶν σήμερον καλουμένων Παλατᾶ καὶ Ἐιοὺμπ - Ἐνσαρί· τὴν ἄλλην πλευρὰν ἡ ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλία, ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Σαράι μπουρνού, μέχρι τοῦ νοτιοανατολικῶς κειμένου Ἑπταπυργίου ἢ Κυκλοβίου, ἤτοι τῶν ἑπτὰ Κουλάδων· τὴν δὲ βάσιν ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς γραμμή, τὰ χερσαῖα τείχη ἀπὸ τῶν ἑπτὰ Κουλάδων μέχρι τοῦ Ἐιοὺμπ - Ἐνσαρί, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς Προποντίδος Ἑπταπυργίου, ἤτοι Κυκλοβίου, μέχρι τοῦ Ἑβδόμου καὶ τῶν Βλαχερνῶν παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον.

Τούτων οὕτως ἐχόντων τί θέλουσιν ἆρά γε νὰ εἴπωσιν ὅ τε Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος, λέγοντες ὁ μὲν ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «προσώρμισεν ἐν τοῖς θρᾳκῴοις μέρεσιν ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν δύσιν ἀκρότητος τοῦ Ἑβδόμου μέχρι πάλιν τοῦ πρὸς ἀνατολὴν ἀκρωτηρίου τοῦ λεγομένου Κυκλοβίου», ὁ δὲ ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος «ἀναχθεὶς προσωρμίζετο

ἐν προαστείοις τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὸν παραθαλάσσιον τόπον τὸν καλούμενον "Ἕβδομον» ; Τὸ "Ἕβδομον δὲν εἶναι παραθαλάσσιος τόπος εἰμὴ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἵνα λοιπὸν ἐξηγηθῇ τὸ παρὰ Θεοφάνους λεγόμενον, ὅτι ὁ αραβικὸς στόλος προσωρμίσθη ἀπὸ Ἑβδόμου μέχρι Κυκλοβίου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο λέγει τρόντι ὁ Λεβώ, αξιῶν ὅτι τὰ πλοῖα τῶν πολεμίων κατεῖχον ἅπα-

Μέγα τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁρώμενον ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου

σαν τὴν παραλίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τήν τε ἐπὶ τῆς Προποντίδος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτον. Δὲν εἰσῆλθον βεβαίως εἰς τὸν κόλπον ἀμαχητί, διότι τὸ στόμιον αὐτοῦ ἐφράσσετο ἔκτοτε δι᾿ ἁλύσεως, ὁ δὲ ἑλληνικὸς στόλος σταθμεύων, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, ἐν τῷ Προκλιανισίῳ τῷ Καισαρίου λιμένι, δηλαδὴ εἰς τὸν ἄλλως λεγόμενον λιμένα τοῦ Βουκολέοντος, τὸ σήμερον ὀνομαζόμενον Κατεργκαλιμάν, ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Προποντίδα παραλίας τοῦ Βυζαντίου, μεταξὺ τῶν Τσατλαδὶ Καποῦ καὶ Κοὺμ καπού, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ διέλθωσιν ἀνενόχλητοι. Περὶ μάχης δὲ ἐπὶ τοιούτῳ τινὶ σκοπῷ συγκροτηθείσης οὐδὲν λέγουσιν οἱ χρονογράφοι· καὶ τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἂν οἱ Ἄραβες εἰσήρχοντο εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, ἤθελεν εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητον πῶς κατὰ πάντα Σεπτέμβριον ἐγκατέλειπον τὸν ἀσφαλέστατον καὶ εὐρύχωρον ἐκεῖνον ὅρμον καὶ μετήρχοντο εἰς Κύζικον μέχρι τοῦ προσεχοῦς Ἀπριλίου, ματαιοῦντες οὕτως ἐν τῷ τέλει ἑκάστης θερινῆς ἑξαμηνίας τοὺς ἐν τῷ διαστήματι αὐτῆς διεξαχθέντας ἀγῶνας. Οἱ χρονογράφοι ἄρα λέγοντες ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος προσωρμίσθη εἰς τὸ "Ἕβδομον ἢ δὲν ἠξεύρουσι τί γράφουσιν, ἢ ἀναφέρουσιν ὀνόματα τόπων τῶν ὁποίων οἱ νεώτεροι δὲν γνωρίζουσιν ἀκριβῶς τὴν θέσιν. Τὸ βέβαιον ὅμως ἔκ τε τῶν προειρημένων καὶ ἐξ ὅσων μετ᾿ ὀλίγον θέλομεν εἰπεῖ εἶναι ὅτι οἱ Ἄραβες δὲν εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου·

Καὶ ἤδη, πρὶν ἀκριβολογήσωμεν περὶ τοῦ χώρου ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, θέλομεν ἐξετάσει τὸ ζήτημα ἂν ἡ πολιορκία διεξήχθη διὰ ξηρᾶς ἐνταυτῷ καὶ διὰ θαλάσσης. Ὅλοι οἱ νεώτεροι βεβαιοῦσι τοῦτο ὡς ἀναμφισβήτητον· Λεβώ, Γίββων, Σλόσσερ, Φίνλαιυ, Βλαδίμηρος Βρυνέτος καὶ ἄλλοι. Ἀλλ' ἐκ τῶν χρονογράφων τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται· ἐξάγεται μᾶλλον τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδὴ ἡ πολιορκία διεξήχθη μόνον, τοὐλάχιστον κυρίως, διὰ θαλάσσης. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν πρὸς πολιορκίαν παρασκευῶν τοῦ χαλίφου δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ ναυτικὰς παρασκευὰς καὶ κινήσεις. Ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀμυντικῶν παρασκευῶν τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ κατασκευὴν διήρων καὶ δρομώνων. Ὅσον ἀορίστως καὶ ἂν πραγματεύονται τὰ περὶ τῆς πολιορκίας, λέγουσιν ἀρκετὰ σαφῶς ὅτι μόνον κατὰ θάλασσαν ἐγίνοντο προσβολαὶ καὶ μάχαι, ἡ δὲ μία ὡρισμένη ἔφοδος, ἣν ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης, αὐτὸ τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ· διότι ἐγένετο ἀπὸ τοῦ βραχιολίου (τῆς ἀποβάθρας) τῆς Χρυσῆς Πόρτας μέχρι τοῦ Κυκλοβίου, ἤτοι παρὰ τὴν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίαν ἀπὸ τοῦ Ναρλὺ-Καποὺ μέχρι τῶν ἑπτὰ Κουλάδων, ἐξ οὗ συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Καὶ ἔπειτα, ἂν οἱ Ἄραβες ἐπεχείρουν τακτικὴν ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίαν, ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητον διατί νὰ διακόπτωσιν αὐτὴν κατὰ πάντα Σεπτέμβριον. Ὀχυρωθέντες πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἔπραξαν μετὰ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη, ἐπὶ τῆς δευτέρας πολιορκίας, ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀδιακόπως τὴν ἐπίθεσιν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τοῦ πολυαρίθμου αὐτῶν στόλου εἶχον πᾶσαν εὐκολίαν νὰ κοινωνῶσι μετὰ τῆς Συρίας καὶ νὰ προμηθεύωνται ἐκεῖθεν ὅ,τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐπίσης ἀσφαλῶς ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς Κυζίκου.

Ἓν καὶ μόνον ὑπάρχει τεκμήριον ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκίας. Τοῦ προκειμένου ἱεροῦ κατὰ τῆς πρωτευούσης τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγῶνος μετέσχον καὶ οἱ τελευταῖοι ἐπιζῶντες τότε σύντροφοι τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἔμπου-Ἐιούμπ (Ἰώβ), εἷς τῶν Χαλὶδ Ἐνσαρῆ, ἤτοι τῶν βοηθῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Προφήτου. Ὁ Ἔμπου-Ἐιούμπ, κατὰ τὰς μωαμεθανικὰς παραδόσεις, ἔπεσεν ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ· καὶ ἐπὶ ὀκτὼ μὲν αἰῶνας ἦτο ἄγνωστος ὁ χῶρος ὅπου ἐτάφη ἀλλὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β' τῷ 1453 ἀνεκαλύφθη ὁ χῶρος οὗτος κατ' ὀπτασίαν ἑνὸς τῶν σεΐχων τοῦ πορθητοῦ (¹)· καὶ τότε ἠγέρθη ἐκεῖ τζαμίον μεγαλοπρεπές, καλούμενον Ἐιούμπ (ὑπὸ δὲ τῶν ἡμετέρων Ὕπι), ἐν τῷ ὁποίῳ ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ζώννυνται πανηγυρικῶς τὸ ξίφος οἱ σουλτάνοι. Ἐιοὺμπ δὲ καλεῖται οὐ μόνον ὁ ναὸς ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ αὐτὸν προάστειον, τὸ κείμενον πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἐιοὺμπ-Ἐνσαρί, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν βορειοδυτικωτέραν ἄκραν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ὀπτασία τοῦ σεΐχου δὲν εἶναι βεβαίως ἱστορικὴ μαρτυρία, δύναται ὅμως νὰ λογισθῇ μέχρι τινὸς ὡς τεκμήριον, ὡς ἀποκύημα τῶν μωαμεθανικῶν παραδόσεων. Ἀλλὰ καὶ τούτου τεθέντος δὲν ἀναιρεῖται ἡ γνώμη ἣν πρεσβεύομεν, ὅτι πολιορκία ἀπὸ ξηρᾶς δὲν ἐγένετο· διότι ἀξιοῦντες ὅτι τακτικὴ πολιορκία δὲν ἐγένετο δὲν ἀρνούμεθα, ἐννοεῖται, ὅτι ἐνηργοῦντο ἐκ διαλειμμάτων ἀποβάσεις στρατευμάτων πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν, ὅτι συνέβαινον μεταξὺ τῶν ἀποβάντων τούτων καὶ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, εἴτε περὶ τὰ τείχη εἴτε ἐν τῇ πέριξ χώρᾳ, συμπλοκαί, καὶ ὅτι εἰς μίαν τῶν συμπλοκῶν, συμβᾶσαν ἴσως πρὸς δυσμὰς τοῦ δυτικωτέρου μέρους τῆς πόλεως, ἔπεσεν ὁ Ἔμπου-Ἐιούμπ.

(¹) Τῶν παρακολουθούντων δηλονότι τῷ στρατῷ τοῦ πορθητοῦ. Ὁ λόγος ἐνταῦθα περὶ τοῦ σεΐχου Ἀκσέμς-Ἐδδὶν ἐπικαλουμένου Βουχαριώτης ἀπὸ Βουχάρας καταγομένου.

Ἀλλὰ ποῦ ἐστάθμευεν ὁ ἀραβικὸς στόλος, ὁ ἐπιχειρήσας τὴν πολιορκίαν ταύτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ὁ Φίνλαιυ βεβαιοῖ ὅτι ἀπέκλεισε τον λιμένα αὐτῆς, ἤτοι τον Κεράτιον κόλπον. Τοῦτο ὅμως εἶναι ὅλως ἀνυπόστατον, οὐ μόνον διότι ὁ ἑλληνικὸς στόλος δεν ἦτο ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ· ἦτο, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Προποντίδος Προκλιανίσιον λιμένα, ὥστε οἱ Ἄραβες δὲν εἶχον τί νὰ ἀποκλείσωσιν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ· ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ ὅλων τῶν εἰδήσεων ὅσας μᾶς δίδουσιν οἱ χρονογράφοι δὲν

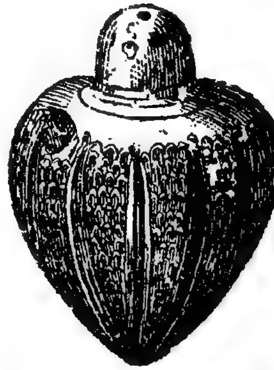

Τὸ παλάτιον τοῦ Ἑβδόμου

συνάγεται ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἦτο ἀποκεκλεισμένος, συνάγεται ἀπ᾽ ἐναντίας ὅτι διετέλει ἀδιαλείπτως μαχόμενος. Ὁ ἀραβικὸς λοιπὸν στόλος, ἐπελθὼν ἐκ τῆς Προποντίδος, προσωρμίσθη πιθανώτατα εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως παράλια τῆς Θράκης καὶ ἐκεῖθεν ὁρμώμενος διετέλει ναυμαχῶν πρὸς τον ἀπ᾽ ἄρκτου κατερχόμενον χριστιανικόν, καὶ τοῦτο ἐνόσῳ ητο γαλήνη ἢ ἔπνεε βορρᾶς· πνεύσαντος δὲ νότου σφοδροῦ, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ εἰς τὰ ἀλίμενα ἐκεῖνα παράλια, κατέφευγεν ἀντικρὺ εἰς τὰ ἀσφαλῆ τῆς Ἀνατολῆς ὁρμητήρια· τον δὲ Σεπτέμβριον τακτικῶς ὑπεχώρει εἰς Κύζικον, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὖθις τον Ἀπρίλιον. Τοιαύτη πολιορκία ητο βεβαίως παράδοξος, διά τε τὴν περιοδικὴν αυτῆς διακοπὴν καὶ διότι ὑποτιθεμένου ὅτι ἤθελε κατατροπωθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς οἱ Ἄραβες ἤθελον, διὰ μόνης τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἐκπολιορκήσει τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοιαύτη ἀδεξιότης εἶναι, ὁμολογοῦμεν, ακατανόητος, μετὰ τὰς πολλὰς πολιορκίας ὅσας οἱ Ἄραβες ἐπιτηδειότερον διεξήγαγον, καὶ προ πάντων μετὰ τὴν πολύκροτον ἐκπολιόρκησιν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ τί νὰ γίνῃ! Ἐκ τῶν πηγῶν τὰ πράγματα συνάγονται ὅπως ἀνωτέρω ἐξετέθησαν, καὶ ἰδίως καταδηλον ἀποβαίνει ὅτι δὲν ἐγένετο ἀπὸ ξηρᾶς τακτικὴ πολιορκία. Τούτου δὲ τεθέντος, τὸ ἄπορον δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως ὅτι οἱ Ἄραβες δὲν ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἄπορον εἶναι πῶς ο στόλος αὐτῶν κατώρθωσε νὰ ἀντισταθῇ

ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη εἰς τὴν ναυτικὴν ἑλληνικὴν δύναμιν, ἥτις ἐνισχύθη τοσοῦτον διὰ τοῦ καταστρεπτικωτάτου ὑγροῦ πυρός.

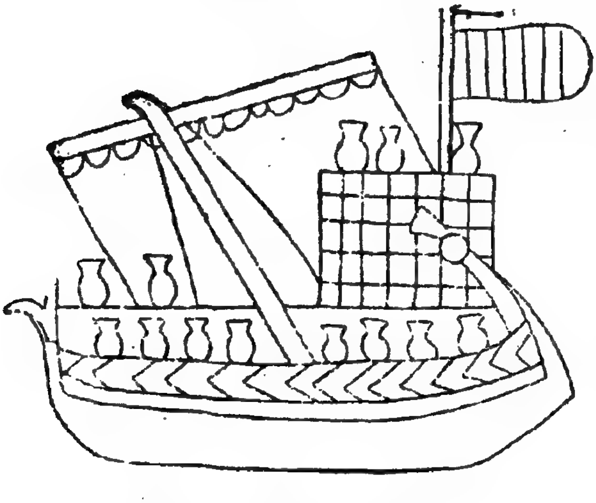
Διότι τότε τφόντι ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἡλιουπόλεως ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔφερεν αὐτόθι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐπινοηθὲν ὑγρὸν ἢ ἑλληνικὸν πῦρ. Εἴδομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου ἀπεδίδετο ἤδη εἰς τὸν ἀθηναῖον χημικὸν Πρόκλον ἡ κατασκευὴ ἐκ θείου ἀπύρου, κόνεως λεπτοτάτης, δι' ἧς λέγεται ὅτι κατεστράφη ὁ τοῦ Βιταλιανοῦ στόλος. Ἀλλ' ὁ Καλλίνικος ἐτελείωσεν, ὡς φαίνεται, παραδόξως τὸ τοῦ Πρόκλου ἐπινόημα, διότι τὸ παρ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι κατασκευασθὲν χημικὸν μῖγμα ἦτο πολὺ τοῦ πρώτου δραστικώτερον. Βεβαιοῦσιν ὅτι ἔκαιεν ἐν τῷ ὕδατι καὶ ὅτι, παρὰ τὴν φύσιν τῶν ἄλλων πυρῶν τῶν ὁποίων ἡ φλὸξ τείνει πρὸς τὰ ἄνω, τὸ τοῦ Καλλινίκου πῦρ ἐφέρετο πρὸς τὰ κάτω τε καὶ πρὸς πᾶσαν οἱανδήποτε διδομένην αὐτῷ διεύθυνσιν. Κατέστρεφε δὲ τὰ πάντα, καὶ οὔτε λίθοι οὔτε σίδηρος ἀντεῖχον εἰς τὴν ὀξεῖαν αὐτοῦ ἐνέργειαν· οὐδὲ ἠδύνατο νὰ σβεσθῇ εἰμὴ δι' ὄξους, ἢ ἄμμου, ἢ οὔρων. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἦτο ποικίλη. Ἐν μὲν ταῖς ναυμαχίαις ἐπλήρουν διὰ τῆς ὕλης ταύτης πυρπολικά, τὰ ὁποῖα, ἐμβαλόντες εἰς αὐτὰ πῦρ, ἐξώθουν κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ πλὴν τούτου ἐπέθετον ἐπὶ τῆς πρῴρας τῶν δρομώνων μεγάλους χαλκίνους σίφωνας, δι' ὧν ἐσφενδόνιζον τὸ πῦρ ἐκεῖνο κατὰ τῶν πολεμίων. Εἰς δὲ τοὺς κατὰ ξηρὰν ἀγῶνας, ἢ ἐξηκοντίζετο δι' ἀναλόγων τινῶν σωλήνων, ἢ περιεκλείετο, ὁτὲ μὲν ὡς κόνις ὁτὲ δὲ ὡς ἔλαιον, ἐντὸς ὑελίνων ἢ ἐπικεχρισμένων πηλίνων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα οἱ στρατιῶται ἔρριπτον διὰ τῆς χειρός, ἀνάψαντες τὸ ἐμπύρευμα. Ἐν τοῖς πολιορκίαις ἐνίοτε περιωρίζοντο εἰς τὸ νὰ βάλλωσιν ἐπὶ τὰς μηχανὰς τῶν πολιορκητῶν ἔμβολα σιδηρᾶ ἔχοντα μὲν ὀξυτάτην τὴν ἄκραν, περιβεβλημένα δὲ διὰ στυππείου ποτισθέντος ὑπὸ τῆς ὕλης ταύτης. Ἀλλὰ φοβερώτατον ἀπέβαινε μάλιστα τὸ ἑλληνικὸν πῦρ ὅτε ἐτινάσσετο διὰ βαλλιστρίδων εἰς δόσιν ὑπερβάλλουσαν, ἥτις, διασχίζουσα τὸν ἀέρα ὡς ἀστραπὴ καὶ κεραυνός, κατέφλεγεν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ λεγόμενα, ὁλόκληρα τάγματα καὶ πλοῖα καὶ οἰκοδομήματα. Τοιοῦτο λέγεται ὅτι ἦτο τὸ πῦρ τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθὲν καὶ διακοινωθὲν εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησιν. Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἠγωνίσθη καὶ ἐπέτυχε νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἀπόρρητον τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, ἥτις ἐνηργεῖτο διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Καλλινίκου· τοῦτο τοὐλάχιστον λέγει ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Γεώργιος Κεδρηνός, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τοῦ Καλλινίκου ἐπιφέρει· «ἐκ τούτου κατάγεται ἡ γενεὰ τοῦ Λαμπροῦ τοῦ νυνὶ τὸ πῦρ ἐντέχνως κατασκευάζοντος». Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ἐπὶ τέλους οἱ Ἄραβες ἐγνώρισαν τὸ μυστήριον, ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ μέσου αἰῶνος ἐξέλιπεν ἄδηλον πῶς καὶ διατί ἡ χρῆσις τοῦ ὑγροῦ πυρός. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους πολλαὶ ἐγένοντο ἀπόπειραι πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ χημικοῦ τούτου χρώματος· ἐκ διαλειμμάτων μάλιστα ἐρρήθη ὅτι ἀνεκαλύφθη τὸ μυστήριον, ἀλλὰ πρακτικὴ αὐτοῦ χρῆσις οὐδεμία ἀνεφάνη.

Ἀραβικὴ χειροβολὶς ἐξ ὀπτῆς γῆς πληρουμένη ἐκρηκτικὴν ὕλην καὶ ἐκτοξευομένη

Ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἄπορον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι, ὡς προείπομεν, πῶς οἱ ἡμέτεροι ἔχοντες τότε μόνοι αὐτοὶ ὁμολογουμένως τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο ὅπλον δὲν κατώρθωσαν νὰ καταστρέψωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τῆς πρω-

τευούσης ἀραβικὴν δύναμιν ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτὴν νὰ ὑποχωρήσῃ πολὺ πρὶν παρέλθωσιν ἑπτὰ ὁλόκληρα ἔτη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Μωαυιᾶ δὲν ἔπαυσε στέλλων ἐπικουρίας εἰς τὸν πολιορκητικὸν στρατὸν καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γεζὶδ ἐπελθὼν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῆς πολιορκίας. Ἀλλ' ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ δυνάμεις τῶν πολιορκητῶν, ἀκατανόητον πάντοτε ἀποβαίνει πῶς ἀντέσχον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἐὰν τφόντι τὰ περὶ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς λεγόμενα εἶναι ἀληθῆ· ὥστε ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ἢ ὅτι τὰ περὶ τούτου θρυλούμενα ἔχονται ἐν γένει ὑπερβολῆς τινος, ἢ ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπινοήσει τὴν ἐπιτηδειοτέραν καὶ καταστρεπτικωτέραν τοῦ πυρὸς τούτου χρῆσιν, ἢ ὅτι ὁ *Καλλίνικος* δὲν ἐκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἐφεύρεσίν του εἰμὴ διαρκούσης ἤδη τῆς πολιορκίας, ὥστε χρῆσις τοῦ νέου πυρὸς δὲν ἐγένετο εἰμὴ περὶ τὰ τέλη αὐτῆς.

Πλοῖον μεταφέρον ὑγρὸν πῦρ
(Εἰκὼν ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου)

Ἐπὶ πᾶσι παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε ἡ χρονολόγησις τῆς ἑπταετοῦς διαρκείας *τῆς προκειμένης πολιορκίας* εἶναι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς καὶ τοῖς χρονογράφοις ὁμοιόμορφος· διότι οἱ μὲν λέγουσι τὴν πολιορκίαν ἀρξαμένην τῷ 673 καὶ λήξασαν τῷ 679, οἱ δὲ περιλαμβάνουσι τὴν ἑπταετίαν ἀπὸ τοῦ 672 μέχρι τοῦ 678, καὶ ἡ τελευταία αὕτη γνώμη, τὴν ὁποίαν ἀσπάζεται ὁ εἰδικῶς περὶ τὴν χρονολόγησιν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ἀσχοληθεὶς Ἐδουάρδος Μυράλτος, φαίνεται ἡ πιθανωτέρα. Οἱαδήποτε ὅμως ἀσάφεια καὶ ἀτέλεια καὶ ἂν ἐπικρατῇ εἰς τὰς εἰδήσεις ὅσαι περιεσώθησαν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου γεγονότος, βέβαιον εἶναι ὅτι μετὰ ἑπταετεῖς ἀγῶνας οἱ Ἄραβες, ἀφοῦ ὑπέστησαν φθορὰν ἀνθρώπων καὶ πλοίων μεγάλην, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν ἄπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Ἐπεχείρησαν δὲ τὴν ἐπιστροφὴν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, διότι ἀποβαλόντες πλεῖστα τῶν πλοίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἅπαντας τοὺς ναύτας, ὥστε 30.000 ἀνδρῶν ἐδέησε νὰ πορευθῶσι διὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν Συρίαν. Ἀλλ' ὁ μὲν στόλος, ἐνῷ ὑποχωρῶν παρέπλεε τὴν παμφυλιακὴν παραλίαν, κατεστράφη καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τρικυμίας δεινῆς καταληφθεὶς περὶ τὸ Σύλαιον ἢ Σύλλιον· οἱ δὲ πεζῇ ἐπιστρέφοντες, καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Φλώρου καὶ Πετρωνᾶ καὶ Κυπριανοῦ καὶ καταπολεμηθέντες περὶ τὰ Κίδυρα, ἄρδην ἐξωλοθρεύθησαν· ὥστε ὁ θρίαμβος τῶν χριστιανῶν ἀπέβη ὁλοσχερής.

Ἡ πρώτη αὕτη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονὸς διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιομνημόνευτον καὶ διὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν ἀποτυχίαν, καὶ διὰ τὰ παράδοξα ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ εἴς τε τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ εἰς τὴν διάπλασιν ὁλοκλήρου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. Ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐκινδύνευε νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, ἂν οἱ μωαμεθανοὶ ἐκυρίευον τότε τὴν Κωνσταντινούπολιν, δηλοῦται

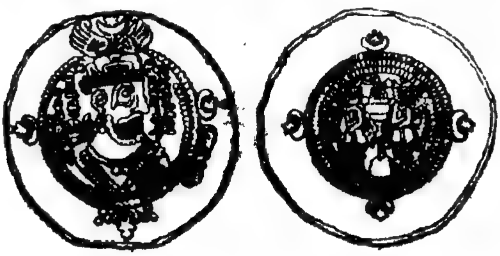
ἐκ τῶν συμφορῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη ὁ ἑλληνισμὸς παντοῦ ὅπου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπεκράτησεν ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία καὶ θρησκεία (¹). Ὁ Ἑλληνισμὸς σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἐξηρανίσθη ἐν Συρίᾳ, ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ μετ' οὐ πολὺ καθ' ὅλην τὴν βόρειον Ἀφρικήν (²). Ἤθελεν ἆρά γε περισωθῆ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, τῶν ὁποίων τὴν ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν κατάκτησιν ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπαγάγῃ ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ναὶ μὲν μετὰ 800 ἔτη ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπροξένησεν ἀποτελέσματα τοσοῦτον ὀλέθρια. Ἄλλος ὅμως ἦτο ὁ χαρακτὴρ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἄλλος ἐν τῇ ἑβδόμῃ. Ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἦτο θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικός, ἐν τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ πολιτικὸς μᾶλλον ἢ θρησκευτικός. Ἐντεῦθεν ἐνῷ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίστασιν περιεσῴζοντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὰ θρησκεύματα, τὰ ἰδιώματα καὶ τὰ ἔθνη, κατὰ τὴν πρώτην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξηφανίζοντο, καὶ τόσῳ μᾶλλον ἐξηφανίζοντο ὅσῳ πλειότερον ἀνθίσταντο. Εἴδομεν δὲ καὶ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐν τῇ ἑβδόμῃ μάλιστα ἑκατονταετηρίδι ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς δὲν παρεδίδετο ἀμαχητί· ὥστε, ἄν, ὅπερ πιθανώτατον, ἤθελε καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξακολουθήσει ἀμυνόμενος ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἡ φθορὰ αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς ἀκμαζούσης τότε ἀραβικῆς θρησκομανίας, ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ἀκαταλόγιστος. Ἐν τῷ κατακλυσμῷ τούτῳ ἴσως ἤθελον ἐπιπλεύσει που καί που ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία ὡς ὑποτελεῖς καὶ ὑπόφοροι τῆς μωαμεθανικῆς κυριαρχίας· ἀλλὰ τὰ εὐτελῆ ταῦτα καὶ ἀσυνάρτητα τοῦ ἑλληνισμοῦ λείψανα, ἀπαστερηθέντα τῆς κηδεμονίας κυβερνήσεως ὁμοδόξου καὶ ὁμογλώσσου ἀδιαλείπτως ὑποτρεφούσης τὴν συντήρησιν τῶν δύο ἐκείνων κυριωτάτων τοῦ ἐθνισμοῦ στοιχείων, τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης, ἤθελον, ὡς μὴ ὤφελε, παντάπασιν ἐκβαρβαρωθῆ. Δὲν λέγομεν ὅτι βραδύτερον ἦτο ἀδύνατον νὰ καταβληθῇ ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἡ μωαμεθανικὴ κυριαρχία· τοῦτο ὅμως πιθανώτατα ἤθελε κατορθωθῆ διὰ τῆς ἐνεργείας ἑτερογενῶν χριστιανικῶν φυλῶν· ὥστε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἠδύναντο νὰ προκύψωσι νέα ἰδιώματα καὶ νέα ἔθνη, ἀλλ' ἡ ἑνότης τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἤθελε διακοπῆ διὰ παντός. Ἡ ἀποτυχία ἄρα τῆς πρώτης πολιορκίας ἐκείνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γεγονὸς κρισιμώτατον τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος γεγονὸς οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον εἶναι ἡ ἔκβασις τῆς πολιορκίας ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἂν οἱ μωαμεθανοὶ ἐξεπόρθουν τότε τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν προπύργιον, οὐδεὶς πλέον ἠδύνατο νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ἐκχείλισιν τοῦ μωαμεθανικοῦ χειμάρρου, οὔτε αἱ ἀσθενεῖς σλαυικαὶ φυλαί, οὔτε αἱ διῃρημέναι καὶ ἀλληλομαχοῦσαι γερμανικαὶ καὶ φραγκικαί. Ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπομένης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἄραβες, γενόμενοι ἤδη κύριοι ἁπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς, διεπέρασαν εἰς τὴν Ἱσπανίαν, κατετρόπωσαν ἐν μάχῃ μιᾷ, τῷ 711, τὰς γερμανικὰς φυλὰς αἵτινες ἐδέσπο-

(¹) Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ, ἐξαιρουμένης τῆς Αἰγύπτου, τῆς Κυρηναϊκῆς καὶ τῆς Τριπολίτιδος, ἐν Τυνησίᾳ καὶ ἐν Νουμιδίᾳ καὶ Μαυριτανίᾳ δὲν ὑπῆρχεν ἑλληνισμός· ἀλλ' ὁ πολιτισμὸς ὁ ἐνταῦθα ἦτο λατινικός, ὁ δὲ λαὸς ἐν ταῖς πόλεσι ἦτο λατινικός, οἱ δὲ ἰθαγενεῖς ἀγρόται ἦσαν Μαυρούσιοι ἢ Βέρβεροι. Καὶ αὐτὴ ἡ Καρχηδὼν ἦτο πόλις λατινική.

(²) Οἱ ὅροι τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑπὸ τὴν ἀραβικὴν ἀρχὴν ἑλληνικοῦ δὲν ἦσαν χείρονες τοῦ ὑπὸ τὴν ὀθωμανικήν· ἀλλ' ἡ ἀραβικὴ ἀρχὴ φαίνεται ὡσεὶ μείζονα ἐπενεγκοῦσα καταστροφήν, διότι καὶ μακροχρονιωτέρα ὑπῆρξε καὶ ἐπὶ πληθυσμῶν ἑλληνικῶν ἐξετάθη οὐχὶ τοσοῦτο πυκνῶν ἐφ' ὅσον ἐξετάθη ἡ ὀθωμανικὴ ἀρχή.

ζον τῆς χώρας ἐκείνης ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· καί, κυριαρχήσαντες ἁπάσης τῆς χερσονήσου, ὑπερέβησαν τὰ Πυρηναῖα, μόλις δὲ τῷ 732 ἀνεχαιτίσθη ἡ ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ὁρμὴ αὐτῶν διὰ τῆς πολυθρυλήτου μάχης καθ' ἣν κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Φράγκων Καρόλου τοῦ Μαρτέλου. Οἱ δυτικοὶ ἀποδίδουσι συνήθως τὴν σωτηρίαν τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ μέγα τοῦτο κατόρθωμα τοῦ γενναίου ἐκείνου ἀνδρός· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν εἰκοσιπενταετίαν τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, χάρις εἰς τὴν τοῦ Καρόλου Μαρτέλου νίκην ἡ Γαλλία καὶ ἴσως ἡ Εὐρώπη ἅπασα ἀπέφυγον τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἐξισλαμισθῶσιν. Ἀλλ' οἱ δυτικοὶ δὲν ἐνθυμοῦνται πάντοτε μετὰ τῆς αὐτῆς εἰλικρινείας ὅτι ἐντὸς τῶν προηγηθέντων ἑξήκοντα ἐνιαυτῶν, ὁ αὐτὸς κίνδυνος ἐπεκρεμάσθη δὶς ἐπὶ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ ἑτέρου σημείου τοῦ ὁρίζοντος αὐτῆς, καὶ ὅτι ὁ κίνδυνος οὗτος δὲν ἀπετράπη εἰμὴ διὰ τῆς γενναίας, τῆς καρτερικῆς, τῆς πολυμηχάνου ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τοὺς στόλους τῶν Ἀράβων. Εἴπομεν ὁ αὐτὸς κίνδυνος, ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ εἴπωμεν μᾶλλον ὅτι ὁ κίνδυνος, ἐξαιρέτως ἐν ἔτει 672, ἦτο πολὺ μείζων ἢ ἐν ἔτει 732· καθότι, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Εὐρώπη οὐδένα εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν μωαμεθανισμὸν ἡγεμόνα ἀντάξιον τοῦ Καρόλου Μαρτέλου· ἐξ ἐναντίας αἱ διχονοοῦσαι αὐτῆς φυλαὶ καὶ ἰδίως αἱ φραγκικαὶ εἰς τοσαύτην διετέλουν ἔκλυσιν ὥστε δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου πολεμίου. Καὶ δύσκολον μὲν εἶναι νὰ μαντεύσῃ τις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βαρθελεμὺ Σαιντιλαίρ, τί ἤθελεν ἀποβῆ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ ὁ ἰσλαμισμός, ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος, ἀποκρούσας τὰς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιθέσεις τοῦ Μωαυιᾶ, ἀπήλλαξε τον εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ ἀναμίξεως τοῦ μωαμεθανικοῦ στοιχείου, καὶ τούτου ἕνεκα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὐσιωδῶς ἐπενήργησεν εἰς ἅπασαν τὴν διάπλασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.

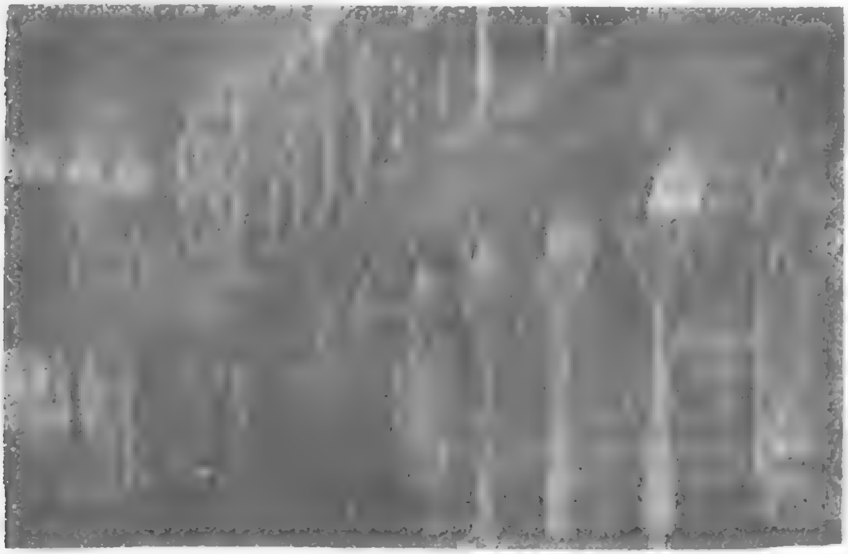
Νόμισμα τοῦ Μωαυιᾶ

Δὲν ἔμειναν δέ, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλως ἄπρακτοι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ὁ μωαμεθανισμὸς διαρκούσης τῆς πολιορκίας. Κατὰ τὸ ἔτος 675 Σλαῦοι πολυάριθμοι καὶ ποικίλοι, οἱ περὶ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ Βέροιαν Δραγουβῖται καὶ Σαγουθᾶτοι, οἱ περὶ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον Βελεγιζῖται (ὅπου σήμερον τὸ Βελεστῖνον) (¹) καὶ Βερζῖται οἱ ἐν Ἠπείρῳ Βαϊουσῖται (οἱ κτίσαντες τὴν Βαγινέταν ἢ Βόνιτζαν), ἐπεχείρησαν ἐπὶ τῶν μονοξύλων αὐτῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῶν νήσων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἔπειτα ἐπολιόρκησαν τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἀποκρουσθέντες ἐντεῦθεν συνεμάχησαν μετὰ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων καὶ ἐπολιόρκησαν αὖθις μετ' αὐτοῦ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀπῆλθον αὖθις ἄπρακτοι. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ τῶν πράξεων τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ προστάτου, ὡς γνωστόν, τῆς πόλεως ἐκείνης καὶ περιπλέκονται ἐνταῦθα μετὰ πολλῶν ὅλως ἀπιθάνων λεπτομε-

(¹) Ἀκριβῶς τὸ ὄνομα Βελεστῖνον προῆλθεν ἐκ τοῦ τῶν Βελεγιζιτῶν.

ρειῶν, διότι λέγεται ἐπὶ παραδείγματος ὅτι οἱ Ἄβαρες καὶ οἱ Σλαῦοι μετεχειρίσθησαν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης τότε μηχανὰς πυρφόρους ὁμοίας τῶν ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐπινοηθεισῶν, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι οὐ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μετέπειτα τὸ μυστήριον τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πυρὸς κατασκευῆς εἰς οὐδένα ἄλλον ἦτο γνωστὸν ἢ εἰς τοὺς ἡμετέρους. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἀπέδωκαν ἱστορικὴν ἀξίαν εἰς τὴν εἴδησιν ταύτην τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Σλαύων πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν τὸ γεγονὸς εἶναι ἀληθές, ὑπεκινήθη πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Μωαυιᾶ, καθότι βραδύτερον τοὐλάχιστον πολλάκις θέλομεν ἴδει τοὺς Ἄραβας ἐπιτιθεμένους κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Σλαύων.

Ἀφ' ἑτέρου ἐν ἔτει 677 ἤρχισαν νὰ συμβαίνωσι σπουδαιότατα ἐν Συρίᾳ γεγονότα.

Ἐσωτερικὸν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1916

«Τούτῳ τῷ ἔτει, λέγει ὁ Θεοφάνης, εἰσῆλθον Μαρδαῗται εἰς τὸν Λίβανον· καὶ ἐκράτησαν ἀπὸ τοῦ Μαύρου ὄρους ἕως τῆς Ἁγίας πόλεως· καὶ ἐχειρώσαντο τὰς τοῦ Λιβάνου περιωπάς· καὶ πολλοὶ δοῦλοι καὶ αὐτόχθονες προς αὐτοὺς κατέφυγον, ὥστε δι' ὀλίγου χρόνου εἰς πολλὰς χιλιάδας γενέσθαι. Καὶ ταῦτα μαθὼν Μαυίας (ὁ Μωαυιᾶ) καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ ἐφοβήθησαν σφόδρα». Τὰ αὐτὰ δ' ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, ἅπαντες ἰδίως λέγοντες ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἰσῆλθον οἱ Μαρδαῗται εἰς τὸν Λίβανον. Τίνες ἆρά γε ἦσαν οἱ Μαρδαῗται οὗτοι; Περὶ τούτου οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἦσαν χριστιανοὶ τῆς Συρίας, καταφυγόντες εἰς τὸν Λίβανον, ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ Χοσρόης, ἐν ἀρχῇ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἐλεηλάτει τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ξενικὴν ταύτην ἐπιδρομήν· ἔπειτα δὲ ἀντιταχθέντες παρομοίως εἰς τὴν ἀραβικὴν κυριαρχίαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἁλώσεως τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀπαμείας καὶ τῆς Ἐδέσσης πολλαὶ ἕτεραι χριστιανῶν χιλιάδες κατέφυγον εἰς τὸν Λίβανον καὶ συνηνώθησαν καὶ συνέπραξαν μετὰ τῶν αὐτόθι κατασταθέντων ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ προμάχων. Ὠνομάσθησαν δέ, κατὰ τοὺς τὴν γνώμην ταύτην πρεσβεύον-

τας, Μαρδαΐται, ἢ ὑπὸ τῶν ἐπὶ Χοσρόου Περσῶν, διότι ἡ λέξις Μὰρδ ἐσήμαινεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἰρανοπερσικὴν γλῶσσαν τοὺς ληστάς, ἰδίως τοὺς ὀρεινοὺς ληστάς, ἢ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, διότι Μαρδαΐτης (μουρτάτης;) εἰς τὴν ἀραβικὴν σημαίνει τὸν ἀποστάτην, τὸν ἄπιστον.

[«Οὐχὶ Μπὰρδ ἀλλὰ Μέρδ (Merd) σημαίνει περσιστὶ ἀνὴρ καὶ δὴ ἀνὴρ γενναῖος. Περὶ ἐποικήσεως Μάρδων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας οὐδεμία ὑπάρχει παράδοσις. Τὸ δὲ Μαρδαΐτης προέρχεται πάντως ἐκ τοῦ ἀραβ. Μαρδάτ (Mardat), ὅπερ σημαίνει ἀποστάτης. Οἱ Ἄραβες ἔδοσαν τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς τοὺς πολυαρίθμους Ἕλληνας ἀτάκτους πολεμιστὰς τῶν ὀρέων τῶν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεισῶν χωρῶν, οἵτινες, ὅπως οἱ κλέφται ἐπὶ Τουρκοκρατίας, διητῶντο ἐν τοῖς δυσπροσίτοις ὄρεσι μυρίας παρέχοντες τοῖς ἄρχουσιν ἐνοχλήσεις. Ὅτι ἡ πρώτη σημασία τοῦ ὀνόματος ἦν ἀποστάτης, τοῦτο μαρτυρεῖται σαφῶς ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Σύρων Ἰακωβιτῶν χρονογράφων λεγομένων ὅτι Μαρδαΐτης σημαίνει ἐπαναστάτης («Mardaitarum, hoc est Rebellium nomen. Edenensis παρὰ Assemani, Bibliotheca Orientalis, I, 402). Λίαν ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ σύρος ἰακωβίτης ἐπίσκοπος Μελιτηνῆς (Μελατίας) καὶ χρονογράφος Ἀβοὺλ Φαρὰδζ ἢ Βάρ-ἑβραῖος καλεῖ τοὺς Μαρδαΐτας Ρωμαίους, ἤτοι Ἕλληνας, καλεῖ δὲ τούτους καὶ ἀντάρτας, φονεῖς πεμφθέντας εἰς τὴν Συρίαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, καλεῖ δὲ αὐτοὺς καὶ δορυφόρους (τοῦ αὐτοκράτορος. Misit Constantinus Romanos rebelles (Mardaïtas) κατὰ τὴν λατιν. μετάφρασιν vel satellites) προσθέτων ὅτι ὑπὸ τῶν Σύρων τῶν Ἰακωβιτῶν ἐκαλοῦντο οὗτοι θρασεῖς (audaces. Ἰδ. Ἀβοὺλ-Φαρὰδζ χρονογραφίας λατινικῆς μεταφρ. σ. 112). Τὰ ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν Σύρων διδόμενα τοῖς Μαρδαΐταις συνήθη ἐπίθετα «θρασεῖς», «λησταὶ» καὶ «ἀντάρται» «Ρωμαῖοι» μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Μαρδαΐται ἦσαν ὀρθόδοξοι Ἕλληνες μισούμενοι ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν Ἰακωβιτῶν, εἰ καὶ οὗτοι δὲν ἠρνοῦντο τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν.

»Σπουδαιοτάτη καὶ χαρακτηριστικωτάτη μαρτυρία περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Μαρδαϊτῶν εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου (ἔκδ. Βόνν. σ. 41) διδόμενον εἰς αὐτοὺς ὄνομα «ὁπλῖται («μεθίστα (ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄) τοὺς ἐν τῷ ὄρει τοῦ Λιβάνου λοχοῦντας ἐκ παλαιοῦ χρόνου ὁπλίτας». Ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος Σάθας ἱκανὰ γράψας περὶ τῶν Μαρδαϊτῶν ἐν τῷ Β΄ τόμῳ τῆς μεσαιωνικῆς αὐτοῦ βιβλιοθήκης, τιθεμένων κατὰ μέρος παραδοξολογιῶν τινων συνήθων αὐτῷ, ἐν πολλοῖς ἐπιτυχῶς ἠρεύνησε τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν τῶν Μαρδαϊτῶν, φρονῶν ὅτι οὗτοι ἦλθον εἰς τὸν Λίβανον ἀπὸ τοῦ Ταύρου, ἔνθα ἐστάθμευον τὰ ἀπὸ Ἰσαύρων, Πισιδῶν καὶ τῶν μισθοφόρων Γερμανῶν (Γότθων, βραδύτερον δὲ καὶ Σκανδιναυῶν ἢ Βαράγγων) συγκείμενα ἐξελληνισθέντα κατὰ μικρὸν τάγματα (πρβλ. Γοτθόγραικοι, ὡς λέγονται οἱ ἐξελληνισθέντες Γότθοι, κατὰ τὸ Γαλλόγραικοι) καὶ ὅτι εἰς τοὺς ὁπλίτας τούτους τοῦ «Ἑλληνοπλάστου Ταύρου» τοὺς προδρόμους τῶν ἁρματολῶν τῶν ὑστέρων χρόνων, τοὺς ἥρωας τῶν δημοτικῶν μεσαιωνικῶν ᾀσμάτων ἀναφέρονται τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τοῦ Πόντου, ἐν οἷς οἱ ὁπλῖται οὗτοι καλοῦνται «Δράκοι καὶ Δρακοντόπουλα ρωμαίικα παλληκάρια» λαλοῦντες «ἑλληνικὴν λαλίαν», «οἱ νέοι Ἕλληνοι» οἱ λεβένται, «καταβάντες τὸν Ταῦρον καὶ τὸν Κάμπον» καὶ μὲ «ἑλληνικὸν κοντάριον σκοτώσαντες τὸν Ἐμίρην καὶ πιάσαντες τὴν Ἀλῆν». Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα λεγόμενα ταῦτα προστίθεμεν ὅτι τὰ ἀρχαιότατα δημοτικά, μεσαιωνικά, ἐπύλλια, τὰ ἀφηγούμενα τοὺς κατὰ «Σαρακηνῶν» ἀγῶνας καὶ τὰ κατορθώματα τῶν Καππαδοκῶν ἡρώων, Ἀνδρονίκου καὶ τῶν παίδων αὐ-

»τοῦ, Κωνσταντίνου καὶ τῶν 9 ἀδελφῶν, Ἀργυρίου, Γιαννάκη, Πορφυρίου (τοῦ »Πορφυρίου τὸ ὄνομα εὑρίσκεται καὶ ἐν τῷ Σαχναμὲ τοῦ Φυρδούση ὡς ὄνομα με»γάλου στρατηγοῦ Φαρφοὺρ καλουμένου, πολεμήσαντος ἐναντίον τοῦ Χοσρόου Α' » (ἀναχρονιστικῶς πάντως)· τὰ δημοτικὰ ταῦτα ᾄσματα, ὡς καὶ τὸ μόνον μέγα ἔπος »Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα τὸ ἀφηγούμενον τοὺς ἄθλους τοῦ πατρόθεν σύρου καὶ »μητρόθεν καππαδόκου ἥρωος, εἶναι προϊόντα τῆς περὶ τὸν Ταῦρον Καππαδοκίας, »τῆς πρώτης κοιτίδος τοῦ ἡρωικοῦ, μεσαιωνικοῦ, ὁπλιτικοῦ βίου. Ἀκριβῶς δὲ οἱ »Μαρδαΐται, ὧν τὸ ὀρεινὸν κράτος ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ »(Μέλανος ὄρους) μέχρι Λιβάνου καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τῆς Ἁγίας πόλεως εἰσὶν οἱ ἐκπρο»σωπούμενοι καὶ ἐξυμνούμενοι ἐν τῷ εἰρημένῳ μεγάλῳ ἔπει καὶ ἐν τοῖς ἐπυλλίοις »ἥρωες πολεμισταί.

»Κατὰ ταῦτα λοιπὸν οἱ Μαρδαΐται ἀσχέτως πρὸς τὸ ἔτυμον καὶ τὴν κυριολεξίαν »τοῦ ὀνόματος εἰσὶ πράγματι ἁπλοῖ «ὁπλῖται» ὡς ἐκλήθησαν βραδύτερον ἐν ταῖς »εὐρωπαϊκαῖς ἑλληνικαῖς ὀρειναῖς χώραις ἁρματολοὶ (ὁπλῖται ἐκ τοῦ ἰταλι»κοῦ armi=ὅπλα, armato=ὁπλίτης) οἱ σταθμεύοντες ἐν κλεισουρίαις ἔν τε τῇ »ἀσιατικῇ καὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν Ξυβουνίοις (Ὀξυβουνίοις) ἐν Καππαδοκίᾳ »καὶ ἀποτελοῦντες τὸν ἄτακτον οὕτως εἰπεῖν στρατὸν τῶν ὀρέων καὶ κλεισουριῶν κλη»θέντες ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀντάρται ὡς ἀντιτασσόμενοι εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ »ἀποτελοῦντες ἐν τοῖς ὄρεσι Συρίας καὶ Παλαιστίνης τὸ «Χάλκεον τεῖχος» τοῦ »ἑλλην. κράτους, ὡς ἐκάλεσεν αὐτοὺς ὁ χρονογράφος Θεοφάνης, πολεμοῦντες ἐναν»τίον τοῦ κράτους τῶν Ἀράβων (καὶ τῶν Σαρακηνῶν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων). Οἱ »ὀρεινοὶ ὁπλῖται ἀνακληθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ἐκ τῶν ὀρέων τῆς Συρίας »περιωρίσθησαν εἰς τὸν Κιλίκιον καὶ Παμφυλικὸν Ταῦρον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ μνη»μονευθέντα ἡρωικὰ ᾄσματα καὶ τὸ ἔπος Ἀκρίτα δὲν μνημονεύουσι Μαρδαϊτῶν, »ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ ἔπει μνημονευόμενοι «ἀπελάται» (=οἱ ἀπελαύνοντες θρέμματα »ἀπὸ βοσκῆς ἢ βουκολίων ἢ ἀπ' ἀγελῶν ἵππους) καὶ αὐτὸς ὁ Ἀκρίτας (=ὁ τῶν »ἄκρων φύλαξ) ἦσαν ὁπλῖται ἄτακτοι τῶν μεθορίων. Οἱ ἀπελάται εἶχον ὡς ὅπλον »τὸ ῥόπαλον τὸ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν καλούμενον ἀπελατίκιον ἢ πελατί»κιον καὶ πιλατίκιον, ἐπὶ τοῦ ἀπελατικίου δὲ ἔφερον κατὰ Σάθαν τὴν εἰκόνα τοῦ »προστάτου αὐτῶν Μάμαντος τοῦ ἀπὸ Καππαδοκίας ἁγίου μάρτυρος, ὃν ὁ Σάθας κα»λεῖ Ἡρακλέα τοῦ χριστιανισμοῦ (καὶ ὅστις, καθ' ἃ ἐγὼ γινώσκω, εἰκονίζεται ἐν Καπ»παδοκίᾳ καθήμενος ἐπὶ λέοντος) ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ ὡσαύτως Καππαδόκου ἁγίου μεγα»λομάρτυρος Γεωργίου. Ἐν τῷ ἐν πολλοῖς πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα παρεμφε»ρεῖ συγχρόνῳ ἀραβοϊσλαμικῷ ἔπει τοῦ ἥρωος Σαῒτ Μπαττὰλ μνημονεύεται μό»νον ὁ Ἀκρίτας, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ Μαρδαΐται ἢ πελάται, ἀλλὰ τὸ ἔπος τοῦτο τὸ σῳ»ζόμενον μέχρι νῦν μόνον ἐν τουρκομογγολικῇ μεταφράσει, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῷ ἀρα»βικῷ κειμένῳ ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα ὑπέκυψεν εἰς πολλὰς μεταβολάς.

«Καθόλου εἰπεῖν, ἂν μὴ ἀπολύτως ὀρθή, πάντως ὅμως πιθανωτάτη περὶ τῆς ἀρχῆς »τῶν Μαρδαϊτῶν γνώμη εἶναι αὐτὴ ἣν ἐξεθέσαμεν καὶ ἐξηγησάμεθα. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι, »οἷον ἡ τοῦ Χάμμερ περὶ τῆς ταυτότητος αὐτῶν πρὸς τοὺς Δρούσους τῆς Συρίας, ἡ »τοῦ Γουάρου, τοῦ Φίνλαιυ καὶ τοῦ Πίχλερ περὶ ταυτότητος πρὸς τοὺς Μαρωνίτας »εἶναι ὑποθέσεις ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἐξενεχθεῖσαι ἄνω ἐρεύνης καὶ μελέτης, ἁπλῶς ἐπὶ »τοπογραφικῆς συναφείας στηριζόμεναι, ἄλλως δὲ στερούμεναι πάσης ὑποστάσεως ἐπι»στημονικῆς. Ἀστήρικτος δὲ παντάπασι καὶ ἡ γνώμη ἦν, ἀκολουθῶν ἄλλοις τισὶν »Εὐρωπαίοις, ἀνέγραψε κατὰ προτίμησιν ὁ ἡμέτερος Παπαρρηγόπουλος περὶ τῆς κατα-

»γωγῆς τῶν Μαρδαϊτῶν ἐκ τῶν Μάρδων τῶν οἰκούντων τὰς περὶ τὴν Κασπίαν »χώρας. Ἄπορον δὲ φαίνεται ἡμῖν πῶς οἱ τὴν γνώμην ταύτην πρεσβεύοντες φαντά»ζονται τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ γνωστοὺς Μάρ»δους τῶν περσικῶν χωρῶν μεθισταμένους αἴφνης κατὰ τοὺς χρόνους Κωνσταντίνου »τοῦ Δ΄, καθ' οὓς χρόνους οἱ μωαμεθανοὶ Ἄραβες ἦρχον τῆς Περσίας, εἰς χριστιανοὺς »πολεμιστὰς καὶ εἰς ἓν νεῦμα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέως ἀθρόους προστρέχον»τας διὰ χωρῶν μωαμεθανικῶν ἀχανῶν καὶ διὰ πεδιάδων ἐκτενεστάτων εἰς τὰ ὄρη τῆς »Συρίας καὶ Παλαιστίνης καὶ μαχομένους ἐνταῦθα μετὰ τοσούτου ζήλου ὑπὲρ τῆς χρι»στιανικῆς πίστεως καὶ ὑπὲρ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας καὶ εἰς ἓν πάλιν »νεῦμα τῆς βασιλείας ταύτης ἐκκενοῦντας πάσας τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας θέσεις (ἰδὲ »τὴν ἡμετ. πραγματείαν «περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων Συρίας, Παλαι»στίνης καὶ Μεσοποταμίας ἐν σελίδι 349—357.]

Καθ' ἑτέραν δὲ γνώμην οἱ Μαρδαῖται ἀνῆκον εἰς τὴν μάχιμον καὶ πολλαχοῦ τοῦ πρώην περσικοῦ κράτους οἰκοῦσαν φυλὴν τῶν Μάρδων, ἐξ ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος ἐκάλεσε τῷ 677 ἱκανὰς χιλιάδας εἰς τὸ Λίβανον ὄρος ἵνα πολεμήσῃ ἐκεῖθεν τὴν ἐν Συρίᾳ ἀραβικὴν κυριαρχίαν καὶ παραγάγῃ οὕτως ἐπωφελῆ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βεβαίως καὶ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου πολλοὶ χριστιανοὶ τῆς Συρίας εἶχον καταφύγει εἰς τὰς δυσπροσίτους κοιλάδας τοῦ Λιβάνου ἀπό τε τῶν χρόνων τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀραβικῆς καταδυναστεύσεως. Ἀλλὰ μόνον ἀφ' ἧς εἰσῆλθον εἰς τὸ ὄρος οἱ Μαρδαῖται, δηλαδὴ οἱ μάχιμοι Μάρδοι, λέγεται ὅτι ἀπέβησαν οἱ πρόσφυγες τοῦ ὄρους ἐπίφοβοι εἰς τοὺς μωαμεθανούς· ἔπαυσαν δὲ τοῦ νὰ εἶναι τοιοῦτοι ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἀναφέρονται πλέον ὡς τοιοῦτοι, ἅμα ὡς βραδύτερον ἀνεκλήθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως ἐκ τοῦ ὄρους οἱ Μαρδαῖται. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πολὺ τῆς πρώτης πιθανωτέρα, διότι συμφωνεῖ πολὺ ἐκείνης πλειότερον πρὸς τὰ κείμενα καὶ πρὸς τὰ πράγματα. Ἐν πρώτοις ὅλοι οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι οἱ Μαρδαῖται εἰσῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῷ 677 καὶ ἐπροξένησαν πολὺν φόβον εἰς τοὺς Ἄραβας ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ Μαρδαῖται ἦσαν ἄλλοι παρὰ τοὺς πρότερον εἰς τὸν Λίβανον προσφυγόντας χριστιανούς. Δεύτερον, εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἅμα ὡς οἱ Μαρδαῖται ἀνεκλήθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β΄ εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ κράτους οἱ κάτοικοι τοῦ ὄρους δὲν παρίστανται πλέον ὡς δεινοὶ τῶν Ἀράβων ἀντίπαλοι. Τρίτον, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις καὶ ἀφοῦ ἀνεκάλεσε τοὺς Μαρδαΐτας καὶ ἐγκατέστησεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρχίας δὲν ἔπαυσεν ἀποκαλοῦσα αὐτοὺς Μαρδαΐτας, ὅπερ, φυσικώτατον ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἐθνικόν, ἤθελεν εἶναι ὅλως ἀπίθανον, ἐὰν ἐσήμαινε τοὺς ἀποστάτας.

Ὅλως δὲ ἡμαρτημένη εἶναι ἡ δοξασία καθ' ἣν οἱ περὶ τὰ τέλη τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ Λιβάνου γενόμενοι κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνες ἀποδίδονται εἰς τοὺς Μαρωνίτας, ταυτιζομένους ἐπὶ τούτῳ πρὸς τοὺς Μαρδαΐτας. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἐπρέσβευσαν τὸ πρῶτον καθολικοί τινες ἱστορικοί, οἵτινες, ἔχοντες συμπάθειαν πρὸς τοὺς Μαρωνίτας ὡς ὁμοδόξους, ἠθέλησαν νὰ ἀναπλάσωσιν αὐτοῖς καὶ παρελθὸν ἔνδοξον, ἀποδίδοντες εἰς αὐτοὺς τὰ τῶν Μαρδαϊτῶν ἆθλα. Τὸ δὲ περίεργον, εἰς τὴν παγίδα ταύτην ἐνέπεσον καὶ δύο διαμαρτυρόμενοι ἱστορικοί, ὅ τε Γίββων καὶ μέχρι τινὸς ὁ Φίνλαιυ. Ἀλλ' ἕτεροι, καθολικοί, μάλιστα ἱστορικοί, καὶ ἰδίως ὁ Χάμμερ καὶ ὁ Πίχλερ, ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ Μαρδαϊτῶν καὶ Μαρωνιτῶν. Οἱ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ μέχρι τοῦ νῦν Μαρωνῖται καλούμενοι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς κρᾶμά τι ὀρθοδόξων, μονο-

φυσιτῶν καὶ μονοθελητῶν, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν ἀπεδέχθησαν τὸν καθολικισμόν, ὃν ἄχρι τοῦδε πρεσβεύουσιν, ἰδίως ὑπὸ τῆς Γαλλίας προστατευόμενοι. Ἀλλ' ὁ Πίχλερ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μαρωνιτῶν, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἀντήχησεν εἰς τὰ τῆς Συρίας πράγματα κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι, δηλαδὴ μετὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Μαρδαῖται ἀνεκλήθησαν ἐκ τοῦ Λιβάνου. Ὁ δὲ Χάμμερ προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσας ὅτι ἀπόγονοι τῶν Μαρδαϊτῶν δὲν εἶναι οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τοῦ Λιβάνου, οἱ καλούμενοι Μαρωνῖται, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν κάτοικοι τοῦ ὄρους ἐκείνου οἱ λεγόμενοι Δροῦζοι, ὧν ἡ πίστις συνίσταται εἰς μυστηριῶδές τι κρᾶμα εἰδωλολατρείας καὶ ἰσλαμισμοῦ· ἂν καὶ ἡ γνώμη αὕτη προϋποτίθησιν ὅτι ἔμειναν εἰς τὸ ὄρος Μαρδαῖται καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' διενεργηθεῖσαν ἀνάκλησιν αὐτῶν, ἐνῷ ἐκ τῶν πηγῶν τοιοῦτό τι δὲν ἐξάγεται.

Ὁπωσδήποτε οἱ Μαρδαῖται, εἰσελθόντες εἰς τὸν Λίβανον τῷ 677, κατὰ πρόσκλησιν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, καὶ ἐνισχυθέντες ὑπὸ πολλῶν ἐγχωρίων χριστιανῶν, ἐκυρίευσαν ἀξιόλογον τῆς Παλαιστίνης μέρος καὶ ἐνεποίησαν εἰς τὸν Μωαυιᾶ καὶ τοὺς συμβούλους αὐτοῦ τὸν εὔλογον φόβον ὅτι δύνανται νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν ὅλην τὴν Συρίαν. Ὁπόσος ὑπῆρξεν ὁ τοῦ Μωαυιᾶ φόβος δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι, πεσόντος τότε τοῦ ἄμβωνος καὶ τοῦ θόλου τῆς ἐν Ἐδέσσῃ ἐκκλησίας ἐκ σεισμοῦ, ὁ καλίφης ἐπεσκεύασε τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἐξ ἰδίων ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς χριστιανούς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχεν ὁριστικῶς, ἡ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν ἐκείνην ἐκπεμφθεῖσα μεγάλη δύναμις ἄρδην κατεστράφη, αἱ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιδρομαὶ τῶν Σλαύων ἀπεκρούσθησαν, ὥστε ὁ Μωαυιᾶ βλέπων ἤδη τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ κινδυνεύουσαν ἠναγκάσθη νὰ ταπεινώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβεις πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης.

Ὁ βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ καλίφου καὶ ἔπεμψεν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον εἰς Συρίαν, τὸν πατρίκιον Ἰωάννην Πιτσικαύτην, ἄνδρα διακρινόμενον ἐπὶ τῷ γένει, τῇ πείρᾳ καὶ τῇ συνέσει, ἐπιτετραμμένον δὲ νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς συνομολογητέους ὅρους. Ὁ πρέσβυς τοῦ Κωνσταντίνου ἔτυχε λαμπρᾶς παρὰ τῷ Μωαυιᾷ δεξιώσεως, καὶ μετὰ πολλὰς συζητήσεις ὑπεγράφη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πληρεξουσίων τοῦ καλίφου συνθήκη, ὁρίσασα ὅτι ἐπὶ ἔτη τριάκοντα θέλει φυλάττεται πλατεῖα εἰρήνη ἀναμέσον Ρωμαίων καὶ Ἀράβων καὶ ὅτι οἱ Ἄραβες θέλουσι τελεῖ τῇ ρωμαϊκῇ πολιτείᾳ κατ' ἔτος τρισχιλίους χρυσοῦς, καὶ εὐγενεῖς ἵππους πεντήκοντα, καὶ πλὴν τούτων θέλουσιν ἀποδίδει κατ' ἔτος ἄνδρας αἰχμαλώτους ὀκτὼ χιλιάδας. Ταῦτα λέγει ὁ Θεοφάνης· ἄλλοι δὲ ἀναφέρουσι, τὶς μὲν χιλίους αἰχμαλώτους, τὶς δὲ ἑκατόν, τὶς δὲ πεντήκοντα· καὶ τὴν χρηματικὴν δὲ ἐτησίαν ὀφειλὴν ἓν χειρόγραφον ἀναβιβάζει εἰς τὸ ὑπέρογκον καὶ ὅλως ἀπίθανον ποσὸν τῶν 365.000 λιτρῶν χρυσίου, ἤτοι τῶν 394.200.000 δραχμῶν! Αἱ συνθῆκαι αὗται ἐκυρώθησαν δι' ὅρκων καὶ συνετάχθησαν περὶ αὐτῶν δύο ἔγγραφα, ὧν ἀνὰ ἓν ἔλαβεν ἑκάτερος τῶν συμβαλλομένων. Καὶ τούτων γενομένων, ὁ πατρίκιος Ἰωάννης, ὃν πάντες οἱ χρονογράφοι μετ' ἐπανειλημμένων ἐγκωμίων ἀναφέρουσιν, ἐπέστρεψε πρὸς τὸν βασιλέα συνεπαγόμενος καὶ δῶρα πολλὰ τοῦ καλίφου πρὸς αὐτόν. Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν λαμπροτάτων βεβαίως στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου· ὄχι μόνον ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπηλλάγη πολιορκίας μακρᾶς, ὄχι μόνον ὁ μέγας τοῦ καλίφου στρατὸς κατεστράφη καθ' ὁλοκληρίαν, ὄχι μόνον οἱ ἀγῶνες τῶν προπατόρων ἡμῶν ἔσωσαν τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἀπὸ κινδύνου προφανοῦς τοῦ νὰ ὑποκύψῃ

εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος τοῦ προφήτου Μωάμεθ, ὁ ἀγέρωχος Μωαυιᾶ, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ πανηγυρικῶς τὴν ἧτταν αὐτοῦ καὶ νὰ καθυποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου πρὸς τὸν μονάρχην τοῦ χριστιανικοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Δικαίως λοιπὸν οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι ἔσπευσαν ν' ἀπονείμωσιν αὖθις τὰ εὐχαριστήρια εἰς τὴν πολιοῦχον τῆς μεγάλης αὐτῶν πρωτευούσης Θεομήτορα· καὶ νέαν μὲν ἐπὶ τούτῳ ἑορτὴν δὲν ἵδρυσαν, ἀλλὰ προσέθηκαν τὴν μνήμην τῆς ἀπὸ τῆς πολιορκίας ταύτης λυτρώσεως εἰς τὴν τελετὴν τῆς Ἀκαθίστου ἀκολουθίας ἥτις εἶχε συστηθῆ, ὡς προείπομεν, ἐπὶ Ἡρακλείου μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων πολιορκίας. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐντύπωσις ἣν τὸ κατόρθωμα τοῦτο τῆς ἡμετέρας βασιλείας ἐπροξένησε τότε εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην ὑπῆρξε πολὺ μεγαλυτέρα ἢ ὅ,τι συνήθως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν παρίσταται. Διότι ὁ Θεοφάνης ἐπιφέρει· «ταῦτα μαθόντες οἱ τὰ ἑσπέρια οἰκοῦντες μέρη, ὅ,τε χαγάνος τῶν Ἀβάρων καὶ οἱ ἐπέκεινα ῥῆγες (1), ἔξαρχοί τε καὶ κάσταλδοι καὶ οἱ ἐξοχώτατοι τῶν πρὸς τὴν Δύσιν ἐθνῶν, διὰ πρεσβευτῶν δῶρα τῷ βασιλεῖ στείλαντες, εἰρηνικὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην κυρωθῆναι ᾐτήσαντο. Εἴξας οὖν ὁ βασιλεὺς ταῖς αὐτῶν αἰτήσεσιν ἐκύρωσε καὶ πρὸς αὐτοὺς δεσποτικὴν εἰρήνην». Ἐντεῦθεν συνάγεται προδήλως τὸ μέγα ἀξίωμα τὸ ὁποῖον εἶχε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Ἡ δὲ ταπείνωσις τοῦ Μωαυιᾶ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε δὲν ἐτόλμησε νὰ ζητήσῃ ἢ τοὐλάχιστον, ἂν ἐζήτησε, βεβαίως δὲν ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ Λιβάνου ἀνάκλησιν τῶν Μαρδαϊτῶν, ἥτις δὲν ἐγένετο εἰμὴ πολὺ βραδύτερον· ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ ἐξηκολούθησαν οὗτοι κατέχοντες ὡς ἐμπροσθοφυλακή τις τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ τὸ ὄρος ἐκεῖνο καὶ δι' ἐπιδρομῶν πιέζοντες τὴν πέριξ ἀραβικὴν χώραν.

Ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ τις· διατί ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀφορῶν εἰς τὴν δεινὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστη ὁ Μωαυιᾶ, δὲν ἐπέμεινεν ἀγωνιζόμενος πρὸς αὐτὸν ἵνα ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατεπάτησεν ἡ ἀραβικὴ κυριαρχία; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῆς Συρίας δὲν ἦτο πρᾶγμα εὔκολον ἕνεκα τῶν πολλῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα κατείχοντο ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων· καὶ πρὸς τούτοις, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Ἄραβες ἠδύναντο νὰ ἐξωσθῶσιν ἐκεῖθεν, τὸ χριστιανικὸν κράτος ἤθελε περιπέσει διὰ τοῦ ἀτοπήματος τούτου εἰς νέας δυσχερείας ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αἱρετικῶν οἵτινες κατῴκουν ἐν Συρίᾳ, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος ἐμελέτα, ὡς θέλει μετ' ὀλίγον ἐξηγηθῇ, νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ ἐντὸς τῶν στενωτέρων ὁρίων εἰς ἃ περιέστη ἤδη, καὶ δι' ἄλλων μὲν κυβερνητικῶν διατάξεων, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τῆς ἀνορθώσεως τῆς θρησκευτικῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ ἑνότητος. Ἀλλὰ πλὴν τούτων πάντων ἕτεροι σπουδαῖοι περισπασμοὶ ἐκάλεσαν ἀλλαχοῦ τὴν προσοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἤθελον μόνοι ἀρκέσει ἵνα πείσωσιν αὐτὸν νὰ παραδεχθῇ τὴν ὑπὸ τοῦ Μωαυιᾶ προταθεῖσαν ἐπωφελῆ εἰρήνην. Τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖον περιεβλήθη τὸ κράτος διὰ τὴν ἔντιμον διάλυσιν τοῦ προκειμένου πολέμου δὲν διεκώλυσε τοὺς περὶ τὸν Στρυμόνα καὶ ἀλλαχοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν Σλαύους νὰ πολιορκήσωσιν αὖθις τὴν Θεσσαλονίκην κατά τε τὸ 678 καὶ κατὰ τὸ 681 (2). Καὶ ἀπεκρούσθησαν μὲν οἱ Σλαῦοι κατ' ἐπανάληψιν ἀπὸ τῆς

(1) Περὶ τῆς λέξεως ῥῆγες πληθυντικοῦ τοῦ ῥὴξ καὶ ῥήγας (=Λατιν. rex, πληθυντ. reges) εἴπομεν ἐν προηγουμένῃ σημειώσει. Ἔξαρχοι (καὶ βικάριοι) λέγονται κυρίως οἱ τῶν μεμακρυσμένων μεγάλων Διοικήσεων (ὡς τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἰταλίας) προϊστάμενοι οἱ πεμπόμενοι ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνίοτε δέ, ὡς ἐνταῦθα, καλοῦνται οὕτω καὶ δευτερεύοντες ἡγεμόνες Εὐρωπαῖοι. Κάσταλδος (ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ λατινικοῦ Castaldus) εἶναι ταυτόσημον τῷ Majordomus τῶν φράγκων ἡγεμόνων, τῷ σημαίνοντι οἰκονόμος, αὐλάρχης τῶν φραγκολατίνων ἡγεμόνων, εἶτα δὲ καὶ κυβερνήτης σχεδὸν αὐτοτελής.

(2) Τῆς κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης σλαυικῆς ταύτης ἐπιθέσεως προηγήθη ἡ μεγάλη σλαυικὴ

πόλεως ταύτης, ἀλλὰ συγχρόνως νέοι πολέμιοι ἐνέβαλον τότε ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὸ κράτος· διότι τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ὁ πόλεμος, πόλεμος σχεδὸν ἀδιάλειπτος, ἦτο ἡ συνήθης αὐτῇ κατάστασις, καὶ μόλις ἀπαλλαγεῖσα ἑνὸς ἀντιπάλου ἔβλεπεν ἐπιτέλλοντας εἰς ἕτερον τοῦ ὁρίζοντος σημεῖον πολεμίους ἑτέρους· ὥστε τὸ ἄπορον δὲν εἶναι πῶς ἐπὶ τέλους ἔπεσεν ἐν τῷ ἀδιαλείπτῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἀλλὰ μᾶλλον πῶς ἠδυνήθη ἐπὶ 1000 ἔτη νὰ ἀνθέξῃ ἀδιακόπως ἀγωνιζομένη ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀνεφέρομεν ἤδη ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ τὰς πρώτας, ἐν ἀρχῇ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων. Ἔκτοτε καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἑκατονταετηρίδα δὲν μνημονεύονται βουλγαρικαὶ εἰσβολαί· καὶ τοῦτο διότι οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ὑποταχθῆ εἰς τοὺς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους παντοδυνάμους Ἄβαρας. Περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἡρακλείου βασιλείας ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Κούβρατος ἀπέβαλε τὴν ἀβαρικὴν κυριαρχίαν καὶ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἡρακλείου, ὅστις ἐτίμησεν αὐτὸν τῇ τοῦ πατρικίου ἀξίᾳ. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κουβράτου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχὴ διῃρέθη μεταξὺ τῶν πέντε αὐτοῦ υἱῶν, ἐξ ὧν τέσσαρες ἔλαβον διαφόρους τύχας ἀσχέτους πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος· εἷς δὲ Ἀσπαρούχ λεγόμενος περάσας τὸν Ἴστρον κατῴκησεν εἰς τὰς τελματώδεις περὶ τὸν ποταμὸν τοῦτον χώρας καὶ ἐπεχείρησεν ἐκεῖθεν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς γείτονας ἐπαρχίας. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπέλθῃ τῷ 679, ἅμα μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς πρὸς τὸν Μωαυιᾶ συνθήκης, μετὰ στρατοῦ ἀξιολόγου, ναυτικοῦ καὶ πεζικοῦ, κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Δυστυχῶς, νοσήσαντος τοῦ βασιλέως ὑπὸ ποδαλγίας καὶ ἀναγκασθέντος νὰ καταλίπῃ τὸ στρατόπεδον ἵνα νοσηλευθῇ εἰς τὰ λουτρὰ τῆς Μεσημβρίας, ἀλλόκοτος παραλυσία ἐπεκράτησεν ἐν τῷ στρατῷ μετὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς ὠφεληθέντες οἱ Βούλγαροι ἔτρεψαν αὐτόν, κατέλαβον τὴν Βάρναν καὶ πᾶσαν τὴν πέριξ χώραν, καθυπέταξαν παρακειμένας τινὰς σλαυικὰς φυλάς, τὰς κατὰ τοὺς χρονογράφους λεγομένας ἑ π τ ὰ γ ε ν ε ά ς, καὶ ἐγκατεστάθησαν ὁριστικῶς εἰς τὴν εὐρεῖαν μεταξὺ Ἴστρου, Αἵμου, Εὐξείνου πόντου καὶ Σερβίας χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε ὀνομασθεῖσαν Βουλγαρίαν· διότι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος δὲν ἐπεχείρησε πλέον νὰ ἐξώσῃ αὐτοὺς ἐκεῖθεν, ἀλλὰ συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπὶ πληρωμῇ εἰς αὐτοὺς ἐτησίας εἰσφορᾶς. Πότε ἀκριβῶς ἦλθον καὶ κατῴκησαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ αἱ ἑπτὰ λεγόμεναι γενεαὶ τῶν Σλαύων, ἄδηλον. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Βούλγαροι, οἵτινες κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν γνώμην ἦσαν ἔθνος τουρκικῆς φυλῆς, πολὺ κατώτερον, κατὰ τὸν πολιτισμόν, τοῦ γεωργικοῦ τῶν Σλαύων ἔθνους, ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν σλαυικῶν ἐκείνων φυλῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἄλλας ποικίλας πρὸς τοὺς παρακειμένους Σλαύους λαβόντες σχέσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποκύψαντες ἐν μέρει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ἤρχισαν ἔκτοτε τὸ μὲν πλεῖστον ἐκσλαυιζόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἐξελληνιζόμενοι κατά τι, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἀπέβαλον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν ἀρχέγονον αὐτῶν τουρκικὸν ἢ τουρανικὸν χαρακτῆρα.

Καὶ ταῦτα μὲν βραδύτερον. Ἤδη δὲ ὁ Θεοφάνης ἀγανακτεῖ διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος νὰ συνομολογήσῃ τοιαύτας πρὸς τοὺς Βουλγά-

κίνησις τοῦ 675, καθ' ἣν μέγα πλῆθος σλαύων πειρατῶν περιέπλευσαν ἐπὶ τῶν μικρῶν αὐτῶν μονοξύλων τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας καὶ ἐλεηλάτησαν τὰς Κυκλάδας. Αἱ δὲ τῷ 678 κατὰ Θεσσαλονίκης ἐπελθοῦσαι φυλαὶ ἦσαν αἱ τῶν Δραγουβιτῶν καὶ τῶν Σαγουλάτων ἐγκατεστημέναι ἤδη ἀμφότεραι ἐν τῇ περιοχῇ Θεσσαλονίκης.

ρους συνθήκας· καί, ἐν τῇ ἐκρήξει τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ φιλοτιμίας, φιλοτιμίας τόσῳ μᾶλλον ἀξιοσημειώτου ὅσῳ σπανιώτατα ἀναφαίνεται παρὰ τοῖς τότε συγγραφεῦσιν, ἀνακράζει· «Θαυμαστὸν γὰρ ἦν ἀκοῦσαι τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς, ὅτι ὁ πάντας ἑαυτῷ ὑποτελεῖς καταστησάμενος, τούς τε κατὰ τὴν ἑῴαν καὶ δύσιν καὶ ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν, ὑπὸ τοῦ μυσαροῦ καὶ νεοφανοῦς ἔθνους ἡττήθη». Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, καθὼς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχαι ἐνόμιζον μὲν καθῆκον αὐτῶν νὰ ἀγωνίζωνται ἐκ παντὸς τρόπου κατὰ τῶν μεγάλων μοναρχιῶν τῆς Ἀνατολῆς ὅσαι ἠπείλουν αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ὀλιγώτερον δὲ ἐπικινδύνους ὑπελάμβανον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀσυντάκτων βαρβάρων φυλῶν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐπὶ συμφωνίαις αἵτινες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διετήρουν τὸ πρόσχημα τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀρχῆς ἐπολιτεύθησαν πλεῖστοι ὅσοι τῶν προκατόχων τοῦ Κωνσταντίνου καὶ αὐτὸς ὁ ἔνδοξος ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ Ἡράκλειος, ὅστις ἐδέχθη πολυαρίθμους σλαυικὰς φυλὰς εἰς τὰς δυτικωτέρας παρὰ τὸν Ἴστρον ἐπαρχίας. Ἀπὸ τῆς ἕκτης μάλιστα ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἠραιώθη πολὺ ὁ πληθυσμὸς τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον χωρῶν, πολλὴ ἐπῆλθεν ἐρήμωσις διὰ ποικίλας αἰτίας καὶ ἐξαιρέτως ἕνεκα τῆς τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν ἐπιδρομῆς ἡ ἐν αὐταῖς παραδοχὴ νέων τοιούτων φυλῶν ἀπέβη μέχρι τινὸς ἀναγκαία καὶ ἠδύνατο νὰ μὴ ὑποληφθῇ πάντως ὡς ἀλυσιτελής· τὸ μὲν διότι δι' αὐτῆς ἀνεπληροῦτο ὁ ἐλαττωθεὶς ἐγχώριος πληθυσμός, τὸ δὲ διότι εὔλογος ὑπῆρχεν ἐλπὶς ὅτι οἱ ἐπήλυδες ὑποκύπτοντες εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ ἤθελον προϊόντος τοῦ χρόνου ἐξελληνισθῇ. Καὶ τοῦτο, ὅπερ συνέβη τῷόντι εἴς τινας χώρας, ἤθελε κατορθωθῇ ἁπανταχοῦ, ἐὰν ἀδιάκοποι πολεμικοὶ περισπασμοὶ δὲν διεκώλυον βραδύτερον τὴν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τοιούτου ἀποτελέσματος ἐνέργειαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην ἐν τῷ μέλλοντι τύχην αὐτῆς δὲν ἠδύναντο νὰ προΐδωσιν οἱ μονάρχαι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος· καὶ τούτου ἕνεκεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀποτυχὼν εἰς τὴν πρώτην κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπίθεσιν, δὲν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀγῶνα μακρὸν καὶ ἐπίπονον κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ συνήνεσε νὰ ἐγκατασταθῶσι μεταξὺ Ἴστρου καὶ Αἵμου, προτιμήσας νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῶν χωρῶν ὅσαι δὲν εἶχον καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου καὶ τῆς μεσημβρίας, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ ἐλπίδι ὅτι ὁ ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς βέλτιον ἐντὸς τῶν χωρῶν τούτων ὀργανούμενος ἠδύνατο οὐ μόνον νὰ σώσῃ ἑαυτὸν ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπολεσθέντα ἐν μέρει νὰ ἀνακτήσῃ.

Τῷόντι ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου, ἡ τοσοῦτον ἔνδοξος ἀναδειχθεῖσα διὰ τὴν τῶν Ἀράβων ταπείνωσιν, ἀποτελεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων ρύθμισιν μίαν τῶν σπουδαιοτέρων περιόδων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Ἰδιάζουσαν ἐπέστησε προσοχὴν ὁ βασιλεὺς οὗτος κατὰ τὰ ἓξ ὑπόλοιπα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς θρησκευτικῆς τοῦ κράτους ἑνότητος. Εἴδομεν τὰς ποικίλας θρησκευτικὰς αἱρέσεις αἵτινες, ἐπικρατήσασαι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μάλιστα ἐπαρχίαις, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς θριάμβους τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τοῦ Κώνσταντος ὅλοι σχεδὸν οἱ βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠγωνίσθησαν, τῇ συμπράξει καὶ τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν, νὰ προσοικειωθῶσιν, ἂν ὄχι ὅλας τὰς αἱρέσεις, τοὐλάχιστον τὴν μεγάλην τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσιν καὶ νὰ συνδιαλλάξωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν διὰ μικρῶν τινων περὶ τὰς λέξεις μᾶλλον ἢ περὶ τὴν οὐσίαν παραχωρήσεων, δι' ὧν ἐνόμιζον ὅτι δὲν προσβάλλονται αἱ θεμελιώδεις

τῆς Ὀρθοδοξίας ἀρχαί. Ἐπὶ τούτῳ ἐξεδόθησαν τὸ ἑνωτικόν, ἡ καταδίκη τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἡ ἔκθεσις, ὁ τύπος. Ἀλλ' εἴδομεν συγχρόνως ὅτι ἕνεκα τοῦ παραλόγου ζήλου τῶν ἄκρων ὀρθοδόξων καὶ τῶν ἄκρων αἱρετικῶν καὶ ἐνταῦτῷ διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἀντενέργειαν τοῦ ἐν Ρώμῃ ἀρχιερέως πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ συμβιβαστικαὶ προσπάθειαι ἐματαιώθησαν. Ἡ Συρία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Αἴγυπτος, ὅπου ἐξαιρέτως ἐπεκράτει ὑπὸ διάφορα καὶ πολλὰ ὀνόματα ἡ τῶν μονοφυσιτῶν αἵρεσις, κατεκτήθησαν ἡ μὲν Αἴγυπτος ὁμολογουμένως, πιθανώτατα δὲ καὶ αἱ δύο ἀσιαναὶ χῶραι διὰ τῆς τῶν μονοφυσιτῶν συμπράξεως. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ τύπος τοῦ Κώνσταντος οὐ μόνον δὲν προέλαβον οὐδὲ ἠνώρθωσαν τὴν συμφορὰν ταύτην ἀλλὰ καὶ παρήγαγον εἰς μέσον, ἀκόντων βεβαίως τῶν βασιλέων ἐκείνων, τὴν νέαν τῶν μονοθελητῶν αἵρεσιν, ἥτις ἐξηκολούθει ἀσκόπως ἤδη ταράττουσα τὰ πνεύματα. Λέγομεν ἀσκόπως, διότι πῶς τῇ ἀληθείᾳ παρήχθη ἡ τῶν μονοθελητῶν αἵρεσις; Παρήχθη καὶ ἀνεπτύχθη διὰ τῶν πράξεων τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Κώνσταντος, αἵτινες ἐσκόπουν νὰ προσοικειωθῶσι τοὺς μονοφυσίτας τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' αἱ ἐπαρχίαι αὗται κατακτηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀπεχωρίσθησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κράτους. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τοῦτο ἐφεξῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἢ οὐδόλως ἢ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον μονοφυσῖται Οὐδεμία λοιπὸν χάριν αὐτῶν ἦτο ἀναγκαία πλέον παραχώρησις, ἡ δὲ τῶν προγεγενημένων παραχωρήσεων κατάργησις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ ἡ ἐξ αὐτῶν φυτρώσασα αἵρεσις τῶν μονοθελητῶν ἠδύνατο, ἐὰν δὲν ἐκόπτετο ἀπὸ ρίζης, νὰ παραγάγῃ ὀλεθρίας διαιρέσεις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιλιπομένας χριστιανικὰς ἐπαρχίας ὅπου τοιαῦται εἰσέτι δὲν ὑπῆρχον καὶ ὅπου, ἂν ὄχι ὁλόκληρος ὁ πληθυσμός, τὸ μέγιστον βεβαίως αὐτοῦ μέρος ἦτο προσηλωμένον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Τὸ πρακτέον λοιπὸν ἦτο πρόδηλον. Ἔπρεπε νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου πᾶσαι αἱ πρὸς τὴν αἵρεσιν παραχωρήσεις, νὰ καταδικασθῶσιν ἐπίσης καὶ μονοφυσῖται καὶ μονοθελῆται καὶ πᾶσα ἄλλη ἑτεροδοξία, νὰ ἐπικυρωθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ νὰ κρατυνθῇ οὕτως ἡ θρησκευτικὴ ἑνότης τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἔτι τὸ χριστιανικὸν κράτος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος συνενοήθη μετὰ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης καὶ συνεκάλεσε τῷ 680 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Ἡ σύνοδος αὕτη, εἰς ἣν παρευρέθησαν 289 πατέρες καὶ ἰδίως αὐτοπροσώπως μὲν οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀντιοχείας, ἐπίτροποι δὲ ὅλων τῶν ἀρχιερέων τῆς Δύσεως καὶ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων, ἀπεφήνατο πανηγυρικῶς ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀναγνωρίζει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δύο φύσεις ἡνωμένας μὲν ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας. Ὁ βασιλεὺς ἐπεκύρωσε τὸν ὅρον τοῦτον διὰ διατάγματος, δι' οὗ ἀπηγόρευσε πᾶσαν τοῦ λοιποῦ συζήτησιν περὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐκείνου ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως μὲν διὰ τοὺς ἱερωμένους, δημεύσεως δὲ καὶ ἐξορίας διὰ τοὺς λαϊκούς. Ἔκτοτε ὁ ἑλληνισμὸς ἐταύτισε τὴν τύχην του μετὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀπεχωρίσθη ὁριστικῶς ἀπὸ τῶν ποικίλων αἱρετικῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενοι εἰς Συρίαν, εἰς Αἴγυπτον, εἰς Μεσοποταμίαν, εἰς Ἀρμενίαν, εἰς Περσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰνδικήν (1), ἀλλὰ τίποτε κοινὸν ἢ σχεδὸν τίποτε πρὸς τὸν ἑλληνι-

(1) Εἰς τὴν ἐν Συρίᾳ, Μεσοποταμίᾳ, Αἰγύπτῳ, Ἀρμενίᾳ καὶ Χαλδαίᾳ διατήρησιν τῶν αἱρέσεων συνετέλει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ θρησκευτικὸς χωρισμὸς ἐν ταῖς χώραις ταύταις συνεδέετο μετὰ ἐθνικῆς ἀντιδράσεως ἐναντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἦτο κατ' οὐσίαν προϊὸν τῆς τοιαύτης ἀντιδράσεως. Αἱ αἱρετικαὶ ἐκκλησίαι ἦσαν παρὰ τοῖς λαοῖς τῶν χωρῶν τούτων, ὡς εἶναι

σμὸν μὴ ἔχοντες. Ἡμπορεῖ ἴσως νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι τοιοῦτο πολίτευμα ἤγειρε φραγμὸν ἀνυπέρβλητον μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ αἱρετικοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς καὶ κατέστησεν ἀδύνατον τὴν τῶν χωρῶν ἐκείνων ἀνάκτησιν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπρεσβεύθη ἔκτοτε παρά τινων, καὶ θέλομεν ἴδει αὐτὴν ἀγωνιζομένην νὰ προτείνῃ αὖθις τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς αἱρετικούς. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ. Μακρὰ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ συμβιβασμὸς ἦτο ἀδύνατος καὶ ὅτι οἱ αἱρετικοὶ κατήντησαν οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν ὀλεθριωτέρων πολεμίων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐδέησεν ἄρα ν' ἀποκοπῶσι τὰ ἄκρα ἵνα σωθῇ τὸ λοιπὸν σῶμα· ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα ὑλικὴ ζημία ὑπῆρξε μεγάλη, δέν το ἀρνούμεθα· ἀλλ' ὄχι τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡ ἠθική. Οἱ αἱρετικοὶ ἐκεῖνοι δὲν ἀπέβησαν μόνον ὄργανα τυφλὰ τῶν ἀσπονδοτέρων ἡμῶν πολεμίων· οἱ αἱρετικοὶ ἐκεῖνοι ὅλως ἐνταὐτῷ ἀπέβαλλον τὸ πνεῦμα οὗ εἶχον ἐμφορηθῇ οἱ ἱδρυταὶ τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Οἱ Νεστοριανοί, οἱ μονοφυσῖται καὶ αἱ πολυάριθμοι αὐτῶν διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις εἶχον πρὸ καιροῦ ἀπολέσει τὴν συνείδησιν τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως ἐξ ἧς παρήχθησαν πάλαι ποτὲ εἰς τὸ εἶναι, περιέπεσον βαθμηδὸν ἔκτοτε εἰς ἐσχάτην ἀ[illegible]θειαν καὶ δεισιδαιμονίαν, καὶ κατήντησαν εἰς νεκροὺς τινας ὁρισμοὺς καὶ τύπους, ἄλλο σημεῖον ζωῆς μὴ δίδοντες εἰμὴ τὸ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων μῖσος. Διότι συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι συμβαίνει πολλάκις εἰς ὁμοίας ἢ ἀναλόγους περιστάσεις· αἱ περὶ ἀρχῶν ἔριδες ἐκτρέπονται εἰς ἔριδας περὶ λέξεων, αἱ δὲ λέξεις αὗται, γενόμεναι τὸ σύνθημα μερίδων ἀντιζήλων, ἐξακολουθοῦσιν ὑποτρέφουσαι τὰ πάθη, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσαν τοῦ νὰ ἔχωσι πρακτικήν τινα σημασίαν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὡς ἐκ τῶν παθῶν τούτων περιωρίσθη ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἀλλ' ἐντὸς τοῦ περιορισθέντος τούτου κύκλου ὁ ἑλληνισμὸς ἐκτήσατο ἑνότητα καὶ πειθαρχίαν, δι' ὧν καὶ μόνων ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν ἐπὶ ὀκτακόσια περίπου ἔτη. Ἡ δ' ἑνότης αὕτη καὶ πειθαρχία ὀφείλονται πρὸ πάντων εἰς τὴν γενναίαν σύνεσιν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου.

Τὰ αὐτὰ σχεδὸν αἴτια προεκάλεσαν ὡσαύτως τὴν διοικητικὴν τοῦ κράτους μεταρρύθμισιν· ἡ μείωσις δηλαδὴ αὐτοῦ ἕνεκα τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν σλαυικῶν καὶ βουλγαρικῶν φυλῶν καταλήψεως τῶν παρὰ τὸν Ἴστρον χωρῶν, καὶ ἡ μείζων ἀνάγκη δραστηρίου ἐποπτείας καὶ ἀμύνης τῶν περιλιπομένων ἐπαρχιῶν. Μέχρι τοῦ Ἡρακλείου τὸ κράτος, περιλαμβάνον ὅλας τὰς νήσους καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μεσογείου, τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἔχον ἐν τῇ ἀνατολικῇ μὲν Εὐρώπῃ ὅριον τὸν Ἴστρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Ἀράξην, ἦτο διῃρημένον εἰς

μέχρι σήμερον, **Ἐκκλησίαι ἐθνικαί** (ἐθνικὴν ἐν τῇ ἐννοίᾳ national) ἔχουσαι ἰδιοφυΐαν. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἀντιδράσεως καὶ χωρισμοῦ καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἔλαβεν ἀκραιφνῶς **ἑλληνικὸν ἐθνικὸν** χαρακτῆρα καὶ οἱ ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις (ἐξαιρουμένης τῆς Ἀρμενίας) Ὀρθόδοξοι μείναντες ἐκλήθησαν **Μελχῖται** ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν, ἤτοι ἀνήκοντες εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει **αὐτοκράτορα**, ἤτοι Ἕλληνες. Διότι ὀρθόδοξοι ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις ἔμειναν μόνον οἱ ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἐνῷ οἱ μὴ ὄντες Ἕλληνες ἐγένοντο **αἱρετικοί**. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Συρίας καὶ Παλαιστίνης καὶ Μεσοποταμίας, Αἰγύπτου, Ἀρμενίας ἦσαν καὶ εἰσὶ μέχρι νῦν **Ἕλληνες**. (Ἰδ. περὶ τούτων ἐκτενέστερον τὴν ἡμετέραν πραγματείαν «Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν Συρίας καὶ Παλαιστίνης» ἐν Ἀθήναις 1909).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Περσίαν καὶ τὴν Ἰνδικὴν οἱ χριστιανοὶ τῆς Περσίας, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, ἦσαν Νεστοριανοί. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ δὲ ὑπῆρχον μὲν ἀρχαιότερον χριστιανοὶ **Θωμαΐδται** καλούμενοι, ὡς ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Θωμᾶ διδαχθέντες τὴν πίστιν τὴν χριστιανικήν· βραδύτερον δὲ προσῆλθον εἰς αὐτὴν καὶ Νεστοριανοὶ ἐκ Περσίας.

μεγάλας διοικήσεις καὶ στρατηγίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐφεξῆς, ἐπειδὴ οἱ Ἄραβες κατέκτησαν τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν ἐν μέρει τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ πᾶσαν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ἀπὸ βορρᾶ δὲ οἱ μὲν Λομβαρδοὶ ἐξηπλοῦντο διὰ τῆς μέσης Ἰταλίας μέχρι τῆς κάτω, οἱ δὲ Σλαῦοι καὶ οἱ Βούλγαροι κατέλαβον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μοισίαν, ἐδέησε τὸ κράτος νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς μικροτέρας διοικητικὰς περιφερείας καὶ εἰς ἑκάστην νὰ ἐγκατασταθῇ στρατιωτικὸν σῶμα ἕτοιμον πάντοτε νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν ἐπίθεσιν. Αἱ μικρότεραι αὗται διοικητικαὶ περιφέρειαι ὠνομάσθησαν θέματα, ὅπως πρὸ καιροῦ ἤδη, ἀπὸ τῶν τοῦ Μαυρικίου χρόνων, ὠνομάζοντο τὰ καθ᾽ ἑκάστην ἐπαρχίαν προσεδρεύοντα στρατιωτικὰ σώματα· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις ἔλαβε κυρίως στρατιωτικὸν χαρακτῆρα. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον αἱ διοικητικαὶ διαιρέσεις ἀλλὰ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ὅροι ἐντελῶς ἤδη ἐξελληνίσθησαν· ἐπὶ παραδείγματος οἱ μὲν λογγῖνοι μετωνομάσθησαν χιλίαρχοι, οἱ δὲ κεντουρίωνες ἑκατόνταρχοι, οἱ δὲ κόμητες στρατηγοί, καὶ ἐν γένει οἱ βασιλεῖς, κατὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον, «Ἑλληνίζοντες καὶ τὴν ρωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες» διετέλουν, ὥστε εἰς ὅλους ἤδη τοὺς κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐπεκράτησεν ἡ ἑλληνική. Εἴδομεν ὅτι ἡ νομοθεσία, ἡ νομολογία καὶ ἡ νομοδιδασκαλία ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ. Ἀπὸ Μαυρικίου πάντες οἱ αὐτοκρατορικοὶ νόμοι, πάντα τὰ διατάγματα, πάντα ἐν γένει τὰ δημόσια ἔγγραφα ἑλληνιστὶ πλέον ἐδημοσιεύοντο. Ἀπὸ Ἡρακλείου ἤρχισαν νὰ ἐξελληνίζωνται τὰ νομίσματα διότι, ἐνῷ μέχρι τοῦ βασιλέως τούτου ἦσαν ἐντελῶς λατινικά, ἔκτοτε ἀπαντῶσι χαλκᾶ τινα νομίσματα φέροντα τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ἐν τούτῳ νίκα· ἔπειτα δὲ ἐξελληνίσθησαν καὶ τὰ καθ᾽ ἕκαστα τῆς διοικητικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ὡσὰν ᾐσθάνετο τὸ πανταχόθεν τοῦτο προσβαλλόμενον καὶ ἀκρωτηριασθὲν κράτος ὅτι μόνον διὰ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠδύνατο εἰσέτι νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἀντιτάξῃ ἀποχρῶσαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ ἄμυναν. Ναὶ μὲν δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ τοιοῦτος ἐξελληνισμὸς καὶ ἀναδιοργανισμὸς τοῦ κράτους ἐγένετο ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου — ὁ περὶ τοῦ γεγονότος τούτου γράψας ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἀποδίδει αὐτὸ ἀορίστως εἰς τοὺς ἀπὸ Ἡρακλείου κρατήσαντας — ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἐκ τῶν τριῶν τοῦ Ἡρακλείου διαδόχων ὁ μὲν Κώνστας, βασιλεύσας ἔτη 26, διετέλεσε κατὰ μὲν τὰ πρῶτα δέκα ἔτη ἀνήλικος, κατὰ δὲ τὰ ἓξ τελευταῖα ἀπὼν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ δὲ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ δέκα ἔτη ἀπησχολήθη ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων καὶ ὑπὸ τοῦ πρὸς τοὺς Ἄραβας καὶ τοὺς Σλαύους πολέμου, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αὐτῷ τὴν μεγάλην ἐκείνην διοικητικὴν μεταρρύθμισιν· καὶ οὐδὲν ἧττον δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη διενηργήθη ἐπὶ τῆς μετ᾽ οὐ πολὺ ἀρξαμένης πολυταράχου καὶ ἀσυνέτου βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Ὁπωσδήποτε βέβαιον εἶναι ὅτι διεξήχθη κατὰ τὴν ἑβδόμην ταύτην ἑκατονταετηρίδα· ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λέγει αὐτὴν γενομένην οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπὸ Ἡρακλείου κρατησάντων ἀλλὰ καὶ καθ᾽ ἣν ἐποχὴν ἐστενώθη καὶ ἠκρωτηριάσθη κατά τε τὰς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία, ὅπερ ὁμολογουμένως συνέβη ἐν τῇ 7ῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι τότε περίπου συνεπληρώθη ὁ κυβερνητικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐξελληνισμός.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνᾶτον παρατηροῦμεν ὅτι, καὶ ἂν δὲν ἀποδοθῇ αὐτῷ ἡ διοικητικὴ ἐκείνη μεταρρύθμισις, αἱ δύο ἕτεραι μεγάλαι τῆς

βασιλείας αὐτοῦ πράξεις, ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς καταχτήσεως καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς θρησκευτικῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἑνότητος ἀρκοῦσιν ἵνα ἀναδείξωσι τὴν βασιλείαν ἐκείνην μίαν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων οὐ μόνον τῆς καθ' ἡμᾶς ἱστορίας ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου. Μὴ παραλείψωμεν προσέτι ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐπενήργει πάντοτε καὶ ἄλλως εἰς τὴν Εὐρώπην. Περὶ τὸ 668 ἔτος λ. χ. προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας ὁ ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας ἕλλην Θεόδωρος, ὅστις ἔφερεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην τῆς Ἀγγλίας, ἐκτὸς ἄλλων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν βιβλίων, τὸν Ἰώσηπον, ἕνα Ὅμηρον ἐπὶ παπύρου γεγραμμένον, καὶ ἐπὶ περγαμηνοῦ τὰς ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τοιουτοτρόπως ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ὑπέθαλπεν εἰς τὰς ἀπωτάτας τῆς Δύσεως χώρας τὰ ζώπυρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ παρεσκεύαζε τὴν βραδύτερον ἐπελθοῦσαν αὐτόθι λαμπρὰν ἔκλαμψιν. Οὐδὲν ἧττον οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι ὁμιλοῦσι κατὰ τὸ σύνηθες περὶ ὅλης ταύτης τῆς περιόδου ὀλιγώρως καὶ ἐνίοτε μάλιστα μετὰ δεινῆς περιφρονήσεως. Ἀλλ' ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία ὁμοιάζει χώραν μεγαλοπρεπῆ, ποικίλην, εὔφορον πολλάκις, τὴν ὁποίαν ὅμως διερχόμεθα ἐν νυκτὶ ἢ ἐν τῷ μέσῳ πυκνοτάτης ὁμίχλης, ὥστε ἢ οὐδόλως διακρίνομεν τὰς φυσικὰς αὐτῆς ἰδιότητας ἢ ἀσαφεῖς τινας καὶ τερατώδεις βλέπομεν σκιάς. Ἐάν ποτε ἐπιλάμψῃ ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ταύτης χώρας ἀνέφελος ὁ ἥλιος τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ ἐκλείψῃ πρὸ πάντων τὸ πρίσμα τῶν προλήψεων καὶ τῶν ἀντιπαθειῶν δι' οὗ ἡ ἱστορία ἐκείνη καθορᾶται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄχρι τοῦδε, ὁπόσον διδακτικωτέρα καὶ χαριεστέρα δὲν θέλει αὕτη ἀναφανῆ εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν !

Ἀποθανόντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ τὰ τέλη τοῦ 685, ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰουστινιανὸς Β΄ εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 16. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ δὲν εἶχε βεβαίως, πολλοῦ γε δεῖ, τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα τοῦ ἀρχηγέτου τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκέκτητο ἀνδρείαν καὶ δραστηριότητα μείζονα τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου. Καὶ ὅμως ἡ βασιλεία αὐτοῦ εἶναι μία τῶν ὀλεθριωτάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Αἱ πρῶται ἐκεῖναι ἀξιολόγων τινῶν προτερημάτων ἀφορμαὶ μετεβλήθησαν, ἄδηλον πῶς καὶ διατί, εἰς κακίας δεινάς· ἡ ἀνδρεία ἐξώκειλεν εἰς ἀγριότητα, ἡ δραστηριότης εἰς ἄφρονα πολυπραγμοσύνην· ἡ δὲ ἀγριότης αὕτη καὶ ἡ ἄφρων πολυπραγμοσύνη, ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ συνήντησαν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιτεινόμεναι ἔλαβον ἐπὶ τέλους τὸν χαρακτῆρα ἀληθῶς θηριώδους παραφροσύνης.

Ὅτε ἐβασίλευσεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄, τὸ ἀραβικὸν κράτος κατετρύχετο ὑπὸ δεινῶν ἐμφυλίων διενέξεων. Ὁ μέγας καλίφης Μωαυιᾶ εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 680· μετ' οὐ πολὺ δὲ προέκυψαν ποικίλοι τῆς ἀρχῆς μνηστῆρες, ὧν ἰσχυρότατος μὲν ἦτο ὁ Ἀβδαλμελίκ, ὅστις ὅμως ὑπὸ πολλῶν ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν περισπώμενος καὶ ὑπὸ τῶν Μαρδαϊτῶν πάντοτε πιεζόμενος, προέτεινεν εἰς τὸν νέον βασιλέα τὴν ἀνανέωσιν τῆς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ συνομολογηθείσης εἰρήνης, ἐπὶ ὅροις μάλιστα συμφερωτέροις, ὡς φαίνεται. Ἡ σύνεσις ἀπῄτει τὴν παραδοχὴν τῶν ὅρων τούτων, διότι περὶ ἀνακτήσεως μὲν τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων καταληφθεισῶν χωρῶν σπουδαῖος λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ, τὴν δὲ προσοχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ ἤδη ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ κράτους διοίκησις. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς ἀπάντησιν διατάττει τὸν στρατηγὸν Λεόντιον νὰ ἐμβάλῃ μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας χώρας· ὁ δέ, διελθὼν τφόντι νικηφόρος τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Ἰβηρίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Μηδίαν καὶ μέχρι τῆς Ὑρκανίας προελθών, ἐπάγεται ἁπανταχοῦ μέγαν μὲν τῶν μωαμεθανῶν φόνον, ἔτι δὲ μείζονα φορολογίαν καὶ τρέπεται ἤδη πρὸς νότον ἐπὶ τὴν Συρίαν. Ὁ Ἀβδαλμελὶκ τότε ἐπανα-

λαμβάνει τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς παραδέχεται αὐτάς, ἂν καί, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν συγκεχυμένων εἰδήσεων τῶν χρονογράφων, κατὰ μὲν τὰ ἄλλα αἱ ἤδη συνομολογηθεῖσαι συνθῆκαι δὲν ἦσαν πολὺ τῶν προτέρων ἐπωφελέστεραι, καθ' ἕνα δὲ ὅρον ὁμολογουμένως ἀπέβησαν σφόδρα ἐπιζήμιοι. Τῳόντι κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας, αἵτινες ἐγένοντο τῷ 686, ὁ καλίφης τῶν μωαμεθανῶν ὑπέσχετο νὰ τελῇ εἰς τὸν χριστιανὸν μονάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἑκάστην ἡμέραν νομίσματα χίλια καὶ ἵππον καὶ δοῦλον· συνεφωνήθη δὲ πρὸς τούτοις ἵνα ἔχωσι κοινῶς κατὰ τὸ ἴσον τοὺς φόρους τῆς Ἀρμενίας, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς νήσου Κύπρου· ἀλλά, τοῦτο δὲ ὑπῆρξε λάθος ἀκατανόητον, συνεφωνήθη ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀνακαλέσει τὸ τῶν Μαρδαϊτῶν τάγμα ἐκ τοῦ Λιβάνου καὶ ἀφαιρέσει οὕτως ἐκ μέσου τὸ δεινὸν ἐκεῖνο τοῦ ἐν Συρίᾳ μωαμεθανισμοῦ φόβητρον. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν γνωρίζομεν μέχρι τίνος οἱ δύο πρῶτοι ὅροι ἦσαν ἐπωφελέστεροι τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ὅπως εἶχεν αὕτη πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Λεοντίου. Ἀλλ' ἡ ἀνάκλησις τῶν Μαρδαϊτῶν ἦτο προφανὴς ἀφροσύνη καὶ δικαίως προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Θεοφάνους, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς οὕτω πολιτευσάμενος χάλκεον τεῖχος διέλυσε, «πᾶσαι γὰρ αἱ νῦν οἰκούμεναι παρὰ τῶν Ἀράβων εἰς τὰ ἄκρα πόλεις ἀπὸ Μοψουεστίας καὶ ἕως τετάρτης Ἀρμενίας ἀνίσχυροι καὶ ἀοίκητοι ἐτύγχανον διὰ τὴν ἔφοδον τῶν Μαρδαϊτῶν, ὧν περισταλέντων, πάνδεινα κακὰ πέπονθεν ἡ Ρωμανία ὑπὸ τῶν Ἀράβων μέχρι τοῦ νῦν». Οἱ ἀνακληθέντες τότε ἐκ τοῦ Λιβάνου Μαρδαῖται λέγονται συμποσούμενοι εἰς 12.000 ἀνδρῶν καὶ ἐγκατεστάθησαν ὡς στρατιωτικαὶ ἀποικίαι οἱ μὲν εἰς Παμφυλίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν Θράκην. Ἐν παρόδῳ δὲ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ Μαρδαῖται ἀναφέρονται βραδύτερον καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐξ οὗ ὠφελούμενος ὁ Φαλλμεράυερ ἠξίωσεν ὅτι τῶν Μαρδαϊτῶν τούτων ἀπόγονοι εἶναι οἱ Μανιᾶται· καὶ τοῦτο, διότι τὸ ὄνομα τῶν Μανιατῶν εἶναι δῆθεν ἁπλῆ μετάφρασις τοῦ τῶν Μαρδαϊτῶν ὀνόματος, καθ' ἣν προανεφέραμεν ἀνωτέρω ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκ τῆς ἰρανικῆς λέξεως μάρδ, ἥτις σημαίνει, ὡς βεβαιοῦσι, τὸν ὀρεινὸν λῃστήν, τὸν τολμηρόν, τὸν μανιώδη. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οὐδεὶς σπουδαῖος ἄνθρωπος παρεδέχθη τὰ τοιαῦτα φλυαρήματα, τῶν ὁποίων τὸ ἀνυπόστατον ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὁ Γερμανὸς Ζιγκάιζεν.

Ἡ προαναφερθεῖσα ἐπιζήμιος πρὸς τοὺς μωαμεθανοὺς εἰρήνη δὲν ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς εἰμὴ διὰ τοῦ πολέμου ὃν ἀμέσως ἔπειτα ἐπεχείρησεν ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων καὶ τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ κατασταθέντων Βουλγάρων. Καὶ ὁ μὲν Θεοφάνης ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τὴν διάλυσιν τῆς πρὸς τούτους εἰρήνης· ἀλλ' εὐλογώτερον φαίνεται ὅτι οἱ μωαμεθανοί, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς τοῦ Λεοντίου ἐπιστρατείας, προεκάλεσαν αὖθις τὰς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύων ἐπιδρομάς, αἱ δὲ σχέσεις τὰς ὁποίας θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον ἐπισήμως βεβαιουμένας μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ Σλαύων καθιστῶσι τὴν εἰκασίαν ταύτην πιθανήν. Οἱ Σλαῦοι ἐκεῖνοι ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ὅσῳ συνεμάχησαν ἤδη μετὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς χερσαίας λεηλασίας ἐπεχείρησαν προσέτι πειρατικὰς πράξεις ἐμβαλόντες ἐπὶ τούτῳ ἐντὸς αὐτῆς τῆς Προποντίδος. Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀφοῦ ἐν ἔτει 687 ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Θράκην τὰ ἱππικὰ συντάγματα, ἔπειτα κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἐπιστρατεύσας αὐτὸς κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σλαύων λαμπρῶς ἀμφοτέρους κατετρόπωσε. Ναὶ μὲν λέγεται ὅτι ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς στρατείας ταύτης ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδραν τινὰ Βουλγάρων, καθ' ἣν ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἠλάττωσε τὴν

ἐπιτυχίαν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος, διότι οὔτε οἱ Βούλγαροι φαίνονται ἐξακολουθήσαντες τὰς ἐχθροπραξίας, οὔτε διεκωλύθη ἐξ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τοῦ νὰ καταφέρῃ καιρίαν τινὰ εἰς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ Σλαύους πληγήν. Τῳόντι ἀναλογιζόμενος ὅτι οἱ Σλαῦοι τῆς Μακεδονίας, γείτονες ἤδη ὄντες τῶν ἐν τῇ κάτω Μοισίᾳ ἐγκατασταθέντων Βουλγάρων, ἠδύναντο διὰ τῆς ἀείποτε προθύμου τῶν δύο τούτων συμμαχίας νὰ ἀποβῶσι πολὺ μᾶλλον ἢ πρότερον ἐπικίνδυνοι εἰς τὸ κράτος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε νὰ διασπάσῃ τὴν εὐκολίαν τῆς συμμαχίας ταύτης μετακομίζων τοὺς πλείστους τῶν Σλαύων ἐκείνων εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐγκατέστησε δὲ αὐτοὺς εἰς τὸ θέμα τὸ λεγόμενον τοῦ Ὀψικίου, τὸ ὁποῖον κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικωτάτῃ μικρᾷ Ἀσίᾳ περιελάμβανε τὰς ἀρχαίας χώρας τῆς Μοισίας, Βιθυνίας καὶ ἐν μέρει Φρυγίας, ἐκαλεῖτο δὲ οὕτως ἀπὸ τῶν αὐτόθι σταθμευόντων ταγμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς, obsequium ὀνομαζομένων λατινιστί, ἐξ οὗ παρήχθη ἡ προσηγορία τοῦ Ὀψικίου. Τελευταῖον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ περὶ θεμάτων πραγματείᾳ αὐτοῦ, βεβαιοῖ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατῴκισε συγχρόνως μοῖράν τινα Σλαύων εἰς τὰ ὀρεινότερα τῆς Μακεδονίας, πρὸς δυσμὰς τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ.

Μόλις δ' ἐρρυθμίσθησαν οὕτω τὰ τῶν Σλαύων πράγματα, καὶ παρήχθησαν νέαι ἐχθροπραξίαι πρὸς τοὺς μωαμεθανούς. Οἱ Ἄραβες δὲν εἶχον μὲν εἰσέτι δυνηθῆ νὰ κατακτήσωσι τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Αἰγύπτου βόρειον Ἀφρικήν, ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν χριστιανῶν εἶχεν ἱκανῶς αὐτόθι κολοβωθῆ· ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία δὲν κατεῖχεν ἤδη εἰμὴ τὴν παραλίαν τῆς βορείου Ἀφρικῆς καὶ τὰς περὶ τὴν παραλίαν πόλεις, ἡ δὲ μεσογειοτέρα χώρα ἀπὸ τῆς ἥττης ἣν οἱ μωαμεθανοὶ ἔπαθον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ ἐγχωρίου ἡγεμόνος. Κατὰ τούτου λοιπὸν τοῦ ἐγχωρίου ἡγεμόνος ἐπεχείρησε νῦν ὁ καλίφης Ἀβδαλμελὶκ μεγάλην τινὰ στρατείαν. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανός, βλέπων ἐντεῦθεν κινδυνεύοντα τὰ ἐν Ἀφρικῇ λείψανα τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν Καρχηδόνα ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δύναμιν ἰσχυράν. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Καλίφου εἶχε καταβάλει μετὰ πεισματώδη μάχην τὸν ἐγχώριον τῆς Ἀφρικῆς ἡγεμόνα, καὶ ἐβάδιζεν ἐπὶ τὴν μεγάλην αὐτῆς πρωτεύουσαν, ὅτε κατέφθασεν εἰς αὐτὴν ἡ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπικουρία. Συγκροτηθέντος δὲ περὶ Καρχηδόνα ἀγῶνος κρισίμου, οἱ Ἄραβες κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὖθις ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατακτητικὰ αὐτῶν βουλεύματα.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται δὲν φαίνονται διαλύσασαι τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν ἐπικρατειῶν συνθήκας. Τοῦτο τοὐλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν ἑπομένων γεγονότων, καθ' ἃ ὁ μὲν Ἰουστινιανὸς πολιτεύεται ὡσεὶ προκαλῶν τὸν πόλεμον, ὁ δὲ Ἀβδαλμελὶκ ὡσεὶ ἀποφεύγων αὐτόν, οὐδέτερος ὅμως ἀξιοῖ ὅτι ἡ εἰρήνη ἀνετράπη ἤδη ἕνεκα τῶν περὶ Καρχηδόνα πολεμικῶν γεγονότων. Μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχείρησε πρᾶξιν ἥτις δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἔτι δυσκολώτερον νὰ δικαιολογηθῇ. Κατὰ τὰς συνθήκας ἡ νῆσος Κύπρος ὑπήγετο ἐξ ἡμισείας εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τὸν καλίφην. Τῷ δὲ 690 ὁ Ἰουστινιανὸς μετῴκισεν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τῆς νήσου ἐκείνης κατοίκους εἰς πόλιν τινὰ πλησίον τῆς Κυζίκου κτισθεῖσαν καὶ ὀνομασθεῖσαν Ἰουστινιανούπολιν. Διατί ἔπραξε τοῦτο; Ἆρά γε διότι ὑπολαμβάνων τὸν πόλεμον ἐπικείμενον ἐνόμιζεν ὅτι κινδυνεύει νὰ ἀποβάλῃ ὁλοσχερῶς τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου; Ἀλλὰ τούτου τεθέντος ἡ παράδοξος ἐκείνη ἀπόφασις ἦτο πολυειδῶς ἀσύνετος· καθότι ἢ δὲν ἔπρεπε νὰ προκαλῇ τὸν πόλεμον ἤ, ἂν ὁ πόλεμος ἦτο ἀναπόδραστος, ὤφειλεν, ἀντὶ νὰ ἐρημώσῃ τὴν νῆσον, νὰ ἀγωνισθῇ ἐξ ἐναντίας εἰς τὸ νὰ ἀποβάλῃ ἐκεῖθεν ἐντελῶς τοὺς Ἄραβας, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, διότι, ἂν ἡ ἀνάκτησις

τῶν ἠπειρωτικῶν χωρῶν ὅσαι κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἦτο πρᾶγμα δυσχερὲς καὶ ἐνίοτε, ὡς προεξηγήσαμεν, ἀσύμφορον, ἡ τῶν νήσων σωτηρία δὲν ἦτο ἀκατόρθωτος εἰς τὸν θαλασσοκρατοῦντα ἑλληνισμόν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ μετοικεσία αὕτη τῶν Κυπρίων ἀπέβη ὀλεθρία εἴς τε τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὴν ὡραίαν αὐτῶν πατρίδα, ἥτις ἔσῳζε μέχρι τῶν χρόνων τούτων οὐκ ὀλίγα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς καὶ εὐπορίας. Πολλοὶ τῶν μετοικησάντων Κυπρίων ἐναυάγησαν καθ' ὁδόν, ἄλλοι ἀπέθανον ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν ἀποικίᾳ, ἅπαντες δὲ ἐδυστύχησαν ἀποβαλόντες ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πατρίδι κτήματα λαμπρά, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνεπλήρωσαν βεβαίως αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς αὐτοὺς περὶ Κύζικον γαῖαι. Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ πόλεις τῆς Κύπρου, καὶ μάλιστα ἡ ἀρ-

Ἀραβικὸς στρατός (Εἰκὼν ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου)

χαία Σαλαμίς, ἡ τότε Κωνσταντία καλουμένη, κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων· καὶ ἐπέστρεψαν μὲν οἱ περιλιπόμενοι Κύπριοι εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, κατ' ἄλλους μὲν ἔτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Λέοντος, ὅτε ἀνεκτήθη ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἡ νῆσος ἐκείνη, ἀλλ' αἱ ἄλλοτε τοσοῦτο λαμπραὶ αὐτῆς πόλεις οὐδέποτε ἀνέκυψαν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης.

Καὶ οὐδ' εἰς ταύτην τὴν μετοικεσίαν τῶν Κυπρίων ἠρκέσθη ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐπετάχυνε τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἄραβας συνθηκῶν. Οὗτοι ἐτέλουν τὸν συμφωνηθέντα ἐτήσιον φόρον εἰς νομίσματα ἑλληνικά, διότι δὲν εἶχον εἰσέτι κόψει ἴδια νομίσματα. Ἤδη δὲ ὁ Ἀβδαλμελίκ, κόψας νόμισμα μωαμεθανικόν, ἠθέλησε νὰ καταβάλῃ τὸν φόρον τῷ 690 διὰ τοῦ νομίσματος τούτου. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ αὐτὸ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἣν ἔφερε «Θεὸς ὁ κύριος» προσβάλλει τὴν περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος χριστιανικὴν δόξαν. Εἰς μάτην ὁ Ἀβδαλμελὶκ παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ μὴ ἐπιμένῃ, παρατηρῶν ὀρθῶς ὅτι οἱ Ἄραβες ὡς καὶ πᾶν ἄλλο ἔθνος αὐτόνομον εἶχον δικαίωμα νὰ κόψωσι νόμισμα καὶ ὅτι οὐδεμία ὡς ἐκ τούτου προσεγίνετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς ζημία, διότι ἡ ὁλκὴ τοῦ διδομένου χρυσίου ἦτο ἡ αὐτή. Ὁ Ἰου-

στινιανὸς δὲν ἠθέλησε ν' ἀκούσῃ τίποτε, καί, παρασκευάσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον παρέλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις 30.000 Σλαύων ἐκ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ μετοικισθέντων, ὥρμησε, τῷ 691, ἐπὶ τὴν Κιλικίαν. Ἀντιπαρετάχθησαν δὲ καὶ οἱ Ἄραβες περὶ Σεβαστούπολιν ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μωάμεθ, διαμαρτυρόμενοι πάντοτε ὅτι αὐτοὶ δὲν διέλυσαν τὰς συνθήκας οὔτε τοὺς ὅρκους παρεβίασαν, ἐπικαλούμενοι τὴν τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ παραβάτου, καὶ εἰς ἔνδειξιν κρεμάσαντες ἐπὶ δόρατος ὑψηλοῦ, ἀντ σημαίας, αὐτὸ τῶν συνθηκῶν τὸ πρωτότυπον. Ἐν τῇ συγκροτηθείσῃ τότε μάχῃ, κατ' ἀρχὰς ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σλαῦοι, συνεννοηθέντες μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀράβων, ηὐτομόλησαν οἱ πλεῖστοι πρὸς τοὺς πολεμίους, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ· καί, ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ὀργῆς, ἐξωλόθρευσε σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις τὴν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σλαυικὴν ἀποικίαν. Εἶναι περιττὸν νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ νέου βασιλέως κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι αὐτή, νομίζομεν, ἀφ' ἑαυτῆς ἀποχρώντως χαρακτηρίζεται· προεκάλεσε παραλόγως τὴν λύσιν τῶν πρὸς τοὺς Ἄραβας συνθηκῶν· μετεχειρίσθη εἰς τὸν ἐνταῦθεν προκύψαντα πόλεμον τοὺς Σλαύους, τῶν ὁποίαν ἡ πίστις δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι εἰμὴ σφόδρα ἀμφίβολος· ἐξετράπη ἔπειτα εἰς ἄδικον τιμωρίαν κατὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων αὐτῶν, τινὲς μάλιστα προσθέτουσιν ὅτι κατέστρεψε, πρᾶγμα ἀπίστευτον, καὶ αὐτοὺς τοὺς μείναντας πιστοὺς Σλαύους· ἐπὶ δὲ πᾶσιν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἅπαξ ἀρξάμενον ἀγῶνα, ἀπησχολήθη αἴφνης εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀβδαλμελὶκ δὲν ὠφελήθη ὅσον ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου τροπῆς. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν προέκειτο πλέον περὶ τοῦ φόρου ὃν ἐτέλουν μέχρι πρὸ ὀλίγου οἱ Ἄραβες· ἀλλ' εἴτε διότι ἡ ἧττα τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ὑπῆρξε τοσοῦτον ὁλοσχερὴς ὅσον ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν λέγεται, εἴτε διότι ἕνεκα τῶν προηγουμένων ἀτυχημάτων οἱ Ἄραβες δὲν ἤλπισαν νὰ καταβάλωσι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἤτοι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, τοὺς χριστιανοὺς αὐτῶν ἀντιπάλους, ὁ Αβδαλμελὶκ ἠρκέσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς πλείονα κατάθλιψιν τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ ὑπηκόων, καὶ εἰς ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας, αἵτινες δὲν ἐτροπολόγησαν οὐσιωδῶς τὰ ἀνατολικὰ τοῦ κράτους σύνορα.

Ὅθεν ὁ Ἰουστινιανὸς Β' ἠδυνήθη ἐν τῷ μεταξὺ ν' ἀσχοληθῇ ἀπερισπάστως ὁπωσοῦν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα· καὶ συνῆψε μὲν κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἑνὸς τῶν ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας, ἤτοι μετὰ τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐξετραχηλίσθη εἰς τὴν ἐσχάτην ἀφροσύνην καὶ θηριωδίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνόδου ταύτης ἐκ τούτου ἰδίως προέκυψεν, ὅτι αἱ δύο προηγούμεναι οἰκουμενικαί, ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη, ἐνδιέτριψαν κυρίως περὶ δογματικὰ ζητήματα, οὐδόλως δ' ἠσχολήθησαν εἰς τὸ νὰ κανονίσωσι τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου, ἅτινα πάντα ἔχρῃζον ὁριστικωτέρας τινὸς ῥυθμίσεως. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν συνεκροτήθη τῷ 691 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ νέα σύνοδος, ἥτις ὠνομάσθη π ε ν θ έ κ τ η ὡς συμπληροῦσα τὴν πέμπτην καὶ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὠνομάσθη δὲ καὶ ἐν τῷ Τρούλλῳ ἀπὸ τῆς αἰθούσης ἐν ᾗ συνεδρίασε καὶ ἥτις ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ τρούλλου, δηλαδὴ θόλου. Ἡ σύνοδος αὕτη ἐξέδοτο 102 κανόνας, ἐξ ὧν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἀπεποιήθη ἐπὶ τέλους νὰ ἐπικυρώσῃ ἕξ. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν τῶν ἓξ δύο μάλιστα εἶναι σπουδαιότατοι καὶ οὐσιωδῶς ἐπενήργησαν εἰς τὰς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως θρησκευτικὰς σχέσεις· ὁ 13, ὅστις ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερέων, καὶ ὁ 36, ὅστις καθιέρου τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ 13 κανὼν διελάμβανεν·

«Ἡράκλειος πέφανεν ἀριστεὺς μέγας ἄλλος τις ὄντως Ἡρακλῆς κατὰ σθένος»

(Ἐφραίμιος, 1310)

ΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΥΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ

(Εἰκὼν γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἔργου «Ὁ Ἡράκλειος» ὑπὸ Κλ. Ραγκαβῆ)

(Γ΄α΄ 180)

«ἐπειδὴ ἐν τῇ Ρωμαίων ἐκκλησίᾳ ἐν τάξει κανόνος παραδεδόσθαι διέγνωμεν, τοὺς μέλλοντας διακόνου ἢ πρεσβυτέρου ἀξιοῦσθαι χειροτονίας καθομολογεῖν, ὡς οὐκέτι ταῖς αὐτῶν συνάπτονται γαμεταῖς· ἡμεῖς τῷ ἀρχαίῳ ἐξακολουθοῦντες κανόνι τῆς ἀποστολικῆς ἀκριβείας καὶ τάξεως τὰ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν κατὰ νόμους συνοικέσια καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἐρρῶσθαι βουλόμεθα· μηδαμῶς αὐτῶν τὴν πρὸς γαμετὰς συνάφειαν διαλύοντες ἢ ἀποστεροῦντες αὐτοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα ὁμιλίας». Μόνον εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἀπηγόρευσεν ὁ 12 κανὼν νὰ διατηρῶσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν· «τοῦτο δὲ οὐκ ἐπ' ἀθετήσει ἢ ἀνατροπῇ τῶν ἀποστολικῶς προνενομοθετημένων, ἀλλὰ τῆς σωτηρίας καὶ προκοπῆς τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῶν λαῶν προμηθούμενοι». Ὁ δὲ 36 κανὼν ἐπανέλαβε τὴν διάταξιν τοῦ 28 κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (Κεφ. Δ' βιβλ. Η' τοῦ δευτέρου τόμου καὶ Κεφ. Β' τοῦ παρόντος βιβλίου), δι' οὗ ἀπενεμήθησαν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως πρεσβεῖα ἴσα τῶν τοῦ Ρώμης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεκυρώθη αὖθις συνοδικῶς τὸ ἀείποτε παρὰ τῶν ἡμετέρων ἀξιούμενον, ὅτι ὁ Ρώμης δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς κυριαρχικήν τινα ἀξίωσιν. Τὰ δύο ταῦτα ζητήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων ὅσα ἐπήγαγον μετὰ ταῦτα τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχίσμα, ὑπελήφθησαν ἀείποτε καίρια ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν ὑπὲρ αὐτῶν ὑπερμαχοῦντες· εὐλόγως, τῇ ἀληθείᾳ. Ἀποκρούοντες τὴν ἀλλόκοτον κυριαρχικὴν ἀξίωσιν τῆς παπικῆς ἐξουσίας δὲν ἔπραττον ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἡμῶν αὐτονομίαν· ἀποκρούοντες δὲ τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων, εἰς ἣν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἐπέμενε καὶ ἐπιμένει ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης, προῃροῦντο νὰ ἐξασφαλίσωσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν σεμνότητα τοῦ ἱερατικοῦ βίου, ἣν τοσοῦτον σκανδαλωδῶς παρεβίασεν ἡ παρὰ τοῖς καθολικοῖς ἐπικρατήσασα ἀντίθετος ἀρχή. Ὁπόσον δὲ εἴχομεν καὶ ἔχομεν δίκαιον περὶ ταῦτα, μαρτυρεῖ τοῦτο, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δυτικοί, ὅτε κατὰ τὴν ἑκκαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, προκόψαντες ἐν παιδείᾳ καὶ ἐν πολιτισμῷ ἐν γένει, ἤρχισαν λογικώτερον τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐξετάζοντες, τὰ δύο ἐκεῖνα ζητήματα κυρίως ἀνέγραψαν εἰς τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρήσεως ἣν ὕψωσαν κατὰ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων καὶ ἥτις ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὸν θρησκευτικὸν χωρισμὸν τῆς δυτικοβορείου Εὐρώπης ἀπὸ τῆς δυτικομεσημβρινῆς. Ὥστε ἡ προκειμένη ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος συνετέλεσεν εἴπερ τις καὶ ἄλλη εἰς τὸ νὰ περιποιήσῃ τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ δύναται τούτου ἕνεκα νὰ λογισθῇ ὁμοῦ μετὰ τοῦ καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην συμπληρωθέντος ἐξελληνισμοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ὡς ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ ἐν τῷ Τρούλλῳ σύνοδος ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὰ σπουδαῖα ταῦτα γενικὰ ἀποτελέσματα, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ αὔξουσα ἀφροσύνη τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκορύφωσε τὴν πρὸ καιροῦ ἐπικρατήσασαν κατ' αὐτοῦ δυσαρέσκειαν, διότι ὁ βασιλεὺς οὐ μόνον ἐπεχείρησεν ἀκαίρως, ἐν τῷ μέσῳ δεινῆς ἀμηχανίας, λαμπρὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκοδομήματα, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον ἀσυνέτως πολιτευόμενος καὶ παραφερόμενος καὶ ἐξαγριούμενος τήν τε ἐκκλησίαν περιύβρισε καὶ τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης πολυειδῶς κατεπίεσε καὶ ἐτυράννησε δι' ὑπουργῶν ἀπανθρώπων. Ἵνα ἐγείρῃ περὶ τὰ βασίλεια αὐτοῦ πολυτελῆ τινα κρήνην, ἐδέησε νὰ κατεδαφίσῃ τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου νὰ καθαγιάσῃ δι' εὐχῆς τὴν κατεδάφισιν ταύτην, ὁ δὲ ἀπεκρίθη «ὅτι εὐχὴν ἐπὶ συστάσει ἐκκλησιῶν ἔχομεν, ἐπὶ καταλύσει δὲ ἐκκλησιῶν οὐ παρελάβομεν». Ἀλλά, ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἐπέμενεν, ἠναγκάσθη ὁ πατριάρχης νὰ ἐνδώσῃ εἰπών· «δόξα τῷ Θεῷ ἀνεχομένῳ πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ καὶ

εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν»· μεθ' ὃ κατηδαφίσθη ἡ ἐκκλησία πρὸς μέγα τοῦ λαοῦ σκάνδαλον. 'Αλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκεσεν. 'Ο μέγας λογοθέτης, ἤτοι ὁ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς Θεοδόσιος, ἀνὴρ ποικίλους μεταβαλὼν βίους, διότι εἶχε διατελέσει ἄλλοτε μοναχός, καὶ ἄλλως δὲ ὡς ἀτίθασος καὶ δεινότατος χαρακτηριζόμενος, ἐξετράπη εἰς δημεύσεις, βιαιοπραγίας καὶ βασάνους. 'Ο πρωτοευνοῦχος καὶ σακελλάριος, ἤτοι ἀρχιταμίας τοῦ βασιλέως Στέφανος, Πέρσης τὴν καταγωγήν, διετέλει ἀνηλεῶς αἰκίζων τούς τε ἐργάτας καὶ τοὺς ἐπιστάτας τῶν οἰκοδομῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς πολίτας πολυειδῶς κακοποιῶν· ἐπὶ τοσοῦτο δὲ ἐξεμάνη ὥστε ἐτόλμησε νὰ μαστιγώσῃ ὡς παῖδά τινα αὐτὴν τὴν μητέρα τοῦ βασιλέως 'Αναστασίαν, ἥτις ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ υἱοῦ της ἠθέλησε νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐκεῖνον παρατηρήσεις περὶ τῆς ἀπηνοῦς διαγωγῆς του. Τὸ μῖσος καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ εἶχον φθάσει τῷ 695 εἰς τὸν βαθμὸν ἐκεῖνον καθ' ὃν ἀρχηγὸς μόνον ἀπαιτεῖται ἵνα ἐκραγῇ εἰς ἐπανάστασιν. 'Ο βασιλεύς, ὡς φαίνεται, ὑπώπτευε τὸν κίνδυνον καὶ ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτόν· ἀλλά, καθὼς συμβαίνει ἐνίοτε εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἐπετάχυνεν ἐξ ἐναντίας τὴν καταστροφήν.

'Ο στρατηγὸς Λεόντιος, τὸν ὁποῖον εἴδομεν νικηφορήσαντα κατὰ τῶν 'Αράβων ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς τοῦ 'Ιουστινιανοῦ βασιλείας, εἶχε πέσει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ καὶ ἦτο πρὸ τριετίας φυλακισμένος· ἤδη δέ, εἴτε κατὰ σύμπτωσιν ἁπλῶς εἴτε διότι ὁ 'Ιουστινιανὸς ἐφοβήθη μήπως ἀπολυθεὶς ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς παρασκευαζομένης στάσεως, διώρισεν αὐτὸν στρατηγὸν 'Ελλάδος καὶ διέταξε, παρασκευάσας τοὺς ἀναγκαίους δρόμωνας, νὰ ἐκπλεύσῃ αὐθημερὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ διαταγὴ συνεπλήρου τὴν σειρὰν τῶν ἀσυνέτων τοῦ βασιλέως πράξεων, διότι παρέσχεν εἰς τὸν Λεόντιον ἀφορμὴν καλλίστην νὰ ἐκτελέσῃ τὸ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως μελετώμενον κίνημα. Τφόντι τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ Λεόντιος εἶχε μὲν ἐπιβιβασθῇ εἰς τοὺς δρόμωνας ὡσανεὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναχωρήσῃ, ἀλλά, προελθούσης ὀλίγον τῆς νυκτός, ἐξέρχεται τῶν πλοίων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὡπλισμένων ἀνδρῶν καί τινων συνωμοτῶν, ἔρχεται ἐν πάσῃ σιγῇ εἰς τὸ πραιτώριον, συλλαμβάνει τὸν ἔπαρχον, ἀνοίγει τὰς φυλακάς, ἀπολύει καὶ ὁπλίζει τοὺς ἐν αὐταῖς ἐγκαθειργμένους πολυαρίθμους πολίτας καὶ στρατιώτας· καὶ πάντες οὕτως ὁμοῦ ὁρμῶσιν εἰς τὴν μεγάλην τῆς πόλεως πλατεῖαν, κράζοντες· «Ὅσοι χριστιανοὶ εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν», καὶ πέμψαντες εἰς ἕκαστον τμῆμα τῆς πόλεως ἀνθρώπους ἐπιτετραμμένους νὰ κηρύξωσι τὸ αὐτὸ σύνθημα. 'Η πόλις ἐν τῷ ἅμα συνεκινήθη ἅπασα, διότι ἡ ἀπελπισία εἶχε κορυφωθῇ ἐκ τῆς φήμης τῆς διαδοθείσης ὅτι ὁ πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Στέφανος ὁ Ρούσιος εἶχε διαταχθῇ νὰ ἀποκτείνῃ τὴν νύκτα ἐκείνην τὸν δῆμον Κωνσταντινουπόλεως ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου. Εἴτε εἶχεν ὑπόστασίν τινα ἡ φήμη αὕτη, εἴτε ἐχαλκεύθη ὑπὸ τῶν συνωμοτῶν, ἵνα ἔτι μᾶλλον παροξύνῃ τὰ πνεύματα, τὸ πλῆθος θορυβηθὲν συνηθροίσθη ἐν σπουδῇ εἰς τὸν λουτῆρα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὅπου προσῆλθε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Λεόντιος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν. 'Ανελθὼν δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην εὗρεν αὐτὸν τεταραγμένον ὡσαύτως διὰ τὴν διαταγὴν ἥτις ἐδόθη, ὡς ἐβεβαιοῦτο, εἰς τὸν πατρίκιον Στέφανον καὶ ἔπεισε τὸν ποιμενάρχην νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν λουτῆρα καὶ νὰ ἀνακράξῃ· «αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος». Τότε τὸ πλῆθος ἀνεβόησεν· «ἀνασκαφείη τὰ ὀστέα 'Ιουστινιανοῦ», μεθ' ὃ ἅπαντες ἐξέδραμον εἰς τὸν ἱππόδρομον. Τί ἔπραξεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ 'Ιουστινιανός, δὲν λέγεται· ἴσως δὲν εἶχεν ἀποχρώσας δυνάμεις ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἴσως ἐγκαταλείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ὅστις δὲν εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτόν, διότι, ὡς προείπομεν, πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀπολυθέντων φυλακισμένων ὑπὸ τοῦ Λεοντίου ἦσαν ἀρχαῖοι στρατιῶται. Τὸ βέβαιον

εἶναι ὅτι ἡμέρας γενομένης προσήχθη ὁ Ἰουστινιανός, ἄνευ ἀντιστάσεως, εἰς τὸν ἱππόδρομον, καὶ ἀφοῦ ἐρρινοκοπήθη ἐκεῖ, ἐξωρίσθη εἰς Χερσῶνα, τὴν ἀρχαίαν Χερρόνησον τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου, τὴν σημερινὴν Σεβαστούπολιν τῆς Κριμαίας. Ἡ ἀλλόκοτος τῆς ρινοκοπίας ποινή, ἥτις κατὰ πρῶτον εἰσήχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοσάκις ἐφηρμόσθη ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐπέπρωτο κατὰ παράδοξον τῆς θείας δίκης ἀνταπόδοσιν νὰ στιγματίσῃ ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῆς δυναστείας ἐκείνης. Οἱ δύο ἀγριώτεροι τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ, ὁ πρώην μοναχὸς Θεοδόσιος καὶ ὁ σακελλάριος Στέφανος, ἐσύρθησαν δεδεμένοι διὰ τῆς λεωφόρου καὶ ἀπαχθέντες οὕτως εἰς τὸν λεγόμενον Βοῦν κατεκάησαν αὐτόθι. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἀνευφημήθη βασιλεὺς ὁ Λεόντιος.

Ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν τούτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῦ κράτους πολέμιοι. Τφόντι οἱ Ἄραβες ἠρεμήσαντες κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 696 ἐπεχείρησαν ἔπειτα, τῷ 697, ἐπιδρομάς τινας εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἐνταὐτῷ ἐξαπέστειλαν πολλὴν δύναμιν ἐπὶ τὴν βόρειον Ἀφρικήν, τὴν ὁποίαν τοσάκις ἐντὸς τῶν τελευταίων 50 ἐτῶν ἐζήτησαν ματαίως νὰ κυριεύσωσι καὶ ἤδη περὶ τὰ τέλη τῆς ἑβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος ἔμελλον νὰ καταλάβωσιν ὁριστικῶς. Ὁ στρατηγὸς Χασάν, εἰς ὃν ὁ καλίφης Ἀβδαλμελὶκ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, ἐξεπόρθησε καὶ αὐτὴν τὴν μηδέποτε πρότερον ὑπὸ τῶν Ἀράβων κυριευθεῖσαν Καρχηδόνα. Καὶ δὲν ἔμεινε μὲν ἀδιάφορος εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὁ Λεόντιος, πέμψας ἀμέσως εἰς Ἀφρικὴν στρατὸν καὶ στόλον ὑπὸ τὸν πατρίκιον Ἰωάννην, ἄνδρα δεδοκιμασμένον περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα. Ὁ δὲ στρατηγὸς οὗτος, εἰ καὶ φθάσας μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Καρχηδόνος, ἐνέβαλεν ὅμως εἰς τὸν λιμένα, ἀφοῦ ἔλυσε τὴν ἅλυσιν δι' ἧς εἶχε φράξει αὐτὴν ὁ Χασὰν καὶ ἀποβιβασθεὶς ἔτρεψε καὶ ἐξεδίωξε τὴν ἐν τῇ πόλει καταλειφθεῖσαν ἀραβικὴν φρουράν, ἀνέκτησε δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς χώρας φρούρια. Ἀλλ' ὁ Ἀβδαλμελίκ, μαθὼν τὰ γενόμενα, πέμπει τῷ 698 νέον καὶ ἰσχυρότερον στόλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μουσᾶ, ὅστις ἀναγκάζει ἤδη τὸν πατρίκιον Ἰωάννην νὰ ἐκχωρήσῃ ἔκ τε τῆς Καρχηδόνος καὶ ἐκ τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, εἴτε διότι ἡ δύναμις ἣν ἦγεν ἦτο ἀσυγκρίτως ἰσχυροτέρα, εἴτε διότι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐνεργῶσιν ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωάννου τὰ σπέρματα τῆς ἀνταρσίας, ἥτις, ὡς θέλομεν ἴδει, ἐξερράγη μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῷ. Οἱ δὲ Ἄραβες τότε οὐ μόνον τῆς Καρχηδόνος ἐγένοντο κύριοι ἀλλά, διὰ συνεχῶν ἀγώνων, καὶ ἁπάσης τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σημερινοῦ Μαρόκκου, ἤτοι τοῦ δυτικωτάτου τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέρους, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν ἔτι ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν νὰ γίνωσι κύριοι τῆς Καρχηδόνος, ἀλλὰ κατέλυσαν τὰ τείχη αὐτῆς, κατηδάφισαν τὰ οἰκοδομήματα καὶ διὰ παντὸς ἐξηφάνισαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τὴν ἄλλοτε τοσοῦτον λαμπρὰν ἐκείνην πόλιν. Οἱ Ἄραβες ἔπραξαν τοῦτο διότι ᾐσθάνοντο ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνθέξωσι κατὰ θάλασσαν εἰς τοὺς χριστιανοὺς καὶ ὅτι, ἐνόσῳ ὑφίστατο ἡ Καρχηδών, οἱ χριστιανοὶ ἠδύναντο ἀνακτήσαντες αὐτὴν νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὡς ἀπὸ ὁρμητηρίου ἀσφαλοῦς ἀγῶνα ἐπικίνδυνον εἰς τὸν μωαμεθανισμόν. Εἴδομεν δὲ ὅτι οἱ Ἄραβες ἔπραξαν ἀνάλογόν τι καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἂν καὶ δὲν κατέβαλον ὅλως διόλου εἰς ἔδαφος τὸ κτίσμα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅπως τὴν περιφανῆ τῆς Τύρου ἀποικίαν.

Ἐν τούτοις ὁ γενναῖος πατρίκιος Ἰωάννης ἐπανήρχετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἵνα παραλάβῃ νέας παρὰ τοῦ βασιλέως δυνάμεις. Ἀλλὰ φθάσας εἰς Κρήτην ἐγένετο

ἐκεῖ θῦμα συνωμοσίας στρατιωτικῆς, ἥτις ἢ παρεσκευάζετο πρὸ καιροῦ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν εὐχερῆ τροπὴν τοῦ στρατοῦ περὶ Καρχηδόνα, ἢ ἐσκευωρήθη καθ' ὁδόν, διὰ τὸν φόβον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔμελλε νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ὑποστρατήγους τοῦ Ἰωάννου τοὺς ἀναδειχθέντας ἀδρανεῖς, ἵνα μή τι χεῖρον εἴπωμεν, ἐν τῷ κρισίμῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι. Στασιάζει λοιπὸν ὁ στρατὸς ἐν Κρήτῃ καὶ φονεύει μὲν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἀναγορεύει δὲ βασιλέα τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραιωτῶν Ἀψίμαρον, μετονομάσας αὐτὸν Τιβέριον. Τὸ θέμα τῶν Κιβυρραιωτῶν περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Καρίαν, Λυκίαν, Παμφυλίαν καὶ μέρος τῆς Φρυγίας· εἶλκε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πόλεως Κιβύρρας, ἥτις ἔκειτο ἐν τῇ γωνίᾳ, ἣν σχηματίζουσιν ἡ Φρυγία, ἡ Καρία καὶ ἡ Λυκία. Οἱ δὲ κάτοικοι τοῦ θέματος τούτου συνεκρότουν μὲν μίαν τῶν ἀρίστων μοιρῶν τοῦ στρατοῦ ἀλλ' ἦσαν σφόδρα δυσήνιοι καὶ πολλάκις, ὅπως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἐστασίαζον. Ὁ νεοχειροτόνητος βασιλεὺς ἔπλευσεν ἐκ Κρήτης ἐπὶ Κωνσταντινούπολιν, ἐγένετο μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν κύριος αὐτῆς διὰ συνεννοήσεως μετά τινος μοίρας τῆς φρουρᾶς, κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ἐρρινοκόπησε μὲν τὸν Λεόντιον καὶ εἰς μονήν τινα ἐφυλάκισε, κατεδίωξε δὲ ἅπαντας τοὺς φίλους αὐτοῦ.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀψιμάρου τούτου ἢ Τιβερίου εἶναι ἰδίως ἀξιομνημόνευτος διὰ τὰ κατὰ τῶν Ἀράβων κατορθώματα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἡρακλείου, τὸν ὁποῖον, στρατηγὸν ὄντα δεξιὸν καὶ τολμηρότατον, προεχειρίσατο ὁ βασιλεὺς γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ ἐφιστῶμεν ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν πληθὺν ταύτην τῶν ἐξόχων πολεμικῶν ἡγεμόνων οἵτινες δὲν ἔπαυον προκύπτοντες ἐκ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ· ἐντεῦθεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξηγεῖται πῶς τὸ χριστιανικὸν ἐκεῖνο κράτος ἀντεπάλαιε κατὰ τοῦ ἀραβικοῦ χειμάρρου, ἀποδεικνύεται δὲ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ κράτους ἐκείνου πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ εἶναι ἄξιος τῆς περιφρονήσεως μὲ τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ συνήθως οἱ δυτικοί. Καὶ ἂν εἰς μόνα τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη περιορισθῶμεν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι στρατηγοὶ οἷοι ὁ Λεόντιος, ὁ Ἰωάννης καὶ πρὸ πάντων ὁ τοῦ Ἀψιμάρου ἀδελφὸς Ἡράκλειος ἤθελον τιμήσει τὸν στρατὸν παντὸς οἱουδήποτε ἔθνους.

Τῷόντι ἐν ἔτει 700 ὁ Ἡράκλειος, ὠφελούμενος ἐκ νέων ἐμφυλίων διενέξεων αἵτινες ἐξερράγησαν μεταξὺ τῶν Ἀράβων ἐν Περσίδι, ἐμβάλλει εἰς τὴν Συρίαν, προελαύνει μέχρι Σαμοσάτων, ἐπιχειρεῖ δεινὴν τῆς χώραν δήωσιν, φονεύει πολλοὺς Ἄραβας (οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὸν ὅλως ἀπίθανον ἀριθμὸν τῶν 200.000) καὶ λαβὼν λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐμποιήσας τρόμον μέγαν εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενόν ἔτος βλέπομεν τὸν στρατὸν τοῦ Ἡρακλείου κατέχοντα εἰς αὐτὰ τῆς Συρίας τὰ παράλια θέσιν ὀχυρωτάτην, τὴν Ἀντάραδον. Ἡ νησιωτικὴ τῆς Ἀράδου πόλις εἶχε πρὸ καιροῦ κυριευθῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων, οἵτινες βεβαίως κατέλαβον τότε καὶ τὴν Ἀντάραδον, ἤτοι τὸν λιμένα τῆς Ἀράδου τὸν κείμενον ἐπὶ αὐτῆς τῆς φοινικικῆς παραλίας, ἀπέχοντα δὲ τοῦ νησιδίου τριάκοντα στάδια, κατ' ἄλλους δὲ εἴκοσι, καὶ κατ' ἄλλους μάλιστα ὀκτὼ μόνον. Διότι πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Μωαυιᾶ, ὅστις τοσοῦτο πεισματωδῶς εἶχε τότε ἐπιμείνει εἰς τὴν τῆς Ἀράδου ἅλωσιν, δὲν ἐξεπόρθησε συγχρόνως τὸν λιμένα τῆς πόλεως ταύτης τὸν ὀλίγον ἀπ' αὐτῆς ἀπέχοντα, καὶ ἂν ὑπολάβωμεν ὡς ὀρθὸν τὸν ἀνώτατον ὅρον τῶν τριάκοντα σταδίων, κείμενον δὲ ἐπ' αὐτῆς τῆς συριακῆς ἠπείρου; Τὸ πιθανώτερον εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀντάραδος κατελήφθη βραδύτερον, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀμέσως προηγού-

μενον ἔτος θριαμβευτικῆς ἐπιδρομῆς τοῦ στρατηγοῦ 'Ηρακλείου εἰς τὴν Συρίαν. Οἱ δὲ Ἄραβες, εἰς τοὺς ὁποίους κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερεν ἡ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν κατοχὴ τοῦ ἐπικαίρου τούτου χωρίου, ἠγωνίσθησαν τῷ 701 νὰ ἐξωθήσωσιν αὐτοὺς ἐκεῖθεν διὰ παντὸς τρόπου, ἀλλ' ἀπέτυχον ὁλοσχερῶς καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀσφαλίσωσι τὰ τείχη τῆς Μοψουεστίας ἵνα ἀπειλῶσιν ἐκεῖθεν τὴν Κιλικίαν. Εὐτυχέστεροι ὑπῆρξαν τῷ 702, καταλαβόντες τότε τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν· ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος οἱ Ἀρμένιοι στασιάσαντες κατέλαβον μὲν τοὺς μωαμεθανούς, ἐζήτησαν δὲ καὶ ἔλαβον ἐπικουρίαν παρὰ 'Ηρακλείου. Καὶ ἐπαναλαμβάνουσι μὲν οἱ μωαμεθανοὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀγῶνα, καὶ κυριεύουσιν αὖθις τὴν Ἀρμενίαν, καὶ τοὺς μεγιστᾶνας αὐτῆς σωρεύσαντες ἐν τόπῳ ἑνὶ παραδίδουσιν εἰς τὸν διὰ τοῦ πυρὸς θάνατον, ἀλλ' ὁ 'Ηράκλειος ἐξεδικήθη λαμπρῶς τὰ παθήματα ταῦτα τῶν χριστιανῶν. Συγχρόνως μὲ τὴν εἰς τὴν Ἀρμενίαν εἰσβολὴν μύριοι Ἄραβες ἐνέβαλον ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀζὰρ εἰς Κιλικίαν· ὁ δὲ 'Ηράκλειος στρατεύσας κατ' αὐτῶν τοὺς μὲν πλείστους ἀπέκτεινε, τοὺς δὲ λοιποὺς αἰχμαλώτους λαβὼν ἀπέστειλε τῷ βασιλεῖ. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 704 ἕτερος στρατηγὸς τῶν Ἀράβων Ἀζὶβ ἐστράτευσεν αὖθις κατὰ τῆς Κιλικίας ὁ 'Ηράκλειος κατετρόπωσε καὶ τοῦτον εἰς μάχην καθ' ἣν ἔπεσον δωδεκακισχίλιοι Ἄραβες.

Ἐνῷ ὅμως τὰ χριστιανικὰ ὅπλα ἐθριάμβευον οὕτως ἐν Ἀσίᾳ διὰ τοῦ στρατηγοῦ 'Ηρακλείου, ὅστις ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐν Κιλικίᾳ πολεμίων ἡτοιμάζετο νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀρμενίᾳ ἐμβαλόντας, πολέμιος ἀπροσδοκήτως ἐπιφανεὶς ἀπὸ βορρᾶ οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐματαίωσεν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς ἔφερεν ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. 'Ο πολέμιος οὗτος δὲν ἦτο ἄλλος εἰμὴ αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας σχεδὸν ἐκπεσὼν τῆς ἀρχῆς Ἰουστινιανὸς Β΄. Εἰς Χερσῶνα, ὅπου εἶχεν ἐξορισθῆ, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἀπέβαλε τὸν πολυπράγμονα αὐτοῦ ἀρχικὸν βίον, ἀλλ' ἀκαταπαύστως ἐσκέπτετο πῶς δύναται ἐκεῖθεν ὁρμώμενος νὰ ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν. 'Η πόλις ἐν ᾗ ἔζη καὶ ἥτις ἦτο, ὡς πολλάκις εἴπομεν, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, εἰ καὶ ἀποβαλοῦσα τοὺς πλουσίους ἀγροὺς ἐξ ὧν ἄλλοτε ἡ ἐνταῦθα 'Ελλὰς ἐπροΐζετο τὸν ἀναγκαῖον αὐτῇ σῖτον, διότι τὸ βάρβαρον τῶν Χαζάρων ἔθνος εἶχε καταλάβει τὴν πλείστην ὕπαιθρον περὶ αὐτὴν χώραν, διετέλει ὅμως εἰσέτι εὐημεροῦσα. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐκόμιζον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ἄλλας τοῦ κράτους παραλίους πόλεις δέρματα, κηρόν, ταριχευτοὺς ἰχθῦς καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐμπορεύματα, τὰ ὁποῖα συνέλεγον ἐκ τῶν παρακειμένων χωρῶν καὶ ἢ ἀντήλλασσον πρὸς ἕτερα ἐμπορεύματα τοῦ πεπολιτισμένου ἀνατολικοῦ κόσμου ἢ ἐπώλουν πορίζόμενοι ἀξιόλογα χρηματικὰ κεφάλαια. Καίτοι δὲ διατελοῦντες ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυριαρχίαν, διέσῳζον ὅμως τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἀστικὰ προνόμια. Ἐκ δὲ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπεθύμουν νὰ δώσωσιν αὐτοὶ ἀφορμὴν εἰς νέαν τοῦ κράτους ἀναστάτωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ βλαφθῶσι τὰ ποικίλα αὐτῶν ἐμπορικὰ συμφέροντα. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον τὴν ἀρχαίαν πολυπραγμοσύνην δὲν ἀπέβαλεν, ἀλλ' ἀντὶ ν' ἀποβῇ ὡς ἐκ τῆς ἀτυχίας πρότερος, ἐξ ἐναντίας ἐξηγριοῦτο ὁσημέραι πλειότερον, οἱ τῆς Χερσῶνος (¹) κάτοικοι, μακρὰν τοῦ νὰ παράσχωσιν αὐτῷ συνδρομήν τινα, ἀπεφάσισαν τἀνάπαλιν ἢ νὰ παραπέμψωσιν εἰς τὸν βασιλέα τὸν ὀχληρὸν ἐκεῖνον ξένον ἢ ἄλλως ὁπωσδήποτε ν' ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ μαθὼν τὰ μελετώμενα καταφεύγει πρὸς τὸν χαγάνον τῶν Χαζάρων, τυγχάνει παρ' αὐτῷ δεξιώσεως ἐντίμου καὶ

(¹) Τῆς νῦν Σεβαστουπόλεως ἢ τῆς νῦν Κέρτς, τὸ πάλαι Φαναγορείας.

λαμβάνει σύζυγον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Θεοδώραν. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀψίμαρος ὑπόσχεται τῷ χαγάνῳ δῶρα πολλά, ἐὰν παραδώσῃ αὐτῷ τὸν Ἰουστινιανὸν ζῶντα ἢ θανόντα, ὁ δὲ βάρβαρος ἐνδοὺς ἐπιχειρεῖ τφόντι τὴν δολοφονίαν τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐνέπιπτεν εὐκόλως εἰς τοιαύτας παγίδας· πληροφορηθεὶς τὴν ἐπιβουλὴν ἀπαγχονίζει ἰδίᾳ χειρὶ τοὺς δολοφόνους, ἀποπέμπει τὴν Θεοδώραν εἰς τὸν ἀδελφόν της, αὐτὸς δὲ ἀπὸ Φαναγορείας ὅπου κατῴκει, δραπετεύει ἐπὶ ἁλιάδος, διέρχεται πλησίον τῆς Χερσῶνος, παραλαμβάνει ἐκεῖθεν τινὰς τῶν φίλων καὶ παραπλεύσας τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου εἰσέρχεται εἰς τὸν Ἴστρον ποταμόν. Ἐνῷ διέπλεεν ἔτι τὸν Εὔξεινον κατελήφθη ὑπὸ τρικυμίας, ἐξ ἧς πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ἀπηλπίσθησαν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας. Τότε εἷς τῶν οἰκείων αὐτῷ ἀνθρώπων εἶπεν· «Ἰδοὺ ἀποθνήσκομεν, δέσποτα. Τάξαι τῷ Θεῷ περὶ τῆς σωτηρίας σου ἵνα, ἐὰν ὁ Θεὸς ἀποδώσῃ σοι τὴν βασιλείαν σου, μηδὲν ἀμύνῃ τῷ ἐχθρῷ σου». Ὁ δὲ οὐδ' ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ στιγμῇ ἀποβαλὼν τὴν τοῦ ἤθους ἀγριότητα ἀπεκρίθη ὠργισμένος· «ἐὰν φείσομαί τινος ἐξ αὐτῶν, ὁ Θεὸς ἐνταῦθά με καταποντίσει». Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θεὸς δὲν ἐτιμώρησεν ἀμέσως τὴν βλασφημίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, διασωθεὶς τότε καὶ εἰσπλεύσας εἰς τὸν ποταμὸν Ἴστρον συνεννοήθη πρὸς Τερβέλην τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑποσχόμενος αὐτῷ δῶρα πολλὰ καὶ τὴν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου ἑαυτοῦ θυγατέρα εἰς γυναῖκα, καὶ καταπείσας αὐτὸν οὕτω νά τον συνδράμῃ εἰς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἐπέρχεται κατὰ Μάρτιον τοῦ 705 διὰ ξηρᾶς μετὰ Βουλγάρων καὶ Σλαύων ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας οἱ κάτοικοι ἀπέκρουσαν μετὰ ὕβρεων τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς τρίτης πρὸς τὴν τετάρτην ὁ Ἰουστινιανὸς συνεννοηθεὶς μετά τινων ἐν τῇ πόλει φίλων κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ ἀγωγοῦ ὑδραγωγείου τινὸς καὶ ἀνοίξας μίαν τῶν χερσαίων πυλῶν εἰσήγαγε δι' αὐτῆς ἅπαντα τὸν στρατὸν καὶ ἐγένετο κύριος τῆς πρωτευούσης. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν ἤδη ὁ Ἰουστινιανός, καθὼς πρό τινων ἐτῶν ὁ Ἀψίμαρος καὶ ἄλλοτε πάλιν διάφοροι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας μνηστῆρες ἐπέτυχον νὰ εἰσελάσωσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐνῷ τοσαῦτα ξένα ἔθνη ἐν διαστήματι πολλῶν ἑκατονταετηρίδων τοσάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπολιόρκησαν αὐτήν, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἐγχώριοι μνηστῆρες εἶχον πάντοτε ἐντὸς τῶν τειχῶν φατρίαν τινὰ ἥτις διηυκόλυνε τὴν εἴσοδον αὐτῶν, μαρτυρεῖ δ' ἐνταὐτῷ τήν τε ὁμοφροσύνην μεθ' ἧς λαὸς καὶ στρατὸς ἀπέκρουον ἀείποτε τοὺς ξένους πολιορκητάς, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ ἐν τῷ λαῷ ἐκείνῳ φρονήματος.

Ἡ δευτέρα αὕτη περίοδος τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, τοῦ ἔκτοτε ἐπικληθέντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ῥινοτομήτου, δι' ἣν εἶχε πρὸ δεκαετίας πάθει ἀκρωτηρίασιν, εἶναι βεβαίως ἔτι οἰκτροτέρα τῆς πρώτης, εἰ δυνατόν. Ἐξ ὅσων ἠξεύρομεν ἤδη περὶ τῆς ὀλίγης συνέσεως ἣν ἔδειξεν ὁ Ἰουστινιανὸς καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν πρώτην τῆς βασιλείας αὐτοῦ περίοδον, 686—695, καὶ περὶ τῆς ἐξαγριώσεως εἰς ἣν ἐξώκειλε καὶ ἥτις, ὡς πρὸ μικροῦ εἴδομεν, ἐξετραχηλίσθη εἰς ἀληθῆ μανίαν ἐπὶ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, ὁ ἀναγνώστης ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἀπαισία ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἀνάκτησις τῆς ἀρχῆς· ἀλλὰ τὰ γεγονότα ὑπῆρξαν ἀπαισιώτερα τῶν ὀλεθρίων τούτων οἰωνῶν. Ἐννοεῖται ὅτι πρὸ πάντων ἐθανάτωσε τὸν Ἀψίμαρον καὶ τὸν Λεόντιον· ἐθανάτωσε δ' αὐτοὺς πανηγυρικῶς, διότι, ἀφοῦ ἐπόμπευσεν εἰς πᾶσαν τὴν πόλιν ἁλύσεσι δεδεμένους, διέταξεν ἔπειτα νὰ προσαχθῶσι συρόμενοι εἰς τὸν ἱππόδρομον, ὅπου διετέλει θεωρῶν τοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας. Ἐκεῖ τὰ δύο θύματα ἐρρίφθησαν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ δημίου τούτου. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπάτησεν ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν· ὁ δῆμος ἐχαιρέτισε τὸν τύραννον, βοήσας· «ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπέβης καὶ ἐπάτησας

λέοντα καὶ δράκοντα·» μεθ' ὃ οἱ δύο πρῴην βασιλεῖς ἀπεστάλησαν εἰς τὴν πλατεῖαν, τὴν λεγομένην τοῦ Κυνηγίου καὶ αὐτόθι ἀπεκεφαλίσθησαν. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη. Ὁ ἔνδοξος τοῦ κράτους ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρόμαχος, ὁ τοσάκις κατὰ τῶν Ἀράβων νικηφορήσας Ἡράκλειος, συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ, καὶ ἅπαντες ἀπηγχονίσθησαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πατριάρχης Καλλίνικος τυφλωθεὶς ἐξωρίσθη εἰς Ρώμην. Πολυάριθμοι δὲ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὑπάλληλοι διὰ ποικίλων τρόπων ἐθανατώθησαν. Ἡ ἀγριότης τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφαίνετο

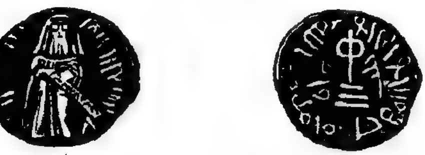

Πιθανὴ ἐξωτερικὴ βάσις τοῦ ἀρχικοῦ θόλου τῆς Ἁγίας Σοφίας
(Ἀπόπειρα ἀναστηλώσεως Ε. Ἀντωνιάδου

ἐκτραπεῖσα μέχρι παραφροσύνης· ὁ δ' ἀναγνώστης ἀπορεῖ ἴσως πῶς ὁ δῆμος Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις, ὡς πρὸ μικροῦ ἤδη ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, δὲν ἐστερεῖτο ἐθνικοῦ φρονήματος, ἔκυπτε τὸν αὐχένα εἰς τοιοῦτον ἀποτρόπαιον ἄρχοντα, καὶ πῶς αὐτὸς ὁ πρὸ δεκαετίας καταβαλὼν τὸν Ἰουστινιανὸν χάριν τοῦ Λεοντίου, καὶ ἔπειτα τὸν Λεόντιον χάριν τοῦ Ἀψιμάρου, καὶ πρὸ ὀλίγων ἔτι ἡμερῶν ἀποκρούσας ὑβριστικῶς τὰς περὶ παραδόσεως προτάσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἠνείχετο ἤδη τὴν θηριωδίαν τοῦ βασιλέως τούτου. Ἀλλὰ μὴ ἀπορήσωμεν διὰ τὴν τοιαύτην ἀνώμαλον ἠθικὴν τοῦ δήμου Κωνσταντινουπόλεως κατάστασιν. Ἡ πρώτη, ἡ κοινοτάτη παντὸς ἔθνους ἀρετή, ἧς ἄνευ ἔθνος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι ἡ θέλησις καὶ ἡ δύναμις τῆς ἰδίας συντηρήσεως· τὴν δ' ἀρετὴν ταύτην εἶχεν ὁ δῆμος Κωνσταντινουπόλεως καὶ χάρις εἰς αὐτὴν διεσώθη ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χριστιανισμός. Ἀλλ' ἡ περὶ τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα σύνεσις καὶ μετριοπάθεια καὶ καρτερία εἶναι αἱ ὕπαται τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι τὰ ἔθνη, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σπανιώταται οὐ μόνον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον· διότι, ἂν τὴν σήμερον, ἕνεκα τῆς μαλακότητος

τῶν ἠθῶν τοῦ νεωτέρου κόσμου, δὲν βλέπομεν ἐπικρατοῦσαν ἐν ταῖς ἐμφυλίοις διενέξεσι τὴν ἀγριότητα ἧς παρίστησιν ἡμῖν τοσοῦτον ἐλεεινὰς περιπετείας ἡ κατὰ τὴν ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα ἱστορία τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἧς δείγματα ἀνάλογα ἀναφέρει οὐκ ὀλίγα ἡ ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης καὶ τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς πρὸς τὴν ἀστασίαν, τὴν ἀβουλίαν καὶ μάλιστα τὴν παλιμβουλίαν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν μερίδων, τὰ νεώτερα ἔθνη δὲν εἶναι δυστυχῶς πολλάκις ἀνώτερα τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μέσης ἱστορίας.

Ἐνῷ δὲ ἀνόσιαι σφαγαὶ συνέβαινον καθ' ἑκάστην ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰ σπουδαιότατα τοῦ κράτους συμφέροντα ἢ ἀφρόνως διεξήγοντο ἢ ἐντελῶς παρημελοῦντο. Εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων, διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁποίου ἀνέκτησε τὴν βασιλείαν, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδωκε δῶρα πολλὰ καὶ βασιλικὰ σκεύη οὐ μόνον, ἀλλὰ κατά τινας χρονογράφους, τὸν Λέοντα γραμματικόν, τὸν Ἰωήλον, τὸν Κεδρηνόν, καὶ μοῖραν τῆς Θράκης, ἣν ἔκτοτε οἱ Βούλγαροι μετωνόμασαν σλαυιστὶ Ζαγόρια, ἤτοι τὰ ἐπέκεινα τοῦ ὄρους (Αἵμου) κείμενα. Ἀλλ' ἐνῷ διὰ τοιαύτης θυσίας μόλις ἀπηλλάγη τοῦ συμμάχου ἐκείνου τῷ 705, ὁ Ἰουστινιανὸς λύει πάλιν τὴν πρὸς αὐτὸν εἰρήνην τῷ 707 καὶ κατατροπωθεὶς περὶ Ἀγχίαλον ἐπιστρέφει κακῶς ἔχων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Χάλκινον νόμισμα τοῦ Ἀβδαλμελίκ

Ἀφ' ἑτέρου οὐδεμία πρόνοια ἐλαμβάνετο ἵνα ἀντιταχθῇ ἄμυνά τις κατὰ τῶν Ἀράβων· καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν τὸ ἀραβικὸν κράτος εἶχε φθάσει εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχθρας. Τῷόντι, ἀποθανόντος κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 705 τοῦ γέροντος Ἀβδαλμελίκ, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Οὐαλὶδ σχεδὸν συγχρόνως πρὸς τὴν δευτέραν τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλείαν. Ὁ νέος καλίφης ἔδειξεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας μῖσος ἄσπονδον κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτῶν ἢ κατέστρεψε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ἰδίως τόν, περικαλλῆ ναὸν τῆς Δαμασκοῦ καὶ τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Πλὴν δὲ τούτου, ἐνῷ πρότερον τὰ βιβλία τοῦ δημοσίου ἀραβικοῦ ταμείου ἐγράφοντο ἑλληνιστί, διὰ τὴν περὶ τὴν διοίκησιν, καὶ μάλιστα τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, ἀμάθειαν τῶν μωαμεθανῶν, ὁ καλίφης Οὐαλὶδ διέταξε νὰ γράφωνται εἰς τὸ ἑξῆς ἀραβιστί, παρεκτὸς τῶν ψήφων, διότι οἱ Ἄραβες δὲν ἤξευρον εἰσέτι νὰ ἐκφράζωσιν εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὰ τῶν ἀριθμῶν κλάσματα, ὥστε ἑκόντες ἄκοντες ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρίζωνται πάλιν χριστιανούς τινας περὶ τὴν σύνταξιν τῶν λογιστικῶν αὐτῶν βιβλίων. Τοῦτο θέλει ἴσως φανῇ παράδοξον εἰς τὸν ἀναγνώστην, γινώσκοντα ὅτι παρὰ τῶν Ἀράβων ἐλάβομεν τοὺς μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει ἀριθμούς, τοὺς καὶ ἀραβικοὺς λεγομένους. Ἀλλ' οἱ Ἄραβες δὲν ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἀριθμοὺς τούτους εἰμὴ πολὺ βραδύτερον διδαχθέντες παρὰ τῶν Ἰνδῶν, οἵτινες ἄδηλον πάλιν πόθεν παρέλαβον αὐτούς. Πρὸ πάντων δὲ ἐπὶ τοῦ καλίφου Οὐαλὶδ διέπραξεν ὁ μωαμεθανισμὸς μεγίστας κατακτήσεις καὶ ἔφθασεν εἰς τὰ ἀπώτατα αὐτοῦ ὅρια. Πρὸς δυσμὰς μὲν τότε συνεπληρώθη ἡ ἅλωσις τῆς βορείου Ἀφρικῆς μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ· καὶ τότε οἱ Ἄραβες διαπεράσαντες κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἱσπανίαν καὶ κατατροπώσαντες εἰς μάχην κρίσιμον τοὺς Οὐισιγότθους τῷ 711, ἐγένοντο κύριοι

Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ Β΄ ΟΡΚΙΖΕΤΑΙ ΕΚΔΙΚΗΣΙΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΧΕΡΣΩΝΟΣ

(Ἔργον Ἀ. Σταΐκρι) (Γ΄α΄ 265)

ἁπάσης σχεδὸν τῆς χερσονήσου ἐκείνης καὶ ἠπείλησαν ἀπὸ τῶν Πυρηναίων τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην· πρὸς ἀνατολὰς δὲ διαπεράσαντες τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Ὦξον ἀφίκοντο μέχρι τῶν συνόρων τοῦ σινικοῦ κράτους. Τί ἔπραττεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνώπιον τῆς κολοσσιαίας ταύτης δυνάμεως, ἥτις περιζώσασα πανταχόθεν τὸν χριστιανικὸν κόσμον δὲν εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον εἰμὴ νὰ ἁπλώσῃ τοὺς βραχίονας αὐτῆς ἵνα καταβάλῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Θρᾴκην καὶ προτείνῃ ἐκεῖθεν τὴν δεξιὰν πρὸς τοὺς ἐκ Γαλατίας ἐπερχομένους στρατοὺς αὐτῆς; Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὸν ἀκατάσχετον ἐκεῖνον χείμαρρον ἀλλὰ καὶ κατησώτευσε τὰς κυβερνητικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις εἰς ἀνόσιον ἐμφύλιον ἀγῶνα καὶ ἐπὶ τέλους δεινοτάτην προεκάλεσεν ἀναρχίαν. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ ὥστε, καίτοι κατατρυχόμενος ὑπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων ἐσωτερικῶν συμφορῶν, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς ἐφόδους τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ὅστις, μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἐμφυλίου ἐκείνου ἡμῶν σάλου, εὑρέθη ἔχων ὡς πρὸς τὸ χριστιανικὸν τῆς ἀνατολῆς κράτος τὰ αὐτὰ οἷα καὶ πρότερον σύνορα. Ἀλλ᾽ ἱστορήσωμεν καθ᾽ ἕκαστα τὰ γεγονότα.

Μετὰ τὸν πολυειδῶς θλιβερὸν θάνατον τοῦ στρατηγοῦ Ἡρακλείου ἕτερος στρατηγός, ὀνόματι Μαριανός, κατέστρεψεν ἔτι τὸν ἀραβικὸν στρατὸν ὑπὸ τοῦ Μαϊουμᾶ ἀγόμενον· ἀλλὰ τῷ 708 Μωσλεμᾶς ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλίφου Οὐαλίδ, ἐκδικούμενος τὴν ἧτταν ἐκείνην, πολιορκεῖ τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ Τύανα καὶ κυριεύει τὴν πόλιν ταύτην μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν. Τινὲς μάλιστα βεβαιοῦσιν ὅτι τῷ 709 ὁ Μωσλεμᾶς διεπέρασεν εἰς τὴν Θρᾴκην μετὰ 80.000 Ἀράβων καὶ ὅτι ὁ Σουλεϊμάν, ἕτερος τοῦ καλίφου ἀδελφός, ἐπῆλθεν εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα μετὰ στόλου, ἀμφότεροι δὲ κατετροπώθησαν. Ἄλλοι ὅμως λέγουσιν ἁπλῶς ὅτι, μετὰ τὴν τῶν Τυάνων ἅλωσιν, ὀλίγοι τινὲς Ἄραβες ἐτόλμησαν νὰ προελάσωσι μέχρι Χρυσοπόλεως· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, τὰ δὲ περὶ Μωσλεμᾶ καὶ Σουλεϊμὰν θρυλούμενα φαίνονται μᾶλλον ἁπλῆ προχρονολόγησις τῶν μετὰ τὴν ὀκταετίαν γενομένων, περὶ ὧν μετ᾽ ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τῷ 710 οἱ Ἄραβες ἐξηκολούθησαν τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐπιδρομὰς αὐτῶν, ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἀντὶ νὰ ἀσχοληθῇ εἰς τὸ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς πολεμίους τούτους, ἐπεχείρησε μεγάλην τινὰ ἐσωτερικὴν στρατείαν, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ.

Τῳόντι ὁ Ἰουστινιανός, πάντα τὰ λοιπὰ δεύτερα τιθέμενος, ἐμελέτα πρὸ καιροῦ πῶς δύναται φοβερώτερον νὰ ἐκδικηθῇ τὴν πόλιν τῆς Χερσῶνος, ἥτις, ἐπὶ τῆς ἐξορίας του, ὄχι μόνον δὲν ἐπείσθη νὰ συνδράμῃ αὐτὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ἀλλ᾽ ἠθέλησε καὶ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Ἀψίμαρον. Ὅθεν τῷ 710 συγκροτήσας στόλον πολυάριθμον ἐξαπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον μετὰ στρατοῦ 100.000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιοῦσιν, ὑπὸ ἡγεμόνα Στέφανον τὸν Ἀσμικτον, ἐπιτετραμμένον νὰ σφάξῃ ὅλους τοὺς κατοίκους οὐ μόνον τῆς Χερσῶνος, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν αὐτόθι ἑλληνίδων πόλεων, διότι οὐδεμία ἐξ αὐτῶν, ὡς φαίνεται, εἶχε δείξει προθυμίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ἄλλοτε. Ἀλλ᾽ οἱ ἀναλαβόντες τὴν θηριώδη ταύτην ἐντολὴν ἄνθρωποι, ὅσῳ ἄξια σκεύη καὶ ἂν ἦσαν τοιούτου κυβερνήτου, ἐδίστασαν νὰ ἐκτελέσωσιν αὐτὴν κατὰ γράμμα. Οἱ κυριώτατοι τῶν κατοίκων ἐθανατώθησαν διὰ βασάνων οἰκτρῶν· εἰς τοὺς πλείστους ὅμως ἐδόθη καιρὸς νὰ φύγωσι, καὶ πλὴν τούτου οἱ δήμιοι ἐφείσθησαν τῶν νηπίων. Τότε ὁ Ἰουστινιανός, μαθὼν τὴν ἀτελῆ ταύτην τιμωρίαν, ἐξεμάνη καὶ διέταξε τὸν στρατηγὸν Στέφανον, παραλαβὼν τὰ διασωθέντα μειράκια, νὰ προσέλθῃ ἀμέσως εἰς

Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Στέφανος ὑπήκουσε καί, καταλιπὼν διοικητὴν τῆς Χερσῶνος καὶ τῶν πέριξ πόλεων τὸν σπαθάριον Ἠλίαν, ἐξέπλευσε κατὰ Ὀκτώβριον πρὸς τὴν βασιλεύουσαν. Καὶ ἅπας μὲν σχεδὸν ὁ στόλος οὗτος κατεποντίσθη ὑπὸ τρικυμίας, καθ' ἣν ἀπωλέσθησαν, ὡς λέγεται, 73.000 ψυχαί. Ἀλλὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οὐδὲ μετὰ τὸ φοβερὸν τοῦτο γεγονὸς ἐκορέσθη ἡ μανία· παρασκευάσας στόλον ἕτερον ἐκπέμπει αὐτὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ 711 εἰς Χερσῶνα καὶ παραγγέλλει νὰ μὴ ἀφήσωσι ψυχὴν ζῶσαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ λίθον ἐπὶ λίθου. Οἱ Χερσωνῖται ὅμως, μετὰ τῶν ὁποίων συνέπραττεν ἤδη ὁ σπαθάριος Ἠλίας, βλέπων τὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπόνοιαν, καὶ οἵτινες ὠχύρωσαν μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν, ἔλαβον δὲ ἐπικουρίαν τινὰ παρὰ τοῦ χαγάνου τῶν Χαζάρων, κατατροποῦσι τοὺς ἀπεσταλμένους, προσφέρουσι τὸ στέμμα εἰς τὸν Ἠλίαν καί, τούτου ἀποποιηθέντος, εἰς εὐπατρίδην τινὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Φιλιππικόν, ὅστις διετέλει ἐξόριστος ἐν τῇ πόλει αὐτῶν καὶ ἀπεδέχθη τὴν βασιλείαν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰουστινιανὸς μαθὼν τὰ γενόμενα πρῶτον μὲν τρέχει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἠλία καὶ σφάζει τοὺς δύο αὐτοῦ υἱοὺς καὶ τὴν ἐσχάτην ἐπιβάλλει ὕβριν εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν, ἔπειτα δὲ νέον πάλιν ἐξαποστέλλει εἰς Χερσῶνα στόλον, ὅστις ὅμως ἀποτυχὼν περὶ τὴν ἔφοδον ἑνοῦται μετὰ τῶν Χερσωνιτῶν. Καὶ ἤδη ὁ Φιλιππικὸς ἐπέρχεται μεθ' ὅλης ταύτης τῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθε τόσῳ μᾶλλον εὐχερῶς ὅσῳ ὁ Ἰουστινιανός, ὑποπτεύων τὴν προδοσίαν τοῦ τελευταίου στόλου, εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ διαπεράσει τὸν Βόσπορον καὶ προελάσει μετά τινων στρατευμάτων μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Σινώπης, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὰ ἐν Χερσῶνι γινόμενα. Ἀλλά, ἐνῷ οὗτος διέτριβε περὶ Σινώπην, ὁ Φιλιππικὸς εἰσήρχετο ἀκωλύτως εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐξέπεμπε κατὰ τοῦ πρώην βασιλέως τὸν σπαθάριον Ἠλίαν μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς. Μάχη δὲν ἐγένετο, διότι οἱ περὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν αὐτὸν εἰς τὸν Ἠλίαν, ὅστις εὐλόγως μένεα πνέων ἐθανάτωσεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸν βασιλέα· συγχρόνως δὲ ἐσφάγη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τιβέριος.

Νόμισμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β'
(Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ υἱός του Τιβέριος. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως ὁ Χριστὸς κρατῶν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ σταυρός)

Τοιουτοτρόπως τὸ κράτος ἀπηλλάγη τελευταῖον διὰ παντὸς τοῦ ὀλεθρίου ἐκείνου ἄρχοντος· καὶ κατελύθη ἐνταῦθα ἡ τοῦ Ἡρακλείου δυναστεία, ἑκατὸν ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς ὁ ἀρχηγέτης αὐτῆς κατέλαβε τῷ 611 τὴν βασιλείαν. Ἡ δυναστεία αὕτη, ἀρξαμένη ἀπὸ ἥρωος καὶ ἐξακολουθήσασα δι' ἀνθρώπων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μετρίων, ἀπέληξεν εἰς παράφρονα. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐδιστάσαμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ὁπωσοῦν περὶ αὐτῆς, πρεσβεύοντες ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι οὔτε ἐγχειρίδιον ἠθικῆς οὔτε διήγημα σκοποῦν ἁπλῶς τὴν τῶν ἀναγινωσκόντων τέρψιν. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ πιστὴ εἰκὼν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῆς καὶ τῶν κακιῶν, τῶν εὐτυχημάτων καὶ τῶν ἀτυχημάτων. Οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς ἱστορίας δὲν ἀποτελοῦσιν αὐτοὶ καὶ μόνοι ὁλόκληρον τὴν εἰκόνα ταύτην· ὄπισθεν αὐτῶν ἵστανται οἱ λαοὶ δρῶντες καὶ πάσχοντες, καὶ ἔχοντες ἐν γένει αὐτοτελῆ ἀΐδιον βίον, ὅστις τροπολογεῖται μὲν μέχρι τινὸς ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ κακῷ ὑπὸ τῶν διαβατικῶν ἐκείνων προσώπων, δὲν ἀλλοιοῦται δὲ ὁλοσχερῶς ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀντεπιδρᾷ μάλιστα πολλάκις ἐπὶ

τοὺς ἡγεμόνας, ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ μέτριοι, ὅσῳ μοχθηροὶ καὶ ἂν ὦσιν οὗτοι. Ὅσοι λοιπὸν ἀφορῶσιν εἰς μόνον τῶν ἡγεμόνων τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα, οἱ τοιοῦτοι συντάσσουσι βιογραφίας μᾶλλον ἢ ἱστορίας καὶ ἄν, μὴ εὑρίσκοντες τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀρκετὰ χρηστὸν καὶ μεγαλοπράγμονα, διεξέρχωνται ἐπιτροχάδην τὰς ἱστορικὰς περιόδους, ἐμπαίζοντες τὸ πολὺ ἢ ὑβρίζοντες ὀνόματά τινα, τοῦτο δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ ὅτι δὲν ἐνόησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ νοήσωσι τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὰς περιόδους ταύτας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, αὐτοὶ μόνοι ἐξ ὅλων τῶν τότε ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, ἀντέστησαν εἰς τὸν χείμαρρον τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ ἐταπείνωσαν τοὺς ἀγερώχους αὐτοῦ καλίφας. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπήλλαξαν τὴν Εὐρώπην τοῦ κινδύνου νὰ ἐξισλαμισθῇ καὶ ἠσφάλισαν οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου συνεπληρώθη ὁ διοικητικὸς ἐξελληνισμὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ διεμορφώθη ὁ ἰδιάζων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ χαρακτήρ. Ἐὰν τὰ τρία ταῦτα κεφαλαιώδη γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε ἐπενεργοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου, δὲν εἶναι ἄξια ἀπηκριβωμένης ἱστορικῆς ἐξεργασίας, ἠμποροῦμεν θαρροῦντες νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἀνάξια τοιαύτης ἐξεργασίας.

Ὁ Φιλιππικὸς ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐκείνην μερίδα ἥτις δὲν ἐνόμιζε συμφέρουσαν τὴν ὑπὸ τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου γενομένην καταδίκην τῶν μονοφυσιτῶν καὶ τῶν μονοθελητῶν, ἀξιοῦσα ὅτι διὰ τῆς καταδίκης ταύτης ἀπηλπίσθησαν οἱ χριστιανοὶ τῶν χωρῶν ὅσαι εἶχον κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ κατέστη οὕτως ἀδύνατος ἡ τῶν χωρῶν τούτων ἀνάκτησις. Τὴν δοξασίαν ταύτην συνεμερίζοντο πολλοὶ οὐ μόνον τῶν πολιτικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ τοῦ κλήρου ἀνδρῶν, ὧν οἱ ἐπιφανέστατοι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦσαν ὁ τότε κοιαίστωρ Νικόλαος, ὁ καὶ ἐπὶ τῇ ἰατρικῇ αὐτοῦ ἐπιστήμῃ διάσημος γενόμενος, ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, ὁ διάκονος Ἐλπίδιος, ὁ χαρτοφύλαξ Ἀντίοχος, ὁ ἐπίσκοπος Κρήτης Ἀνδρέας, ὁ Κυζίκου Γερμανός, μετ' οὐ πολὺ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος, καὶ ἄλλοι. Ὅθεν, ἅμα βασιλεύσαντος τοῦ Φιλιππικοῦ, συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἥτις ἔκαυσε καὶ ἀνεθεμάτισε τὰς πράξεις τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ νέος ὅμως βασιλεὺς πράξας τοῦτο ἵνα προσοικειωθῇ τοὺς δεδουλωμένους χριστιανοὺς οὐδὲν ἄλλο ἐνήργησεν, ὡς φαίνεται, οὐ μόνον ἵνα περιστείλῃ τοὺς κυριαρχοῦντας αὐτῶν μωαμεθανοὺς ἀλλ' ἵνα τοὐλάχιστον σώσῃ τοὺς περιλιπομένους ἔτι ἐλευθέρους ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ νὰ ὑποταχθῶσι καὶ οὗτοι εἰς τοὺς περιστοιχίζοντας αὐτοὺς ποικίλους πολεμίους. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ, κατὰ μίμησιν τῶν γενναιοτέρων προκατόχων, ἐπιθετικόν τινα ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ μεταφέρῃ ἐκ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας ἱκανὰς χριστιανῶν ἀποικίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀρμενίαν καὶ εἰς τὴν Μελιτηνήν, ἐνισχύσας μὲν οὕτω τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας ἀλλὰ σφόδρα ἐξατονίσας τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χώρᾳ, ἥτις εἴπερ ποτὲ ἐκινδύνευσε νὰ καταπλημμυρισθῇ ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ὁ Φιλιππικὸς κατηγορεῖτο ὅτι διετέλει ἀπρακτῶν καὶ ἀσωτεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ Ἄραβες ἐμβαλόντες εἰς τὸν Πόντον ἐκυρίευσαν τὴν Ἀμάσειαν, ἔπειτα δὲ ἐλεηλάτησαν τὴ Λυκαονίαν καὶ τὴν Πισιδίαν, ὅπου καὶ τῆς Ἀντιοχείας ἐγένοντο κύριοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Βούλγαροι, ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ φίλου αὐτῶν Ἰουστινιανοῦ, ἐδῄωσαν ἀξιόλογον τῆς Θράκης μέρος μέχρις αὐτῶν τῶν πυλῶν τῆς βασιλευούσης. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Φιλιπ-

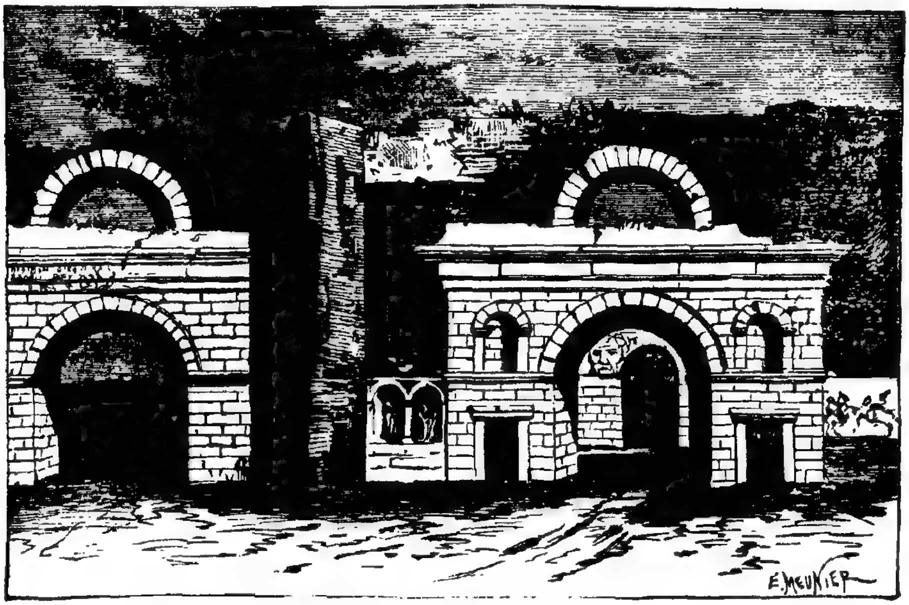
πικὸς ἐβασίλευσε τόσον ὀλίγον, ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἔτος, ὥστε δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ ὅλου αὐτοῦ πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ συστήματος. Ὁ Φιλιππικὸς ἦτο ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τοὺς τρόπους ἐπίχαρις· ἴσως ὅμως δὲν ἦτο ἐνταὐτῷ πολεμικὸς καὶ ῥέκτης ἀνήρ. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸς τούτοις ὅτι εἶχεν ἀναμφιβόλως ἐχθρούς τινας διὰ τὴν καταδίκην τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁπωσδήποτε δύο πατρίκιοι, ὁ στρατηγὸς τοῦ Ὀψικίου Γεώργιος ὁ Βούρραφος καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς Θράκης Μυάκιος, συνεννοηθέντες διενήργησαν αἴφνης τὴν σύλληψιν καὶ τὴν τύφλωσιν τοῦ Φιλιππικοῦ τῇ 3 Ἰουνίου 713. Πάντα ὅμως τὰ ἐπακολουθήσαντα μαρτυροῦσιν ὅτι, ἂν ἡ κοινὴ γνώμη ἀπεδοκίμαζε τὴν καταδίκην τῆς ἕκτης συνόδου, κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ἦτο πολεμία τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος. Τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ τολμήματος, τελουμένης τῆς πεντηκοστῆς τοῦ ἔτους 713, ὁ λαὸς ἀθροισθεὶς εἰς τὴν μεγάλην τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐκκλησίαν, ἔστεψε βασιλέα αὐτὸν τοῦ Φιλιππικοῦ τὸν Πρωτοασηκρῆτιν, δηλαδὴ τὸν ἀρχιγραμματέα τῆς ἐπικρατείας Ἀρτέμιον, μετονομασθέντα Ἀναστάσιον Β', ἄνδρα μὴ στερούμενον συνέσεως καὶ ἐμπειρίας.

Ὁ δὲ νέος βασιλεὺς ἠνώρθωσε μὲν ἀμέσως τὸ κράτος τῆς Ὀρθοδοξίας κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ὁρισμῶν τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐνταὐτῷ ὅμως ἐτιμώρησε τοὺς δύο στρατηγοὺς τοὺς κατὰ τοῦ Φιλιππικοῦ συνομόσαντας, τυφλώσας ἀμφοτέρους καὶ ἐξορίσας εἰς Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ Ἀναστάσιος Β' δὲν ἀνεδείχθη ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ἀνέλαβε μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν πραγμάτων, καὶ ἐπέστησεν ἰδιάζουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς Ἄραβας, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁ κίνδυνος ἀπέβαινεν ὁσημέραι δεινότερος. Πρὸ πάντων, κατὰ τὴν πάγκοινον ὅλων τῶν χρονογράφων ὁμολογίαν, διώρισεν εἰς ὅλα τὰ διοικητικά, οἰκονομικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ἄνδρας ἱκανωτάτους, ὧν, ὡς ἠξεύρομεν δὲν ἐστερεῖτο τὸ κράτος, ἤρκει μόνον ὁ βασιλεὺς νὰ ἀναζητήσῃ αὐτοὺς καὶ νὰ μεταχειρισθῇ. Ὑπῆρξε δὲ περὶ τοῦτο ἐπιτήδειος ἐπιτρέψας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἄμυναν τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὸν Λέοντα, ὅστις ἦτο βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν τότε στρατηγῶν, ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ ἀρχηγέτης πολυκρότου δυναστείας βασιλέων καὶ ἤδη ἀνέλαβε ν' ἀναχαιτίσῃ ἐν μέσῳ δυσχερῶν περιστάσεων τὸ „μέγιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἐξ ὅσων οἱ Ἄραβες παρεσκεύαζον κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τῳόντι ὅλαι αἱ εἰδήσεις συνεφώνουν ὅτι ὁ καλίφης Οὐαλίδ, ἀναλογιζόμενος τὴν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐπικρατοῦσαν ἀναρχίαν, ἡτοιμάζετο νὰ καταφέρῃ εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν διὰ νέας πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνέλεγε δυνάμεις ναυτικὰς καὶ πεζικὰς μεγάλας. Ὁ βασιλεύς, ἵνα πληροφορηθῇ περὶ τούτου ἀκριβέστερον, ἐξαπέστειλε πρὸς τὸν καλίφην τῷ 714 τὸν ἔπαρχον τῆς πόλεως Δανιὴλ τὸν Σινωπίτην, λόγῳ μὲν ἵνα ὑποβάλῃ προτάσεις περὶ εἰρήνης, πράγματι δὲ ἵνα ἐξακριβώσῃ τὰ βουλεύματα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀράβων. Ἐπειδὴ δὲ ἐπανελθὼν ὁ Δανιὴλ ὁ Σινωπίτης ἐβεβαίωσεν ὅτι μεγάλαι τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεις συλλέγονται κατὰ τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, ὁ Ἀναστάσιος διέταξεν ἀμέσως τὴν ἔκτακτον ὀχύρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς πρωτευούσης. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς διετάχθησαν νὰ προμηθευθῶσιν ἕκαστος τροφὰς ἀρκούσας εἰς τριετῆ αὐτοῦ τε καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ συντήρησιν, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τοῦτο παρηγγέλθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς πόλεως. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ γεννήματα πλεῖστα (ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, ἔκτοτε μεταχειριζόμενος τὴν λέξιν γεννήματα ἀντὶ σιτηρῶν) ἤθροισε καὶ ἐξησφάλισεν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀποθήκας. Συγχρόνως ἤρχισε νὰ ναυπηγῇ δρόμωνας καὶ διήρεις καὶ ἀνεκαίνισε μὲν τὰ

παράλια τείχη, ὠχύρωσε δὲ τὰ χερσαῖα, στήσας ἐπὶ τῶν πύργων πετροβόλους καὶ ἄλλας μηχανάς.

Ἀλλ' ἐνῷ ἐξετέλει τὰ ἀμυντικὰ ταῦτα ἔργα, δι' ὧν ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ σωθῇ ἥ τε Κωνσταντινούπολις καὶ ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος, ἐπεχείρησε συγχρόνως νὰ καταστρέψῃ τὰς πολεμίας δυνάμεις ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ἐν ᾧ συνελέγοντο. Ἐν ἀρχῇ τοῦ 715 ὁ καλίφης Οὐαλὶδ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας. Ὁ διαδεξάμενος ὅμως αὐτὸν ἀδελφὸς αὐτοῦ Σουλεϊμάν, μαχιμώτερος ὢν αὐτοῦ καὶ οὐδὲν ἧττον φιλόδοξος, ἐπεδίωξε μετὰ πλείστου ζήλου τὸ βούλευμα τοῦ προκατόχου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ ναυτικαὶ μάλιστα τοῦ νέου καλίφου παρασκευαὶ ὑπῆρξαν κολοσσιαῖαι. Δάση ὁλόκληρα ἐκόπησαν ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ Λιβάνου καὶ ἡ ξυλεία ἐφέρετο εἰς τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης, ἵνα κατασκευασθῇ

Πύλη τῶν τειχῶν τῆς Νικαίας

ἐξ αὐτῆς στόλος πολυάριθμος. Τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος διέταξε νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Ρόδον στόλος ἐξ εὐδρόμων σκαφῶν συγκείμενος καὶ ἐπιβιβάσας ἐπ' αὐτοῦ τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου θέματος καὶ διορίσας ἀρχηγὸν τὸν γενικὸν λογοθέτην Ἰωάννην ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐφορμήσῃ αἰφνιδίως ἐπὶ τὴν παραλίαν τῆς Φοινίκης καὶ καταπυρπολήσῃ τήν τε ξυλείαν καὶ τὴν ἄλλην τῶν Ἀράβων ἐξάρτυσιν. Δυστυχῶς ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἐντελῶς παραλύσει ἐπὶ τῶν τελευταίων ἀνωμάλων χρόνων. Ὅθεν, συνελθόντος τοῦ στόλου εἰς Ρόδον, τὰ τάγματα τοῦ Ὀψικίου δὲν ἠθέλησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προχειρισθέντα στρατηγόν, καὶ τὸν μὲν Ἰωάννην ἐφόνευσαν, τὸν δὲ Ἀναστάσιον Β΄ ἐκήρυξαν ἔκπτωτον της βασιλείας, ἀντὶ δὲ νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐπὶ τὴν Φοινίκην ἀπῆλθον ἐξ ἐναντίας ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν. Τὸ δὲ πάντων οἰκτρότερον, καθ' ὁδόν, περιτυχόντες περὶ Ἀδραμμύτιον τῆς Μυσίας ἄνδρα ἐντόπιον ὀνόματι Θεοδόσιον, εἰσπράκτορα δὲ τῶν δημοσίων φόρων ὑπάρχοντα καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἀπράγμονα καὶ ἰδιώτην, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν ἄκοντα βασιλέα.

Ὁ Ἀναστάσιος μαθὼν τὰ γενόμενα ἐπέτρεψε τὴν ἄμυναν τῆς βασιλευούσης εἰς

ἄνδρας οἰκείους καὶ ἱκανούς, αὐτὸς δὲ ἀπῆλθεν εἰς Νίκαιαν ἵνα οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνταρτῶν εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφαίνοντο οὗτοι κυρίως στηριζόμενοι. Τφόντι οἱ ἀντάρται οὗτοι, ἀφοῦ ἀνηγόρευσαν εἰς τὸ Ἀδραμύττιον τῆς Μυσίας τὸν βασιλέα αὐτῶν Θεοδόσιον ἐστρατολόγησαν ἔπειτα πολλοὺς ὀπαδοὺς εἰς τὸ θέμα τοῦ Ὀψικίου, ἤτοι εἰς τὴν Μυσίαν, τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Φρυγίαν, ἔτι δὲ καὶ πολλοὺς Γοτθογραίκους, δηλαδὴ ἐξελληνισθέντας ἀπογόνους τῶν ἐν Φρυγίᾳ καὶ Λυδίᾳ γοτθικῶν ἀποικιῶν, συνέλαβον ὅσα ἐμπορικὰ σκάφη συνήντησαν μικρά τε καὶ μεγάλα καὶ προσῆλθον οὕτως ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χρυσόπολιν, περὶ τὰ μέσα τοῦ 715. Ἐκεῖθεν ἐπεχείρησαν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας διαφόρους πρὸς τὸν βασιλικὸν στόλον συμπλοκὰς μέχρις οὗ ὑποχωρήσαντος, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον τοῦ βασιλικοῦ στόλου διὰ τὸν χειμῶνα ἐπέτυχον νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὰ μέρη τῆς Θρᾴκης καὶ ἐπὶ τέλους διὰ προδοσίας νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ τμῆμα τῶν Βλαχερνῶν καὶ νὰ γίνωσιν οὕτω κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 716 κύριοι τῆς βασιλευούσης, ἥτις ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ταύτης ἔπαθε τὰ πάνδεινα παρὰ τῶν ληστρικῶν ὀπαδῶν τοῦ Θεοδοσίου. Ἡ πόλις αὕτη, ἥτις μετ' ὀλίγον ἀντέστη εἰς ἅπασαν τοῦ κολοσσιαίου ἀραβικοῦ κράτους τὴν δύναμιν, περιέπεσεν ἤδη εἰς χεῖρας εὐαρίθμων στασιαστῶν· νέα αὕτη ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἀπέναντι τῶν ξένων ἐπικρατοῦσα σωτήριος ὁμοφροσύνη μετεβάλλετο εἰς ὀλεθρίαν σύγχυσιν δοξασιῶν καὶ συμφερόντων ἐπὶ τῶν ἐμφυλίων διενέξεων.

Δυσεξήγητος δὲ εἶνε ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπραξία τοῦ Ἀναστασίου ἐν Νικαίᾳ. Ἴσως ὁ ἄλλως ἱκανὸς καὶ δραστήριος οὗτος ἀνὴρ ἐστερεῖτο τῆς περὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα προσωπικῆς δεξιότητος, ἥτις ἀπῃτεῖτο ἵνα καταβάλῃ τοὺς ἀντιπάλους· ἴσως ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων, εἰς τοῦ ὁποίου ἤλπισεν εὐλόγως τὴν συνδρομήν, ἢ ἀπησχολήθη ὑπὸ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν, ἢ δὲν ὑπῆρξεν εἰλικρινὴς πρὸς αὐτόν, πεποιθὼς ὅτι ἡ ἀρχὴ θέλει περιέλθει ἐξ ἀνάγκης εἰς αὐτόν, ἐκείνου πεσόντος. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀναστάσιος, ἅμα πεισθεὶς ὅτι οἱ ἀντάρται ἐγένοντο κύριοι τῆς βασιλευούσης, συνεννοήθη μετ' αὐτῶν, ἔλαβεν ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλει πάθει τι δεινὸν καὶ παραιτήσας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Καὶ ἀληθῶς ὁ Θεοδόσιος, διατηρήσας αὐτὸν ἀβλαβῆ, ἐξώρισεν ἁπλῶς εἰς Θεσσαλονίκην. Ἀλλὰ ἂν ὁ Ἀναστάσιος ἐσώθη ἐπὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ, τὸ κράτος περιέστη ἤδη εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καὶ ἂν ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Νικηφόρος δὲν παρίστανον ἐκ συμφώνου οἰκτρὰν καὶ ἐπισφαλῆ τῶν πραγμάτων τὴν κατάστασιν, οἴκοθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν παραλυσίαν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ πολιτεία ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν ἐκείνων πολιτικῶν μεταβολῶν, καὶ ἐξαιρέτως ὡς ἐκ τῆς κακουργίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς ὁποίας τὰς πληγὰς δὲν ἐπρόφθασε νὰ θεραπεύσῃ ἡ σύνεσις τοῦ δυστυχῶς ὀλίγον βασιλεύσαντος Ἀναστασίου τοῦ Β'. Ἀναρχία φοβερὰ ἐπεκράτησεν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως· ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἐξέλιπε· πολλαὶ ἐπαρχίαι ἐλεηλατοῦντο ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἦτο ἄνθρωπος ἐντελῶς ἀνάξιος τῆς ἀρχῆς· ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτόν· μετὰ τοῦ Λέοντος συνετάσσετο καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν ἀρμενιακῶν ταγμάτων Ἀρτάβασδος· τὸ δὲ φοβερώτερον, οἱ Ἄραβες συμπληρώσαντες μετ' οὐ πολὺ τὰς παρασκευὰς αὐτῶν ἐπῆλθον μετὰ δυνάμεων κολοσσιαίων ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις ἐφαίνετο ἱκανὴ νὰ σώσῃ τὸν χριστιανισμόν· καὶ ὅμως οὕτως ἐσώθη· ἐσώθη, διότι κεκτημένος ἠθικὰς δυνάμεις, δι' ὧν οὐδ' ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκείνῃ ἀμηχανίᾳ δὲν ἔπαυσεν οἴκοθεν κατὰ τοῦ μωα-

μεθανισμοῦ ἀνταγωνιζόμενος, δὲν εἶχε χρείαν εἰμὴ ἡγεμόνος ἐπιτηδείου νὰ συμπυκνώσῃ, νὰ ὀργανώσῃ, νὰ καθοδηγήσῃ τὰς δυνάμεις ἐκείνας· καὶ ἐπέτυχε τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, καταλαβόντος μετ' οὐ πολὺ τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος.

Καθὰ πρὸ ὀλίγου εἴπομεν, ὁ στρατηγὸς τῶν ἀνατολικῶν Λέων δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν νέον βασιλέα Θεοδόσιον Γ' καὶ ἠδύνατο εὐκολώτατα νὰ καταβάλῃ αὐτόν, ἐὰν δὲν ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν 'Αράβων, οἵτινες συμπληρώσαντες κατὰ μέρος τῷ 716 τὰς πρὸ διετίας ἀρξαμένας παρασκευὰς ἐνέβαλον ἤδη εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς μικρᾶς 'Ασίας ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Σουλεϊμάν, ἐπετέθησαν δὲ καὶ ἀπὸ θαλάσσης κατὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης χερσονήσου ὑπὸ ἕτερον στρατηγόν, τὸν 'Ομάρ· τὴν δὲ ὅλην τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου στρατηγίαν εἶχεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ καλίφου Μωσλεμᾶς, ὅστις ἐπήρχετο διὰ ξηρᾶς κατόπιν τοῦ Σουλεϊμὰν μετὰ ἑτέρας δυνάμεως. Πρὸ πάντων λοιπὸν ἐδέησεν ὁ Λέων νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν ἔξωθεν ἐπικρεμασθέντα δεινὸν τοῦτον κίνδυνον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ στρατηγὸς Σουλεϊμὰν ἐπολιόρκησε τὸ 'Αμόριον τῆς Φρυγίας, τὸ ὁποῖον κείμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς μικρᾶς 'Ασίας ἤθελεν, ἐὰν ἐκυριεύετο, ἐξασφαλίσε τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων. 'Ενταῦθεν ὁ Μωσλεμᾶς καὶ ὁ Λέων ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου ὁ μὲν νὰ ἐπιτύχῃ, ὁ δὲ νὰ προλάβῃ τὴν ἅλωσιν τῆς ὀχυρᾶς ἐκείνης πόλεως. Ἵνα διαπαιδαγωγήσῃ τὸν Λέοντα ὁ Μωσλεμᾶς ὑπέβαλε προτάσεις περὶ εἰρήνης, ὑποσχόμενος νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν βασιλέα. Καὶ τίνες μὲν ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται δὲν γνωρίζομεν· ἀλλὰ δὲν ἦσαν βεβαίως εἰλικρινεῖς, διότι, συναινέσαντος τοῦ Λέοντος νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ αὐτῶν πρὸς τὸν Σουλεϊμὰν καὶ προσελθόντος μάλιστα ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον, ἡ μὲν πολιορκία τοῦ 'Αμορίου ἐξηκολούθει, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι οἱ Ἄραβες ἐμελέτων νὰ συλλάβωσι δι' ἐπιβουλῆς τὸν Λέοντα. Ὅθεν ὁ Λέων διαφεύγει μὲν τὴν παγίδα ταύτην, κατορθώνει δὲ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν τοῦ 'Αμορίου φρουράν, ἀσφαλίσας οὕτως ἀποχρώντως τὸ μέγα ἐκεῖνο τῆς Φρυγίας φρούριον. 'Εν τῷ μεταξὺ ὁ Μωσλεμᾶς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Καππαδοκίαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τοσαύτην πολεμίων πληθύν, ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς αὐτόν, καὶ ἐπανέλαβε τὰς πρὸς τὸν Λέοντα διαπραγματεύσεις. 'Αλλ' ἀπελπισθεὶς ἐπὶ τέλους νὰ ἀπατήσῃ αὐτὸν προήλασε μέχρι τῆς Βιθυνίας, καὶ μέχρι τῆς Μυσίας, ἐκυρίευσε τὴν Πέργαμον καὶ ἀπεφάσισε, διαχειμάσας αὐτόθι, νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. 'Αφ' ἑτέρου ὁ Λέων μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ 'Αμορίου ὑπεχώρησεν εἰς Πισιδίαν· καὶ ἐπειδὴ ἔβλεπεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγωνισθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν ὑπέρογκον τῶν 'Αράβων στρατιὰν ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, 716—717 ἵνα καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ προλάβῃ οὕτω τὴν μεγίστην τῶν συμφορῶν· διότι, ἂν ἡ πρωτεύουσα ἔμενεν εἰς χεῖρας τοῦ ἀνικάνου Θεοδοσίου, ὑπῆρχε κίνδυνος μὴ περιπέσῃ τελευταῖον εἰς τὰς χεῖρας τῶν μωαμεθανῶν. Καὶ τῳόντι περὶ τὰ τέλη τοῦ 716 ὁ Λέων προελαύνει εἰς Νικομήδειαν, κατατροπώνει καὶ αἰχμαλωτεύει τὸν ἀντεπεξελθόντα υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου· ἔρχεται ἔπειτα εἰς Χρυσόπολιν, συνεννοεῖται μετὰ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ καὶ τῆς Συγκλήτου, ὑπόσχεται νὰ ἀφήσῃ ἀβλαβῆ τὸν Θεοδόσιον καὶ εἰσελθὼν οὕτως εἰς τὴν πρωτεύουσαν στέφεται ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας βασιλεὺς τῇ 25 Μαρτίου 717. Ὁ Θεοδόσιος, ὅστις ἐξ ἀρχῆς οὐδεμίαν εἶχε διάθεσιν νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχήν, προθύμως παρῃτήθη αὐτῆς, ἅμα ἐβεβαιώθη ὅτι δὲν πρόκειται νὰ πάθῃ δεινόν τι, καὶ γενόμενος σὺν τῷ υἱῷ αὐτοῦ κληρικὸς διήγαγε τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς ἐν εἰρήνῃ εἰς Ἔφεσον, ὅπου ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Φιλίππου, διατάξας νὰ

γραφῇ ἐπὶ τοῦ μνήματος αὐτοῦ μία μόνη λέξις· ὑ γ ε ί α, ἵνα δηλώσῃ ἴσως ὅτι ὁ θάνατος εἶναι παντὸς κακοῦ ἀπαλλαγή.

Ἀλλ' ἂν τοιαῦτα ἠδύνατο νὰ πρεσβεύῃ ἡ ἀσθενὴς καὶ μελαγχολικὴ ἐκείνη ψυχὴ ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ ζήσῃ· καὶ διὰ νὰ ζήσῃ εἶχε χρείαν ἡγεμόνος κεκτημένου μὲν ρωμαλεωτέρας καὶ πρακτικωτέρας προαιρέσεις, ἐπιτηδείου δὲ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὅστις πρὸ τριετίας ἀπ' ἀνατολῶν συσσωρευόμενος ἐξερράγη ἤδη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Διότι ὁ Μωσλεμᾶς, ἅμα ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, 717, διέταξε τὸν στόλον αὐτοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, παρήγγειλε νὰ ἐπισπευσθῇ ἡ ἄφιξις νέων ναυτικῶν δυνάμεων, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἄβυδον, διεπέρασεν ἐκεῖθεν ἐπὶ τῆς προεισπλευσάσης ἤδη ἐν τῷ πορθμῷ πρώτης ναυτικῆς μοίρας, εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον ἐπορεύθη διὰ ξηρᾶς μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διέταξε τὸν στόλον νὰ ἐπιπλεύσῃ διὰ τῆς Προποντίδος. Ἐβάδισε δὲ ὁπωσοῦν βραδέως, διότι δὲν ἔφθασεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰμὴ τῇ 15 Αὐγούστου, εἴτε διότι ἠθέλησε νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξὺ τὰ παράλια τῆς Θρᾴκης φρούρια εἴτε διότι περιέμενε τὴν ἄφιξιν τῆς δευτέρας τοῦ στόλου μοίρας. Αἱ δύο μάλιστα ναυτικαὶ μοῖραι δὲν ἀφίκοντο εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ 15 ἡμέρας μετὰ τὸν Μωσλεμᾶν, ἤτοι τῇ 1 Σεπτεμβρίου.

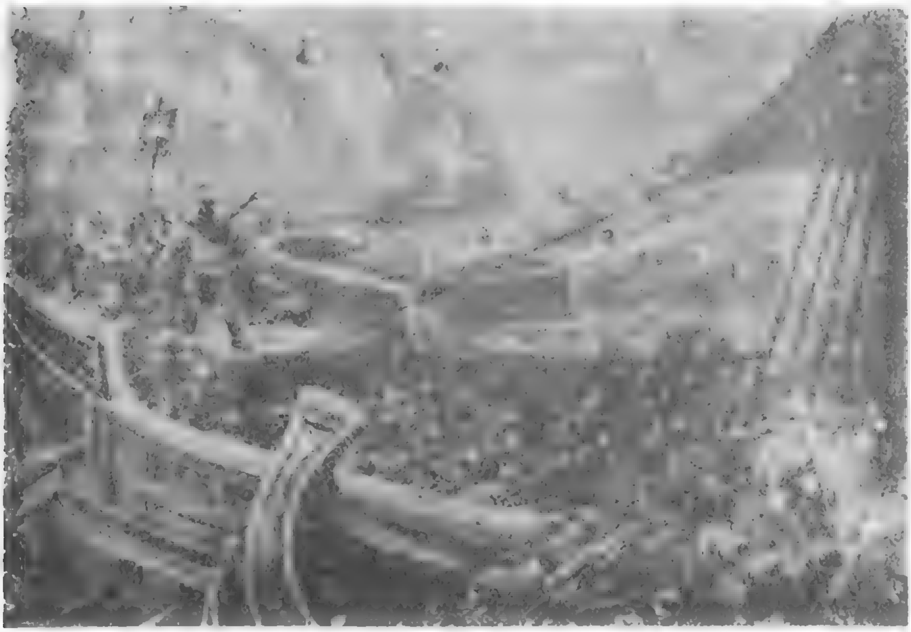
Καὶ ἤδη, προκειμένου νὰ ἐκθέσωμεν διὰ βραχέων τὰ κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην εἶναι εὐτυχῶς πολὺ ἀκριβέστερον γνωστὰ ἢ τὰ κατὰ τὴν πρώτην. Ὁ Μωσλεμᾶς, ἀφικόμενος πρῶτος διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐστρατοπέδευσεν ἔμπροσθεν τῶν χερσαίων τειχῶν καὶ ἠσφάλισε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ὀρύξας τάφρον μεγάλην καὶ κατασκευάσας εἰς τὸ χεῖλος αὐτῆς περιτείχισμα στηθαῖον ἐκ ξηρολίθου. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπέπλευσαν καὶ αἱ δύο μοῖραι τοῦ ἀραβικοῦ στόλου συμποσούμεναι εἰς 1800 πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλα, φορτηγὰ καὶ πολεμικά. Ὁ πολυάριθμος οὗτος στόλος, δι' οὗ ὁ νέος ἐκεῖνος Ξέρξης κατεκάλυψε τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν, προσωρμίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρᾳκικὴν παραλίαν· ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας, πνεύσαντος νότου, ὁ στόλος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ εἰς τὴν ἀλίμενον ἐκείνην ἀκτήν. Ὅθεν ἀναπλεύσας καὶ διελθὼν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τῆς πόλεως πλευρὰν διῃρέθη εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἐπέρασαν εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν τῆς Χαλκηδόνος, οἱ δὲ εἰσελθόντες εἰς τὸν θρᾳκικὸν Βόσπορον προσωρμίσθησαν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν αὐτοῦ παραλίαν. Τὰ μεγαλύτερα ὅμως καὶ βαρύτερα τῶν φορτηγῶν πλοῖα, βραδύτερον τῶν ἄλλων πορευόμενα, κατελήφθησαν ὑπὸ νηνεμίας ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ρεύματος· ἀντιπνεύσαντος δὲ συγχρόνως ἐλαφροῦ βορρᾶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσιν ἀλλὰ παρεσύρθησαν πρὸς τὰ ὀπίσω. Τοῦτο ἰδὼν ὁ βασιλεὺς Λέων, ὅστις ἐπεσκόπει ἅπασαν ταύτην τὴν κίνησιν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως, ἤτοι ἀπὸ τὸ Σαράι-μπουρνοῦ, ἐξέπεμψεν ἀμέσως κατ' αὐτῶν πυρπολικὰ κατακαύσαντα τὰ πλεῖστα τῶν μεγάλων πλοίων, ὧν τινὰ μὲν αὔτανδρα ἐν τῷ πελάγει κατεβυθίσθησαν, τινὰ δὲ ἐξώκειλαν καιόμενα εἰς τὰ παράλια τείχη, καί τινα διέφυγον μὲν τὴν τοιαύτην καταστροφὴν ἀλλὰ κακῶς ἔχοντα παρεφέρθησαν μέχρι τῶν νήσων Ὀξείας καὶ Πλατείας.

Τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ λαμπρὸν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατόρθωμα τοὺς μὲν κατοίκους τῆς πρωτευούσης ἐνέπλησε θάρρους, κατεπτόησε δὲ τοὺς πολεμίους, λαβόντας πεῖραν τῆς δραστικωτάτης ἐνεργείας τοῦ ὑγροῦ πυρός· ὅθεν, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς σκοπὸν εἶχον

νὰ ἐπιτεθῶσι τὴν νύκτα ἐκείνην κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς Προποντίδος παραλίων τῆς πόλεως τειχῶν, οὐδὲν τοιοῦτον ἐτόλμησαν ἤδη νὰ ἐπιχειρήσωσιν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Λέων ἠθέλησε νὰ ἑλκύσῃ αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι, συμπυκνωθέντες ἐν αὐτῷ, ἠδύναντο εὐχερῶς ἅπαντες νὰ καταπυρποληθῶσιν· ἐπὶ τούτῳ δὲ διέλυσε τὴν ἅλυσιν δι' ἧς ὁ *κόλπος ἐφράσσετο ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ Γαλατᾶ.* Ἀλλ' οἱ πολέμιοι δὲν ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην, καὶ παραιτήσαντες πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον κατέφυγον εἰς τὴν ἀντικρὺ ἀσιανὴν παραλίαν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον. Ἡ δὲ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἐξηκολούθει μὲν ἀλλ' οὐδὲν φαίνεται γενναῖον κατορθώσασα· καὶ ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ χειμῶνος τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ ὑπέστη φθορὰν δεινήν. Ὁ χειμὼν οὗτος τοῦ 717—718 ὑπῆρξε βαρύτατος· ἐπὶ ἑκατὸν ἡμέρας ἡ γῆ δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς κρυσταλλωθείσης χιόνος· πλῆθος δὲ ἀνθρώπων καὶ ἵππων καὶ καμήλων καὶ ἄλλων ζῴων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου ἀπέθανον ἐκ τοῦ ψύχους καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶνἀναγκαίων τροφῶν. Ἀλλ' ὁ Μωσλεμᾶς ἐπέμεινεν εἰς τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 717 εἶχεν ἀποθάνει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ καλίφης Σουλεϊμάν· καὶ ὁ τούτου ὅμως ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος Ὀμὰρ ἐδείχθη προθυμότατος εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν μέγαν ἐκεῖνον τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνα. Ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, δύο νέοι κατέπλευσαν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν στόλοι· ὁ μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ναυπηγηθείς, ὅστις συνέκειτο ἐκ τετρακοσίων σιτοφόρων πλοίων καὶ ἐκ πολεμικῶν δρομώνων ἄγνωστον πόσων, ὁ δὲ ἐν Ἀφρικῇ κατασκευασθεὶς καὶ συγκείμενος ἐκ πλοίων 360, κομιζόντων ὡσαύτως τροφὰς καὶ πολεμεφόδια. Ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες τῶν δύο τούτων στόλων Σοφιὰν καὶ Γεζὶδ δὲν ἐτόλμησαν νὰ σταθμεύσωσιν εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παράλια διὰ τὸν φόβον τοῦ ἑλληνικοῦ πυρὸς καὶ κατέφυγον ἀμφότεροι εἰς τὸν Κιανὸν κόλπον (εἰς τὰ Μουντανιά) τῆς ἀντικρὺ κειμένης Βιθυνίας. Οἱ χρονογράφοι δὲν ἐξηγοῦσι ῥητῶς ἂν οἱ δύο οὗτοι στόλοι ἀπεβίβασαν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἐφόδια αὐτῶν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωσλεμᾶ. Τοῦτο ἐν τούτοις φαίνεται πιθανόν, διότι, ἂν δὲν ἠδύναντο νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Θρᾴκης, δὲν ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι δὲν ἠμπόρεσαν παντάπασι νὰ προσορμισθῶσιν ἵνα παραδώσωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον ὅσα ἐκόμιζον χρήσιμα εἰς αὐτὸ πράγματα· καὶ πλὴν τούτου διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ὁ Μωσλεμᾶς τοσαῦτα παθὼν ἐκ τοῦ προηγουμένου χειμῶνος ἠδυνήθη ἔτι νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πολιορκίαν ἐπὶ πέντε περίπου μῆνας. Ὁπωσδήποτε, καὶ ἂν ἡ ἀπὸ ξηρᾶς πολιορκία ἀνεζωπυρήθη μέχρι τινός, ἀπὸ θαλάσσης οὐδεμία ἐγένετο ἔφοδος· ἐξ ἐναντίας δ' ἔπαθον οἱ πολέμιοι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος δεινήν τινα συμφοράν. Αἱ δύο νεωστὶ καταπλεύσασαι μοῖραι εἶχον πολλοὺς ναύτας αἰγυπτίους καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας χριστιανούς. Οἱ πατέρες αὐτῶν εἶχον ἄλλοτε δεχθῆ προθύμως τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν ἕνεκα τῆς θρησκευτικῆς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους διαφωνίας καὶ τῆς καταδρομῆς ἣν ἐξ αὐτῆς ἔπασχον· ἀλλ' αὐτοὶ μὴ γνωρίσαντες οἴκοθεν τὴν καταδρομὴν ταύτην, καὶ ἐξ ἐναντίας τυραννούμενοι ἤδη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν, καὶ εὑρεθέντες αἴφνης ἐνώπιον τῆς μεγάλης τοῦ χριστιανισμοῦ πρωτευούσης παρεσύρθησαν ὑπὸ ἀκαταμαχήτου ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν ἐνθουσιασμοῦ· καὶ συνεννοηθέντες πρὸς ἀλλήλους ἀπεφάσισαν ὁμοθυμαδὸν νὰ αὐτομολήσωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Λύουσι λοιπὸν διὰ νυκτὸς τὰ ἀκάτια τῶν πλοίων καὶ ἐξορμῶσι διὰ μιᾶς πρὸς τὴν πόλιν εὐφημοῦντες τὸν βασιλέα. Τὸ πλῆθος τῶν ἀκατίων ἦτο τοσοῦτον ὥστε κατὰ τὸν Θεοφάνην «ἀπὸ τῆς Ἱερείας (ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας) ἕως τῆς πόλεως ὁλόξυλον φαίνεσθαι τὴν θάλασσαν». Οὐδ' εἰς τοῦτο περιωρίσθη ἡ τῶν Ἀράβων ζημία, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τῶν αὐτομόλων ὅτι οἱ δύο ἐν τῷ Κιανῷ κόλπῳ κρυπτόμενοι στό-

λοι ἔμειναν ἔρημοι ναυβατῶν ἐξέπεμψε κατ' αὐτῶν δρόμωνας καὶ διήρεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν πυρφόροι σίφωνες, καὶ κατέστρεψε δι' αὐτῶν τὴν ἐχθρικὴν ἐκείνην δύναμιν· «καὶ λαβόντες τὰ σκῦλα οἱ ἡμέτεροι, λέγει ὁ Θεοφάνης, καὶ τὰς δαπάνας αὐτῶν μετὰ χαρᾶς καὶ νίκης ὑπέστρεψαν». Καὶ ἕτερον δὲ τραῦμα ἐπηνέχθη εἰς τοὺς πολεμίους. Ἐπειδὴ ἀποβάντες ἀπὸ τῶν πλοίων ἐλεηλάτουν πᾶσαν τὴν μέχρι Νικαίας καὶ Νικομηδείας χώραν, τὰ βασιλικὰ στρατεύματα ἐπιτεθέντα αἴφνης ἐξεδίωξαν αὐτοὺς ἐκεῖθεν, ἀφοῦ πολὺν ἐπροξένησαν αὐτοῖς φόνον.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 718 ἔτους ὁ Μωσλεμᾶς μετὰ δεκάμηνον πολιορκίαν οὐ

Λέων ὁ Γ΄ καταστρέφει τὸν ἀραβικὸν στόλον
(Εἰκὼν Ἀμβρ. Ντώτλεϋ)

μόνον οὐδὲν εἶχεν εἰσέτι κατορθώσει ἀλλὰ καὶ πλείστην ὅσην ὑπέστη ζημίαν. Χάρις εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Ἀναστασίου Β΄ ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχεν ἄφθονον προμήθειαν σίτου· ἐπειδὴ δὲ ἐθαλασσοκράτει, τὰ ἁλιευτικὰ αὐτῆς πλοιάρια δὲν ἐκωλύοντο νὰ ἀγρεύωσιν ἰχθῦς εἴς τε τὰ παράλια τείχη καὶ εἰς τὰς νήσους· καὶ πολλὰ φορτηγὰ ἐκόμιζον ἀπὸ τῆς ἀντικρὺ Ἀσίας ποικίλα ἄλλα τρόφιμα. Ἐνῷ δὲ ἡ δαψίλεια ἐπεκράτει οὕτως ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὁ παρακείμενος ἀραβικὸς στρατὸς ἔπασχε δεινὴν τῶν ἀναγκαίων στέρησιν· καὶ μετ' ὀλίγον τοσοῦτος ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς λιμὸς ὥστε «πάντα τὰ ἀποθνήσκοντα ζῷα αὐτῶν κατήσθιον, ἵππους τε καὶ ὄνους καὶ καμήλους· φασὶ δέ τινες ὅτι καὶ ἀνθρώπους τεθνεῶτας καὶ τὴν ἑαυτῶν κόπρον εἰς τὰ κλίβανα βάλλοντες καὶ ζυμοῦντες ἤσθιον», λέγει ὁ χρονογράφος. Ὑποθέτομεν ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι μία ἐκ τῶν ἀνυποστάτων ἐκείνων φημῶν αἵτινες συνήθως παρακολουθοῦσι τὰς μεγάλας συμφοράς. Ἀλλά, ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν τὴν ὀλεθρίαν ταύτην εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, πιθανώτατον εἶναι ὅτι, καθὼς λέγει ὁ Θεοφάνης, ἐνέσκηψεν εἰς αὐτὸ λοιμικὴ νόσος, ἐξ ἧς ἀπέθανε μέγα πλῆθος ἀνθρώπων. Ὡσὰν δὲ μὴ

Η ΣΤΕΨΙΣ ΛΕΟΝΤΟΣ Γ΄

(Ἔργον Ἄλλαν Στοῦαρτ)

(Μετὰ τὴν περιφανῆ κατὰ τῶν Ἀράβων νίκην, ὁ Λέων Γ΄ ἔστεψεν ἑαυτὸν καὶ τὴν σύζυγόν του. Δῶρα προσεφέρθησαν τότε ἄφθονα εἰς τὸν πανηγυρίζοντα τὴν νίκην λαόν.)

(Γ α΄ 279)

ἤρχουν πάντα ταῦτα τὰ δυστυχήματα, οἱ Βούλγαροι ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ λεηλατήσωσι τὸν ἐξηντλημένον ἐκεῖνον στρατὸν ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ καὶ ἔσφαξαν, ὡς φημίζεται, 22.000 ἀνδρῶν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ κατὰ τὸν Μωσλεμᾶν ἀπέβησαν ἐντεῦθεν παντελῶς ἀμήχανα· διὸ ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τέλους παρὰ τοῦ καλίφου Ὀμὰρ τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Ἡ ἀνάζευξις ἐγένετο τῇ 15 Αὐγούστου 718, ἓν ὁλόκληρον ἔτος ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ πολιορκία. Ὁ περιλιπόμενος στόλος προσελθὼν ἀπὸ τῆς ἀσιανῆς παραλίας ὑπεδέχθη τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ. Ὁπόσον ἀθλία ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι, ἐνῷ διὰ τὴν προσεγγίζουσαν ἰσημερίαν εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ ἀνακάμψῃ εἰς Συρίαν διὰ ξηρᾶς, δὲν ἐτόλμησε νὰ πράξῃ τοῦτο, ἀλλὰ προετίμησε νὰ ἐκτεθῇ εἰς μακρὸν καὶ ἐπικίνδυνον πλοῦν. Ἀφ' ἑτέρου ἄπορον εἶναι πῶς ὁ θαλασσοκρατῶν Λέων ἐπέτρεψεν εἰς τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παράλια τῆς Θρᾴκης καὶ νὰ ἐπιβιβάσωσιν ἀνενοχλήτως τὸν πεζικὸν στρατόν. Ἴσως δὲν ἠθέλησε νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους καὶ νὰ διακινδυνεύσῃ διὰ νέας μάχης τὴν εὐτυχῆ τῆς ἀμύνης αὐτοῦ ἔκβασιν· ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀραβικὸς στόλος ἠδυνήθη ἤδη νὰ προσορμισθῇ εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν καὶ νὰ παραμείνῃ παρ' αὐτῇ ἡμέρας τινάς, ἵνα ἐπιβιβάσῃ τὸν πεζικὸν στρατόν, ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν, ἣν ἀνωτέρω ἐξεφέρομεν, ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι μοῖραι τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου ἠδυνήθησαν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῶσιν εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην καὶ νὰ ἀποβιβάσωσι τὰ ἐφόδια τὰ ὁποῖα τότε ἐκόμιζον πρὶν καταφύγωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Βιθυνίας.

Ἡ μεγάλη λοιπὸν πεζικὴ καὶ ναυτικὴ στρατιὰ ἡ ἀπειλήσασα τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀνεχώρησεν ἄπρακτος καὶ κακῶς ἔχουσα ἀπὸ τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου μηνός. Ἀλλὰ μόλις εἰσελθοῦσα εἰς τὴν Προποντίδα κατελήφθη ὑπὸ καταιγίδος δεινῆς, ἐξ ἧς πλεῖστα τῶν πλοίων τούτων συνετρίβησαν εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τῆς μικρᾶς ἐκείνης θαλάσσης, μάλιστα δὲ εἰς τὴν Προκόννησον, τὴν σημερινὴν νῆσον τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἐνῷ δὲ τὰ περιλιπόμενα τῶν πλοίων διέπλεον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος νέα πάλιν ἐπέσκηψεν ἐπ' αὐτὰ τρικυμία, ἐξ ἧς πάντα τὰ σκάφη αὔτανδρα κατεποντίσθησαν πλὴν δέκα· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων πέντε συνελήφθησαν, ὥστε πέντε καὶ μόνα διεσώθησαν εἰς Συρίαν ἵνα ἀναγγείλωσι τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀράβων ὑπῆρξε τῳόντι φοβερά, διότι ἀπώλεσαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιχείρησιν δισχίλια καὶ πεντακόσια πλοῖα καὶ 500 περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν[1].

[1] Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐξαίρει τὸ μέγεθος τῆς τῶν Ἀράβων ἥττης (Ἰδ. Κωνστ. Πορφ. Τόμ. 3 σ. 102 ἐκδ. Βόνν.) λέγων· «Καὶ διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ὅ,τε στόλος Σουλεϊμὰν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ἀράβων καὶ ὁ πεζὸς στρατὸς τοῦ Μωσλεμᾶ ὑπέστρεψαν ἅπαντες μετ' αἰσχύνης, ἡττηθέντες καὶ καταπολεμηθέντες παρὰ τοῦ στόλου καὶ τῶν στρατιωτῶν τοῦ βασιλέως. Καὶ εἰρήνευσεν ἡ καθ' ἡμᾶς πολιτεία ἐπὶ μήκιστον χρόνον, στρατηγούσης καὶ περιεπούσης τῆς δεσποίνης ἡμῶν καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς θεοτόκου, τήνδε τὴν πόλιν, ἧς τὴν ἁγίαν καὶ ἄχραντον εἰκόνα καὶ αὐτὸς ὁ Σουλεϊμὰν ᾐδέσθη καὶ τοῦ ἵππου κατέπεσεν». Πῶς καὶ πότε καὶ ποῦ συνέβη τοῦτο οὐδὲν περὶ τούτου λέγει ὁ Κ. Π.), λέγει ὅμως πρὸ τούτου παραδόξως (σ. 101) «οὗτινος (Μωσλεμᾶ) καὶ δι' αἰτήσεως ἐκτίσθη τὸ τῶν Σαρακηνῶν μαγγίδιον ἐν τῷ βασιλικῷ πραιτωρίῳ». Εἶναι βεβαίως αἴνιγμα ἡμῖν ἀληθὲς καὶ δυσεξήγητον πῶς διαρκούσης τῆς πολιορκίας ἢ μετὰ τὸ ἐπονείδιστον τοῖς Ἄραψι τέλος αὐτῆς ἐκτίσθη μαγγίδιον ἐν τῷ βασιλικῷ πραιτωρίῳ τῆς βασιλευούσης τῇ αἰτήσει τοῦ Μωσλεμᾶ, ἵνα αὐτὸς προ-

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε μία τῶν εὐτυχεστάτων στιγμῶν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Οὐδέποτε ὁ μωαμεθανισμὸς ἐταπεινώθη πλειότερον· οὐδέποτε ὁ σταυρὸς ἐθριάμβευσε λαμπρότερον. Οἱ γενναῖοι καὶ εὐσεβεῖς κάτοικοι τῆς πόλεως ἔδραμον εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν πρωτεύοντα ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον θεοτόκον, εἰς τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ἀπέδωκαν τόσῳ μᾶλλον τὴν λύτρωσιν αὐτῶν ὅσῳ ἡ πολιορκία καὶ ἤρξατο καὶ διελύθη καθ' ἣν ἡμέραν τελοῦμεν τὴν κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Δεσποίνης καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· ἵνα δὲ ἐσαεὶ πανηγυρίζεται τὸ μέγα ἐκεῖνο ἆθλον, ἡ μνήμη αὐτοῦ προσετέθη εἰς τὴν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου ἀκολουθίαν, δι' ἧς μέχρι τῆς σήμερον πάντες οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ δοξολογοῦσι κατ' ἔτος καὶ χαιρετίζουσι τὴν μητέρα τῆς ζωῆς, τὴν διὰ τοῦ ἀπροσμαχήτου αὐτῆς κράτους τοσάκις ἐκ παντοίων κινδύνων ἐλευθερώσασαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ θρήσκευμα. Τὰ ἐπινίκια καὶ αἱ εὐφημίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἥτις τότε τοὐλάχιστον ἐπίστευεν ὅτι ὤφειλε τὴν σωτηρίαν αὐτῆς εἰς τοὺς ἀτρύτους τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀγῶνας. Ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄ ἔπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ βασιλέως ἡμῶν εἰς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως. Δύο κίνδυνοι, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἐπῆλθεν ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ μικρὸν μετ' αὐτήν, ἀπετράπησαν δραστηρίως ὑπὸ τοῦ Λέοντος. Διαρκούσης τῆς πολιορκίας, ὁ πρωτοσπαθάριος Σέργιος, ὁ στρατηγὸς ἤτοι διοικητὴς τῆς Σικελίας, νομίσας ὅτι ἐπίκειται ἡ ἅλωσις τῆς βασιλευούσης καὶ ἡ διάλυσις τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε νὰ γίνῃ κύριος τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλὰ μὴ τολμῶν ν' ἀποκαλύψῃ διὰ μιᾶς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ σκοπὸν ἔστεψε βασιλέα ἕνα τῶν περὶ αὐτόν, τὸν Κωνσταντινουπολίτην Βασίλειον, υἱὸν Γρηγορίου τοῦ Ὀνομαγούλου, ὃν καὶ μετωνόμασε Τιβέριον. Ἀλλ' ὁ Λέων, ἅμα ἀκούσας τὰ γενόμενα, ἐξαπέστειλεν εἰς Συρακούσας, καίτοι ἔχων ἔτι ἀπέναντι αὐτοῦ τοὺς πολεμίους, τὸν πιστὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις, ἀφικόμενος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Σικελίας, συνεκάλεσε τὸν λαὸν καὶ ἀνέγνωσεν αὐτῷ τὰ βασιλικὰ γράμματα, ἐξ ὧν ἐδηλώθη ὅτι καὶ τὸ βασίλειον ὑφίστατο καὶ οἱ πολέμιοι ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἀναγκασθῶσι νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν. Ὅθεν ἀνευφημήθη ἀμέσως ὁ βασιλεὺς Λέων, παρεδόθη δὲ ὁ ἁρπάσας τὴν ἀρχὴν Βασίλειος εἰς τὸν πατρίκιον Παῦλον, ὅστις ἔπεμψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ προελήφθη τοιουτοτρόπως ὁ διαμελισμὸς τοῦ κράτους. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 719, ὁ πρώην βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἐπεχείρησε νὰ ἀνακτήσῃ αὖθις τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ συνενοήθη μετά τινων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τῆς πρωτευούσης, καὶ ἀποβαλὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τῶν ὁποίων ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν. Ἤδη δὲ ἐπλησίαζε μετὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτε οὗτοι, ἐνδίδοντες ἐν μέρει εἰς τὰς ἀπειλὰς καὶ ἐν μέρει εἰς τὰς φιλοφρονήσεις τοῦ Λέοντος, παρέδωκαν εἰς τὸν βασιλέα τὸν Ἀναστάσιον

σεύξηται ἐκεῖ. Ὑποθέτομεν ὅτι ἢ διαρκούσης τῆς πολιορκίας, γενομένης ὀλιγοημέρου ἐκεχειρίας, ἢ μετὰ τὸ τέλος τῆς πολιορκίας ἐπετράπη τῷ Μωσλεμᾷ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ τότε ἡ τοῦ αὐτοκράτορος γενναιότης ἔκτισε καὶ τὸ εἰρημένον **μασγίδιον.** Λέγομεν **μασγίδιον** καὶ οὐχὶ μαγίσδιον ὡς φέρεται ἐν τῷ κειμένῳ, διότι τὸ ἀραβικὸν ὄνομα εἶναι masgid (**μασδζίδ=εὐκτήριον**). Οἱ ὀθωμανοὶ παραφθείροντες τὸ ὄνομα παρετυμολογικῶς εἰς megidié ἐκ τοῦ megid=τίμιος, ὡς ὠνομάζετο καί τις τῶν σουλτάνων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τοῦ δόντος τὸ ὄνομα εἰς τὸ γνωστὸν ἐν Τουρκίᾳ νόμισμα **μεδζιδιέ**) **μεδζιδιὲ** καλοῦσι τὰ μικρὰ **εὐκτήρια** ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μεγάλα **δζαμία** (δζαμί=τόπος συναθροίσεως, ἐκκλησία, ἐκ τοῦ δζάμ=ἀθροίζειν)· **μασδζίδ**=προσευκτήριον ἐκ τοῦ σάδζιδε=προσεύχεσθαι, γονυπετεῖν.

καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ἀναστάσιος καὶ ἄλλοι τινὲς ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς ἄλλας καθυπεβλήθησαν ποινάς.

Ὁ μεγαλεπήβολος λοιπὸν καὶ μεγαλοπράγμων βασιλεὺς Λέων ἠσφάλισεν οὕτως ἁπανταχόθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο ἀρχηγέτης νέας καὶ ἰσχυρᾶς δυναστείας. Ἡ μακρά, ὑπὲρ τὴν εἰκοσιπενταετίαν διαρκέσασα, ἀναρχία κατέπαυσεν· ἅπαντες οἱ οἰωνοὶ ἐφαίνοντο αἴσιοι· οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ προΐδῃ ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὸ κράτος θέλει ἐκτεθῇ εἰς δεινὸν θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικὸν κλονισμόν. Καὶ ὅμως ὁ κλονισμὸς ἐπῆλθεν· ὁ βασιλεὺς Λέων δὲν ὑπῆρξε μόνον ἀρχηγέτης νέας δυναστείας· ὑπῆρξεν ἐνταὐτῷ δημιουργὸς ἀναμορφώσεως, ἥτις ἔμελλεν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα νὰ ἀνασείσῃ τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ηὐδοκίμησε καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀλλά, ἂν ἀπέτυχε κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπέτυχεν οὐχὶ ἕνεκα τῆς ἀδεξιότητος τῶν πρωτουργῶν αὐτῆς. Αἱ περιστάσεις τοῦ τότε κόσμου δὲν ἦσαν ἐπιτήδειαι νὰ παραγάγωσιν ἅπαντας τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου τοὺς καρπούς. Μήπως ἡ νεωτέρα μεταρρύθμισις, καίτοι ἐγένετο εἰς χρόνους πολὺ εὐδιαιτέρους, δὲν ἐναυάγησεν ὅλως ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Εὐρώπῃ; Καθ' ἑαυτὸ ἐν τούτοις τὸ βούλευμα καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια μεθ' ἧς διεξήχθη ἀρκοῦσιν εἰς τὸ νὰ τιμήσωσι τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμόν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου ἀποτελοῦσιν ἰδίαν τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας περίοδον, περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ δεκάτῳ βιβλίῳ.

Κιονόκρανον τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου